Др. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

КРАЈ ЈЕДНЕ ДИНАСТИЈЕ

2

J. M. M.

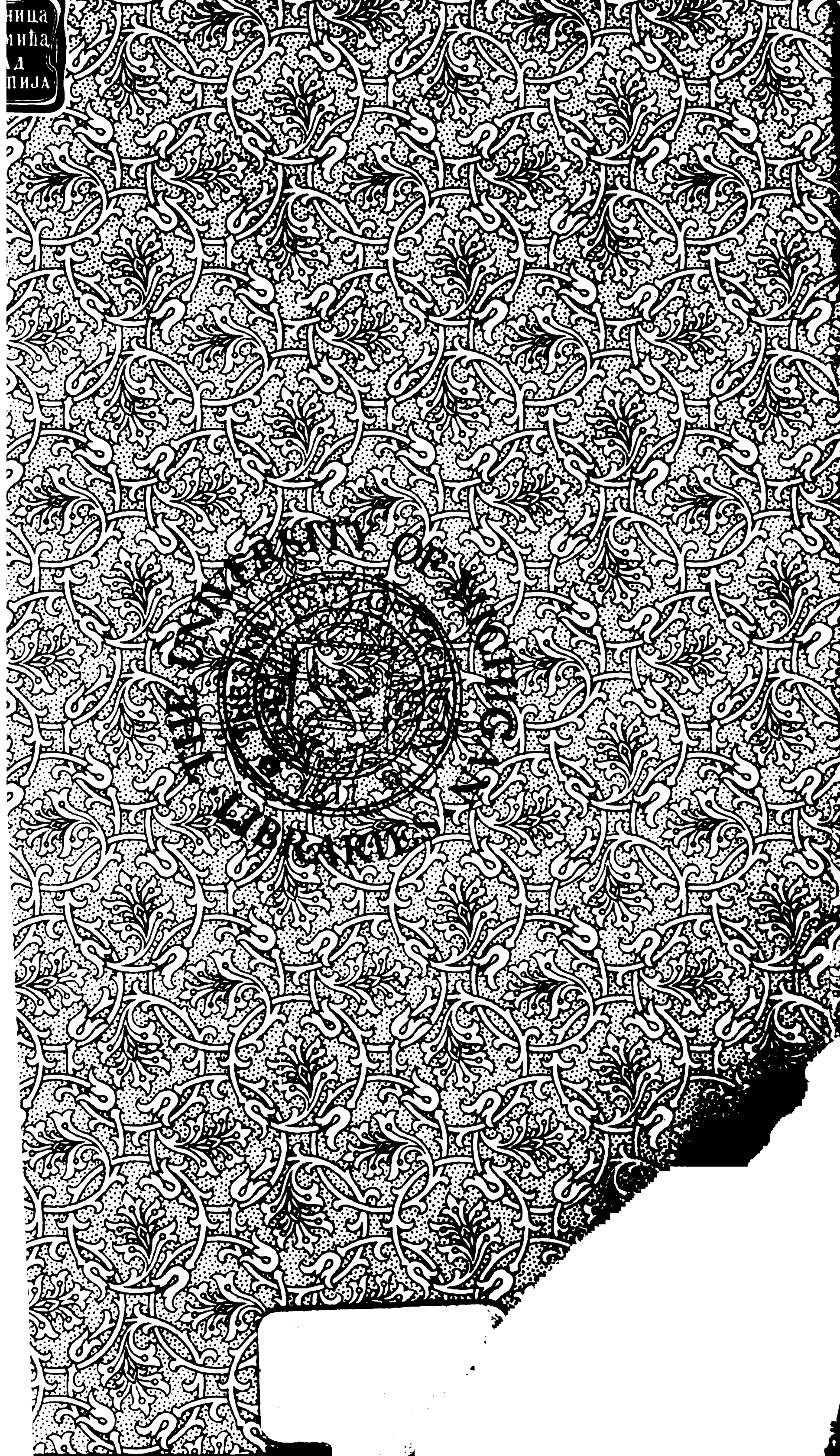
UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARY

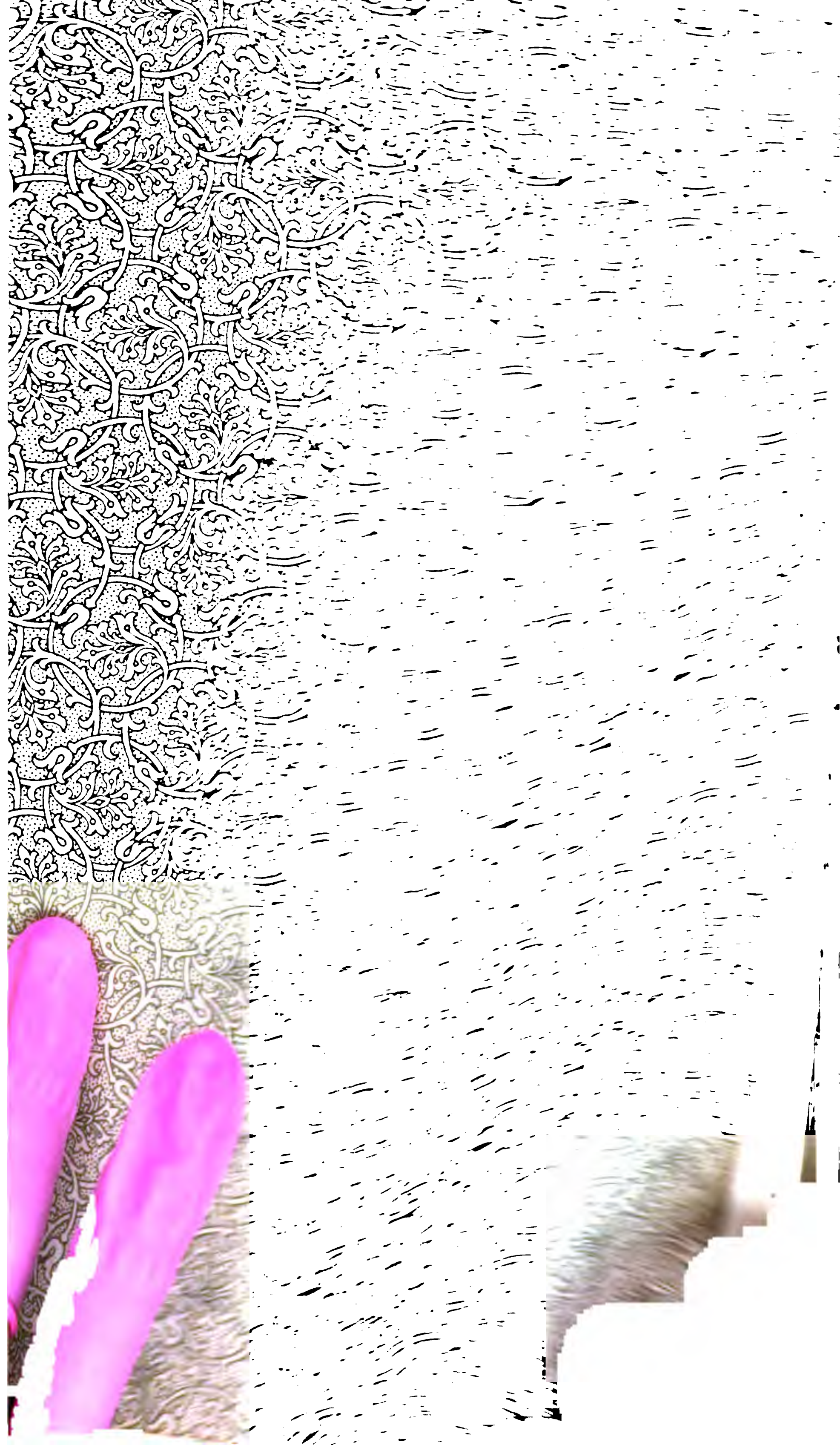

Др. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

КРАЈ ЈЕДНЕ ДИНАСТИЈЕ

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

ОД 11 ОКТОБРА 1897 ДО 8 ЈУЛА 1900

КЊИГА ТРЕЋА
1899—1900

У БЕОГРАДУ
Штампарија Д. Димитријевића, Иван-бегова улица број 1
1906

САДРЖАЈ КЊИГЕ ТРЕЋЕ

Једн
нога (
собан,
на у с
Кра
и срца
любни
но да
птају
ијател
—
ути, и
ту, а
—
кенил
и се
ком
(
(
жу
е би
оту
јета
оба
их
—
нап
гос
са

I
ПОСЛЕ БУРЕ

Једнога дана молио сам Краља, да дамо службу сину једнога бившег Министра прво зато, што је младић способан, а друго да олакшамо судбину старцу, који грца у ситним дуговима.

Краљ ми је одговорио, да сам ја сувише „болећивог срца“, да је он томе старцу и још некима њему подобнима давао често „из руке“ по коју хиљаду динара, само да плате своје „ситне дугове“, а они све то „прокартају“, па још сутрадан иду те буне своје политичке пријатеље противу Краља и његове Владе...

— Господару — рекох — Ваше Величанство и не слути, како је страховито тешка сиротиња у црном капуту, а у ову спада већи део свију српских државника. —

— То је баш *добро*, докторе, јер *кад би српски државници били имућни, ниједан Владалац у Србији не би се могао одржати на Престолу. Ја баш зато и не дам никоме од вас да се обогати!* —

Ово је Краљ Александар изговорио смешећи се.

Ове речи Краљеве састављају тако невероватно високу пирамиду — монаршке мудрости... да је ми овде не бисмо смели записати, да и осем мене нема још у животу српских Министара, који су те исте речи чули из уста Краља Александра.

Кад сам их ја први пут чуо, мени се окренула она соба, у којој сам био, и да не бих морао дати своју оцену тих речи Краљевих и цинизма, са којом беху изговорене — рекох само, да се Његово Величанство благоволело нашалити.

— У осталом — додаде Краљ — за сиротињу тога господина хич не треба да се бринете, докторе, он се само прави да је сиромах, јер он вуче две пенсије, једну

од Србије зато, што је целога живота по њој бунио, а другу од Русије, што је њене поруке у Србији вршио. —

— Аман, Господару, немојте тако олако тако страшне оптужбе изговарати. —

— Ја знам што знам, а ви, докторе, ако хоћете да се уверите, трагајте, па ћете видети. —

Изгледа да сам услед ових открића Краљевих писао једно пријатељско писмо некоме. У хартијама нема тога писма, али налазимо одговор.

Кад сам тај одговор показао Краљу, он рече:

— Ето видите, докторе, он сâм, сопственоручно признаје, да само *за сада* не добија пенсију ни од какве друге државе, али се не усуђује тврдити, да до сада није примао или да ускоро неће опет примати. —

Задовољих се да Краљу кажем само ово: да има оптужаба, пред којима човек мора да занеми од чуда. —

У ове дане изашао је први број малога француског листа „La Serbie“, који почеше издавати српски емигранти у — Швајцарској.

У томе првом броју српски емигранти објављују *политичку смрт* Николе Пашића. После његовог држања пред преким судом Никола Пашић је *мртав човек*. Из Зајечара томе листу јављају ово: „Трговац Марковић је ухапшен, јер је рекао, *ако је Кнежевићев куршум* промашио, други неће промашити.“ Један лични пријатељ Живка Анђелића пише ово: „Сумње нема да је Живко писао она два писма, која су фотографисана у „Малим Новинама“. Ја сам та писма видео и познао сам Живков рукопис. Али ја сам видео и на мртвом телу Живковом страшне ране од мучења и букагија. Гвоздени прстенови беху пресекли све месо до костију и беху већ почели стругати саме кости.[1] Живко је морао од бола полудети, кад је пристао да по диктату својих џелата напише она писма. Доцније су га убили, пошто су од њега ишчупали писмено признање, да сам по својој вољи умире. За мене, за све његове пријатеље и за његову фамилију нема никакве сумње, да је Живко погинуо од

[1] Лекарска комисија, која је прегледала леш Анђелићев, није нашла никаквих трагова од мучења и букагија, а камо ли да су ове пресекле све месо до костију.

злостава Бадемлићевих жандара". Иначе „La Serbie" није против династије Обреновића, само изјављује, да треба Милана Обреновића отерати из Србије.[1]

Шандор Петровић није нимало сматрао Пашића за политичког мртваца. Он га истина у првој депеши о Пашићевој изјави пред преким судом назива змијом, која се увијала и пузила од лојалности, али чим га је прошла прва срџба, Шандор овако пише и телеграфише „Келнским Новинама":

„Никола Пашић сачувао је своју кожу. Не треба веровати гнушању, које се бајаги подиже против њега због његове беседе на преком суду. Сваки радикалац у души се радује, што је он, макар и по цену понижења, добио своју слободу. Сам факат, да се противу шефа једне странке, која толико година ради против Милана отворено, и која према Краљу бар није пријатељски расположена, није могло изнети ништа друго него оно, што је у тужби изнесено, доказује, како је Никола Пашић велики мајстор у подземном ровењу и поткопавању династије Обреновића, како је ова опасна партија дивно организована. Што се Пашић сада бајаги повлачи са политичког поља, то је стара његова тактика. Пашић је направио читаву школу, која ће по његовим упуствима водити и даље његову партију" ит.д.

Руски листови су у први мах били запрепаштени, као што се види из ове једне реченице:

„Благодарственная телеграмма Пашича вызвала общее *изумленіе*", али они су се брзо прибрали и тражили су помиловање и за остале радикале (Вѣдь ихъ невиновность столь-же очевидна какъ и невиновность Пашича?), а пошто то не може бити док је „Миланъ" у Србији (который требовалъ смертной казни радикаловъ), тражили су unisono, да се тај Милан протера из Србије. Ево како један руски лист завршује свој чланак о томе („Новости" од 15. септембра):

„На сваки начин српској Влади нису недостајали савети, и она врло добро зна, какво је расположење јавнога мњења у Европи. Нека српски управници не

[1] Цитат из „Kölnische Zeitung" од 12|24. септембра 1899.

забораве, да они не живе на некаквом пустом острву него на Балканском Полуострву, које стоји под непосредним надзором Русије и Аустроугарске. Тешки положај у Србији, створен политиком Милана Обреновића, може по нужди натерати Русију и Аустрију да обрате врло озбиљну пажњу на Србију. Одавно је већ време, да се српска Влада постара повратити нормални поредак у земљи, зато су као најближе мере безусловно нужне ове две: одлазак Милана Обреновића из Србије и безусловна амнестија свима, који су осуђени по делу Кнежевићевом“.

Остали органи јавнога мњења у Европи нису тражили, да се Краљ Милан уклони из Србије, али су врло многи тражили помиловање за све друге осуђене, пошто је једини кривац, чија је кривица одиста доказана, већ стрељан 13. септембра. О овоме стрељању било је пуно дописа у руској штампи, који су сви на један калуп јављали, да је атентатор још пред својом ра̊ком по 12-ти пут изјављивао, да нико други није крив, да је он грешио душу, што је теретио оне људе итд. У ствари, *стотине људи*, који су присуствовали стрељању Кнежевића на Карабурми, *причали су по Београду*, да је Кнежевић цело време погледао друмом пут Београда, *али тако мирно*, као да је био сигуран, *апсолутно сигуран, да ће скоро угледати коњаника са белом марамом*. Кад се тај гласник милости није појавио на друму, и кад се вод жандара постројио, а њега везаше, тада се Кнежевић згрануо и хтео је да говори, викнуо је „Браћо! мене су...“

Али није било суђено, да се чује што је атентатор хтео даље да каже, јер се сувише доцкан решио да проговори...

Плотун из жандарских пушака прекинуо му је реч. Он се мртав срушио у ра̊ку, и са њим затрпана је у ту ра̊ку вероватно за навек једна велика „државна тајна“ и ко зна, да ли ће се икада моћи доказати, да је то била само *српска* државна тајна...

Али што је било-било. Кнежевић је промашио, он се дао ухватити, његов је злочин био доказан, он би у свакој држави био стрељан, па је стрељан и у Србији.

Чертъ съ нимъ, онъ былъ кругомъ duракъ. Сада је ваљало спасавати радикале, coûte que coûte. Удри у све таламбасе новинарске: Милост Александре Милановићу! Памет у главу Владанъ Джорджевичь! Зар не видиш да већ и Neue Freie Presse у Бечу „брише Србију из списка цивилизованих држава“?

На све то преки суд у Београду још је накнадно осудио за увреду Величанства на три године затвора Др. Веснића, Др. Милована Ђ. Миловановића и професора Мила Павловића, на осам година Др. Божу Марковића, на шест година Милана Марковића, на две године професора Добру Ружића.

„Политичка Коресподенција“, а по њој чак и полуслужбени бечки „Fremdenblatt“ донеше (17/29. септембра) један допис из Београда, у коме се каже, како елементи, за које страна штампа тражи помиловање, исто не заслужују, јер годинама поткопавају закониту народну династију Србије. „Помиловање може доћи, и јамачно ће доћи, али тек онда, кад настане трајна консолидација унутрашњих прилика, чему треба да теже сви српски патриоти.“

Београдски дворски лист „Мале Новине“, одговарајући замеркама бечке штампе, да је пресуда преког суда испала и сувише строга, цитира дотичне параграфе српског кривичног закона, и доказује, да је пресуда испала сувише блага. Још је Пера тако дрзак да пита: зар у Аустрији не би за такве кривице још строжије казнили?

„Pester Lloyd“ од 18/30. септембра јавља, да је Министар Председник дошао из Ниша у Београд, а да је Никола Пашић био на ручку код Краља.

Шандор Петровић у своме старању да докаже мудрост Пашићеву истога дана (17/29.) прича у Kölnische Zeitung ово:

„Пашић је увек пузио, али је пузећи спремао преврат. У једној тајној седници главног одбора радикалне странке, Пашић је казао ово: Оставите се тих будалаштина. Ми не смемо излагати народ такој опасности због једног Милана. Сувише је он мали за то. Ми морамо бити мудри као змија, која најпре загрли

своју жртву, па је онда удави“. Пашић је своју изјаву пред преким судом обећао под условом, да се и Аца Станојевић, његова десна рука, спасе. И то су му учинили. Аца Станојевић није чак ни осуђен, него је пуштен у слободу. За Таушановића није се заузео, јер су они у завади, од како је Таушановић постао видна глава Карађорђевићеваца у радикалној странци, па га је Пашић избацио пре годину дана из главног радикалног одбора, *јер Пашић не држи, да су Карађорђевићи ишта бољи од Обреновића*. Једино што је Краљ Милан ућарио овом приликом, то је осуда Љубе Живковића. То је даровит и дрзак млад човек, који у радикалној странци постаје све популарнији тако да је претио да одгура старије вође радикалске. А већ за двадесет година у тешком гвожђу — ласно ћемо. *Пре свега нигде ништа у Србији не траје двадесет година* а друго, кога год Краљ позове да му састави владу, сваки ће захтевати, као и Стојан Новаковић што је захтевао, да се сви осуђени помилују. Милану дакле није пошло за руком да овим процесом уништи радикалну странку, јер корифеји радикалне странке генерал Сава Грујић, Др. Вујић, Др. Миловановић, Андра Николић, Пера Велимировић, пуковник Милетић и Миливој Јосимовић налазе се у слободи“. —

Како су у ове дане писали *српски* радикални листови, ласно је погодити. Ми ћемо из њих забележити само једно местанце, јер оно може у неколико објаснити загонетку, која се у овом процесу звала „Крезовић“. На име новосадске „Недељне Новине“, говорећи о пресуди преког суда, у своме броју од 19 септембра веле:

„Лажнога сведока Крезовића не смедоше извести да чује пресуду, јер се поплашише да ће и он, кад чује како је за своје „добре“ услуге награђен, исказати праву и голу истину, а то није смело да буде. Кад је Крезовићу у затвору саопштена пресуда, он је рикао и дерао се као звер, добацујући: *Зар место командира на кордону* 20 година тешке робије?“

Хм... Командир пограничне страже?... Да ли је то била његова сопствена жеља, или му је неко то обећао? И ако јесте, ко ли му је то обећао?...

У француској штампи, и ако је ортачка компанија Балачко-Виловски, која је кварила бечку штампу,[1] снабдевала париске листове непријатељским за Србију извештајима, почела се опажати знатна промена у држању према Србији и њеној династији.

Француски листови, који су дотле врло непријатељски писали противу Србије, променише своје држање. Једни отворено пређоше на нашу страну, други посташе неутрални.

Она 2—3 листа, који, примајући mot d' ordre из Петрбурга, беху отровали целу француску штампу, запенушише од беса при овој промени и дераху се, да је Краљ Милан поткупио целу париску штампу.

Чим је прошао онај дворски ручак у Нишу, који је судије преког суда дезавуисао, јер су у пркос епохалне оне изјаве осудили на пет година затвора оног истог Пашића, кога Краљ после два дана зове на ручак — ја сам се вратио у Ниш и тражио од Краља, да се ванредно стање и преки суд за округ подунавски укину *пре* него се Народна Скупштина састане.

И тако је Краљ са свима Министрима потписао указ од 19 септембра 1899, који гласи:

„На предлог Нашег Министарског Савета, узимајући у обзир: да су престали узроци, због којих је проглашено било ванредно стање и преки суд у граду Београду и округу подунавском на основу чл. 38. и 56. Устава, наредили смо и наређујемо, што ће силу закона имати:

Укида се ванредно стање и преки суд у граду Београду и подунавском округу, што је проглашено било указима Нашим од 28. јуна ове године.

Закон овај ступа у живот кад га Краљ потпише.

Препоручујемо Нашем Министру Унутрашњих Дела, да овај указ обнародује, а свима Министрима, у колико се кога тиче, да се о извршењу његовом старају, вла-

---

[1] О раду Тошице Виловског налазимо овакав став у једном писму од 18 септембра 1899:

„Mr. Rosen est informé d'une source *authentique* que c'est Vilovsky qui écrit contre la Serbie dans la „Nouvelle Presse libre“ de Vienne. Il fait ensuite traduire ses articles par Milovanovitch, avec lequel il est en contact permanent, et ce dernier les envoie à Paris“.

стима пак заповедамо, да по њему поступају, а свима и свакоме, да му се покоравају“.

Пао ми је сињи терет с груди, када сам премапотписао овај указ, којим се поништава онај од 28 јуна, који је издат не само без мог потписа него и без мог знања.

Сад сам могао да се бавим проучавањем законских пројеката, који су се имали изнети пред овај редовни сазив Народне Скупштине. Кад кажемо „проучавање“ то је — стиха ради, јер српски Министар од силне „политике“ никада нема времена ни за какво *проучавање*, он увек мора да ради на врат на нос, за тренутне потребе. *Па ипак Министри у кабинету Др. Владана, и ако их је атентат са свима својим последицама био притгњечио као каква грдна стена, беху спремили за ову Скупштину не мање од 38 законских пројеката.* То беху: закон о одобрењу Влади, што је прогласила ванредно стање и преки суд, државни буџет за годину 1900, извештај о утрошку „експлоатационог зајма“, закони: о уређењу Велике Школе, о просветним задужбинама, о чувању народних старина̂, о вођењу књига рођених, венчаних и умрлих, о експропријацији за државну потребу, о набавкама и лицитацијама, нови закони: о устројству Министарства Спољних Послова, Унутрашњих Дела, Просвете и Народне Привреде; законски предлози за измене и допуне у кривичном закону, у закону о чиновницима грађанског реда, у кривично-судском и у грађанско-судском поступку, у закону о штампи, о правозаступницима, о старатељству, у правилима за неспорна дела, о непосредном порезу, у закону о таксама, о грађењу и експлоатацији државних железница, о подизању грађевина, измене у закону о устројству војне академије, о путевима, о устројству војске, о инвалидима, о војним набавкама и лицитацијама, о трговачкој школи, о класној лутрији, о државној статистици, о рударству и о конверсији државних дугова. Осем тога ваљало је поднети овој Скупштини узакоњење повластице за шећерну фабрику и трговачки уговор са Турском.

Кад су се сви Министри искупили у Нишу, и кад је цела ова маса спремљених законских предлога изне-

сена у седници Министарског Савета, на којој је ваљало утврдити програм за нову сесију законодавног рада, Краљ Александар је категорички изјавио, да не пристаје, да се пред ову Скупштину изнесу велики нови закони, којима се тражи *основна реформа* појединих читавих ресора државне администрације. Краљ захтеваше, да се Влада на овој сесији задовољи буџетом и најнужнијим *закрпама* постојећих закона, изменама и допунама. На моје питање, које специјално законске предлоге Његово Величанство жели да изостави из списка спремљених закона, Краљ је својим познатим дунђерски дебелим „плајвазом“ пребрисао сопственоручно на списку: најпре закон, на коме сам ја скоро две године радио, закон о коренитој реформи Министарства Иностраних Дела.

— Зар је сада време, докторе, да пред *ову* Скупштину изађете са вашим „поклисарима“ и „приставима“ и осталим средњевековним називима? Смејаће вам се у брк скупштинари, кад им будете предлагали, шта треба да се полаже на државним испитима за примање у дипломатску службу. —

— Оставите, Господару, ту бригу мени. Ова Скупштина није се још никад смејала, кад сам ја у њој узимао реч, осем кад сам ја хтео да је насмејем на рачун Радуловића, Саве Илића, Милана Драгојевића или Илије Стојановића.

— То знам — рече Краљ пикирано — да умете говорити у Скупштини и да вас слушају, као ђаци строгог учитеља, али ја се ево кладим с вама, да нећете продрети с овим платама за дипломате, с овим селидбеним трошковима, које одсецате не по „сатопоказатељу“ већ са 2 или 3 месечне плате. У једној Скупштини, која по 2—3 дана дебатује за 50 динара повишице једном чиновнику, кога народ сваки дан гледа како дркава на послу, ви нећете протурити ни једну од ових плата, па да сте Цицерон или Демостен! —

Говорећи Краљ је све више долазио у ватру.

— Молим Вас, Господару, ствар је сувише важна, да бисмо је напустили због тога разлога. Ако ми хоћемо

да одиста имамо дипломатску службу онакву, каква је данас безусловно *потребна,* ми *морамо* овај закон протурити у Скупштини. Што се тиче опкладе, коју ми Ваше Величанство нуди, ја жалим што нисам довољно богат да се кладим са мојим Краљем, иначе бих с места присто на опкладу. Ја ни у сну немам претенсија на беседнички таленат једнога Димостена или Цицерона, али ако се Ваше Величанство благоволи сетити, колико је ова иста Скупштина била раздражена противу Митрополитове и владичанских плата, и да сам ја ипак успео одбранити те плате...

— Ама ја не дам, разумете ли, докторе, *не дам* да ми ову Скупштину, која нам треба за далеко хитније ствари, раздражите једном реформом, која може комотно чекати још годину дана. До године, не браним, правите те ваше поклисаре и остале бургије. —

Ја слегох раменима па ућутах.

Тако су прошли и остали Министри, јер је Краљ с очевидним задовољством својом плавом писаљком пребрисао из списка спремљених пројеката и Андрин закон о уређењу Министарства Просвете и Атанацковићеве законе о путевима и о подизању грађевина и Вучковићев пројекат о устројству Министарства Војног и Живанове измене у закону о државној статистици. Сви су они јадници доказивали потребу својих пројеката, али свима је Краљ запушио уста разлогом, да не треба ову Скупштину дражити захтевањем нових издатака и повишица плата. Једанпут је Краљ узвикнуо „Ама, људи, зар не видите, да вас ваши начелници одељења вуку за нос? Зар не видите, да је у свима тим пројектима главно, да се *њима* осигурају добре плате и повишице?“

На жалост, то се у погдекојем од спремљених пројеката могло ласно и доказати, те тако и остали Министри слегоше раменима и ућуташе.

Остало је, да се, осем државног буџета, изнесу пред Скупштину са малим изузетком готово све саме законске закрпе.

Сада је Краљ захтевао, да ја спремим престону беседу за отварање Скупштине.

— Шта заповеда Ваше Величанство да уђе у престону беседу? — упитах ја, преврнух списак спремљених законских предлога и узех перо да на полеђини забележим, што Краљ буде захтевао.

— Па до сад ме, докторе, нисте никад питали, шта треба да уђе у престону беседу. Ви то увек мајсторски сами урадите! —

— Овога пута, Господару, желео бих да се височајши плајваз Вашега Величанства нимало не труди бришући мој „мајсторски“ концепат. Зато желим да забележим макар појединим речима главне мисли, које Ваше Величанство хоће да каже Скупштини. —

— Што се тиче онога, што ја желим да се каже у престоној беседи о догађајима, који су се десили у Србији, од како Скупштина није била на окупу, то сам сигуран, да ћете Ви сами погодити, без једне моје речи. Ако Господа Министри желе да се у престоној беседи специјално помене што из њихових ресора, нека они кажу! Само, докторе, лепо Вас молим, немојте да се љутите на мене због оног Вашег дипломатског тефтера. Дајем Вам реч, да ћу до године сав заложити се код скупштинара да Вам приме тај тефтер онако, како Ви хоћете „цак-ун-пак“. —

Ја сам ћутао, па онда позвах своје другове, да ми кажу, шта би који од њих желео да уђе у престону беседу, и то сам бележио.

Ево како је гласила та белешка на истом табаку, на коме беше списак законских пројеката:

„Формација војске изведена на правилној основи. Мирнодопска одговара ратној. Материјално снабдевање војске унапређено. — Кредит државни опорављен у пркос потреса, изазваног атентатом. Приходи расту (без егзекуција). Доказ, да је народ задовољан. — Народ прилази стварном рâду. — Пут Краљев по земљи. Дочек. — Просвета. Мисача. — Калтроп. — Линија Младеновац. — Велики мостови праве се на Морави. — Конференција у Хагу. — Немири на граници. — Сви привредни закони почели су се извршивати, али треба времена да се виде ресултати“.

Краљ Александар, по својој великој радозналости,

једва је чекао да ја завршим ову белешку, па ми је узе из руке и прочитавши рече:

— Хм, доста мршава потка. Али опет видећете, како ће доктор чиче написати све то и метнути сваку ствар на своје место. —

На томе се свршила ова седница Министарскога Савета.

У суботу 18-ог септембра 1899. писао је руски отправник послова Павле Борисовић Мансуров мени овакво писмо:

„Ce Samedi

Monsieur le Président du Conseil,

Votre Excellence s'étant declarée prête à me donner la réponse à la communication dont je suis chargé, aujourd' hui même, je crois pouvoir la faire de la manière que Vous le désirez et me tiens à la disposition de Votre Excellence.

Veuillez agréer, Monsieur le Président du Conseil, l'assurance de ma très haute considération. P. MANSOUROW“

Тако је. Кад неће брег Мухамеду, онда Мухамед иде брегу.

Кад нисам хтео да саслушам поруку Царске Руске Владе у присуству сведока Чахотина, онда г. Мансуров пристаје, да ми је саопшти онако, како ја желим, то јест без сведока.

Ја сам дао Мансурову аудијенцију, коју је тражио, али не истога дана, јер сам морао да пишем престону беседу, па нисам имао каде...

Кад су ми јавили, да је дошао г. Мансуров, и док је овај ушао у собу, ја сам се у себи питао: како ће Мансуров сада, када је свршен атентатски процес и када фактички нико није осуђен на смрт, осем јединог атентатора, моћи да гура отворена врата и да саветује, да се нико не осуђује на смрт? Али сам се преварио. Да ли Мансуров није у опште имао налог да потпомаже

„Субота

Господине Министре Председниче,

Пошто је Ваше Превасходство изјавило готовост да ми одговори још данас на саопштење, које имам да му учиним, ја мислим да га могу учинити на начин, на који Ви желите и стојим на расположењу Вашем Превасходству.

Изволите ит.д. П. МАНСУРОВ“

корак Хордличкин, или је због противљења мога, да примам саопштења руског представника у присуству сведока и због евентуалног Мансуровљевог обраћања у Петроград за нове инструкције, пропуштено време за идентичан корак с аустроугарским, пошто је међутим пресуда преког суда била изречена и извршена — није ми познато. Лако је могућно да су „савезнице за одржање status quo-a на Балкану“ поделиле улоге: Хордличка је имао да спречи смртне пресуде, а Мансуров је имао да каже Председнику Српске Владе ово:

— Господине Председниче! По заповести Императорске Владе, мени је част обратити *најозбиљнију пажњу* Краљеве Владе *на врло мучан утисак* (impression très pénible), који је *свуда* произвела изванредна *строгост* пресуде, коју је преки суд, у једном *политичком процесу*, без довољних доказа изрекао! —

И то је било све.

Ја сам одговорио:

— Господине Отправниче Послова! Ја могу само бити захвалан високој Царској Влади, што вас је потрудила да ми обратите пажњу на једну импресију, коју је пресуда преког суда у Београду изазвала, у толико више, што по *нашим* извештајима та импресија нити је тако *свуда* распрострањена, како се то чини Царској Влади, нити је свуда тако *pénible*; напротив, као што сте сигурно приметили, јавно мњење *у Србији* налази, да је пресуда, према позитивним одредбама наших закона, испала *сувише блага*. Која је од тих двеју импресија више основана, о томе ја и моји другови у Влади можемо имати само наше лично, приватно мишљење, јер као Министри једне уставне државе, у којој је судска власт са свим независна од административне власти, ми се нисмо смели мешати у чисто судско питање, да ли су изнесени докази о кривици били довољна или недовољна мотивација за изречену пресуду. Једно бих се само усудио да приметим на поруку Царске Владе, а то је да процес, о коме је реч, није био *политички* процес, него је било суђење за једно потпуно доказано *злочинство*. Најбољи доказ, да овај процес није имао никакво *политичко* обележје, лежи у томе, што је *најважнија политичка личност* међу оптуженима не само врло благо осу-

ђена, него је *одмах* потпуно помилована и највећим благовољењем нашег премилостивог Господара одликована. Мени и мојим друговима у Влади можда је чак и жао, што Краљ није благоволео ублажити казну или помиловати и остале политичке раднике, осуђене у овом процесу, али, г. Отправниче Послова, Ви најбоље знате, да уставни Министри у овом случају не могу утицати на одлуке свога Суверена; јер Вама не треба тек да доказујем, *да је право помиловања искључива прерогатива Круне*. Ја се надам, да сам добро разумео *практичну* сврху данашњег саопштења Царске Владе, коју Ви са тако пуно такта у међународним односима нисте ни поменули, и да бих Вам за то благодарио, ја Вам ево отворено одговорих. Знајући великодушност мога Господара и Краља, ја сам уверен, да ће и без икаквог ненадлежног утицања Владе, којој имам част да председавам, чим се сталоже таласи узбуђења, узбуркани атентатом и његовим последицама, милост Краљева обасјати и друге осуђенике из овога процеса, и да ће се тако постићи и практична мêта, коју ја замишљам као побуду за Ваше данашње саопштење у име Императорске Владе. —

Павле Борисовић Мансуров ћутао је као заливен. Он је забележио неколико речи, кад сам говорио о праву помиловања као искључивој прерогативи Круне, па је онда устао, и праштајући се са мном рекао ми је, да он полази на одсуство а оставља Ђорђа Александровића Нелидова као chargé *des* affaires...

Ова фина разлика између chargé d'affaires и chargé *des* affaires беше једина освета Мансуровљева за његов данашњи неуспех.

Али ја, који сам за ове две године издржао са те стране и ударце тешким буздованима — као што беше мисија Жадовскога, наплата immédiatement et intégralement дуговања Русији ит.д. — чинио сам се, да нисам ни осетио овај убод чиодом, који лежаше у оном „des“, и ја сам врло љубазно испратио свога госта уверавајући га, да ја као Министар Спољних Послова потпуно разумем, што тако *млад* секретар посланства, као што је Ђ. А. Нелидов не може ни за кратко време Мансуровљевог одсуства бити chargé d'affaires него само chargé des affaires...

Међутим овај корак г. Мансурова у Нишу подигао је приличну новинарску прашину у Европи, као што доказује овај чланак у минхенским новинама „Allgemeine Zeitung:“

„Из Београда су до сада упорно одрицали, да су стране силе предузимале какве кораке у овој ствари. Јучерашњи телеграми *руске* агенције доказују, да су ти кораци ипак предузети. Истина нису директно тражили помиловање осуђених, али су *представници Русије, Француске и Италије* једногласно „обратили пажњу српске владе на врло *мучан* (peinlich) утисак, који је свуда произвела ванредна строгост у пресуди, коју је преки суд донео у једној политичкој парници, без довољних доказа“; практички то значи ипак ургирање, да се та строгост пресуде ублажи. Врло је интересантно, како ће се садашњи власници у Србији владати према томе. Пада у очи да Аустроугарска, као најближа догађајима у Србији, није се придружила кораку тих трију Великих Сила. Може бити да су у Бечу задовољни, што су спречили смртне казне, па неће да наваљују и на помиловање. Изгледа да је Русија задовољна, што је Аустрија у првом успела, па је сад наредила г. Мансурову, да он крене ово друго. Према томе, као да нема никакве разлике у схватању Беча и Петрбурга, на што је Београд шпекулирао. Ипак остаје питање, да ли ће корак г. Мансурова и његових колега имати успеха без даљих енергичнијих корака?“

Ово исто потврђује и „Pester Lloyd“ од 3. октобра по новом.

Бечка „Reichswehr“, орган аустроугарских меродавних *војних* кругова, направила је од одсуства Мансуровљевог читав прекид дипломатских одношаја између Русије и Србије, и донела је овакву белешку:

„*Прва опомена.* Србија није хтела да послуша пријатељске савете Иностранства. Њени власници управљали су се једино осветом и политичком тенденцијом, када им је револверски метак Кнежевићев створио прилику, да гоне радикале. Апел на справедљивост остао је без успеха. Оптужени су осуђени на најтеже тамновање. Надали смо се, да ће барем милост поправити пре-

кршавање правде. Али ето прође десет дана од пресуде, а још нема амнестије за политичке кривце. За то се Русија решила на репресалије. Она је свог представника позвала у Петрбург. То значи макар привремени *прекид дипломатских односа*. Српска влада зацело није имала потребу да изгуби благовољење силне Русије само за љубав *личне освете*. Она би требало да зна, да су прошла времена, када су мале балканске државе могле да лавирају између Аустрије и Русије. Данас су ове две Велике Силе једнодушне односно њих, и ако Русија предузима оштрије мере, то је у споразуму с Аустријом. Најзад ће се у тако прекерној ситуацији опаметити и они у Београду".

„*Новоје Времја*" од 21. септембра има депешу:

„Нема милости! Тако је решио Милан Обреновић, који сада у својој особи оваплоћава целу српску владу".

„Россія" од 21. септембра доноси на првом месту чланак, у коме се говори о последњој представци, коју је, поводом пресуде преког суда, учинио Мансуров, коју су у исто време потпомогли, по налогу својих влада, и посланици Француске и Италије — и како је после тога Мансуров отпутовао, оставивши Нелидова не за отправника послова, већ за отправника *текућих* послова. „И тако је — завршује се чланак — над Србијом опет засијала луча, и то од Русије, која се понова појавила као *сунце Словенства*, и сада ће се у Србији опет охрабрити поштени људи, јер за њих престаје êра ужаса".

Али при свем том, што је сунце Словенства тако лепо обасјало своје радикалне љубимце у Србији, опет главни лист његове савезнице на Сени, „Le Temps" доноси овакву депешу из Земуна:

„Државе, а нарочито Русија и Аустроугарска, наредиле су својим представницима у Србији, да се заузму код српске владе за помиловање оних, који су осуђени на робију.

„Покушано је у Нишу, да се помилује барем Таушановић, али тај покушај остао је без успеха. Не треба губити из вида, да су једини Таушановић и Грујић у стању повести радикалну странку, јер се сви радикали сада отресају Пашића".

Али најлепше у целој овој ствари, због које се дигла толика ларма од Неве до Сене, не прескачући ни нашу вазљубљену Виндобону — то је, да се безазленој и врло питомој „претњи“ и „опомени“ (како је у Бечу крштено саопштење г. Мансурова) није придружио нико, *ама нико* апсолутно, а камо ли представници Великих Сила. Ми не знамо, да ли су Италијански и Француски Посланик уграбили какав серкл у Двору или какву своју приватну аудијенцију код Краља или какав разговор са Краљем Миланом употребили да проговоре коју реч, да би добро било помиловати бар Таушановића, који је толико требао „Тану“ да прими вођство радикалне странке — барем о таквом разговору са поменутим посланицима нису ни Краљ ни његов отац ни речи казали мени, — али што позитивно можемо рећи, то је да у овим хартијама, којима се ми служимо за ову историју, нема ни трага о каквом сличном кораку Италијанског и Француског Посланика код шефа Српске Владе, а такав колективан или бар идентичан корак представника трију Великих Сила била би сувише важна ствар, да о њој не бисмо нашли ни најмању забелешку.

А већ што се тиче оног телеграфског уздаха из Земуна у париском „Le Temps“, да се сада сви српски радикали отресају Николе Пашића, и да су зато чињени покушаји у Нишу да се помилује бар Таушановић, који једини може, поред Саве Грујића, узети вођство радикалне странке — изгледа да је тај уздах био сасвим излишан, јер се најближи пријатељи српских радикала, Бугари беху ових дана почели отресати не само Николе Пашића, свога савезника из 1885, него доказиваху да је са Пашићем политички умрла и цела радикална странка у Србији. Бугарски полузванични лист „Новъ Вѣкъ“ од 22. септембра доноси чланак под насловом „*Банкротство српског радикализма*“, који гласи овако:

„Одбрана Пашићева, та чудовишна исповест радикалне странке у Србији, тако је чудна и готово трагикомична појава, какве нема ни у једној европској држави. Још нигде није се до сад догодило, да једна пар-

тија, која траје деценијама, која је за то време водила начелну политичку и друштвену борбу, која се поносила да у својим привреженицима има цвет српске интелигенције, која је чудотворном силом владала над масом народа, да и таква партија данас преко свога признатог првог вођа изјави, да она нема више raison d' être у својој земљи, да је цео њен досадашњи рад био састављен из незрелих „блѣнове“, трајних заблуда и глупих фанфаронада! Пашић се покајао за све, и за то што се као радикал борио и што је мислио и што је постојао као радикал. Таквом исповешћу је Пашић потпуно одобрио унутрашњу политику Краља Милана, која је увек одрицала сваку озбиљност радикалној партији у Србији. Морамо, као спољашњи и непристрани посматрачи, признати, да нас јако изненађује овако чудноват обрт у политичко-друштвеним односима Србије. Али факта су ту, и она дају за право Краљу Милану. Исповест Пашићева запечатила је не само политичку него и моралну трулеж радикалне странке. Шта хоћете више, кад сама та партија изјављује, да је поражена и да за њу нема више земљишта у српскоме народу и српској држави. Ми смо у нашим чланцима често указивали на погдекоју незрелост или трулост у раду српских радикала, али нисмо никада мислили, да ће наше мишљење потврдити такав документ, као што је ова Пашићева исповест“.

Схватање овог бугарског листа беше прилично основано, бар са гледишта политичког *морала*, а са гледишта практичне политике врло је вероватно, да би банкротство радикалне странке у Србији остало трајно, да Краљ Александар после годину дана није расликућски страћио цео политички капитал, који су скунаторили четири Обреновића пре њега.

У осталом, Никола Пашић, чим се вратио са Краљевог ручка у Нишу, почео је уверавати оне, који су били почели да га се „отресају“, како је и тај ручак и Краљево помиловање и сама његова изјава пред преким судом све лук и вода, како је он остао онај стари Никола П. Пашић, и да ће он наставити свој стари радикалски посао.

Ово не тврдимо онако по чувењу. И за ово налазимо писмен доказ.

Нико мањи него главом председник престоничке општине Никола Д. Стевановић пише већ 20. септембра 1899 овакву — помозите нам рећи, да не употребимо надлежну реч — рецимо овакву „пријатељску доставу“ Председнику Владе, који такве услуге није никада очекивао, а камо ли тражио од њега:

„Драги Владане,

Јутрос ми један саопшти ово: да је Пашић својима овде, који су га напали јако за онакво његово држање и дату изјаву пред судом, говорио, да је морао онако да говори и ради, јер му је играла глава, али они нека знају, *да он и даље остаје какав је био*, и *да ће се они о томе уверити*. С поздравом Н. Д. СТЕВАНОВИЋ“

20|9. 99. Б.

И збиља — уверили су се о томе не само „они“ него и цео свет.

Само Краљ Александар није доживео да се о томе увери, јер је раније погинуо...

II

„...НЕ ВАВЕДИ НАС ВА ИСКУШЕНИЈЕ...“

22-ог септембра 1899. у Нишу отворио је Краљ седнице Народне Скупштине, сазване у редован сазив за 1899. годину, овом престоном беседом:

„Поштовани посланици,

Поздрављајући Народно Представништво срдачном добродошлицом у овоме драгом и верноме Нам граду, и приступајући отварању овогодишњег сазива Народне Скупштине, пре свега и са задовољством изјављујем, да односи Србије са свима страним државама потпуно одговарају Нашем непрекидном старању, да Србија остане елеменат мира, реда и културнога рада на Балканском Полуострву и да са својим суседима буде увек у најбољем пријатељству.

Као Краљ Србије сматрам за дужност да у међународним односима поздравим једну новину, која обећава благотворне последице за цивилизацију. Племенитом и великодушном иницијативом Његовог Императорског Величанства Цара Николе II састала се ове године у Хагу прва конференција свију држава на свету, да већа и решава о питањима од највеће важности за човечанство. И Србија је учествовала у томе племенитом послу решавајући једноправно са највећим и најстаријим државама.

Искрено пријатељство, које постоји између Његовог Царског Величанства Султана Абдула Хамида Кана и Мене, учинило је да сукоб, који се ове године, из чисто локалних узрока, десио на једном делу наше границе, није могао узети никаквих озбиљних размера, а Наше владе предузеле су све потребне мере, да се у будућности такви судари онемогуће.

Поштовани посланици,

Унутрашња политика, отпочета Мојим државним програмом, који је тако родољубиво прихватила Народна Скупштина, а који је тако одушевљено поздравио цео драги и верни Ми народ, и ако је срачуната на дуг низ година, има већ сада, при крају друге године, да покаже знатне успехе. Благодарећи сложним, родољубивим и неуморним напорима Народнога Представништва и Моје Владе нестало је политичке разривености, која беше дотерала до политичке анархије. Сваки се вратио своме позиву и послу, и цео је народ прионуо да ради на своме материјалном и моралном унапређењу. Тај рад на озбиљном учвршћењу мира, реда и законитости у држави и на санирању државних финансија, што се огледа у сталном увећавању државних прихода, почео је опорављати државни кредит Србије, који беше знатно пао услед погрешака партизанских владавина.

Извођењем свију привредних закона, које је ова Скупштина донела, ујемчено је правилно и стално јачање целокупне привредне снаге народне и отварање нових извора народног благостања.

Упоредо са целим тим огромним радом на финансијском, привредном и просветном препорођају Србије, као и на развијању саобраћајних средстава, радило се свима силама на усавршавању и јачању одбранбене снаге државне. Ја могу са задовољством изјавити, да Моја верна војска стално напредује и у својој формацији и у тактичној и у материјалној спреми.

О напредовању по свима гранама државнога живота лично сам се уверио приликом овогодишњег Мог путовања по Мојој држави. Одушевљен и срдачан дочек, пун безграничне љубави и оданости, са којом Ме је Мој драги и верни народ свуда предусрео, дао је новог и сјајног доказа о једнодушности између Владаоца и Народа, и, пун радости, Ја сматрам за Своју пријатну дужност, да за то и са овога места изјавим Своју Краљевску захвалност.

Али баш због те једнодушности између Владаоца и Народа, и усред њихових сложних напора за консолидовање и напредак Отаџбине, елементи нереда прибегоше политичком убиству и завери за преврат.

Ти су елементи нереда нашли и наоружали најамника, да убије милога Ми Оца, Његово Величанство Краља Милана.

Али премилостиви Бог, који чува Србију, сачувао је овај Мени, Моме народу и Мојој војсци тако драгоцени живот.

Зликовачки покушај није могао ништа друго да учини, већ само да изазове нове, бујне изразе безграничне љубави народне према Народној Династији.

Ја сам првих дана после атентата усвојио разлоге Моје Владе, који су потицали из стања, у које је земља овим злочинством доведена, и учинио сам употребу од права, које Ми даје члан 56. Устава. Указом од 28. јуна ове године проглашено је ванредно стање и преки суд у граду Београду и у подунавскоме округу. По прописима Устава, Моја Влада поднеће ову меру на одобрење Народној Скупштини.

Чим су престали узроци, због којих је та ванредна мера узакоњена, Ја сам, указом од 19. септембра ове године, укинуо преки суд и повратио редовно стање у Београду и у подунавском округу.

Поштовани посланици,

После плодног и, у многом погледу, епохалног рада ове Народне Скупштине и Моје Владе за последње две године, законодавни рад продужиће се у истом духу и правцу; али, за сада, имаће Народна Скупштина поглавито да обрати своју пажњу на измене и допуне постојећих закона, које су се при вршењу њиховом показале као неопходно потребне. Осем тих законских измена и допуна, Моја Влада поднеће Народној Скупштини на решење: државни буџет, који ће се за 1900. годину саставити први пут на основу новога закона о државном буџету; даље, уговор о трговачкој конвенцији са Турском и друге законске предлоге.

Уверен да ће Народна Скупштина и од сада, као и до сада, сложно и родољубиво помагати напоре Моје Владе за срећу и напредак Отаџбине, проглашујем, да су седнице Народне Скупштине, сазване у редован сазив за 1899. годину, отворене и призивам благослов Божји на њезин рад“.

Пошто је закључен овај први редовни и свечан састанак Народне Скупштине за 1899 годину, сви Министри одоше у Двор на доручак код Краља.

Сада се због лепог времена ручавало под веньаком у дворској башти. Сакривена иза шумарка свирала је у подне и у вече војна музика.

После доручка, на коме није било никаквих политички интересантних разговора, направише се две засебне групе за каву.

Једна беше око шедрвана, и у њој беху Краљ, његов отац и сви Министри — у другој беху дежурни ађутанти и ордонанси и цела „цивилна“ и „војна кућа“ Краљева.

Обе групе беху врло добро расположене. Разлегао се смеј и шала по Краљевој башти.

При свем том Краљ Милан необично рано оде из друштва. Једва је сркнуо чашицу „чери бренди“ и попио шољицу каве, па се опрости и оде у своје одаје.

„Ово није без узрока — помислих — Краљ хоће нешто с нама да говори на само“.

Испрва се то није опажало, јер се говорило о одушевљењу, са којим је данас Народна Скупштина поздрављала на много места престону беседу.

— Све је то лепо и красно — рече Краљ — само је једно незгодно, што из политичких разлога морамо да држимо скупштинске сесије у Нишу. Ја имам своју кућу и овде, мени је свеједно, али ни вама Министрима неће бити лако, а камо ли толиким сиротим чиновницима издржавати по неколико месеци сваке године две куће, једну у Београду другу у Нишу... —

Министри се само погледаше, али ћутаху. „Ça y est“ помислих и чеках да видим, куда ће Краљ да истера.

— Ето — настави Краљ — да узмемо најпре вас Министре, који имате, осем Митрополита, највеће плате у Србији. Колико свакога од вас кошта један месец бављења у Нишу, и колико то износи, кад му се дода оно, што у исто време морате трошити у Београду?

Наста смеј, јер рачун оних Министара, који у Нишу нису становали код каквог рођака или пријатеља, испаде много већи него што износи министарска плата.

— Видите да ја имам право? — рече Краљ — а сад ми реците, колико вама припада по закону дијурне, када сте по служби изван Београда или кад путујете по унутрашњости? —

Рекоше му „осам динара.“

— Па то је — ишчуђавао се Краљ — мање од дијурне, коју имају народни посланици, који изузимајући неколико богатих трговаца међу њима, не троше више од једног динара на дан, јер они станују по неколико њих у једној соби каквога хана, а хране се по прчварницама?! Сад тек разумем, зашто сам и лане и летос имао толико муке да поједине од вас натерам да путујете по внутрености, и ако сте ви сви убеђени као и ја, да су та путовања Министара врло корисна и у политичком и у административном погледу. Осам динара на дан треба вам само за млађе, који вас прате, а одакле ћете плаћати подвоз, своју храну, угошћавање толиких људи, који вам долазе? То не иде. Како ја мислим да вас одржим на влади још читав низ година, то они који међу вама немају своје куће, неће је никад стећи, а они, који је имају, тако ће је презадужити министрујући, да ће остати без крова над главом. То би била лепа награда за толику ревносну службу и толико пожртвовање које сте доказали, нарочито приликом атентата... —

Сви Министри ћуте. Најзад узех ја реч.

— Мислим, Господару, да ћу погодити осећања свију мојих другова, ако Вашем Величанству изјавим нашу најдубљу благодарност за старање, које о нама води. Али, апстрахујући од *политичких разлога*, који захтевају *да Министри у овој земљи буду и остану сиромашни*, мени се чини да је питање постављено на сувише узану основу. Ма колико да су мале садашње министарске плате према ономе, што се данас од њих тражи да троше, опет та несразмера између примања и трошкова жуљи, притискује, евентуално гњави само осам чиновничких породица у Србији. Помагати *само* њима, нити би било право према хиљадама других чиновника, који ту несразмеру много теже осећају, нити би било политички мудро баш ове године. Али, кад је већ овом приликом Ваше Величанство благоволело поменути чинов-

ничке плате, допустите да се на њима и ја мало зауставим. Ове исте плате установљене су пре 65 година. Тада је живот у Србији био барем четири пута јевтинији него што је данас, а потребе српских чиновника биле су несразмерно мање. Онда су не само попечитељи били по самим својим платама најбогатији људи у земљи, него су и совјетници са својих две хиљаде талира годишње могли да зидају себи конаке, да држе хатове и рахтове, да подижу хане и дућане и да воде велику трговину са соларама ит.д. Онда се један совјетник могао из далека познати да је велики господин и богат човек по самим скупоценим ћурковима. Чак и њихови многобројни чибуци и зарфови за каву били су искићени ћилибарима и драгим камењем. Онда је чак и среcки начелник могао да има хата и сексану, његови су пандури били господа. Чак и најмањи чиновници, канцелисте и писари могли су са својим платама да живе пристојно. А данас? Ја нећу да говорим о црној невољи малих чиновника, који гладни и жедни муче Танталове муке администрујући и претурајући преко својих руку хиљаде и стотине хиљада динара туђег имања. Ја нећу да говорим ни о моралној снази, коју треба данас да има један мали чиновник, који код куће има често болесну жену и децу, да не прими „јабуку“ од онога, коме решава о животу, имању и части. Ако прими мито или направи дефицит — чека га губитак службе, робија, самоубиство. Ако не прими, чека га болест и глад, кукњава и плач. Али, Господару, да не силазимо тако дубоко у чиновничку јерархију. Како данас живе државни саветници? Ја сам имао прилике да изближе видим, како у својој кући живи један бивши совјетник и Министар, и срце ме је заболело, кад сам помислио, да је тај човек у извешталим хаљинама и с фесом на глави са ћурчетом и панталонама онај исти песник и државник српски, који је имао највећих заслуга 1858. за ресторацију Династије Обреновића, да је то некадашњи громовник Јово Илић. Он је, наравно, за своје државничке заслуге добио Белог Орла — који ће му врло лепо стајати на оном старом ћурчету, а што има много деце, и што са својом пензијом једва може да их изведе на селамет, зато није

крива држава. Да није био онако тврдоглав у својим „начелима“, он би још био саветник, а не би био у пензији, нити би његови синови били без службе, нити би бунили овај свет пискарајући по новинама. Ето, зашто се није „лепо владао“, па би и он имао по две три палате, ако не би био милионар. Али на ту примедбу ја бих могао одговорити, да се богати чиновници у данашњој Србији могу на прсте избројати, па и то двојица су се само зато обогатили, што је несрећа Србије хтела да јој треба Краљевско Намесништво, те су они неколико година имали по 60.000 динара годишње плате, трећи је опет зарадио велике суме, јер је несрећа Србије хтела да и на њеном Престолу дође до једног развода брака, а четврти је милионар зато, што му је отац био Совјетник у оно старо добро време. Осем ових неколико изузетака, целокупно чиновништво Србије не може данас да живи пристојно а да очува чисте руке. Све што је урађено да им се помогне, сви додаци на стан, за дрва, за коња, за млађе, на жалосну репрезентацију — све су то палијативне закрпе. Крајње је време, да се поправе плате не само Министрима, него *свима* чиновницима у Србији, али том приликом треба створити и услове да јој се осигурају и бољи и спремнији чиновници од многих данашњих, да државна служба престане бити севапџиница и награда за партизанске политичке заслуге; треба ту службу осигурати од свију ћефова озго и оздо, и онда ће број садашњих чиновника спасти на једну трећину, дакле државни буџет расхода неће бити већи због повишице свију чиновничких плата, а државна служба ће бити у сваком погледу боља. Из ових разлога, Господару, ја сам још пре две године, када сте ми у Бечу поверили састав Владе, говорио да нам треба нов, органски *закон о државној служби.* Из истих разлога ја сам за ове две године спремао нов закон о чиновницима, и неколико пута сам молио Ваше Величанство, да тај пројекат изнесемо пред Народну Скупштину, али до сада нисам имао срећу да добијем овлашћење за то. Али кад је данас Ваше Величанство вољно да поправи материјално стање својих Министара, сматрам за дужност изјавити, да то може бити само тако, ако се уједно поправи стање целог чиновништва. —

— Штета, драги докторе, што сте ту лепу беседу утрошили само за нас овде у башти, јер сумњам да ћете је ове године моћи изговорити у Скупштини. Какав сте злопамтило, ви сте ми данас за једну моју шалу од пре кратког времена платили са врло пакосним интересом. Али ви знате да ја вас волим, и зато не зауздавате ваше пакости ни кад са мном говорите.

— Pardon, Господару... —

— Молим вас, драги докторе, да ме тако исто парламентарно саслушате, као што сам ја вас слушао, и ако ја не умем тако лепо да говорим као Ви. Ваша слика старог доброг времена, кад су чиновници носили златом извезене ћуркове и јашили бесне хатове, има само једну махну, није потпуна. Ђорђе Ценић онда још није био Министар Правде, и тако онда још не беху забрањене батине у Србији. Кад се Књаз Милош наљутио на некога свога чиновника, било што је досадио народу, било што је њега лично увредио, Књаз је онда могао, ма како дотични чиновник био високо постављен, просто наредити да га повале и да му одцепе 25, 50 дегенека, па после му поклони хата и драгоцен ћурак, да му не квари „чиновнички ауторитет у народу“. Ако се добро сећам историје, тај мали малер десио се у оно старо добро време не само појединим началницима, него покадшто чак и попечитељима. Данас чиновничке плате нису довољне, као што су онда биле, али за то су данас чиновници сигурни да никоме не може пасти ни на ум наредити такве варварске казне за једног чиновника. Као што видите свако време има и своје добре и своје рђаве стране. Нисам ја заборавио, да сте ми Ви још у Бечу говорили о потреби сасвим новог закона о чиновницима и о државној служби, али ја сам Вам још онда казао, и за ове две године, кад год сте се на ту тему враћали, увек поновио и сада понављам, да ја нећу потписати закон о чиновницима, у коме нема његовог садашњег §-а 76. Пристаните на то да тај параграф, без кога ни једна влада у Србији не може опстати, остане, па ћу ја пристати на све друге Ваше реформе у чиновништву. Можете, ако нађете комбинацију, да не оптерећавате буџет, и ако задобијете *српску* Народну Скупштину за

повећање плата чиновницима, дати им двапут и трипут веће плате него што су данашње, ја нећу бити противан. Само једно молим: Да се тај пројекат законски не износи пред *ову* сесију Народне Скупштине, јер сам ја данас у престоној беседи, коју сте ми Ви пред Скупштином предали у руке, заложио моју Краљевску реч, да ће јој се изнети само буџет, трговачки уговор, измене и допуне постојећих закона. Ако хоћете да тај предлог изнесемо пред Скупштину *до године*, ја Вам ево дајем реч да Вам нећу сметати, само разуме се, § 76 мора остати и у новом закону о чиновницима. Али, ако ја налазим да *ове* године није згодно излазити пред Скупштину са захтевом, да се повећају плате *свима* чиновницима, то није никакав разлог, да ја пустим и моје Министре да кубуре и џебраче још годину дана, кад им могу помоћи без икаквог новог оптерећења државног буџета из већ одобреног кредита на достојније заступање државе. За то сам ја скицирао један мој тефтер, који гласи овако: (Овде Краљ извади из џепа једну хартију и стаде читати) „Моме Председнику Министарског Савета. Узевши у обзир — то ћете Ви, драги докторе, попунити боље него ја — налазим да је у интересу службе да наредим следеће, што ће важити докле год се закон о повишењу чиновничких плата не донесе: Од 1-ог септембра 1899 до даље моје наредбе, или до законодавног решења о томе, да се из кредита на достојније заступање државе издаје додатак на репрезентацију свима члановима моје владе и то:

I. Председнику Министарског Савета одређујем додатак од осам хиљада динара годишње.

II. Свакоме ресорном Министру одређујем додатак од шест хиљада динара гоеишње.

III. Овај додатак исплаћиваће се Министрима у месечним ратама и то на каси Министарства Иностраних Дела.

Саопштавајући Вам ово моје решење, наређујем да се по њему поступа“. Ево Вам, докторе, мога концепта препишите га, па ми онда донесите на потпис! —

— Беседа Вашега Величанства — рекох ја — испала је много сјајнија од моје, нарочито због врло не-

очекиваног и врло ефектног завршетка. En voila un mot de la fin! Est il assez royal! Али баш да кроз српску историју још није прошао онај господин, који се зове Ђорђе Ценић, и да Ваше Величанство може да кажњава Своје Министре онако опитателно, као што је то радио старији брат Вашега Деде, ја Господару, нећу моћи извршити ову височајшу наредбу. То јест, ја ћу преписати ово решење Вашега Величанства, али не да Вам га донесем на потпис, него да га сачувам у мојим хартијама као спомен на велико благовољење, које смо моји другови и ја уживали код Вашега Величанства, јер бар што се мене тиче, ја са захвалношћу одбијам овај додатак.

— И ми сви благодаримо — упаде хор Министара — за ову милостиву пажњу Вашега Величанства, али ни ми не можемо примити тај додатак. —

Краљ беше изненађен, па је гледао своје Министре редом чисто не верујући својим ушима. —

— Ја знам многе Министре — рече најзад Краљ — који би били срећни да сам за њих дошао на такву мисао, и који би оберучке прихватили овакво Краљевско решење. —

— Верујте, Господару — рекох ја — да наша благодарност није нимало мања зато што не примамо ову Краљевску милост, а не можемо је примити само за то што нам је Ваше Величанство доказало, да сад није време за повишице чиновничких плата, а кад му није време да се помогне чиновницима са далеко мањим платама, још мање је време да се дају тако крупни додатци осморици чиновника, који имају највеће плате у држави, а камо ли на овакав начин. —

— Добро, добро, докторе. Понуђен као и почашћен. Има ли Скупштина седницу данас и после подне? Сигурно је на реду избор појединих скупштинских одбора. Добро би било да сви одете, те да се добри и поуздани људи изберу у одборе, јер онда послови скупштински иду много брже. До виђења господо! A ce soir, cher docteur! —

Краљ се рукова са Министрима, па оде својим карташима, који су га већ чекали — а Министри одоше у Скупштину.

И одиста налазимо да сам ја својом руком преписао овај фамозни „тефтер“ Краља Александра, али на полеђини тога преписа налази се, такође мојом руком написан овакав индорсат:

„— — — — — — — — — — —
Пошто су сви Министри изјавили да потпуно деле моје мишљење, ја сам у име свију са захвалношћу одбио ову милост, и не цепам овај препис само за то, да у мојим хартијама остане — за спомен.

22 септембра 1899. Ниш Др. ВЛАДАН“.

Тек после године дана, за време Драгијаде, разумео сам ја, зашто је Краљ Александар желео да на овај начин повећа плате својим Министрима...

Тек када је Краљ Александар у новинама дао градити мене лоповом зато што сам, по сличном височајшем решењу, плаћао из диспозиционога фонда ручкове, које сам по Краљевој наредби давао Краљевим званицама, тек онда сам разумео, зашто је Краљу требало и ово друго височајше решење, којим би везао *све* Министре...

ПРЕ ДЕСЕТ ГОДИНА

(једно пророчко писмо)

На другом редовном састанку Народне Скупштине, који је био истога дана после подне, најпре су положили заклетву нови посланици.

За тим је изабрат одбор, који ће саставити одговор Народне Скупштине на престону беседу Краљеву. Осем благоглагољивих „трибуна“ Милана Драгојевића и Илије Стојановића, из Бољевца, ушли су у овај одбор књижевници: Пера Тодоровић, Тоша Поповић, професор Љубомир Миљковић, Настас Антоновић (сигурно због велике писмености, доказане у атентатском процесу) и Гаја Швабић. Остали чланови беху или врло угледни чланови Скупштине, или су ушли у одбор, да и у њему буде заступљен округ из кога беху.

У финансијски одбор ушли су Светозар Гвоздић, који је увек показивао дара за финансије, трговци: Светозар Белотрепић, Петар Катић, Илија Радовић, Љубомир Бацак, Михаило Петровић (брат директора београдско кредитног завода, дакле такође финансијер), представници народне здраве памети сељачке Драгић Муцић и Јосиф Бојиновић, представник рачунске струке Мита Петровић и — чик погодите ко? Никола Крупежевић.

У законодавни одбор ушли су само судије и правници. Што је у њих запао и Јеврем Јовановић хајде и он је „Касидолац“, али од куда међу правницима и Голуб Јањић? То је био комплименат и Београду и Македонији.

Ко је ушао у одбор за молбе и жалбе, то је свима било свеједно, осем Јови Ћириловићу, који је јавно протестовао, што у одборима сем једног Милана Драго-

јевића нема никог више из ваљевског округа. О блажени окружни партикуларизме! Кâ да један Драгојевић не уме говорити за сву Посавину и Подриње.

Газда Сима је одмах умирио Ћириловића. Вели, има још два одбора да се бирају, па ће већ он пазити, да буде добро заступљен и ваљевски округ. И он је за привредни одбор предложио Марјана Бирчанина, Николу Радовановића итд. све саме посланике „из народа“.

Најзад је изабран и специјални војни одбор Скупштине. Како ова нема у својој средини активних официра, као што их има у грчком парламенту. то су изабрани у тај одбор сви они посланици, који су резервни официри, при чему није био на одмет ни санитетски мајор Др. Мита Милићевић.

На трећем редовном састанку Народне Скупштине само је саопштено, како су се конституисали поједини скупштински одбори, и Влада је поднела законске предлоге: 1. о узимању на знање и одобрење привремених закона, издатих за време када Скупштина није била на окупу (оних од 29 јуна 1899) — 2. о изменама и допунама у закону о непосредном порезу 3. о изменама и допунама у закону о таксама; 4. измене и допуне у закону о устројству војне академије.

26-ог септембра 1899 био је четврти редовни састанак Народне Скупштине.

Председник Министарства поднео је, на одобрење привремену трговачку конвенцију између Србије и Турске, закључену 19 априла и ратификовану 19 јула 1899. Упућена је привредном одбору.

Владика Никанор као посланик предложио је, да се манастирска земљишта, зграде и капитал ослободе порезе. Упућено финансијском одбору.

За тим је прочитана маса молаба и жалаба поднесених од појединаца, општина и срезова Скупштини. Упућене су неке законодавном а неке одбору за молбе и жалбе.

Кад се прешло на дневни ред, известилац одбора за адресу Пера Тодоровић прочита елаборат одбора.

Скупштина је одмах усвојила адресу у начелу.

О специјалној дебати ево шта вели оверовљени протокол те седнице:

Алекса Ђ. Поповић узе реч, но неће да говори о адреси у начелу, јер вели, познато је у нашем народу да се на *помози Бог*, одговара *Бог ти помогао*, — но хоће да говори о држању штампе, коју је и адреса осудила. У дугом патриотском свом говору не осуђује толико западну штампу земаља, у којима се слобода вековима гајила и развијала, те и преки суд и „ванредно стање“ изгледа им као страшило, већ се зауставља на штампи наше браће преко Саве и Дунава и оном делу руске штампе, који кука за слободама у Србији а заборавља на непрекидно ванредно стање и преки суд у својој земљи.

Напомиње стање прекосавских Срба, коме њихова штампа поклања мање пажње но што би требало, а хоће да се меша у наше послове. Затим прелази на држање руске штампе.

Побраја историска факта од 1876. године на овамо у питањима руског рада за нас и мешања у наше ствари. Нарочито осуђује њихово нерасположење наспрам Његова Величанства Краља Милана, јер им Он, вели, никако не може да угоди. Објашњава то нерасположење историским догађајима и мудрим и патриотским држањем Његовог Величанства Краља Милана, Који се у интересу напретка Своје Отаџбине одрекао чак и Краљевске Круне, коју је Својом јуначком десницом подигао из косовске гробнице и метнуо је Себи на јуначку главу Краљевску, те да је са Своје главе метне на главу Свог премилог Сина, нашег Преузвишеног Господара и Краља Александра; Краља Милана, који чак из земље оде, да задовољи оне, који рекоше да Он за Србију није погодан, оставив у њој зеницу Свога ока, Преузвишенога Краља Александра. И када је Његово Величанство Краљ Милан, гледајући са стране, каква се чуда по Србији починише за кратко време Његова бављења ван земље, — похитао натраг, на позив Свог премилог Сина, да уради за Своју Отаџбину све оно што је у адреси тако лепо исказано, — тада, вели, нађоше душмани, ма одкуд они били, најамничку руку, да би упропастили Србију.

И какво је било тада понашање штампе наше прекосавске браће и браће Руса? — пита говорник. Тај

несрећни догађај, тај варваризам они не нађоше за потребно ни да осуде, а похиташе са осудама стања, где судови земаљски, на видику целога света, изричу пресуду зликовцима, који хтедоше да угасе живот славних Обреновића, а тиме да угасе и живот Србије. Када су живот Александра II уништили бомбама, не најамници са стране, већ његови Руси, народ наш и штампа наша искрено су ожалили тај догађај и Краљ Милан наредио је, да се по свима црквама и манастирима нашим дижу топле молитве за спасење душе Александра II. Тада смо, вели, и у Скупштини изјавили своје дубоко жаљење, — а како ће се наша браћа Руси одзивају нама у сличном догађају !

Поново осуђује прекосавску српску и руску штампу и заврши свој патриотски говор са: Да живи Краљ Милан!

Говорник је више пута прекидан узвицима: Живео Краљ! и Живео Краљ Милан!

Михаило Паневић мислио је да каже оно, што је рекао предговорник и усвајући његов говор, мисли, да треба адресу примити у начелу и појединостима, јер је она израз народне душе.

Председник Министарског Савета, Министар Иностраних Дела, Др. Владан Ђорђевић не би био рад да остане какво неспоразумљење о ономе, што је посланик г. Алекса Поповић изговорио у својој топлој патриотској беседи, пуној махом тачних историјских успомена. Како је он разумео говорника, он је говорио о оној браћи Русима, која су *путем штампе* наносила увреду нашем народу, и у нас тражила оно, чега ни у њих нема.

(Скупштина са свих страна каза: тако је, тако је).

Исто тако разумео је говорника, да је штампи наше браће преко Саве и Дунава хтео рећи, да они имају пречег посла, па нека не запуштају своју народну, црквену и просветну аутономију, а нека нас не уче, како ћемо у нашој рођеној кући да живимо.

Алекса Ђ. Поповић потврђује, да га је г. Председник Министарства добро разумео, јер није ишао на то, да замера свој нашој браћи Русима.

За тим је прочитан указ Његовог Величанства Краља, којим се овлашћује Министар Грађевина, да поднесе На-

родној Скупштини предлог закона о измени и допуни у закону о грађењу и експлоатацији нових железница од 6. децембра 1898. год.

Милан Драгојевић — предложи да Скупштина, пошто је после несрећног ивањ-данског догађаја сад први пут на окупу, држи благодарење за срећно спасење живота Његовог Величанства Краља Милана и да лично изјави Његовом Величанству Краљу Милану честитку и радост за срећно спасење Његова живота, — и Скупштина једногласно усвоји овај предлог, с тим да председништво настане да се изврши.

Председник изјави да ће учинити шта треба и закључи састанак у 11 часова пре подне".

26-ог септембра предала је Краљу своју адресу Народна Скупштина.

Та је адреса гласила овако:

„Ваше Величанство, Преузвишени Господару,

Осећаји срдачне радости, истинске среће и неизмерне захвалности према Свевишњему испуњавају груди верног Ти Народног Представништва, што Те, скоро после девето-месечног растанка, опет види у својој средини у пуном здрављу и крепости, и што с висине сјајног Ти Престола чује Твоју мудру и родољубиву Краљевску реч, којом га позиваш на патриотски, сложан и истрајан рад за славу и срећу миле нам Отаџбине и њеног сјајног Престола Краљевског.

Наша радост, племенити Господару, у толико је већа, што с тако узвишеног места чујемо, да односаји наше Отаџбине са свима страним државама потпуно одговарају непрекидном старању Вашег Величанства, да Србија вазда остане елеменат мира, реда и културног рада на Балканском Полуострву, и да са својим суседима буде увек у најбољем пријатељству.

Народно Представништво саслушало је с достојном пажњом поздрав свога Краља, намењен једној новини за цивилизацију, која је потекла племенитом и великодушном иницијативом Његовог Императорског Величанства Цара Николе II., радујући се што је и наша Отаџбина у том племенитом послу учествовала упоредо с најмоћнијим и најстаријим државама светским.

Везе искренога пријатељства између Вашега Величанства и Његовог Царског Величанства Султана Абдула Хамида Кана дају поуздане гарантије, да ће се добри, пријатељски односаји између двеју суседних држава и даље стално развијати и неговати.

Ваше Величанство,

Народ српски, прихватајући свесрдно државни програм свога Краља, одредио је нама, својим Представницима свету и узвишену дужност, да према томе програму и радимо, и да у његову остварењу свесрдно помажемо родољубиву Владу Вашега Величанства. И Народно Представништво од срца се радује, што су успеси, постигнути по свим гранама државног рада, у сразмерно кратком времену, несумњиво доказали, да над Србијом блиста у свем величанственом сјају Звезда Обреновића, и да она српски народ стално води срећи и напретку.

Витешки Краљу,

И ми, народни посланици, као и цео народ, који нас је у овај узвишени Дом послао, и оставио нам у свету дужност, да будемо у свему помагачи Твојих узвишених напора за срећу Отаџбине, осећамо у души својој велико умирење и крепко поуздање у бољу и светлију будућност српску, кад нам сам наш Господар и Врховни Заповедник војске отворено каже, да је упоредо с огромним радом на финансијском, привредном и просветном препорођају Србије, стално корачало и непрекидно усавршавање и јачање наше одбранбене снаге, и да наша узданица, верна војска Вашега Величанства, поуздано напредује и у својој формацији и у својој тактичној и материјалној спреми.

Створена џиновском мученичком борбом наших јуначких предака, Србија је наслелила свети и вечити аманет, да нам никакве жртве не буду велике ни тешке за јачање наше народне војне снаге.

И ми Те, Господару, молимо, да примиш и да непоколебљиво верујеш у нашу свагдашњу готовост, да овај свети аманет великих предака очувамо и неповређен потомцима предамо.

Народно Представништво, мили Господару, с одушевљењем је саслушало оне топле изразе Твоје Краљевске захвалности, којом се сећаш онога жарког и срдачног пријема, којим Те је верни народ српски предусрео на целоме путу кроз знатан део драге Ти Отаџбине.

Али, мудро и истинито опазило је Ваше Величанство, да је баш та узорита једнодушност и неизмерна љубав између српског народа и његовог племенитог Владаоца још више распалила завист и мржњу душмана и издајника српских, и подстрекнула их да најме туђинску руку, која ће посегнути на драгоцени живот Краљевског Ти Родитеља.

Врло је утешна појава, Величанство, да се тако мрачан злочинац није могао наћи међу домородним синовима миле Ти Србије.

Гнусни ивањ-дански злочин испунио је тугом и болом сва родољубива срца српска и покренуо цео српски народ, да, пред подножје светлога Ти Престола, непосредно поднесе своја уверења: да он у сјају Твога узвишеног Престола и у слави Дома Обреновића гледа своју рођену славу, срећу и величину.

Ваше Величанство,

Големо је зло, што су га душмани Србији спремали! Јер, неизмерне историске заслуге за Србију и за Престо српски; бујни, свестрани полет Србије и снажни развој одбранбене снаге народне; ова света стопа земље српске, на којој стојимо, а на коју је победоносну Таковску Заставу истакло јунаштво Његовог Величанства Краља Милана и Његове храбре војске, најбољи су сведоци, колики би губитак био за Србију и за њен Престо, да је злочиначки умишљај ивањ-дански успео.

Али, милосрдни Бог, који чува Србију, није допустио да у крви првога српског Краља после Косова утону углед и мир Србије, и да несретници, у својој незаситној жудњи за влашћу, трагичној повесници српској додаду још један стидан, Краљевском крвљу попрскан лист.

Јест, Господару, Свемогући Промисао спасао је драгоцени живот Твога племенитог и за Србију толико

заслужног Оца, а мрски злочин учинио је, да верни народ српски што дубље осети, колико су му скупи и драгоцени представници славнога Дома Обреновића. Још и више, мрски злочин ивањ-дански учинио је, да отворе очи чак и они синови српски, који су се до сада лаковерно поводили за празним обећањима бесавесних политичких спекуланата, заблуделих на стази издајства противу своје рођене Отаџбине.

У томе жалосном догађају злочина и издајства и онако големи бол народа српског повећало је још пристрасно и неправедо држање једнога дела штампе.

У име човечности, правде и јевропске културе, као и у име крваво заслужене и нашим рођеним, неизмерним жртвама стечене независности народне, — Народно Представништво, као законити и најнадлежнији судија о свему што се тиче Србије, изјављује своје жаљење према овако неправедним оценама и неупутном мешању у наше чисто унутрашње ствари.

Господару,

Народно Представништво, потпуно одобравајући све мере, које су услед богомрског злочина ивањ-данског, а на основу Устава, морале бити предузете и примењене у једном округу, за очување земље од даљих могућих потреса, узеће их на знање као потпуно оправдане.

Ваше Величанство,

Народно Представништво било је сретно, да с висине сјајног Ти Престола чује великодушно признање, како је и оно својим скромним суделовањем припомогло, да Твоје узвишене намере и напори Твоје родољубиве Владе уроде једрим и обилним плодом за Отаџбину. То великодушно признање из Твојих уста, мили Господару, испуњава нас узвишеним поносом и буди у нама нову и неисцрпну снагу за истрајан рад и пожртвовање.

У то име, светли Господару, Народно ће Представништво с пажњом и озбиљношћу проучити најбрижљивије све поднесене предлоге и и друге законске мере, те ће уложити сав труд и све старање своје, да и овога пута усрдно послужи Отаџбини и Престолу.

У то име, одушевљени топлом, неизмерном љубављу и свесрдном оданошћу Вашем Величанству, сложно и из пуних груди кличемо :

Да живи српска светлаузданица,
Да живи наш мили Господар и Краљ Александар I.“ —

Ми нарочито не цитирамо имена свију народних представника, који се налазе потписани на овој адреси, јер ће се највећи део *тих истих потписа* наћи и на другој једној скупштинској адреси, потписаној после године дана, и у којој се о Краљу Милану и о Влади са свим другаче говори...

Кад је Скупштина in corpore отишла у Двор да преда своју адресу, Краљ јој је благодарио и уверио је, да ће он стално остати на своме државном програму од 11. октобра 1897.

За тим је Скупштина изјавила жељу да се корпоративно представи и Краљу Милану, те да му честита срећно спасење од атентата.

Краљ је са захвалношћу пристао да испуни жељу Народног Представништва и послао је ађутанта да зовне Његово Величанство Краља Милана.

Командант Активне Војске као да се надао овој манифестацији од стране Народне Скупштине, јер је већ после неколико тренутака, обучен у пуној генералској гали, дошао пред Народно Представништво.

На поздрав и честитку Народне Скупштине, Краљ Милан је одговорио једном од његових врло речитих импровизација, у којој је био овај низ мисли: по заповести свога Врховног Команданта долази да прими честитања Народне Скупштине. Он сматра овај дан као један од најрадоснијих дана у своме животу, јер и у овом случају Народна Скупштина само је веран тумач народног осећања у Србији. Та се осећања тичу у првом реду Краља Господара и његовог престола, а Њему и Отаџбини и он је посветио цео свој живот, сву своју снагу. Али он мисли да известан део тих осећања доказује, да је Народна Скупштина и према њему лично пријатељски расположена, јер између њега и људи који данас састављају Народно Представништво постоји давнашње пријатељство, које су му они доказивали још за време његове владавине. И ако он у свом садашњем положају и звању нема никаква посла са политиком, опет мора да искаже своју радост што види тако потпуну хармонију између Краља и Народног Представништва,

и он моли за допуштење, да у честитањима и радости због његовог спасења сме угледати и љубав Народне Скупштине према верној Краљевој *војсци*. Као Обреновић и као Србин он изјављује, да војска потпуно заслужује љубав и пажњу Народног Представништва. Може га уверити да у војсци сви, од највишег официра до последњег редова неуморно и дан и ноћ раде да се што боље спреме за свој узвишени позив, за одбрану најсветијих интереса Отаџбине. Зато војска и заслужује пажњу и љубав, коју јој поклањају и Краљ и Народно Представништво. Као Командапт Активне Војске, он се нада да ће Народна Скупштина и од сада као и до сада потпомагати Министра Војног. Што се њега лично тиче, он уверава Народно Представништво, да последњи атентат, исто тако као и ранији, није био у стању да га уздрма у служби Краљу и Отаџбини, нити у његовим идеалима за целокупно Српство. Он ће издржати на својој позицији, докле год то Краљ и Врховни Командант буде нашао за потребно. Он сматра да се налази на стражи, и он ће на тој стражи вршити своју војничку дужност, докле год Врховни Командант не нареди да се он смени. Божја воља учинила је, да није успео атентат, али баш и да је успео (овде Скупштина гракну „Не дао Бог! Чувај се Господару!“) нема тога човека на свету за кога се не би могла наћи замена. „Ја не верујем да сам Краљу, Отаџбини и војсци безусловно потребан („Јеси, јеси Господару!“) али када је Божја промисао нашла за добро, да ми у овој прилици спасе живот, биће да тај живот, бар за сада и у садашњим околностима, још треба Краљу и Народу („Живео! Живео! Живео!) Ја мислим да ћу моју благодарност за високо одликовање које ми је Народна Скупштина данас указала, најбоље исказати ако у име војске и са њом заједно кликнем: Живео Краљ Александар I“.

Може се мислити, какав је урнебес одушевљења изазвала међу Народним Посланицима ова, ефектно изговорена импровизација Краља Милана.

27-ог септембра било је у нишкој Саборној Цркви свечано благодарење, које је Народна Скупштина приредила да благодари Богу што је приликом атентата спасао живот Краљу Милану.

На том благодарењу држао је беседу свештеник *Велимир Л. Марковић*, члан духовног суда.

Та беседа не само да је врло лепо изговорена, него и по форми и по садржини заслужује да се овде сачува.

Ево како је она гласила:

„Ваша Величанства

И ви светли изабраници Круне и народа свога,

Ви знате, и сви знамо, како се Србин још тужно сећа и под копреном стида још горко осећа љуте боле ране кошутњачке; још му је у успомени свеже црвенило крви Кнеза Мученика, па још ни одјек пуцња Илкиног није потпуно умукао и изгубио се у таласима времена, а већ — авај Србу и образу српском! — кроз пуцањ ивањ-дански у сред Београда зазвиждаше убојна танад да убију првог Краља после Косова, да разрију оне груди, у којима вечито пламти жарка љубав према Краљу и народу српском; полетеше и самртничким јеком запишташе смртоносни хитци у намери да скрше ону челик—десницу, која високо уздиже и широм ових крајева пронесе Таковску Заставу — српску слободарку; па и данас, када то свето знамење Србиново чврсто почива у рукама краљевским, њега та иста десница придржава, на срећу народа и на славу Краља.

Кад је, дакле, са таквом злонамером пуцао и испуцао се револвер у руци безумнога створа, онда није чудо што је ехо пуцња његовога брзином муње допро у сваки кутић Отаџбине наше и громовним треском потресао душу сваког Србина. И, док је после извршеног тога убилачког покушаја сваки журно хитао прво цркви, а потом престолу владаочеву: у цркви да пред Престолом Премилостивога Бога заблагодари на милости и вољи његовој, што чудотворном моћи својом сачува драгоцени живот узвишеном Оцу Краљеву, а пред престолом владаочевим да изјавама верности и жарке љубави пружи утехе своме Краљу, — то сумње нема, да је и од вас, светли изабраници, сваки, где се ко затекао, похитао да из ризнице срца и душе своје даде Богу што је божије, а Краљу краљевско.

И ма да смо у први мах сви дужност своју у том погледу извршили; и ма да је од гнусног и богомрског догађаја ивањданског прошла четврт године дана,

ипак, нема сумње, да је свију и свакога од вас душа жудно чезнула за овим даном, када можете овако корпоративно, окружавајући свога Краља и гледајући спасена и здрава Оца Његова, запевати гласом цркве радосну песму благодарности: „*Тебе Бога хвалим...*"

Народном Представништву бићу, мислим, веран израз душе његове, кад речем да оно и овом приликом дише великом благодарношћу према своме Краљу што је, сазвавши га, створио му прилику да, као једно тело једним гласом, осуђујући гнусно дело злочиначког покушаја, прослави велико дело милосрђа Божијег, под чијим једино невидовним штитом оста жив и здрав Краљу Отац и нама стари Господар, војсци Главни Командант а овим крајевима Краљевине њихов Ослободилац — *Краљ Милан.*

Дело милосрђа Божјег, дело спасења, које Господ на Ивањдан указа, од огромног је значаја за народ српски, те га зато нарочито представници народа, као душа његова, требају и вољни су благодарношћу Богу достојно и прославити, јер на Ивањ-дан није спасен само живот Краља Милана, већ је спасено и име Србиново од греха пред Богом и од срама пред светом и пред будућношћу.

Та нису још покајани довољно ни греси Србинови, створени крвавом кошутњачком катастрофом, а већ хтеде и други товар греха да му се на душу натовари, и још један жиг срама на чело стави.

Светли представници народа српског, отворимо сви широм двери срца и душе своје пред Престолом Премилостива Бога и узвикнимо: „*Слава теби, Боже наш, слава теби!*". Јер, браћо, целом је свету знано, да је владалачка лоза Обреновића из срца народа српског изникла, да је соковима жића народног храњена, да је на пригревици љубави народне одгајена и благословом народним освештана, те му је за то и доносила слатка плода свака младица њена.

Па кад је пре 30 година српска рука немилосрдно уништила такву једну плодоносну и поносну грану; и да је, не дај Боже, и сада одсечена друга, онда би жалосну оцену суд историје изрекао народу српском: да је

он безбожник и велики грешник, јер убија изабранике и миропомазанике Божје; да је слеп и безуман, јер не види и не познаје међу собом најзаслужније људе, чијим би заслугама требало да се клања, а не да их са света уклања; и, најпосле, да је природе самоубилачке, јер атакује на живот оних великих синова својих, који слободу доносе, који га снаже и за њ у реду осталих већих и просвећенијих народа места траже и освајају.

Но, кад Бог намеру зликовачку на самом покушају задржа, то понављајмо славу и хвалу милости Божијој.

Сла̂вимо Господа у име узвишеног нам Господара и Краља, јер благо Њему имајући уза се Родитеља, који Му бистрином свога ума, драгоценим искуством, чистом љубављу и челичном вољом боље него ико од живих без одмора и умора до самопрегорења помаже у остварењу најживотнијих интереса и најсветијих народносних идеала.

И у име војске, узданице српске, дајмо хвалу Богу, што јој сачува живот њезиног Главног Команданта, који у редове њене ступи само за то, да је што боље унапреди и уздигне, уреди и оспособи за извршење намењеног јој позива, те да у њој Врховни Командант, Краљ Србије увек може наћи за себе славу а за Отаџбину одбрану.

Хвала Краљу Оцу, Главном Команданту, што нам после иван-данског случаја утехе пружи у речима: да је Он погинуо заменио би Га други генерал, а овога трећи и т. д. Но сви знамо, а српска војска непосредно осећа, да је садањи њен Главни Командант ненакнадљив, и да ни у једном генералу не би добила, нити би и са једним другим генералом била оно, што је и што бити може са старим својим Владаоцем и Ратником, са Командантом краљевске титуле и са Оцем Краљевим на челу. Та то знају и злотвори српски, па за то не пуцају и не траже крви и живота ни једног другог генерала, већ нишане једино на главу витешког Команданта, Краља Милана; но рече Господ: *„Непријатеље ћу његове обући у срамоту, а на њему ће цветати венац његов“*, па тако и би. *Слава Богу!*

Најпосле, и у име свега народа Отаџбине наше као представницима његовим, дужност вам диктује покло-

нити се Промислу Божјем са хвалом, што продужи живот великом јунаку нашега доба и примерном васпитачу својих савременика, па и млађих генерација. Јер ако је истина, а сумње нема да се у савесном ревносном вршењу дужности оличава највиши идеал живота и карактера људског, и да је највеличанственије и најплеменитије јунаштво „славно смети, силно хтети и никада не клонути на путу дужности“, онда је Краљ Милан доиста велики јунак ове врсте, и тако рећи Краљ јунакâ, јер је цело биће његово прожето и испуњено свешћу вршења дужности. Јунак је и по томе, већи можда него и најславнији неки војсковођа, који на бајонете по неколико пута јуриша, јер Он, скинув са плећа Својих терет дужности владалачке, неће и не уме да се одмара или да се у калуђерску самоћу повлачи, већ се целим бићем Својим ставља у службу Своме Сину и Своме народу, Своја плећа подмеће под свеколику тежину Престола краљевског и зграде државне.

Без претеривања речено, то је необичан човек, који ће, подухватајући се двеју необично деликатних дужности, и што је значајно, прво владалачке, па по том добровољно поданичке — имати два дêла, да не речемо две историје своје.

У овом погледу неуморног и искреног рада, рада на срећи народа Свога и на слави Престола владалачког Његово Величанство Краљ Милан служећи за светао пример Својим савременицима па и у будућим нараштајима, постаје им свима васпитач.

Па кад свемоћна рука Божја сачува тако драгоцени живот Краља Милана, онда љубимо ту руку славећи и хвалећи Бога онако искрено, као што га слави народ ових крајева зарад спасења Ослободиоца свога, па као што га у души славе и она тужна наша браћа, која жудно погледају дан, када ће Краљ Милан, на команду Свога Врховног Команданта, српског Краља, мишицом Своје витешке војске разбити врата на петовековној тамници српској.

Не престајући бити благодарни Богу на указаној милости његовој, не престајмо ни за тренут бити чврсто прибрани уз Престô Узвишеног нам Краља Алек-

сандра I, као што је уз њега и Краљ Милан, као што је се за њега још чвршће пријубио и оберучке га загрлио и цео народ српски, кад се пренуо од пуцња ивањ-данског.

Тако искрен однос према Престолу Краља Александра налаже нам сопствена срећа Отаџбине и заветне мисли српске, а то нам је и стари дуг према свима Обреновићима за све што доброга учинише са народом и за народ српски: *„Будућност и прошлост око њих нам плива, цела наша снага у њима почива... Наду су нам оживели, души су нам душе дали, славу славом увенчали, — они су понос рода свог“.*

А ми рецимо: *још одавно, сада и до века* — **Амин“.**

Кад сам се овог дана вратио из цркве и из Двора, где сам присуствовао свечаном предавању адресе — нашао сам међу новинама у броју 265 Петербуршког немачког листа „Herold“ од 24 септембра читав меморандум, који је ђенерал Ј. Белимарковић писао Краљу Милану још као Намесник Краљевског Достојанства у Србији. Тај меморандум, за који дотле нисам ни чуо, и који сам сада тек први пут прочитао, садржи такву карактеристику српских радикалаца са гледишта једног Обреновићевца, какав беше Белимарковић, и осем тога беше задахнут тако пророчким духом, да заслужује да се сачува као драгоцени документ за историју. Он гласи:

„Ваше Величанство,

„Са тугом у срцу предао сам пуковнику Мишковићу једну депешу да Вам је пошље. Извештај једних немачких новина о разговору са некаквим кореспонденентом, коме је Краљ Милан изјавио своје симпатије за радикале, не би ме узнемирио, да на жалост и по Београду не круже гласови, да је Краљ Милан склопио с радикалима некакав *уговор*.

„Све, што се о томе раније говорило, изгледаше ми као басна, јер нисам могао претпоставити, да је Краљ могао заборавити целу историју своје прошлости. Међутим гласови, у које ја нисам хтео да верујем, све су се више ширили докле најзад оне несрећне новине не потврдише сва претходна тајанствена протурања.

„Под тим утиском и не знајући где сте, био сам принуђен предати г. Мишковићу моју депешу да је достави Вашем Величанству.

„Одговор, који ми је Мишковић донео, умирио ме је у неколико. Чекао сам Вашу изјаву у „Temps“-у.

„Пошто ја не владам довољно француским језиком да тачно разумем нијансе појединих израза, чекао сам док у нашим листовима изађе српски превод Вашег одговора.

„Овај ме је побудио да Вам напишем ову изјаву, остављајући Вама **да пресудите, да ли она заслужује пажње.**

„И ако Ваша реч „Ја нисам радикалац ит.д. не заузима прво место у Вашем разлагању, ипак ја хоћу са њом да почнем:

„Француске новине су тврдиле Ваше симпатије према радикалима, а Ваше Величанство одговара: „Ја нисам ни радикал, ни либерал, ни напредњак, него сам *Србин*“. Али једна личност може не припадати ни једној странци па опет имати симпатија више за једну него за друге.

„И ја, Господару, не припадам никаквој партији, и ја нисам ни либерал, ни напредњак, ни радикалац, али *за радикалце, које скроз и кроз познајем*, не бих никада могао имати никаквих симпатија. Да се јасније изразим: Не само да не симпатишем радикалима, него сам до дна моје душе уверен, да су они најгори људи у Србији, да они значе зло и несрећу за земљу, за народ и за престо.

„Мени је сада 66 година; 43 године провео сам у служби, и за то време доживео сам много више промена и чуда него ико од оних, који су данас у Србији у животу, и могу вас уверити, да у целом животу нисам видео горих људи од ових, који се „радикали“ зову.

„Немојте помислити да међу њима има и добрих људи, ако има рђавих. Не, они се баш у томе разликују од свију других партија, у којима има и добрих и рђавих људи, што су сви радикалци без разлике рђави људи.

„Други људи радују се кад могу некоме неко добро учинити, само радикали осећају душевно задовољство када ма коме могу неко зло да учине, они се радују

свачијој несрећи и невољи. Ваистину они су за ово 3½ године своје владавине у нашој земљи починили толика зла, колика се не би могла замислити.

„Али, није ми сада намера да пишем историју злосрећне владавине радикалске, нити да побројавам њихове незаконитости и злочинства. У кратко ћу рећи, да су немилосрдно газили устав, који је поглавито по њиховим жељама састављен; они су се спрдали са законима које су сами донели.

„Сматрам за дужност да пред оцем Краљевим ово констатујем, а за још већу дужност да их жигошем као зликовце и као *заклете непријатеље Краља и Династије.*

„Све што су радили, све је било наперено *против Династије* и то *по добро смишљеном, систематском плану.* Једино су се преварили у времену, и то је била срећа за земљу и за Престо.

„Њихове *одвратне изјаве, њихове верноподаничке манифестације* све то беше *маска*, под којом су сакривали своје зликовачке намере.

„Када дође подесан тренутак, и ако ја у њему будем још у животу, ја ћу све то доказати. Сада Вас само молим да ово моје писмо сачувате. Нека оно послужи као доказ, да сам вас благовремено опоменуо.

„Опростите, ако од ове теме мало одступим.

„Кад ми је покојни Радивој Милојковић у Ницу јавио, да је одлучено рат огласити и да је за главног команданта војске одређен Зах, ја сам Радивоју написао једно писмо и молио сам га да то писмо сачува, јер сам у њему опширно разложио, шта се може очекивати од команданта као што је Зах. Радивој је сачувао моје писмо и небројено пута је доцније говорио, како се све онако догодило, како сам му ја прорекао.

„За то и Вас молим да сачувате ово писмо.

„Ристић и ја, ми смо обојица старци и не мислимо више никакву каријеру правити; осем тога немамо никакав лични интерес да задовољимо. Никакав лични непријатељ радикала није нас могао против њих раздражити. Ми смо с радикалима раскинули само зато, да бисмо могли учинити своју дужност према Престолу и Отаџбини. Беше већ крајње време, јер да смо и даље трпели ра-

дикале, не бисмо били у стању спречити оно, што су они тако дуго, тако страсно и тако систематски спремали, а то беше ни мање ни више него *издајство.*

„Законе, које Ви у Вашем писму помињете, као и све остало раде под маском утврђења престола, а *у ствари* да њима *сруше Престо Краља Александра.*

„Бивши председник радикалског клуба, прота Милан Ђурић имао је да управља целим послом, а Влада га је тајно помагала, расипљући на те циљеве новац намењен једној светој ствари. Кад смо ми, Ристић и ја, протестовали противу те злоупотребе и тих агитација, радикалска влада је захтевала ванредни сазив Скупштине, и претила је својом оставком, ако на то не пристанемо, мислећи нас тиме заплашити. Она није ни слутила да ћемо ми њену оставку примити.

„Сад је отпочела отворена агитација у корист Карађорђевића. Општинска управа у Београду, која је била у вези са протом Миланом Ђурићем, стала је узимати за пожарнике, за ноћне стражаре све саме Ужичане, које јој је прота Милан препоручивао. Он је успео да своје људе намести у Монополима, у Царинари ит.д., тако да је већ био у Београду читав батаљон Ужичана, све самих поп-Миланових поузданих људи. Радикална влада је за то била и запела онолико, да један њихов човек уђе у Краљевско Намесништво, да би он својим „Veto“ осујетио сваку законску меру, која би могла осујетити успех њихове намере.

„То је, Господару, данашња ситуација. Приступите којој хоћете страни. Биће нам тешко и горко, али ми ћемо се до краја борити за Дом Обреновића, па макар се све над нашим главама срушило. Док смо у животу ми ћемо до краја испунити дужност, ми ћемо чувати Престо да Краљевску власт у одређено време предамо Вашем Сину. За то ћемо употребити сва средства, која нам на расположењу стоје, па било то коме право или не, а када то извршимо, онда ћемо рећи са Симеуном „Њиње отпушчајеши раба твојего...“

„Сви се они љуто варају или навалице греше о истину, који говоре да ћемо ми, кад предамо Краљу краљевску власт, гледати да останемо његови саветници

или Министри. Ми смо већ у годинама у којима људи, после толиких напрезања и толике борбе, жуде за одмором и миром.

Ристић и ја, ми смо обојица сити и пресити силе и власти, части и грдње и клеветања. Наша чврста одлука да после пунолетства Краљевог не примимо никакву службу, позната је свима и свакоме. Ристић је то много пута свечано изјавио, а ја то исто изјављујем пред целим светом и за моју личност.

Не, Господару, ми нећемо ни у чему ни најмање сметати Краљу, чим он прими у своје руке пуну краљевску власт. О томе можете у сваком погледу бити потпуно уверен и миран.

У Вашој изјави говорите против старог Устава и очекујете једини спас од новога. У претпоставци да ће се нови Устав од свију и свакога тачно примењивати и савесно чувати, Ви од њега очекујете, Ви од тог Устава очекујете трајну хармонију између Круне и народа.

Време је да Вам о томе кажем моје убеђење. Ви велите да не придајете никакве важности законском предлогу, који је противу Вас лично наперен и који је поднесен Народној Скупштини, и додајете да у томе једино вреди реч, коју сте Ви задали.

Пашић је са својим радикалима узаконио, да се Милан не може више враћати у Србију. Боље би било да сте се ограничили на прву половину те фразе, и да нисте још један пут подсећали на Ваше обећање да се нећете више враћати у Србију. Будућност ће показати да ја и у овоме имам право.

Са старим неподесним Уставом Ви сте владали пуних 20 година, па сигурно мислите да ће Ваш Син с овим новим бољим Уставом владати бар два пута по 20 година. Дај Боже да тако буде, али ја у то не верујем.

Нови је Устав бацио у земљу такву забуну и неред, да ни сâм Краљ Милан, поред све његове даровитости и целог његовог искуства, не би са тим Уставом могао владати ни шест месеци, а камо ли млади и неискусни Краљ Александар, ако буде остављен сам себи. И у таквим околностима Ви на пречац понављате Ваше обећање, да се више нећете враћати у Србију!

Ви очекујете на основу новог Устава потпуну хармонију између Круне и Народа. Ама у томе је баш права несрећа, што се нови Устав никако није правилно примењивао и ако смо ми, као Краљевски Намесници, свима силама настојавали да се Устав правилно примењује. У будућности тај ће се Устав још мање савесно примењивати, још мање тачно вршити. Радикали су се дочепали Државног Савета, који је по новом Уставу непокретан; радикали су се дочепали свију сталних среских и окружних одбора; радикали су се дочепали свију судова и у њима наместили само своје људе; радикали су користећи се новим Уставом приграбили себи, Скупштини и руљи три четвртине целокупне државне власти, а Краљу су оставили једва четвртину те власти. И Ви се још надате, да ће се млади Краљ са таквим Уставом моћи дуго одржати на Престолу!

Дубоко жалим, што Ви, који сте двадесетогодишњом владом стекли огромно искуство, данашње стање у земљи цените са теоријског у место са реалног и практичног гледишта.

Када би се српске политичке партије бориле за своја *начела,* онда би се могло говорити о томе, који је Устав бољи, а који гори. Али барем Ви добро знате, да су начела наших политичких партија само *маска,* само фирма, иза које се сасвим нешто друго крије.

У самој ствари увек је било и данас имају само две партије у Србији: Обреновићевци и Карађорђевићевци.

Као год што смо ми Обреновићевци у своје време када смо радили на томе да вратимо нашу Народну Династију на престо, истакли девизу „ред унутра а слобода споља“, тако су сада Карађорђевићевци истакли фирму „слобода унутра и срећа народна“.

Карађорђевићевци су се удруживали са сваком опозицијом, јер су увек имали једну мету: *да ослабе Престо.* При томе су они прелазили из једне партије у другу, док нису срећним за њих стицајем околности створили радикалну странку. Необразована маса простога народа, која је много плаћала а мало за то добијала, пође листом за тим новим апостолима, који му обећаваху слободу и смањивање порезе. Сада, када је та партија силно на-

расла, сваки дан може пући глас: „Доћи ће нам прави народни Господар, доћи ће унук Карађорђев и донеће собом благо Цара Радована и платиће све народне дугове и олакшаће народу порески терет“. То је начело, то је главно начело радикалне странке. И пошто је тако, несумњиво тако, онда како може бити речи о савесном примењивању новог Устава?!

Уставно питање не постоји више. Радикали су удесили Устав какав њима треба, сада имају власт у својим рукама и они ће примењивати Устав, како је кад за њих боље. Све што се говори и пише о примењивању Устава, то су бајке, којима радикали успављују свет па чак и Вас опробанога борца. За нас постоји само ово питање: *како да очувамо Престо Краљу до његовог пунолетства, и како да га одржимо на Престолу после тога?*

А Ви понављате и по други пут обећање, да се не ћете враћати у Србију, обећање које нисте требали никада давати!!

Врло нам је пријатно, да сте се са Краљицом помирили. Тиме сте учинили једно добро своме Сину, нашем Краљу, земљи, нама свима, који смо искрени пријатељи Династије. Камо лепе среће да се нисте никад ни свадили, јер бисте и себи и нама многу бригу уштедили.

Добро је што сада нећете у Београд. Али кад Краљ постане пунолетан, а ми са бојишта одемо у пенсију, *зар Ви одиста мислите, да оставите Краља његовој судбини?* То би значило да су Вас радикали заслепили.

Размислите добро, шта ћете рећи или урадити. Немојте опет да се кајете.

Сазнали смо, да се у Вашим рукама налази писмо које је мајка једног од претендената писала једном радикалу на врло високом положају. И ако нам Ви о томе ништа не јављате, то је био један од разлога, да Вам ово пишем.

Немојте ми замерити, што сам овако отворено говорио. Можете судити о томе како хоћете, али верујте у моју искрену и безграничну оданост Краљу и Дому Обреновића.

Ваш увек захвални и одани — Ј. БЕЛИМАРКОВИЋ“

За што је г. Хари Јансен баш *сада* нашао за добро да публикује ово интересантно писмо ђенералово, које је писано пре десет година?

Да покаже својим колегама, руским новинарима да оно, на што се они највише љуте, оно рад чега бесне противу Србије, и са чега их беле пене спопадају кад о Краљу Милану пишу, да тај повратак „Милана Обреновича“ у Србију није био његов ћеф него политичка неумитна нужда, коју је један од најнадлежнијих, један регенат Краљевства, још пре десет година са математичком сигурношћу проревао.

Али ма колико да је овај меморандум Белимарковићев био убедљив за сваког *непристрасног* човека, руске новинаре, који су били предубеђени, којима је *главно* било да се Краљ Милан отера из Србије, па макар се морало раскрстити за навек и са целом Династијом Обреновића — није могао ни овај меморандум разуверити. Они су наставили своју тактику. Руски листови грдили су свакога у Европи, који се усудио рећи или написати макар једну добру реч о Краљу Милану, изгрдили су овога Јансена као „крвожедну звер“, изгрдили су дописника бечке „Политичке Кореспонденције“ што се он један нашао, да противно целој бечкој штампи повољно пише о Милану, довикивали су му, да је Краљ Милан *дао убити* Кнежевића само зато, да би скинуо са себе сумњу да је *између њега и атентатора било солидарности*[1] и желели су му, томе поганом дописнику, да макар за једну годину допадне српске тамнице, те да на себи искуси, како је онима, што су због Кнежевића осуђени...

И ако је из Београда категорички изјављено да се кораку г. Мансурова код Председника Српске Владе није придружио ни Италијански ни Француски Посланик, и ако је полуслужбено изјављено, да се цела изјава г. Мансурова може свести на то, да би се у Русији *радовали*, када би Краљ и остале осуђенике из атентатског процеса помиловао, и да је право помиловања искључиво

[1] Московскія Вѣдомости од 23 септембра. Ахъ, сладчайшія Вѣдомости! Било је одиста неке солидарности између атентатора и једне миропомазане главе, само се варате у тој височајшој личности. То није био Краљ Милан.

прерогатива Круне, у коју Влада не може да утиче, али чим се сталожи узбуђење и.тд. — опет су се многи страни листови, а нарочито сви руски грчевито држали интервенције страних Сила да се изнуди то помиловање. Ево како је писала „Россія“:

„Овај поступак (изјава Мансуровљева мени) доказује да европске Велике Силе, које су потписале Берлински Уговор, или бар неколико од тих Великих Сила, немају намеру да и даље трпе *разбојничку акцију* Миланову у Србији. Истина још ћуте Енглеска, Немачка и Аустроугарска, али и владе ових држава биће принуђене, под притиском јавнога мњења, да се придруже заједничком протесту поменутих трију Великих Сила, и онда ће Милан морати да се покори (у питању о помиловању) и да одступи“.

На то је полузванични „Pester Lloyd“ гукнуо, како се из тога што „остале“ Велике Силе нису потпомогле руски корак у Београду, не може извести да су оне биле равнодушне и да се нису заузимале за човечност. „Бар о *једној* од тих Великих Сила, које се нису придружиле томе кораку Русије, знамо поуздано да се у пријатељском облику, али врло одсудно заузела за оптужене, и да је она постигла ублажење изречених казни, које су истина још тешке, али су далеко блажије од намераваних. На сваки начин, јавно мњење очекује још више благости од Краљевог права помиловања, али *кад* и у *колико* ће се то право вршити, то је бар прерогатива суверенитета, која је изван домашаја страних утицаја. Можда помиловање само зато није *одмах* изречено да ствар не буде сувише слична са оном у Рену.[1] И тамо је признавање олакшаваних околности и помиловање одмах после изречене осуде схваћено у јавном мњењу као признавање, да је цела ствар била једна правна заблуда. Да је и у Београду одмах изречено помиловање, барем би се сачували од неспоразума као да је оно изнуђено притиском с поља. Из обзира на човечност желети би било, да се сувише строге пресуде београдског преког суда ублаже, али нити је неопходно

[1] Драјфусов процес.

нужно, нити би политички било мудро претписивати Суверену Србије, кад ће и како ће он вршити једно своје право“.

„Россія“ се чинила невешта овом одговсру. Она је веровала у интервенцију свију Великих Сила за помиловање њених љубимаца у Србији, и она им кликће:

„Не бојте се поштени људи Србије! Периода ужаса је свршена и *грозни џелат*, под чијим је јармом Србија до сад јечала, *скоро ће натраг у његове коцкарнице и остале јазбине*, где ћс у кругу себи равних бити сигуран“.

IV

„ВАНБРАЧНИ СИН“ КРАЉА МИЛАНА

26 септембра стигао је у Ниш најславнији адвокат цариградски Ritter von *Pedrelli*, одсео је у хотелу „Оријенту“ и одмах је писао мени, како је дошао у Ниш по једној *врло важној мисији* и зато ме моли да му учиним част одредити му аудијенцију.

Чим сам видео потпис на писму, знао сам каква је то мисија довела г. Педрелија у Ниш, јер он беше адвокат свију „отмених“ Пероћана, па дакле и госпође Артемизе, разведене жене г. Милана Ф. Христића...

За то пре него бих примио овог адвоката отишао сам право у Двор и казао сам дежурном ордонансу Краља Милана да ме јави Његовом Величанству.

И ако је Краљ Милан био у послу — примао је референте из Команде Активне Војске, којих беше пуно у ађутантској соби, а сваки са грдном хрпом актова — опет је председник Владе одмах примљен.

— Шта је Владане? Од куд Ви овако у невреме? Est—ce que quelque chose cloche à la Skoupchtina? Седите. —

— У Скупштини је све исправно, Величанство — рекох седајући и вадећи из џепа Педрелијево писмо — али ево нешто из Цариграда. —

Краљ Милан прелете очима преко писма, врати, ми га па рече:

— То је стара подвала докторе. Они су пробали да извуку од мене још какву повећу суму неколико пута. Кад се нису вајдили, Педрели је поднео Вама као посланику Србије у Цариграду читав меморандум пун страшних цитата из мојих писама госпођи Артемизи, и у коме се претило европским скандалом, ако се не

дође до споразума између мене и њих. Ви сте ми тај меморандум послали чак у Париз и питали сте ме, шта да радите? Ја сам вам одговорио: да не радите ништа, да сматрате тај меморандум као nul et non avenu. Кад је Краљ био у Цариграду Султан, pour faire une gentillesse de plus pour le Roi et pour moi, откупио је моја писма од Артемизе и предао их је Краљу.

— На жалост, Величанство — рекох — ја сам за тај пазар сазнао сувише доцкан, да бих могао Краља сачувати од учешћа у њему. —

— Којешта докторе! По ком праву бисте се Ви могли мешати у једну тако приватну ствар? Ce sont des petits services que les grands Seigneurs se rendent, sans être obligés d'en informer leurs Ministres plénipotentiaires.[1] —

— Величанство, лако је могућно да ја не знам, какав је обичај међу великом господом кад хоће да раскрсте са неком својом бившом љубазницом, али знам да кад се тако нешто деси нама обичним смртним људима, кад н. пр. какав Палилулац хоће да се жени, он сматра такође за дужност да претходно добро раскрсти са ранијим везама, али онда он *својим парама* откупљује љубавна писма, која би га могла компромитовати, и зацело не би ни у сну помислио да их од туђина прими на поклон. Да сам ја благовремено сазнао за ту намеру, ја бих, и као Србин и као искрени пријатељ Обреновића, све на свету урадио да спречим један пазар, који је, по мом мишљењу, понижење и за Ваше Величанство и и за мога Суверена, а имао бих *права* и *дужност* да га спречим, јер је Краљ био дошао у Цариград да се сврши неколико крупних државних послова, за које сам *ја* био одговорни фактор, и што бих ја данас могао доказати да би Фирмилијан одавно био Митрополит Скопски, и да би Србија данас, у место да сваке године крпи привремену трговачку конвенцију, имала с Турском Zollverein, а можда чак и војну конвенцију и српске нуфузе у Турској, само да Краљ тада поред толиких других поклона није примио и тај petit service des Grands Seigneurs, који је Султану дао право да далеко важније услуге Србији одложи ad calendas graecas. —

[1] То су мале услуге, које велика господа чине једни другима, а о којима не морају извештавати своје опуномоћене Министре.

— Ви хоћете, докторе, силом да ме наљутите, — рече Краљ Милан смешећи се — али као што видите, у томе не можете успети. Ви сте мој доктор, и Ви имате врло старо право да ми у брк казујете дрскости, за које је Кнез Милош свога доктора Николића Мишковичева бацио са доксата Пожаревачког Конака, те је после целога живота био богаљ. Ми смо то питање раскрстили још пре двадесет и толико година. Ја трпим да покадшто боље разумевате, како се чува достојанство нашега Дома и од самих Обреновића. Што се тиче вашег Zollvereina и војничке конвенције то су ваше фантазије pour dormir debout. Али ми смо се удалили од главног питања. Кад су оној левантинској змији избијени зуби тиме, што су јој одузета моја писма...

— Pardon, Величанство, она је себи направила *лажне* зубе, она је најпре фотографисала главна писма пре него што их је предала Султану, а као што је познато уметничким зубима се гризе тако добро као и својим рођеним. —

— То је опет једна од ваших докторских фантазија. Ја сам грдне паре утрошио на лажне зубе, и најзад сам све побацао, јер сигурније жваћем са мојим голим дêснима него са читавим уметничким вилицама. О томе се сигурно већ уверила дотична госпођа и на себи, зато се више не ослања на своје фотографије, него се спанђала са господом из руске амбасаде у Цариграду да од мене ишчупа ако је могућно један милион, мање јој знате не треба, а за мање се не би ни трудио чак до Ниша један Педрели, који свако вече у клубу баци на карте више него што сви остали цариградски адвокати заједно зараде. Руси су имали политичког рачуна да се дочепају ове нове полуге противу мене, јер су рачунали овако: Милан ће или платити или неће платити. Ако плати, његова финансијска кубура постаће много већа, и с тога ћемо му лакше диктирати наше услове. Ако не плати, ми ћемо штампати његова писма Артемизи и направићемо од њега једну бруку пред целим светом.

— И ја сам, Величанство, тако замишљао тај руски рачун, и кад је Spiritus rector руске амбасаде у Цариграду г. Максимов употребио наше честе састанке због

Фирмилијановог администраторства у Скопљу, да ми сваки час говори, како би у интересу Династије било, да задовољи један пут ту жену, и да осигура будућност њеног сина, који је, и ако ванбрачно, ипак дете Вашег Величанства, ја сам онда, пред мој полазак из Цариграда у Карлсбад 1897 телеграфисао Краљу у Париз. —

— Краљ је мени показао Вашу депешу и Ви сте у Софији на станици добили одговор Краљев, да је то chantage, на који не треба да обраћате пажњу. Видећи да јој ни интервенција г. Максимова није помогла, госпођа је чекала и вребала згодну прилику да наново баци своје мреже. Ларма, која се против мене подигла због преког суда и његове пресуде, учинила јој се згодна прилика да ми опет метне пиштољ на прси и да ми викне као какав разбојник на друму „Кесу или скандал“. Али ја се више не бојим скандала. Овај не може бити већи од оног скандала, који су ми Руси направили преко моје сопствене жене, проклете Јерине II. Па шта су постигли? Развод брака и моју абдикацију. Данас, после оваквих манифестација Народне Скупштине и целога народа за мене, нови скандал, који би Руси направили са фотографијама госпођиним, не би успели ни да ме скину са Команде Активне Војске, а камо ли да ме отерају из Србије. А кесу не дам из врло простог разлога. Ја сам врло срећан што више немам дугова осем оног једног код Волга-Комске Банке, који је осигуран нашим имањем у Београду и у Нишу, и који се редовно амортизира. Нећу због те жене да се задужим за нове милионе. —

— Извините, Величанство, али у колико ја Вас знам, у новчаним питањима, од свију досадашњих Обреновића, Ви сте били најшире руке, Ви сте били највећи господин. Од куда сада да баш Ваше Величанство и то nota bene према једној дами, која је била врло љубазна према Вама — на један пут постане chiche?...[1] —

— Тако ми и треба! Који ме је ђаво терао да Вас узмем за свог лекара и да вас још натерам да научите француски! Сад ме Ви називате „chiche“. Нисам ја докторе никада био chiche, а најмање према „дамама“, које су имале љубазности за ме, али ова је просто безобразна. Ја сам за њу учинио више него што је учинио иједан

[1] Тврдица.

Краљ у деветнаестом веку за своју метресу, али њој све то није доста. —

— Ја то верујем, Величанство, од прве речи. Али овде није само у питању она, него и будућност једног Вашег детета, и ја мислим као што се Кнез Михаило великодушно побринуо за свог Велимира, тако исто не треба ни Ваш Обрен... —

Овде Краљ Милан скочи са столице.

— Ah ça, par exemple, c'est trop bête. То се дериште не зове Обрен него Ђорђе, оно је у протоколу крешчајемих заведено као законити син Милана Ф. Христића. Да ли је он одиста син Миланов, то не знам, али што сигурно знам, и што вам једанпут за свагда најкатегоричкије изјављујем то је, да то дете, Ђорђе Артемизин, *није мој син*, јесте ли ме разумели? —

— Разумем, Величанство, — рекох — и врло ми је пријатно да то из Ваших уста чујем. —

— Добро. Сад остаје вама на вољу хоћете ли примити тог изасланика Артемизиног или не, и шта ћете му рећи, али једно запамтите: Забрањујем да се мени или Краљу од сада ма шта јавља о тој госпођи и њеном сину. —

Краљ Милан пружи ми руку и рече:

— Кажите, молим Вас, Михлу да ми пошље референта, који је на реду. —

Вративши се из Двора написао сам г. фон Педрелију писамце, у коме сам жалио што због хитних службених послова морам да се лишим задовољства да га видим итд.

V

СРБИЈА И РУСКА ШТАМПА

Под овим насловом донео је Петрбуршки лист „Herald“ у броју 269 од 28 септембра 1899 овакав чланак:

„Тек пошто сам се вратио са Балкана могао сам да прегледам потпуно држање руске штампе према Србији. У њој веје дух оштрог непријатељства.

Као полазну тачку за моју критику тога непријатељског држања бирам онај чланак у броју 8461 „Новога Времена“ у коме мене грде због мога мишљења о пресуди београдског преког суда. У њему се изјављује сажаљење нашем листу, што се налази у оном *малом броју* листова, који quand même бране Милана, а мени се пребацује да сам „превозносилъ Милана Обреновича“, да сам о завери говорио као пријатељ лажнога Краља, да после пресуде „теперь этотъ Янсенъ ликуеть“ јер сам ја казао да пресуда не само није строга, него сувише блага. Још је наш колега „Новога Времена“ врло учтив према мени, јер налази само толико, да сам ја „очень кровожадный человѣкъ“, а ја сам од темперамента „Новог Времена“ очекивао нешто жешће.

У ствари цела та карактеристика мојих извештаја из Београда стоји у потпуној опреци са фактичким стањем и са истином. Али пре него бих то доказао, желим да „Новоје Времја“ ставим пред огледало њеног ауторитета *већине.* Ако ја треба да се стидим што је само врло мален број оних листова, који нису пристали уз дивљу хајку *већине* противу Србије, и кад се баш „Новоје Времја“ позива на већину и на масу — онда како ли је њему у дну душе, кад се сети свога држања у *Драјфусовој* ствари? Зар онда није штампа целога цивилизованог света била на једној, а баш „Новоје Времја“

само на другој страни? Зар онда „Новоје Времја“ није из дана у дан својим буздованима тукла штампу целог образованог света, што брани оног двапут осуђеног Чивутина? Боље ће бити за „Новоје Времја“ да батали позивање на већину, јер има врло много питања у којима су цивилизоване већине противне његовом схватању.

Тврђење да сам *ја* преузносио Милана Обреновића погађа баш само „Новоје Времја“ т.ј. његове најприсније пријатеље, српске радикале. Химне Милану Обреновићу, које се налазе у мојим извештајима из Београда, нису моје, него су верни цитати из беседа, које су пред преким судом говорили прваци српских радикалаца. Ја сам у мојим извештајима ту *њихову* реторику осудио као неискрену. Сада, накнадно, морам признати, да сам се односно Пашића и Таушановића преварио. Ова двојица су последњих дана претреса одиста направили утисак људи, који се искрено кају за своје политичке грехе, а велика беседа Пашићева, у којој је не само открио све погрешке радикалне странке, него се и заклео на верност Династији Обреновића до гроба, та силна беседа оседеле главе радикалске, кипела је животом и снагом тако, како лажан па̂тос никада не би био у стању. И тако „Новоје Време“ гради од невиних радикалаца, од сопствених љубимаца, које воли, јер мисли да су они још противу Милана, гради од тих невиних жртава пријатеље „лажнога Краља“. Ако „Ново Време“ још сумња да се са̂мо посекло, ми му можемо ставити на расположење *стенограме* тих беседа и оне велике Пашићеве беседе, па може из њих наштампати све хвале радикалских првака заслугама „проклетога Милана“. Ако хоће, „Новоје Времја“ може таквих докумената наћи и у најновијем броју „Одјека“, опште признатог главног публицистичког органа српске радикалне странке. То је онај исти лист, чији су редактори непосредно после мученичке смрти цара Александра II бранили „политику“ атентата на крунисане главе, и који су слична чиста начела бранили док им није лист угушен. Сада је, на молбу некадашњих радикалских вођа, одобрено, да „Одјек“ изда још један број, и у том броју Никола Пашић објављује да распушта радикалну странку уз благодарност и хвалу Краљу Александру и његовом *Оцу*!

Најзад: ја сам крвожедан човек само зато, што сам констатовао да *српска публика* (а не ја) налази да је пресуда преког суда пре сувише блага него сувише строга. Лепо. А молимо кад се претреса у нас, или у ма којој културној држави некакав криминални случај, према чему суде надлежне судије? Да ли на основу позитивних закона или суде по мишљењу које влада изван суда, с поља? Шта је требало да ради ратни суд у Рену (Rennes), кога је „Новоје Времја" преузносило? Је ли требало да пресуђује по својој савести или онако, како су то захтевале наше руске „Новости"? Београдске судије нађоше да су оптужени криви, па ипак је њихова пресуда испала испод законом предвиђене казне за дотичне кривице. О самој пресуди дакле не може бити дискусије него само о томе, да ли је кривица одиста била доказана. Наше дипломатско заступништво у Београду сасвим је тачно схватило то питање.

Кад већ штампа, која има већа уста него хиљаду државних тужилаца и адвоката, хоће да стане уз некакву оптужбу или за некакву одбрану, онда би се од ње могло тражити да воде рачуна од катихизиса, који каже „не убијај", и од закона, који каже „не гради завере". Е сада, према томе да видимо, како се „Новоје Времја" понаша као тужилац и као бранилац. Оно пере прљаве рубине оних људи, који истина одричу да су знали за атентат, да су грдили Династију и да су градили завере против ње. Оно стиска руку атентаторову и ништа на свету не може га побудити да о њему напише једну ружну реч. Али за то „Новоје Времја" напада на Краља, на његовог оца, на Владу. напада их и грди их првога што се гнуша атентата, другога што је после овога остао жив, а Владу зато, што је због овакве ситнице потрзала људе пред јавни суд. Па да ли се овако смрдљиви морал употребљава само према Србији? О не! Потпоручик *Мерсије*, тамо на афричком земљишту, убио свог слугу, постао прост убица. „*Новоје Времја*" (бр. 8469, стр. 3 стубац 4) пада у очајање што „Драјфусовска" штампа клевета сина само да би нахудила ђенералу Мерсије-у. Оно узима под своје моћно окриље и све друге атентаторе и заверенике, и

когод нема такав исти укус, њега сажиже живог на ломачи својих проклестава. „Ослободи нам Варнаву“ ! Тако модерни антисемити подражавају старим Чивутима, који су претпостављали да разапну невинога Христа него убицу Варнаву.

Мајка ове симпатије за убице и паликуће то је она *политика, која не зна за савест и за човечно осећање правде.*

Да се зауставимо на Србији.

Политика наше штампе према Србији није зацело ни за кога тајанствена.

Наша штампа жели оно што и сваки Рус жели: да наш утецај на Балканима потпомогнут наклоношћу јужнословенских народа према нама буде што већи и што јачи.

Али сад наши листови налазе, да је *Милан Обреновић непријатељ* овој нашој жељи, и да за то најпре треба њега уклонити, па онда би све ишло лако. Многима од њих ни то није доста. Они налазе да Династија Обреновића цела саставља главну сметњу, те не може да се учврсти онај троугао коме би углови били: Београд, Софија, Цетиње.

Са таквога *политичког* гледишта не могу се осуђивати никакве завере и атентати, само ако ови смерају да сруше садашње стање. Њима се пљеска онако исто, као што се пљеска свима заверама противу треће републике у Француској, нашој *савезници.*

У том одобравању заверâ налази се једна *ужасна политичка заблуда.*

Хајде да претпоставимо, да је личност Миланова главна сметња, због које наши односаји са Србијом не не могу да постану ни нормални, а камоли интимни. Ја одмах иза те популарне претпоставке мећем три знака питања, али хајде да једанпут и ми на то пристанемо.

Па онда шта? Краљ Александар воли свог оца; то му је и право и дужност. *Драге воље* он се од оца неће растати. Осем тога он јавно залаже своју Краљевску реч, да *он сам* одређује политику своје државе. На све то ми не обрћемо главе. Па шта да радимо? Да ми *силом* отерамо Милана Обреновића из Србије, или да *приморамо Аустрију* да га она протера? Јер већ и ова сумануто́ст почиње да избија из наших новина.

Па ипак не би требало великог напрезања да се наша штампа доведе до разборитог, практичног размишљања о положају. Требало би одсећи само неколико самообмана и предрасуда.

Ми нисмо популарни у Србији. У нашој је руци да то постанемо. Скинимо најпре једну самообману, а то је да наш *тон* (онако озго и са презрењем) јако импонира у тој малој Краљевини. Баш на против, ми на тај начин само одбијамо људе од себе, који би нас иначе волели.

Двадесет година проучавам ја Балкан. У томе нисам се задовољио да само прошетам по улицама његових градова, него сам стотинама пута улазио у сељачке куће и колебе, само да што боље сазнам карактер народа у томе дивном крају света. Нигде нисам нашао толико народносне индивидуалности, толико самосвести, толико поноса и жудње за независношћу, колико сам их нашао баш у српскоме народу. Срби су веома осетљиви за сваку увреду, они у свакој оштрој речи виде непријатељство, а свака блага пријатељска реч осваја њихова срца и њихово поверење. Па сад помислите, како је толикогодишње безобзирно и грубо писање наше штампе утецало на душу тога народа! И што је најгоре, тај народ држи овакву нашу новинарску политику за службену руску политику. Какав узрок онакве и последице. Србин ради као путник у сред олује и буре. Он се увија колико може боље у своју кабаницу, и не скида је до топлих зракова сунчаних.

Сваки дан сам гледао у судници прекога суда у Београду са колико презирања гледа аудиторијум оне столове, за којима беху дописници страних новина. Знало се да готово ни један од њих не зна ни једне мртве речи српске, да они од целог претреса не разумеју ни речи, да за то нису у стању да проговоре ни с ким из народа и да чују, како народ мисли о целој тој ствари, и да они при свем том, тачно по упуствима, која су донели од куће, пишу са претреса онако како тамо њима треба.

Ето такви смо и ми. Оно што бисмо ми желели, то увртимо себи у главу као *факат* и онда удри! Тако н. пр.

ми смо себи увртели у главу: да цео народ српски смртно мрзи Милана Обреновића, да се он одржава само на бајонетима, да ће се насигурно стрмоглавити само ако ми енергично продужимо да га представљамо као „гнуснога џелата свога народа“, и ако ту исту енергију пробудимо и у — Аустроугарској!

Ама људи, то је самообмана првог ранга! Мене се ништа не тиче, да ли ће истина бити некоме пријатна или непријатна. Ја је ево отворено признајем: Милан је у Србији толико исто популаран као и Краљ Александар.

Ми смо уобразили да је цела наша новинарска литература о Милану позната целом српском народу, и да народ потпуно дели наше мишљење о Краљевом Оцу. Ми смо уобразили, да би народ, када само Милан не би имао војску у рукама, с места на њега јурнуо да га рашчеречи. Ми смо уобразили, да у Србији има читава једна странка, која је срећна да буде слушкиња наше новинарске политике.

Међутим српски народ неће да зна за цело наше пискарање, јер у њему види рђаво расположење према себи самом. Грубијанско-туторски тон, у коме наша штампа пише не само о Милану него о свима српским стварима само *огорчава* Србе противу нас, само *утврђује* положај Миланов.

Народ не мрзи Милана. Народ, који је врло суревњив за своју славу, зна о Милану мало више него што му наше „Новости“ у данашњем броју признају т.ј „да је одличан администратор и добар политичар“. Народ зна и добро памти, да је Србија под Миланом Обреновићем постала независна држава и краљевина. У осталом српски народ и не тражи од својих владалаца да су непогрешиви Богови. Он признаје, да је Милан и многе погрешке починио, и у толико више га за њих извињава, што му те погрешке баш странци пребацују, који не знају, под каквим је околностима Милан грешио, а народ зна те околности и води о њима рачуна.

Ко на силу Бога жмури само да не види, какво је фактично стање, само да и даље ужива у творевинама своје уобразиље — тај може то и даље чинити на своју сопствену штету. А ја ево што ћу рећи: *Овај урнебес,*

који је руска штампа подигла противу Милана, наноси грдну штету само нашим, руским интересима. На силу се не добија ничија љубав, а наша ларма само доказује, колико се ми због тога љутимо.

Ми смо држали да су српски радикали наши људи (разумем наше штампе) само зато, што раде противу Обреновића, да би се опет дочепали изгубљене власти. Мало по мало отворићемо и ми очи, па ћемо видети, да су српски радикали као политичка партија, са нама *само шпекулирали*, јер по своме деструктивном државном програму таман су толико наши, колико и најдивљији западњачки социјалисти. Краљ Александар је ту партију сломио. То зацело није никаква несрећа за нас. Напротив, што више дође до равнотеже политичких одношаја у Србији, то боље и за нас.

Не треба нама никаква *руска партија* у Србији. Нама треба наклоност целога српског народа, а ову можемо поуздано задобити.

Србин је, и то је сасвим природно, пре свега Србин. Али он никада не заборавља, да је уједно и Словенин. Из његовог срца нико не може ишчупати осећања, која га везују за сродни и једноверни народ руски.

Колико сам пута чуо од Срба: „По Богу што ви Руси не говорите с нама као са *браћом?*“ *Ту* је тежиште целог питања.

Када, где се руска штампа *братски* понашала према Србима? Уместо да увек имамо пред очима *целину*, а не поједине *моменте*, уместо да са тим моментима психолошки поступамо за љубав онога што је главно, ми грубо моткама и цепаницама бијемо све, само зато што нам се у извесном *тренутку* нешто не допада у Србији. Сами смо криви. Наша штампа хоће да је штампа једног великог политичког народа, а овамо не зна ни штицу политичке педагогије у односима са једним *братским народом.* Ми сами отуђујемо Србију од Русије, ми сами претварамо крв у воду.

Коме ли служимо тиме?

Руским интересима зацело не. Српскима? Још мање. Не служимо тиме никоме, чак *ни Аустрији.* Њена политика морала би бити слепа, она би се морала урећивати

према политици каквих буџачких новина, кад неби видела, да Аустрија, као први географски сусед Србије и као Велика Сила, која је с Русијом углавила један заједнички балкански програм — не може имати апсолутно никакве користи отуда, ако би зјапила провалија и амбис између руског и српског јавног мњења.

Ако наша руска штампа хоће да буде бранилац наших интереса у Србији, онда она мора за навек напустити своју досадашњу методу за обрађивање српских питања. Јер: „Ама говорите нам као браћа!"

Јок, јок — вичете ви сви. Милан је још тамо!

Па лепо. Ако је Милан тај куршум у телу руске штампе, и ако нећете *ножем* да га отуд изљуштите — а ваљда на то не мислите? — онда ког ђавола гњечите и трзате то болно место непрекидно? Пустите да тај куршум зарасте у месу, да се око њега направи капсла, па ћете после кратког времена на своје велико чудо опазити, не само да дотично место више не боли, него да вам чак ни најмање не смета. Што мање ми будемо примећавали, да је Милан у Србији, то ћемо све пријатељскији одјек чути из Србије.

Није питање да ли *са* Миланом Обреновићем или *без* њега, него је питање ово: Треба ли руска штампа да помогне *да између Русије и Србије дође до срдачних, до врло срдачних одношаја?* Је ли паметно, је ли патриотски, је ли *руски* — старати се да до таквих одношаја дођемо?

Према одговору на то питање тражите и подесна средства.
ХАРРИ ЈАНЗЕН"

Овај чланак направио је праву сензацију у Русији. То се одмах опазило на промењеном тону многих руских листова, чак и на Комаровљевом „Свѣту".

Не само ефекат постигнут овим једним чланком, него и једно писмо, које сам 16 септембра добио у Нишу побудише ме да приступим реорганизацији нашег „литерарног одсека".

„Последњи догађаји — писаше ми Др. Розен у томе писму — доказали су потребу, да се органише стална и чврста веза са средње-европском штампом. Одношаји спорадичне природе не могу подмирити нашу

потребу у томе правцу, нарочито у важнијим тренуцима државног живота. Ову потребу с друге стране ваља довести у склад са нашим скромним финансијским средствима. Надам се, да сам у стању предложити Вам мере, које ће одговорити околностима у једном и у другом правцу. Пошто је акутна ситуација, у колико се тиче штампе, престала, то држим, да ћете имати доброту разрешити ме од моје провизорне дужности у пресбироу“.

Позвах Др. Розена у Ниш, да ми поднесе своје предлоге. Ови кулминираху у томе, да се у Бечу створи један мали филијал српскога пресбироа, који би стајао у непрекидној вези са свима главнијим листовима у Европи.

Пошто за један такав мали филијал не беху Бог зна како велика средства потребна, наредих Др. Розену да га организира и додадох му у помоћ једног млађег чиновника, који добро влада са више европских и балканских језика, и који, радећи у београдском бироу за штампу, беше дао доказа о својој способности за тај посао. Тога чиновника, Светислава Илијћа одредио сам за помоћника Др. Розену, те да се под управом тог искусног публицисте спреми за стручнога будућег шефа пресбироа.

Осем тога постарао сам се, да и Х. Јансен у Петрограду добија благовремено све потребне новости из Србије.

VI

У СКУПШТИНИ

28-ог септембра, на своме петом састанку *Народна Скупштина је*, после цигле једне беседе (Гаје Швабића) *одобрила поступак Владе*, што је после атентата на Краља Милана прогласила ванредно стање и преки суд за округ подунавски.

За тим је усвојена измена у закону о војној академији, по којој Министар Војни може, када је то у интересу војске, скратити курс питомаца у тој школи.

Сад је метнут на дневни ред предлог о изменама и допунама у закону о порези. Дебата је трајала три седнице, али из ње ћемо записати само ово: Министар Финансија *Вукашин Петровић* одмах у почетку начелне дебате признао је, да је овај предлог више привредног него финансијског карактера, јер између осталог, он *овим законом хоће да осигура пољопривредни сталеж*, који је у Србији најмногобројнији, од опасности *да једног дана не остане без куће и кућишта.* Посланик *Манојло Пањевић* нашао је у чл. 71 овог предлога један *недостатак*, а тај је, *што официри нису ослобођени од плаћања порезе* као што је то урађено у свима културним и напредним државама. Зато он предлаже, да се и та одредба дода у чл. 71. Ово је наљутило посланика Ђорђа Јеленковића, који нађе да „ако се официри ослободе од плаћања порезе, онда треба ослободити и народне посланике, па онда нека иде како иде“.

Посланици Јосиф Бојиновић, Милован Сокић, Радован Милошевић нађоше, да је предлог Министров „по све добар и уместан“, да је „правичан и користан“, да се види како је г. Министар „за кратко време свога борављења на селу стекао врло лепог искуства, кад овако правичан и

користан предлог подноси". — Посланик Михаило Илић „благодари г. Министру, што се у овом предлогу сетио нашег сиротног сељака и обезбедио му оно мало кућице од продаје за порезу, јер је тиме стао на пут стварању пролетаријата и бескућника". Предлог је у начелу примила Скупштина једногласно. 29-ог септембра усвојен је овај предлог и у специјалној дебати.

У седници од 30-ог септембра дошла је на ред трговачка конвенција с Турском. Ја нисам имао ни потребе да узимам реч те да ову конвенцију браним, јер је посланик Светозар Гвоздић, одмах после известиоца држао велику беседу, која је у протоколу седнице овако записана:

Светозар Гвоздић. Сматра за дужност, да, као посланик и повереник Краљевске Владе, који је у Цариграду водио преговоре са турским делегатима о овој конвенцији — у друштву са својим другом, г. Влајком Цонићем — каже неколико речи о овоме врло важном акту Краљевске Владе.

У том смислу вели, да Краљевска Влада није морала то да чини, јер је она то могла да учини парламентарним путем и да ово поднесе у виду пројекта Скупштини на решавање и одобрење, а Турска Влада не би имала ништа противу тога, знајући, да се закључују уговори са једном парламентарном земљом.

Ну, Краљевска Влада, руковођена једним нарочитим обзиром, дала је и пре времена силу закона овој конвенцији.

Даље вели, као што је познато г. г. посланицима, ми нисмо имали права, да закључујемо трговачке уговоре и конвенције са осталим земљама; него су сви уговори, који су били закључени са Турском, имали силу и вредели и за нас, и ми смо, као провинција — морали да пристанемо на све по сили т. зв. капитулација. Кад смо скинули са себе тај терет капитулација, отпочели смо да закључујемо трговачке уговоре. И тако, од 1880 до 1892 год. закључили смо силне уговоре са разним земљама. Тако смо 1888 год. закључили прву трговинску конвенцију са Турском, која је ступила у живот 1. септембра исте год. Између осталих одредаба има у тој

трговинској конвенцији једна, која каже, да ће тај уговор трајати три године; дакле, закључена је конвенција за три године, али тако, да, ако ниједна од уговарајућих страна на шест месеци пре истека те трговинске конвенције не откаже исту, да ће она и даље трајати из године у годину.

Тако ова конвенција, која је закључена 1888 год. трајала је до 1 јула прошле године.

Шта је руководило Високу Порту — не знам; али она је 30 јуна последњег дана тако рећи — у очи 1 јула изјавила, да она више не пристаје на ову конвенцију и да је отказује, тако, да би та конвенција имала силе и важности до 1 јануара ове год. Како је ова изјава Високе Порте учињена после нашег прекида преговора, јер сам ја са својим другом исте године покушао, да дођемо до формалног трговачког уговора, али се не сложисмо са делегатима, то је овај отказ следовао на месец дана после нашег одласка из Цариграда. Мене је овај корак и акт Турске Владе јако забринуо, јер сам предвиђао, да ће наступити нередовно стање и царински рат.

Краљевска Влада, уочивши тежину тога корака Турске Владе, учинила је од своје стране све и сва, те је после кратког времена Турска, тако рећи, сама пружила руку нашој Влади и пристала, да се утврди погодба трговинска.

Ја сам хтео овај акт наше Владе да нагласим нарочито зато, што је својом дипломатском вештином стала на пут недогледним последицама, које би произашле из неуговорног стања. (Скупштина се одазва са „Хвала“).

Поред осталих разлога, даје нам права, дакле, овај последњи, да усвојимо ову конвенцију, па макар она и не била закључена под најповољнијим условима, јер ја претпостављам и једну рђаво закључену конвенцију неуговорном стању. Ако констатујемо разлику и једне и друге конвенције, уочићемо корисност или штетност ове нове закључене конвенције. Три су најважнија момента, који сачињавају разлику између и једне и друге конвенције. Први је моменат систем царински. Карактеристика свију наших трговинских уговора јесте усвајање

мешовите царинске јединице тј. систем цариње
ња ad valorem et specificum (и по вредности и по тежини).

То је ушло и у стару конвенцију, закључену са Туском 1888. год. Тамо је увознику остављено на вољу да царини своју робу: по вредности или по тежини.

Наплаћивањем царине по вредности држава много губи, јер увозник прибегава разним злоупотребама. Тако, кад смо закључили трговински уговор са Аустро-Угарском — царина се наплаћивала по тежини. Али како у сваком трговачком уговору постоји једна клауза, по којој поданици једне и друге земље уживају и оне повластице, које би се дале трећој земљи, то су аустро-угарски увозници с правом тражили, да им се наплаћује и по вредности, те смо отуда имали велике губитке за државну касу.

Овим пак уговором, који претресамо, одбачен је тај мешовити начин цариње
ња и усвојен само по тежини. Већ смо, дакле, том променом осигурали известан приход.

Друга, веома штетна и незгодна тачка била је та, да је Турска плаћала мање царине на: зејтин, пиринач, суве рибе у кутијама и ђонове (коже) по тачки највишег повлашћења, јер је тарифа за аустро-угарске увознике мања.

Ми смо сада код турских делегата успели, да се та 4 артикла избаце из турске тарифе, те према томе не уживају горњу повластицу.

Остаје дакле и трећи моменат, а то је, да нисмо могли успети, да закључимо ову конвенцију на дуже време. Чак се чује, да Његово Величанство Цар Турски и не жели да се закључи на дуже време; али сви су изгледи, да ће се овај уговор продужити и даље, јер је Турској Влади у интересу, да се отресе повластица, које уживају стране земље.

Нама су делегати обећали, да ће са нама закључити уговор и на дуже време, док закључе своје уговоре за дуже време и са страним земљама.

По том говорник моли г. г. посланике за опроштење, што је мало више отегао свој говор (чује се: „ако! ако!“) али је то чинио, да би што боље упознао г. г. посланике са овом конвенцијом.

Ми смо спустили, наставља говорник, царинску тарифу на увоз грожђа њиховог од 5% на 3%, али то зависи од наше бербе, каква ће бити.

Али с том се повластицом не могу користити и друге државе.

На послетку, право је, да и они имају неке користи од нас, кад ми од њих имамо куд и камо веће. За све то има се највећа хвала одати г. Министру Председнику и његовим друговима (Скупштина се одазва са: „Хвала им").

Стручњацима дакле остаје широко поље да примећују, ако што имају; а ја лично честитам г. Председнику на овом акту".

Али стручњаци нису имали шта да примете. Скупштина једногласно усвоји ову конвенцију.

Остатак ове седнице утрошен је на претрес посланичких предлога, који се, ако их Скупштина усвоји, упућују Влади да о њима донесе формалне законске предлоге.

30-ог септембра потписао је Краљ од Скупштине вотирани *„закон о узимању на знање и одобрењу привремених закона издатих за време кад Скупштина није била сакупљена од 28 јуна 1899"*.

Напред, у разговору с Краљем, када сам вративши се из Маријенбада подносио оставку, видили смо између осталих разлога за ту оставку и тврђење моје, да страни капитали неће имати куражи да се ангажују у једној земљи, у којој се тако лако проглашују ванредне мере и закони са повратном силом.

На жалост већ 1-ог октобра морао сам да покажем Краљу један врло непријатан доказ, да сам добро предвиђао последице, које ће атентатски процес имати за извршење концесионисаних великих привредних предузећа у Србији.

Концесионари за грађење велике мреже западних железница Калтроп и Маркус, који беху тако пуни самопоуздања да ће брзо наћи потребне капитале да отпочну своје велике радове, пишу $\frac{25 \text{ септембра}}{7 \text{ октобра}}$ 1899 Председнику Владе, да нису били у стању саставити потребан капитал, и то поглавито с ова два разлога: 1.

Цела инглеска штампа, са „Тајмсом“ на челу, од како је почео претрес атентатског процеса у Београду светује и опомиње капиталисте и финансијере инглеске да не приступају никаквим инвестицијама у Србији. 2. Рат Инглеза са Бурима у Трансвалу потресао је цео инглески новчани трг тако, да се капитал повукао од сваке спекулације у опште. Концесионари настављају: „Ове несрећне околности, које нико могао ни слутити а камоли предвидети учиниле су: да су преговори са капиталистима, берзанским посредницима, финансијерима, предузимачима и лиферантима материјала, који су неколико недеља тако успешно вођени да су били доведени до краја, на један пут прекинути“. Концесионари су 21 септембра (3 октобра) били код српског посланика Чеде Мијатовића у Лондону, показали су му целу преписку о вођеним преговорима, и молили су га да своје мишљење о озбиљности тих преговора саопшти српској Влади, јер концесионари још не очајавају, они се поуздано надају, да ће у пркос тако несрећних околности моћи саставити потребан капитал, ако српска Влада хоће да им продужи рок за почетак рада са још 6 месеци, тј. до 9-ог маја 1900-те године. Најзад ако српска Влада не хтедне дати ово продужење рока, него претпостави да једну или другу од пројектованих линија предузме радити у режији, концесионари су готови ставити јој свој материјал на расположење...

Шта да се ради?

Продужити им рок или почети радове у сопственој режији?

За ово друго Влада би морала направити зајам, а новац је на европском тргу баш због бурског рата врло скуп. И баш када би Влада нашла зајам за овакво предузеће, онда јој не требају Калтроп и Маркус, не мора тражити предузимаче чак по Лондону.

Зато је Министар Грађевина Ђенерал Атанацковић био мишљења да се концесионарима продужи рок за шест месеци, али да претходно положе кауцију од пола милиона франака (по 1000 франака за сваки километар концесионарних линија). Та кауција би била потребна за то што би Влада овим продужењем рока себи везала

руке да за још 6 месеци не тражи и не преговара са другим предузимачима, а она би Калтропа и Маркуса натерала да пошто-по то саставе потребан капитал и то што скорије, да им не пропадне кауција. Они ће то моћи постићи да саставе капитал бар за линију Обреновац—Ваљево, јер ову могу израдити са 2½ милиона — а после би се добило времена за финансирање осталих линија.

На своме месту видећемо, шта је даље рађено по овој важној ствари.

—— Остављајући ђенералу Атанацковићу, као надлежном Министру да поднесе Министарском Савету своје предлоге, ја сам поред послова у Скупштини, имао као Министар Спољних Послова да пажљиво пратим шта се догађа у суседној Бугарској. У њој истина беше на влади кабинет, који не беше нимало наклоњен политичким авантурама, али за свакога, који је познавао Кнеза Фердинанда, беше јасно да је за спољну политику Бугарске прилично равнодушно, какав је кабинет у Софији на влади, јер је Фердинанд после Стамбулова, увек сâм свој Министар Спољних Послова, а дотични Министар игра улогу статисте, који је често највише изненађен резултатом постигнутим у извесној акцији. Као што је познато, Кнез Фердинанд, да би добио опроштај Русије, што се усудио за време Стамбулова водити чисто бугарску политику, због чега је цела Русија сипала врелу смолу на главу једног „узурпатора“ — учинио је много што-шта. Не само да није био у Бугарској, кад је Стамбулов на сред Софије и у по бела дана искасапљен, него је и свог најстаријег сина Бориса превео у православље. Тек сад се Русија на Фердинанда смиловала, опростила му тешке грехе и примила га опет милостиво. Али је Фердинанд Кобуршки, да би задобио благовољење Русије, погазио своју часну реч, коју је дао када је просио принцесу из дома најкатоличкијих кнезова од Парме—Бурбон, погазио заклетву, да ће сва његова деца бити католичке вере. Чим је Борис преведен у православље, цела родбина његове жене прекинула је сваку везу са таквим зетом, а Папа, као поглавица увређене католичке вере, одлучио је Кнеза Фердинанда од своје цркве и причешћа. То је за једног католичког Кнеза страховита

казна, али Фердинанд се сетио Ханрија IV, па се тешио тиме, да кад је онај могао за љубав једнога Париза да пристане на један верски компромис, може и он за љубав бугарског престола да прекрсти свог првенца. Али десило се још нешто услед ове „апостазије“, што је Кнеза Фердинанда као владаоца бугарског јаче заболело и од клетве Папине и од раскида са целом фамилијом. То нешто беше врло крупно, беше крајња немилост, у коју Кнез Фердинанд паде на врло католичком Двору Његовог Апостолског Величанства у Бечу. Цар Фрањо Јосип није више хтео ни да чује за свог негдашњег потпоручика а камо ли да прими у своме Двору „верломног“ Кнеза Бугарског. Та немилост ишла је тако далеко да је барон Владимир Гизел, аустроугарски војни изасланик за Цариград, Софију и Атине, на једном свом службеном путовању у Софију предао Цареву слику са потписом Монарховим, једноме бугарском државнику, кога је Кнез Фердинанд из дна душе мрзио (бар у том тренутку). Сви конци између Софијског Конака и Царскога Бурга у Бечу беху покидани. Али Фердинанд није очајавао. Он је изтиха, преко врло нежних руку почео изнова да снује те конце. Цар се дуго бранио доказујући, да он као џентлмен не може никад више ступити у личне односе са човеком који је своју официрску часну реч погазио, али су они „нежни“ утицаји, који су сада радили за Фердинанда врло добро знали помирљив карактер и ванредно добро срце Царево, и дотле су апеловали на те особине седога Монарха, док није пристао да опрости Фердинанду и да га прими. Сви Ерцхерцези протестоваху, изјављиваху да они Фердинанду не могу више пружити руке, али Цар беше дао реч и њихов протест не могаше оборити одлуку. И тако сви Ерцхерцези демонстративно одоше из Беча онога дана, кад је Кнез Фердинанд одсео у *Бургу*. Наравно он је знао, да сад у Бечу врло добро знају колико се могу ослонити на његове политичке изјаве и уверавања — али њему то беше равнодушно, њему беше главно да буде примљен код Цара, и он је то постигао. Ено га у стародревноме Бургу! Ама да он тиме не уквари свој једва задобивен положај у Петрограду? Диби јок! Паметна

је зверка Кнез Фердинанд! Знао је он сада, како ваља подићи Русима. Чим је био сигуран да ће бити примљен у Бечу, он се обратио Петрограду с молбом, да се пошље један виши официр руског ђенералштаба да инспицира целу бугарску војску. Руска Влада је драге воље одмах одредила пуковника Јепанчина за ту мисију. Кад је овај стигао у Софију, бугарски Министри били су тако „паф“ од његове мисије, да нису знали, како да се понашају према томе руском официру. Тако исто и војне власти бугарске нису имале никакво упуство од Владе, и док је пуковник Јепанчин од гарнизона пловдивског дочекан као врховни бугарски инспектор војске, дотле су га други гарнизони бугарске војске дочекали учтиво као страног официра али са леденим осећањима. Кад је, после два месеца, Јепанчин довршио инспекцију целе бугарске војске, Кнез му је у Рушчуку приредио банкет, на коме је изјавио своју дубоку захвалност Цару, што је ту мисију поверио Јепанчину, и док се овај враћао у Петрбург, Кнез је путовао у Беч...

Кнез Фердинанд је врло мудар човек. Он увек има по два гвожђа у ватри...

И руске новине ни најмање не зазиру од тога, што се сад Кнез Фердинанд налази у Бургу, не пада им ни на ум да га крсте „аустријским агентом“, јер је њима главно било и остало, да се помилују осуђени радикали и да се Краљ Милан отера из Србије. „Московскија Вједомости“ од 26 септембра, верујући још једнако, да су се кораку Мансурова придружили Француска и Италија, чуди се грофу Голуховском, што ћути и што се не придружује протесту трију Великих Сила, те да се једном отера Милан, који чак и Краља „држи у хапсу“, који отима из Краљевих руку чак и писма његове матере са речима: „Ти имаш само једног пријатеља, а то сам ја.“ — Још је лепше „Новоје Времја“ од 28 септембра. Оно назива Краља Милана *„аустријским дахијом“* и доказује то оваквом његовском статистиком: Од атентата до данас (24 септембра) Краљ Милан је похапсио 376 људи, протерао из земље 281 човека (међу овима 21-ог српског поданика), 200 људи је побегло из Србије, двадесет људи је ишчезло (или су отишли у хајдуке,

или их је Милан поубијао преко својих хајдука), 71 чиновник изгубио је службу — свега позобао аустријски дахија 950 људи. Даље, умрло их је четири: Кнежевић је стрељан, двојица су се обесили. *Један од те двојице* беше опште уважени прота Ђурић, који је најпре осуђен на 20 година тамнице, па је онда преведен у лудницу у Топчидеру! (за четвртог је дописник заборавио у хитњи да каже име). Даље 64 човека осуђено је скупа на 411 година тамнице, и све то за увреду Милановог „Величанства“.

На жалост, ја нисам имао каде да проверим целу ову статистику. Ја сам се само уверио, да је прота Ђурић још, хвала Богу, здрав и жив, и да није у — топчидерској лудници, па сам отишао у Скупштину. У овој је био јак покрет међу посланицима, да се *за Краља Милана тражи нарочита гарда.* То би био таман одговор на руски његов нови предикат „аустријског дахије“. Имао сам муке у скупштинској кавани, да зауздам ову сувишну ревност, али опет је нисам могао сасвим спречити. На деветом редовном састанку Скупштине (27-ог октобра) прочитан је посланички предлог „да уз Његово Величанство Краља Милана увек иде довољна војничка пратња“ и тај предлог Скупштина је упутила свом војном одбору на надлежан реферат... Од осталих посланичких предлога изнесених на овој седници, да поменемо предлог, *да председници општина не могу бити народни посланици.* Већ се осећала незгода од ове „кумулације“. Од стране Владе поднесени су на овој седници: законски предлози за измене и допуне у закону о шумама, о закону о устројству Министарства Народне Привреде, о преносу управе поштанске и телеграфске у састав Министарства Грађевина. Упућени су привредном одбору. На дневном реду беше закон о грађењу и експлоатацији државних железница, т. ј. неке измене у њему. После известиоца узео је реч Министар Грађевина, који је у свом дужем говору разложио: како је једном друштву уступио грађење западних железница, које износе 540 к. м. и које ће се према уговору имати почети идуће године радити. По том подсећа, да је сама држава узела у рад пругу Младеновац—Мисача

—Аранђеловац; наглашује да је пруга Ниш—Радујевац Влашка трасирана и да ће према предрачуну коштати око 35 милиона без моста на Дунаву, који би коштао око 5 милиона.

Ове две пруге: Ниш—Радујевац—Ниш и Прокупље —Јадранско море предвиђене за *нормални* колосек, не могу се градити, нити се могу каквом друштву дати, јер *не могу довољно ренте давати*, с тога мисли, да би те пруге требало направити са *уским* колосеком и да би се тада и нашло какво друштво и с тога и подноси овај предлог закона.

Драгомир Радуловић противан је, да ове пруге буду уског колосека, предлаже да се приход државних железница уступи за грађење ове пруге. Предлаже да ове пруге не треба уступити странцима у рад. Пошто нико од посланика није приступио предлогу Драгомировом, нити је ико више тражио реч, Скупштина усваја у начелу предлог Министров. У специјалној дебати тражио је Васа Анђелковић, да бар пруга Сталаћ—Краљево буде нормалног колосека. Атанацковић одговори, да би онда пруга коштала два и три пута више. Известилац нађе, да кад се главна државна пруга, која ради већ 15 година, још не рентира, онда се споредне пруге, ако би се правиле нормалним колосеком, не би рентирале ни за 50 година. Драгомир Радуловић у то не верује. Али цела Скупштина је усвојила гледиште стручњака, па према томе и предложену измену.

Из дебате, која је за тим вођена о изменама у закону о таксама нема ништа што би овде требало забележити.

Овах дана Министар Војни беше сазвао трупе моравске дивизије на *јесење маневре*, али је непогода времена била тако јака, да су се трупе најпре морале кантонирати, па су онда и сами маневри у интересу војничкога здравља и саме службе морали да се *одложе*. Од тога факта направио је најпре орган Балачков у Бечу „Информација“ а по њој и „СПБВједомости“ од 30 септембра читаву заверу у војсци противу живота Краља Милана. Том приликом открило се, да је и сам Председник Владе српске умешан у некакву заверу „чер-

ногорскаго књажевскаго дома на жизнь главно командующаго" те Бог ме, од како се та завера открила, шпијуни Краља Милана прате Владана Джорджевича на сваком његовом кораку!...

Висарион Висарионич Комаров опет у свом листу „Свѣтъ" од 29 септембра опљачкао је читаву главу физике, да на основу „интерференције" противуположених сила објасни својим читаоцима, како се то могло догодити, да у Србији још нема помиловања за осуђене радикале, и ако су се за то помиловање заузеле три Велике Силе. Ова Комаровљева „физика" сувише је занимљива да би се могли лишити задовољства, да је цитирамо:

„Интерференцијом обележава се у физици оно стање, које настаје кад се сукобе две једнаке а противу положене силе. Ако се сукобе два таласа воде, од којих је брег једног таласа раван долини другога, онда настаје равна површина на води. Ако два звучна таласа појуре један за другим на растојању од половине звучног таласа тако да се згуснути слој ваздуха у првом таласу помеша са разређеним слојем ваздуха другог таласа онда, у место да се чују два звука, не чује се ниједан. Тако исто и два таласа светлости, ако су противуположени, својим сукобом дају — мрак. Ето таква *политичка интерференција* дешава се сад у Србији. У Београду има представника шест Великих Сила, које су потписале Берлински Уговор. Три од тих Великих Сила: Русија, Француска и Италија изјасниле су се за правду и помиловање.

Пошто је њихова акција остала без икаквог успеха, то значи: оне друге три Велике Силе радиле су у противном правцу. За Аустрију то знамо из њеног полузваничног „Prager Abendblatt" у коме је речено: Аустрија је увек била за умереност и правду, и она је постигла да се нико осем атентатора не осуди на смртну казну. И тако 20 година српске робије (каторги), 20 година непрекидног мученичког умирања, сматра се у Бечу умереношћу!

Ми смо мислили, да после руско-аустријског споразума од 1897 обе те Велике Силе морају заједнички бранити ред и правду на Балканском Полуострву. Али из-

гледа да је тако било, док је у Аустрији имало још мало словенског даха под грофом Туном. Сада, од како је у Аустрији дувнуо немачки ветар, ова само смета Русији да на Балканима свршава дела правде и милости. Русија стоји за српски народ а Аустрија за Српску Владу. Која је од тих двеју политика боља, показаће даље развиће догађаја. Словенима је руска политика и народнија и симпатичнија".

Очекујући то дальнѣйшее развитіе событій — Српска Влада је 2-ог октобра поднела Краљу на потпис неколика решења Народне Скупштине, и Краљ је указима од 2-ог октобра потврдио измене и допуне у закону о таксама и о конверсији државних дугова, а указом од 3-ег октобра потврдио је решење скупштинско о пенсијама удовицама Јована Ристића и Милутина Гарашанина (8879 динара и 5000 динара).

На десетом редовном састанку Народне Скупштине 3-ег октобра решен је законски предлог о преносу управе поштанско-телеграфске у надлежност Министарства Грађевина. Београдски посланик *Драг. Радуловић* налажаше да би поште, телеграфи па и саме железнице требало да уђу у састав Министарства Трговине, али како ми таквог Министарства немамо, онда би и железнице, чим је која готова, требало предавати Министарству Народне Привреде. Ово је било сасвим паметно, и то му је Министар Грађевина ђенерал *Атанацковић* у свом одговору признао, само рече, како ми немамо Министарства Трговине, нашли смо да је боље, да сва саобраћајна средства буду у једној руци. Па како Министарство Народне Привреде нема техничких стручњака, потребних за саобраћајне установе, као што их има Министарство Грађевина, то ће бити и лакше и јевтиније да поште и телеграфи пређу у Министарство Грађевина. — Толико је било довољно рећи па да Скупштина усвоји овај предлог. Код измена и допуна у устројству Министарства Народне Привреде није било ни толике дебате. Али за то наста беседничка поплава, када дође на ред предлог о изменама и допунама у закону о *шумама*. Осем Министра Народне Привреде и Председника Скупштине учествовало је у дебати још најмање десет посланика — и предлог је вра-

ћен у одбор са препоруком да и законодавни одбор заједно са привредним преправи овај предлог „те да се не мења сваке године“ (Милован Сокић). Предлог да активни официри не плаћају општинске прирезе, упутила је Скупштина Влади на оцену.

Истога дана, 3-ег октобра 1899 писао је Отправник Послова Српског Посланства у Букурешту секретар Војислав Ивковић једно писмо Председнику, у коме поред благодарности за унапређење и поред молбе за трећину посланиковог додатка, ово јавља:

„Г. Александар Катарџи[1] долазио је код мене и изразио ми је жељу, да вас известим приватним путем, јер не би хтео да се *његово име помиње у званичној преписци*, да су се *префекти* из Ђурђева, Турн-Северина и Букурешта обратили њему за накнаду учињенога трошка који износи око 5000 динара и који је учињен приликом истраге око атентата, *која се још води*. Г. Катарџи, извештајући ме о овоме, моли да му се горња сума *што пре* стави на расположење, јер се неће дуго бавити у Букурешту, како би је могао поделити гореименованим префектима да исплате учињене трошкове, *јер су они из својих каса издали новац*. У исто време моли да се извести, да ли поменути префекти треба да престану с истрагом или да продуже и даље, јер би се у том случају направили нови трошкови. Част ми је замолити Вас, Г. Министре Председниче, да ме изволите известити *приватним* путем, шта да одговорим Г. Катарџију, и у случају, ако би новац био послан, да изволите дати наредбу *да се име г. Катарџије не спомиње*“.

Не налазимо, да ли је Председник и шта одговорио на ово писмо Воје Ивковића, али се из доцнијих докумената види, да он није услед овог захтева послао тих 5000 франака. Ја сам знао, да су они људи у Румунији, који су фактички радили на истрази због атентата, већ награђени и то богато награђени на основу „височајшег“ решења о суми од 100,000 динара. Председник је сада први пут прочитао, да су *три префекта* румунска из своје службене касе трошила на ту истрагу, па му се то учинило сумњиво, једно због велике бриге Алекове да се

[1] Ујак Краља Милана.

његово име не помене у вези са тих 5000 франака, а друго што је као пријатељ дома Обреновића знао, колико су тај дом коштала та три ујака Краља Милана и Краља Александра. Али као што ћемо доцније видети ја нисам могао спасти ни ових 5000... Ударили су ме јачи буздовани за то, него што беше ово писмо.

На једанаестом редовном састанку Народне Скупштине, који је био 4-ог октобра, дошао је на дневни ред предлог народних посланика, који је био упућен Влади на оцену па се вратио као њен предлог: да се активни официри и они резервни, који су чиновници у војној администрацији, ослободе плаћања приреза окружних, среских и општинских, као и „кулука". *П. Катић* је тражио да се избрише реч „кулук". *Алекса Петковић* нађе да кад смо ослободили попове и учитеље од кулука, треба ослободити и официре. *Трибун Илија*: До сад смо све пењали приреза. Нека народ једном види да умемо и скидати. Скупштина је једногласно усвојила предлог. Дођоше на ред измене у закону о централној управи. Ту беше главно да се у Министарству Унутрашњих Дела установи „одељење за поверљиве полицијске послове, које има задатак да се стара за одржање унутрашњег *државног* поретка и опште земаљске безбедности" са нарочитом сумом у буџету за издатке овог одељења, даље да се установи одељење за надзор над полицијским органима у земљи. И ако прво одељење беше у ствари оно што се у радикалским и анархистичким листовима целога света зове „*црни кабинет*" опет атмосфера коју у Србији беше створио атентат беше таква, да је чак и овај предлог изазвао одушевљен одјек у Скупштини. Ево дебате по протоколу:

Известилац Љ. Јовановић прочита прво предлог, а по том извештај законодавног одбора, којим се предлаже да се поднети пројекат усвоји.

Стеван Чутурило налази да треба поднесен предлог усвојити, но скреће пажњу Скупштине, да би требало нашу жандамерију, која је такође орган за јавну безбедност, што боље уредити и спремити, да би одговарала своме позиву, као што чини жандармерија у другом свету.

Илија Стојановић изјављује: да на министарској столици седи сада лице, које је било народни посланик, у његовим жилама ври још она крв посланичка, када се борио као народни посланик за народна права. За то сматра: да је г. Министра руководила истинска државна потреба те је овај предлог поднео. Овим се предлогом иде да се заштите државни интереси и обезбеди јавна сигурност. Изјављује Министру благодарност и предлаже да се пројекат једногласно прими.

Јован Ћириловић слаже се са Илијом Стојановићем, и сматра да је овај предлог користан. (У Скупштини вичу: прима се једногласно).

Председник: Ставља на гласање и Скупштина усвоји пројекат једногласно.

Министар Унутрашњих Дела Ђ. Генчић благодари Народном Представништву на једнодушном одзиву и пријему пројекта, и мило му је што је чуо из уста уважених посланика Илије Стојановића и Јована Ћириловића да Скупштина потпуно схвата важност поднетог законског пројекта. Закон о устројству централне државне управе донет је још у 1862 години. За оно доба он је могао и одговорити државној потреби, али како је Србија од тада до данас непрестано напредовала, то је наступила неодложна потреба, да се тај закон допуни. Свима је вама познато стање, у коме се Отаџбина наша до 1897 године находила. Од то доба, а по позиву Његовог Величанства Краља, данашња је Влада истински прионула на консолидовању земаљских послова. И усред плодних радова на развићу привредне и економне снаге земаљске и усред корисног и епохалнога рада на јачању наше одбранбене снаге, у престоници српској дешава се Ивањдански догађај, који је потресао срца целог народа српског. Циљ зликовачки промашен је, — али је тај несрећни догађај за нас поука, да нам је дужност да се у будуће што јаче бринемо о сигурности Престола. И у тежњи да се у будуће тој императивној дужности одазове, леже у главноме побуде, које су руководиле Владу да овај предлог поднесе. Понова благодари Скупштини на правилном процењивању и схватању посланичке

дужности, што је овај предлог наишао на тако еклатантно и једнодушно признање.

(У Скупштини живо одобравање).

Министар Правде сматра за дужност да дâ Народном Представништву објашњење за ову важну допуну код § 87. У досадашњем тексту тога §-а сматрало се за велеиздају оно предузеће, које је управљено противу живота, слободе и здравља Владаоца, противу насилне промене законитог реда наследства Престола, противу насилне промене Краља и противу отаџбине. У том тексту закона не помиње се ни Престолонаследник, ни Краљеви Родитељи. Јасно је, дакле, да је постојала нека празнина. Законодавство сваке земље доноси законе према приликама и потребама своје земље.

Према нашим приликама а после несрећнога Ивањданског покушаја на живот првог српског Краља, настала је неодољива потреба да законодавство наше земље у што јачој мери заштити Чланове Владалачког Дома од дивљачких нападаја на слободу и живот Њихов. (У Скупштини велико одобравање).

Ово је законодавна допуна у толико више потребна, што је наш владалачки Дом остао на маленом броју чланова, па за то и дужност и родољубље захтевају од нас да чувамо нашу државу од династичких потреса, јер су *династички потреси нарочито у малим државама врло опасни по опстанак саме државе.*

(У Скупштини живо одобравање).

Председник стави на гласање допуну тог § 87, и Скупштина једногласно усвоји.

Даљом специјалном дебатом усвојене су све остале предложене измене, нарочито драконске казне за злоупотребе чиновничке. Најзад, после лепе беседе Министра Просвете о пенсионом фонду учитеља и учитељица, усвојен је његов предлог да и виши учитељи и више учитељице, као и класне учитељице Више Женске Школе и Учитељске Женске Школе могу улагати у овај фонд те да и њихове удовице односно деца имају пенсију из овог фонда.

За време док је Скупштина доносила горња своја решења, међу њима и допуну кривичног закона односно

Краљевих Родитеља, изазвану атентатом на Краља Милана — Председник Владе, који није имао потребу да учествује у дебати, јер је Скупштина сваком његовом колеги, који је тога дана имао какав свој предлог на дневном реду, изјављивала своју захвалност — користио се овим лепим временом у Скупштини да прочита, како „Новоје Времја“[1] чита вакелу, због тог истог Краља Милана Аустроугарској, и како јој прети, да ће се руско-аустријски споразум од 1897 раскинути, ако Аустрија продужи бити тако равнодушна спрам судбине осуђених радикала.

Ево како „Новоје Времја“ баца рукавицу Аустрији: „Ова се одликује превртљивошћу и бескарактерношћу, као и неблагодарношћу, којом је задивила свет приликом — Кримског рата. Манифестом Цара Фердинанда и Цара Франца Јосифа (1848) као и одлукама самих немачких либерала (1867) била је ујемчена равноправност немачког и словенских језика. Ти закони сада се приносе на жртву пангерманским закерањима. Немаца нема ни трећину становништва, али дворски кругови су остали Немци до сржи костију. То је довело Аустрију до распадања које може постати опасно за свакога, који се ослони на њену политику. Доказ за то: стидна зверства у Србији. Како врши Аустрија своје обвезе у споразуму с Русијом? Пашић у својој малодушности извршио морално самоубиство. Таушановић изнурен болешћу гине у тамници, Сава Грујић у изгнанству, Србија притиснута Милановим терором. Русија, Француска, Италија чине представке српској „Влади“, представљају, како је судбоносно ако тај изрод-отац остане у земљи, а Аустрија? Зашто она ћути и неће да учествује у осуди Миланових злочинстава, те тиме подржава београдски терор? Зато што је Аустријска *немачка* држава итд. ит.д.“ Чланак се завршује овим речима:

„Ни од каквих споразума неће Русија профитирати (не выйграетъ) на Балканима толико, колико ће добити ако буде имала потпуно слободне руке. То је доказао пример Стамбуловске Бугарске, то сада доказује и трагедија Српске Стамбуловштине“. Па ни то не беше

[1] Од 26-ог октобра.

доста брату Русу. Да би својим читаоцима, који се не разумеју у вишој политици, показало на популаран начин, зашто се Краљ Милан неће да макне из Србије „Новоје Времја“ доноси у свом књижевно-уметничком додатку овакво уметничко дело свога хумористичког сликара:

Простро „Миланъ“ постељу на државној каси, покрио се перином, испод које вири касапски нож, па спава, ни бриге га није, јер на ноћном столићу запаљена свећа осветљава једну сабљу и два револвера. Испод слике има овакав потпис: „Попробуйте-ка отнять!...“

Чик пробајте да дигнете Милана са државне касе!

Смешно је само, како велики уметници нису појмили да том сликом доказују, како се четири милиона руских бајонета плаше од два револвера, једне сабље и једног ножа Милановог.

Међу предлозима народних посланика, који су изнесени на 12-ом редовном састанку Народне Скупштине 5 октобра поменућемо онај Мостарчића и 12 посланика да се врати пенсија удовици мајора Михаила Катанића,[1] за тим предлог Мите Петровића и 28 посланика да се о трошку целога народа подигне велики и достојан споменик Милошу Великом и то близу места у Београду, где је прочитан Хатишериф од 1830 године. Ови као и остали посланички предлози упућени су надлежним одборима. На овом састанку претресане су и одобрене измене у закону о народним школама, примљен је закон о војним набавкама, тако исто измене у закону о државној трошарини, овлашћен је Министар Војни да из Управе Фондова изузме инвалидски фонд.

Истога дана потписао је Краљ вотирани закон о преносу поштанско-телеграфске управе у надлежност Министарства Грађевина и закон о измени и допуни устројства централне управе.

Истога дана пише и „Архимандрит Васељенског Престола“ Нићифор Перић Председнику Владе једно писмо, из кога да забележимо неколико врста:

„Претрес оптужаба и комисијског рада по ствари Митрополита Превеског свршен је. Сигурна је ствар да ће га збацити и послати у Св. Гору. За тим ће Амвро-

[1] Ко ли је одузео ту пенсију удовици јунака са Нешковог Виса?!

сије излетети из Св. Синода, јер је дошао у озбиљан сукоб са Патријархом, неким члановима Св. Синода и са Великим Протосинђелом, а све због Скопског питања. Даће му невесту (епархију), па га неће питати воле ли или не. Радујте се и веселите се! Велешки Митрополит биће збачен, а на његово место изабраће оног Архимандрита Поликарпа, који је био 2 године у Србији да изучава српски језик. Ово је да се предупреди с наше стране захтев за помоћног епископа Србина. Али тај Поликарп неће се моћи тамо одржати, ако не буде са свим добар човек. — Ових дана примам парохију Ферикејску, под коју долази и Панкалди. — Кад сам Великом Протосинђелу честитао српски орден, обећао ми је *искрено* чинити код Патријарха све, што се може за наше ствари. В... — ефенди ради код свију синодалних Митрополита за решење Скопског Питања по нашој жељи, јер се нада тиме зарадити српску звезду. Сваки час је код мене да ме извести о текућим пословима синодским, а то исто чини и Е...ски Митрополит, онај исти који нас није лагао ни за Призренско Питање“.

Као што видимо, владичанско питање, у колико је зависило од Патријаршије, било је добро упућено и приближавало се своме решењу онако, како је Србија желела.

И питање о подизању зграде за српску гимназију у Скопљу помакнуто је ових дана у напред. Ствар се беше затрпала у турском Државном Савету. Јован Ф. Христић за време свог отправништва послова беше је извадио из тога гробља и пренео у Министарство Просвете.

6-ог октобра, на 13-ом редовном састанку Народне Скупштине, најпре су Министри одговарали на посланичке интерпелације, затим је поднесен предлог Министра Војног о накнадном кредиту по буџету Министарства Војног за ову 1899 годину, којим је Министар Војни тражио 3,200,000 динара. Овај предлог упућен је војном одбору, који се одмах састао да о њему већа и да спреми извештај. Док је војни одбор то радио, Скупштина је саслушавала извештаје дотичних одбора о свима поднесеним посланичким предлозима, молбама и жалбама и решила, да се предлог о споменику Милошу Великом упути Влади на оцену и поступак, да се савезу стрељачких

дружина даде помоћ од 4000 динара и да се „Стрељачки Гласник“ бесплатно штампа у Државној Штампарији, да се преко многих посланичких предлога пређе на дневни ред ит.д. Дотле је војни одбор поднео свој извештај о накнадном кредиту Министарства Војног, и после једине беседе посланика Николе Радовановића Скупштина је једногласно одобрила тај кредит од 3,200.000 динара. Председник Владе, у подужем говору, благодарио је Народном Представништву не само за ово одобрење војног накнадног кредита него у опште за готовост, којом је потпомагало Краљеву Владу у целокупном њеном раду.

За тим је Министар Унутрашњих Дела прочитао Краљевски указ од 6 октобра 1899, којим се, на основу чл. 77 Устава и чл. 113-ог закона о пословном реду: редовна Народна Скупштина, сазвана за 1899 годину одлаже до 30-ог децембра, а тога дана да се састане у Нишу и продужи своје седнице. —

6 и 7-ог октобра потписао је Краљ све одлуке Народне Скупштине, које још не беху добиле највишу санкцију, дакле о пензијама учитељских удовица и њихове деце, измене у закону о народним школама, о државној трошарини, кривичног закона, о изузимању инвалидског фонда из Управе Фондова *на употребу за прешне војне потребе*,[1] о набавкама војних потреба, и о накнадном кредиту од 3,200,000 за војску.

Указом од 6 октобра постављен је Настас Антоновић члан Апелације за комесара Народне Банке са платом од 6000 динара...

Пошто се дакле отечество овим авансманом велезаслужноме мужу Настасу одужило, могао сам опет да завирим у политичке „алатке“ и одмах на првом кораку нашао сам, како „Глас Црногорца“ (од 2-ог октобра) силно удара на Београд и на „злобне и ниске покушаје“ (читај исказе Крезовића пред преким судом) против „свијетлог карактера“ Кнеза Николе, „који му само још више умножавају симпатије у Српству и Словенству и подижу углед у Европи“.

---

[1] Наоружање репетиркама, малодимни барут, ит.д.

VII

СМЕТЊЕ ПОМИЛОВАЊУ ОСУЂЕНИКА

Чим се Скупштина одложила, Влада је отишла у Београд, а Краљ с оцем остао је још који дан у Нишу. Зато су укази који су 10-ог октобра потписани носили „Ниш Београд“. Тим указима постављен је дојакошњи Краљев Секретар Др. *Миша Ђ. Милићевић* за Посланика друге класе у Букурешту, а на његово место дошао је професор Велике Школе Др. *Војислав Ст. Вељковић* за Краљевог Секретара друге класе. Од осталих указа у војсци и у цивилном санитету вреди поменути овде пенсионисање дугогодишњег заслужног физикуса вароши Београда Др. Паје Стејића *по молби*. Та се молба налази у овим хартијама. Њен је мотив : што Др. Паја види, да не ужива више поверење својих претпостављених... Пробао сам код Краља да спасем свог старог друга и да сазнам шта, то „претпостављени“ имају противу њега, али ни Краљ ни Риста Бадемлић нису хтели да чују једне речи о некадашњем љубимцу, а камо ли да се упуштају у каква објашњења, и Краљ је толико наваљивао, да се Др. Стејић пензионише, да сам био срећан, кад сам успео да се у указ стави „по молби“. Цела ова ствар направила је на мене импресију, као да се Др. Паја за време атентатског процеса није владао онако, како су његови „претпостављени“ желели...

Депеша једног крушевачког судије, коју сам добио 11-ог октобра 1899, подсетила ме је да се навршила и друга година мога министровања, јер је депеша гласила:

„Честитам Вам најискреније двогодишњицу високог поверења и плодоносног режима, желећи Вашем кабинету и од сада успехе и напредак у патриотском раду на корист и срећу узвишеног Престола и Отаџбине.

Од писмених честитака овога само у Србији важног „јубилеума“ — јер само у Србији беше чудо, кад се једна Влада одржи читаве *две* године, докле у срећним земљама државници раде своје послове по 15—20 и више година, а у Русији чак до своје смрти — да поменемо само две:

Министар Народне Привреде Живан Живановић пише мени ово:

„Данашњи јубиларни дан Краљевске Владе, којој сте Ви Председник од 11-ог октобра 1897, као дан који обележава већ срећно и корисно минуле две године рада и труда — одушевљава и Венијамина Ваше Владе, мене, који имам у Ваше две *године* своја два *месеца*. Ипак ја учествујем у заједничкој радости“.

Друга је честитка од *Стевана Јовића* публицисте. У њој Јовић говори не само о поверењу Његовог Величанства Краља него и о сопственој вредноћи, која Председника одржа две године на томе месту, на челу једног „благословеног“ режима за службу Краљу и Отаџбини. Он је тога дана прожет двоструким осећајима: „осећајем радости, што је Божја и Краљева воља уздигла Вас за срећу Отаџбине на место, које доликује Вашем Генију — и осећајем благодарности што сте имали доброту регрутовати и моју слабу снагу за службу Краља и Отаџбине“. Као патриота он жели мени да на томе месту останем „барем“ колико је остао Бизмарк на челу прајске и немачке владе и да ми падну у део сличне заслуге за драгу Србију, а што се његове личне благодарности тиче, Јовић пише: „Господине Министре Председниче! Ја сам од оних људи, који *никад* не заборављају учињену им доброту. То ће се моћи видети тек онда, ако бисмо и Ви и ја доживели, да Ви више не будете на томе месту. Онда тек могла би се моја безгранична захвалност показати у пуној својој снази, јер је нико не би могао сумњичити“.

Кад је Јовић ове врсте писао, он је најмање могао слутити, како ће брзо његова благодарност бити стављена на пробу, али он је ту пробу сјајно издржао.

Када сам годину дана доцније не само престао бити Председник, него сам морао да напустим и Отаџбину и своје огњиште у њој и да се потуцам по туђини, један од

врло ретких пријатеља, који ми се показаше благодарни, беше тај исти Стеван Јовић. Кад је Краљ Александар из благодарности за моју верну службу мене називао лоповом, кад ми је насилнички отео пензију, за оних девет месеци, док је бивши Министар Председник Србије морао новинарском надницом да храни и издржава себе и своју породицу у туђини, једини човек, који ми је из Србије помагао у тој заради, био је Стеван Јовић, који је, *гладујући и сам са својима*, помогао мени борити се противу срамног свадбеног и смешног бабичког кабинета за време Драгијаде. Па и онда, кад је најзад страховито гладовање и боловање натерало Стевана Јовића да за кору хлеба служи трагичном кабинету Димитрија Цинцар-марковића, он је то учинио у тврдој вери, да ће тај кабинет бити само прелаз за наставак оног ванпартијског режима, који за њега беше идеал владе за Србију. Радећи чак на Брзаковој „Слози“ и до своје смрти Стеван Јовић остао је веран пријатељ мени.

Ово овде поменуто је само зато да би се могло још сада рећи: Лака ти српска земља, Стеване Јовићу. Ти си је искрено волео и са самопрегорењем служио! Тебе су мађароном и туђинским агентом називали они, који су се богатили на рачун великопродаје дувана, на државним лицитацијама, концесијама и зајмовима — али ти си био бољи Србин од њих, јер си био кадар за Србију гладовати.

Али онда, када сам ја примао ове честитке „за јубилеум“, ја све ово нисам могао ни слутити. Честитке сам бацио у фијоку, и срећан што је скупштинска сесија одложена, грабио сам сваки тренутак да отаљам атентатом, преким судом и Скупштином зајажене послове мога ресора. Чим сам најхитније отаљао, сматрао сам за дужност обавестити Отправника послова Српскога Посланства у Петрограду, потпуковника Љубу Н. Христића о односима Владе према представништву Русије у Србији.

12-ог октобра 1899 писао сам једно повеће писмо г. Христићу на коме има оваква забелешка.

„Оно писмо Љуби Н. Христићу, за које Краљ нађе да нема ни једне запете да дода или да избрише“.

То писмо гласи:

„Драги Љубо,

До прекида скупштинске сесије нисам имао ни толико времена да сам решења пишем својом руком, а камо ли за приватну преписку.

Данас имам прво пола сахата слободног времена и ја грабим да теби пишем у допуну мог данашњег службеног телеграма.

Мансуров ми је тражио аудијенцију у Нишу. Дао сам му је. Он дође са руским консулом у Нишу.

(Овде сам испричао Љуби цео разговор, који сам имао са г. Чахотином, и који је на свом месту саопштен као и разговор, који сам имао на само са г. Мансуровом, када је пристао да на другој аудијенцији говори без сведока).

Е, сада да ти кажем, зашто је тон тога саопштења био „пријатељски“.

Када се из Петрбурга хтело да приступи, после пресуде (преког суда) остентативном *прекиду односаја са Србијом*, упућена је најпре циркуларна нота свима Великим Силама, у којој им се предлаже, да све колективно затраже од Србије помиловање осуђених. *Код свију су добили кошар.* Онда се и Пићер тргао, Мансуровљево саопштење испало је водњикаво, његово *давно одобрено* одсуство употребљено је за параду пред руским „јавним мњењем“ а теби је тумачено, да је Ђ. А. Нелидов остао chargé *des* affaires само зато што је сувише млад и што је Влада у Нишу, па не би имао с киме третирати политичка питања, и чак су ти објашњавали за што су морали мало продужити Мансуровљево одсуство.

Пажљиво сам читао све твоје рапорте, а нарочито оне у којима Ламсдорф обећава дати (нам) најбољег посланика, па чак и наговештује да би они, по цену помиловања, оставили на миру Краља Милана, али ти нисем ништа службено одговарао, јер у службеном акту на бих могао да ти кажем главне ствари, па сам волео чекати да ти овим путем објасним све.

Није истина, драги мој Љубо, да Руси траже помиловање „што они осуђенике и не познају“ но као-

претекст „да се установе потпуно правилни односи између нас“.

Истина је ово:

Руси знају:

1. Да је представник једне Велике Силе у Букурешту послао својој Влади рапорт, у коме се отворено каже: да су атентат организовали пуковник Таубе и шеф руске тајне полиције у Букурешту (Грабов).

2. Да је румунска полиција, на наш захтев, трагала, и да су сви трагови водили у једну кућу, пред којом се морало стати због екстериторијалитета.

3. Да ми имамо фотографију те куће, и да је атентатор пред сведоцима протоколарно признао, да је у тој кући погођен да убије Краља Милана.

4. Да је један човек из те куће пратио атентатора до Београда и дао му хиљаду наполеона.

5. Да у тој кући станује пуковник Грабов.

6. Да Српска Влада зна и много више, али није хтела на претресу да изнесе ништа од свега тога, и кад је један од оптужених стао да правда своје одласке у Руско Посланство, председник суда му је казао, да га за то нико и не оптужује...

Због тога су Руси били запели најпре силом а сада милом, да добију помиловање за људе, који су били њихова оруђа.

Осем тога главног разлога, осем пораза који су претрпели код *свију* Великих Сила са својим предлогом, Руси, који су од Родофиникина, Вашченка, Долгоруког па до Милошевића, Шишкина, Карцова, Персијанија и Жадовског *увек* имали једну исту политику у Србији, политику којој су етапе: Устав Бутењева са свемогућном олигархијом Совјета, прогонство Кнеза Милоша и Михаила, прогонство Кнеза Александра Карађорђевића, убиство Кнеза Михаила, абдикација Краља Милана, све до атентата од 24 јуна — ти и такви Руси постигли би помиловањем ово:

1. Доказало би се, да ономе, који слуша Русију, не може у Србији нико ништа.

2. Радикална странка би оживела и постала би моћнија но што је икад била.

3. Елементи реда, који држе данашње стање у Србији, и који су заложили своје главе за то стање, били би тако престрављени, и тако би се повукли од сваке одговорности, да би садашњи режим морао пасти, и од војничке, финансијске и привредне консолидације у Србији, за које је у прошле две године толико учињено — не би више било ништа. Господар би морао напустити свој режим од 11 октобра 1897, и вратити се на партизанске Владе. Ма коју партију да оживи, она би тражила, као conditio sine qua non, да Краљ Милан оде из Србије.

Ето зашто Руси траже помиловање за осуђене. Али то су баш разлози, који ни Господару ни његовој Влади не допуштају ни да помисли на помиловање.

Од како сам ја на управи државној, *званична* Русија је тражила преко Жадовског, да се Краљ Милан уклони из Србије. Одговорио сам, да је Србија независна држава и да нико нема права да се пача у њена унутрашња питања. Затим нам је *званична* Русија метла нож под грло да платимо immédiatement et intégralement неплаћене интересе од толико година. Бог један зна, како нам је у том тренутку тешко било наћи новаца, али ми смо платили 5½ милиона. Кад ни то није помогло, онда „незванична“ Русија организира најпре атентат противу Краља Милана и хајку противу Србије у целој европској штампи, *са рачуном:* да ћемо ми стрељати све главне кривце а ипак нећемо смети казати, ко их је на то натуткао и платио за то, те ће онда моћи не само *званична* Русија прекинути сваке одношаје са Србијом, него ће се цео цивилизовани свет гразити од једне земље, која без икаквих доказа стреља политичке мученике.

Али ми смо стрељали само атентатора, а остале смо само поставили у немогућност, да и даље праве буне и атентате.

Званична Русија осећа сву тежину неуспеха и Ламсдорф се упео из петиних жила да збрише ту срамоту са Русије, али — опет на рачун наше независности, изнуђавајући чак и помиловања.

И чиме изнуђавају?

Мало претњом да ће нам тражити наплату још некаквих милиона и обећањем, да неће више тражити удаљење Краља Милана, него ће одмах поставити Посланика.

Претње се не бојимо. Где смо нашли оних 5½ милиона, наћи ћемо и овај остатак.

За боравак Краља Милана у Србији не треба нам ничији пристанак, јер је то наша унутрашња ствар.

Остаје нови посланик Русије (у Београду).

Бога ти, Љубо, сматраш ли ти то за толику срећу Србије, да би ова за њу требала да допусти, да јој се странци мешају чак у помиловања?

Ја знам да би Ламсдорф постигнутим помиловањем имао да покаже Цару један велики свој успех, али ми је жао, што ми *животни интереси Србије* не допуштају да му помогнем доћи до тог успеха.

Шта може бити *најгора* последица, што ми не дамо помиловање?

Прекид дипломатских односаја између Русије и Србије.

Ја *јако* сумњам да ће се Руска Влада решити на тај корак, јер би тиме јавно пред целим светом *признала свој фијаско* у овој борби с нама.

Напротив, ја верујем да ће се Мансуров вратити на своје место.

Али баш да претпоставимо да они par dépit направе тај coup de tête. Па шта онда?

Они су то урадили у Бугарској, па после неколико година ухватише се за сламку Борисовог прелаза у православље да обнове дипломатске односе са Бугарском, и ако о томе покрштавању није било нити је могло бити речи међ узроцима, ради којих су дигли своје заступништво из Софије.

Као што видиш, драги Љубо, нема никаквог разлога да ти будеш у „грозничавом стању" само због овог питања.

Ми ћемо и даље бити коректни према Русији, као и према свима другим страним државама, али ни њој, нити икојој другој *не дамо* да се меша у наше унутрашње ствари.

Ми ћемо и даље *свима силама бранити независност Србије* — а они нека раде, што је њима драго.

Кад добро прочиташ и утубиш ово писмо, ти ми га врати, јер ђаво не спава, могло би запасти у непозване руке.

С поздравом твој ДР. ВЛАДАН"

На ово писмо одговорио је пуковник Љуб. Н. Христић тек после 2½ месеца оваквим писмом:

„Петроград 23-ег децембра 1899

„Поштовани Г. Министре,

Враћам Вам Ваше писмо од 12 октобра. По препоруци да га утубим добро — могао сам Вам га вратити одмах; али по жељи израженој, да не допадне у ненадлежне руке, задржавало ме је, да Вам га поштом враћам.

Жалим што нисам ове појединости знао у своје време. Да сам их знао, иначе бих умео говорити, и ко зна не би ли наше ствари иначе стајале.

Овако је Ламсдорф имао једно велико преимућство; он је осећао да ја не знам баш оно, услед чега бих ја био господар ситуације.

Можете замислити, какав је мој положај бивао, кад ми Ламсдорф говори о нечему као *свршеном*, о чему потврде налазим само у руским новинама.

При оваквим околностима ни ја не бих ни најмању уступку учинио, *нити руски посланик и у опште дипломатски односи са Русијом вреде да им и најмање од онога жртвујемо, што смо онако крваво стекли.* Но ја се само бојим за будућност нашу; бојим се, да за инат нама не потпомогну Бугаре у толикој мери, да би све наше аспирације биле илузорне. Ја не знам, шта ради Г. Новаковић у Цариграду, али сам уверен да, кад би га руски посланик потпомогао, бар би до сада Фирмилијан био посвећен.

Та опасност за будућност једини је узрок, због кога би било желети добре и правилне односе са Русијом.

Може бити да се ја и варам, али сам тврдо убеђен, да има много *више опасности у непријатељству Русије*, но добити у пријатељству Аустрије, а извесно *ниједна нам не жели добра. Аустрија нам је опаснија, што је ближа и паметнија него Русија.*

Молим Вас да изволите примите уверење мог свакидањег дубоког поштовања. Ваш понизни Љ. Н. ХРИСТИЋ"

Појединости, које Љуба није знао у своје време, нисам ни ја знао док се није довршио атентатски процес, а после овога ја сам најпре морао радити као Председник Владе са Скупштином и за то време једва сам стизао да као Министар Спољних Послова стављам решења на акта, којима сам засипан. Прво слободно пола сахата времена употребио сам да баш њему у Петроград пишем.

У осталом баш и да сам, радећи између два жрвња на Престолу озго, између два друга жрвња са стране, са Народном Скупштином о врату и с антидинастичким вулканом под ногама, био у стању да сваки дан и сваку ноћ пишем и телеграфишем свакоме заступнику Србије на страни, не би мој Љубо у Петрограду постао „господар ситуације" нити би се ишта променило у политици руских власника према Србији, као што доказују 1813, 1839, 1842, 1858, 1889 и 1903. Ове године доказују у једно и ко је Србији опаснији, да ли Жадовски или Теја Радосављевић, и који су бољи Срби, да ли они који *ни* једном *ни* другом нису хтели да жртвују оно што је Србија онако крваво стекла, или они, који час једном, час другом — теменају, само да се одрже на власти...

VIII
ФИРМИЛИЈАН МИТРОПОЛИТ

Краљ се имао вратити у Београд 14-ог октобра, јер је 15-ог имао кренути на пут у Иностранство. Али Министри у Београду чак ни 13-ог октобра још нису знали, да ће Краљ доћи директно железницом или преко Смедерева, па су морали водити преписку и са дирекцијом железница и са бродарским друштвом, да буду спремни и сепаратни дворски возови и „Цар Никола“ или бар „Морава“ у Смедереву, па куда Краљ удари. Чак ни та преписка није могла остати тајна, и новинари, који нису имали више никаквих сензационих вести из Србије, прогуташе бар ову муву, те подигоше ларму, како се Краљ и његов Отац осећају у сопственој земљи толико несигурни, да морају да крију своја путовања. Али та једна мува беше сувише мршав залогај за новинаре, те тако брзо измислише жестоку министарску кризу у Србији. Новосадска „Застава“ (од 12 октобра) је тврдила, да Владан сам наваљује, хоће да се курталише даље одговорности, па да оде за посланика у Париз, „где настаје изложбена галама, а ова ће привући толике стране владаоце, који ће просути пљусак ордена, за којима много хаје срце Владаново“. Истина у Србији је, веле, Ђока Евгенијевић кажњен са десет дана затвора, што је казао Скендеровићу, да ће бити промене Министарства — али зна се већ, да је промена Министарства у Србији најближа, када Краљ највише уверава кабинет о своме непоколебљивом поверењу („Браник“ од 12 октобра.)

Из Новог Сада пошла је вест о министарској кризи кроз све новине и како имађах пречег посла него да демантујем те гласове, а пресбиро опет чека заповест,

јер ко зна, ђаво не спава, могу лако либерали доћи на Владу, то се у аустријској и германској штампи подигла толика ларма с овом кризом, да је из Петрбурга по телеграфу упитано у Београду, има ли што у ствари, и одговорено је да нема ништа ; онда је у „Херолду“ изашао читав чланак да покаже, зашто се те измишљотине протурају. „Пошто је непријатељима Династије пропала нада, коју су полагали на атентат и на страну интервенцију, да свргну Краља и његовог Оца, то они сада представљају, српске ствари у опште као вечно „обеспокојавајуће“, а пре свега проричу брзе и бурне промене на државној управи. У колико је мање стабилан режим у Београду, у толико боље за агитаторе, у колико садашњи режим *изгледа* мање сталан, у толико ће се више у иностранству веровати у страшне новости, које они шаљу из Србије. За то сада дописници тога правца обасипљу аустроугарску штампу уверавањима, да се београдски кабинет опет љуља, наговешћујући узгред да услед притиска са стране предстоји и промена система. Али знајући њихову тактику, ми смо (уредништво) се обавестили на најнадлежнијем месту и можемо уверити, да је све то пука измишљотина итд“.

Кад дакле то није упалило, онда се у Новом Саду теше тиме, што је Кнез Петар Карађорђевић довео у Петроград своја два сина Ђорђа и Александра, цитирају како „Куриръ“ описује живахност и бистрину Ђорђеву, па додају „Ово је и нехотице израдио — раскраљ Милан“. („Застава“ од 12 октобра).

14-ог октобра после подне вратио се Краљ са својим Оцем из Ниша. У вече је био дипломатски ручак у Двору. Сутра дан, *15 октобра пре подне положен је темељ за касарну седмог пешадијског пука.* Ово беше *трећа* велика касарна, која се подигла под „Владановштином“.

15-ог октобра потписао је Краљ прокламацију Народу, којом објављује, да ће неко време пробавити изван отаџбине и да ће га за то време заступати у вршењу Краљевске власти његов Министарски Савет по прописима устава, осем права помиловања, давања одличја, постављања Министара и државних саветника. Служ-

бене „Српске Новине“ описујући полазак Краљев из Београда помињу, да је Краљ, праштајући се са Министрима, ове још једном гласно уверио о свом „непоколебљивом благовољењу и поверењу“. По који ли пут то већ беше?

Сутра дан, 16 октобра Краљ је био у Бечу, а Краљ Милан отпутовао је у Ниш. Испратили су га на станицу сви Министри осем Андре Ђорђевића, који је још синоћ, по испраћају Краља, отпутовао у Зајечар. Како се и Митрополит бавио на путу по Србији (по „каноничкој“ визитацији), то је новосадска „Застава“ испредала да они сигурно за то путују по земљи „да свуда проповедају љубав према Обреновићима и оданост Краљу“, из чега новосадски политичари виде „да је нешто труло и да није као што треба“. Па, хвала Богу, јер пре неколико недеља та иста „Застава“ је тврдила, да је у Србији буна, пропаст, крај Династије већ ту. Како нема ништа ружно да јави из Србије, „Застава“ измишљава да су судије преког суда добили Таковске Ордене, али указ о томе није изашао у Званичним Новинама „ипак се мало стиде од света“. Даље јавља, да јесењи маневри нису одложени због непогоде времена него зато „што нису смели резервистима да даду пушке“. А већ „црни кабинет“ је све зацрнио.

Руски листови опет, видећи да интервенција *трију* Великих Сила није била у стању да издејствује помиловање осуђеним радикалима, имађаху сада једну бригу: *како да се Милан Обреновић отера из Србије?* О томе су „СПБВједомости“ од 13 октобра 1899 донеле огромну студију под насловом „Русија, Србија и Милан Обреновић“. Та студија, која са необичном, готово немачком Gründlichkeit проучава политичке, трговачке, просветне ит.д. односе између Русије и Србије, завршује се овако:

„Ми мислимо, да Русија не може помоћи *Србима у њиховој борби са Миланом Обреновићем* ни културном ни економном акцијом. Сасвим противуположено упливу Аустрије, нама остаје само политичка акција, али то је у опште и начелно за нас врло непријатно. Цело је питање у томе: можемо ли ми избећи употребу тога сре-

ства. *Милан се мора уклонити из Србије* не само у интересу те земље него и у интересу мира на Балканском Полуострву. Да се то постигне имају три пута:

1 Драговољно решење врховне власти у Србији, то јест вољом Краља Александра.

2 Дипломатском акцијом заинтересованих великих држава, као н. пр. што је било у време српско-бугарског рата.

3 Вољом српскога народа.

Бојимо се да ће, ако се не употребе прва два средства, остати само треће, букнуће буна у Србији. То никако не треба желети, јер је тешко управити буну само противу Милана Обреновића, она ће се окренути противу целе Династије Обреновића, а то би уплашило европску дипломацију, јер би је ставило пред питање: а шта после?

Оно друго средство да се уклони Милан Обреновић, то јест да интересоване државе категорички затраже, да се тај зао геније удали из Србије, може довести до тога, ако се тај категорички захтев не испуни, да стране државе морају употребити много јача средства, а то би опет тако убило углед династије у земљи, да се она после те интервенције не би могла одржати.[1]

Остаје дакле као *једино* средство, да се дође до колико-толико повољног решења овог питања то, *да сам Краљ Александар* жртвује своја синовља осећања и да *замоли свог оца да оде из Србије да би спасао Династију*, која се налази у крајњој опасности (на крају погибели). На тај пут требало би да изведе Краља Александра сам *инстинкт самоодржања*, сама природна љубав к сопственоме народу. Политика је уметност основана на појму користи. Према томе подржавање извесне личносте не може ићи даље него што то допушта *сопствени* интерес. Зато се нама чини, да Милан не може рачунати на потпору „пошто-по то“ ма с које стране. Чим настану немири у земљи, европска дипломација похитаће да уклони узрок тих немира, и онда остаје бранити се

[1] И онда би европска дипломација опет била постављена пред питање; шта после? А она бега од тог питања, јер се не би могла сложити за одговор.

Др. ВЛАДАН

сопственом снагом. Да ли ће она бити довољна? То је отворено питање. Владати у једној земљи, као што је Србија, ослањајући се на дворску камарилу и на бајонете могућно је, али не за дуго. Зато се нама чини, да је већ *настало време за Краља Александра да покаже личне иницијативе*, да докаже да је он у стању и сâм, без помоћи свога оца, владати својом државом, да докаже да су све оне брошуре, у којима се доказује његова физичка и умна неспособност за владаоца све сами злонамерни осветнички памфлети.

Ми у интересу српскога народа и његовог врховног преставника Краља Александра желимо од свега срца (отъ всей душей), да он наиђе на тај пут, *последњи и једини*, који му остаје да се спасе из врло тешке ситуације, јер је он једини у стању *да сиречи један судбоносни догађај*, **који се спрема**, а тај је догађај постављање питања: *да ли даље одржавање Династије Обреновића у Србији одговара не само интересима српскога народа него и захтевима заинтересованих држава и интересима целог цивилизованога света?*

Најближа будућност показаће, да ли су српски владајући кругови свесни положаја, који су сами себи створили пред Европом, да ли су појмили неодложну потребу, да што скорије сврше дефинитивно питање о Милану Обреновићу.

Бојимо се да је сувише мало времена остало да би се могло враћати на пут човечности и државне мудрости, бојимо се да ненасити прохтеви Милана Обреновића не одрже победу над умом и срцем његовога сина.

Времена је остало врло мало".

Када је прочитао овај чланак онај „неизлечиви идеалиста", који је имао несрећу да буде Министар Председник у Србији у ово време, он се само згадио, што Руси сада апелирају на оно у Краља Александра, што је најживотињскије у сваком људском створу, згадио се, али се није забринуо, јер је био апсолутно сигуран, да Краљ Александар неће никада бити толико неблагодаран према свом оцу, који је абдицирао да њему спасе Краљевски Престо, и који се сав заложио да само њему послужи — те да послуша ове си-

ренске гласе са Неве. Осем тога мислио сам: Баш и да Русија употреби јача сретства него што су новинарски чланци те да разбукти у Краљу Александру најцрњи егоизам и „инстинкт самоодржања“, опет је он сувише интелигентан да не разуме, да је то само клопка заклетих непријатеља његове Династије, да би ти непријатељи и њега много лакше скрхали, чим дефинитивно и за навек раскрсти са својим оцем, са оном силом од човека, и да би он тиме сопственоручно убио своју Династију, пошто је он последњи Обреновић.

Ово су разлози за што сам тада, 16 октобра 1899, само бацио „СПБВједомости“ од 13 октобра па гледао „текуће послове“.

Тек много доцније када сам постао емигрант, разумео сам, да има нешто јаче и од психологије и логике и од политичког самоодржања и да је то нешто *најсвињскије* у природи људској... и да баш руска дипломација уме специјално вешто да експлоатира то „нешто“... Тек онда разумедох да цитирани чланак није писан у редакцији „СПБВједомости“, него да је неко од посвећених у планове руске владе избрбљао у томе чланку шта мисле даље радити у Србији. Тек онда сам разумео, зашто је госпођа Драга Машин баш ових дана одјурила у — Меран... Али тада беше већ доцкан за спасавање Обреновића!...

Колико је јавна штампа постала велика полуга за кретање народних маса чак и у самодржавној Русији — о уставним државама са слободном штампом и да не говоримо — видео сам из једног писма Министра Правде од тог истог 16 октобра, у коме ми шаље једну отворену дописну карту, коју један Рус, чак из вароши Кашина, у Тверској губернији, адресира српском Министру Правде, да је преда државном заточнику Влајку Николићу у Крагујевац. Ево те руске дописне карте:

„Г. Николићу,

Јако жалим, што је ваш користан рад *(који није ни мало антидинастичан)* у место награде добио ни чим не мотивисано понижење и страдање. *Потпуно* сам уверен

да ће чинови веће правде Краљевине *Србије*, *коју је Русија* са великим државама *ослободила*, бити потпуно беспристрасни и да ће те Ви, г. Протић, г. Живковић, г. Павићевић и г. Метишковић (?) бити скоро враћени својим породицама, да би се избегло пресудно мешање Европских Великих Држава (во избѣжаніе рѣшительнаго вмѣшательства великихъ державъ Европы).

Са безусловним поштовањем **КОНСТАНТИН**"

Ја сам био радио ових дана на питањима, која беше покренула турско-српска гранична комисија у своме протоколу о томе, како ће се од сада вршити гранична служба, те да се избегну нови гранични сукоби; радио сам на измирењу између српског и аустријског бродарског друштва због оштећеног „Делиграда" и постигао сам споразум између њих; проучавао сам шта ради скупштина арбанаских вођа у Призрену, који су тражили да се збаци Косовски Валија; проучавао сам велико ново пријатељство између Бугарске и — Аустроугарске, које се нарочито истицало у најновијој престоној беседи Кнеза Фердинанда, и — и плаћао сам грдне суме из оног кредита од 100,000 који су ми Краљ и цео Министарски Савет својим решењем од 15-ог јула 1899 ставили на расположење за трагање после атентата.

Напред[1] сам побројао на што сам утрошио 57560 динара и 80 пара од тих 100,000 динара.

Сада да наведем још две суме, једну од 18,000 а другу од 9500 динара.

Тек што је Краљ стигао у Меран, био сам принуђен да му пошљем овакву депешу.

„Sa Majesté le Roi de Serbie. Obermais.

Молим Ваше Величанство да овај телеграм сами дешифрујете.

Онај (име и презиме) коме смо ономад исплатили осамнаест хиљада показује сада... још девет хиљада и пет стотина динара. Хоћу ли и то исплатити?

Dr. VLADAN GEORGÉVITCH"

На то питање добио сам од Краља овакав одговор:

„Président conseil ministres Belgrade

35 fr. Obermais 300. 12. 17. 5. 30.

[1] Види књига II, глава XXI, страна 525.

Исплатите и то преко (име и презиме) индустријалца"

Као што се види, и ако сам ја према „височајшем" решењу од 15 јула 1899 могао потрошити целу ту суму од 100,000 динара, како ја за добро нађем, па да никоме не полажем рачуна, опет ни једну иоле већу суму из тога кредита нисам хтео да издам без нарочите заповести Краљеве.

Ове депеше није могао доцније Краљ Александар да *поцепа*, као што је у пуној седници бабичкога кабинета *поцепао* оно своје ручно писмо мени о дипломатским ручковима из кредита на достојније заступање и зато бабички кабинет није смео да ме стави под суд, и ако сам се ја драговољно одрицао права застарелости у моме акту Народној Скупштини, којим сам је молио да ме стави под суд, те да се види, колико је подло било оно толикогодишње клеветање по новинама.

У што је утрошен и онај последњи остатак од овог кредита од 100.000 динара, видећемо на свом месту.

А сада да се вратимо догађајима од 1899.

Црногорски „Србобран" у Загребу од 19 октобра 1899 тврдио је, да београдска Влада не да Таушановићу да се лечи, да је Пашић болестан, али га власници не пуштају из Београда, да жандари одбијају болеснике од кућа доктора Владимира Ђорђевића и Ђоке Николића, и ако су ови потпуно ослобођени; да Пере Ковачевића „нигде нема", а међутим на Карабурми има поред атентаторовог још један гроб, и ако осем Кнежевића није нико више стрељан; да је прота Ђурић душевно болестан, да опет неће да му скину окове; да је стражарима наређено да што чешће шамарају (!!) Стојана Протића, Љубу Живковића и Влајка Николића; да су имања свију осуђених и ослобођених радикала пописана за продају, те да се из те продаје наплате трошкови Милановог суда...

Док се овај црногорски орган јавности бавио овим измишљотинама на рачун власти у *Србији*, дотле није имао ни једне речи о врло незгодним стварима, које се баш тада догађаху у *Црној Гори*. Тако н. пр. ових дана аустријске поште обуставише међународну *уплутничку* службу са Црном Гором. Зашто? Годинама су аустријске поште исплаћивале црногорске поштанске

упутнице, али црногорска пошта не шаље па не шаље те паре. Кад се ових неплаћених новаца *накупио један милион форината* и кад све рекламације код црногорске поште не помогоше, онда „стара крвница" показа своју пасју вјеру и обустави сваку даљу упутничку службу са Црном Гором.

Истина, пуче услед тога црногорска брука по свијету, али ова није сметала свијем добрим Србима и кољеновићима од Косова да певају „Онам' онамо за брда она". Једини Шокци и Хрвати нађоше се да трабуњају којешта о тим парама лацманским и да пребацују православној Русији, што није исплатила и тај тричави дуг свог „јединог пријатеља". *Хрватско* „Jedinstvo" (од 15/27 октобра) нашло се да брине ову црногорску бригу, и ево како:

„Вијести из Црне Горе изненађују. Биљежимо их без воље, што их морамо биљежити. По свим биљезима Црна Гора налази се у шкрипцу са финанцијске стране; на тој страни болују све балканске државе. Болује Србија; кад се мишљело, да је Бугарска најсретнија и она је показала исту рану, нарочито приликом скорашњег питања о железницама. Болује и Румунска, а након Турске највише Грчка, која је већ добила Европу, да је лијечи, да је надгледа.

Знало се је, да ни у Црној Гори не цвјетају руже, али се мишљело, и то правом, да је њој поред Русије лако.

Више пута разни листови јављали су, да Русија сада не помаже Црну Гору, као прије. У те гласове није се вјеровало. Данас пак као да постају вјероватни. Да је Црна Гора икако могла подмирити Аустрији дуг од милиона форината, била би га подмирила. Неби дозволила, да јој се на онаки начин убије кредит; а Књаз Никола пак није без велике и љуте невоље распустио перјаничку чету ни ради чете, ни ради двора, ни ради угледа државнога.

Једно је пак чудновато. Црна Гора малена је; али, ради свога положаја, врло важна. Она Русији више вриједи него двије Србије. Важност јој потврдише и оне тврђаве, којим је опасана са стране Аустрије, док се

зна, да је покојни руски цар Александар назвао Књаза Николу својим јединим и правим пријатељем. Све ово некако силује нас на увјерење, да би Русија ову државицу морала помагати, па зато трошила и по 20 милиона на годину. И она је помагала до недавна, а данас јој одриче помоћ, осим ако јој не пружа коју милостињу. Осим горњих знакова има и других, који ово потврђују. Нећемо бити злобни па прихватити све, што се говори, да је Русија ради неких ствари разочарана, да су у Црној Гори сами криви, ако су некако одбили од себе дарежљиву руку своје добротворке, да су често дарове на зло употребљавали .... Ми ћемо рећи, што озбиљнији мисле, да је споразум између Русије и Аустрије умањио важност овој малој држави и да у Русији нијесу данас онаке прилике, какве су биле некада.

Руски цар Александар III. био је Славен и славенски владар. И данашњи је цар Никола, само том измјеном, да се данас у Русији много мање загријевају за славенску мисао. Најбољи нам доказ пружају руски листови и рад добротворног друштва у Петрограду. У Русији данас не гледају кривим оком Германију. Од кад су нанишанили на Енглеску, Германија им постала споредна, до ње Аустрија пријатељица.

Некада је Скобељев, у монтури генерала, пријетио у име Славенства, да се преко Беча иде у Берлин; ради тога побијеснише на-њ сви немачки листови. Цар Александар мјесто да га укори, мило га је потапшао шаком по рамену. Данас? Комаров изриче невини говор у Прагу, а Николај му дијели укор и генерал мора да оступа са пресједништва „Слав. добротворног друштва“.

До душе, осим промјене у спољашњој политици гледе Азије, и Толстојизам је у Русији много шкодио славенскоме заносу, а шкодило је и понашање балканских држава, на које се Русија није никада могла сталношћу ослонити, што свједоче Бугарска и Србија, али, као да је највише шкодила смрт, која уграби Александра III.

Све ово, и ако изнешено у збијеним ретцима, приморава балканске државице на озбиљно промишљање, да се прегну свом снагом, а да се оне, само по себи, учврсте. Велика је и моћна је Русија; славенска је, само

што је далеко, а забављена у Азији. На против Балкану су близу они, који ће се једном, па кад било, ухватити у коштац са Славенством, да се одлучи при коме ће остати господство у Европи. Између њих, Германа и Славена, Балкан је запао у средину. Ред му се приправљати, да га нико не прсне, да очува и себе и своју независност у најкритичнијем часу, а за то пријека је потреба, да се на њему државице сложе и посвете своме стању, а да их мине судбина Грчке; посрну ли финанцијски, посрнуће у свему.

Стање на Балкану и понашање Русије озбиљна је порука и аустријским Славенима, нарочито нама на југу, да се не цијепају, да раде сложно и споразумно.

Русија и Аустрија споразумне су, а између Германије и Русије посредује Аустрија. Дужност дакле намеће се по себи, да у овој Аустрији надјачају Славени и тако је спасе германске поплаве, која се и данас опажа у иредентизму аустријских Нијемаца. Бићемо бедем Славенима на Балкану, а без нас осванули би пред бедемом немачким и судбина би им била готова.

Упоред овога по себи намећу се правци, бива да се балканске државе оставе неких илузија. Реалност је одвише горка и црна; и сви Славени на југу ваља да се окупљају у једну цјелину, док те цјелине не има и не може бити већ једино око Хрватске. Хрвати, Срби и Словенци, око Загреба, саставили би у Аустрији славенску државу, а она би осујетила план Бизмарка до јадранскога мора и најбоље обезбиједила израз Гледстона, да Балкан остане балканским народима.

Славенски југ у Аустрији компактан и у цјелини окупљен, утјецао би на државну политику и постао најчвршћим грудобраном Балкана“.

Док је овако на Цетињу макнут у вељу славу Србинову ови милиун лацманскијех пара, дотле је Србија, *без помоћи Русије*, успела да Васиона Патријаршија у пуној седници Светога Синода изабере Србина за Митрополита Скопске Епархије.

Post tot et tanta *Фирмилијан постаде Митрополит.*

Кад сам 19 октобра 1899 примио овакву приватну депешу из Цариграда: „Ствар свршена за Скопље. Од

срца честитам Јова" нисам још смео да верујем, али после неколико сахата стигла је службена депеша из Посланства, која је ту радосну вест потврдила, а 20-ог октобра пише ми сам Фирмилијан овакво писмо:

„Господине Министре Председниче,

У највећој смутњи и раздражености наших противника Бугараша према свему, што иде у прилог наше свете ствари, ја сам примио давно очекивану вест о моме избору за Митрополита Скопске Епархије.

Та вест је врло добро примљена и од стране овд. Турака, а да и не говорим о вељој радости, која је код наше браће овладала.

Честитајући Вам тај колосални успех ја Вам најсрдачније благодарим на уложеним тешким трудовима у томе питању. Ја Вас молим, да ме и у будуће помажете у моме светом позиву на корист народну, свете православне цркве.

Вама и друговима свесрдна благодарност од

20 октобра 1899 у Скопљу — Изабраног Скопског Митрополита ФИРМИЛИЈАНА"

20-ог октобра, дакле истога дана када сам добио службену потврду, да је Фирмилијан изабран за Митрополита, већ сам помишљао на двоје: а) да за сва времена осигурамо Скопску и Рашко-Призренску Митрополију јерарсима српске народности б) да се одмах почне на томе радити да се Велешко-Дебарска епархија добије за Архимандрита Нићифора Перића. Услед тога, ја сам већ у првој депеши Краљу од 20-ог октобра нагласио потребу што ближег споразума са — грчком владом. Ево како је та депеша гласила.

„Sa Majesté le Roi de Serbie,

Vienne

Покорно јављам да је Фирмилијан изабрат за Скопског Митрополита. Пошто је Грчки Краљ сада тамо, молим споразумите се с њиме, да Грчка Влада пристане на споразум о подели наших културних сфера у Македонији, јер нам то треба како за осигурање Скопља и Призрена тако и за велешкодебарску Митрополију.

VLADAN GEORGÉVITCH".

Чим сам експедирао ову депешу одјурио сам Турском Посланству у Београду и молио сам га, да поради са своје стране у Јилдизу и на Порти, да се што скорије изда Султански берат Фирмилијану. Сећао сам се, колику сам муку имао као посланик у Цариграду, када сам успео да Дианисије буде изабрат за Рашко-Призренског Митрополита, док му извадих тај берат. То се протезало читавих шест недеља, бајаги само зато што „блистателна Порта“ нема више него *једног* калиграфа, који мора да шара све Султанске берате, па не може човек да стигне. У ствари то беху само турске смицалице да се само добије времена за интриге и њихове и ривалних амбасадора у Цариграду. Фети-беј обећа ми, да ће се за Фирмилијанов берат својски заузети не само на Порти него и у Јилдизу.

Кад сам се вратио из Турског Посланства у Министарство, одмах сам телеграфисао Посланику Србије у Цариграду Стојану Новаковићу „да настане свима силама да Порта не прави никакве сметње за берат Фирмилијанов“.

И ако је пола ноћи било превалило, ја сам још телеграфисао Краљу у Беч овакву депешу у шифрама:

„Sa Majesté le Roi de Serbie Vienne

Наредио сам Новаковићу, да настане свима силама да Порта не прави никакве сметње, а Фети-беј ми је обећао учинити са своје стране све што треба, да Фирмилијан што скорије добије свој берат. У држави Вашега Величанства све исправно. VLADAN GEORGÉVITCH“.

21-ог октобра пре подне добио сам једну депешу из Битоља.

Депеша је била од српског консула у Битољу Мих. Г. Ристића, правог радикала, али при свем том доброг родољуба, који је као први секретар посланства у Цариграду својим очима гледао, шта је и како је рађено за Митрополитство Дионисија и Фирмилијана. Његова је депеша гласила:

„Придружујем се Вашој радости услед избора Србина за Митрополита у Скопљу. Искрено честитам успех Ваших трогодишњих напора. РИСТИЋ“.

Али изгледа да је Мих. Г. Ристић био једини радикал, који се овом успеху Србије обрадовао. Остале честитке беху само од привржeника „проклетог“ режима. Многе су биле усмене, од писмених да цитирамо само једну. Живан Живановић, или како се сам назвао Венијамин у мом кабинету, писао ми је овакву честитку:

„Поштовани Господине Председниче,

Радостан и срећан са потврђене вести, да је Отац Фирмилијан изабран за Митрополита у Скопљу, хитам, да Вам, поштовани Господине Председниче, изјавим своја срдачна честитања на тако сјајном и великом успеху, у месту — у питању, где успех није само гола форма, већ ће имати и стварних последица. Ја то наименовање Србина за поглавара цркве у Скопској епархији честитам и као наш државни и као *Ваш* успех. Колико ли муке, колико ли до сад празних нада одоше у то питање, и његово вечно одлагано испуњење! У толико је већа радост свакога од нас, што је се то десило под управом *нашега* Председника Министарског Савета и првога Министра Његовог Величанства Краља!

Нека је са срећом! Нека би са ове повластице, која је лична, ускоро постала повластица начелна: да се у Српском Скопљу овековечи од сад столица Српскога Митрополита, како беше негда за време Немањића и за време Душана и далеко по томе.

Колико је срећна и сјајна ова обнова на измаку XIX. века. Колико ли задовољства, и то с правом, можете осећати Ви на овоме успеху. Допустите и Вашим друговима да у њему свим срцем учествују!

С одличним поштовањем ЖИВ. ЖИВАНОВИЋ“.

Чим сам примио горње писмо Фирмилијаново, наредио сам благајни да одмах пошље потребне суме у Скопље, а сâм отидох у Митрополију, да бирам омофоре, митру и панагије за новога Митрополита. Његово Високопреосвештенство Митрополит Србије господин Инокентије није се нимало обрадовао своме новом брату по Христу; бар кад му је Председник Владе рекао, зашто је дошао. Његово Високопреосвештенство изјави, да таквих и толиких ствари у Митрополији нема, и оно

што има, то је све у тако рђавом стању, да се неће моћи употребити. Али Председник је тражио да види те ствари енергично, те га је најзад одвео у једну собу, која беше пуна тих ствари, прави арсенал владичанских одјејанија и прибора. Са Фирмилијановим писмом у руци Председник је захтевао, да му се парче по парче покаже, шта има на „лагеру“ од појединих категорија, и Митрополит је морао зовнути свог Архиђакона, да извлачи из разних ормана парче по парче. За свако парче, које је изабрао, Председник је морао да се готово свађа са г. Инокентијем, који нимало не заслуживаше то име јер се ценькао и циганчио као телалин, који тргује са старим хаљинама. Најзад је Председник успео да ишчупа доста пристојан архијерејски окрут, и ако је неке ствари ваљало поправити и дотерати, што је он одмах истога дана и наредио мајсторима црквених одјејанија.

После подне истога 21 октобра, Председник је примио од Краља овакву депешу из Беча:

„Јуче говорио сам са Краљем Грчким, и обећао ми је дејствовати на своју Владу, да прими оне погодбе, које је Милићевић летос нудио Грчкој. Мислим да је после избора Скопског Митрополита згодан моменат, да се преговори наставе. Данас сам писао оцу о тој ствари. Споразумите се о томе са њим. АЛЕКСАНДАР“

Међутим, пре него је Краљ Милан примио ово писмо свога сина, он одговара 20 ог октобра на једно писмо Председниково од 19 октобра, у коме му је јавио за избор Фирмилијанов, а узгред му саопштио, да један новосадски новинар тражи дозволу, да преведе и у своме листу донесе онај меморандум Белимарковићев,[1] који је наштампан у петроградском немачком листу „Херолду“. Ево шта пише Краљ Милан том приликом:

„Драги Докторе,

Примио сам јутрос ваше јучерање писмо. Хитам да вам одговорим.

[1] Види напред.

Незгодно је Белимарковићево писмо мени упућено некад *превести* на српски са немачког текста, пошто је оно *српски* писано и превод не би одговарао оригиналу. Могао би се извод из писма донети. Иначе то су старе ствари и не видим велике користи од тога, као што и не може бити Бог зна какве штете. Али ни у ком случају нисам за то, да се то у нашим новинама штампа, а ако прекосавска штампа то донесе, па наша цензура пусти, тешко ће бити спречити штампање.

Већ видим да вас хвата грозница, што вам Краљ не телеграфира сваки час, кад нема шта да јави.

Он ће из Беча сутра на вече поћи.

Требало би код Гаспардија — јер Шисл је ваљда већ отишао — да учините корак, да се замоли бечка полиција, да припази на Алексија Карађорђевића, ако је истинита вест, да ће он сад доћи у Беч за Kaltwasserkur.

Хвала Богу те једном Фирмилијан постаде Митрополит.

Са срдачним поздравом ваш МИЛАН“

Отац је, не треба му замерити, што се најпре брине за сигурност свога сина и за Kaltwasserkur Алексија Карађорђевића, па се тек онда радује што је Фирмилијан изабрат за Митрополита.

IX

КРАЉ У МЕРАНУ

20-ог октобра 1899 писао ми је Министар Просвете:

„Ти бар знаш, колико сам се ја за Николу Стефановића заузимао, да се одржи на данашњем положају. Међутим он данас мени толико прави сметње са грађанском школом, недајући јој никаква средства, да мени ништа друго не остаје, већ једно од овога двога: или да дам оставку на свој положај, или да умолим Краља, да се Никола смени.

Можда би био и трећи пут: затворити у току ове школске године грађанску школу и 200 деце, која би била мангупи, да ове школе нема, оставити на сокаку; али ово нећу, не могу и не смем да учиним.

До краја ове календарске године општина треба да даде грађанској школи некаквих 500 динара за канцеларијске трошкове и набавку књига сиротној деци; а он их неће да дâ, већ иде, како чујем, тако далеко, да спрема земљиште у политичком одбору општинском, да се та школа затвори.

Молим те лепо призови га, па му кажи да од сада овако не ради, а ја ћу чекати до краја овога месеца да видим, хоће ли тражену помоћ дати грађанској школи, или неће. Твој А. ЂОРЂЕВИЋ“

Ја кȁко. Племенити лорд-мер београдски Никола Д. Стефановић, мислио је да је довољно што је из сопствене иницијативе узео на се — извидничку службу против радикала, да му то већ даје права сметати Влади у озбиљним питањима њене реформаторске акције, и *популарисати се на рачун Владе*. Али се у томе преварио. Већ после 24 сата његово лордство пише ми ово:

„Решио сам, да се из овогодишњих уштеда даде, *као помоћ* грађанској школи, и понизно Вас молим да известите Г. Министра Просвете да ће му општина одмах ту суму ставити на расположење“.

У Министарству Војном нашао се опет неко паметан да одузме помоћ од 120 динара месечно, колико је давато једном одличном медицинару у Француској, Милутину Љ. Перишићу, и ако је Медицински Факултет у Нанси-у писмено тврдио, да тај медицинар из Србије „служи на похвалу своје Отаџбине“. Зашто му је одузео ту малену помоћ? Милутина је послао Франасовић (као Министар Војни) и одредио му само помоћ, а не стипендију, па зато му није тражио обвезу, која се тражи од питомаца Министарства Војног, који имају (са таксама и школаринама) три пут толико месечно. Сад после три године нашао је некакав завидљивко, да није право да један „ђенералски син“ *вуче* 120 динара месечно, и тражио је од њега обвезу „да ће служити државу двапут онолико времена колико буде помоћ уживао и да ће за ово гарантовати како имањем, које сада има, тако и оним које ће имати“. Милутин је одговорио да ће драге воље потписати ту обвезу, ако Министар Војни хоће да га узме за питомца за остатак његових студија. На то му је одузета и та помоћ, и он је био пред дилемом, или да напусти студију, на којој се мучио, или да је сврши па макар његовом оцу дошао добош пред кућу. Чим сам за ово сазнао, ја сам нашао да један угледан стари официр који је 32 године служио Отаџбину часно и поштено, и који је у три рата упропастио своје здравље, није заслужио, да му због овог нечијег ћефа продаду на добош оно, што још има — и Милутин је постао питомац, свршио је медицину, и својом озбиљном књигом, коју је написао у место обичних неколико листића дисертације, доказао је да се имало на кога трошити. Али чак и за ову релативно ситну ствар ваљало је да се умеша сам Председник Владе.

Истога 20-ог октобра добио сам овакво писмо из „равнијех Ожица“:

„Управни Одбор „Прве ужичке акционарске ткачке радионице“ извештен је данас, да је Влада Његовог Ве-

личанства Краља и Господара Србије Александра I, којој сте Ви председник, изволела решити: да се овој радионици даде зајам у *50.000 динара* из „Класне Лутрије“.

Управни Одбор сматра за своју прву дужност да Вам заједно с осталим Вашим друговима свесрдно благодари на помоћи, коју сте тим својим решењем учинили овој радионици и тако довели Одбор у могућност да започети посао — подизање *хидро-електричне ткачке радионице* изведе онако, како је у почетку свога рада замишљао.

Шаљући овим путем Вама и осталим Вашим друговима ову топлу благодарност Управни Вам се Одбор, Господине Председниче, овом приликом заветује: да ће се свима силама старати, да оправда Вашу пажњу према ужичкој ткачкој радионици и показану наклоност грађанима града Ужица.

Прва Ужичка Акционарска Ткачка Радионица.

Деловођа,
Наст. Н. Петровић

Председник,
управног одбора,
Мил. Атанацковић

Чланови одбора: Алекса Ђ. Поповић, Вук. Матејић, Јелесије Гордић, Тоша Наумовић, Лазар Јовановић, Св. Р. Прљевић“. —

Истога дана Раша Милошевић, као председник Српског Пољопривредног Друштва јавља Председнику Владе под Бр. 10,525 да друштво приређује инструктивну *изложбу воћа, пшенице и њихових производа* и моли Председника Владе да посети друштвену славу и разгледа ову изложбу. Не само да сам следовао овоме позиву, него сам послао сто динара и уписао се за утемељача тога друштва.

21-ог октобра ноћу отпутовао је Краљ Александар из Беча у *Меран* где је стигао 22-ог октобра и одсео у замку Рамецу „једном од најдражеснијих обиталишта меранских“. Наопако, шта ће Краљ Александар у Мерану? Да није Господар туберкулозан? Умири се, драги читатељу, није, напротив отишао је у Меран што је сувише здрав и млад, јер је тамо свила своје гнездо његова млада голубица, његова Драга Машин... Идила

„љубио се бели голуб са голубицом“. А шта је на то казао будући ректор Богословије Др. Владан?[1] Он је пре свега за ту велију „љубоф“ у Мерану сазнао тек из извештаја његових колега, који су доцније, ишли чак у Меран на реферисање Краљу о врло важним питањима (закључивање уговора за набавку репетирака и бездимног барута), па су том приликом били изненађени видећи да не далеко од „дражесног замка Рамеца“ станује и још „дражеснија“ госпођа — али баш и да је раније за то сазнао, вероватно је да не би ништа предузимао противу те љубавне идиле свога Господара, јер је већ из сопственог искуства знао, колико се разликује Краљев *државни* морал од његовог, докторско-богословског морала. Наравно, да сам слутио, да ће за време те идиле и руски дипломата највећег калибра *Извољски* скокнути из Минхена његовог „места опредјеленија“ чак у Меран, да сам знао шта ће тај руски дипломата, за кога је сам Ал. И. Нелидов прорекао да ће једног дана бити Министар Спољних Послова у Русији — у Мерану разговарати са Краљем Александром а можда и са госпођом Драгом — онда бих за цело предузео своје контра-мере, али сам ја све то сазнао, кад беше доцкан да се Србији уштеди срамна Драгијада... Од куд сам баш тих дана могао слутити, да Руси нешто крупно у Мерану кувају — када је бечка „Н. Слободна Преса“ у вечерњем издању од 31 октобра јавила да је руски *пуковник Леонтовић* постављен за руског војног аташеа у Србији, па онда додаје: „Ово наименовање доказује, да се односи између Србије и Русије почињу поправљати, јер су руски листови по одласку барона Таубе-а из Београда једногласно тврдили, да Русија неће више постављати свог војног пуномоћника за Србију све дотле, док се Краљ Милан буде у Србији бавио“.

А и ко би на такве мисли долазио, кад Краљ и тамо у Мерану ради државне послове као да је у Београду. То се бар може закључити из његових депеша Председнику, којих је сада било скоро сваки дан, из његових многобројних писама Краљу Милану, и то све само о државним пословима, о којима је Краљ Отац

[1] Краљ Александар ми је једном због мог суваше хришћанског морала претио да ће ме поставити за Ректора Богословије.

имао да се споразумева са Председником Владе или са појединим ресорним Министрима. Ево како су гласиле три депеше:

I. „Примио сам Ваш данашњи телеграм. Одобравам предлог Мијатовића о орденима. Пуномоћство напишите и пошаљите Ми на потпис. АЛЕКСАНДАР“.

II. „Neue Freie Presse“ донела разговор са мном, који је у извесним партијама неверан и тенденциозан, нарочито партија о помиловању и Скупштини. Вељковић обавестиће Вас ближе писмом. АЛЕКСАНДАР“.

III. „Радујем се, што је мој разговор учинио добру импресију. Држим било би политично укипути консулат Серез пре преговора за епархију велес-дебар. За управу чекајте писмо, које данас пишем Оцу; мислим да би се можда могао поставити поред саветништва.

АЛЕКСАНДАР“.

Ми не налазимо у овим хартијама оригиналан текст Краљевог разговора са представником „Нове Слободне Пресе“, који се помиње у другој и трећој Краљевој депеши, али ево како је о том интервју јавила „Политичка Кореспонденција“: Краљ Александар од Србије, имао је са једним редактором „Нове Слободне Пресе“ разговор о унутрашњој и спољној политици Србије. Као што тај лист јавља, Краљ је изјавио наду, да ће се тешкоће, које још постоје у односима са Русијом, савладати. Том приликом поменуо је Краљ и збацивање ђенерала Грујића и исказао је своје уверење, да ни у којој другој држави, чији би представник онако критиковао своју владу, као што је то чинио г. Грујић, не би блаже кажњен био. За тим је Краљ опширно говорио о атентатском процесу и о радикалима, за које рече да их није тек овај процес као партију уништио, него их је још раније напустио народ, који је жељан мира. Односно „црног кабинета“ рекао је Краљ, да о томе постоји са свим погрешно мишљење у Европи, јер то ново одељење за државну полицију постоји у свима модерним државама, За тим је Краљ објаснио, зашто је помиловао само Пашића и за доцније ставио у изглед и помиловање осталих осуђеника из атентатског процеса, који из даљине сасвим друкчије изгледа него у земљи, где

није направио никакво узбуђење. Краљ је даље рекао, да Србија стоји у најбољим односима са свима својим суседима, са Турском, Бугарском, Аустроугарском па и са Грчком, а Црна Гора није тешка на теразијама. Краљ је нарочито нагласио да Устав од 1869 треба да остане у снази још 10—15 година, те да Србија може сву своју снагу посветити уређењу својих финансија, грађењу железница, подизању индустрије, унапређењу народног благостања. О шефу своје садашње Владе, Краљ је рекао, да г. Др. Владан Ђорђевић ужива његово потпуно поверење".

Истога дана демантује „Политичка Кореспонденција" све измишљотине радикалских листова. О оној, да је Скупштина вотирала закон *о протеривању српских грађана из Србије*, вели да је дрска измишљотина, као год и она вест, да се многе српске породице селе из Србије. На против истина је, да се радикални прваци, који су до сада били у иностранству, враћају у отаџбину. Тако се већ вратио Андра Николић, а кроз који дан долазе и остали.

Ништа то није сметало радикалима да и даље измишљају. Њихова новосадска „Застава" од 22 октобра признаје, да је избор Фирмилијана за Скопског Митрополита српски успех, али вели, да то није успех српске Владе и Србије, него успех Кнеза Николе Црногорског... „То је — вели „Застава" — успех последњег путовања Кнеза Николе у Цариград. Ускоро ће избити на површину и остали успеси тога путовања". — Ништа се није могло у Србији десити, што „Застава" није радикалски изврнула. Тако на пример Никола Јовановић „Американац" почео да скупља по Србији добровољце, да их пошље у помоћ Инглеској противу Бура у Трансвалу. Инглеска влада је са благодарношћу одбила ту помоћ, људи су се смејали Американцу — само се „Застава" запрепастила, јер је у томе видела намеру да Србија хоће да се отресе *Црногораца, Војвођана и Старо-Србијанаца*...

Већ Војвођани су у Србији опасне мустре, па чак и њих мора Србија да цошље у Трансвал... А Старо-Србијанци? Та они пишу топле честитке и благодарност

Др. Владану, што је израдио, да Србин буде изабран за Митрополита у Скопљу. Ево једног од тих писама:

„Дубоко поштовани Господине! Познавајући прилично стање у Старој Србији и са каквим се тешкоћама бори тамо наш живаљ, — па кад и поред толиких тешкоћа добијамо у Скопљу правог Србина за Митрополита, онда се има приписати само Вашој мудрој спољној политици, и ја Вам, као Србин из Старе Србије, који води рачуна о тамошњим успесима, најискреније честитам на тако драгоценом добитку и успеху са жељом, да још дуго и много поживите и останете на томе месту, те да Српство још боље прогледа а све за славу и величину наших славних и премилих *Обреновића.*

Примите дубоко-поштовани Господине уверење мог одличног поштовања.

25. октобра 1899
Краљево Село

Јесам Ваш најискренији
поштовалац
ЗАРИЈА ХАЏИ-АРСИЋ"

За сваку ситницу хватали су радикали као удављеник за сламку. Цар Аустријски посетио је Краља Грчког, а Краља Србије *није* посетио и ако су оба владаоца становали у једном хотелу. Удри у све таламбасе, нарочито у прашке („Politik" и „Narodni Listy") како Ћесар зато није посетио Краља Александра, да се не замери Русији... Али ни та им радост није дуго трајала. Полузванични листови аустријске владе (Neues Wiener Tagblatt") одмах изјавише, да је то тумачење апсурдно, јер не само да је руски амбасадор у Бечу био *први* од тамошњег дипломатског кора, који је посетио Краља Србије, него је још углављено, да Цар прими Краља Србије, кад се *врати* из Мерана, а зато при повратку, што ће онда Цар имати времена, да тај дочек буде што свечанији, да се приреди у част Краља Србије свечан дворски ручак и друга која дворска свечаност, што све сада не би могло бити, јер је Цар дошао у Беч само зато, да оде на гроб својим милима... (беху католичке задушнице). „Pester Lloyd" од 26 октобра (7 новембра) додаје још ово:

„Обзири према Русији, о којима се на Бечком Двору увек рачуна води, не могу никад толико утицати да се

пренебрегну учтивости према једном Краљу, коме је наш Монарх, као што је опште познато, веома наклоњен".

На то, или бар *после* тога јаукнуле су чак „СПБВједомости". И ако је реч била о отказу трговачких уговора између Црне Горе с једне, Инглеске и Италије с друге стране, дакле о једном питању, у коме је готово немогућно говорити и о Србији, опет је Баћушка успео да и тај чланак заврши овим тешким уздахом:

„Ну, о Сербіи-то, увы, едва ли не *поздно* безпокоиться! Мы *знаемъ* что тамъ *продано*. Черногорія же во всѣхъ отношеніяхъ краса южнаго славянства"!

Руска срџба је још јаче избила у листу „Россія" од 25 октобра, и то због оног пасажа у разговору Краљевом са бечким новинаром, у коме је казао да се он не мисли растајати од свог оца. Зато је „Россія" још једанпут очитала вакелу Краљу Александру, коју ми само зато не цитирамо што је понављање свију оних грдњи противу Краља Милана, које смо небројено пута из руских листова цитирали.

О том Краљевом „интервју" добио сам од Краљевог Секретара Др. Војислава Вељковића из Мерана овакво писмо:

„Меран, $\frac{\text{5 новембра}}{\text{25 октобра}}$ 1899

Поштовани Г. Ђорђевићу,

У Neue Freie Presse од 3 новембра има чланак под насловом Ein Gespräch mit König Alexander von Serbien. Тај број дошао је у руке Краљу тек данас и он са извесним пасусима тога чланка није задовољан, јер његова идеја није верно изнесена. То важи нарочито за пасус о помиловању и за пасус о нашој Народној Скупштини.

За пасус о помиловању, Његово Величанство налази да оставља импресију, као да ће се помиловање убрзо извршити и то над свима осуђеницима en bloc. У ствари, међутим, Краљ се у питању о помиловању потпуно резервисао. Он је репортеру изриком рекао, да се помиловање ових осуђеника не може сматрати као неко засебно питање. Ови се осуђеници у погледу помиловања имају третирати као и остали осуђеници, за које

се, према сваком појединце, — у датој прилици и ако томе буде било места, — може друкчије решавати: тако нпр. једни могу издржати казну потпуно, а други не — према сваком случају посебице. Помиловање en bloc било би у ствари демантовање саме пресуде, а томе нема у овом случају више места него ли ма код какве друге пресуде.

Његово Величанство Краљ наређује ми да Вам ове ствари доставим, али у исто време додаје, да он у том пасажу о помиловању не налази толико незгода, колико у пасажу о Народној Скупштини. Поводом Скупштине репортер је рекао Његовом Величанству да на страни прави неповољну импресију тај факт, што се закони у Скупштини тако брзо, скоро без икакве дискусије вотирају. Краљ му је на то одговорио, да се то просто објашњава тиме, што је садања Скупштина махом имала да решава о изменама и допунама појединих параграфа у законима, који већ постоје и даље и тиме, што у садањој Скупштини нема систематске опозиције, т.ј. опозиције, која би опоновала влади само опозиције ради, те с тога чланови Народне Скупштине — који су махом људи трговци и пољопривредници, у ово доба године заузети и важним пословима својим — не налазе за потребно да на дугачко и на широко дискутују о стварима у којима се, у основи, слажу с владом.

Његово Величанство држао је, да ће бити корисно да после последњих догађаја у Србији прими једнога новинара — кога му је у осталом препоручио и г. посланик Михаиловић — али му је неповољно, што његов разговор није сасвим верно изнесен. Овај је разговор штампан одмах у броју за даном, кад је разговор вођен, тако да Г. Михаиловић јавља да материјално није имао времена да тражи да га у рукопису прегледа. Његово Величанство се боји, да се тај разговор у земљи и на страни погрешно не протумачи, те ми с тога и наређује да Вам доставим све што горе написах, те да се са Његовим Величанством Краљем Миланом споразумете о том, да ли не би било корисно учинити какав корак, као нпр. дати какву исправку.

Извршујући ову наредбу Његовог Величанства ја Вас молим, поштовани Г. Ђорђевићу, да и овом приликом примите уверење о мом особитом уважењу.

В. ВЕЉКОВИЋ"

Председник није нашао за потребно, да се икаква исправка шаље, напротив, као што смо видели из Краљеве депеше од 26 октобра, он је писао Краљу, да је његов интервју учинио добру импресију.

Ово дана био је свршен и завршни рачун о приходима и расходима државним за прошлу 1898 годину, дакле за прву потпуну рачунску годину новога режима. И ако је мајстор за финансије Вукашин Петровић тек при крају ове године ушао у кабинет, и ако је за већи део 1898 године био један педагог на челу Министарства Финансија, Ст. Д. Поповић, опет је целокупни систем државне управе од 11 октобра 1897 тако дејствовао на утицање државних прихода у државне касе, да је завршни рачун за 1898 показивао односно прихода овакав ресултат: Државним буџетом беше предвиђено прихода 63,600.000 динара, а фактички је наплаћено 65,800 динара. Једина свест о томе, да припадање некаквој политичкој партији не ослобођава никога од плаћања порезе, беше довољна сама по себи, без икаквих егзекутивних мера, да повећа државне приходе већ у првој години скоро за два милиона.

Некакав нов руски лист на француском језику „La Russie" нашао је за добро да борбу руске штампе противу Краља Милана обогати једним „*новим*" оружјем, генеалошким таблицама за историју европских држава у XIX веку, и на основу тих таблица стао је доказивати, да Краљ Милан и није никакав Обреновић... Али то је било наперено не само противу Краља Милана него и противу његовог сина, а после рапорта г. Извољског из Мерана најновији mot d' ordre на Неви беше „бранити Краља Александра, саветовати га пријатељски да отера свог Оца из Србије јер — он је син оне Краљице Наталије, која је као права милосрдна сестра неговала руске рањенике".

Услед тога новог правца диктираног из првог, некада азијатическог, департамента, почеше сви руски лис-

тови друкчије да пишу. Ватра противу *целе Династије* Обреновића беше као на трубни знак „обустави паљбу“ прекинута, оно што се није могло постићи силом, пробало се сад мйлом. На „Russie“, која у борби није чула или није разумела тај трубни знак устадоше сада и „*Новоје Времја*“ и „*СПБВједомости*“ од 20 октобра: великим чланцима, у којима се хвалио син Краљице Наталије, у којима се доказивало, како генеалогија Краља Милана не смета ни најмање факту, да је Краљ Александар законити Краљ и вођ српскога народа, који, као словенски народ, не води никаква рачуна о западњачким генеалогијама, и који с правом очекује од свога Краља да — отера свог Оца из Србије, и онда пљусак старе грдње на Милана Обреновића...

Док се овако писало о Краљу Милану у руским листовима, он је седео у Нишу, радио је по вазда у Команди Активне Војске колико и највреднији официр те Команде, који од тога рада живи, примао је Министре из Београда, који су, због одсуства Краљевог, ишли к њему да се саветују о сваком политички важнијем питању свога ресора — то је нарочито често чинио Министар Војни — одговарао је на писма појединих Министара, који нису могли доћи у Ниш, али су га писмено питали за савет у појединим питањима, слао је свакоме на надлежност молбе, које су се сасвим ненадлежно Краљу Милану упућивале, не казујући о њима свога мишљења, докле га дотични Министар за то не моли, јер он није хтео никоме да намеће своје савете — осем у питањима „династичким“.

Највећу коресподенцију водио је Краљ Милан за време свог бављења у Нишу са својим сином у Мерану и са шефом Владе у Београду. Ево н. пр. шта Краљ Милан пише мени 26-ог октобра:

„Користим се одласком Вукашина и Вучковића да Вам неколико речи напишем.

Сетио сам се ја и раније да сам обећао слику госпођи Околичањи и послао сам је. Сутра ћу послати и Шишманову.

Je crois que chaque jour Vous vous convaincrez encore davantage да сте у Живану Живановићу, човеку питоме нарави, добили доброг и поузданог друга.

Шаљем Вам молбу Косте Протића пуковника за чланство у монополској управи.

Шаљем Вам писмо једног од оних новинара маџарских, који су после атентата долазили у Београд.

Писао сам Вашем колеги Живану *по надлежности* о аудијенцији Вајфертовој. Он ће Вам се јавити сутра или прексутра. *Моје мишљење:* да му треба продужити концесије на оно, што има сада, и на даље, али никакву *нову* концесију за златне руде не треба давати ни њему ни другима *докле се ствар не испита за рачун* државе.

Краљ ми *наређује* да Вам јавим, да је Голуховски добро расположен према Србији, и ако је имао због нас муке са *северном браћом.*

Голуховски је нарочито хвалио пред Краљем напретке садашњег режима у војсци и у финансијама, и за ове обећао је говорити Калају, да потпомогне садашњи правац. Питао је, да ли извесне набавке за војску не бисмо могли код њих извршити. По заповести Краљевој ја сам о томе говорио са Министром Војним. Он ће Вас ближе обавестити о томе питању[1].

Краљ ми даље наређује да Вам кажем, да би требало да дате пет хиљада динара из диспозиционог фонда Алеку Катарџи, за разне трошкове, које је имао и сâм путујући, и шиљући неке људе десно и лево, и да то пошљете преко Милићевића, кад тамо буде пошао. По последњим вестима *са тога извора* (Катарџијевог) Краљу изгледа, да је већина руских агената, компромитованих[2] ишчезла са румунског земљишта, и да им је сада центар: *Никопољ.* Краљ држи, да би Генчић требао да пошље једног свог агента тамо.

Овдашњи Македонци држали су свој meeting. Ја сам им дао на знање, да треба Султану да благодаре и они су отправили телеграме и Султану и Новаковићу и Фирмилијану. Онај Краљу послали су из сопствене побуде.

Са срдачним поздравом Ваш МИЛАН“

[1] И одиста Вучковић је, чим се вратио из Ниша, реферисао Председнику. Ресултат тога саветовања беше: Репетирке пушке и малодимни барут (док се не буде могао фабрицирати у Обилићеву) ваља безусловно набавити из Немачке, Једино брзометне топове могли би поручити у Аустрији, *али тек док се сврше експерименти о лафету тих топова,* који се сада раде

[2] У питању атентата на Краља Милана.

Сутрадан Министарски Савет као „регент“ у одсуству Краљевом, потписао је овај указ:

„Одобрава се Министру Војном, да на основу члана 112. закона о устројству војске, може наредити прирез 6% од непосредног годишњег пореза на све пореске главе, црквена и министарска имања, акционарска предузећа и новчане заводе, а за 1900 годину и овај новац употребити за доправку постојећих и подизање нових грађевина за војску, штабове, болнице, штале за стоку, зграде за смештај возова, слагалишта, као и на уређење логоришта, стрелишта и вежбалишта“.

X

БОРБА ОКО ПОСВЕЋЕЊА ФИРМИЛИЈАНОВОГ

Наћи ће се насигурно који читалац, који ће прочитавши указ од 27 октобра узвикнути: Што ће им толики прирез за војску, Бог им судио, кад су ето од Скупштине добили 3½ милиона ванредног кредита и одобрење да на војску утроше и инвалидски фонд, пошто су осигурани они инвалиди из ратова, који су још живи. Што ће им овај нов прирез?

Одговор је врло прост. Ова Влада је до сада повећала српску стајаћу војску са 20 нових батаљона пешадије, са осам нових ескадрона коњице, она је зато морала створити 200 нових официрских места, дуплирати и зграду Војне Академије и број питомаца у њој, она је морала скратити рок учења у Војној Академији од три на две године, само да што скорије добије потребан број официра за тако увећану војску, она морала још у току ове године набавити 120,000 репетирака са барем хиљаду бојевих метака на сваку нову пушку, она мора набавити све што треба, да се бездимни барут прави у Србији, она мора постарати се да српска војска добије што скорије брзометну артиљерију, а ваља платити и последње рате за тешке позицијске топове у Крезоу. Све то не може се постићи са редовним буџетом Министарства Војног, нити се може покрити са сумама, које је Народна Скупштина у последњој својој сесији тако патриотски ставила овој Влади на расположење. Зато је био потребан овај прирез и за то га је и Државни Савет одобрио.

Док се Влада бавила овим питањима, јавно мњење све се више интересовало избором Фирмилијана за Митрополита. Председник Владе, знајући српске непријa-

теље у Цариграду и српске ривале у Софији и у — Атинама, знајући на шта су они све решени, да само осујете сваки српски успех у Македонији, звао је све новинаре у Београду и молио их, да не праве ларму због овог успеха Србије, да не доносе Фирмилијанове слике и бомбасте чланке из пера Куртовићевог, да ћуте, да се праве мањи од маковог зрна барем док Фирмилијан не добије берат. Србијански новинари, са малим изузетком, послушали су шефа Владе у овом питању. Прекосавска српска штампа, на коју нисам могао да утичем, истина није могла да негира овај српски успех, али се барем трудила да српској Влади одрече сваку заслугу за тај успех, „По београдској Влади — вели Новосадска „*Застава*“ од 26 октобра — још би се и даље могли башкарити Бугари и Грци по Маћедонији и Старој Србији, да Кнез Никола није успео да направи Фирмилијана Митрополитом“ Либерални опет „*Браник*“ од 26 октобра, који није имао никаквих обвеза да глорификује Кнеза Николу, донео је врло леп чланак из пера Ст. Ст. (Др. Станоје Станојевић?), у коме је изведен историјски преглед целокупне борбе српскога народа у Маћедонији од најстаријег до најновијег доба, али и он завршујући избором Фирмилијановим овако довршује тај свој чланак:

„Ово што је до сада у Старој Србији и Маћедонији учињено, учинио је једино народ Турске Царевине, учиниле су беспримерне жртве Србијине и државничка мудрост српског заступника у Цариграду“

Бог с њима, са новосадским Црногорцима и Браниковим политичарима! На њих се не бих ни ја осврнуо, а камо ли да би њихово писање зарезивали у Софији или чак у Атинама. Али је у овој прилици била невоља, што српска Влада није могла утицати на страну штампу, која, и ако још није могла да опрости београдској Влади за преки суд, опет признаваше овај њен успех, и у томе признавању без икакве потребе, и на врло велики јед српског Министра Спољних Послова, поче дражити Грке и Бугаре. Ево једног примера. Берлински угледни лист „Vossische Zeitung“, који се још пре неколико дана ругао београдској Влади, што је прогутала увреду, која

је Србији нанесена тиме, што је Цар Фрањо Јосип посетио Грчког Краља а Краља Србије „није хтео да види“, тај исти лист, који се чинио невешт изјави полузваничног „Pester Lloyd“-а, да је још пре поласка Краљевог из Београда између оба двора утврђен састанак Царев са Краљем Србије за 29-ти новембар, само да што више изгрди београдску Владу, тај исти лист „Vossische Zeitung“ од $\frac{\text{25 октобра}}{\text{6 новембра}}$ доноси на угледном месту чланак о избору Фирмилијановом, па вели:

„Са наименовањем досадашњег Администратора патријаршијске Скопске Епархије Г. Фирмилијана за Митрополита Скопског, *Српство у Старој Србији постигло је велики успех*, на коме се радило више од пет година. Још у јулу 1894, приликом посете Краља Александра код тадашњег Патријарха у Фанару, било је о томе говора. Од тог разговора није било непосредног успеха, али су Срби већ јануара 1896 добили задовољење тиме, што је за Митрополита Призренског изабран Србин, Архимандрит Дионисије“.

Сада се описује цео ток борбе да митрополитску катедру у Скопљу заузме Србин, па се онда завршује овако:

„Србија је после неуморног рада постигла, да Фирмилијан буде постављен за Митрополита у Скопљу. Сад Срби имају две епархије у Маћедонији. Овим, и поновним отварањем српских школа у велешкој кази *потпуно су уништени сви ранији успеси Бугара.* На своју штету Бугари су сад сасвим усамљени, *јер су се маћедонски Грци споразумели са Србима.* Ако Бугари не пошљу *обилат бакшиш* у Цариград, њихова ствар у Маћедонији, у врло блиском времену, стајаће врло трљаво“.

Кад је српски Министар Спољних послова прочитао овај и њему сличне чланке у страним новинама — њему је било хладно око срца. Ми не знамо, немамо никаквих доказа, да су Бугари одмах после овог савета благонаклоне тетке Фосовице из Берлина послали „обилат бакшиш“ у Цариград, али је факт: да се у пркос заузимања и нашега и Фети-беја на Порти и у Јилдизу брзо запело око султанског берата за Фирмилијана. У Цариграду су се извињавали да Фирмилијан, и ако је изабран, још није посвећен за Митрополита, али чим он

буде „хиротонисан" у Патријаршијској Цркви у Фанару — хич нека не брине Србистанин баш-векили[1] у Београду — и берат ће бити готов. Факт је да су Турци, испод руке у исто време обраћали Патријаршији пажњу на то: да ли је она сигурна да приликом посвећења Фирмилијановог неће бити никаквих демонстрација од стране цариградских Грка и Бугара? Самих Грка има у Цариграду на 300.000, а и бугарских баштованџија има много. Да ли је Патрика-ефенди[2] сигуран да из тих демонстрација не дође до озбиљних немира у Стамболу?

Паметном човеку комарац је музика. Патријарх, који је и депешом и нарочитом „свјатјејшом граматом" позвао Фирмилијана у Цариград да га хиротонише, сад наједанпут нађе, да би се та црквена парада могла комотно извршити и у *Солуну,* а за то би требало само командовати још два Митрополита у помоћ Солунском. На тај начин би се и Срби задовољили, и не би се дражили Грци и Бугари у Цариграду — јер ко ће, ђавола, гарантовати Султану, да ће они ову „увреду" за њих мирно прогутати, ко сме гарантовати да они неће направити никакав неред? Срби су паметни људи, они ће увидети, да је и у *њиховом* интересу, да се хиротонисање Фирмилијаново не одлаже због једне ситнице, да ли ће та церемонија бити у Цариграду или у Солуну. Србима је главно да Фирмилијан буде што скорије пуноправни Митрополит и да метне свој берат у џеп — а да ли ће се он хиротонисати у овој или у оној православној цркви, то је њима сасвим све једно. И — Патријарх поново телеграфише Фирмилијану да до даље наредбе — остане у Скопљу.

Св. Синод је већ био решио да посвећење буде у Солуну и — Фирмилијан се томе чак... обрадовао!

Али се томе није радовао Председник Владе у Србији, јер баш кад је он, услед разговора Краља Александра и Краља Ђорђа у Бечу, водио са Краљем Миланом преписку о томе, која би личност била најподеснија да се пошље у Атине те да настави преговоре Др. Мише Милићевића са Грчком Владом — поуздано сам сазнао

[1] Српски Први Министар
[2] Господин Патријарх

да таква мисија *сада* не би имала *никаквог* изгледа на успех. Грчка Влада је чврсто веровала, да Срби без *њене* помоћи у Фанару неће никада успети да Синод изабере Фирмилијана за Митрополита у Скопљу, она је тврдо рачунала, да ће Српска Влада за помоћ Грчке Владе у том питању платити сваку цену, коју из Атина затраже. А цена је била врло скромна. Да се укине не само српски консулат у Серезу него, што је за Грке много важније, *онај у Битољу*. Кад је у Атине стигао глас да је Фирмилијан, не само без помоћи Грчке Владе, него иза њених леђа изабран за Скопског Митрополита — Грчка Влада је одмах наредила своме Посланству у Цариграду да coûte que coûte осујети Фирмилијаново посвећење. Када је за ово изабрат Солун, онда је грчком генералном консулу у Солун Г. Евгенијадису наређено, да то посвећење спречи макар бруталном силом, грчком руљом солунском.

Колико је било раздражење међу Бугарима, што је Фирмилијан изабран за Скопског Митрополита, види се из овог дописа из Цариграда у бечкој „Политичкој Кореспонденцији“ од 29 октобра (10 новембра):

„Као што се могло и претпоставити, избор Монсењера Фирмилијана за патријаршијског Митрополита у Скопљу изазвао је врло велико незадовољство у Бугарској, и сумње нема, да ће Бугари запети свим снагама, да осујете овај српски успех у Македонији. Да би своју опозицију против овог избора мотивисали, Бугари доказују, да у целој Скопској Епархији нема ни једнога Србина. Срби на против доказују, да у тој епархији има најмање 10,000 Срба, а што поред ових има не Бугара, него Егзархиста, они имају свога Митрополита Синесија. Осем овог Митрополитског питања, Бугари су раздражени поновним отварањем српских школа у велешкој кази. Услед тога је Порта упутила српском Посланству овде ноту, којом тражи да се из Велеса уклони Србин-лекар Др. Иван Поповић, вођ српске партије у Велесу. Из *виших* обзира посланство је пристало, да се Др. Поповић привремено уклони из Велеса са изричном резервом, да га после врати, чим се духови стишају“.

Овако је Цариградски дописник „Политичке Кореспонденције“ схватио уклањање Др. Поповића из Велеса.

А ево шта о томе Др. Поповићу и његовом колеги Др. Рибникару пише генерални консул Србије у Скопљу, Паја Денић своме Министру:

„Ономад сам Вам послао *оставке* Др. Поповића и Др. Рибникара. Партизанска змијурина змијског сплета у Скопљу подигла је главу. Узроци за оставку нису им никакви. Прави су прикривени и леже у њиховом партизанству. Знају како смо их тешко протурили, знају да их требамо, да их морамо трпети са свима њиховим махнама, па се размећу и пркосе. Да су договорно радили, да послове ометају, да им није право, што те послове поступно срећујемо, да се не радују никаквом успеху садашњег режима, у то се не сме сумњати, нарочито кад се њихове оставке доведу у везу са дрскошћу њиховога Д. Д—ћа, кога сам ономад морао из службе отпустити. Као што ћете видети из моје службене представке, ја сам мишљења, да им се оставке уваже и ако знам, како смо тешко до њихових, места дошли“.

Већи део овог писма, као и стотине Фирмилијанових и других писама, нећемо да помињемо, осем ако у интересу Српства кадгод затреба да се напише потпуна историја партизанског змијског сплета у — Старој Србији.

Међутим су у Цариграду и Егсарх Бугарски Јосиф у име Бугарске Цркве у Отоманској Империји и дипломатски агенат Кнежевине Бугарске г. Гешов у име Бугарске Владе у Јилдизу — протестовали противу Фирмилијановог избора за Митрополита у Скопљу и против отварања српских школа у велеској кази. На аудијенцији, коју је имао код Султана трећи дан по избору Фирмилијановом, дакле већ 22 октобра (3 новембра) г. Гешов је захтевао, да Султан у интересу одржања мира и реда *бугарског становништва* Македоније уништи избор Фирмилијанов и да спречи отварање српских школа у једној кази, у којој нема Срба. Султан је признао г. Гешову, да су инструкције, које он добио од своје владе за овај њихов корак, потекле из озбиљне бриге Кнежеве владе, да се одржи мир и ред у тој провинцији његовога Царства, али и Бугарска Влада мора ће признати,

да су права и концесије, које је Он дао Бугарској Цркви и бугарским школама у његовом Царству тако велике и „простране“ — да Ехсархисти немају никаквог повода зазирати од ове једне концесије, до које је *Патријаршија* са свим легалним путем дошла[1].

Али баш и ако је Султан овако „куражно“ одговорио Бугарима, опет се Абдул-Хамид зорли уплашио од овог протеста Гешов-ефендије, као што доказује развлачење са бератом и предлог Патријаршије, да посвећење Фирмилијаново буде у Солуну.

1-ог новембра 1899 телеграфише Краљ Председседнику Владе ово:

„Мислим не треба против воље Султанове наваљивати, да се Митрополит Скопски посвети у Цариграду, но настаните најенергичније, да церемонија буде што пре. Саопштио сам оцу да би требало изјавити Султану моју благодарност за пријатељско држање, ако је та вест Кореспонденцбироа истинита. За концесију Вајфертову попуштам Живановићу, може је издати. Голуховски сâм обећао помоћ у финансијском питању, у детаље није улазио, нити је говорио о железници. За управу државних монопола Вучковић би сада могао склонити Рајовића, за тим би могли тражити агреман за Новаковића и Мијатовића[2] АЛЕКСАНДАР“

На овај Краљев телеграм одговорио сам оваквом депешом од 2-ог новембра 1899:

„S. M. le Roi de Serbie Meran, Tyrol

Примио сам Ваш јучерашњи телеграм. Пристао сам на посвећење у Солуну, и ово ће бити, како обећавају, осмог новембра. Мислим да Султану треба благодарити тек пошто Фирмилијан добије берат. Вајферт ће добити концесију. За Рајовића казао сам Вучковићу, који покорно јавља, да вечерас полази оријентекспресом а по свршетку свога рада доћи ће у Меран. VLADAN GEORGÉVITCH“

Кад сам Фирмилијану послао све што треба за његово посвећење, ја сам га о свему известио и молио

[1] Овакав извештај о тој аудијенцији г. Гешова код Султана добила је из Софије и штампала 29 октобра (11 новембра) бечка „Политичка Кореспонденција“.

[2] Први да оде за посланика у Париз, а други у Цариград.

сам га да не заборавља да је Србија сиромашна земља, и да не треба трошити ни паре више него што се баш мора. Фирмилијан ми је одговорио оваквим писмом од 3-ег новембра:

„Господине Министре Председниче,

Хвала Вам на мишљењу и решењу о послатом ми архијерејском одјејању. Српска црква припада Српској држави, и Српска држава Српској цркви — па ако се њих двоје неће узајамно помагати, онда зло и наопако! Па ко ће нас овамо у патњама и мукама црквенским помагати, ако не црква из Краљевине а особито кад има и може? Ја мислим да тада и мора. У архијерејско одјејање не спада: џубе, антерија, камилавка, ципеле итд. што ми служи за личну употребу и потребу, но ја нисам за себе лично архијереј и архијерејски је окрут само за службу Богу и народу. Народ је овдашњи сиромашан и ни мислити није да он архијерејски окрут прави — као што је у Србији, и онда, ко ће му помоћи, ако не српска црква, па још кад има 15 архијерејских одјејања. Дакле, Вашим мишљењем и решењем о послатом ми окруту, Ви не чините ни грех ни неправду, до само дужносно родољубиво дело, које Вас још више уздиже. Хвала.

Патријаршија жели, па о томе и Г. Новаковић пише: „да се одма по посвећењу вратим у Скопље“. Изгледа, као да ја — односно ми — крадем владичанство за Српско Скопље! Народу је веома криво и жао, што се посвећење неће извршити у Цариграду, па сад још да буде и ово трчање и бегање — ич не бива! Бугари би се тиме хвалили и нама се подсмевали, а ми од Бога ваљада нисмо створени да испуњавамо бугарске чак и најпакосније жеље! Ја на то не пристајем, па и ако је добро познато „да је код своје куће најбоље“. Но има и друго. Ни мислити није нити је могуће да се ја враћам у Скопље: *без берата!* Сем тога, не могу се вратити: без *светог мира* и *светих моштију*, нити је и један само архијереј без тога дошао први пут у своју епархију! Па има још нешто, ја могу и хоћу и главу да оставим на солунској пијаци, али се не могу и нећу

вратити у Скопље ни везан *докле се ред у цркви Св. Спаса не замени правичнијим.* Ако би се при садањем вандалском по нас реду вратио, мене би баш сам наш народ отерао из Скопља! Ја говорим у највећој збиљи и са овом се ствари не сме шалити, јер би та шала и сувише скупо стала не само мене, него и Србију и њену част па и њена права! Ако ништа праведније бити не може а оно бар: по једна служба у цркви и то на измените Грчка, друге недеље Српска, треће Грчка и тако редом па коме који празник дође у део. Мешовите могу бити само три, на: Божић, Васкрс и Спасов-дан као храм цркве. За Грчку литургију тутори Грци, а за Словенску Срби. Приходи од цркве и њених имања на пола (па и ако Грци нису цркви приложили ни 5-ти део имања). Грчких је кућа у Епархији целој 5—6 и Влашких 90—150, а у Скопљу: Грчких 3—4 и влашких 80—90; но српских је у Скопљу, без наших досељеника, 150 а у Епархији 10.000. Срби су овде „од створења света“ а Грци и Власи од пре 20 година. Дакле, докле се ово не исправи, мене у Скопље не врати ни Европа ни Азија. *Ја ову исправку не могу захтевати, јер сам патријаршијски чиновник* но главно је, да не дражим овдашње Грке, јер ми са њима треба живети, него нека то Патријаршија нареди као своје, а она је у добром сазнању о ужасној неправди, коју Срби трпе у цркви својој у Скопљу, па за то ми и не беше дозволила, кад сам из Цариграда полазио, да цркву отворим пре правијег споразума између Срба и Грка. То се онда није извршило услед неколико ваших телеграфских наредаба да цркву одма отворим, али се сад мора извршити — иначе, ја немам куда у Скопље.

Хвала вам за кола и амове. Са тиме се може и мора похитати. Треба их упутити на адресу г. Симе Протића, протојереја при српској митрополији.

На трошкове ћу пазити и образ чувати, али ви и сами знате у какве чељусти идем! За три владике требаће ми бар 2000 динара, а колико ће још бити: попова, псалта, црквењака и осталог чуда и покора и то знате! Требаће ми трошка и за неке солунске па још пре и за скопске Турке — бакшиши! Све то мора бити и да сам Грк, а као Србин морам још теже проћи!

Није реч само о пензијама сирочади изгинулих људи, него и о платама учитеља и свештеника, који нити су оставке дали ни из службе отпуштени, а ваш им је вицеконсул укинуо плате и из буџета их избрисао, па је сад хаос и лом, кукњава и запевка у целој Епархији! Од чега ти људи живе — Бог би знао, па ипак су сви на дужности!! Оно, што је тај вицеконсул овим хтео — и постигао је... сузе га сиротињске стигле! а правда српске ствари у скопској епархији судила му! Немојте ми замерити, јер је прошла цела година од како живим теже но у паклу, а трпим више но животиња!

Бугари спремају напад. О томе ме је и паша известио, само ме храбри: „да се неће ништа десити!" Ретко долажење на митрополитски престо! Што пре смрти, омање је греха!

И пастирски благослов и братски поздрав шаље вам ваш захвални пријатељ ФИРМИЛИЈАН"

3—XI—99 Скопље.

Из овога писма видимо, да су и Патријаршија и Јилдиз, чим смо ми пристали на посвећење у Солуну, почели тражити нове закачке, најпре ову: да се нови Митрополит одмах после хиротонисања врати у Скопље, да никако не долази у Цариград, да се не би р. t. Бугари и Грци „дражили". Видели смо, како о томе мисли сâм Фирмилијан. Међутим Краљ Милан из Ниша непрестано наваљује на мене, да се Султану изјави благодарност — на зелен. Ево шта ми је о томе писао:

„Мислим, да пошто Краљ и Вама и мени изјављује жељу, да се Султану изјави благодарност, *да то треба учинити.* Том истом приликом могли би изјавити наду, да ће ферман што пре изаћи. Можда би баш тај корак, по налогу Краљеву, убрзао издавање тога фермана".

Одговорио сам Краљу Милану, да Краљ још нема ни зашто да благодари Султану, и да овај, баш када би хтео, не може издати берат, док Фирмилијан не буде посвећен за Митрополита.

Међутим егзархијски Митрополит у Скопљу Синесије са масом бугарских потписа телеграфски преклиње Султана, да спречи посвећење Фирмилијаново, јер ако

„Падишахимиз“[1] не спречи то посвећење, настаће страшни неред у Царству.

Грчки генерални консул у Солуну г. Евгенијадис, један врло енергичан човек, који је нарочито зато премештен из Цариграда у Солун, брзо је успео да Грци солунски изађу јавно с претњом, да ће у Солуну пасти крв („до колена“), ако се у томе месту покуша извршити хиротонисање новога српског Митрополита.

Да ли је и руски амбасадор у Цариграду што саветовао Султану или Патријарху — то не знамо; али тек обећање Патријаршије, да ће се посвећење извршити 8-ог новембра 1899 — оста не испуњено.

---

[1] Наш Господар.

XI

ВОЈСКА И ПРИВРЕДА

Како беше прошао рок за прву лифeрацију опсадних топова, које Србија беше поручила у Француској, а Шнедер & К.° не беху одржали реч дату Председнику, и прва партија тих великих топова још не беше стигла, то сам ја предложио и Влада усвојила, да треба послати једног од Министара у Creusot са мисијом да раскине уговор са Шнедером, ако он није у стању да одржи рокове за лиферовање тих великих топова. С друге стране је Министар Војни наваљивао, да се што скорије потпише уговор са фабриком оружја у Оберндорфу за што скорију лиферацију репетирака — пушака и малодимног барута. Влада је решила, да пуковник Драгомир Вучковић изврши обе мисије, и да га за време одсуства у дужности Министра Војног заступа генерал Атанацковић. Краљ упитан о томе одобрио је и мисију и указ о заступању.

Али била је на телу српске војске још једна рана, коју је такође требало што скорије лечити. Она се звала: интендантура војске. Знајући из историје само оних ратова, у којима је лично учествовао на Рајни, на Морави и на Нишави, колико успеси и највеће и најбоље, а камо ли малене војске зависе од добре интендантуре и добре санитетске службе у рату, Председник Владе је наваљивао и успео, да се један од најбољих српских виших официра, мајор Новак Бранковић „жртвује“ из „борачке“ службе за интендантуру, и благодарећи својском заузимању Краља Милана, кога је ласно било уверити о важности тога питања, мајор Бранковић је послат у аустријску војску са специјалним задатком, да темељно проучи све гране војне интендантуре у мирно и ратно доба, те да се спреми за главног интенданта српске војске.

Како је ових дана умрьо стални члан монополске управе Милош М. Богићевић, ваљало је сада наћи најподеснијег кандидата за то место. Знајући колико Краљ на то полаже да у монополској управи буду људи његовог поверења, ја сам о томе одмах писао Краљу.

У место од Краља, Председник је добио од Краљевог оца овакво писмо:

„Ниш 1 новембра 99

Драги Докторе.

Данас ми је Краљ телеграфирао неке ствари (поводом једног мог писма), које се тичу вашег ресора, али по редакцији рекао бих, да Краљ није вама непосредно писао или телеграфирао, него мене у тој прилици употребљава као његовог porte-paroles, или, пошто иначе одговара на нека моја питања, користи се том приликом да и ово што је за вас, преко мене вама саопшти. Мени је пак дужност да вам то доставим.

1. Краљ жели, да Вучковић у свом повратку из Creuzot дође к њему, да му реферише што је урадио. То сам лично вечерас преко телефона Вучковићу саопштио.

2. Краљ жели, да се декорише официр који је придат мајору Новаку Бранковићу. Име му је витез од Конечни (ако сам име добро дешифровао). Учините корак да видите, шта му треба дати. Он је војни интендант у рангу мајора.

8. Краљ ми наређује да вам саопштим његову жељу, да се договорите са Вукашином и Ћирићем, да Рајовић буде изабран за члана монополске управе, на место Мих. Богићевића. Je suppose que le désir du Roi dans cette question est de profiter de cette vacance pour Vous donner la possibilité de faire certains mouvemans désirées en haut lieu.

4. Краљ даље каже: „Из новина видим, да се Султан у питању Фирмилијановом пријатељски држао, и потпомагао његов избор за Митрополита. Ако је то истина, онда мислим, да би добро било, да Владан оде код Фетија и преко њега изјави моју личну благодарност Султану,

а договори се са Владаном о томе, да ли не би требало да и ти у Нишу та моја осећања саопштиш турском консулу".

Са срдачним поздравом ваш МИЛАН"

Одмах сам писао Драгомиру Рајовићу у Париз, а извршио сам и остало, што је Краљ тражио, а његов отац по дужности саопштио, осим благодарности Султану, за коју сам мислио да је прерана, док се не добије берат за Фирмилијана.

Али Влада, и ако се у ово доба много бавила питањима за што скорију опрему *војске* у сваком погледу, није ни за тренутак заборављала свој *привредни задатак*, није заборављала да су пројектоване нове железнице најсилнија полуга да се целокупна народна привреда *што брже* крене унапред.

Напред смо видели, да Калтроп и Маркус, који беху добили концесију за читаву мрежу *западних* железница, нису могли да нађу потребни капитал да отпочну радове у датом им року, и то да нису успели зато, што је Трансвалски Рат покварио све новчане пијаце, и што је највећи вођ јавног мњења у Инглеској „Тајмс", услед атентатског процеса у Београду, отворено саветовао инглеске капиталисте да не улажу своје капитале у српска предузећа.

Још док су Калтроп и Маркус веровали, да ће наћи потребан капитал, још у јуну 1899, старао се Министар Грађевина да нађе предузимаче и капиталисте за грађење источних железница, Тимочке, т.ј. линије од Дунава до Ниша, линије Дубравица—Пожаревац—Петровац—Зајечар, линије Зајечар—Параћин и линије Пожаревац—Велика Плана. Ђенерал Атанацковић надао се за источне железнице наћи новаца у Белгији. Он је за то отпочео преговоре преко директора београдског трамвајског друштва г. Грегоара.

Међутим прође четири месеца у овим преговорима, па ресултат не беше бољи од покушаја Калтропових и Маркусових.

Продужавати те преговоре, продужавати рокове концесионарима — учинило се и Министру Грађевина и целој Влади да је губљење драгоценог времена.

С тога је ваљало што скорије решити, шта да се даље ради односно нових железница Србије.

У седници Министарског Савета, која је била 1-ог новембра 1899, ово је питање опширно претресано.

Министар Грађевина је разложио и доказивао, да Србија у даним приликама неће у опште без гаранције моћи нигде наћи страних капитала за грађење ових железница, да би давање тих гаранција учинило да те железнице коштају Србију 40% више него што вреде, да би Србија тих 40% могла себи да уштеди, ако би сама у својој режији саградила те железнице, и најзад изложио је свој план, како би се то могло извршити без икаквог зајма у иностранству.

Министарски Савет је усвојио тај план, и ја сам захтевао, да Ђенерал Атанацковић поднесе написмено тај свој предлог, како би се могао послати Краљу у Меран, и издејствовати његово одобрење.

Ђенерал Атанацковић услед таквог решења писао ми је овакво писмо:

„Господине Председниче,

У седници Министарског Савета од 1. ов. мес. имао сам част исказати моје мишљење о грађењу наших нових железница, и по донетом решењу, част ми је то исто изложити Вам и овим путем, да бисте о томе могли известити и Његово Величанство Краља и издејствовати од Њега одобрење, да се по истом поступи.

Да бисмо саградили наше нове железнице пројектоване законом о грађењу и експлоатацији нових железница од 6 децембра прошле године предвиђени су истим законом ови начини:

1, Да се или само грађење, или и грађење и експлоатација железница даје приватним друштвима путем концесије, и то: или са гаранцијом или без гаранције прихода на уложени капитал и

2, Да грађење железница предузме сама држава и то: или из буџетских срестава или из зајмова за ту цељ учињених.

Према томе закону ми смо се до сада трудили, да нађемо друштва, којима бисмо уступили грађење и експло-

атацију нових железница без икакве гаранције. Само железницу Младеновац — Мисача 17 км. ми смо предузели да градимо из буџетских срестава у намери да грађење исте продужимо на исти начин преко Аранђеловца и Лазаревца до Лајковца (на левој обали Колубаре), где би се ова пруга везала са ваљевском пругом (Ваљево—Обреновац—Београд.)

Но искуство наше до сада показује, да нема изгледа да ћемо наћи какво друштво, које би наше железнице градило и експлоатисало без икакве гаранције на утрошени капитал. Концесија, коју смо дали 27 априла ове год. Енглезима Г.Г. Ев. Калтропу и Маркусу изгледа да се неће остварити. Неуспеху Г.Г. Калтропа и Маркуса да у уговору утврђеном року образују друштво са потребним капиталом, није узрок само Трансвалски Рат, него је поглавито узрок тенденција свију капиталиста у Европи, да своје капитале не улажу у несигурна предузећа, као што им изгледају железничка предузећа у Србији, него да улажу у таква, која би им доносила, не само обичан приход, него која би им утрошени капитал увеличала т.ј. да облигације новца уложеног у таква предузећа добију временом већу вредност. — Кадтроп је са својом концесијом обишао све главније европске новчане тргове и није имао нигде одзива поглавито с тога, што у датој му концесији није предвиђена гаранција.

Тако је исто прошао и Г. Грегоар директор београдског трамвајског друштва. Има више од 4 месеца, како смо са овим Господином ступили у преговоре односно грађења наших источних железница, па до сада ни он није успео да у Белгији образује друштво са потребним капиталом.

Мени се чини да новчани европски свет, видећи да смо ми скоро принуђени да градимо нове железнице, нарочито жели, да нас примора да дамо гаранције, да би од нас извукли што више користи, па зато и капиталисте чине један другом сметње да се наше железнице сагради без гаранције.

Но дати гаранције, тешка је обвеза, и ја не бих био мишљења, да се концесије дају са гаранцијом. Ово не

с тога, што наше железнице не би давале толики приход да се стварно утрошени капитал на њихово грађење не би рентирао, него поглавито с тога, што би таква друштва, имајући гаранцију, тражила несразмерно много добити, и то ево како:

Такво би друштво пре свега гледало, да у финансијском погледу што више добије, т.ј. оно би тежило да курс облигација, са којима би нашла новаца, а које би им гарантовали по номиналној вредности, буде што нижи. Ја мислим да ми никако не бисмо могли успети да друштво, које буде градило железнице прими наше облигације са курсом више од 80%. — Затим би друштво гледало, да и на самом грађењу железница добије, нешто лошим радом, а нешто и скупљом ценом по километру, и ја мислим, да нећу претерати ако добит њихову у томе погледу рачунам са 20%. — Тиме већ ми губимо на железници 40% од стварне њихове вредности, а гарантовали би приход на капитал, који је за толико већи од стварно утрошеног капитала. — Тако се само може и објаснити, што наше железнице Београд—Ниш —Ристовац и Ниш—Пирот — бугарска граница, које износе 459 кл. коштају преко 96,000.000 дин. т.ј. преко 200.000 дин. 1 килом. поред свију махна у грађевинском погледу, и без возног материјала и губитка на курсу облигација.

Па и експлоатација гарантованих железница не врши се најкорисније по привредне и финансијске интересе земаљске, јер друштво, које их експлоатише, мало улаже труда на добит од саме експлоатације, пошто има сигурне гаранције за приход на утрошени капитал. — Тако се само може и објаснити, што друштво, које је експлоатисало наше жељезнице до краја 1888 год. није могло доћи до већег бруто прихода од 3,000.000 дин. нити је показивало ма какови чист приход, докле за 2 год. кад је експлоатацију примила држава бруто приход се попео у 1890 год на 4,993.376 дин. а чист приход био је 2,000.000 динара.

Ево, зашто не би требало давати наше нове железнице да се граде и експлоатишу са гаранцијом прихода на уложени капитал.

Кад се дакле не може наћи друштво, које би градило и експлоатисало наше нове железнице без гаранције прихода на уложени капитал, а ми немамо рачуна да дајемо гаранције, онда нам остаје само други начин за грађење, т.ј. да их држава гради из буџетских срестава, или из зајмова на ту цељ учињених.

Чист финансијски зајам за грађење наших железница не изгледа за сада да бисмо могли добити под повољним условима, да би се железнице рентирале, а ни буџетска сресства нису нам толика, да железнице градимо у већем размеру. Но, да не би ово питање остало непрестано отворено, на велику штету привредне и финансијске моћи земаљске, ја мислим, да ми ипак можемо приступити грађењу железница, а да финансијски не оптеретимо земљу. Начин како бисмо радили овај је:

1., Да железнице гради држава у режији.

2., Да се раде у почетку само оне пруге, које ће се сигурно рентирати тј. да се граде оне, које су на лакшем терену и које ће имати што већи промет. Такве су пруге:

а, Лозница—Шабац.

б, Ваљево—Обреновац а вероватно

в, Обреновац—Београд.

г, Крагујевац—Краљево.

д, Сталаћ—Крушевац—Краљево—Чачак

е, Пожаревац—Петровац и т. д.

У опште, све пруге, које се по предрачуну коштања могу рентирати.

3., Да се сав гвожђарски материјал, као што су: шине, возни материјал, гвоздене конструкције за мостове и пропусте и т. д. купи из фабрика на отплату за више година, као што смо у овој години купили и возни материјал за главну пругу у вредности од 2,100.000 дин. на отплату за 10 година. — Овај гвожђарски материјал за железнице на лакшем терену износи на $^2/_3$ вредности целокупне железнице.

4., Остали новац за грађење доњег строја, шлипере, пошљунчавање и т. д. који износи од прилике $^1/_3$ целокупног коштања железнице, да се нађе зајмом код Управе Фондова, који би учинили окрузи, кроз које пруге про-

квари веридба грчке принцезе Марије са Великим Кнезом, па да се Марија ипак уда за Краља Србије. Знали су врло добро непријатељи Обреновића, да од тога не може бити ништа „док је Олги[1] на рамени глава“, али баш зато су ово тврдили, да би се после могли смејати на рачун Обреновића.

И док су тако непријатељи Династије Обреновића непрекидно радили да осујете сваку пристојну женидбу Краља Александра, он сâм није хтео ни да чује, да му ко проговори о женидби. У Мерану „љубио се бео голуб са голубицом“, а новине нек пишу што им драго, а српски Министри, ако немају друга посла, нека и даље доказују како Па̏па припада прошлости, како се Краљ Милан и међународно и уставно за навек одрекао Престола, како Династија стоји на његова два ока, како треба што скорије да се жени ит.д. Ако они дрзну опет покренути то питање, он ће им опет запушити уста оним: „Ама зар Ви мислите да је мени пријатно, кад ми овако младом увек доказујете, да могу сутра умрети или погинути?“

У самој Русији није за сада имало шта да се пише о Србији, јер писати дописе из Београда о томе, што Краљ Милан или српска Влада *раде*, не би било „цѣлисходно“. Зато су се велики органи јавног мњења у Русији задовољавали да од времена на време донесу по коју карикатуру о Србији. Тако велико „Новоје Времја“ од 30 октобра 1899 доноси овакву карикатуру:

Два спрата кавеза за дивље зверове, један преко другог; кроз јаке гвоздене решетке виде се лавови. На кавезима оваки натписи: „Радикалъ № 17“ „Радикалъ № 20“, ит.д. Пред кавезима један сандук и два бурета. Из сандука вире две босе људске ноге око којих играју мишеви, а на сандуку пише „Радикалъ № 19“. Кроз врањ од буради вире руке и ноге људске, а на једном пише „Радикалъ № 24“ ит.д.

Испод карикатуре општи потпис: „Въ Сербiи все благополучно.“

А лаже „сукинъ синъ“! Ето баш кад је ова карикатура стигла у Београд, 20-ог новембра 1899, пише

---

[1] Краљици Грчкој а мајци принцезе Марије.

мени некакав радикал № 24, него баш радикалски лав № 2 или 3 (нумера зависи од питања, да ли је Сава Дмитрич прави радикал или није) пише Андра Николић главом мени овако пријатељско писмо :

„Драги Владане,

Шаљем ти с овим писмом молбу за уверење о времену службе.

Ако ти није што противно, ја бих мо̀лио да ми јавиш или „даш јавити“, кад уверење буде написано, да ја дођем да га примим, и да се том приликом видимо. Иначе молим те нареди Н. да он код себе причува уверење, те да га код њега добијем. Поздрав АНДРА

(Као што видиш, ја ти говорим по старом нашем начину, али у ову заграду мећем бојазан да ли то можда није сад анахронизам, т.ј. *нѐ* према мом сматрању.

2/XI 1899. АНДРА“

Београд

Разуме се, да сам не само спремио тражено уверење, него сам Андру позвао к себи и доказао му својим дочеком да потпуно делим Андрино мишљење, да пријатељски и другарски тон међу нама није *ни сада* анахронизам, јер ако смо ми сада, један конзервативни Министар а други радикални опозиционар, то ипак не може да поквари односаје засноване још сурадништвом на „Отаџбини“ и заједничком службом у Министарству Просвете, када је Чича Николин Министар одбранио службу радикалској „усијаној“ глави Андриној... —

Па ето, Сукинъ сине, што шараш по „Новомъ Времену“ како радикалски лавови вире из гвоздених кавеза или древних томрука, није само Андра Николић здрав и жив, него ето и други велики радикални лав, који је такође био осуђен на смрт за буну против Обреновића, па му опет Обреновић поклонио живот, ето *Раше Милошевића* главом како, затва̀рајући изложбу привредног друштва, на закуски, на којој је частио Министра Народне Привреде из „Владановштине“ Живана Живановића, весело кликће и пије у здравље Краља Александра I Обреновића V ! Ако не верујеш упитај старога Нику

Крсмановића и проту Вићентија из Јежевице, који су на тој истој закусци радикалним кобасицама покварили себи ручак тога дана.

Службене „Српске Новине“, по непажњи свог уредника дочепаше из руског листа „Новоје Времја“ некакав чланак противу Инглеске, па га стадоше доносити — у службеном листу Српске Владе. Ја то нисам ни опазио, јер не надајући се отуда никаквом „подметању ноге“ нисам никад ни читао „Српске Новине“, него сам био срећан ако сам сваки 2—3-ћи дан могао уграбити који тренутак да прочитам шта има у главнијим европским листовима о Србији. Али Краљ Милан је доспевао да прати све, чак и да чита „Српске Новине“, и чим је видео онај чланак, па још са француским „мото“ против Инглеза, „стари“ Господар се зграпуо и одмах пише мени:

„Упрепастио сам се, кад сам то видео. Шта бисмо *ми мали* казали, кад би у званичном листу Инглеске прештампали бљувотине руских новина противу Србије, и са каквим се правом љутимо на туђу штампу, када дозвољавамо да се у нашим званичним новинама напада једна велика сила. Не знам, који је *магарац* уредник званичних новина, но још је питање да ли је само магарац или *неваљалац*, али по моме мишљењу ко је да је, не би га требало трпети на томе месту, јер је жалосно да се морају цензурисати чак и званичне новине! Бар њима је лако. О светским догађајима никакве коментаре *не писати*“.[1]

Лако је помислити, да је после ове фуре из Ниша, званични лист добио новог уредника.

Ових дана дошао је у Београд некакав Рус, ако се не варамо од стране Висариона Висарионича Комарова. То је било довољно, да се Генчић заузме за њега код Краља Милана да га прими. Чича се толико наљутио на свога љубимца Генчића, да није њему одговорио, него пише мени:

„Онај Рус, за кога ми је данас јавио Генчић, ни мало ми се не допада. Шта има тај Волгаш посла на обалама Дунава и Саве? Нисам вољан да га примим,

[1] Писмо Краља Милана од 4 новембра 1899.

јер ја са људима из тога света *не умијем зборити*[1] и само може бити чиста штета са њима опћити. У осталом Висарион Висарионич као почасни *српски* генерал седи у Паризу у ресторану Paillard на десет корачаји од мене. Људи, са којима он седи, поздравише ме, а он се чини невешт. У осталом после оцене, коју је са̂м Победоносцев дао о томе Висариону Висарионичу, ја немам потребе никаквог значаја њему приписивати. Најзад ваљда нећу ја под седим власима постати славенофил? Du reste, pendant l' absence du Roi il m'est en principe très difficile de recevoir des étrangers. Toute reflexion faite, најбоље би било, ако понова затражи да ме види, да му Генчић каже, како Влада по Уставу заступа Краља у свима пословима, па како је он по послу дошао у Србију, нека се јави Министру Председнику. Ако и Ви нећете да га примите ма из каквих разлога, онда нека му Генчић каже, да странци за аудијенцију код чланова краљевског дома треба да се обрате преко свог посланика. Једно или друго, или обоје, како милујете, само ме курталишите Козака". —

Председник опет, радостан што је ђенерал Атанацковић смислио онај паметан план за грађење нових железница и што је Вукашин у седници изјавио, да је и предложено финансирање целог посла врло добро, не само што је Атанацковићево писмо спровео Краљу, него је похитао да спреми терен и код Краља Милана, за кога се бојао да не прави опозицију томе предлогу, па знајући чичину предилекцију за стране предузимаче и стране капитале, покушао је у нарочитом писму, да га придобије за идеју Атанацковићеву.

Ево шта је на то одговорио Краљ Милан:

„План Атанацковића и Вукашина спада у врло примамљиве идеје, о којима ипак треба добро размислити. C'est une vieille marotte у нас, да сами саградимо мрежу наших железница. Али да ли смо *технички* за то спремни? Могло би се зар и пробати на једном малом парчету, н. пр. Сталаћ-Крушевац, или Крагујевац-Чачак, или Ниш-Зајечар, или Пожаревац-Осипаоница. Сумњам да

[1] Сиромах Краљ Милан! Од муке је *црногорски* проговорио.

ће то питање бити зрело за овогодишњу сесију. Мисао је очевидно потекла из тешкоћа, да се у овој години нађу паре за та предузећа. Али сваке године није Трансвалски Рат. Најзад та идеја, са неким модификацијама, може се начелно усвојити. Но, као што рекох, je n'ai pas d' idées préconçues à ce sujet, и за то ћу се врло радо разговарати с Вама кад и где будете хтели Ниш-Београд".

Сад сам већ знао, да ће Краљ тешко пристати на овај предлог...

XII
ШИПКЕ И ДРШКА У ДРЖАВНОМ АМРЕЛУ

Краљ већ беше изгустирао новог Министра Правде, или му овај сада није више требао, пошто је атентатски процес свршен — па Црнац може сад да иде. То сам видео из појединих места у Краљевим писмима, у којима ми је стао доказивати, како је Ђока Стевановић сувише стар, како за ону велику реформу, коју ја желим — нов грађански и савременији кривични законик — треба млађа снага итд. Услед овога, пишући Краљу Милану, ја сам узгред написао ову реченицу: „У амрелу који се зове кабинет од 11 октобра 1897, Господар сувише често мења поједине шипке тако, да најзад ни дршка амрела неће више моћи остати“.

На то је Краљ Милан одмах одговорио овако:

„Односно мењања шипака у амрелу — то је терен, на коме не примам дискусију. Вама се мора сваких 10—15 дана правити нова изјава љубави. Incorrigible Docteur! Та по милионити пут Вам кажем: Ви знате Краљеве и моје мисли у том погледу. Pour ce qui est du vieux, il est effectivement un peu vieilli et suranné. Il a toutefois une qualité encore, c' est qu' il est *honnête* et des *rélations sûres* pour tout le monde, et ce n' est pas à dédaigner. Et les grandissimes réformes peuvent encore dormir un peu d' autant plus qu' il n'est pas à remarquer que le Pays réclame la réforme du code civil, qui est la base de tout ce grand travail.

Mes amitiés à votre famille, et en tout état de cause à bientôt au revoir Ваш МИЛАН“

Изгледа да је ових дана изашао у руским листовима некакав разговор грофа Голуховског са Краљем Александром, који је мене наљутио, те сам једновремено писао

и Краљу у Меран и његовом оцу у Ниш, да тај разговор треба енергично демантовати, јер није могућно, да је Краљ говорио оно, што му се меће у уста. Једног истог дана, 4 новембра одговарају ми обојица, и то Краљ Милан писмом: „Према свему изгледа ми, да је Ламсдорф добро парче интриганта, и просто је измислио говор Голуховског са Краљем“ а Краљ Александар депешом: „Разговор не треба демантовати“.

Штета што у овим хартијама нема тога разговора, јер кад и Краљ Милан за њ вели, да га је Ламсдорф „измислио“, зашто сâм Краљ не допушта, да се демантује? Да ли он одиста оним руским дипломатима, који су обилазили голубије гнездо у Мерану, није нешто причао и о својим разговорима са Голуховским, да би им дао доказа, како он „вара“ Аустроугарску, а у ствари он се спрема, да на један еклатантан начин докаже Русији, да је он лично увек био руски човек и да је све што је у Србији урађено противно жељама Русије — дело његовог оца? Да овакво тумачење Краљевог недопуштања, да се дотични разговор демантује, није *са свим без основа*, доказује једно писмо из свите Краљеве у Мерану, писано тога истог 4-ог новембра. Врло интелигентном новом личном секретару Краљевом Др. Воји Вељковићу морало је тога дана већ бити јасно, да моме кабинету „већ висе ноге“, јер он је нашао за добро, да Председнику Владе, која га је поставила за Краљевог Секретара, напише овакво писмо:

„Меран 4/16 нов. 1899

Господине Министре Председниче,

Част ми је известити Вас, да је брижљиво дешифрована и *одмах* предата Његовом Величанству Краљу депеша, у којој изјављујете бојазан, да може бити нисам послао г. Мијатовићу пуномоћство, које је Његово Величанство потписало и наредило ми да пошљем у Хаг.

Ова појава у службеној кореспонденцији Вашој јамачно стоји у извесној вези са неиспуњењем Ваших жеља о слању извештаја са пута Његовог Величанства. Тим поводом, мени је мило, што Вам могу поновити оно, што сам Вам у Београду усмено већ рекао, а то је: да ћу Вам ја те извештаје почети слати чим Његовом

Величанству буде угодно да ми изда наредбу у том смислу. На жалост, Његово Величанство не показује особиту наклоност да види да се та *новинарска литература култивише у Његовој канцеларији*, а ја, са своје стране, немајући ни сам много симпатија према њој, ни из далека не помишљам покушавати *да се укус те врсте у Његовом Величанству развије.* Радећи строго у духу наредаба Његовог Величанства, ја сам склон да верујем, да радим потпуно и у духу Ваших идеја, и то ми је у толико пријатније констатовати што, *немајући срећу да Вас имам за шефа, нити имајући задовољство, да од Вас примам никаквих ни примедаба ни наредаба,* ово наше слагање може бити само ефект сличних погледа у двојице људи, који могу своје личне односе регулисати искључиво обзирима узајамне *куртоазије.* А ти обзири, међу људима од части бар, искључују, по моме мишљењу, сваку увредљиву сумњу, нарочито кад она, под извесним околностима, може личити на *денунцијацију.*

Надајући се да ћу и у овој последњој тачци бити у сагласности с Вама, ја Вас, Господине Министре, молим да примите уверење о мом поштовању. В. С. ВЕЉКОВИЋ"

Не може се ни замислити да би Др. В. Вељковић *овакво* писмо могао послати шефу Владе у Београд без знања и одобрења Краљевог, а ако је Краљ овај корак одобрио, онда је то ствар, која се не тиче само мене лично, него *целога кабинета.* С тога сам сазвао за 9-ти новембар седницу Министарског Савета, па сам колегама показао шта и како ми пише Краљев Секретар. Одлука Министарског Савета гласила је овако:

„Министарски Савет у својој седници од 9. нов. 1899 решио је: 1. Да се оверовљена копија Вељковићевог писма пошље Господару без икаквог коментара једино с напоменом „Када се В. В. врати у Своју Државу, ја ћу учинити моју дужност". Тако сам и урадио 10 новембра 1899.

2. Да по повратку Господаревом поднесем указ да се г. В. С. Вељковић отпусти из службе.

3. Ако се тај указ не потпише да поднесемо оставку кабинета".

Међутим ја сам још пре ове одлуке Министарског Савета од 9 новембра, чим сам примио Вељковићево писмо, послао Краљу на оцену сам факт, као што се види из овог мог писма Краљу:

„8 новембра 1899.

Господару,

У тренутку, када сам почео назирати могућност да, паралелно са највећим дотацијама за војску, ипак дођемо до здравога државног буџета; у тренутку када ја и моји другови напрежемо све наше и физичке и умне снаге, да по могућству убрзамо извршење државнога програма од 11 октобра 1897, и када све више почињемо веровати у могућност извршења тако колосалног задатка — у таквоме тренутку, секретар Вашега Величанства г. Др. В. Ст. Вељковић нашао је за добро да ми упути једно писмо, које покорно прилажем у ове804љеној копији.

Ваше Величанство зна да је моја депеша од 4 ов. м. осем додатка о једном авансману, гласила овако:

„Мијатовић синоћ отпутовао у Хаг. Је ли му послато ново пуномоћство за потпис?“

Ово чисто службено питање, упућено једино у интересу службе Вашега Величанства, дало је повода г. Др. В. Вељковићу, да у њему види тако ружну ствар, као што је денунцијација, и да ми напише писмо, какво ваљда никада до сад није написао један државни чиновник шефу Владе ни у којој држави.

Да Ваше Величанство није изван Своје Државе, ја бих морао себи поставити ово питање: да ли ми је г. Вељковић послао овај уникум куртоазије *са* одобрењем или *без* знања Вашега Величанства, и у првом случају ја бих знао шта ми је дужност да чиним, а у другом бих прецизовао сатисфакцију коју бих морао да тражим.

Али како је Ваше Величанство у иностранству, ја увиђам да решење тих питања морам оставити до повратка Вашега Величанства, и задовољавам се тиме да сâм факт доставим на Највишу оцену.

Вашега Величанства верни слуга Др. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ“

Било је и других „текућих“ питања, због којих сам ових дана морао да тражим упуства Краљева.

Тако требало је изабрати новога генералног консула за Скопље, одакле је Куртовић био дигнут, као што смо видели. За Скопље сада требаше паметан и енергичан човек. Најбољи кандидат беше неоспорно Павле Денић који се одликовао у Солуну. Али ако њега преместим у Скопље, кога ћу послати у Солун? Сада ће тамо требати човек, који не само уме с Турцима, него који добро познаје све послове нашег просветног рада у Турској, и који нарочито добро познаје *Грке*, јер сада је српском консулу у Солуну предстојало да се вуче клипка са онако вештим човеком, као што беше Јевгенијадис, грчки генерални консул у Солуну. Из свију ових разлога желео сам да пошљем у Солун Јована Ф. Христића. Па како је овај за време одсуства Новаковићевог, као отправник послова, стекао несумњивих заслуга за избор Фирмилијанов у Патријаршији — било је право, да се Христић премести у Солун с авансманом. С тога сам најпре молио Краља да одобри тај авансман.

С друге стране подрински рудници олова, које је држава у својој режији експлоатисала, даваху много мање прихода него што је држава на њих трошила. Беше сигурно да би ти рудници развили много већу радњу, ако би се за њих заинтересовали какви јаки капиталисти. Како баш ових дана беше дошао у Београд неки г. Хоџе из Белгије, који се представио Министрима као представник једне белгијске групе капиталиста, који се интересују нарочито за рударску индустрију, то сам сматрао за дужност и о томе известити Краља.

Секретар румунског посланства у Београду г. Пизоцки беше добио ново опредељење. Требало му је по општем обичају при поласку дати српску декорацију. Али како је Краљ у прокламацији, којом је предао Министарском Савету регентство изрично себи резервисао право давања одличија, то је и за ово требало Краљево одобрење.

Ево шта на све то одговара Краљ депешом од 4 новембра:

„Можете авансовати Јована Христића. Настаните дрински рудник дати под закуп. Пизоцког немојте од-

ликовати, јер је његово држање било некоректно, осем ако отац има друкчије мишљење. Споразумите се о том са њим".

8-ог новембра Краљ телеграфише Министру Финансија једну депешу, која се никаквим речником шифара није могла дешифровати. По телеграфу замолио сам Краља да је понови са председничким речником. Краљ је то учинио оваквом депешом од 9-ог новембра.

„Јучерашња депеша шифрована речником Министра Финансија, који су раније имали мајор Касидолац и Краљица Наталија. Садржај (јучерашње депеше): Одобравам састанак са Калајем.[1] Голуховски обећао помоћи зајам. Одобравам указ осем (име и презиме), јер је велики лопов, који је крао као цариник врањски. За детаљ питајте оца. Известите ме шта је са речником Министра Финансија. АЛЕКСАНДАР"

Известио сам га депешом од 10|XI да „Вукашин као Министар Финансија није никада имао други речник до онај (под насловом) Мисија I, а као Владин пуномоћник вратио га је Милићевићу, чим се вратио из Беча у Ниш".

9-ог новембра телеграфише Министар Војни из Крезо-а мени:

„Успео сам да Шнајдер плати оштету за задоцњење, и то педесет и шест хиљада динара. Повољно теку преговори о новом уговору, који ћу закључити са Шнајдером о чему ћу Вас известити. Сутра полазим за Париз. Министар Војни Пуковник ВУЧКОВИЋ"

Он је о томе наравно известио и Краља Милана, а колико је овај био коректан у својим односима према мени, доказује ово његово писамце:

„Драги Докторе,

„„Успео сам да Шнајдер плати оштету за задоцнење у 56.000 динара (цифра сама није јасна). Повољно теку преговори о новом уговору, који ћу закључити са Шнајдером о чему ћу Вас известити. Сутра полазим за Париз"".

[1] Министар Финансија имао је да оде у Беч да ургира ефектуирање остатка од оног зајма, који беше уговорен с Унијон-Банком.

„Тако гласи телеграм, који сам овог часа добио од Војног Министра из Крезо-а. Не знајући да ли је Вас или Атанацковића једновремено о томе обавестио, јављам знања ради. 9-ог новембра Ваш МИЛАН“

Па чак и поједини команданти дивизија, следујући примеру Команданта Активне Војске, чим су што у своме кругу рада сазнали, зашто су могли претпоставити, да може потпомоћи мене у служби, непосредно су ми то достављали.

Онај безобразан напад на Краља Милана у француској штампи, који смо напред поменули („Toujours le Roi croupier)“ изазвао је гнушање и код самих француских журналиста, који нису били под руском платом или нису мислили, да пријатељство Русије према Француској треба плаћати поред оних силних милијарада, позајмљених Русији, још и лакејским услугама противу Србије. Један од тих француских новинара штампао је услед тога у новембарској свесци за 1899 годину месечног часописа „La Revue d' Europe“ овакав чланак:

„Ко год проучи методичан рат, који воде извесни органи француске штампе противу личности Краља Милана, мора да се упита, какви ли су то тајни узроци, који су побунили толика пера. Тако се питају људи не само у Србији, у којој смо имали много пријатеља, а који су сада према нама охладнели, него и међу нама, и то питање заслужује да га и ми за нас расветлимо.

Бивши Краљ Србије није никада, у колико је познато, имао према Француској других осећања до искрене симпатије, о којој би се могло навести врло много примера. И да не помињемо његово лично учешће у толиким делима нашег јавног доброчинства, зар има једног Француза, који је заборавио 1889 годину, када су европске монархије анатемисале нашу изложбу са којом смо прослављали стогодишњицу наше велике револуције. Нико није заборавио братске речи, са којима је Србија прва пристала да учествује у тој нашој народној свечаности. За време целе своје владавине у Србији Краљ Милан није нам никада учинио ни најмању непријатност, а камо ли да нам је правио сметње и заседе као други....

Зашто ми поступамо с њиме гӧре него са доказаним крвним непријатељима наше расе?

„Наши дневници нападају Краља Милана као лумпова без икакве „добродетељи"... Чудна посла! Имамо ми силних суседа, краљева и престолонаследника у годинама, који терају белу лалу по Паризу тако да их већ свако дете зна као славне лумпове, али о њиховом „провођењу" по Паризу нема у нашим дневницима ни мртве речи. Што то? Е, то је, знате *приватан* живот дотичних Величанстава и Височанстава, и он треба да остане сакривен од јавности високим зидом, преко кога се прескаче само када треба нападати Краља Милана. Наша господа новинари у том случају претварају се у све саме Беранжере, састављају одмах Велики Суд моралности, па изигравају пред нашом иначе врло скептичном публиком комедију гнушања, која не само што никога не превари, него чак није ни амизантна.

Ни садашња мода, која се зове „удри по Милану", ни сва напрезања противника Династије Обреновића нису довољна да објасне држање *француске* штампе према Краљу Милану. Треба тражити даље. И ко хоће да потпуно обасја целу ситуацију треба своју лампу да упали у — Петрбургу.

Београдски процес, као што ће у скоро доказати несумњива факта, није ништа друго до једна мала епизода у *борби, коју српска народност води са панславизмом*, коме помажу извесни српски радикали. Русија хоће по што по то да буде и остане Господар на Балканима. Ко се год томе противи, мора бити смрвљен.

Србија је покушала да се томе одупре. Она је врло захвална Русији за сва њена „доброчинства", али она хоће да сачува своју народност и своју независност. Може се о Краљу Милану као личности мислити како је коме драго, али, што нико не може одрећи, то је, да је данас Краљ Милан инкарнација оног народног осећања које влада не само у српској војсци него и у целом народу, коме краљује његов син.

Отуда је несавладљива мржња Русије према бившем Краљу Србије. Докле је он у животу, он је дражи, он јој смета. Треба ли томе додати, да се ми од 1870

на овамо нисмо никада усудили ни покушати да водимо *своју* спољну политику, и да за ову увек тражимо надахнуће из Петербурга?

Ето зашто француска штампа напада једнога кнеза, који нама никада ништа ружно није ни пожелео, а камо ли учинио. Ако буде кога да у то посумња, нека се сети, како је наша штампа нападала Кнеза Фердинанда од Бугарије све до онога тренутка, у коме је овај пристао да испуни сваку заповест из Русије. А кад је Бугарски Кнез то учинио, онога стика престадоше сви напади наше штампе противу њега, и када је Фердинанд дошао у Париз службено, дочекан је не само љубазно него чак и врло ласкаво.

И тако бисмо и ми могли да узвикнемо као у познатом водвиљу „Ама ко је управо госа у нашој кући?“ Одговор би био и кратак и лак, али не би служио на част ни нашој дипломацији ни нашој француској штампи.

Има нас неколицина који налазимо, да би та стара велика госпођа, која се зове Француска, могла мало више пазити на своје достојанство у њеним односима са том младом и покадшто још варварском госпођом Московском. О *искрености* савеза закљученог између Француске и Русије почињу већ јако да се препиру они људи међу нама, који се не ослањају на празне речи, параде и свечаности.

Историја ће показати, да ли је тај савез што вредио стварно за Француску, али ни у ком случају тај савез не условљава ни изрично ни посредно нашу подчињеност а камо ли оволику сервилност.

За време Драјфусове афере ми смо с правом протестовали противу пачања иностранства у ову нашу чисто унутрашњу дебату. И француска штампа, која је скочила у том питању као један човек у одбрану наше независности, сутра дан поводом таквог истог питања, приликом једног процеса у Београду, чије елементе није ни знала, хоће да свом својом силом врши притисак на савест српских судија!

Ама зар у једној истој ствари имају две мере, једна за велике и силне, а друга за мале и слабе народе? Како, од куда то да те исте писце ни мало не боли срце ни

због безбројних а бесправних протеривања у Сибир, ни због тираније у Финској, ни због ужасних незаконих административних пресуда и ћефова противу личне сигурности и људскога достојанства у огромним државама Белога Цара?

Када би се они мало и за то заплакали, сцена би била дирљива и дала би нам да бар мало одахнемо од ове антимилановске кампање, а можда и да помислимо да Француска на жалост није више тако силна да без нужде себи товари на врат нове непријатеље, да Срби воле наше идеје, да је пријатељство малих народа често поузданије од пријатељства оних великих, па бисмо можда дошли до закључка да је врло рђава она политика, која од нас гради наивне агенте туђих амбиција.

ЈЕДАН НОВИНАР"

Међутим је Краљ у Мерану добио моје писмо од 10-ог новембра 1899 о Вељковићевој афери, па ми одмах телеграфише ово:

„Изненадио сам се због Ваше љутње. Писаћу Вам сутра о томе. Таман се стање средило и упутило на добар пут и имамо успехе да забележимо, Ви хоћете због једне ситнице да правите питање, о коме не може бити помена *осем ако хоћете петнаест дана затвора.*

АЛЕКСАНДАР"

У хапс, јакако, па после опет да буде Министар Председник! А Др. Владан зна да се Обреновићи не шале са својим Министрима, јер ваљда није заборавио да је под Кнезом Миланом провео 8 дана „под заставом" зато што је *по заповести* Кнежевој назвао господина Ристића „Књаз над Књажевима" (1875).

Кад сам ову Краљеву депешу дешифрирао, само сам се насмејао, па сам чекао обећано Краљево писмо, да видим одкуда је потекло оно до зла Бога — учтиво писмо шефа Краљеве кабинетске канцеларије, Др. Воје Вељковића.

Краљево је писмо од 13 новембра и гласило је овако:

„Меран, 13|XI 99.

„Драги Докторе,

Јуче сам примио Ваше писмо од 10-ог и депешом сам Вам одмах казао моје мишљење о томе, а сад Вам

пишем о тој ствари да видите, да сам одиста имао право да кажем пред полазак „ако се какви гласови о кризи пронесу не треба да (једна реч не може се прочитати) што има у истини“. Не разумем, како сте могли једну такву ситну ствар да примите толико к срцу и одмах да мислите, да сам ја позади тога и да не помислите да том Вељковићевом писму *има сасвим други узрок, који је сасвим изван мене.* Зар у времену кад смо таман прегрмели једну мучну фазу у политичком животу наше земље, у времену кад баш у вашем ресору имамо да забележимо два лепа успеха: избор Фирмилијанов и примање моје од стране Цара Аустријског у Бургу (шта ли ће на то да кажу наша северна браћа?) и у тренутку, када први пут у Србији за време мог путовања нема гласова о кризи, баш у том тренутку, како можете мислити, да ја имам намеру да мењам владу и да хоћу некаквим начином да Вам дам познати да нисам задовољан? Требали сте одмах да се сетите оног указа 11 октобра, који сте примили натраг, па сте одмах у томе видели неки план. Да бих Вам пресекао сваку сумњу и да одмах видите, да нема ни помена о ономе што сте ми писали, ја сам вам телеграфисао за 15 дана затвора, да одмах видите, какво је моје расположење и да, кад се вратим, нема ни помена да чините своју дужност, него напротив да вам је дужност да са пуним мојим поверењем ваља радити на добру наше земље.

„Сад да Вам објасним ову ствар. Кад сте ми послали депешу у којој питате, да ли сам послао Чеди пуномоћија, која су била већ послата, а писмом Вам је Вељковић већ био јавио, да је кредитиве послао, само то писмо није било стигло, ја сам му наредио да Вам јави депешом, да их је директно послао. Онда ми Вељковић каже да му је криво, што му изгледа да тиме сумњичите, да ли он уредно врши службу? Ја му онда кажем „Није то, него ви Владана не знате. Он сваки акт сматра за светињу, и чим не добије о том уверење, он се забрине“. То сам му казао, што сам толикима казао пред Вама самим, јер знате да канцеларијског духа немам ни мало. Онда ми Вељковић рече, да хоће да Вам пише, да му је криво што му изгледа да сумњате, шиље

ли он тачно, како му ја наредим. Пошто је то приватна ствар, и он Вам је као о таквој писао. Ја нити сам прегледао писмо, нити сам то желео, јер сам сматрао да, ако му се чини да је то неко сумњичење (што сам знао да није), то је боље да се објасни с Вама, но мој посао није да у то улазим. Сад одиста он је изабрао један тон *мало арогантан.* Али, знате, човек је (реч једна не може се прочитати) писао, а мислио је, да је то нека сумња. Али ја сам сасвим изван тога питања стајао и држим да у то лично питање није мој посао да улазим. Сад видим да у томе Ви видите нешто од моје стране, те хоћу овим писмом да Вам објасним да *апсолутно није* и да се ја тим начинима нисам никад служио, нити сматрам да је то краљевски тиме се служити. Како сте могли ту ствар тако узети, кад сам Вам истога дана депешом[1] изјавио своје задовољство на раду око скопљанског питања.

„Сад држим да је доста о том питању, *о коме више не треба да буде разговора,* а о ономе што сте ми у писму наговестили *нећу ни да чујем.* Баш добро каже мој отац „Министрима треба сваки час изјављивати поверење као што се лепим женама изјављује љубав“.

„Сигурно сте већ од мог оца сазнали, шта мислим о Фирмилијановом питању и да држим да је главно, да се дочепамо једаред његовог посвећења и да треба калуђера добро да држите у корди.

„Односно железничке мреже ја се с оним предлогом[2] *не* слажем. Ја сам на дугачко писао мом оцу о томе. Нисам нимало убеђен о томе, да за годину или две не можемо наћи групу за (реч се не може прочитати) групе која ће их зидати без гаранције, а да због добитка једне или две године ставимо на коцку опет неку повишицу буџета, и да државу увучемо у једно предузеће које не може испасти по мом мишљењу, јер разлика је кад странци зидају жељезнице, а разлика је кад магарац à la Јосимовић то ради.

---

[1] Ту депешу нисмо нашли у овим хартијама.

[2] Атанацковићевим.

„Хвала Богу те увидесте, да је Никола Стефановић[1] *лола*. Само сад треба паметног човека наћи за то место. Треба да размислите о једном добром кандидату. Разговорите се са мојим оцем о томе. Ви знате да он уме да ископа људе.

„Вукашин треба да оде до Калаја и да гледа што се год може да дођемо до зајма, јер је преко потребан због пушака.

„Верујте, Докторе, у моје потпуно поверење и будите мање нервозан, јер Бога ми други пут ћу одиста да узмем па да казним затвором.

„Поздравите све ваше код куће и све ваше колеге са којима — врло се радујем што сам видео — ви сте сасвим задовољни. И ја држим да је друштво сад врло згодно склопљено. Ваш АЛЕКСАНДАР“

Кад сам прочитао овај монуменат лукавости, тако пун шећерлема за мене, тако „отворен“ и већ грубо „фамилијаран“, ја сам мислио да се Краљ онолико труди да опере себе и да колико толико извини Вељковића једино зато, што је желео да сачува и мој кабинет и свог новог личног Секретара, јер је за Краља кадшто лакше наћи Министра него кандидата за овако поверљиво место. За то Краљ забрањује да му се икад више помене то питање, за то трипут прети своме Министру Председнику хапсом, ако опет буде „нервозан“, па опет оставку помоли. Тако исто ја сам до краја мог овог министровања веровао, да је Краљ противу Атанацковићевог предлога за грађење железница у режији државној само из разлога, које је наводио, и беше ми жао за лепи пројекат Атанацковићев.

Тек много доцније, када је „лола“ Никола Стевановић постао фактотум у бабичком Министарству Драгином, када је „магарац“ Јосимовић опет постао љубимац Краља Александра, тек после када је Цар Всеросијски, Цар Пољски итд кумовао Драги Машин — разумео сам, зашто је Краљ Александар у овом писму од 13 новембра 1899 тако љубазан према мени да чак поздравља моје

[1] Ја *то* нисам *увидео* него нешто друго, а шта, то ће се видети из XIII главе у овој књизи.

на дому и уверава ме о свом потпуном поверењу тако често.

Још није било све спремно за велики „coup“ северне браће. Није још требало алармирати ни мене, ни главну жертву Аврамову (само у обрнутом смислу) Краља Милана, који се 15 новембра мирно враћа на дужност у Ниш, у толико мирније, што Драгомир Вучковић депешом из Хавра јавља, да је присуствовао пробама из свију наших у Крезо-у направљених топова. Ја опет, пошто сам испратио Краља Милана у Ниш, вратио се у канцеларију, засукао рукаве, па радим ли радим, као да ћу одиста бити „сед као овца“ кад сиђем са тога места, како је Краљ Александар небројено пута уверавао.

XIII

БАЈАГИ „ДАХИЈА“

Зашто је Краљ Александар у своме писму од 13-ог новембра 1899 онако ружно поменуо председника општине београдске г. Николу Д. Стевановића?

Читаоци се сећају да је Краљ исто тако као и ја имао врло добро мишљење о томе господину, да сам ја при саставу моје Владе хтео да Николу узмем за Министра Унутрашњих Дела и да је то осујетио Краљ Милан.

Ја сам тада толико ценио Николу као доброг и поштеног чиновника да нисам хтео ни да питам Др. Милутина Поповића, на кога ме је Краљ Милан упутио да се уверим о чистоти руку Николиних, него сам урадио све што сам могао да Никола Д. Стевановић постане председник општине београдске, и он је то постао, и он је добио не само министарску плату, него и широк делокруг, у коме је могао показати своје администраторске способности.

Он је пре свега направио реда у општинским финансијама, и ја сам сад очекивао, да ће се он свом снагом бацити на извршење великих општинских радова, који Београду требају као гладном човеку парче хлеба, а који већ толико година чекају на вредне руке.

Уместо тога Никола Д. Стевановић бринуо се за политику. Ево неколико његових писама мени:

„Драги Владане,

Мислио сам а заборавих ти ономад рећи ово: При свима изборима народних посланика и општинских часника, један већи број чиновника, практиканата и правителствени служитеља не може да гласа и бива враћен са биралишта једино зато, што није записан у бирачки списак. А не запише се или нехотично — погрешком

онога који прави списак — а често и хотимице. Све пак долази отуда што су г.г. чиновници па и остали толико комотни и немарљиви да дођу и виде јесу ли у бирачки списак записани, и ако нису да траже да их упишу. Да неби и сада то било, и да се неби после поједини изговарали, како су ишли на биралиште, али гласати нису могли, што их нема у бирачком списку, *кажи твојим колегама* да сваки у свом подручју чиновништву *овде* згодним начином препоручи: да сваки чиновник, практикант, дијурниста и служитељ буде дужан да оде у општински суд и увери се, је ли уписан у бирачки списак, и ако није, да тражи да се упише.

„Ако је г.г. Министрима неугодно да оваку *закону* наредбу даду, онда би могли коме да нареде, од својих млађих, да тај препише платни списак чиновника, практиканата, дијурниста и служитеља свога Министарства, па да тај са списком дође у општину и увери се да ли је сваки записан у списак па ако није да после тражи да се упише.

„Министар Унутрашњих Дела могао би да даде поверљиву наредбу окружним начелницима да они то изврше и препоруче чиновницима ит.д. за окружне вароши.

6. V. 898 С поздравом Н. Д. СТЕВАНОВИЋ“

Изгледа да ја нисам много марио за ове политичке савете главног кмета београдског и да их нисам саопштио мојим колегама, јер после две недеље Никола ми пише ово:

„Јамачно си заборавио да кажеш (ит.д.) и ако сам ти у своје време и то наговестио.

Оваке тромости за спрему око избора још нисам запамтио, јер чак ни ја до овога часа службено нисам добио, који су *државни кандидати.* Чујем да су утврђени Голуб Јањић и Драгомир Радуловић. Ако су они, шта се чека са штампањем кандидатски листи? Да је среће, то је данас до подне требало да је готово и сутра да се растура, јер ваљда нема до избора још 10 дана, већ само непуних 40 сати. Долазе ми поједини за кандидате, ја не смем насигурно да кажем који су. Поједина надлештва траже листу кандидата, ја одговарам да их још добио нисам.

Питају ме шта се чека? Наравно слежем раменима. Тако се, Владане, не ради, па после кад се пропадне, крив овај те онај, или: прођи зече још једном, али зеца нема. Не треба да заборавиш: ако се овде по несрећи пропадне, онда слободно у целој Србији доби изборе, казаће ти се и овде и на страни: а што није у престоници добио? Лако му је тамо било по Србији да удешава, гази законе и заплашава властима полицијским. *Одмах нареди* штампање кандидатских листа. Ја сам мало час на телефону казао и Министарству Унутрашњих Дела, пошто Управника нема у полицији, али ево и тебе да потсетим. С поздравом Н. Д. СТЕВАНОВИЋ“

Ни то му није било доста већ после једног сата опет ми пише:

„Накнадно мом малопређашњем писму, јављам ти и ово, ако ти већ није јављено, да неколико њих по вароши разносе писма у кувертима са листом радикалних кандидата, адресована на све радикале овде, па и чиновнике за које држе да ће за њих гласати. Ово само ради знања. С поздравом Н. Д. СТЕВАНОВИЋ“

Имам још једно његово писмо које се не тиче избора, али је врло карактеристично за писца, за то га цитирам.

„— — Ово што ћу да ти јавим, ако већ ниси чуо од другога, молим те да не казујеш да си чуо од мене, јер ако будеш казао, никада ти више ништа казати нећу, и то не што се бојим за истинитост онога што ћу да ти јавим, већ што нисам рад да ми се каже *да правим заваду* какову.

„Пре извесног времена Министар г. Андоновић послао је начелнику Магдаленићу један президијал и у истом му пребацио некоректност рада, што се у подручном му округу не бирају *либерали* за часнике општинске итд. Наравно да му Магдаленић није остао дужан одговора на тај неумесни и непаметни президијал. Ако већ ниси чуо о овоме президијалу, и ако ниси што наређивао, а налазиш да треба да наредиш, онда би могао да пишеш Магдаленићу да си сазнао о таком президијалу, да му наредиш да ти га прати у копији заједно с одговором својим „ако сте на исти одговарали“. Ја те молим да о

овоме не казујеш ни Његовом Величанству Краљу, а кад будеш већ добио президијал и одговор, зовни ме, па ћу ти казати даље што знам по овоме.

23 I 98 Б. С поздравом Н. Д. СТЕВАНОВИЋ“

Сва ова писма јако су потресала моје добро мишљење о Николи Д. Стевановићу, али ја сам их одбијао на партизанску дару, бацао сам их у моју приватну архиву, гледао сам своја посла и очекивао сам, да ће најзад и он почети да гледа посла, која сам му поверио, да ће кренути велике општинске радове београдске.

Кад је један млад официр, блиски рођак Николин, учинио нешто тако ружно за официра, да му је претила најтежа казна за једног војника: да га ражалују пред фронтом, ја сам задрхтао од пакла, који ће настати у једној, моме срцу драгој породици, и само да опет не плаче један пар очију, који је и сувише многе године плакао, стегао сам сва моја официрска осећања, и молио сам и Краља и Команданта Активне Војске да се онај лакомислени младић поштеди бар од те ужасне казне, ако већ мора изгубити службу. Сад је на ме плануо не само Краљ Милан, што ја за љубав „једнога Николе Стевановића“ жртвујем чак и појам о официрској части, него ме је напао и Краљ Александар грдећи Николу још горе, него што га је дотле грдио његов отац.

Напред смо видели опширно, како је у општини београдској прошла понуда Косу-Мариновићева за финансирање и извршење свију великих општинских радова, она понуда за коју су сви стручњаци казали, да је најбоља за општину од свију дотле поднесених, и за коју је сâм Др. Миша Вујић написмено потврдио да је финансијски најбоља. Кад је и та понуда одбијена, напали су на мене и Краљ и његов отац, доказујући да је Никола Стевановић само зато позвао у седницу и све заменике општинских одборника, што је хтео да осигура партизанску већину против понуде. И том приликом ја сам Николу одбранио, доказујући да су у питању били толики милиони и тако крупни интереси општине београдске, да је врло појамно што је председник општине хтео да подели одговорност са *свима* изабраним представницима општине, и ја му не бих могао замерити,

да је сазвао чак и збор целе општине, да њему изнесе на решење тако крупно питање.

И при свем том, што је одбијањем понуде Косу-Мариновићеве осујећено опет остварење оних великих радова, који ми пуних двадесет година беху на срцу — опет је Никола Д. Стевановић остао Председник Општине Београдске. Ја сам то пред самим собом и пред Краљем и његовим оцем овако правдао: Може неко бити одличан административни чиновник а опет да нема куражи да загази у тако крупна предузећа на своју одговорност. Нека Никола почисти и колико-толико уљуди ону велику партизанску севабџиницу која се зове „општински суд“, од Николе ће то бити доста, а велике општинске радове узећемо ми као Влада у своје руке, чим средимо најхитније државне послове, и извршићемо ми канализацију Београда и све остало што треба престоници у толико лакше, што закон о београдској трошарини баш Владу и овлашћује, да све то изврши за рачун општине.

Онда нисам ни слутио да ће нам атентат на Краља Милана и све што је после њега било, осујетити и овај план. — — —

Покојни Др. Милутин Поповић, санитетски потпуковник био ми је добар друг, још из ђаковања у Бечу. Заједничка служба у три рата зближила нас је још више. С тога се он и мени жалио, горко жалио на неправду, коју му је рођени отац учинио у своме тестаменту, и на Николу Д. Стевановића, што је његовом оцу направио такав тестаменат. Тако сам и нехотице и не питајући сазнао, шта је Краљ Милан хтео да каже у Бечу са оним речима: „А што се тиче Николиних чистих руку, упитајте Вашег колегу по медицини, а његовог политичког пријатеља Др. Милутина Поповића итд.“[1]

Марко Поповић у своме тестаменту од 15 јуна 1893 вели за свога сина, Др. Милутина Поповића да „није заслужан да му шта оставим, но кад ме закон гони да му закони део морам оставити, то му и остављам закони део од оне друге половине имања, које имам у селу. Поклони, које сам за живота коме сину учинио,

[1] Види I књигу овог дѣла, стр. 15.

или ћерци у мираз дао, при деоби не узимају се у рачун, но трошкови које сам имао и учинио на храну, одело и васпитање сина Милутина, моја је одлучна воља да се у призрење тога узму, и да му се од дêла, који му по овом завештању припадне, одбију, и осталим наследницима мојим у толико накнада учини од оног законог дêла, који Милутин добије. Ти трошкови износе две хиљаде дуката цесарски".

Колики је био душевни потрес, који је овакав тестаменат рођеног оца изазвао у души Др. Милутина Поповића то се види из факта, да се он одрекао свог законитог дêла, који би на тако великом имању изнео још 15,000 дуката и онда, пошто би се од њега одбило 2000 „цесарски", колико је отац утрошио на храну, одело и васпитање свога сина. То се види и из писмене изјаве суду од 3 октобра 1898 године:

„Молим суд да ме више по овој ствари не позива, јер му ја не могу престати нарочито што ми стање здравља не допушта да се оваквим душевним потресима излажем, о чему сам раније поднео и лекарску уверу г. судији. Др. МИЛУТИН ПОПОВИЋ".

Од овог душевног потреса Др. Милутин је одиста тако и фисички оронуо, да је релативно брзо пао у самртничку постељу.

Тада је неко од блиских рођака саветовао госпођи Поповићки да говори Др. Милутину нека зове Николу Д. Стевановића, да му направи тестаменат...

Пред своју прерану смрт Др. Милутин је казао својој жени ове речи:

„Упамти и кажи сваком приликом да су ме.... и Никола Стевановић пре времена отерали у гроб".

Али чак и ова страшна трагедија мога друга Др. Милутина није била у стању да ме увери о ономе, што ми је Краљ Милан казао о чистоти руку Николиних. Ја сам покушао и ту да га правдам. Никола је био и адвокат. Ако је који од наследника пок. Марка Поповића узео њега за свог адвоката, његова је дужност била да брани интересе свога клијента, и он не може бити крив зато, ако су други успели да увере оца, да му син

Милутин „не заслужује“ да што од оца наследи осем „законог“ дѐла.

На жалост ипак није ми било суђено да до краја очувам моје добро мишљење о Николи Д. Стевановићу.

Ево шта се догодило:

Некакав г. Артур Баруњи и некакав г. Делагиз понудили су Николи Д. Стевановићу као председнику општине београдске да му од извесне банке у Паризу набаве потребан зајам за велике општинске радове.

Извештен о томе ја сам одмах наредио нашем Посланству у Паризу, да на меродавном месту распита и јави, да ли је дотична банка у Паризу кадра да изврши тако велику финансијску операцију, а Николи сам препоручио да се са поменутим посредницима не упушта ни у какве преговоре, док не стигне одговор Посланства.

Тај одговор стигао ми је 11-ог новембра 1899 и гласио је, да са тим људима не треба улазити ни у преговоре, јер су то обични сензали без капитала, а дотична банка је са сувише малим капиталом да би могла извршити тако велику операцију.

Ја сам одмах позвао председника општине београдске, показао сам му одговор Посланства у оригиналу и молио сам га, да не улази у преговоре са таквим људима. Како их је Никола бранио као људе, који су му препоручени са врло озбиљне стране, ја сам био принуђен подсетити га на текст закона о београдској трошарини, по коме се Влада овлашћује да у име Општине закључи зајам потребан за извршење њених великих радова, а Влада са таквим људима неће улазити ни у какве преговоре. Никола ми је најзад *обећао*, да неће ништа даље предузимати без одобрења Владиног.

После подне *истога дана* био је обични пријем дипломатскога кора у Министарству Спољних Послова.

Кад је дошао на ред Посланик Француске Републике у Београду, г. Маршан, он је стао да *мени* благодари што сам *помогао*, те су његови земљаци *добили* да финансирају велика предузећа Општине Београдске.

— Ја, Превасходство, — рекох — не могу примити ту благодарност, јер ја не само нисам ни чим помогао Вашим земљацима у томе питању него сам напротив,

на основу података, које је Влада Републике дала Краљевом Посланству у Паризу категорички изјавио Председнику Општине Београдске, и то баш јутрос, да од тога посла не може бити ништа. —

— Pardon, Excellence — зачуди се Француски Посланик — али ту мора бити да има некаквог неспоразума, јер моји су земљаци мало час били код мене, и показали су ми *потписан уговор* између њих и Општине Београдске, и ја сам се лично *уверио*, да је тај уговор *верификован* овде у Вашем Министарству! —

Сада сам ја био запрепаштен.

Зазвоних одмах за шефа административног одељења.

Кад је овај дошао, упитах га:

— Је ли данас доношен у Ваше одељење некакав уговор између општине београдске и неких француских поданика? —

— Јесте Г. Министре, и ми смо верификовали потпис председника општине. —

— Благодарим. Можете ићи! —

Сада сам ја испричао Г. Маршану све, што сам до тога тренутка знао о целој ствари.

Чим сам свршио примање дипломата, ја сам одмах написао неколико речи Краљу Милану да му јавим, шта се десило.

Краљ Милан ми је одговорио писмом, које гласи овако:

„Драги Докторе,

Ја још мање разумем, да се велемоћном и силном председнику београдске општине дозвољава, да ван Владе ради као што ради. Ја мислим да и *по закону* нема та права. Мене се ништа то не тиче, јер није у мом ресору, нити имам посла нити хоћу да знам за такву општину и за таквог *дахију*, као што је Никола Стевановић, али је то шкандал, иза кога се извесно крије *прљав Geschäft* и сажаљевам што му се то дозвољава и не staje на пут да потпише уговор са људима, о којима је званично утврђено да су швиндлери, и који могу само компромитирати кредит Србије, јер је ваљда и кредит ове општине саставни део кредита Србије.

11. XI Ваш МИЛАН“.

Одмах иза овога ја сам захтевао од Министра Унутрашњих Дела, да као надзорна власт, а на основу закона о трошарини београдској, поништи овај уговор о зајму општине Београдске.

Као што смо напред изнели, Краљ ми је у своме писму од 13 новембра 1899 о тој ствари само ово написао:

„Хвала Богу те увидесте да је Никола Стевановић хола. Само сад треба паметног човека наћи за то место итд.“

Пошто сам се посаветовао с Краљем Миланом, ја сам у седници Министарског Савета предложио, да се за новог Председника Општине Београдске постави онај исти Антоније Пантовић, кога сам хтео још 1897 да узмем за Министра Правде, не знајући да Краљ има бољег кандидата за то место — Косту Н. Христића...

Кад се сви Министри сагласише са мојом кандидацијом, наредих да ми оздо, из Министарства Унутрашњих Дела зовну г. Пантовића. Кад он уђе ништа не слутећи, у наше „засједаније“ рекох му:

— Изволите, г. начелниче, одмах спремити указ у име Његовог Величанства Краља, а за потпис свију г.г. Министара, којим се за Председника Општине Београдске, а са платом од 12.000 динара годишње постаља: г. Антоније Пантовић, начелник одељења у Министарству Унутрашњих Дела! —

Пантовић у неверици најпре погледа у мене, па онда у све Министре око стола, али сви седе мирно, ни брком да мрдну.

Најзад он се опет окрете мени сасвим „прифатно“:

— Немој, Владане, да тераш са мном комендију. —

— Господине — рекох колико сам могао званичније — ја немам обичај да се шалим са *подчињенима* а најмање у седници Министарскога Савета. Изволите извршити наредбу, коју сам вам издао и донети указ одмах на потпис! —

— Ама, људи, нисам ја за тај посао... — поче се Пантовић бранити.

Али сада узеше реч и остали Министри и толико су на њ навалили, да Пантовић најзад слеже раменима,

и рекавши: „Само да се доцније не кајете за овај указ“ оде да га напише.

Ја се за тај указ нисам кајао, али доцније, када је Драга Машин била, опрости Боже, Краљица Србије, кад тај исти мој protégé постаде Министар, а ја био у „доброво љном“ прогонству у туђини, било ми је тешко и жао, што је злокобна и срамна Драгијада упропастила и тог одличног чиновника.

Али да се вратимо још мало на скинутога лорд-мера београдског, кога Краљ Милан назва „Дахијом“.

Велики немачки лист „Frankfurter Zeitung“ у своме броју од 4-ог децембра по новом а у финансијском делу свом, донео је ове врсте:

„Телеграфом јављено суспендовање г. Николе Стевановића са председништва општине београдске изазвало је наравно велико изненађење. Као што је познато, има већ неколико година, како се Општина Београдска бави намером да изврши своју канализацију, да направи водоводе, кејове ит.д. али још није могла да направи зајам од десет милиона, који јој зато треба. Сада се г. Стевановић био упустио у преговоре са једним Французом (Delaguise) и са једним Мађаром (Arthur Barounyi) као представницима некаквог „француско-угарског синдиката“. Иза ове сјајне титуле крила се мала Banque de crédit français, која има свега уплаћеног капитала један милион и сто педесет хиљада франака, и коју ни у Паризу нико не верма (сравнити о томе што нам је јавио наш париски дописник, и што је штампано у II-ом јутрењем издању нашег листа од 1-ог децембра. Уредништво). И ако је од Владе опоменут да се са таквим људима ни у што не упушта, г. Стевановић је са њима закључио зајам од десет милиона са пет на сто интереса, са курсом од 85 за сто, али *са обвезом да им за сваку положену рату зајма даде петнаест на сто провизиона!* Овакву страшну погодбу (dieses horrende Abkommen) направио је тај „синдикат“ очевидно у намери да са тим уговором пође торбарити (hausieren) и тражити, ко ће дати паре. Али како за вредност тога уговора треба да на њега пристане и одбор Општине Београдске, а Председник Општине није о томе ни упитао

општинско представништво, камо ли да је добио његов пристанак на такав уговор, то је das ganze Abkommen hinfällig geworden, и Влада је скинула са председништва чиновника, који је такав уговор потписао“.

Кад сам ово прочитао нисам веровао својим очима. *Петнаест на сто провизиона* за сваку положену суму зајма — та то би значило да Краљ Милан у своме писму од 11 новембра није само из љутине и због мржње на Николу написао да је то „шкандал иза кога се извесно крије прљав Geschäft“! Али опет то ми није ишло у главу да је онај исти Никола, који је за решавање о понуди Косу-Мариновићевој сазвао не само све одборнике него и све *заменике* одборника, и ако се ови позивају у седнице само онда, кад је који одборник болестан или иначе спречен да врши одборничку дужност — да је сада тај исти Никола закључио овако страшан уговор и без саслушања и без решења општинског одбора; то просто нисам смео да верујем. Како сам онда био у великом послу, то нисам имао каде да тражим акта и да проверим ова тврђења „Франкфуртских Новина“, и морао сам се задовољити тиме што сам Општину Београдску спасао од пљачкања белосветских сензала. Право да кажем беше ме страх да се *уверим*, колико сам се преварио у моме Николи.

Али данас, после равних шест година, стоји предамном *службена* једна публикација Општине Београдске која се зове: „Претходни радови за канализацију Београда“. На страни XXX-тој те књиге стоји да је Никола Д. Стевановић онај хорентни уговор о зајму потписао и њиме Општину Београдску обвезао *без знања и одобрења одбора општинског!*

Тако је одиста могао поступити човек, који није био само Председник општине него санћим *Дахија Београдски.*

И када дође срамно доба Драгијаде, када насташе нови дахилуци, који су Србију морали довести до новог устанка на Дахије, до новог преврата, до новог проливања крви, и то братске најпре по улицама београдским, па онда и у самом Двору Краљевскоме — онда је онај

исти Краљ Александар, који је 13 новембра 1899 писао да је Никола Д. Стевановић „лола“, поставио тога „лолу“ за Министра Унутрашњих Дела...

За њега ми више не беше жао. Кад сам то чуо, жао ми беше оних, ради којих сам га тако дуго бранио од праведног гнева Краља Милана, жао ми беше поштених људи међу напредњацима.

XIV
„ШУМАДИЈСКА ПАШЧАД" И ЦЕТИЊСКИ ЛАВ

Коста Н. Христић није био задовољан што је постао посланик друге класе у Риму. Знајући да се Председник неда опепелити за *прву* класу, Коста је сада радио на томе да буде постављен једновремено са посланством у Риму и за посланика Србије у Швајцарској, те да барем не мора жарко лето проводити у Риму него у свежој Швајцарској, и да за то не троши своје паре, него да иде на вилеђијатуру о државном трошку. Наравно да је он тај главни свој разлог крио као змија ноге. Коста је, кад је последњи пут био на одсуству у Београду, доказивао мени, како Србија треба да има непосредне везе са Швајцарском, која би нам евентуално имала одређивати трећег судију према закону о железничком зајму. Доказивао је даље, како би ваљало *„водити контролу над нашим емигрантима у Женеви и пазити на кретања Петра Карађорђевића"*. Ја сам му одговорио, да Краљ жели да помогне старог верног слугу свога дома, Шарла Бетана, и да према томе и он је вољан да се Бетан постави за генералног консула Србије у Женеви.

Како је Бетан због својих материјалних прилика проводио јесен и зиму у Италији, где је врло јевтино живети, то је долазио и у Рим, и као пенсионирани чиновник Србије сматрао је за дужност да се пријави српском посланику у Риму.

Ову прилику употребио је Коста Н. Христић да, заузимајући се за једног Краљевог љубимца, изради и себи наименовање за Берн, те да он проводи лето као и сви оцаковићи у Швајцарској а Бетан да контролише

Петра Карађорђевића и оно неколико емиграната у Женеви, који пишу у „La Serbie“.

Можда ће се наћи когод, који ће ову нову моралну лепоту Косте Н. Христића, коју овде описујемо, протумачити као освету „Владановштине“ за ону перфидну депешу Костину Краљу, којом је уверавао да је његов „сан“ увек био да види једну Драгу Машин на Престолу Србије, депешу која му је најзад и донела извршење његове трогодишње жудње за „првом класом“.

За такве читаоце прилажемо овде писмо од 11 новембра 1899, које је Коста Н. Христић писао мени и то прилажемо га у целости:

„Рим 11 новембра 1899.

Драги Владане,

Ти ћеш се опоменути нашега разговора о ономе акредитовању и у Берну. Да не понављам и опет разлоге у корист тога наименовања. Они су поглавито прво у томе, да дођемо у непосредне одношаје са земљом, која би нам евентуално имала одређивати трећега судију према закону о железничком зајму, и друго у томе, што бисмо лакше могли водити контролу над нашим „емигрантима“ у Женеви и пазити на кретања Петра Карађорђевића.

Ти си ми умесно приметио, да би ваљало претходно разговорити се са г. Бетаном, који би се, поред мога постављања у Берну, могао наименовати за нашег генералног консула у Женеви.

Г. Бетан је овде у Риму и већ два пута био је код мене. Он живи управо чергашки у Италији, јер му је апсолутно немогућно, с пензијом и маленом рентом, коју има, опстати у Женеви где има много познанстава и где га зивкају у друштва на забаве и гозбе, а не може никоме ништа да врати.

Са г. Бетаном сам дуго говорио о твојој идеји да га поставиш за Генер. Консула у Женеви и о задатку, који би тамо имао. Г. Бетан ти је врло захвалан на пажњи и сећању. Помињао је и твоју понуду да се врати у Министарство и разлоге, са којих се тога места није могао, управо није смео примити.

Али за генералног консула у Женеви примио би се врло радо. Његови услови, по моме нахођењу, врло су скромни и управо сведени на минималну меру. Он би желео да се постави за генералног консула I класе с додатком од 1000 динара годишње. То би значило свега 8000 динара годишње. Ти знаш да је г. Бетан наш поданик и да већ има, као Краљев секретар у пензији, 4400 динара годишње пензије. Наш генерални консулат у Женеви коштао би нас у ствари само 3600 динара гоодишње, јер г. Бетан не тражи за стан, послугу и канцеларијске трошкове *ништа*. Он би једино молио да му се у почетку, *и једном за свагда*, изда око 2000 динара, да би се могао инсталирати, набавити потребне ствари за канцеларију (хартије, печате, грб, заставу итд.) и отворити консулат. Држим да би било сасвим право и умесно да му се ово одобри.

Разуме се по себи да би г. Бетан имао бити постављен за указног чиновника, дакле реактивиран. Трошак би за државу био, као што рекох, само 3600 динара, јер би јој за 4400 динара била мања пензија г. Бетанова.

Како сада спремаш буџет за 1900 год., то би се ових 8000 динара могли још сада ставити у буџет за женевски генерални консулат: 7000 динара као плата а 1000 динара као додатак. И плата и додатак имали би г. Бетану тећи, наравно, од дана указа, јер он би желео да постављање буде тек у марту идуће године, пошто би рад, да због здравља свога и своје жене, проведе ову зиму у Италији.

Даље говорио сам и о главном задатку, који би он имао у Женеви. Тај би задатак био у томе, да пази на кретања Петра Карађорђевића и на људе, који с њиме долазе у додир. Штедећи осетљивост г. Бетанову, ја сам му напоменуо, да ти не мислиш, да он лично шпијунира Карађорђевића, јер то најпосле није ни могућно. Али, имајући толиких веза и познанстава у Женеви, он би се лако могао извештавати и сазнавати о Карађорђевићу о свему, што је потребно. Осим тога могао би, дискретним начином, ангажовати и полицију женевску да пази на Петра, те га и на тај начин на

оку имати. Напоменуо сам му још, да је тамо почела излазити и „la Serbie“, по свој прилици новцем Карађорђевићевим, те би на редакцију могао пазити и на људе, који тамо долазе и раде.

Г. Бетан је на све ово пристао с тим да те о свему редовно извештава. И ја држим да би нам он био од знатне користи.

Г. Бетан и ја нашли смо дакле, да би најбоље било да у марту месецу обојица будемо једновремено постављени, да заједно одемо у Берн, где бих и њега Влади представио, а потом у Женеву, да консулат отворимо.

Обећао сам г. Бетану о свему ти писати и саопштити му одлуку, коју по овој ствари будеш донео.

Љубазно те и искрено поздравља. Твој К. Н. ХРИСТИЋ“

Осем овог „бившег“ колеге бринуо се зорли за мене и мој несуђени колега и бивши генерални консул Милосав Куртовић. Он се још непрестано старао да ме овековечи барем у сликама, које би се растурале по народу, као што доказује ова грамата Његовог Витештва:

„Београд 16 новембра 99.

„Поштовани Господине Министре Председниче,

Морам опет да Вам досађујем. Томе је крива клета судба, што ми на сваком кораку требате. Но тешите се бар тиме да је и то боље него да Ви требате мене.[1]

Овога пута имам да Вас подсетим на моју давнашњу жељу: да Краљеву Славу представимо у слици па ову да умножимо и растурамо свуд а нарочито на југ.

Нашао сам човека који ће то радити и скицу свршити до 6 децембра, али Ви треба претходно да благословите:

1, Треба ли на тој слици да дођу и Светли Родитељи Господареви?

2, Да ли и који од сродника Краљевих?

3, У какву одећу да обучемо Вашу Екселенцију?

4; Кога још од велможа да уврстимо на слици?

5, Кога из народа и из којих покрајина? — и

6, Чије слике да се виде на зиду салона, у коме ће се резати славски колач?

---

[1] Како већ осећа своју будућу силу и власт дични вођ Сељачке Слоге...

Од Господина Митрополита Инокентија већ имам благослов. Он ће с Господарем колач резати уз асистенцију неколико угледних свештеника, међ којима, вели, могу бити и они, који су радили на пословима с оне стране јужне државне границе...

Или ми пошљите потребна упуства или ме тога ради зовите кад Вам то угодно буде. Па кад ту бригу пребринемо прићи ћу Вам, кад допустили будете, молбом за објашњења односно израде слике: Празновање Бадњег дана и Божића у Краљеву Двору. И таква слика треба у народу а мораћемо и на њој наћи Вами достојно место. Ово већ и с тога да би нас ревносније потпомогли у остварењу речене замисли, јер око Вашег „кредита на репрезентацију“, окреће се цео свет већ, па морају и ови подвизи који одавна траже мецена.

Писао сам Господину Машкову неколико писама односно Оца Фирмилијана, али, ако је се *одиста* држава руска, као што се по чаршији тврди, испречила испред Г. Фирмилијанова хиротонисања, писао бих Господину Машкову другојаче.

Опростите на досађивању Вашем свагдашњем поштоватељу МИЛОСЛАВУ П. КУРТОВИЋУ“

NB. Истина, кад Вас не мрзи да грешите душу о много шта, зашто се уздржавате те не напишете коју врстицу за свечани број Витеза. Не би то био смртан грех; нисам му ја уредник, већ полковник као и Ви“.

И ако Милосав Куртовић само чека миг мој па да преко својих силних веза са Русијом (т.ј. са M-r et M-me Машков) уклони сваку па и ту највећу сметњу, која се испречила пред Фирмилијаново посвећење — опет не видимо да је Председник уграбио ову јединствену прилику да ублажи гњев свете Русије, који смета посвећењу једног православног Митрополита усред оноликих шизматика, који су посвећени и добили своје берате једино благодарећи помоћи православне Русије. Сигурно зато није обратио довољну пажњу овој Куртовићевој посланици, што је истог дана примио једну грамату[1] Његовог Високог Преосвештенства Митрополита Србије,

[1] Од 16 новембра 1899.

којом га први Кнез Српске Цркве моли да спроведе Краљу — изјаву Митрополитове оданости... Буди Бог с нама, ко се то дрзнуо посумњати у оданост једнога АЕМС. Инокентија према Господару и Краљу, те му он сада шаље *о томе* нарочите изјаве?

Да то, наопако, не стоји у каквој вези са фактом, што је пре три дана многоуважајеми *Павле Борисовић Мансуров* благоволео вратити се са свог демонстративног одсуства у Београд и не само примити дужност отправника послова Руског Посланства у Србији, него и посетити Др. Владана и предати му опозивна писма г. Жадовског?

Какав би могао бити други повод за ову сасвим излишну изјаву оданости Митрополитове? Ваљда ни најјачи конјектурални политичари не би могли конструирати везу са разрешењем од дужности лорда мера Београдског и са некаквим злоупотребама у београдској трошарини, које, по новинама превазилажаху суму од 100.000 д.

Истога 16 новембра пише Ст. Новаковић из Цариграда мени овакво писмо:

„Господине Министре Председниче,

Јуче ми дође г. М. Бакић и саопшти ми, да му је са Цетиња јављено, како су из Призренске Богословије отпуштени, по заповести Вашој, сви ђаци родом не само из Црне Горе него и из околних гдекојих предела, Црној Гори ближих. Влада Цетињска, извештена о томе, издала је г. М. Бакићу налог да се против тога жали овдашњој Влади. Ма да је такав формалан налог добио, *сећајући се заједничког рада с Вама на свима српским питањима*, г. М. Бакић ме је молио, да Вас замолим од његове стране, не би сте ли могли поменуту наредбу ублажити за ђаке из Турске, *јер за Црногорце и он увиђа да у Призренској Богословији места немају*. Г. М. Бакић се боји да корак његов код овдашње власти не изазове какву штету школама српским уопште, и ма да нема налог да овај пут употреби, обраћа се поверљиво, на своју руку, овим путем, еда би се овај посао исправио, а после би он нашао начина да Влади Цетињској објасни, како је њен налог остао без предмета.

Чујући за све то први пут од г. М. Бакића, обећао сам му да ћу Вас известити о свему томе овим путем и замолити за упуства, обавештења и одговор, што овим и чиним. С одличним поштовањем.

Ваш **СТ. НОВАКОВИЋ**“

Штета што сам ја моја упуства, обавештења и одговор послао званично под нумером, а не „овим путем“ и што их за то не могу овде изнети, јер би и то било — издавање државне тајне...

Али онда како ћу да одбраним „моју наредбу“ да се из Призренске Богословије отпусте ђаци родом из Црне Горе и „околних предела“? Зар то нису Срби? И какав сам ја то жалосни Србин, кад истерујем Србе из једне српске школе само зато, што су родом из Црне Горе и околних предела, из Немањине државе? Зар тако ја разумем браство између Србије и Црне Горе? Зар и ја подржавам „запето стање“ између две државе једнога народа?

Ето баш пре неколико дана један политичар испитује у новосадском „*Нашем Добу*“ од 30 октобра, од куда то запето стање између сестринских земаља Србије и Црне Горе. Куриозума ради нека се овде сачува шта се о томе писало „из Београда“.

„Од како је Црне Горе, све до пре 15—16 година није онамо било ни једног српског емигранта, али се нашао Србин, који је ишао у Црну Гору, да онамо нуди Кнезу српску Круну, и да му прошири државу. Ипак пре 15 година случило се нешто у Србији, и нашло се неколико бегунаца, који су отишли и ускочили у Црну Гору, и који су, као што је природно отпочели, да опорочавају свога Господара, да кроје планове и праве комбинације, како би то било добро и корисно, да се обори Династија испред које су они побегли, и како би то било добро и лепо, да се уједине Србија и Црна Гора, и да им буде Господар Кнез Никола! Овако се од прилике радило, и нашло се Црногораца, који су таке планове кројили у Србији, као што је било Срба из Краљевине, који су тако радили у Црној Гори.

Рецимо, нека би тако и било, и да доиста бегунци и незадовољници, који по неки пут ни ода шта не пре-

зају, таке планове кроје, и хоће, да за своју корист тргују, али је на сваки начин смешно, глупо и загонетно, како таки људи могу у опште имати вере и поверења у Црној Гори и Србији, и како се могу њихове комбинације и интриге узети за озбиљне?

Кад је пре неколико година из Црне Горе дошао војвода Машо Врбица, сад већ покојни, јавио се он једној меродавној личности, испричао, како је и зашто је оставио Црну Гору, изјавио је, како жели, да се настани у Србији; тражио је, да му се даде генералски чин и положај у војсци, јер је он за време српско-турског рата заповедао добровољачком легијом. Он је предложио, како ће раселити Црну Гору, и како ће сутра повући у Србију 200.000 црногорског народа, и опустошити Црну Гору, само ако српска Влада даде пресељеницима земље и помоћи, да се удомаће.

Кад је тако требовање и предлог Маше Врбице био саопштен и достављен Краљу Александру и Краљу Милану, порадили су они, да се каже Врбици, како српски Краљ не жели, да се Црна Гора расели, напротив жели, да се она умножи и рашири, и да буде за Српство у својој позицији на мртвој стражи, као што је била и досад, и као што је Србија на Дунаву и Сави! Поручено је војводи Врбици, да би он само онда могао да остане у Србији, ако би му Кнез Никола дозволио, т.ј. ако Кнез не би ништа против тога имао, да Врбица живи у Србији. За ово што вам сад рекох, могу јамчити, јер има живих сведока, којима је то познато, а познато је и мени. И сад у најновије време, кад се писало, како је Књаз Никола дошао у Цариград, да ће му Султан уступити земљиште до Васојевића и још неке пределе у Албанији, како ће добити неко право над Босном и Херцеговином, рекао је млади српски Краљ ове речи: И ако сам уверен, да Србији и Црној Гори неће нико ништа дати, ако то сами не узму и не отму, ја бих то желео и увек благословио, кад би Црна Гора и мој брат Кнез Никола све оно сутра добио, што му се ето намењује, јер што би он добио, било би то српско т.ј. својина српског народа, који се доста наробовао!

Краљ Милан је рекао: Мене многи прибрајају у противнике Црне Горе и њене династије, што ја нисам

никад био; нисам сад и нећу бити, и моја је савест мирна, да се ја нисам никад огрешио о Црну Гору и њену династију, и са мојим знањем није се никад ништа радило против Црне Горе и њене династије. Мене окривљују, што је неком пало на ум, да пише и напише некакве памфлете против црногорског Господара. Неки пакосни људи пишу још више таких памфлета против мене лично и против моје Династије, и ја бих могао на пречац рећи, да се то пише из Црне Горе. Било је и има људи „који су ми достављали“, да је то доиста тако, али ја у то не верујем, и сумњам да је у сва та писања против црногорске и моје Династије умешана нечија, и то туђа рука, а уперена је, да нас завади и поруши слогу и браство између нас!

Краљ Милан је рекао још и ове речи: Ја бих се увек подвргао неутралном суду, и увек би примио сваку одговорност, ако би се доказало, да сам се ја за време, док сам владао, као и после, ма у чему огрешио о Црну Гору и њену династију; шта више, нисам никад нашао за вредно, да се правдам, или да одговорим на све оне апсурдне нападе, сумњичења и клевете, што се појављиваху лично против мене и моје Династије, и то у листовима, за које ми је говорено, да стоје у неким односима са црногорском владом и Кнезом. Ја сам више пута говорио са мојим сином Краљем, и увек сам препоручивао, да се са Црном Гором живи у пријатељству, јер и нема узрока и питања, које би сметало томе браству и споразуму. Ја нисам противан, и радујем се, што чујем, да Кнез Никола добро стоји код Њ. В. Руског Цара и у Русији, од куда мене без узрока и кривице безобзирно нападају, и апсурдно критикују, ма да је света истина, да је мени непознато, да сам се икад огрешио о Русију, цара, руски народ, Словенство и православну веру, коју као Хришћанин искрено љубим. Ја држим, да наша српска ствар увек добија, ако руски Цар окриљује Црну Гору и нашег Господара; јер је било време, кад су руски цареви тако закриљивали и протежирали мога претка Кнеза Михаила, коме су признавали вођство и првенство на Балканском Полуострву!

Ја сад не владам у Србији, не мешам се у политику, и гледам српску војску, коју ми је мој син Краљ поверио, и ако дође време, и ако буде суђено, да Србија и Црна Гора опет поведу коло, као што је то било 1876. г., то ћу бити најсрећнији, ако Србија и Црна Гора опет уједине своју убојиту силу и стану на браник права српског народа.

Ја ћу увек с презрењем гледати на све нападе, клевете и увреде, које ми сваког тренутка са више страна намењују, и све ћу лако пренети и поднети, јер сам уверен, да се то чини са неким рачунима, и да произилази од једне сорте људи, којиваљда имају својих личних рачуна, да то раде; ја сам уверен, да ћу победити, као што увек праведна ствар мора победити!"

Тако по уверењу те меродавне личности говораше и изјављиваше Краљ Милан, што се може и веровати, јер је Краљ Милан отворен и искрен карактер, који се не зна превијати и бити дволичан или неискрен.

Све ово узевши као што је, настаје питање, због чега се такмаче и гложе Србија и Црна Гора и на којој је странци кривица?

Ја бих рекао, а тако је у самој ствари, да се све оснива на неспоразуму, и да у свему играју највећу улогу баш они људи, који неће и не воле црногорску, као и српску династију и који нису пријатељи једном као и другом Господару. Зар, рецимо, један сељачки прости шпекулант Ранко Тајсић, или неки црногорски емигрант Ивановић могу да из својих личних рачуна, што су настрадали, и били приморани, да се склоне један у Црну Гору а други у Србију, и да нам сад нешто бургијају и послуже, као неки посредници, да се не дође до чистог браства и пријатељства између две братске државе, и два братска српска господара? — Сећам се, како су се српска срца зарадовала, кад су овде видели црногорског Кнеза, који је дошао к српском господару у походе, и кад је српски „Господар" отпутовао у црногорске кршевине, да врати походу своме брату Кнезу Николи! Овај братски састанак српских господара није био по вољи српским противницима, и требало је све то порушити, и замутити чист извор српско-црно-

горског браства. Српски народ у опште нема много искрених пријатеља, чак ако је међусобно несложан, онда му грози опасност, и престају сви снови о лепшој будућности српског народа.

Србија и Црна Гора упућене су једна на другу, а света дужност налаже српским господарима, да живе као права браћа и да воде бригу о својој браћи, која још стењу под туђином, где им се газе права, и над којима још влада несносна сила Азијата.

Овако, као што је сад, не може и не сме остати, морају се рачуни пречистити, и мора се знати, ко је тај, који смета српско-црногорској слози и браству!

Као што сам напред доказивао, како овде нема ни до ког кривице, и да се гази искрено пријатељство са Црном Гором, било би вредно знати и чути, шта Црна Гора или њен Господар има против Србије и њене династије, и какве доказе има у рукама, да се из Србије и од њене династије радило против Црне Горе, и наше династије.

Ако су по среди ситне и ништаве ствари, то их треба баталити, треба да српски господари пруже један другом руку, да они управљају и распоређују, шта да се ради, а сви Срби да слушају. Један познавалац српско-црногорских односа рекао је врло умесно: Кнез Никола, није за Србе у краљевини, а Срби у краљевини нису за њега, Црна Гора је само за Црногорце и сваки се вара, који мисли, да би уставни српски Краљ могао бити подесан за Црногорца, пак како има за једну и другу династију доста простора, то само пакосни људи могу на то помишљати, да ће некад доћи време, да преламајућ се, једна или друга српска народна династија може одржати неку победу и стећи надмоћ и првенство, као што у братској слози могу обадвије постојати и напредовати. Т. П“— — —

Који ли је овај Т. П? Је ли овај чланак сувишна ревност некаквог „Beschwichtigungs Hofrath“-а из српског Пресбироа, или је „Наше Доба“ само осетило потребу да из сопствене иницијативе докаже своје право српско сећање, па је помислило да ће то најбоље учи-

нити ако јавно докаже да нема никаквог ривалитета, а камо ли тешке заваде између Обреновића и Петровића-Његуша, и да цело ово „запето стање“ између Србије и Црне Горе није ништа друго до ровење црногорских емиграната у Србији и србијанских емиграната у Црној Гори, које некаква тајанствена туђинска рука води да руше слогу између Србије и Црне Горе, која је conditio sine qua non за велико-српске идеале, за уједињење васколикога Српства? Овај идеал стоји пред душом свију Срба, па дакле и пред душама свију новосадских новинара, само што се ови разликују у начину за који мисле да може довести до уједињења Српства, и та разлика међу њима траје од кад ова наша генерација памти. Сиви тић-Милетић (Светозар), филипи-дипломата Др. Михаило Полит-Десанчић, Александар Сандић благоглагољиви па све до Јаше Томића Туцинданског радикализма увек су доказивали да једино Црна Гора може „повести коло“ српског уједињења, да једино соколови из дома Петровић-Његуша могу остварити српски идеал, васкрснути Душаново Царство итд. Та група српских политичара новосадских толико је веровала у ту своју фикс идеју, да је не само у својим листовима нуних 40 година војевала за Петровиће Његуше противу „турских“ а доцније „аустријских пандура“ Обреновића, него је и најбоље своје снаге слала у Црну Гору да јој помогну остварити народни идеал. Тако су отишли у Црну Гору и Др. Ђорђе Радић и Др. Лаза Костић и Др. Милан Јовановић (доцнији прекоморски) и Др. Змај Јован Јовановић и многи други интелигенти и одиста родољубиви Срби из „војводине“, а већ о приморским Србима Др. Јовану Сундечићу, Љубиши, Сими Матавуљу итд. да и не говоримо, њима Црна Гора беше најближа српска независна земља и зато њена привлачна моћ на Србе у Далмацији беше са свим појамна. Новосадска фикс-идеја о јединоспасавајућој Црногорштини беше тако силна, да и кад су сви поменути и непоменути „Војвођани“ после горких разочарења на Цетињу побегли из Црне Горе и потражили уточишта у толико презираној Србији и код њених аустријских пандура Обреновића — ипак су њихови листови у Новом Саду, Загребу, Задру итд. кон-

секвентно настављали борбу противу њихове нове Домовине и њених владалаца пуних 40 година.

Друга група прекосавских српских политичара, која није пузила у прашини пред Црногорштином беше врло малена. Ми из ње не знамо много угледних имена: Ђорђе Поповић Даничар, Ант. Хаџић, Јаша Игњатовић романсијер, Др. Бекић, Др. Стеван Павловић. Па и за њих се мора рећи само толико да нису били идолопоклоници Кнеза Николе, али и они су тражили безусловну слогу између Србије и Црне Горе, јер само тако може се постићи уједињење Српства. Кад већ Нови Сад није могао остати српска Атина, него је ту улогу преотео Београд, што му драго, нека му је сретно, али нипошто без „Српске Шпарте" без „јуначке Црне Горе". Ето од куда је поникао горњи чланак, који доказује да су једино „емигранти" криви, што данас нема слоге између српских Атина и српске Шпарте...

Mein Gott — што рекао Вук Караџић — каква су сила у Србији војвода Машо Врбица, војвода Блажо Петровић Његуш и ађутант Господарев Саво Ивановић, то наши читаоци знају из ове књиге[1] — а хоћете ли да видите каква су сила у Црној Гори: србијански трибун Ранко Тајсић, редактори „Одјека": Јован Живковић, Никола Ђорђевић и Стеван Бојовић и одбегли српски официри Јаков Ненадовић, Петар Новаковић и Милан Вукашиновић?

Ево шта о њима и о многим односима између Србије и Црне Горе у годинама 1897, 1898 и 1899 има у једном свежњу хартија на коме пише *„Докази црногорског братства"*:

Један српски консулат саопштава писмо Г. Митрополита Дионисија од 9 октобра, у коме му се Митрополит жали да из Берана, Скадра, Плава и Гусиња и нахија тих места не дају људи никакву мирију. Наводи како је ради купљења мирије послао у јўлу у Беране попа Анђелка Нешића из Вучитрна, но Беранци су га завaравали држећи га у једној механи, на митрополит-

[1] А за Врбицу сећају се ваљда из књиге „На Граници" где је описано, како је Машо Врбица за време битке на Бобовишту тешко рањен на — креветској позицији...

ском трошку, а за тим се поп Анђелко 4. октобра, без иједне паре, вратио у Призрен, и место мирије предао митрополиту отворену депешу са Цетиња од црногорског Министра Спољних Послова, војводе Гавре Вуковића:

„Веран препис, предано 18 и примљено 18 септембра Бр. 3350.

„Брзојав са Цетиња,

„Реци свештенику Нешићу да не само у тим малим потраживањима од народа, него у свему бисмо били помотнији г. Митрополиту Дионисију тим више што и он сам зна, *да га је на призренску столицу* послије многогодишњег труда *поставио наш узвишени Господар и нико други*, али Г. Митрополит умјесто признања и благодарности према Његовом Височанству као *највишем поборнику* свете православне цркве и *српске народности у Отоманској царевини*, прва му је ствар била да разждене *калуђере црногорске* из Дечана. Тај његов поступак не само да је нас увриједио, него нека зна да га ми претрпјети нећемо, већ ћемо тражити од њега истога да поправи и калуђере врати, па ако он не би стио, употребићемо *и друге начине да га принудимо*. Свештеник Нешић нека ово достави Г. Митрополиту што прије и од њега одговор на ово питање изиште.

20 септембра 1897 год. Војвода **ГАВРО ВУКОВИЋ**“

Уз ту депешу црногорског војводе и Министра, погранични црногорски комисар, послао је Нешићу писмо ове садржине:

„Часном господину попу Анђелку Нешићу,
Беране.

„Шаљем к Вама г. Јока Дедовића и по њему један брзојав од књажевског црногорског Министра спољнијех послова, кога ћете пажљиво прочитати и доставити г. Митрополиту Дионисију да што прије на њему нашој високој влади одговори; брзојав ћете предати г. Дедовићу да га поврати овој канцеларији.

Андријевица 20 септембра 1897 Војвода **Л. ВОЈВОДИЋ**“

Андрија Кујунџић и Милица Маринковићка, из Србије, учитељи у Белом Пољу, жале се (априла 12, 1899) на кињење од тамошње општине, нарочито на попа Јова

Карличића, и на сметње „са стране, којој не годи да су учитељи у Белом Пољу из Србије“.

Ј. Р. Војиновић учитељ у Пренћанима, писмом од 9. априла 1898 јавља да се „народу поклањају капе са монограмом Кнеза Црногорског (Н. I), а њему, учитељу долазе поруке из Црне Горе „мичи отале јер...“ долазе претње које учитељ такође доставља.

Кад се који од учитеља поплаши и одиста оде, на његово место долази из Црне Горе учитељ. Један се зове Милан Џамбасовић. Осем њега помињу се и Милош М. Топал и Милутин Телеграф, али ови су више за другу службу, они често прелазе у Србију и враћају се „по неком крупном послу“.

У једном извешћу од 3 децембра 1898 има и овакво место:

„Црногорски агенти у селима Пренћани и Горице (плеваљски санџак) по упуствима из Црне Горе захтевали су од Митрополита Дионисија да им не шаље учитеље из Србије, већ из Црне Горе. Покрет тај, који долази из Црне Горе, и који се опажа још од 1892 године, може се стално констатовати у селима испод Кома“.

Исти писац у извештају од 20 јануара 1899 вели:

„Црна Гора има на домаку своје границе свега две школе. Слаби ресултати црногорских покушаја, да створе за се присталице, леже у томе, што Црна Гора само гледа да сруши оно што Србија подигне, не могући сама ништа за то дати у накнаду“.

Исти пише 8 јануара 1898:

„Г. Митрополит Дионисије, као што вам је познато, није срећан да ужива симпатије меродавних чинилаца на Цетињу. Зато прота Срећко Остојић није могао ни ићи у Плав, Гусиње, Беране и Бијело Поље“.

Црногорски Министар Просвете позвао је једног од србијанских учитеља из тога краја у Црну Гору, и само да не би даље тровао „оно добри народ“ србијанством, поставио га је за учитеља у — Никшићу. Кад „шумадијско пашче“ не „шћеде“ примити ову службу и хтеде да оде, полиција му је наредила да се „не усуди никуда из Никшића удаљавати се“. Приложено је писмо тог учитеља од 28 фебруара 1898.

Један наставник Призренске Богословије јавља претпостављеној му власти Митрополиту Дионисију:

„Мој колега, синђел Макарије, био је о прошлом распусту у Дечанима и у његовој околини и својим ушима је слушао, како свештеници у молитвама и возгласима, а учитељи у црквеним песмама по свима црквама у Пећи, Дечанима и околини увек помињу, када је то нужно по правилу, Црногорског Кнеза Николу“.

Кад је Митрополит Дионисије добио извештај, он је рекао:

„Не дајем ја Дечанима годишње 4700 франака зато да се у возгласима помиње име Лава Цетињскога, него да се помиње име Падишахимиза, коме имамо да благодаримо, што је данас на црквеном престолу Доње Мизије Србин. И кад Војвода Гавро вели да ме је *његов* Господар довео на ово место, и да ме може збацити кад год хоће, онда ја не дам да се у задужбини Симе Игуманова, у Призренској Богословији, којом ја управљам, спремају нови Џамбасовићи, Топали и Телеграфи, па не само нека ми и од сада отимљу мирију са којом издржавам српске школе у мојој епархији, него нека ме збаце“.

Ето зашто је сада Бакић морао да призна Ст. Новаковићу да „Црногорцима није место у Призренској Богословији“ и зашто се он сада сећа заједничког мог и његовог рада у Цариграду...

Али кад је већ поменут тај заједнички рад, онда да поменемо нешто из једног великог меморандума, који сам, као и многе друге ствари из ове књиге, оставио да се штампа после моје смрти.

Докле год сам као Посланик Србије у Цариграду радио за *Призренску* Митрополију, Бакић ми је помагао колико је могао и на Порти и у Патријаршији. Чим је то свршено, и чим сам почео да радим за *Скопску* Митрополију, црногорски посланик у Цариграду постаде у најмању руку равнодушан. Пошто сам знао да је Бакић добар Србин, и пошто смо лично стајали у најбољим односима (чак смо постали и кумови), стао сам га нападати због те његове равнодушности у питању, које се тиче целога српског народа и његове будућности. Кад наста грчко-турски рат, и када ја Бакићу довикнух „сад

или никад“ он само слеже раменима и рече да нема — инструкција од своје владе... Показах му једно писмо мога шефа, у коме стајаше (после визите у Софији и на Цетињу) црно на бело: да ће од сада Црна Гора у свему што се тиче нашега народа заједнички с нама радити... Бакић уздахну дубоко и само рече: „Тако би требало да буде. Ја чекам инструкције“. Услед тога телеграфирах моме шефу да подејствује на Цетињу да и Бакић добије инструкције и казах, колико је тадашњи моменат важан за признање наше народности у Турској и за све остале потребе наших тамошњих сународника. Мој шеф одговара, да је учинио потребан корак на Цетињу и да ће Бакић добити инструкције. Али грчко-турски рат би и прође, ја сам морао сâм да догурам до избора Фирмилијановог за Митрополита Скопског, а Бакић ни до своје прерано смрти није добио инструкције, које смо обојица прижељкивали...

Па наравно! Призрен је много ближе Црној Гори. Он лежи одмах „Онам’ онамо за брда она“, ту је био „Царев Двор“, за то је вредило бар толико помучити се, колико да се има *ма каквога права* за напред цитирану депешу војводе Гавра, а што се тиче Скопља „оно је подалеко од црногорске границе. Ако треба оној пашчади шумадијској“ нека гледа шта ће и како ће:

Ово није само нагађање. Има службених доказа, да је црногорски заступник у Цариграду казао бугарском заступнику у истом месту „Скопље се не тиче Црне Горе“.

Хоћете ли још доказа, како су братска расположења Цетињског Лава према Србији?

Првостепени чачански суд, својом пресудом од 4 августа 1898. Бр. 12.943 осудио је Ранка Таисића за саучешће у хотимичном убиству са предумишљајем на двадесет година робије у тешком окову. Ту пресуду потврдио је и Апелациони суд (22-ог септембра 1898. Бр. 3241) а Касациони суд (15 октобра 1898. Бр. 8190) ју је оснажио.

Ко је то убијен? У чијем је то убиству са предумишљајем учествовао један од најугледнијих вођа радикалске странке, један народни трибун, какав беше Ранко Таисић?

Убијен је Марко Бацковић и политичар Ранко учествовао је у том убиству зато, што је Бацковић штампао некакву књигу, која се није допала Лаву Цетињскоме.

Онда није чудо, што је Ранко, осуђен од свију судова своје отаџбине на 20 година робије у тешком окову, побегао право на Цетиње.

Шта је радио Ранко Таисић на Цетињу?

То нека прича Јован Живковић бивши уредник — „Одјека“ :

„Ми смо побегли из затвора у Пожаревцу 4-ог августа. Договорили смо се да бегамо како који зна, и да се сачекамо у Земуну. Одатле смо отишли у Фијуму. Из Фијуме смо путовали пешке до Спљета. Ја даље нисам могао ићи пешке, но продам свој златни прстен и кренем се на лађи до Котора, а Никола Ђорђевић и Стеван Бојовић продужише пешке за Црну Гору. 27-ог новембра стигао сам на Цетиње. Упитам за Ранка Таисића. Рекоше ми „Он је код Господара на Ријеци. Вечерас ће доћ'“. Чекао сам у локанди, у којој се Ранко храни. Гостионичар, кад је сазнао да сам из Београда, стаде грдити Краља Милана, који сад жари и пали по Србији и који је послао једног потплаћеног човека да убије газда Ранка, али га ухватише, и он признаде пред судом те га осудише на 6 година тамнице. Вечерао сам и нашао стан код Миће Илинчића, па онда у 8 сати одох у кућу, коју ми показаше да у њој станује Ранко. Пред кућом ме заустави стражар питајући ме, шта ћу ја код г. Ранка. Замолих га да ме јави, и тако ме после пусти. Ранко писаше некаква писма. „Од куда ти Јово?“ —

— Ето и ја дођох у Црну Гору к вама. Иду још двојица. —

— Који то?

— Никола Ђорђевић и Стеван Бојовић. Сва тројица смо били уредници „Одјека“. —

— Добегла су и два официра — рече Ранко — да Бог да сви поутицали овамо, па нека Краљ Милан краљује само своме сину. Али ако Ранко поживи још коју годину, бћели га неће за дуго. Он је, брате Јово, послао једног Црногорца из Србије и потплатио га да

мене убије. Валах кад он мени ради о глави, и ја ћу њему, па коме пре упали. Чујеш Јово! Сад Господар раздаје ово ново оружје, што му је Русија поклонила, и кад се то сврши, сваки ће Црногорац имати по две пушке. Ово што ћу ти даље казати, могу само теби поверити, јер знам да си доста пута осуђиван због политике, па се надам да нећеш и ти бити као Чебинац. —

— Бог с тобом, газда Ранко, ја бих за те погинуо! —

— Ти не смеш о овоме, што ћу ти рећи, ни речи казати оним твојим друговима кад стигну. Ја њих не познајем као тебе. Господар гледа по што по то да дође на Престо Србије. То је хтело бити 1897 године, али осети Краљ Милан, дојури у Србију, промени владу, те се тако ондашњи план осујети. Сада се на истоме ради али друкчије. Је си видео какву ватру сипа „Србобран“ и на Милана и на Александра? Господар му је послао две хиљаде форината. Радимо и на томе да пошљемо некога преко турске границе да упљеска Милана, па после ћемо с оним балавцем ласно. Ако то не пође за руком, а ми ћемо са Црногорцима преобученим у наше одело право на Ужице, дигнућемо буну у бар неколико округа, па ком обојци, ком опанци. И ти ћеш добити пушку, имамо их и одвише. Е, сад, Јово, једанаест је сати, хајде да починеш. Збиља где си на трошку? —

— Ја у Миће Илинчића. —

— Е, добро. Иди спавај, па сутра дођи да одемо у Министарство, да те представим г. Божи, и да се јави Господару, јер он мора све да зна, што се у његовој држави ради, није он као онај наш цмоља. —

Сутра дан у 9 сати одосмо у Министарство. Ранко уђе код Министра, ја остах у ходнику.

Кад је Ранко изашао, рече ми:

— Јово, сад ће те звати г. Божо. Ја сам му казао све што треба — па оде.

Кад сам позван ушао и ја и представио се г. Божи, он ми понуди да седнем, па ме одмах упита:

— Шта ради Милан?

— Ја сам, Г. Министре, све до мог бегства овамо био у затвору у Пожаревцу, и према томе не знам шта ради.

— Зло ради — настави г. Божо — Тај човек просто иде на то да упропасти Србију. Како се нико не нађе да га убије? —

— Има велику срећу, а и чува се добро — рекох ја.

— Знам. Чува га Ристо Бадемлијић. Зато он и протерује из Србије све наше Црногорце, али ће, ако Бог да, доћи време, када ће и он бити протеран. — Овде г. Божо поћута мало, па онда рече: — Ја сам господину Ранку казао што треба. Он ће за вас примати новац за ваше издржавање, а ви идите одмах у Подгорицу, да вас не опази овде србијански посланик. —

— Ја бих молио да останем овде само 2—3 дана, колико да се одморим од пута, а нећу никуда излазити. —

— Добро; одморите се. —

Кад стигоше и моја два друга, Ранко нам даде једно писмо за Господарева Ађутанта, које му предадосмо чим смо стигли у Подгорицу. Кнез нас је примио у 11 сати, и одмах нас понуди да седнемо.

— Одакле сте ви родом? — упита најпре мене.

— Ја сам, Господару, из Вукошића, округа подринског.

Пошто је тако упитао и моје другове, окрете се опет мени.

— Како је тамо народ расположен према Милану и Краљу Александру? —

— Ја сам, Господару, лишен слободе 13-ог марта, и не знам садашња расположења народа. Али према ономе, што сам раније слушао, расположење према њима у народу није рђаво.

— Истина је само у томе, да су тој Династији данас одани само доглавници двојице Краљева и војска. —

Кад је Кнез поменуо „два Краља“, он се грохотом насмејао.

У Подгорици сам седео 2½ месеца, али више не могох — од туге за кућом. Одем на Цетиње и замолим Ранка да ми изради допуст да одем колико до Загреба, да доведем жену. Дадоше ми и дозволу и 55 форината путног трошка, те са Стевом Лукавчевићем, који ме је приклињао да све држим у тајности, кренем за Котор“.

Оволико из писма Јована Живковића.

Али ко зна, да ли је овај човек у овом писму записао само оно, што је видео и чуо. Под мојом владом трошио је орган радикалне странке многе уреднике, па је тако одговорни уредник „Одјека“ могао постати ко год је пристајао да за паре иде у хапс.

Да видимо мало, ко су и какви су то *официри српске војске*, који су у ово време били у Црној Гори.

Један од њих звао се Милан Вукашиновић, био је енжењерски официр и питомац вишег курса наше Војне Академије. На испиту је пао, и зато је враћен у трупу. Ово је он сматрао за велику неправду, па је зато — отишао на Цетиње. Ево шта је он записао:

„Јавио сам се Јашу Ненадовићу поручнику, који ме је јавио Господару. Господар ми одреди издржање и рече да чекам.

„На Цетињу сам затекао бив. потпоручника Николу Јанковића, познавао сам га и знао сам, *шта је у Србији учинио*. За то испрва нисам хтео да седим с њиме, али је он прешао код мене.

„На Цетињу налази се и Ранко Таисић. Из почетка нисам се дружио с њиме, а и он се мене клонио, јер се бојао, да ја нисам послат из Србије, те је наредио да ме полиција прати. *Ранко Таисић игра врло велику улогу на Цетињу*, он је врло често с Господарем, али не јавно, него или у Двору или у Министарству или у Великом Суду; Ранко служи као јемство за све људе, који долазе из Србије, он посредује између тих људи и Господара. Тако је посредовао и за три одговорна уредника „Одјека“, те им је издејствовао издржање. Ја сам тада Ранку казао, да би те људе требало уклонити, *да не брукају Србију*. То Ранку не беше право. Он је посредовао и за два правника и за неке телеграфисте. То све беху људи протерани из Србије. То је сада било друштво, са којим сам се морао дружити, а нарочито са Ранком, као главним. Видех да нисам више официр него политичка личност, и то *антидинастичар*, јер се у томе друштву само таква питања расправљала. Морао сам да служим Црној Гори *против династије Обреновића*. Мени су стављана и оваква питања: Могу ли довести овамо

још више официра из српске војске, а нарочито кога *вишег* официра? Одговорио сам: довољно је што сам се сâм упропастио, нећу да упропашћавам и друге људе. Питали су ме нарочито много о Краљу Милану, о атентату на њега ит.д. Овде се налази и бивши наш потпоручник Петар Новаковић. Он је објаснио догађај код Топôнице (?). Као што сам напоменуо, кад сам видео шта сам *ја* сад, у мени се побунило цело моје војничко васпитање и сад сам гледао да се извучем из Црне Горе што пре могнем. Одмах сам писао поручнику Милану Николићу у Петроград и молио га, да гледа да некако дођем у Русију.

Решен да одем из Црне Горе, отишао сам после Св. Николе на Ријеку, где је био Господар, и молио сам Ранка да мене и потпоручника Петра Новаковића пријави Кнезу. Он нас прими, и питао нас је зашто смо отишли из Србије? Ја рекох због школе, а Петар рече због кондујите. На то Кнез рече Ранку.

„Господин Ранко! Ова твоја ђеца много су тесногруда“ па се онда окрете Новаковићу с оваквим питањем:

— Има ли у Србији незадовољства међу официрима? —

— Има, Височанство, међу млађим официрима! —

— Хоћете ли се враћати у Србију? —

Новаковић рече да неће и то због Краља Милана. Ја одговорих да нећу због части и образа, јер налазим да сам осрамотио официрску част. У Црној Гори не могу остати, јер у њеној војсци нема енжењерије. За то молим за дозволу да одем у Русију, да продужим стручно школовање.

Господар нам рече, да он нас не би пустио, кад бисмо хтели да идемо Калају или Кобургу, али кад хоћемо да идемо у Русију, он нам дозвољава да се јавимо Г. Губастову.

После аудијенције Господар нам је поручио преко Ранка „да никако не идемо у Србију, докле *он или који од његових синова не буде на Престолу Србије*. Онда ћемо се моћи вратити *а да ничију границу не прегазимо*.“

Ја се јавих Г. Министру руском, који ме упути пуковнику Сумаракову.

Док сам чекао решење Наследник ме нађе једном приликом и упита ме „зар нећу у Србију?“ Рекох да

нећу а он додаде „Немој, немој ићи тамо, докле је Краљ Милан тамо“.

Добио сам црногорски пасош и путног трошка и отишао сам у Петроград“. — — —

Хоћете ли још доказа, не више црногорског братства, него само међународне исправности Црногорске Владе према Србији? Ево:

I. Оглашени хајдук Саватије Милошевић, из Павлице округа рудничког, који је окривљен за убиство Павла Јаснића бив. среског начелника, налази се у притвору на Цетињу. Ми (из Министарства Иностраних Дела) преко нашег Посланства на Цетињу молимо Кнежевску Црногорску Владу да Саватија држи у строгом затвору, док јој не пошљемо акте о његовој кривици, које смо одмах узели од Министарства Унутрашњих Дела и послали на Цетиње са молбом за екстрадицију Саватија. На ово је Црногорска Влада *решила*: да се *хајдук Саватије Милошевић не предаје србијанским властима ради суђења за почињена злочинства у Србији*, већ да Црногорски Велики Суд узме у расмотрење спроведене му акте кривице Саватијеве, и *своју пресуду над њим изрече.*

При свем том кад је после неколико месеци, ухваћен код нас у селу Петровцу, Томо Митровић Радаковић из Марковине у Црној Гори, који је отуда побегао са робије због убиства, и кад смо ми преко нашег Посланства на Цетињу упитали Црногорску Владу, да ли она тражи екстрадицију Томину, и ако тражи да нам пошље акта његове кривице — Црногорска Влада шаље тражена акта и одговара: да она прима понуђену јој екстрадицију Томину али с тим: „*да се како понуда тако и примање ове екстрадиције има сматрати савршено као засебан случај, без да и једној страни може служити као основ реципроцитета за екстрадиције*“.

Анладунми?[1] Какав реципроцитет међу двема државама једног истог народа? Та то пашчад шумадијска хоће да се после на основу реципроцитета дочепа господина Ранка! Па ко би онда радио да на Престо Србије доведе Лава Цетињскога, или бар које његово лавче? —

---

[1] Турски: разумеш ли?

XV
КРАЉ ОДЛАЖЕ РЕФОРМЕ

Непријатељи Србије у црквеном питању и успеху, који је она стекла избором Фирмилијана за Митрополита, видећи, колико им је помогао протест Егсарха и г. Гешова код Султана и претње из Атина у Фанару, похиташе да кују гвожђе док је вруће, и стадоше засипати Султана депешама не само из Скопља, него и из Солуна, Сереза, Драме и свију других места у Старој Србији и Македонији, у којима је био макар један грчки, бугарски или — руски агенат... Утисак је био у Јилдизу тако силан, да је већ 9-ог (21) новембра „Pester Lloyd“ имао депешу из Цариграда, да „услед многих протеста од стране становништва посвећење Фирмилијаново неће бити у Солуну, да је то посвећење у опште — одложено.“

И то не беше само новинарски глас. И Патријаршија је известила Фирмилијана, да се посвећење мора за неко време одложити, и Његово изабрано Високопреосвештенство већ 12-ог Новембра изводи из тог одлагања само — финансијске консеквенције. О калуђери, свуда сте једнаки!

Иначе Њ. Високопреосвештенство не мари много за одлагање посвећења, које је Председника Владе бацило у толику бригу, да се није имао каде ни обрадовати *првим репертиркама* за српску војску, које ових дана стигоше из Оберндорфа и које су одмах раздате подофицирским четама у Београду и Крагујевцу да са њима гађају у нишан, те да се спреме за наставнике у том гађању осталој војсци, чим која трупа добије нову пушку.

За то одлагање посвећења више се брине Јов. Ф. Христић него сâм Фирмилијан. 11-ог новембра пише Христић мени овако:

„Посвећење Фирмилијаново не зависи више од Патријарха него од Султана. Дубока памет довела је ствар довде. Ви сте наредили да се сазна, шта овде ради Начевић, да се прати његов рад, да се докучи циљ његове мисије. Знате шта је дубока памет урадила? Послала је Саманџију да пита Тахсин-беја, шта му је Начевић говорио? Ах, да Ви само знате, шта се све овде ради!“

А међутим беше јасно као дан, да у овом тренутку мисија Начевићева у Цариграду беше у вези са посвећењем Фирмилијановим!

Краљ Милан, који 11-ог новембра беше дошао у Београд[1] да се види са својом кузином госпођом Лаховари (која се са децом враћала из Париза у Букурешт, па свратила у Београд да обиђе свога брата пуковника Константиновића), шаље Председнику једну депешу посланика Михаиловића из Беча с молбом, да му је дешифрира, јер он нема шифара са Михаиловићем. Та је депеша погрешно (!) упућена уместо у Меран — у Београд. У њој Михаиловић јавља, да Цар „нуди“ Краљу, да при повратку за Београд одседне у Царском Двору. О истој ствари сутра дан Краљ Милан ми пише:

„12. Новембра 1899 г.

Драги Докторе,

Телеграмом од јутрос у пола дванаест Краљ ми наређује да вам јавим, да је примио понуду Аустријског Цара да у повратку одседне у Бургу, и да је сам сматра као une délicate attention с њихове стране, али да жели да се са наше стране буде такођер пажљив и да се та вест **не пусти у јавност.**

Саопштавајући вам ово молим дакле, да се сама вест ником не саопшти.

Ваш **МИЛАН**“

Питање о посвећењу Фирмилијановом задаваше све нове бриге. Између Београда, Цариграда и Скопља сада су се дискутовала ова питања: ако Грци у Солуну осујете хиротонисање, оно се још мање може извршити у Скопљу, где су шизматици са Синесијом на челу врло

[1] Радикалски листови су направили велику политичку историју из овог његовог доласка, „јер ником од Владе није јавио да ће доћи“, а у ствари Командант Активне Војске је три дана раније јавио мени, да ће доћи и зашто ће доћи.

јаки, и где су погрчени Цинцари (80 кућа) у „приватном лекару“ Др. Марку Паламидису добили тако исто безобзирног агитатора, као што је Евгенијадис у Солуну. Где да се изврши посвећење? Сам Фирмилијан је сада предлагао Грачаницу на Косову, где би Митрополит Дионисије са још два Митрополита могао свршити церемонију, или ако се та идеја не прими, онда на острву Халки! Ст. Новаковић је пледирао за посвећење у Хилендару у Светој Гори. 15-ог новембра добија инглески консул у Скопљу депешу инглеског амбасадора у Цариграду, да је „посвећење Фирмилијаново одложено на *дуго* време“ и одмах о томе извештава и Фирмилијана и — Синесија! Руски конзул у Скопљу чак је „чуо“, да је избор Фирмилијанов поништен. Тај глас беше чедо руске жеље — али довољно је што су успели да спречавају посвећење. Да би хаос у Скопљу био што већи, грчки тамошњи консул упео се из петиних жила за „права“ скопских Гркомана на целу цркву Св. Спаса и на све њене приходе, т.ј. и на приход у цркви (200 дуката) и на приход њених 8 непокретних имања (6400 дуката), у вредности 734 дуката годишњег прихода.

Ја сам против Евгенијадиса послао Фенерли пашиног зета Ј. Ф. Христића у Солук, а концентрисао сам целу ватру противу грчког консула и против Паламидиса у Скопљу, одобрио сам Фирмилијану све, што је калуђерски закерао, и учио сам га стрпљењу, и ако сам се бојао да мене самог не изда стрпљење.

Фирмилијан у писму од 19 новембра „братски благодари“ мени односно задовољења свега што је захтевао, а односно стрпљења пише ми: „Учим се и учим непрестано неком ненадмашном стрпљењу. Молим се Богу да од стрпљења не облесавим или да се не претворим у биволицу“.

Истога дана Драгомир Рајовић пише ми, шта му је све Вучковић говорио, али да он неће да буде ни државни саветник ни члан Монополске Управе ни кмет Београдски, неће ни кумулирање разних звања, по коме би имао толико као и у посланству (ово је Вучковић без овлашћења нудио само да Рајовића приволи), него хоће да се коју годину одмори на посланичком

месту у Паризу „Веровао сам и верујем — пише Рајовић — да је Краљев програм једино спасавајући за нашу Отаџбину; да сте Ви примили на себе тешку али пуну части дужност да порадите на остварењу тога програма; са тим убеђењем стао сам у Ваше редове и борио се са потпуним прегоревањем. Сматрам да сам тиме испунио дужност према Краљу и Отаџбини“ и „ако се налази, да нисам погодна личност за посланика, онда Вас молим, да ме ставите у пенсију.“ —

Комисијски рад за спречавање крвавих сукоба на српско-турској граници беше се свео на то: да се дуж целе границе у толико обори шума с једне и с друге стране да нико не може прећи границу а да обостране страже не примете, даље да се дуж целе границе одржавају патролирања мешовитих патрола, састављених од српских и турских пограничних стражара. Пуна четири месеца водили су се преговори између Порте и београдске Владе о детаљима овог споразума, и тек ових дана ратификован је овај споразум. Са српске стране одмах се приступило његовом извршењу.

22-ог новембра пуковник Вучковић телеграфише ми из Лијежа:

„Са фабрикацијом муниције иде доста добро. Запело је до барута, који показује мању почетну брзину до 15 метара. Вечерас идем у Келн да то питање расправим са директором Хајдеманом. ВУЧКОВИЋ“

Немачки листови почињу да пишу о Србији много објективније него до сад. *Лајпцишки* и *Франкфуртски* Generalanzeiger од 20 нов. (2 дец.) доносе дописе, у којима осветљавају успех српске Владе, што се Мансуров вратио и предао опозивна писма Жадовског, и у којима се опширно доказује привредно оздрављење Србије (Die wirthschaftliche Gesundung Serbiens) под садашњом Владом.

Румунски Министар Спољних Послова *упитао* је Српску Владу, да ли би она имала што против тога, ако би г. Стурза по *обичају* предложио Мику Кр. Ђорђевића за румунску декорацију, пошто је био Посланик Србије у Букурешту. Ово питање послао сам депешом у Ме-

ран, 22-ог новембра. Истога дана Краљ је на то питање одговорио оваквом депешом:

„Држање Мике Ђорђевића било је такво да не заслужује одличје, јер је у званичном протоколу казао лаж. Држим било би боље учтивим начином спречити то одликовање. Држим да тај предлог долази од Лаховари-а лично, који је лабаве природе и хоће свима угодити, но, пре него што бисте дефинитивно одговорили, споразумите се о томе са Оцем, коме саопштите моје мишљење.

ALEXANDRE“

И ако се Краљ Александар толико љутио на Мику Крлетовог да није хтео допустити ни да га Румуни одликују, он је после годину дана, када је морао да се ослони једино на људе као што беху Алекса С. Јовановић, Паја Маринковић, Настас Антоновић ит.д., тога истога Мику поставио за државног саветника... *Данас* је јасно, зашто је Краљ Александар још 1899 старао се сваком приликом да Краљу Милану и мени направи што више за срце уједених непријатеља. *Онда* је све то изгледало да се ради за велики принцип „Србија преча од свега“.

Да би објаснили повратак Мансурова у Београд, радикалци су лансирали чак преко „Минхенских Новина“, да ће помиловање осуђених радикалских првака бити на Краљеву славу, Св. Николу, а преко младочешког посланика Др. Пачака дали су у аустроугарским делегацијама интерпелисати грофа Голуховског, је ли он вољан употребити утицај монархије, да се неправедно осуђени људи помилују? Гроф Голуховски одговорио је: „да је осуда у велеиздајничком процесу у Београду *апсолутно унутрашње питање Србије*, које се нас ништа не тиче, и у које ми никаквог права немамо да се мешамо“. Колико је Краљ Александар сада помишљао на то, да о својој слави помилује осуђене радикале, доказује његова депеша од 22 новембра мени, у којој, поред одобрења „да се постављење секретара Академије Наука одложи докле Цвијић стекне право“ на то, наређује да се „неизоставно Влајко Николић и другови преместе (из Крагујевца) у Кладово“ дакле у један градић... Колико се је тада Краљ Александар *претварао*, да из дна душе мрзи

радикале, доказују и његове инструкције, по којима је Ристо Бадемлић без знања Владе, чак и без припита свог претпостављеног Министра Унутрашњих Дела, спречио повратак у Србију чак и госпођи Вујићки, жени Др. Мише Вујића. О овоме са свим излишном новом доказу зазирања чак од радикалских жена, ја сам сазнао тек од Луке Ћеловићз, који је, мислећи да је то наредба Владе, дојурио мојој кући. Ја сам му могао дати моју поштену реч, да Влада не само што није наредила тако глуп и излишан поступак него о њему није ни знала. Кад сам затим узео „на миндрос“ Управника Београда за то враћање госпође Вујићке са београдске станице у Земун, и кад сам га упитао на основу кога закона он то ради, не питајући Министарство Унутрашњих Дела, Бадемлић ми је показао инструкције, које је Краљ *њему* оставио пре поласка на пут.

Сад сам размишљао шта да радим? Да одем на петнаест дана у затвор па да после опет будем Министар Председник? Ја ћу ипак остати те остати одговоран за све, што је Бадемлић урадио „по нарочитим инструкцијама Краљевим“. Прогутао сам и ту живу жабу, па сам ћутао.

Али није ћутао Др. Бекић у његовој „Народности“. Истина он се овоме враћању г-ђе Вујићке чинио невешт, али се користио повратком Мансурова у Београд да се наплати са тамо његовим (прекосавским) радикалцима, и то оваквом белешком:

„Читаоцима нашим познато је, како је „Застава“ о одласку познатог **Жадовскога** из Србије телалила, да је дошао крај свему, јер да ће Русија показати Србији и њеном Краљу, ко је — Жадовски. У томе су са „Заставом“ поскакивали и новосадски „државници“ око „Браника“. Ми смо тада те недотупавности новосадских политичара свели на ниже и доказали, да ће се Русија предомислити, да раскида везе са Србијом и да вређа српског Краља због једног Жадовског, који треба да захвали, што га из Србије нису чамцем пребацили у Земун. Уједно смо тадашње насртање наших опозиција на Србију и српску династију осудили као скроз неродољубиво. Они, који су нас због тога клеветали — друго

ти кулучари кнуте северне и не знају чинити — стоје данас посрамљени. Не само да се Жадовски није вратио као победилац, како су то тада новосадски пророци с пуно усхићења предсказивали, и не само да њему уопште нису отворена врата српске Краљевине, коју је он хтео сматрати као неку његовој ћуди предату руску сатрапију, него је сам Цар Руски том кумиру наших опозиција Жадовском — дао пакрачки декрет. Ово дана наиме вратио се у Београд отправник руског посланства Манзуров и предао је Влади Српској писмо руског цара, којим исгог Жадовскога, који се је већ раније морао селити из Србије, коначно позива натраг, те о његовом повратку у Србију не може више ни говора бити, у шта и без тога нико није сумњао. Тако се наше опозиције с њиховим Жадовским тотално обрукале.

Но и повратак Манзурова је за њих не мања брука. Кад је Манзуров после осуде београдског суда отишао из Београда на допуст, онда су наше опозиције опет телалиле, како Манзуров не иде на допуст, него да одлази сасвим и да се никад више неће вратити, јер да Цар Руски хоће тиме да покаже своје негодовање према осуди радикала по преком суду. Још су трубили наши опозиционари и то, да се Манзуров неће вратити, докле код осуђени радикали не буду помиловани и ослобођени".

Шандор Петровић опет, да би утешио радикале, телеграфише „Келнским Новинама" радосну вест, да су лекари у Мерану саветовали Краљу Александру да остане тамо до краја децембра, јер му је једна бела цигерица — јектичава...

Ја сам боље знао, каква јектика задржава Краља у Мерану.

23-ег новембра Вукашин Петровић пише ми овако:

„Много ми је драго, што су Краљ и Отац Му топло честитали теби славу. И ја се саглашавам с колегама, који су ти саветовали да депеше објавиш. Либерали, овакви какви су, („Рибарац—Авакумовић") не могу ни теби ни твом кабинету бити опасни, докле год буде ове лепе слоге у нашем друштву и докле садања Влада буде показивала успехе, какве је до сада постизавала. Ми ваља да радимо, а они нека се веселе, — зарад свога

измирења! Радикали и не сањају о бољитку за себе: а наименовањем Пантовића за кмета, напредњаци су потпуно задовољни. У осталом, народу је партизанство додијало. То сам чуо из уста паметних сељака у свима крајевима, *где сам ишао ради образована Земљорадничких Задруга.* Ове ваља подржавати, па нам масу нико отети не може.

Буџет прихода сам конструисао. Дао сам да се изради шаблон на чисто. Сума прихода врзе се око 78 милиона (без прихода од Војног Министра); а ако успемо да нам их и Министарство Војно да, биће **80,100.000.** Терај Министре да пошљу редуциране буџете расхода. Само сам твој добио. Хвала ти!

Скрећем ти пажњу да курс нашим хартијама у Паризу расте: 63·90. Док се објави мој експозе о буџету за 1900 биће још бољи. Твој ВУКАШИН"

И ја сам писао свима Министрима и „терао" их да што скорије пошљу Министру Финансија своје *редуковане* буџете расхода.

Међутим беше дошао у Београд некакав немачки књижевник и публициста по имену Стал, који је желео да проучи Србију нарочито у привредном погледу, па да онда напише повећу књигу, у којој би изнео *право* стање Србије на концу деветнаестога века, и у којој би изнео у каква индустријска и привредна предузећа треба *немачки* капитал да се уложи.

Ја сам тога господина упутио најпре Министру Финансија. Ево шта о томе човеку пише Вукашин мени:

„Драги Владане!

Г. Штал био је код мене два пута. Јуче је био од 3½ до 6½ по подне. Сутра ће посетити тебе. Хоћу, пре него што одем из канцеларије, да ти напишем утиске, што сам добио.

Штал је, по мом схваћању, паметан, озбиљан и научен човек. Више је идеалиста него ситничар. Неће да нас уцењује. Оно што ће нам, у интересу Србије, учинити, вреди колико год устражи. Везе су му јаке и утицај велики. Он је предузимач. Тражи да образује разне конзорције за предузећа у Србији. У томе, чини ми се, мисли наћи накнаду за свој труд у штампи. Но

солидан је, те немамо се чега бојати, да ће нас навући на швиндлере.

У садашњим приликама биће нам од велике користи. Мислим да је отишао од мене с повољним утисцима о Србији и њеном стању.

Погодите се, дакле, са њим, — то је моје мишљење.

С пријатељским поздравом Твој ВУКАШИН"

23. XI. у 7 с. у вече.

Како би било да одем у Ниш до Краља Милана? Пре мога поласка у Беч хтео бих да се видим са њим и да се разговорим о буџету а и да му прочитам извештај. Ја бих ишао прекосутра; осећам потребу одмора.

Твој ВУКАШИН"

Берлински лист „Vossische Zeitung" доноси о Фирмилијановом питању ово:

„Повољни ветар за Србе, који је још пре кратког времена дувао са Златнога Рога, окренуо је на пречац у корист Бугара. Султан сада неће да изда берат изабраноме Митрополиту Фирмилијану. Да ли је то дело бугарских *бакшиша* или руског утицаја, то ће се тек доцније видети. Срби губе ресултат многогодишњих напрезања. Али при познатој превртљивости на Порти, може се сцена потпуно променити, ако српска дипломатија умедне подесним сресвима подејствовати на извесне личности".

Да су само бугарски бакшиши однели „record" Српска Влада, ако је морала да прави редуциране буџете расхода по свима гранама државнога живота, као што смо горе видели, откидала би од уста, само да отме Бугарима тај рекорд — али је невоља, што је у овом питању *православне цркве Русија била на страни шизматичке егсархије!*

Из експозеа грофа Голуховског о спољној политици аустроугарске монархије да наведемо место, у коме говори о односима са Србијом.

„Сукоби — рекао је заједнички Министар Спољних Послова — са Србијом, који су неко време спадали у обичне појаве, уступили су место *добрим суседским односајима.* О унутрашњим пословима Србије ја немам

права да судим, али чувајући се сваког ненадлежног мешања у те послове, мислим да из искреног пријатељства и симпатије према Србији и њеној Династији могу изрећи жељу: нека би Краљу Александру пошло за руком да цињусходним и праведним вођењем, које би се оснивало на начелима европске наравствености (Gesittung) прибави трајан мир држави, која је толико раздирана партизанским интригама и свађама (Hader) и њима јако оштећена, да јој прибави трајан мир, који јој је потребан да може посветити потпуну пажњу свом унутрашњем консолидовању."

Јес, али радикалима није било до чекања. Зато они бацише у целу европску штампу депеше, да је Краљ Александар позвао у Меран Саву Грујића, Др. Мишу Вујића и Др. Милована Миловановића да се са њима *погоди* за помиловање осуђених. Овај глас демантован је са две стране од српског пресбироа у Београду и његовог филијала у Бечу — а и од „главног одбора српских емиграната *у Женеви*", који изјављује „Краљу су познати наши *захтеви:* амнестија свију политичких осуђеника, одлазак Краља Милана и Устав од 1888."

Да ли је одиста у Мерану било каквих преговора између Краља и радикалних „емиграната", то ће радикали боље знати. Онда у то нисам веровао и гледао сам своја посла.

Горе, у једном писму Вукашиновом поменут је узгред судбоносни догађај да су се помирили Авакумовић и Рибарац. Стева Ћурчић у својим „Београдским Новинама" направио је велику ларму са тим епохалним догађајем. Рибарац је почео на широко да агитира по целој Србији да васкрсне либералну странку. Изгледа да је било и чиновника и председника̂ општина̂, који беху вољни да га потпомогну у тој агитацији. То је дало повода да Министар Унутрашњих Дела пише Краљу у Меран и да му предложи извесне мере против овог новог галванизирања партизанства. Шта је Краљ одговорио, види се из ове депеше Краљеве мени од 25 новембра:

„Примио сам Ваше писмо односно протокола са Турцима. Писао сам Оцу. Споразумите се о томе са Њиме. Одобравам предлог Министра Унутрашњих Дела да се

чиновници и председници општина, који би потпомагали агитацију Рибарца, уклоне са положаја. Држим у опште треба употребити све мере да акција Авакумовића, Рибарца остане недоношче. Држим да је Јездић добар избор.

ALEXANDRE“

Министар Војни депешом из Ротвајла од 26 нов. пита мене, *где* је Краљ и када ће кренути за Беч. Како ни ја још нисам знао, када ће се Краљ откинути из — Мерана, то сам га ја упитао депешом од 27 нов. шта да одговорим Министру Војном? Краљ одговара оваквом депешом:

„Одговорите Министру Војном да ћу овде остати све до поласка за Беч и да би најугодније било да дође овамо првог децембра; пошто су новине бечке већ објавиле, да ћу при повратку по изјављеној жељи Цара Аустријског одсести у Његовом Двору, то мислим да се сад то може саопштити и у нашим званичним новинама.

АЛЕКСАНДАР“

Ја сам на другу половину одговорио „пошто су београдски листови по бечким новинама већ јавили да ће Његово Величанство при повратку кроз Беч, на позив Царев, одсести у Бургу, то мислим да о томе не треба ништа говорити у званичним док Величанство не дође у Беч.“

Депешом од 29 нов. Краљ „одобрава да се вест о посети Цару Аустријском не публикује у званичним новинама“; узгред Краљ у истој депеши додаје:

„Саопштите Министру Народне Привреде да сам потписао његове указе о одликовањима. Благодарим му на детаљима о споразуму Авакумовића са Рибарцем и његовим напоменама, са којима се потпуно слажем.

АЛЕКСАНДАР“

Лајпцишке новине „General-Anzeiger“ у броју 286 доносе о стању у Србији белешку, у којој демантују вест да су радикалски прваци позивани у Меран и доказују, да је садашња Влада у Србији подеснија од сваке друге да од Србије направи јаку и уређену државу, која би благотворно утицала на све сродне Völkerschaften на Балканима.

А већ бечка „*Политичка Коресподенција*“ сигурно да би доказала, да гласови о позивању радикалских вођа у

Меран и о великим последицама измирења између Рибарца и Авакумовића не значе никакву опасност за садашњи режим у Србији, доноси чак и депеше, којима су Краљ Александар и његов Отац честитали мени славу 21-ог новембра:

„Приликом Ваше славе шаљем Вам, драги докторе, моју топлу и срдачну честитку са мојим најбољим жељама за Вас и вашу породицу и с изразом мог искреног пријатељства и мог потпуног поверења. АЛЕКСАНДАР"

„Честитајући најсрдачније Вама и вашима крсно име, додајем и моје најбоље жеље за свако ваше добро и задовољство и молим вас да верујете у моја стара осећања искреног и трајног пријатељства. МИЛАН"

Женско Друштво у Београду, које сада беше под енергичним председништвом госпође Саре Д. Карамарковићке, беше се подухватило да подигне нарочити дом убогих старица, и приређиваше некакав концерат у корист тога предузећа, па беше нарочитим писмом од 26 нов. позвало и шефа Владе на тај концерат.

Како сам ја још у санитетском законику од 1881 предвидео и ту институцију у кругу „Milaneum"-а, који се имао подићи из државних срестава на Врачару, месту где су Турци спалили кости Св. Саве, те да та хуманитарна колонија српска буде најдостојнији споменик носиоцу културе у старој српској држави, Растку Немањићу, то сам — употребио ову прилику да Женском Друштву обратим пажњу да би добро било и његов дом убогих старица подићи на месту, на коме се већ групираху зграде Болнице за душевне болести, Сиротињског Дома, Завода за глувонему децу итд. С тога сам упутио Женском Друштву овакво писмо:

„На Врачару, из пепела Св. Саве, заливеног српским сузама, ниче постепено најлепше цвеће човечности, којим се кити образованост, ничу хуманитарни заводи државног и приватног милосрђа.

„Ваше друштво, поштоване Госпође, узело је на себе да у томе врту најплеменитијег милосрђа однегује још један цветак, уточиште убогих старица, којима је у опште тешка старост још тежа, јер су не само убоге сироте него и слаба женска страна.

„Допустите и мени, поштоване Госпоће, да вам у томе племенитом послу помогнем колико могу, и молим вас, да уз овај мален прилог, примите и моје најсрдачније жеље за успех овог вашег предузећа и уверење о мом одличном поштовању.“

28 новембра Министар Војни телеграфише најпре да полази за Берлин, а мало доцније, пошто је примио горњи извештај „где је Краљ“, да не полази у Берлин већ у Меран.

Интересантно је забележити, да су се Министар Војни и Министар Финансија, који је такође имао отићи на рапорт Краљу (због буџета и због посла с Унијон-Банком) били договорили да се састану у Бечу, да је у уговорени дан за састанак Вукашин Петровић узалуд тражио Вучковића у хотелу и да је тек сутрадан сазнао, да је Вучковић пројурио кроз Беч право у Меран. Још се Вукашин није довољно начудио, зашто то његов колега није свратио по договору да заједно путују у Меран, а он добија од Краља депешу да не полази из Беча за Меран, док му нарочито не јави. И јавио му је да дође — тек пошто је Вучковић из Мерана отишао у Берлин, да закључи уговор за пушке репетирке...

Шта ли је то Краљ имао да говори са Министром Војним, што није требало да чује Министар Финансија?

Ово питање нису онда Министри себи ни задавали. Тек доцније, кад је ђенерал Атанацковић морао да остави Министарство Грађевина и да прими портфељ Министра Војног, и кад је он отворио фијоке у Вучковићевом столу за писање — могао је он разумети, зашто је 1-ог децембра 1899 Краљ Александар хтео *на само* да говори се Драгомиром Вучковићем, али то, што је видео, беше такве природе, да ђенерал Атанацковић о томе није никоме ништа говорио...

При свем том што је Султан „тргао натраг ираду“, изгледа да је Председник Српске Владе имао разлога веровати, да ће се посвећење Фирмилијаново извршити још пре него се Краљ врати у Београд, као што се види из ове његове депеше Краљу од 29 новембра:

„Пошто „Београдске Новине“ већ кандидују Стојана Новаковића за Париз, и узевши у обзир да ће се по-

свећење Фирмилијаново морати извршити до повратка Вашег Величанства као и расположења Султанова према Новаковићу молим за заповест да ли да понудим Новаковићу Париз. VLADAN GEORGEVITCH"

Истога 29 новембра Краљ одговара оваквом депешом:

„Пошто Ви из Београда можете боље но ми одавде оценити, да ли ће према садашњем стању послова бити корисно или штетно Новаковића сад из Цариграда.., то остављам Вама да према околностима то питање сами решите".

Истога дана донела је „Neue Freie Presse" из руског извора вест, да је *на молбу црногорске владе* руско Министарство Финансија решило да пошље на Цетиње једног свог чиновника „да проучи материјално стање Кнежевине и да се информише о финансијским приликама Црне Горе."

Међутим орган бечких војних највиших кругова „Reichswehr" доноси о тој мисији са свим друкчију песму, која гласи овако:

„О узроку зашто је управа аустроугарских пошта обуставила *упутничку радњу са Црном Гором* продиру сад на јавност интересантне појединости. Међу нашом и црногорском поштом вршио се обрачун свака три месеца. При последњем обрачуну, који је свршен пре осам месеци, остала нам је црногорска пошта дужна 60,000 форината, сва наша рекламирања осташе без успеха, јер је управник црногорских пошта Спиро Поповић Јабучанин те паре, *по вишој заповести*, употребио на друге потребе. Управник, увидевши да је погрешио што се покорио незаконитој заповести, поднео је своју оставку, али га је Министар Финансија Матановић од тога уздржао, уверавајући га да ће се тај новац у најкраћем року вратити на попуну касе. Али кад прођу још 6 месеци, а Министар Финансија не одржа своју реч — јер они, који су ненадлежно употребили поштански новац не хтедоше да га врате — ми смо обуставили упутничку службу.

За ову строгу меру имали смо и других разлога. Наша поштанска управа уверила се, да су извесни врло

угледни Црногорци слали замашне упутнице на своју сопствену адресу у Трсту, за које упутнице није на Цетињу положена пошти ни једна пара. Према томе није истина, што се писало по новинама, да је овај прекид упутничке службе одговор Аустрије на визиту Кнеза Црногорског у Цариграду. Читавих 6 месеци раније прекинута је упутничка служба. Није то политичка мера него осигуравање од непоштеног поступања.

Поуздано знамо, да је ова прљава историја са Цетиња изазвала велико незадовољство *у Петербургу*, и *пуковник Сумараков* послат је за то у Црну Гору, да поведе истрагу по тој ствари. Црногорски службени лист пробао је да сакрије праву мисију пуковникову и донео је, да је г. Сумараков постављен за војног изасланика на Цетињу, али пуковник је против тога тако протестовао, да је „Глас Црногорца“ морао да демантује то своје тврђење. Цар Руски хоће и у овој прилици да помогне Црној Гори, али тражи чисте рачуне и гаранцију да се овако што неће више догодити.“

Док се овако на Цетињу поступало са великим поштанским злоупотребама, дотле је сам покушај да се 15% провизиона заради на општинском зајму у Београду оборио Николу Д. Стевановића са кметства, и ако Његово Лордство беше мој зет.

30-ог новембра добио сам овакав извештај:

1. Да се у Бугарској спрема велики устанак у Маћедонији, који има букнути у марту 1900.

2. Да су маћедонски комитети погодили неке људе да убију Фирмилијана, ако би се његово посвећење извршило.

3. За ово зна и сам Пејев, садашњи трговачки агенат бугарски, јер ће их он (та „лица“ најмљена да убију Фирмилијана) кроз који дан узети у службу бугарског „консулата“ у Скопљу.

Мислио сам: лако ће се Фирмилијан одбранити од бугарског атентата, јер не само што је уз архијерејски „окрут“ добио и револвер, него око њега има доста добрих Срба из Скопског Карадага, који су кадри и за „живо“ гвожђе ухватити да бране свога Митрополита,

али оно, од чега га не може нико одбранити, то је његова сопствена страсност. Фирмилијан је тако тврдоглаво настојавао да се из Старе Србије уклоне сви они радници, за које он није марио, да је, кад ја нисам могао да му учиним по вољи, сада, у тренутку када сам горео на седам огњева због његовог посвећења, бацио своју оставку. О томе сам одмах писао Краљу у Меран. Краљ на то писмо одговара оваквом депешом од 30 новембра 1899:

„Примио сам Ваше писмо. Држим да би оном лудаку у Скопљу преко Денића требало поручити, да Ја сваки покушај да се од којекаквих ситница прави питање у садашњим приликама сматрам као издајство Србије.

АЛЕКСАНДАР“

Ја сам одмах ову Краљеву депешу послао Денићу у Скопље, само сам у место „оном лудаку“ метнуо „Митрополиту Фирмилијану.“

Дан раније 29 новембра ја сам депешом наредио консулу Србије у Приштини Свети Симићу, да сутра дан са Хаџи-Арсићем буде у Скопљу. Ево шта ми на то Света Симић пише:

„Већ је девети дан, како ми је кућа права болница. Ипак бићу сутра у Скопљу. У рату сам се учио дисциплини. Али ја већ видим да ћу се морати одавде уклањати. Драге воље. Али Вас молим, не као мога шефа, него као мог пријатеља, да ми пре моје оставке дате прилике да Њ. В. Краљу Милану изнесем своје погледе на прилике, послове и људе, којима се поверавају тако свети интереси. — — — Ја, радикал, браним у Призрену ред и штитим интересе *Србије* од агитација црногорских, руских и аустријских, а моји клеветници *лојални* чиновници *несвесно* помажу непријатељима Србије, онима који је Србија *ништа*, а Русија и Црна Гора *све*. И ја не ваљам, а они су добри. — — —

Прекипело ми је, па вам зато ово и пишем ит.д.“

Кад већ и један Света Симић мора да призна да се он у Призрену мора да бори противу агитација *црногорских*, аустријских и *руских*, и када за своје противнике вели, да је њима Србија *ништа* а *Русија и Црна Гора све*, ја како ли је онда било Др. Владану бранити

Србију од свију тих „агитација“ ослањајући се на органе, који су тако крвнички међу собом завађени? А те агитације нису пропуштале *ниједну* прилику, када се могла нанети каква било штета Србији, као што доказује „одлагање“ Фирмилијановог посвећења. И док је германска штампа почела праведније да цени све, што сада бива у Србији, и док је француска штампа или са свим престала да пише о Србији или пише тако, да већ месец дана београдска цензура за стране новине није узаптила ниједан француски лист — руска штампа још непрестано запенушено грди Србију због Краља Милана. Видели смо, како је гроф Голуховски одговорио на интерпелацију чешких револуционара и „словенофила“. Оно мало пријатељства и симпатије, што их је том приликом исказао први Министар Аустроугарске Монархије према Краљу Александру и према Србији, беше довољно да раздражи руске органе јавног мњења до беснила. Ми нисмо ни поменули онај говор грофа Голуховског у делегацијама, којим је одговорио на зачикавања Младочеха због Краља Милана, јер не нађосмо у тој дискусији ништа особито. Али што се год тицало Краља Милана то је било врло важно *за Русију*, и за то „Россія“ од 26-ог новембра доноси овакав горопадан уводни чланак:

„Приликом буџетске дебате у Аустроугарским Делегацијама, гроф Голуховски је изјавио, да хоће једанпут за свагда да уништи легенду, да бајаги Краљ Милан стоји под особитом заштитом Аустроугарске. Та се легенда појавила, кад се Милан Обреновић вратио у Србију. Говорило се, да се он вратио по иницијативи Аустроугарске Владе. То апсолутно није истина. Аустрија није му саветовала да се врати у Србију, нити ће му саветовати да оде из Србије. По мишљењу грофа Голуховског то је династичко, чисто унутрашње питање, у које Аустрија нити може нити хоће да се меша, јер између мешања и утицања нема никакве разлике. Помиловање осуђеника, то је прерогатива Краљева, ту нико не може упливисати. Уопште Голуховски не верује, да је цела Србија на страни осуђених радикала.

„Види се ђак старе дипломатске школе, хладан, без икаквих осећања и саучешћа, чувар лепе форме. Па ко

од нас не зна да је помиловање прерогатива Краљева? Али о помиловању може бити речи код оних, које је осудио законити суд, у коме се има гаранција правичности. А београдски суд је сам по себи био једно злочинство. То зна и Голуховски, па опет жмури само да не види. По његовој логици, ако некога кољу у стану одмах до вашега, ви немате права да му прискочите у помоћ, јер се то не дешава у вашој „квартири“. Па у оваквом случају то би се још могло појмити, јер то је посао полиције и власти да спречава злочинства. Али ето у међународном животу нема полиције, нема власти, која би то радила, и онда ко ће да помогне једној несретној земљи, коју раздире један тиранин? Њен народ. Нека устане на оружје и нека протера тиранина. Тако ће и бити. Али је ли такав устанак у плану Аустрије? Да ли тај устанак неће бити она жишка, која ће упалити пожар на Балканима, кога се толико боје Велике Силе? Тамо где се врше злочинства, не ради се у рукавицама. Ту не треба дипломатска фраза него енергична интервенција. Пожар на Балкану је далеко опаснији од оног у Азији и у Африци. То су дипломате из Бизмаркове школе боље разумели. Цар Немачки и ради према томе“. — — —

30-ог новембра пише нови консул Србије у Солуну односно посвећења Фирмилијановог мени ово:

„Ми нипошто не треба да се закачимо за једно место. Цариград или ма какво село — хеписи-бир. Укопистити се да посвећење буде баш у једној извесној вароши, c'est faire le jeu des Turcs, који иду на то да се ствар дуговлачи. Данас имате прилике да се уверите, да ја нисам нимало грешио, када сам Вам толико пута писао, да права тешкоћа долази од Турака. То су сви видели, то само није видео *он*, јер *није хтео* да види. Сад треба гледати да се посвећење што скорије изврши, и зато треба дати carte blanche Патријарху, *и сачувати га да не падне*“.

Лепота! Сад српска Влада треба не само да изврши посвећење Фирмилијаново него и да сачува Васионог Патријарха да га сједињени Руси, Грци и Бугари не оборе само зато, што је допустио да Св. Синод изабере

Фирмилијана. Како је на томе из Београда рађено, видеће се када дође време да се изнесу званична акта о томе питању. Ови се прилози за историју пишу на основу приватних података, писама и бележака.

Депешом од 2-ог децембра 1899 Краљ ми јавља, да је послао указ о заступању Вукашиновом за време његовог одсуства из Београда (имао га је заступати Министар Просвете Андра Ђорђевић). „Ако — телеграфише Краљ — због поремећених комуникација указ не стигне до 4-ог, одобравам да Министар Финансија пође и пре доласка указа“.

3-ег децембра Вукашин пише ми:

„И ако ћемо се у подне видети, опет не могу да сачекам дотле, а да ти не саопштим пријатну вест, коју сам добио од Краља Милана. Јављам ти, да је Његово Величанство Краљ, Наш Господар, са Вучковићем, утврдио у Мерану, да се буџет војни сведе на 19½ милиона! То значи и разумети и уважавати интересе своје земље.

С поздравом твој ВУКАШИН“

Истога дана полазећи на пут Вукашин пише ми:

„Ја одох а теби желим срећан останак, желим ти га и као *искрен*, *веран* друг и као захвалан пријатељ. Рачунај на ме као на себе самог и то не само у служби него и у дружби“.

Што ли се Вукашин тако свечано прашта, и ако полази само на неколико дана изван земље? Мањ ако је читао у страним новинама радикалску комбинацију, да га Краљ зове у Меран да му састави — либералну Владу?

3-ег децембра отпутовао је Вучковић из Мерана у Берлин, а Краљ телеграфише ми:

„Молим известите Министра Правде да сам потписао и данас му послао предложене указе о помиловању. Саопштите му да зна, јер укази могу лако не стићи у Београд до Светог Николе. АЛЕКСАНДАР“

И ако у прекосавским листовима ових дана, чак и у онима са Приморја беше тврђење, да је Русија у договору са Аустро-Угарском оставила Краљу Александру рок (до Божића) да помилује радикале, и да је Краљ

обећао то учинити на своју славу 6-ог децембра, па је тек услед тог Краљевог обећања Цар Аустријски пристао да прими Краља у Бургу — опет у овим указима о помиловању не беше ниједног од осуђених радикала. Ја сам чекао да се сврше преговори, који су вођени директно између Краља и посланика Србије у Берлину Милана М. Богићевића о женидби Краљевој са принцезом Шаумбург-Липе, па да онда ја, као шеф Владе, предложим Краљу помиловање свију политичких осуђеника, јер кад се Краљ ожени нема више толике опасности од радикалских антидинастичара. Сада сам ја имао других брига, за то и мој одговор од 4 децембра на горњу Краљеву депешу гласи:

„Саопштио сам Министру Правде да су потписани укази о помиловању. Патријарх Цариградски преко мога.... жали се на Новаковића, што не усваја његов предлог да се посвећење Фирмилијаново изврши одмах, али *кришом* у манастиру близу Скопља, него оставља ствар Султану, који је одлаже због Бугара. Ја и Новаковић држимо да је не само достојније него и сигурније да посвећење буде у Скопљу. Патријарх моли да се Ваше Величанство обрати депешом Султану. Ово је врло незгодно, ако остане без успеха. Сутра јутро због овог и због славе идем у Ниш, где ћу остати до уторника јутро.

VLADAN GEORGÉVITCH“

Истог дана Краљ телеграфише:

„Одобравам да идете у Ниш за славу, а односно посвећења споразумите се са Оцем, јер одавде је сувише далеко ствари водити. АЛЕКСАНДАР“

Док се између Краља и мене води ово телеграфско споразумевање о томе, како и где да се изврши посвећење Фирмилијаново, док у Бугарској лист „Миръ“ од 2 децембра доноси чланак „Внимайте“, у коме опомиње и бугарску владу и јавно мњење да добро отворе очи, јер „ако Фирмилијан буде посвећен за скопског Митрополита, Македонија је за Бугарску пропала“ — дотле Фирмилијан сâм, пише истога дана мени.

„Синоћ ми је Денић показао депешу, да ће Краљ сваки покушај да се од којекаквих ситница прави питање

у садашњим приликама „сматрати као издајство Србије“. Част и слава моме Величанственоме ђаку. Ми се врло добро познајемо. Због тога савршено сумњам у ову депешу и сигурно држим, да је она нечија смицалица.“ И за то још два табака ситница.

Кад сам стигао у Ниш да Краљу Милану честитам славу Дома Обреновића Св. Николу — чича ми је рекао „један *радикал* сетио се пре вас, докторе, да ми честита славу. Ево његове честитке, па је читајте код куће на тенахни“.

Али ја нисам имао каде да се „на тенахни“ наслађавам стратегијом овог радикалског царинског шефа и ако је он и као радикал остао мој лични пријатељ, јер сâм имао пуне руке посла не само са немирима, које Бугари организираху за Скопље, да што више застраше Султана те да осујете посвећење Фирмилијаново, него и са одбором за учешће Србије на париској светској изложби, него и са — Берзом београдском. Трговци београдски који су основали ову за сада још приватну институцију, толико су се naљутили на таксу, коју је Министар Финансија, приликом последњих измена у закону о таксама ударио на „берзанске закључке“, да су претили затворити Берзу. То је уплашило Венијамина у кабинету, и Живан пише мени овако:

„Свакојако Берзу, Господине Председниче, не треба упустити. Ви рекосте синоћ, да ту има и политичка разлога. Ја не упитах којих; али, ма какви узроци стајали овде, имао ма ко, ма с ким да се разрачунава, затварање Берзе рђаво би било примљено, у свему трговинском свету, тим пре, што то није ни био државни завод, већ установа чисто трговинске иницијативе. Пад њен сматрао би се као атак на трговце, а ни Ви то нећете; сем што би нестанак Берзе дао маха буџачким курсовима и неурачунљивој ажији новчаних експлоататора по злу запамћених времена, кад је ажија *на сат* и више пута дневно скакала, како је год била aufgeschraubt од познатих ловаца на злато. Берза је уништила ту мучку радњу, и постала је регулатор курса, ажије, валуте!

Значајно је, Господине Председниче, да синоћ Господин Министар Финансија ни једном речи није рекао

н.пр. „па нека их нека престану с радом у Берзи". На против, он је своје мишљење пропратио овим коментаром:

„Нисам ја ни мислио да им баш наплатим ову таксу; али сам хтео да им поднесем рӗн, да овде јаукну, па да од Нове Године оћуте на примени нове законске таксе на терминске закључке": Ја му на то рекох, ради илустрације: Да, кад певца ушкопе, нарежу му кресту, те он сиромах, од великог бола на глави, заборави на бол *оздо*. Он нађе да је слика добра!...

Члан закона о таксама, који је овде у питању: тачка 17 тарифе, на стр. 36. закона, само је такса 0·20 пара, има сматрати 0·40 по измени.

Сад чух, као одговор на питање преко телефона, од комесара: да су синоћ решили да се обрате актом, да моле за олакшицу, до законодавног решења.

С поштовањем ЖИВ. ЖИВАНОВИЋ"

Како је Вукашин одмах после овог разговора био отпутовао у иностранство, ја сам позвао његовог заступника Андру Ђорђевића и Председника Главне Контроле, па смо нашли формулу, како да се обустави наплата те таксе до даљег законодавног тумачења о томе, те се за време празника урадило све што треба, да се затварањем Берзе не направи опет русвај од ажије на злато.

А Митрополит Инокентије опет није имао пречег посла, него наредио па се у цркви ражаловао прота Ђурић, и ако се и без ове одвратне церемоније не би сумњало у његову оданост Обреновићима, коју је пре неки дан понова писмено документовао. Ражаловати официра пред фронтом ужасна је ствар — али рашчинити свештеника пред олтаром, гледати како му скидају парче по парче свештеничког одела и уз то певају „недостојан" и „анаксиос" просто је одвратно, а нарочито у овом случају, јер се прота Ђурић није никаквим свештеничким радом учинио недостојан, него политиком, а што су српски свештеници уопште огрезли у политику, то су криви Митрополити, сви после Петра, сви без разлике.

И коме је поверио Инокентије да изврши ову одвратну церемонију? Архимандриту Илариону Весићу, који је врло „достоинъ"... Ако има правде на овом свету Инокентије ће доживети да се и њему обрије седа брада,

да се и он рашчини пред олтаром за много већи грех, који је он натоварио на своју душу пред Богом, пред људима и пред Србијом... јер да њему није било рече земаљско Митрополитство од царства небескога, највећа срамота Србије не би се могла остварити, и њена би историја била друкчија... Према томе греху, Ђурићево копање политичких трица на Цетињу ишчезава.[1]

Међутим су „либерална братија“ толику ларму направила од измирења Рибарац—Авакумовић, да је чак велики немачки лист „Die Post“ у Берлину у своме броју 344 донео чланак „узалудан јуриш либерала против садашње српске Владе“.

Ови новинарски гласови по страној штампи, који су представљали да опет предстоји промена владе у Србији, беху у стању поред свију демантија из Београда да осујете веома важне државне послове. То је Вукашин осетио одмах на првом кораку у Бечу, јер његова прва депеша отуда, од 5 новембра гласила је овако:

„После разговора са директором Унион-Банке, реших се на путовање у Берлин. Директор страхује да ће мој одлазак тамо покварити посао и њему. Ту одговорност не смем примити, нарочито што он ради да нас извуче из неприлике због оружја. И Калај овако мисли. Телеграфисао сам Краљу. ВУКАШИН“

Услед тога Краљ је употребио прву прилику, депешу, којом су му Министри честитали славу, да понови својој Влади јавно своје признање и своје потпуно поверење, и зато је на њихову честитку одговорио оваквом депешом:

„Обермаис 6 децембра 1899 год.

Господину Председнику и осталој Господи Министрима, који Ме тако предано служе, тако својски потпомажу у извршењу државнога програма Мога, од срца благодарим на честитањима, која Ми подносе о Мојој слави. Изјављујући им Своје признање досадашњем патриотском раду њиховом, Ја се и овом приликом користим да им пошаљем израз Мога потпуног владалачког поверења. АЛЕКСАНДАР“

---

[1] Ово је писано 1902.

Вукашин Петровић, депешом од 8 децембра јавља да полази Краљу у Меран, а узгред додаје „Шисл постао јуче тајни Саветник и Директор Царевог Цивилног Кабинета“.

Како је ритер фон Шисл са положаја Аустроугарског Посланика у Београду дошао на тако важно место Царевог највећег поверења, које је кадшто важније и од заједничких Министарстава и од оба кабинета у суседној Монархији, то мени ова вест беше врло пријатна, јер сам се сада могао надати, да ће мој лични добар познаник Шисл, као добар познавалац Србије (он је два пут служио у Србији, најпре као секретар посланства више година, а сада као Посланик), који је увек умео да интерес поверене му службе доведе у склад *са правим* интересима Србије — употребити сваку прилику да Цара обавести *о правом* стању у Србији, боље него што би то могао учинити и један од његових Министара, осем једнога Калаја.

Како је у исти мах Посланик Србије у Лондону Чеда Мијатовић, истина „приватно и незванично“ написао читаву дипломатску ноту о некаквом мађарском виртуозу, чија виолина вреди 20.000 динара, и који хоће да у Београду даје концерат, то сам одлучио да приредим о Божићу опроштајни ручак г. Шислу, а после да направим село, те да на њему свира овај ћеманеџија, да пева Зорка Тодосићка и да декламује Нигриновa, колико да уверим Чеду, да нисам изгубио свако интересовање за уметност...

Док сам усред послова, којима бејах претрпан, морао да се бавим чак и уметницима и уметницама, опозиција мојој Влади сипала је измишљотине: Те Берза у Београду затворена (Шандор у „Kölnische Zeitung“ од 6|18 децембра), те помиловање радикала одложено за Нову Годину, али онда ће зацело бити, па ће зато Русија наименовати свог новог посланика за Србију („Vossische Zeitung“ 6|18 децембра), те госпођа Машин, жена пуковника Машина постала шеф женских шпијуна Краља Милана (Женевска „La Serbie“, која је о томе измислила читав роман, и овај је, разуме се, одмах преведен у целости у „Московским Вједомостјам“ од 5

децембра) — међутим баш сада није Краљ Милан имао потребе ни за какве шпијуне, јер је о Св. Николи 1899 цела Србија засула га својим честиткама и изјавама љубави и оданости према Краљу, Династији и њему лично.

10 децембра Краљ пише мени овако писмо:

„Драги Докторе,

Ова два дана је Вукашин био код мене и он је са мном радио на пројекту буџета. Ми смо се потпуно сагласили и у начелу и у детаљу, и сад само треба ви сви да пристанете на то, па да имамо један буџет, са којим ће се Србија моћи одиста изнети као земља, у којој је финансијско стање опорављено. Да би се то постигло, ја Вам баш ово писмо пишем, јер сам уверен да ћете и Ви, и ако можда *тешка срца* за понеке ствари, ући у наше гледиште и сложити се с нама, да је оно једино оправдано према приликама општим код нас, а то је да треба *све реформе, које коштају, напустити* за љубав сређивања нашег финансијског стања.

„Ја сам Вам у више прилика казао, да сам врло врло задовољан са радом Владе данашње и изјављивао Вам моје поверење, исто Вам и овом приликом изјављујем, а то сте, драги докторе, и Ви и Ваши другови највише заслужили, јер је с једне стране земља потпуно умирена, и што народ више не политизира и гледа своја посла, и што је одиста у финансијама узет други правац, и оне се одиста нагло опорављају, и земља је за ове две године учинила грдне напретке. Ја држим да би било напуштање тога правца, кад би се користили тиме што је финансијска снага народна појачана, па да се сад стварају нови трошкови, који нису потребни: У једној земљи младој, која има и својих идеала, осем на спрему одбранбене снаге, земаљске војске, треба пазити да се ни једна пара не потроши друкчије, него ако је то неодложна потреба, без које ћемо (једна реч не може се прочитати) трпети неку велику незгоду. На пољу привредном неће Србији помоћи нови чиновници и нови заводи, него ће помоћи подизање Земљорадничких Задруга, и друго, кад народ, место да иде у кафану да политизира, иде да ради, и кад и од мене и од Владе и од начелника и од посланика чује, да му је у привредном на-

претку снага, више ће добити него у новим (једна реч нечитка) у новим заводима. Кад је Србија 85 година живела и напредовала са овим путевима, не морају се сад на једаред стотине хиљада ставити за просецање путова и (грађење) мостова; за ове две године учињено је много са мање средстава, треба и сад радити, а нарочито што ће нови виши инџинири и што ће дирекцији жељезничкој више..... (не може се прочитати) када са постојећим бројем има више но ма која друга на свету, а ипак јој се руше тунели... Што ће Академији Наука 50.000 динара помоћи да Пера Ђорђевић по њој шкраба и да излазе чланци, које, кад пређу Саву и Дунав, нико не чита. Србија на научном пољу никад неће моћи Европу (?) надмашити, а ако има одиста нешто паметно да изађе, и садашњи су трошкови довољни. Па и у Министарству Спољних Послова требало би причекати са реформама, јер бадава, кошта, а да ли ће Србија добити који спољни успех више, ако има саветнике посланства и секретаре са мање класа? И од Вучковића сам успео (фали глагол) са 500,000 испод оног, што сте и сами тражили. Говорили смо и о оним Министарствима, где сам гледао детаљне буџете и држим да ћете се са мном сложити, да је боље и да је и за Владу веће славе да уреди финансије но тек да се стање струка више усаврши, а нарочито нови чиновници, то је једна губа или.... (не може се прочитати) државном организму и чим видим једно такво што (четири речи не могу се прочитати) или у свима буџетским позицијама противу којих не бих могао да се уздржим да код Скупштине агитирам, а знате како је то незгодно, и за то Вас молим и сигуран сам да ћете ми помоћи и да ћете се сложити да је ово боље, да што год се не мора метати у буџет, дивљачки заклати (?) Верујте у моје пријатељство и поздравите Ваше колеге.

Ваш АЛЕКСАНДАР“

Колико је Краљ полагао на ово своје писмо види се и на његовом завијутку, јер на њему испод адресе мени, Краљ је још написао „преко Министра Финансија Вукашина шаљем ово писмо и рачунам нарочито на докторову помоћ у том питању“.

Ово је писмо драгоцени докуменат не само за карактер Краља Александра, него и за потврду многих разговора између њега и појединих Министара, које смо у овој књизи цитирали, и који би без овога сопственоручнога писма Краљевог изгледали невероватни. Кад сам ово писмо примио, мени беше јасно да нема ништа ни од основне реформе дипломатске струке, ни од велике мреже друмова и мостова у Србији, ни од великих реформама у просвети, ни од реформе чиновничког закона, ни од новог грађанског и кривичног закона, ни од земаљског катастра, ни од израде железничке мреже у државној режији, па следствено ни од великих полуга за снажно унапређење народне привреде. Све оне велике студије и појединих трудбеника, Андре Ђорђевића, Јована Атанацковића, Мише Михаиловића, Иве Павловића, Светозара Зорића, моје ит.д. сви елаборати толиких стручних комисија, све то морало је да се баци у архиву, или да се одложи ad calendas graecas! Зашто? Због санирања Финансија? Allons donc! Краљ Александар није се ни из далека за то питање толико интересовао као баш садашњи његови Министри, и они су, спремајући реформе сваки по своме ресору, нарочито их удешавали тако да не поремете буџетску равнотежу, којој се тек у другој години свога рада примицаху. Улазећи по дужности у сваки најмањи детаљ, Министри су знали боље од Краља, који је између два ашиковања са Драгом из трке, као што сам каже, „дивљачки клао“ поједине позиције специјалних буџета, шта може а шта не може да се изврши без повреде скупо постигнуте равнотеже у буџету. Па од куда онда толика опозиција влади од самога Краља, од куда његова претња, да ће и од сада, као и до сада интригирати код Скупштине противу својих Министара? Од куда тај уникум у историји уставних држава да једна Влада, која је по вољи Владаочевој дошла на управу земље, па ипак има за се цело народно представништво, мора да се бори у вршењу *„Краљевог“ програма* са самим Краљем? Какво је то чудо, да Влада нема никакву опозицију у Скупштини, него на Престолу? Данас је одговор врло прост. Краљ је имао особиту намеру, кад је састављао ову Владу, једну намеру, коју не

само Министри тада нису могли слутити, него њу није слутио ни сâм Краљ Милан, и сви ти људи појмили су ту намеру Краљеву тек онда, када их је Краљ уништио зато, што су се одупрли извршењу те његове намере. Министри су имали свој програм. Краљ Александар је тај њихов програм примио, чак је јавно истицао, да је то *његов* државни програм, који је он само овим људима поверио на извршење „parceque ça c'était bien dans le paysage“ зато што је он могао тећи популарности, хвалећи се таквим програмом, али ми смо у овој историји навели небројено доказа, да је Краљ Александар лично сметао, кад год су Министри озбиљно запели да изврше тај програм. Зашто? Зато, што ако би ови људи одиста успели да изврше велики део тога програма, онда би они постали у земљи тако заслужан и силан политички фактор, да се они не би могли лако отерати са власти — а ко зна, какви су, да ли ће они пристати на оно што је њему главно, да од Драге Машин направи Краљицу Србије...

Али, као што рекосмо, то се тек *данас* разуме. Онда у децембру 1899, кад сам примио горње писмо Краља Александра, ја сам још веровао, да је главна побуда за то писмо била Краљева брига да се осигура равнотежа у државном буџету, па пошто је санирање државних финансија састављало читаву трећину Владиног програма, пристао сам да „помогнем Краља у томе питању“ и не само да сам сâм „тешким срцем“ стрпао своје реформе у фијоку, него сам се својски заузимао код својих колега да реформе својих струка одложе док се финансијско санирање дефинитивно не утврди, тешећи их Краљевим поверењем и толико пута понављаним Краљевим јавним обећањима, да ће Влада имати све потребно време за извршење програма.

XVI

„МИЛОШ ВЕЛИКИ“ И „ЗЛАТНО РУНО“

Сада је ваљало настојавати да се поред санирања финансија што скорије доврши модерно наоружање војске. С нестрпљењем сам чекао извештаје Министра Војног из Берлина.

Депешом од 10 децембра Драгомир Вучковић јавља да је свршио посао у Берлину и да исто вече полази за Беч.

Дан раније, 9 децембра 1899 писао је Драгомир мени овакво писмо:

„Берлин 9|XII-99

Драги Господине Председниче! Ја сам Вас, мојом депешом од 6 децембра, известио, да је фабрика оружја пристала да плаћа по један динар од пушке дневно, ако задоцни са испоруком оних 22.000 пушака, колико сам ја од ње тражио да нам преда до краја марта. Тај број пушака потребан нам је за наоружање пешадије сталног кадра.

Али сада директор фабрике Ерхарт, који је преговарао са мном, а са њиме и сада дошавши са пута директор Ризе (који је у име друштва потписао уговор са мном о набавци пушака) изјавили су ми: да они као директори немају право да потписују веће казне за друштво односно фабрике од једнога динара недељно на пушку и показали ми дотично правило одштампано. На моје тражење да остану при даној речи, изјавили су ми да је неспоразум, а да ће молити председника њихове управе, да се та ствар реши у збору њихове управе.

То би трајало око 5—6 дана, а сада због предстојећег Божића може бити и више. Уверавали су ме свим и свачим да ће бити пушке тачно лиферовање и

подносили ми на увиђај протокол потписан од њихових надзорника и шефова радионица да гарантују израду пушака.

Да бих једном свршио овај трудни посао и пошто сам се уверио да су прву партију пушака већ спремили за транспортовање, нашао сам за добро, да им у томе попустим и тако сам данас око 6 сах. по подне потписао нов додатак уговору, у коме се утврђује то: 1) да је фабрика дужна плаћати нам, ако се одоцни са испоруком пушака, недељно по један динар на пушку, и 2) да нам у том случају плаћа трошак комисије, који се предвиђа на 250 динара у злату на дан. — Овај сам им други услов ставио на место попуштања онога.

Тако сам ја, у главноме, свршио своју мисију. Остаје ми још мало у Бечу, а куда се сутра крећем, да нешто расмотрим и видим, па ме онда ето у Београд.

Када дођем у Београд реферисаћу Вам опширно, а Њ. В. Краљу Александру имао сам част реферисати о свему дотле свршеном.

Ова прва партија пушака биће у Београду насигурно пре Божића нашега, а постарао сам се да бар 1½ милиона патрона буду у Београду најдаље до краја овога месеца. Овом количином пушака, која нам прва долази можемо наоружати један пук ст. кадра, па ћемо их редом тако наоружавати. Само ви спремајте паре.

Поздрављајући Вас Господине Председниче и молећи Вас да изручите моје поздраве свима осталим колегама част ми је назвати се Ваш

једноутробни колега ДРАГОМИР ВУЧКОВИЋ“

Ово је писмо било *последње*, које је Вучковић у опште писао, јер није било суђено ни да више пише ни да свом „једноутробном“[1] Председнику усмено реферише о ономе, што је у Мерану говорио с Краљем — јер је Драгомир био *мртав*, кад сам ја читао горње писмо његово.

Ноћу између 11 и 12 децембра примио сам овакву депешу из Дрезде:

„Министар Вучковић умро вечерас у 7 сати у вагону на путу из Берлина за Беч. Са телом покојниковим стижем у Беч сутра јутро. пуковник ВЛАЈИЋ“

[1] Алузија на заједнички указ од 11 октобра 1897.

Ми смо Драгомира Вучковића сранили краљевски.

Отправник послова Србије у Петрограду ппуковник Љуба Н. Христић пише ми 15 децебра приватно:

„У почетку ове моје дипломатске службе,[1] при онаквом овдашњем расположењу према Србији, чак је и вратар у Министарству Иностраних Дела двоумио: да ли да ми прихвати огртач или не? Данас се то променуло. Вратар ме зове Екселенцијом, а Министар са мном најпријатељскије разговара. Не гледају ме више попреко, и лепо ме свуда дочекују, али — какав трајан посао тешко би ми било водити, само услед мога несталног положаја. Сваки, почев од мене, види некакво крајње привремено стање. У почетку још разумем да се није могло ништа предузети у погледу попуњавања посланичког места — али сада су околности много другачије. Што је било — било; што се могло учинити, учинило се; што се имало претрпети, претрпело се. Сада треба оставити само времену да све само по себи дође у ред, по мислити о попуњавању посланства није ни најмање рано“.

Нико не би био срећнији од Председника да је могао одмах приступити томе наименовању новог посланика Србије у Петрограду, али он је у томе питању морао да чека, да види шта ће прво урадити руска *Влада*, и зато се морао задовољити да пажљиво прати изјаве у страној штампи о постепеном поправљању односаја између Русије и Србије. Ево шта је у томе правцу запазио:

Полузванични бечки лист „Neues Wiener Tagblatt“ донео је у свом броју 353 од 11.(23.) децембра овакав допис из *Петербурга:*

„Српско-руски заплет приближује се своме крају. Гроф Муравјов одбио је са благодарношћу помоћ руске штампе, која је дигла урнебес противу Србије, и пошао је својим путем, и, ако је веровати вестима из поузданих извора, он је од Цара добио пристанак да се на место Жадовског пошље у Београд, као нови Посланик Русије *г. Шпајер*, садашњи руски посланик у Бразилији.

[1] Одмах после атентата, када је Сава Грујић престао бити Посланик.

У исто време чује се, да ће и упражњено место Српског Посланика у Петрограду скоро бити попуњено. У меродавним круговима руске престонице поздрављена је ова одлука грофа Муравјова са задовољством, јер они разумеју да је Србија, и ако је мала, ипак суверена држава, која мора да суревњиво брани права свог суверенства. Гледиште, које је гроф Голуховски, одговарајући на интерпелације у делегацијама, изнео као гледиште аустроугарске Владе, наишло је и овде на одобравање. Можемо се надати, да ће сад и руска штампа, осем једне „Росије“, која је противу српске Династије, ускоро обуставити паљбу против Србије.“

Ово исто гледиште беше заузео и највећи бечки лист „Neue Freie Presse“. Противу таквог схватања устаде „Новоје Времја“:

„У колико је нама познато, Руска Влада остаје и даље при свом досадашњем гледишту на стање у Србији. Нема никаквог разлога приписивати „одазивању“ г. Жадовског из Београда оне мотиве, које му приписује бечки лист. Г. Жадовски је премештен из обзира потребе службе, али о постављању новог Посланика Русије у Београду у садашњим околностима *не може бити ни речи*. Русија се строго држи принципа немешања у туђе унутрашње послове, али то не значи да Русија одобрава све, што се данас у Србији ради противу морала, правде и народних старања“.

Добро сам дакле урадио, што нисам хитао са постављањем новог Посланика. Знао сам ја, да у Русији имају две владе, једна Царева а друга славенофилског „добротворитељног обшчества“, која је кадшто, нарочито у балканским питањима, јача од праве владе.

Истога дана, кад је Вучковић сарањен, вратио се Вукашин Петровић из Мерана у Београд. Кад се јавио Краљу Милану, овај га је одмах отерао да легне, јер беше на путу скроз прозебао. Зато није могао ни да дође лично мени, него ми је послао горе цитирано Краљево писмо, и спровео га са ово неколико речи:

„Краљ Милан ми рече, да се овде проноси глас као да сам ја ишао у Меран, да са Његовим Величанством Краљем *саставим либерално Министарство!* Да силне глу-

пости, ако ко Бога зна! Докле год ме *ти* хоћеш, не треба ми друго друштво, ни други положај.

Твој ВУКАШИН“

Међутим нема те „силне глупости“, коју не би један Шандор Петровић експлоатисао за своје циљеве, и за то је у исто време у „Келнским Новинама“ изашао грдан допис, у коме се доказује да само Ст. Рибарац још може спасти династију Обреновића...

Једновремено с овом агитацијом либерала, Претендентова странка у Женеви оснива поред француског листа „La Serbie“ и један српски лист: „Слободу“ орган „српскијех“ емиграната.

Па ни сиви соко на Цетињу није могао да „спуштенијех крила“ чучи на врх Ловћена, и он се спремао да полети, али не „Онам’ онамо“, па чак не на Север да обрадује јединог пријатеља него — буди Бог с нама — спрема се да полети у Лацмане, право у Беч. Како то и зашто? Ево шта о томе пишу из Дубровника бечком полузваничном „Tagblatt-у“ у 15(27.) XII, (N. W. Abendblatt):

„Из *Дубровника* нам пишу: Према сигурним извештајима Кнез ће Никола скоро у Беч. Остентативно се говори да Кнез путује у Беч да регулише неке непријатне ствари финансијске природе. Као што је познато, Црна Гора дугује двема Бечким банкама врло замашне суме, на које не плаћа интерес поодавно. Осем тога Кнез Никола се нада, после толиких безуспешних покушаја у Риму, Напољу и Паризу, да ће моћи у Бечу закључити нов зајам. Али неће се много погрешити, ако се овом путовању Кнежевом припише и једна политичка намера. И ако је Кнез и његов народ увек наилазио у Бечу на највеће благовољење, и ако је познато да је Бечка Влада много пута била за Црну Гору *прави спаситељ у невољи*, опет понашање црногорских власника према Аустро-Угарској није било увек лојално. Она смешна историја са запаљеном жигицом, коју је једанпут Кнез јашући дуж границе, а пред многим херцеговачким агитаторима символично бацио на Херцеговинску земљу тако је исто позната, као и жалосна историја црногорских емисара у окупираној земљи. Изгледа да се ови

поступци црногорски нису нимало допали у Петрбургу, и да је са Неве поручено Кнезу, да је споразум између Русије и Аустро-Угарске много крупнији него што се на Цетињу мисли. Ето зашто хоће сада Кнез Никола да иде у Беч, да поправи земљиште за себе. Најзад изгледа да је увидео како се лукавством постизава сасвим противно ономе, што би се памећу могло задобити.“

Ама да није Павле Борисовић Мансуров довео Кнеза Николу на ову чудну мисао да у место у Петроград оде у Беч. Ето онај крвник Pester Lloyd[1] јавља, да је Мансуров у дипломатским круговима изјавио: „да бављење Краља Милана у Србији нема за руску владу више никаквог значаја, јер се она уверила, да је делање Краља Милана, као команданта активне војске, корисно за Србију. Нормални односаји између Србије и Русије васпостављени су, а скоро ће се дати задовољење Русији, јер ће осуђени по делу атентата бити помиловани ако не о новој години, а оно 22 фебруара“. Сигурно је Господар, прочитавши ово помислио: Кад се већ Русија мири са Миланом, што ћу ја сâм „једна сламка међу вихорове“?

Ах, у кам' ударило, што не прочита, Витеже, како гуде „СПБВједомости“[2] па да видиш да ти не треба да идеш у Беч! Зар си заборавила чатити руску књигу свијетла круно Душанова? Чуј и почуј како грми са Неве:

„Ми смо већ имали прилике да скренемо пажњу на чудно тумачење, које Аустрија даје нашем споразуму с њоме од године 1897. Докле се Русија, без икаквог користољубља, стара о срећи хришћанских народа, докле се она стара *да балканске државе сачува од* сваког и најмањег *унутрашњег потреса* (баш тако пише: отъ опасныхъ внутреннихъ потрясеній), који би могао ометати њихово *независно* развиће и напредовање, дотле Аустро-Угарска влада користи се сваком тешком минутом у политичком животу Словена, само да извуче за себе ову или ону корист. Најбољи је доказ за ово: држање Бечке Владе за време узнемиравајућих догађаја у Србији. Да

[1] Од 15 (27) децембра.
[2] Од 12 децембра.

би забушила немио утисак, који је такво држање изазвало, бечка штампа сада протура, како је ґбајаги Русија променила своје држање према Србији. У самој ствари од тога нема ништа. Српски управници могу заслужити поверење руске владе само тако, ако поступе по њеним саветима. То бечка штампа измишљава само да унапред објасни свечаности, са којима се спремају да у Бечу дочекају Краља Александра, и ако овај није хтео да олакша судбу невино осуђеним људима."

17-ог децембра стигао је Краљ Александар из Мерана у Беч. О дочеку, који му је указан у престоници суседне монархије, донеле су службене „Српске Новине" овакав извештај:

„Данас у 8 сати 20 минута пре подне приспело је Његово Величанство Краљ из Мерана у Беч; дочекан је од Његовог Величанства Цара, Ерцхерцога Фердинанда од Есте, Ота, Карла Лудвига, Рајнера, Еугена, Карла Фердинанда и Леополда Фердинанда, придоданих официра: фелдмаршал-лајтнанта Барона Кенигбруна и мајора Хордличке; корпусног Команданта, Команданта места, Штатхалтера, Председника полиције, чланова Краљевог Посланства у Бечу, српских официра, почасних консула и српске колоније. На станици била је постројена почасна чета са заставом и музиком из 23-ег пешачког пука „Маркграф фон Баден". После веома срдачног пријема и представљања обостраних свита, Њихова Величанства прошла су поред почасне чете, која је одавала прописане почасти, док је музика свирала српску химну, а затим су се одвезла у Двор, са Њима Њихове свите".

Кад је у своме Двору Цар Аустријски посетио свога Краљевског госта, овај му је предао ленту Милоша Великог, и на гала-ручку, који је дават у почаст Краља Србије, најстарији владалац Европе, шеф стародревне Династије Хабсбурговаца имао је поред „Златног Руна" на својим прсима и слику оног шумадијског сељака из Бруснице, оног аналфабета, који је умео да положи темељ једној новој европској држави и да, у пркос силних Романова, оснује најмлађу европску Династију Обреновића.

Па да видите, није лош ни тај успех — „Владановштине“, кад неколико недеља после урнебеса, који се дигао на Србију због „невино пострадалих радикала“ — Његово Апостолско Величанство излази на станицу да дочека младога Краља Србије, и кад Цар Аустријски меће на себе знаке ордена Милоша Великог....

Сутра дан био је овакав извештај у „Српским Новинама“:

„Београд, 18 децембра 1899 год.

Његово Величанство Краљ посетио је јуче пре подне Њено Царско и Краљевско Височанство Престолонаследниковицу удову Стефанију и Ерцхерцогињу Марију Јозефу, и оставио карте код свију Ерцхерцога, који се сада налазе у Бечу. На доручку, поред придодате свите, били су Краљев Посланик и српски војни изасланик. По подне Његово Величанство посетило је грофа Голуховског, код кога је остало час и по. У вече је био гала-ручак, коме су присуствовали поред Њихових Величанстава сви Ерцхерцози са својим ађутантима, гроф Голуховски, дворски часници, придодати официри на службу Његовом Величанству, бивши Посланик на српском Двору г. Шисл, свита Његовог Величанства, Краљев Посланик са особљем Краљевог Посланства и српски војни изасланик са српским официрима, који се у Бечу налазе. После ручка Њихова Величанства присуствовала су представи у опери у засебној Царској инкогнито-ложи.“

По себи се разуме, да су све новине аустроугарске Монархије биле пуне чланака о дочеку српскога Краља у Бечу. Сваки је наравно писао са гледишта своје партије (прашка „Политика“ била је при томе прилично збуњена или да се њеним језиком послужимо била је мало „kleinlaut“), али у свима се видела ова дупла тежња: доказати Русији да овај дочек Краља Србије у Бечу није наперен противу споразума руско-аустријског од 1897, него напротив иде њему у прилог, и друго: ишчупати од Краља Србије помиловање за руске љубимце у Србији, те да се Русија ублажи и смири.

И српским и хрватским листовима ове Монархије беше та амнестија главно, само се разликоваху од немачких листова у томе, што им се Краљева посета у

Бечу није никако допадала. Новосадска „Застава“ н.пр. крсти се од чуда, како је могао Краљ Александар да иде у Беч, кад га је гроф Голуховски пре неколико дана онако „избрусио“ пред делегацијама... А већ да ли је то било брушење или изјава симпатија за Србију и њену Династију, то смо напред видели.

Од ове хрпе новинарских чланака довољно ће бити да цитирамо само један из полузваничног бечког „Neues Wiener Tagblatt“-а, који је написан у очи Краљевог доласка у Беч. Ово је већ други чланак тога листа о истој теми, очевидно инспирисан са Балплаца:

„Краљ Александар од Србије стиже сутра у Беч. Он ће бити дочекан краљевским почастима и одсешће у Бургу: Све оне свечаности, које се приређују у част страних суверена у Бечу, приредиће се и сада. По свему судећи изгледа да су они, који су хтели да увере свет, како млади Краљ не ужива благовољење Цара Франца Јозефа, те га овај зато није примио приликом последњег Краљевог пролаза кроз Беч, са свим погрешно ценили ситуацију. Онда је наш Двор боравио у Будапешти, и Цар је тада долазио у Беч само на један дан, тако да онда није имао времена да приреди Краљу достојан дочек. У осталом ни онда као и у опште нема никаквог узрока, зашто би Цар имао да покаже Краљу ма какав знак свог нерасположења. Краљ Александар је у спољним односима увек био коректан, он се увек трудио да одржава добре односе са суседном великом државом. Његова унутрашња политика смера да учини крај злосрећној владавини партизанства и своју државу привредно опорави. И одиста у тим правцима виде се већ знатни успеси. Србија је у стању и данас, при овакој мизерији финансија у балканским земљама, да одговара свима својим обвезама на страни, и положај Србије у сваком погледу истиче се изнад свију осталих балканских држава. Боравље́ње Краљевог оца у Србији такође није могло дати повода за какво било нерасположење. Краљ Милан заузео је важан положај у српској војсци, али се у политици није истицао, и управо тек атентат против њега обратио је пажњу на њ. Последице тог атентата учиниле су у иностранству да су охладнеле симпатије

за Краља и Србију. Иностранство је при томе заборавило да је толиковековно ропство Турцима морало оставити мало оријенталске форме и у судству младих балканских држава. Изненађење, које је изазвало суђење убицама Стамбуловљевима, још траје, па и београдски процес после атентата учинио је, да су у цивилизованим правним државама многи људи били изненађени. Али познато је, да ће Краљ Александар по доброти срца свога ускоро сâм ублажити сувишне строгости београдске пресуде, и можда нећемо погрешити ако додамо, да би Краљ Александар и до сада то већ учинио, да није морао зазирати од непријатеља своје Династије, јер би они тиме добили врло опасно оружје, пошто би могли доказивати да је та милост изнуђена туђинским утецајем на унутрашња питања Србије. То знамо и ми овде, а то знају и у Петербургу. За то је чудновата анимозност руске штампе против нас. Кад „СПБВједомости“ тврде, да се Аустроугарска користила својим интимитетом са Русијом да извуче што већу корист из Србије за себе, ми то само можемо сматрати као руску рекламу за грофа Голуховског, јер ми се не мешамо у унутрашње послове Србијине, а што се њене спољне политике тиче, нама је много пријатније кад је Србија добро с Русијом него кад међу њима нема хармоније. Ако има некористољубиве политике, то је наша према Србији, и то надлежни у Петрограду врло добро знају.

Дочек, који ће Краљ Србије овде наћи треба одиста да учврсти његову Династију, у колико је она изгледала уздрмана, али само зла воља може у томе наћи демонстрацију ма против кога. Учвршћење Династије сматра се свуда па и у Петербургу као залога мира и реда“.

Ама у томе и јесте беда, што Русија само из „преформе“ (pro forma) вели, да жели очувати народну династију Србије, а у ствари јој поткопава земљиште под престолом чиме год може...

Од германских листова довољно ће бити да поменемо чланак берлинских *„Фосових Новина“*, па и то само за то што оне, по Шандоровој измишљотини у „Келнским Новинама“ тврде да садашњи дочек Краља Александра у Бечу потврђује његову намеру да се ожени

једном блиском рођаком аустријскога двора, принцезом Маријом Лујизом, ћерком Херцога Кумберландског!

Ову новост измислио је наравно Шандор Петровић да би ослабио политичку важност Краљевог дочека у Бечу. Али је тој новинарској патци одмах заврнута шија како демантијем из Београда тако и из Беча.

Руске су новине *ћутале*. На дан, када је Цар Аустријски онако сјајно дочекао Краља Србије — „СПБ Вједомости" критикују Краљеву депешу мени о Св. Николи и тврде, да је та депеша Краљева „изазвала у Србији велико негодовање. Незадовољство у народу расте из дана у дан, и баш у том времену Краљ Александар прима сву одговорност на себе и благодари Влади, што га потпомаже да изврши његов државни програм."

Између врста може се прочитати и оно што није написано т.ј. „кад се ти, Краљу, идентификујеш са Владом, коју ми морамо срушити, нека ти буде, припиши сам себи што те снађе."

19-ог децембра у вече вратио се Краљ у Београд. Сутра дан приступило се најхитнијим пословима. Пре свега ваљало је комплетирати Владу попунивши место Министра Војног. И Краљ и Влада беху одмах сагласни да тај портфељ треба поверити досадашњем заступнику Министра Војног, ђенералу Атанацковићу, само је сада требало наћи новог Министра Грађевина. Дим. Стојановић беше болестан, а и иначе сувише партизан, да би се на њега вратило. За Јосимовића није хтео Краљ ни да чује а и није имао високо мњење о способностима те радикалне перјанице. Покушах да поменем Светозара Зорића, али Краљ се расрди и рече „чудо не кандидирате Вашега Мишу са Рудника, да бар један Карађорђевац буде у кабинету." За овај изненадни испад као да беше крива пошта, која је, било по „вишем" наређењу, било из сопствене ревности била врло радознала чак и у томе шта ко пише — Министру Председнику, а ја фактички ових дана бејах добио једно писмо са Рудника, у коме Миша П. Михаиловић мало хвали Владу због једне економске мере важне за рударство, много грди политику свога личног пријатеља Др. Владана, а највише га моли, да гледа да не уђемо у двадесети век

„овако крваво завађени“, него да гледа да се о наступајућим „благданима“ дође до помиловања његових других пријатеља... Као да не бих ја у *сопственом* интересу моје Владе то учинио и без опомене са Рудника, али дед', чик сада, када се Краљ Александар вратио из Беча, и где му *меродавни* фактори оставише на вољу да врши своје право помиловања када *он* нађе за добро, пробај да ишчупаш помиловање!... Таман ће Краљ Александар пристати да изгледа као да је под страном пресијом *морао* да помилује радикале! А после, зар је он луд да он ту важну карту, коју држи у руци, утроши за љубав садашњег кабинета, који можда *у главном* питању неће парирати? Боље је причувати ту карту, да се њоме Краљ популарише, ако оно што он мисли урадити не буде врло популарно, па онда рећи да „Владановштина“ није хтела то помиловање раније.

Наравно то је јасно тек сада када се ова историја *пише*. Када се *догађала*, онда је само била на мегдану „прерогатива круне“, која је за Министре „nolli me tangere“.

И тако, пошто не беше ни згодног политичара ни познатог стручњака за Министарство Грађевина, на коме би се могли сложити и Краљ и његов отац и сви Министри, усвојен је Краљев предлог да се за Министра Грађевина узме један виши инжињерски официр, те да у кабинету буду опет два активна официра. Избор је пао на Боривоја Нешића, инжињерског потпуковника. Ја сам пристао на овог кандидата у толико радије, што сам одавно знао овог официра као врло озбиљног радника и што сам својим очима видео, како Боривој чак и своје ађутантско дежурство у Двору употребљава на проучавање најозбиљнијих питања своје струке.

Истога дана, 20 децембра 1899 потписан је дакле указ, којим се за Министра Војног поставља ђенерал Јован Атанацковић а за Министра Грађевина потпуковник Боривоје Нешић.

22-ог децембра примио је Краљ у свечаној аудијенцији новог Румунског Посланика Едгара Маврокордата.

Ја сам добио извештај да је, на место Шисла, за аустроугарског посланика у Београду одређен барон Хајдлер од Егерега.

Сад тек гукнуше и руске новине о дочеку Краља Александра у Бечу. Говорећи о политици аустроугарској у опште „Новости“ од 20 децембра налазе, да „дочек Краља Александра у Бечу нимало не доказује, да је споразум између Русије и Аустрије покварен. Император Аустријски испунио је само правила међународне етикеције, али то нимало не значи да Русија и Аустрија одобравају садашње стање ствари у Србији, него само да те две Велике Силе неће да се мешају у унутрашња питања Србије. Сам Краљ Александар не види у својој држави никакве знаке критичног стања, као што се види из његовог рескрипта, у коме изјављује своје потпуно поверење Министарству Др. Владана Ђорђевића. У таквим околностима Русија и Аустрија морају се ограничити да само пазе на Србију. Стање ствари у њој може се поправити на основу локалних потреба, које су давно познате свима, па нису тајна ни за београдску Владу“. — Много су љуће „Московскія Вѣдомости“ од истога дана; оне директно нападају грофа Голуховског: „Голуховски се сматра, а нарочито он сам себе сматра а великог и финог дипломату, који не само генијалним здејама расправља најзамршенија међународна питања, иего проналази и остварује и такве комбинације, по којима он може чврсто да седи на две столице.

„Ово нам он сада доказује на српском питању.

„Али велемоћни гроф не би требало да заборави на руску пословицу „где је танко онде се и кида“, за коју он може знати и из пољске литературе.

„Русија и Аустрија споразумеле су се да одрже мир на Балканском Полуострву не мешајући се у послове унутрашње Србије и Бугарске. Целом свету је познато, како се Русија лојално придржавала тога споразума. Она је *ћутала* чак и онда, када је у Србији беснела оргија Миланове фанатичке освете. *Једна реч* Русије била би довољна да прекрати зверства, која су узбунила цео свет не изузимајући ни Аустрију. Али

Русија ту једну реч није казала, јер је сматрала да је везана споразумом са Аустријом.

„Али гроф Голуховски не гледа тако на тај споразум. Он не налази никакве замерке томе, што Аустрија указује разне љубазности главним кривцима српских ужаса и тиме подржава један тако страшан режим у несрећној Србији. Благодарећи тој „вештој" политици грофа Голуховског, Краљ Александар дочекан је у Бечу тако својски, удостојио се таквог „радушнаго" пријема, да ће се вратити у Београд као триумфатор, а његов отац имаће пуно права да се хвали таквим дочеком свога сина, и да у њему види одобравање Аустрије његовом одвратном режиму.

„То значи да Аустрија баш иде на то, да одреши руке Русији? То не. Али гроф Голуховски мисли да смо ми код очију слепи, па да он може entrer dans les bonnes grâces Краља Милана, а опет за то остати с нама у пријатељству, које му је тако исто драго.

„Али као да ће се најзад и гроф Голуховски уверити, да има ствари, које се никако не могу сложити, и да му се ваља ослонити на све друго, само не на кратковидност руске политике".

Као по команди и „Россія", истога 20 децембра доноси чланак у истом смислу. И она налази да треба кидати савез с Аустроугарском, која се ето не придржава споразума од 1897, кад тако срдачно дочекује Краља Александра. Па не само то; него се „Россія" сад наједанпут сетила да је сама теслимила Босну и Херцеговину тој истој Аустроугарској и — шкргутнула је зубима.

Што су више руски листови нападали на садашњи режим у Србији, то је све више *германска* штампа доказивала противно. Она узе на себе да доказује добре изгледе на Балканском Полуострву. Примера ради ево шта су донеле дрезданске „Neueste Nachrichten" баш ових дана:

„Посета Краља Александра у Бечу, учињена *по иницијативи Цара Франца Јозефа,* као што насигурно знамо, показала је до очигледности велику интимност између оба Двора и искреност у политичким и трговач-

ким односима између обе државе. *Немачка* има срдачних симпатија за обе државе, а осем тога поклања све већу пажњу индустријским напорима младе и напредне српске Краљевине, и за то прима на пријатно знање извештаје о срдачном састанку владара у Бечу; лични саобраћај Суверена носио је том приликом карактер искреног пријатељства.

„Као што је познато, непријатељи српске Династије протураху до сада врло упорно, да су летошњи догађаји у Србији покварили одношаје између Беча и Београда. Као доказ наводили су факт што се Краљ, кад је прошао кроз Беч за Меран, није састао с Царем. То је нарочито надувано у Русији. Али ето сада Царев позив Краљу да му дође, у походе и начин, како је Краљ дочекан у Бечу, показали су сву апсурдност оних проношења. Осем тога Цар, који је као што је познато један од најмирољубивијих Монарха у Европи, доказао је implicite да је носилац Српске Круне један од главних стубова мира на Балкану, и да његов државни програм од 11 октобра 1897 ужива и симпатије најстаријег Владаоца Европског. У томе лежи велики политички значај срдачног дочека, који је Краљ Александар нашао у Бечу“

XVII

ОСТАВКА МОЈЕ ВЛАДЕ

(од 30 децембра 1899)

Чим се Краљ вратио у Србију, његов отац узе неколико дана одсуства, па оде у лов чак у Мађарску, на једно од имања његовог личног пријатеља грофа Е. Зичија. Радикалске прекосавске и руске новине, које су једва чекале да једном оде из Србије тај клети Краљ Милан, у место да се обрадују, што га се Србија курталисала, макар за неколико дана, дрекнуше unisono: Зар Краљ Милан нема преча посла него да јури зечеве по Мађарској? Анатема их било, њима баш не може да угоди Краљ Милан па да као свећа гори.

Међутим изгледа да је и то кратко одсуство Краља Милана имало једну непријатну последицу. Ђенерал Михаило Срећковић налазио је да по старешинству он има више права ди заступа Краља Милана, када је овај на одсуству, него млађи ђенерал Мита Цинцар Марковић, и пошто се нашао увређен, мора бити да је услед тога тражио пенсију, која му је и дата указом од 24 децембра 1899.

25-ог децембра, први дан Божића Министарски Савет послао је Краљу Милану овакву депешу: „Величанство! Христос се роди“. На то је Краљ Милан, депешом из Кајтор Сент Ивана одговорио:

„Ва истину се роди. Од срца хвала на пажњи вама и вашим колегама. Сретне празнике желим вама свима и вашим породицама. МИЛАН“

26. децембра био је у Двору опроштајни дипломатски ручак у част г. фон Шислу.

Сутра дан 27. децембра давао сам ја ручак у част г. Шисла, после кога је било уметничко посело, на које, је, право са железничке станице, стигао и онај Чедин ћеманеџија из Лондона.

Како је на село дошао и Краљ, то је листа свију званица за ручак и за сёло дан раније поднета на одобрење Краљу. Он је за посело уметнуо „дворску госпођу Њеног Величанства Краљице Наталије Драгу Машин“ која беше случајно заборављена.... Краљ за време целе ове забаве, једино је са страним дипломатама проговорио по коју реч, само је на молбу домаћинову рекао једну љубазност уметнику Роњају — а цело остало време бавио се искључиво са госпођом Машин, с њоме је сваки час ишао на бифе да пије шампањца. То је пало у очи свима гостима само не домаћину, који је морао да буде у свима собама, да ослови свакога госта, да похвали сваког уметника, да „прави авлију“ уметницама. Кад год сам у том циркулисању кроз собе прошао кроз трапезарију, видео сам у једном углу Краља и госпођу Драгу у најживљем разговору. Ако би ме Краљ опазио, он би ме зовнуо себи да ми по n-ти пут каже, како се он никада у Двору тако краљевски не забавља као у мојој кући и тражио је — још мало шампањца. Тада сам видео први и последњи пут Краља мало ћефлеисаног.... При котиљону Краљ је потпуно заборавио на своје Величанство. Јурио је барабар са најмлађима, згртао је по патосу коријандоле да њима засипа Драгу, понашао се како никада дотле, и ја сам био срећан када је Краљ отишао са забаве пре него би постао сувише весео.

Кад сам сутра дан, 28 децембра ишао у Двор да утврдим указ о новом наименовању Краљевих посланика за Скупштину, који беху променили положај (Драгомир Рајовић беше међутим постао Државни Саветник, ит.д.) Краљ ми је понова благодарио, што се у мојој кући осећа готово боље него у својој, јер он Краљевски Двор не може управо да сматра као „своју кућу“, у Двору је све тако укочено, церемонијално...

Шчепао сам за косу и ову прилику да кажем Краљу, како не само државни разлог тражи да се он што скорије жени, него ето баш и то осећање, које је Његово

Величанство баш сада исказало, потреба да се и Он једном у своме Двору осети у *својој* кући, у *својој* породици...

Краљ похита да ми упадне у реч и да са горком иронијом у гласу доврши моју започету реченицу:

— ...„у толико више што смо сви смртни људи, па и најобичније запаљење плућа може Србију оставити без престолонаследника, а већ о атентатима, којима су сви владаоци изложени, и да не говоримо“. Је ли тако докторе? Ја Вам искрено благодарим што у Вашој кући могу да дахнем душом, што у њој могу макар за тренутке да будем само младић, да се мало провеселим, а Ви ми одмах дођете са најнепријатнијим изгледима на болест и на смрт!... Је ли то лепо од Ваше стране? Зар сте заборавили, како је мени било, када сам у Вашој библиотеци угледао само слику смрти, оног „Анатома“ што подиже чаршав са једног леша, који хоће да сецира?... —

Од саме успомене на ту слику Краљ беше сада пребледео, и његов је глас дрхтао тако, да сам одмах окренуо разговор на указ о Краљевим посланицима за Скупштину. — — —

Један Дубровчанин послао је у Лајпциг нарочити чланак о невољама Црне Горе, који је изашао у тамошњем листу „General-Anzeiger“ од 29. децембра, у броју 304.

Ми остављамо на страну што се у том чланку прича о песнику и државнику Кнезу Николи, о његовом експлоатисању Турске, Аустрије, Арбанаса и далматинских „конте“, али хоћемо да забележимо шта се у том чланку каже о Кнежевом раду односно Србије:

„Што се Краља од Србије тиче, против његовог престола ради се на Цетињу стално, час лукаво и подмукло, а час отворено и дрско. Династија Обреновића међутим сасвим је мирна јер лако може да поднесе конкуренцију Петровић-Његоша. Озбиљни српски родољуби нису никада озбиљно рачунали са Цетињем и све авансе, које су им отуда чињене, одбијали су са презрењем. Покојни Јов. Ристић, који је добро пазио на све црногорске поткопе (Minen), те их је увек благо-

времено развалио, рекао је једанпут једном страном дипломати:

„Ма колико да смо у култури још заостали, ма колико да смо политички незрели, опет ми Србијанци не бисмо могли ниједан дан издржати владавину мале пушке, која саставља целу уставност Црне Горе.“

„Сасвим тако мисле сви српски политичари, научници, књижевници, професори, целокупна интелигенција. Катилинарске егзистенције као што су Ранко Таисић и Милан Ђурић, који своје услуге нуде Цетињу, не могу никада довести црногорску династију на Српски престо.“

Тек сада, после оваквих одзива у европској штампи, демантује се, и то не са Цетиња него из *Рима* намера Кнеза Николе да иде у Беч. Барем *за сада* он нема ту намеру...

Мени у Београду беше прилично свеједно, да ли ће Кнез Никола ићи у Беч или неће. Мене је у том тренутку много више интересирало питање *о извозу сувих шљива из Србије* и *о кувању пекмеза* од оних шљива, које нису довољно лепе за извоз, а нису ни подесне за сушење. Кад сам прибрао све податке о томе, са задовољством сам констатовао, да се та грана народне привреде снажно развија, јер докле је лане, 1898, извезено из Србије сувих шљива и пекмеза за десет милиона динара, ове 1899 извезено је за четрнаест милиона у злату. Био сам такав јеретик у политици да сам ових 14,000.000 у злату, које је српски сељак у овој години добио за саме шљиве, сматрао као већи напредак него да је у сваком селу било по неколико политичких митинга. Из истих разлога распитивао сам о свима фазама, кроз које је пролазила тек основана прва *фабрика шећера* у Србији, која је самом својом појавом изазвала непријатељске мере од стране аустроугарских фабриканата шећера, којима је претила опасност да изгубе свој „Absatzgebiet“ у Србији. Те мере беху најпре картел између тих фабриканата, па онда су они код својих влада израдили нарочите високе премије на извоз шећера из Аустро-Угарске у Србију.

Ево шта ми о томе пише бивши Министар Народне Привреде Сима Лозанић 28 децембра 1899:

„Београд 28|XII-99

Драги Владане,

Данас је био код мене Вајншенк, трећи компањон наше фабрике шећера, те ми је говорио о тешкоћама, у којима се налази њихово подузеће услед премија, које се дају у Аустро-Угарској на извоз шећера, и картела, који су тамошње фабрике између себе закључиле, а управљен је противу њих.

У исто време молио ме, као „Fachmanna“, да ти говорим о тим њиховим тешкоћама. Рећи ћу ти само толико: да треба на сваки начин то подузеће одржати, јер су недогледне користи, које ће оно нашој пољској привреди донети. Не само да ће наш произвођач заслуживати на репи по два па и три пута више, но на ма каквом другом усеву, већ ће га фабрике пагнати да заведе плодоред, без кога се не може ни замислити рационално обрађивање земље. Сигурно је да ниједно индустријско подузеће не може толико утицати на унапређење пољске привреде, колико утичу фабрике шећера. Зато су у свима земљама те фабрике нарочнто повлашћиване.

Моје је мишљење: да треба нашу фабрику шећера заштитити од поменуте стране вештачке конкуренције, која би трајала само донде, док се наше подузеће не би угасило. Али само у тој заштити наше фабрике треба одмерити: да не гори ни месо ни ражањ.

У аманет ти та лепа тековина твога режима.

Са искреним поздравом Твој С. М. ЛОЗАНИЋ“

Таман сам се спремао да предузмем контра-мере за заштиту ове „лепе тековине свога режима“ — кад 29-ог децембра 1899 предадоше ми једну ноту аустро-угарског посланства о прирезу на обртни порез, која ме је просто запрепастила.

Још раније жалила се Аустро-Угарска Влада на тај прирез, и доказивала је, да се он не може наплаћивати на робу, која се из Аустро-Угарске увози у Србију, али сам се надао, да ће објашњења Министра Финансија, нарочито после оног сјајног дочека Краљевог у Бечу, бити довољна да умире Бечки Кабинет. Али сам се у тој нади преварио. Нота аустро-угарског послан-

ства, коју сам 29 децембра примио и Министру Финансија спровео — беше формални ултиматум, да се дотични закон у Србији укине, и то до 1-ог јануара 1900, када је тек имао ступити у живот. Ја како! Башка политика, а башка привредни интереси. Двадесетогодишњи политички савез између Немачке и Аустро-Угарске није нимало сметао да међу њима буде повуци — потегни у трговачким питањима, јер и у средњој Европи важи балканска пословица „браство за браство, ама сирење за паре.“

Сутра дан, 30 децембра, одговорио је Вукашин Петровић на овај корак Аустро-Угарске Владе једним писмом мени, у коме подноси *своју оставку*.

То ће радикалним читаоцима ове историје изгледати сасвим невероватно.

Како? Шта? „Највећи аустрофил у Србији“, Вукашин Петровић усудио се да се одупре једном захтеву Аустро-Угарске Владе? Зар тај аустријски „агенат“ у Србији, гори и од самога раскраља Милана, који је с Аустро-Угарском закључивао фамозну тајну конвенцију, зар Вукашин да се одупре своме протектору Калају, зар он да демонстрира против Аустро-Угарске и да поднесе оставку?

Слабо Бога ми!

Па ипак је тако.

И да та оставка не беше само „преформа“ него горка збиља доказује оно, што је даље било тога истог 30 децембра 1899.

Ја сам, чим сам примио писмену оставку Министра Финансија, сазвао одмах седницу Министарског Савета, и пошто сам желео да одлука кабинета буде сасвим независна од утицаја Краљевог, сазвао ту седницу не у Министарству Иностраних Дела, где има нарочита соба за те седнице, него сам је сазвао код своје куће.

Кад су се сви, оваквим позивом изненађени Министри искупили у дому моме, ја сам им најпре прочитао службену преписку с Аустроугарским Посланством па онда прочитах Вукашинову оставку, која је гласила овако:

„Господине Министре Председниче!

Имао сам част примити Ваше поштовано писмо од 29 ов. м. Бр. 14679, којим ми саопштавате одговор Аустроугарског Посланства на моје објашњење, послато Вам писмом мојим од 20 ов. м. ПРБр. 36.437 о прирезу на обртни порез.

Пошто Аустроугарско Посланство категорички захтева, да се укине обртни прирез на аустроугарски увоз у Србију, то се налазим побуђен молити Вас, да учините што треба, да се разрешим од дужности Министра Финансија.

Ја налазим, да образ Србије, мој углед и интерес државних финансија захтевају, да се не учини по захтеву Аустроугарског Посланства.

Но како је Аустроугарска кадра, да свој захтев изнуди принудним мерама противу наше извозне трговине, — што би укочило и наш привредни и наш финансијски живот, нашао сам, да је најзгоднији излазак из овог сукоба — моја оставка.

Подносећи Вам, Господине Министре Председниче ову молбу за разрешење од дужности Министра Финансија, не могу а да Вам од свега срца не заблагодарим на Вашем пријатељском и другарском понашању наспрам мене и на Вашој свесрдној помоћи, указиваној ми у свима приликама у вршењу моје дојакошње службе.

Примите молим Вас, Господине Министре Председниче, уверење о мом особитом поштовању.

30 децембра 1899 у Београду. ВУК. Ј. ПЕТРОВИЋ“

Одмах за тим изјавио сам и ја, да потпуно делим гледиште Министра Финансија у овом питању, да према томе и ја не могу даље остати Министар.

Сви Министри unisono изјавише, да и они нису вољни извршити овај захтев Аустроугарске Владе, да и они подносе своје оставке, и замолише ме да поднесем оставку у име целог кабинета.

Ја сам одмах у тој седници сео да пишем оставку.

Док сам писао, остали су задевали најмлађег члана кабинета Боривоја Нешића, који не састави ни недељу

дана на министарској столици. Неки су му певали „Ала наше за мало бијаше.“

Оставка целог кабинета гласила је овако:

„Београд 30 децембра 1899.

Господару,

Услед енергичне протест-ноте, коју ми је јуче поднело овд. ц. и кр. Аустроугарско Посланство противу обртног приреза, која је нота формални ултиматум, јер захтева да Краљева Влада још пре 1-ог јануара 1900-те године, дакле за 48 сати ослободи аустријски увоз у Србију од тога приреза, што значи да тражи суспензију једног правилно вотираног, Вашим Величанством потврђеног и промулгираног закона — Г. Министар Финансија поднео ми је приложену под ·|. оставку.

Не само с тога, што сам ја као шеф Владе, у одговору на прву ноту овд. ц. и кр. Аустроугарског Посланства о том питању, потпуно усвојио гледиште мога колеге у Финансијама, него поглавито зато, што сматрам, да је овакав захтев једне стране државе мешање у чисто унутрашње законодавство Србије, које вређа суверенитет Српске Краљевине, ни ја, Господару, не могу сложити ни са достојанством Србије ни са којим личним поносом, да предложим укидање једнога закона, који је на предлог моје Владе и донесен, а тек прексутра има да ступи у живот.

Подносећи у највећој покорности Вашем Величанству оставку мојy и целога кабинета, ја и моји другови остајемо само верни Државном Програму Вашега Величанства од 11 октобра 1897, јер, када бисмо пристали да опозовемо овај закон, ми бисмо Србији одузели преко два милиона годишњег државног прихода, а тиме бисмо једва и са тешким самопрегорењем постигнуту фактичку равнотежу државнога буџета понова бацили у вртлог дефицита, који је до сада за читав низ година убијао кредит државни, товарио нове дугове државне и кочио како војно тако и привредно развиће Србије.

Ми, који смо за цело време наше верне и Вашем Величанству безгранично одане службе са напором целе наше снаге радили, па можда гдешто и урадили да по-

правимо судбоносне последице претходних дефицитских режима, — не можемо сопственим рукама рушити већ постигнуте ресултате.

Стога у највећој покорности молим Ваше Величанство да благоволи уважити оставку моју и мога кабинета и милостиво нас разрешити од наших дојакошњих дужности, а ја и моји другови уверавамо и овом приликом Ваше Величанство о нашој непоколебљивој верности и оданости Престолу Вашега Величанства, Таковској Застави и Државном Програму Александра I.

Вашега Величанства Веран слуга
ДР. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ“...

Најлепше је, да је ову оставку ваљало однети не у Двор, него на железничку станицу, јер у 11 часова пре подне истога дана Краљ је полазио за Ниш, и док су Министри писали оставку, њихов пртљаг товарио се у дворски воз...

Министри су таман имали толико времена да на време стигну на станицу, и наравно нису могли помињати Краљу о својој оставци, док се он праштао са Митрополитом, државним саветом, г. Шисло́м и осталим великодостојницима, који су га испраћали.

Али тек што се дворски воз одмакао од Београда, ја сам отворио свој портфељ и предао Краљу оставку кабинета.

Краљ прочита оставку шефа Владе па онда њен прилог, узе оловку из џепа па на Вукашиновој оставци, на полеђини, написа овакво решење:

„Министру просвете за државни архив“ и пружи га Андри Ђорђевићу, а мени врати моју оставку са речима:

— Оно решење, које сам написао на Вукашиновој оставци, важи и за вашу оставку целог кабинета.

— Величанство — рекох — као да ову ствар сматра за шалу, али ја Вас уверавам, Господару, да нама свима није ни најмање до шале, и ми најозбиљније молимо Ваше Величанство, да благоволите уважити нашу оставку. —

Сви Министри потврдише, да је то њихова заједничка молба.

— Амэ, господо — поче Краљ да се љути — то *не може* бити ваша збиља, то је шала и то шала врло

Честитке Божића и Нове Године! Изабрани Скопски Митрополит употребио је и ову прилику да одмах после честитке искамчи нешто, само овога пута нешто — душевно.

„Пријатељу драги Владане! Милост је узвишенија од правде. Благо ономе који може али и хоће да даје милости. Твој пријатељ, изабрани Скопљански Митрополит и Екзарх Доње Мизије Фирмилијан моли те, у име Рождества Христова, а за срећу и здравље твога дома да још данас депешом... —

—...помилујеш радикале? Зар и Фирмилијан стаје у фронт са мојим „глувим“ Ацом? Ах не, —

„...вратиш г. Петра Костића референта за основну наставу у мојој епархији из Солуна у Скопље, његовој јадној породици и важној дужности. Ако је за вајду било је доста, а ја те уверавам да је не само доста него и сувише много било и унижења и мучења Костићевог, који је невин.“

Да сам још десет година министровао, вероватно још не би извео на чисто питање, је ли тај Костић прав или крив, тако су рапорти свију његових непосредно претпостављених били дијаметрално противуположени.

Друга честитка беше од једног чиновника и приступ је гласио овако:

„Потпуно сам убеђен да српски чиновници од 20 година на овамо нису никад тако спокојно и задовољно дочекали Божић и Нову Годину као ово сада. Само сумњам да ће се сви сетити да *вама* за то благодаре, па макар само у мислима. Знам да вам је то последња брига, али се надам да ме за то нећете убројати у људе, којима је осећај признања и благодарности отупео.“

Хм, бела врана, у толикоређа, што баш тај чиновник не може добити класу бар још за три године.

Трећа честитка беше од руског проте у Вајмару. Николај Писаревски, пошто ми је честитао празнике, и пожелео ми свако добро за нову годину сматра за дужност „довести до свѣдѣнія Вашего Высокопревозходительства, *какъ ревнителя православной вѣры*, что Государь Императоръ, выслушавъ докладъ мой чрезъ Е. С. графа К. J. Воронцова Дашкова о нуждахъ православія за

границей, повелѣлъ отъ 29-ог ноября 1899 года отпустить 25.000 рублей на построеніе православнаго храма въ городѣ Маріенбадѣ".

Ето видите, један искрени православни протојереј руски, који је толико уважен на двору Цара Руског, да један његов рапорт зида православну цркву чак у Маријенбаду, не само да ми честита празнике, него ме сматра и за поборника православља — а српски радикални и руски политички листови промукоше вичући да ја хоћу да покатоличим Србију и да закључим конкордат с Папом.

Али најлепша је честитка једне госпође — тако преко двадесете... (код дама је то тешко прецизније обележити). Она пише:

„Једанпут у години ваљда се може украсти неколико тренутака и једном државнику, а да за то не гризе савест. Моја честитка нове године своди се на ову једну жељу: да вас још једно сто година поздрављам на думену Србије. Уз то снаге и стрпљења, voilà tout.

„Када сам вас пре годину дана видела, хоризонат је био тако натуштен црним облацима, да сам се већ сама постарала за кишу. Надувена списатељка, или како ме Ви зовете, модра чарапа, бесна госпођа која се бије с целим светом, бризнула је у плач, чим се уклонила испред ваших очију. Сада је прошла олуја, која је онда дрмусала моје живце. По природним законима после кише сунце. Ваљда није Бог за Србију поставио друге законе? Не, Бог је зато сувише конзервативан, и сад мора и над Србијом грануги сунце да сазре што је вредни тежак посејао. Нека би вам плод био сладак. Наши „добри пријатељи" овамо устумарали су се као пацови. Што дуже траје *сталност у Србији*, то се они сумануције понашају. Та сталност је за њих прави мишомор. Да живи сунце, па макар и са запада, само да сазру добри плодови и да угину микроби". —

Хеј женска главо! Само ти верујеш да може ичега *сталног* бити у Србији! Ти желиш једном *српском* Министру да сто година остане тежак на државној њиви, а не знаш колико је пута он, само за ове две године, морао да напушта и плуг и сејалицу, ти не знаш да још

ниједан једини српски Министар није окусио ни први плод са својих усева, ти ниси слутила да ће се ова твоја честитка и жеља сложити у многозавидни портфељ dos-à dos са најновијом Министровом оставком.

Осем ових честитака нађох и једно приватно писмо Консула Приштинског Свете Симића, у коме ми шаље једно писмо Срећка Остојића Митрополиту Дионисију. „Прота Остојић је — вели Света Симић — одличан патриота, коме сам ја ставио у дужност да путујући по Епархији ради мирије, пази на кретање агената *аустријских* и *црногорских*. Налазим да је садржина његовога писма такве природе, да треба да се и Ви с њом упознате. Човек о коме је реч, убица је капетана Јаснића. Утекао је после убиства у Турску, био је неко време фамулус учитељу у Мељаку, и одатле, укравши магацинку учитељеву, утекао је у Црну Гору. Са црногорским пасошем не би можда могао прећи (у Србију?), с тога покушавају да му набаве турски пасош. Може бити да су све ово нагађања, али прилике су такве да о свему треба водити рачуна. Г. Митрополит предајући ми ово писмо, молио ме да Вас уверим, да ће он и његови људи пазити на све, што би Србији могло нахудити“.

Штета што не нађосмо противног писма које је било приложено, те тако не знамо, куда то браћа Црногорци опремаху једног убицу са магацинком и са турским пасошем... Сигурно је и то писмо пропало у амбис, који би требао да буде архива Краља Александра.

Док сам све ово прочитао, дворски воз стиже у Лапово. Тек ту беше готова Краљева депеша Посланику Михаиловићу у Беч, и она је послата са лаповске телеграфске станице.

Ево како је гласила та Краљева депеша: „Молим да одмах одете код Голуховског и да му саопштите по моме налогу, да је услед ноте аустријске, којом траже да Влада опозове закон о трошарини на аустријски увоз, цела Влада поднела оставку, јер нема могућности да један закон, који преко два милиона прихода даје, и који је сама јесенас поднела, сада укине — и да је немогућно Министре на то приволети. Изјавите Голуховском од моје стране да би свака промена Владе у данашњим

приликама била од превелике штете по наш унутрашњи развитак и да би за Аустрију било врло незгодно да због једног питања релативно ситне вредности скрха једну Владу, која ради на моје потпуно задовољство, и чија је политика примљена у земљи. Такав пад Владе на томе питању сматрао би се као њихово (аустријско) попуштање руским наваљивањима. Изјавите му да апсолутно од Владе не могу захтевати укидање једног њеног сопственог закона. Молим да ме одмах о ресултату ваше посете известите. АЛЕКСАНДАР“

Одговор Посланика Михаиловића Краљу, који је примљен у Нишу, гласио је овако:

„Голуховски остаје при свом захтеву наводећи, да је закон противан трговачком уговору и да је донесен без знања и споразума са Аустријом. Јавно мишљење, протест у делегацијама, као и покрет међу посланицима против овог закона нагоне га да остане при свом захтеву, и ако је далеко од тога, да Србији и њеној садашњој Влади прави какве сметње. Саветује да Влада нађе сходан исход да сама промени закон или нарочито повласти аустроугарски увоз. Не слаже се са мишљењем да се одступање владе може тумачити попуштањем Петрограду. О том обзиру неће да води рачуна. Министру Финансија аудијенција за уторник неизвесна, за среду извесна.“ МИХАИЛОВИЋ“

Из ове депеше се види, да Краљ није показао целу садржину своје лаповске депеше мени, јер у препису, који ми је дао, не беше ни помена о каквој аудијенцији Вукашиновој код Голуховског. Или, ако је у оном препису била цела депеша Краљева, онда је сигурно да је на којој другој станици, после Лапова, Краљ послао још једну депешу, о којој није ништа казао мени, па је Михаиловић уједно одговорио на обе Краљеве депеше.

У осталом о овом одговору ја сам сазнао тек после 2—3 дана, када је Краљ навалио да Вукашин оде лично у Беч, да уклони ту изненадну сметњу. Ја сам пристао на ту нову мисију Вукашинову нарочито зато што сам био уверен, да ће Вукашин боље бранити и свој закон и достојанство Србије него Краљ својим непосредним утицањем, јер је Краљ односно суверенства био

непоколебљив само у једном питању, у питању — помиловања.

Вукашин је дакле одјурио у Беч. Његова прва депеша отуд гласи:

„Био сам код начелника Министарства Иностраних Дела Сузаре, који је референт Голуховског.[1] После мог објашњења рече: Ствар се тиче само форме. Ова може да се нађе, на што сам поред захвалности изјавио готовост, да ту форму са њим споразумно потражимо, ако је он не би нашао у мојој наредби[2] на што је пристао.

ВУКАШИН“

Друга му је депеша од 4 јануара 1900 и гласи:

„Данас преводим на немачки све што ми треба. Сутра идем Голуховском. Потврђује се несумњиво да је протест чисто унутрашња ствар аустроугарска. Шисл[3] заузима се поштено. ВУКАШИН“

5-ог јануара, после аудијенције код Голуховског, Вукашин телеграфише мени:

„Послао сам Краљу извештај добар. ВУКАШИН“

После разговора са Голуховским имао је Вукашин конференцију са Сузаром, и депеша о постигнутом резултату гласи:

„Наредба моја од првог децембра има да се допуни овако: *роба увозна из уговорних држава не подлежи плаћању приреза на обрт.* То је највише што сам могао постићи. *Нисам задовољан.* Сутра се враћам.

ВУКАШИН“

Последња његова депеша из Беча од 6-ог јануара у вече, гласи:

„*Закон остаје*, али се на увоз не може наплаћивање вршити. Краљу сам јавио. Сутра полазим а тамо (у Ниш) ћу, чим свршим посао у Београду.

ВУКАШИН“

Краљ се закачио за оно да *закон остаје*, да српска влада није принуђена да услед протеста једне стране владе укида и један свој закон, да српски Министар Иностраних Дела не мора ништа одговарати на ону протест-ноту,

---

[1] По овој ствари.

[2] За извршење закона.

[3] Нови шеф Царeве кабинетске канцеларије беше такође већ у Бечу.

да је распис једнога српског Министра, или његова наредба за извршење једног његовог закона, чисто унутрашња ствар српске Владе и према томе да Влада нема више никаквог разлога да одступа.

На примедбу моју да је оним аранжманом спасена само форма, али да није спасена суштина, јер се прирез на обрт неће моћи наплаћивати на робу ни једне од држава, са којима је Србија има трговачки уговор — Краљ је одговорио питањима: Је ли Србија у стању огласити Аустро-Угарској царински рат? Може ли она у опште живети, ако јој Аустро-Угарска затвори своје границе за више од три четвртине целокупног извоза њеног? Шта је већа штета за Србију: овај мањак у предвиђеним приходима државним за 1900, или катастрофа, која би за нашу целокупну привреду наступила, када би нам Аустрија затворила границу?

На ова питања цела Влада је морала пристати на мању штету, и задовољити се тиме што је спасен декорум државни, а већ наша „филаделфија“ Вукашин наћи ће та два милиона...

Тако је свршена ова министарска криза, која је онако из небуха букнула 29 децембра услед ноте Аустро-Угарске.

Тек сада, када је ваљало изнети буџет пред Скупштину, доспео сам да прочитам једно писмо Вукашиново са његовим прилозима, које ми је послао још 30-ог новембра из Мерана:

„Господине Министре Председниче!

Радио сам од почетка октобра па до данас, дакле пуна два месеца, на саставу буџета за 1900 год. Слободан сам ради вашега знања саопштити Вам ресултат тога труднога посла.

Приступивши раду, морао сам најпре да се обавестим о стању, које је претходило 1900 години, за коју ми је ваљало спремати буџет. Узео сам преда се године: 1897 и 1898, као најважније за мој посао, па сам нашао:

Да је за 1897 одобрено било, по буџету, расхода свега 64.020.606.95 динара; а у ствари да је расходовано 72,123.620 динара; дакле за 8,103.014 динара више.

У 1898 години било је предвиђено: прихода 63,659.720 а расхода 64.670.606 дин. Приходи су пребацили предрачун са 2,180.489 динара; а редовни расходи су надмашили предрачун са 6,343.118 динара; ван буџета утрошено је још 8,149.649 а сем тога депоновано још 1,524.146 динара, — свега, дакле, депоновано и расходовано 80,687.519 динара, У 1899 години прекорачена је сума расхода буџетом предвиђена са 8,000.000 динара; те ће сума расхода изнети у тој години не 68.882.000 колико је буџетом предвиђено, него за 8.000.000 више.

Имајући такву слику пред очима, ја сам, још јесенас, поднео Скупштини измене у закону о порезу, те сам за времена осигурао приход у 1900 год. за неколико милијуна већи него што је био до сада.

Из приложеног предрачуна прихода види се, да је приход за 1900 годину увећан на спрам 1898 са 11.000.000 динара; овај предрачун је тако пажљиво састављен, да смем јамчити, да ћемо завршити 1900 годину без дефицита, ако суму расхода сведемо на 76,000.000. Да је ово могуће учинити, доказује нам стање из 1899 године. Ми смо потрошили више него што је буџетом за ту годину одобрено било, око 8.000.000. Али биће и мање утрошених кредита, те ће се право прекорачење целог буџета расхода свести на 6,000.000. Ако се буџетској суми расхода у 68,882.000 дода сума стварног прекорачења, изићи ће да смо у 1899 утрошили око 74.800.000. Када у 1900 одредимо на расходе 76,000.000, требало би са тим да изиђемо на крај. И по мом уверењу, може се изићи на крај, само ако се сви чланови Владе реше: да 1900 годину посвете финансијском ојачању наше отаџбине. Све нове установе ваља одложити за 1901, када ћемо финансијски бити јачи. Ако ли сада у тренутку, када се боримо за стварну равнотежу у буџету, хоћемо да идемо напред у свима гранама државне управе, онда се мора буџет за 1900 годину завршити са дефицитом од 2—3,000.000.

Ја бих био за равнотежу у буџету; али не могу моје мишљење да натурујем и осталој г.г. Министрима.

С тога шаљући вам предлог буџета расхода и предлог буџета прихода, молим вас, да, за време мога од-

суства, проучите понова и овај другарски извештај и буџетске предлоге, па када се вратим, да убрзо будемо готови с буџетом за 1900 год.

Примите, молим Вас, Господине Министре, уверење мога особитог поштовања. ВУК. Ј. ПЕТРОВИЋ“

Кад се овоме писму Министра Финансија дода оно напред наведено писмо Краљево од 10 децембра 1899, онда је јасно зашто није Скупштини на реду поднесена ни једна од спремљених већих реформа, зашто сам морао да сараним у мојој приватној архиви и закон о државној служби уопште и закон о Краљевској дипломатској и консуларној служби на по се.

XVIII

НА НОВУ ГОДИНУ 1900

Првог јануара 1900 после службе у Саборној Цркви у Нишу, Краљ је у Нишком Двору примао честитања нове године.

Прва честитка била је од Министарског Савета и ова је била доста необична. Ја сам том приликом казао ово:

„Молим, Господару, да приликом Нове Године благоволите милостиво примити и верно поданичка честитања Вашега Министарског Савета. Како данас ступамо не само у једну Нову Годину, него и отпочињемо нов, двадесети век хришћанске историје, и како је, према небројеним свечаним изјавама Вашега Величанства од 11 октобра 1897 на овамо, Краљу Србије Отаџбина преча од свега, то ја мислим да ћу најбоље одговорити осећањима и мојих другова и Краљевском идеалу Вашега Величанства, ако нашу честитку сконцентришем у једну жељу: да Србија у двадесетом веку постигне још већих успеха на политичком и културном пољу него што беху успеси, које постигла у деветнаестом веку, и ако и ови, ометани непрекидном и крвавом династичком и партизанском борбом, ипак доказују колосалну животну снагу нове српске државе, јер су на згаришту једног турског пашалука били у стању створити независну Краљевину. Ова наша, ја могу слободно рећи, заједничка жеља, да Србија у двадесетом веку буде у сваком погледу напреднија него што је била у XIX-ом, може се остварити само тако, ако дефинитивно у њој престану крваве династичке и бесомучне борбе политичких партизана, ако Србија буде у стању сву снагу свију својих синова сконцентрисати на заједничком напорном раду за

привредно, финансијско и војничко јачање своје, јер само тако биће она у стању не само бранити свој тако скупо стечени суверенитет државни од повреда са стране, него и продужити и довршити своју националну мисију. Овако сложан, истрајан, и за далеку будућност срачунат заједнички рад свију Срба постаће могућан само онда, када за све њих буде потпуно јасно, да династичка и партизанска борба нема више никаквог изгледа на успех, кад цела народна интелигенција напусти своје досадашње очајно политизирање и када заједно с народом прегне на продуктиван ра̂д, који једини води материјалном благостању, а преко овога политичкој карактерности и слободи. Такав ресултат не може постићи ниједна Влада у Србији, па ма колико она трајала, не може га постићи ниједан владалац, па макар он целога живота владао по тачно одређеном државном програму и макар он све личне промене у својој Влади удешавао једино према томе програму, јер ће политички коцкари увек рачунати, да ће доћи до леба без мотике ако не под једном Владом а оно под другом, ако не под овом *династијом* а оно под другом. Ваља дакле пре свега доказати свима превратним елементима у Србији, и свима страним факторима, који се служе тим елементима за своје циљеве, да никакви атентати, никаква убиства и никакви насилни превраты не могу оме̂сти Србију на њеноме путу ка извршењу националне мисије, да има у њој нешто бесмртно, као што је и народ, а то је народна династија, која је кадра да преживи све те покушаје и да стално води Србију њеном народном циљу. Дајте нам, Господару, такву династију, крајње је време. Када ми је Ваше Величанство пре 27 месеци поверило да саставим Владу на основу програма „Србија преча од свега", моја је прва реч била: жените се Господару, осигурајте народну династију, створите тај непромењиво стални „pivot", око кога ће се згруписавати народни живот, који ће бити јачи од свију промена. Од тога дана па до сада ја сам и у разговорима са Вашим Величанством на само, и у овако свечаним приликама, пред узвишеним родитељем Високог вам Краљевства и пред свима Министрима небројено пута понављао ту молбу, на жалост

без успеха. Данас, после тешке кризе преживљене услед атентата на Његово Величанство Краља Милана, и у сред министарске кризе, изазване новим туђинским мешањем у унутрашње послове Србијине, ја понављам *последњи* пут моју молбу: жените се Господару, јер само када Краљевска Династија Србије буде имала толико законитих наследника да сви претенденти и сви политички коцкари морају изгубити сваку наду на успех, само онда моћи ће Србија извршити своју националну мисију. Ја не знам, Господару, да ли ћемо ми, после прекјучерашње аустријске ноте, остати Министри, али што поуздано знам, и што сматрам за дужност баш данас изјавити то је, да ми нећемо никако моћи остати Министри, ако се Ваше Величанство у току ове године не ожени!“ —

— Хвала, Г. Председниче, вама и вашим друговима на честитци нове године и новога века. Одиста сте погодили оно што је данас и моја најживља жеља: да Србија у XX-ом веку буде срећнија и напреднија него што је била у XIX-ом. Потпуно делим ваше и ваших другова уверење, да се то може постићи само тако, ако у Србији једанпут за свагда престане и династичка и партизанска борба. Ова последња сведена је за време од како сте ви са својим друговима на Влади на такав минимум, као да је више и нема и већ се може у целој Србији посматрати, како је цео народ прегао на рад, чак и наша политикастерска интелигенција почиње тражити себи хлеба ван политике. Како сам ја тврдо решен, у пркос инцидентима, као што је прекјучерашњи, одржати не само садашњи режим него и вас, као извршиоце, на управи земаљској, то сам уверен да ће кроз неколико година даље вашега консеквентног рада цео наш политички пролетаријат наћи себи ухљебија у новим железницама и привредним предузећима, и то бољег од државне службе, а кад политика у овој земљи престане бити питање насушног хлеба, онда ће се створити нове политичке *начелне* партије, са којима ће бити могућно завести ширу уставност без штете за велике циљеве наше националне мисије. На тај начин ви ћете, Г. Председниче, са вашим друговима дефинитивно прекинути досадашњу партизанску борбу, која је толике несреће Ср-

бији донела и створивши услове за правилан уставан живот, ви ћете моћи државне послове предати новим, одморним људима са свежом снагом. Остаје још она друга, можда још већа опасност за правилно развијање и напредовање Србије, остаје династичко питање, које одиста треба да сам решим. Ако су све досадашње молбе и мог оца и ваше и ваших другова и свију пријатеља наше Династије остале без успеха, верујте ми, Г. Председниче, да то није било, што нисам разумевао сву тежину и сву важност тога питања, јер кад не бих имао довољно патриотизма за то, сâм нагон самоодржања Династије довео би ме до тога да појмим огромну важност моје женидбе. Али, господо, ја нисам само Краљ, него сам и човек, који је *жедан* личне среће и мира, а колико сам тога имао до сада у нашој кући, то ви сви добро знате. Ја не смем ризиковати да у браку будем оне среће, које је био мој отац — пардон пâпа! (Краљ Милан, који је стајао код прозора, само климну главом афирмативно). Ја сам морао добро размислити пре него што се решим на тај корак, јер поред дужности да очувам државни интерес, ја имам и право да се постарам за моју личну срећу. Зато сам до сада ћутао. Али сада, када Ви, Г. Председниче тако прецизно формулирате рок за моју женидбу и када чак од ње правите ново кабинетско питање — могу вам рећи, да је ваша *претња* излишна, да ћете ви и ваши другови бити Министри и кад се сврши ова година. која данас почиње, јер ево вам *дајем моју Краљевску реч, да ћу се ја у току ове године оженити*. Још вам нисам у стању ништа ближе казати, али за сада можете се задовољити овим мојим *формалним обећањем!*

— Живео Краљ! — узвикнуше обрадовани Министри.

— Très bien, mon garçon — рече Краљ Милан и загрли свога сина.

Док се Краљ руковао са свима Министрима, уђе дежурни ађутант и јави:

— Народна Скупштина! —

Краљ изађе одмах са Министрима у велики трем на горњем спрату Нишког Двора, у коме беше постројена цела Скупштина in corpore.

Председник Сима Несторовић поздравио је Краља са неколико речи, у којима је у име Народног Представништва честитао нову годину, и уједно показао да још непрестано живи у непријатељству са српском граматиком.

Краљ је на овај поздрав Скупштине одговорио оваквом импровизацијом:

„Од свега срца благодарим, Господине Председниче, на честитањима, која ми подносите у име Народног Представништва. За време садашње сесије, а у току месеца септембра и октобра имао сам чешће прилике да вас видим, и да вама и народним представницима изјавим моје потпуно задовољство стањем у земљи и патриотском готовошћу, са којом сте прихватали предлоге моје Владе. Дошавши овамо тек прекјуче, ја још нисам имао прилике да се видим са представницима народним. У толико ми је пријатније, Господине Председниче, што због честитке нове године, имам задовољство да видим целу Народну Скупштину. Благодарећи вам на честитци, изјављујем жељу и поуздану наду, да ће се Скупштина у овој сесији за 1900 посветити својим законодавним радовима са истим самопрегорењем, одушевљењем и љубављу према мени, Династији Обреновића и Србији, са којима је радила и у сесијама за 1898 и 1899. (Скупштина грмну „хоћемо Господару“). Ја сам потпуно уверен, да ћете ви и од сада као и до сада са потпуним самопрегорењем радити на унапређењу Отаџбине и да ћете, одушевљени својим досадашњим осећањима одговорити свом високом позиву патриотских представника Народа („хоћемо, хоћемо“).

„Сада сте сазвани да узмете у уставни претрес још неке предлоге а нарочито предлог *државног буџета*. Буџетско питање, које је у свима земљама врло важно, добија у нас, нарочито ове године у толико већу важност, што је ово први буџет, који је састављен на основу новог закона о грађењу буџета, и што се за њ може рећи, да је први буџет, који потпуно одговара фактичном стању. Моја Влада, која ужива моје потпуно поверење, радила је на томе буџету са највећом брижљивошћу и тачношћу, и у томе раду учествовао сам и ја у седницама

Министарскога Савета, које су држане од како сам се вратио из иностранства. Господа посланици знају моје намере и жеље да се народ не оптерећава новим порезама, да се у буџету расхода избегавају сви трошкови, који нису безусловно нужни, а да се уносе само они издатци, без којих је развитак државе апсолутно немогућан. Пошто је прека потреба да се државне финансије среде, ја сам избрисао све издатке, који су се могли избрисати без штете за праве државне потребе. Препоручујем вам да озбиљно проучите буџет, који ће вам се поднети, и када тако учините уверен сам, да се решење Скупштине код појединих позиција неће много разликовати од владиних предлога. Једини војни буџет знатно је повећан, али ја се надам, да ћете и ви, господо посланици, делити моје убеђење, да је веома потребно што више и што боље организовати нашу војну снагу, да се на тим издатцима не сме штедити, јер у њима је гарантија за сигурност наше земље и за бољу и срећнију будућност („живео“! захори се по редовима скупштинара).

„Право ми је задовољство што сам вас све видео одмах у почетку вашега новог рада и што сам у стању да вам и у овој свечаној прилици кажем, колико сам задовољан садашњим стањем у земљи, да вам уједно саопштим моју чврсту и непоколебљиву одлуку, да ово садашње стање одржим, како нико у Србији не би помислио или поверовао да би могла наступити каква политичка промена. Прошло је време политичких промена. Од године 1897, од онога дана када сам ја објавио Народу мој државни програм, и од како је Народ тај мој програм сложно прихватио, као што то доказују општи избори из године 1898 — настао је у Србији озбиљан рад... И само зато могло се десити да у исто време, у коме је у многим европским парламентима владала само распра и свађа, у Српској Скупштини је владао примеран ред и сложан рад, она се ослободила партизанске свађе, и дала је доказа да у српском народу има животне снаге и да је народ вољан да иде путем, који му је његов Краљ означио као једино спасоносни („Живео! Живео!“)

„Можете, господо посланици, потпуно ослонити се на моју чврсту одлуку да водим Србију на томе путу не само ове године, која данас почиње, него и у годинама које су за овом на реду. А ја сам уверен, да ће и Скупштина ићи тим путем и да се неће дати омести интригама појединаца и покушајима политичких агитатора, од којих су неки покушавали да на ново оживе старо партизанство. Они су заборавили, да од таких покушаја могу имати вајде само непријатељи реда и правилног развитка у Србији. Само елементи нереда и преврата могли би од тога имати користи. („Живео! Живео!“)

„Желим Народној Скупштини сваку срећу у новој години и желим јој срећан рад у корист Отаџбине и престола!“

Одушевљени и дуготрајни усклици „Живео“ поздравили су и завршетак ове Краљеве беседе.

Наравно да та беседа није могла наићи на такав пријем и у — Русији. Ево како је велики руски лист „СПетербургскија Вједомости“ у своме броју од 10 јануара 1900 пропратио ту Краљеву импровизацију:

„И тако, у својој дугачкој беседи, прекиданој усклицима одобравања од стране Народног Преставништва Краљ им је пре свега диктирао, како треба да се понашају односно буџета, на коме је и *он* сам радио, и препоручио нарочито да војни буџет приме тачно по предлогу. За тим је, очевидно хитајући да побије гласове о помиловању невино осуђених, изјавио своје потпуно поверење Влади и задовољство идеално добрим стањем у земљи, које је она створила. Али кад је тако, онда зашто у тој беседи, која је у суштини права престона беседа, Краљ не рече ни једне речи о односима страних држава према Србији у времену, од како је она ступила у милановску еру? Зашто ниједном речју не помену односе према Русији, која је увек заштићавала (покровитељствовавшая) јужне Словене, за које је толико крви своје пролила? Зашто је то прећутао, кад је све тако лепо и красно у Србији? Ми верујемо полуслужбеним (?!) „Београдским Новинама“ да су скупштинари поздрављали својим усклицима ову беседу, али ми сумњамо да им је при томе душа била весела, када су чули да неће

бити никакве промене, да ће још дуго трајати мрачна епоха терора и лични ћеф једнога човека, који се крије иза завеса, а за кога сви добри српски родољуби признају, да је зао геније Србије.“

Новосадска „Застава“ није нашла ништа лепше да честита српском народу нову годину него један допис из Београда, у коме се доказује, како се Династија Обреновића само тако може осигурати, *ако Србија постане аустроугарски Freistaat*... И ово није бачено тек онако без плана. Непријатељи Династије највише су се бојали *женидбе* Краља Александра, зато су, поред ове идеје о уласку Србије као засебне државе у састав аустријске монархије бацили у новине глас, како онај ванредно љубазни дочек Краља Александра у Бечу не значи ништа друго него да Краљ Србије има озбиљну намеру да се ожени једном *аустријском* Ерцхерцогињом. Та женидба има да буде спрема за претварање Србије у аустријски „Freistaat“. Чак су били толико незграпни да су именовали Ерцхерцогињу Марију Христину Наталију, ћерку Ерцхерцога Фридриха, као будућу Краљицу Србије. Сад им је било лако задобити некакав пештански листић (Neues Politisches Volksblatt) да ту женидбу престави као сасвим озбиљни пројекат, и он је у свом броју од 3 јануара донео слике Краља Александра и Ерцхерцогиње Марије, уоквирене српским, аустријским и мађарским грбом.

Како је међутим познато, да још ниједна аустријска Ерцхерцогиња није променила веру, јер је кућа Хапсбуршка не само строго католичка него и „апостолска“, то је било *сигурно*, да ни ова Ерцхерцогиња неће за љубав удаје за Краља Александра прећи у православље. Шта беше најближе памети и највероватније? Краљ Србије признаће Папу за црквеног поглавара, т.ј. он ће прећи у унију с Папом, цела Србија постаће griechisch-uniert. То је у толико вероватније, што су сви радикалски српски и сви руски листови unisono доказивали да моја Влада, још од свога доласка на управу земље петља нешто с Папом... Ето дакле куда води садашњи режим Србију: Унија, најпре религиозна, па онда женидба аустријском ерцхерцегињом, па онда политичка

унија с Аустроугарском. Да би ово још боље притврдили, „Застава“ (од 4 јануара) доноси овакву белешку:

„Писмо Краљице Наталије Краљу Александру. Из Будимпеште јављају, да је Краљица Наталија писала писмо свом сину Краљу Александру. У писму Краљица меће на душу Краљу, да помилује осуђене радикале, јер ће само тако моћи повратити према себи поштовање образована света. Осим тога, Краљица одговара Краља Александра од намере му, да се ожени аустријском принцезом. Напротив саветује му, да узме православну принцезу, **ако већ хоће да се жени**“.

Ово „ако већ хоће да се жени“ показује њихову најтајнију мисао, да би најбоље било да се Краљ никако не жени...

У другој белешци јадикује „Застава“, како у Србији „нема милости“, јер „ето прође и нова година, она је донела Србији раскраља из лова, али није донела помиловање“... Шта се истинољубиве „Заставе“ тиче, што је баш прошле недеље ослобођено *двадесет радикалаца* из апса, међу којима је био и Максим Сретеновић? Шта ће њима газда Максим, њима требају главешине радикалске да руше Династију Обреновића, да им помогну доказивати, како Династија хоће да пошокчи Србију и да је теслими Аустроугарској.

И ако је српски пресбиро одмах најкатегоричније демантовао све те апсурдне гласове, руска и француска штампа веровала је својим радикалским инспираторима из Србије и лила је крокодилске сузе због ове „апостазије“ у Србији, као што ћемо доцније видети.

Та иста непријатељска штампа измислила је и протурала још једну крупну лаж о Србији: да су пронађене огромне *злоупотребе у војничким фондовима*, да те злоупотребе јако терете — Краља Милана, и то у толикој мери да ће се он тешко моћи вратити са свога лова у Србију.

На то је у свима листовима, који су стајали на расположењу Српске Владе, одговорено: да нису пронађене никакве злоупотребе, да Краљ Милан, као Командант Активне Војске нема посла ни са каквим фондовима, и да се он већ вратио у Србију и са Краљем отишаоу Ниш.

У централној Европи јавно мишљење окретало се полако али стално, у корист тадашњег режима у Србији. Ево како је писао „Prager Abendblatt“ пре 5 дана:

„Краљ Александар може, према извешћима из Београда, бити потпуно задовољан стањем ствари у његовој Краљевини, мирним развитком за време његовог бављења у иностранству и стањем, које је затекао по свом повратку. Што се више консолидују унутрашње прилике у Србији, то ће мање претити опасност за мир у њеном најближем суседству и за мир на Балканском Полуострву у опште, и према томе *нико неће имати прилике да се меша у унутрашња питања Србијина.* Врло је пријатно констатовати да почиње нестајати и оне велике заоштрености међу њеним политичким партијама. Пресуда радикалима је изречена, напредњаци не постоје више као партија, либерали су поцепани на две суревњиве фракције. Опажа се тенденција за што веће груписање и помагање кабинету Ђорђевићевом у његовим напрезањима за ред, мир и напредак.“

Али могло би се рећи, то је полуслужбени лист аустријске Владе, то је сигурно писано у бечкоме пресбироу. Добро. Ево како је велики демократски лист *„Berliner Tagblatt“*, који је дотле нападао све у Србији, а највише садашњу Владу, писао о стању у Србији у своме броју 22 од 1|13 јануара 1900:

„У пркос свима руским и српско-радикалним прогнозама, напредује Србија мирно али непрекидно. Ко је, као ја, имао прилике да без икаквог свог личног интереса посматра дуже времена, и по разним крајевима Србије, народно расположење у Србији, да посматра држање српске штампе, да прати развитак свију грана државне администрације, тај мора признати, да сада у свима правцима владају правилни односи, да је пулс целога државног организма правилан.

Овај факт, који је врло важан за мир на Балканском Полуострву у опште, а за односе између Србије и Аустро-Угарске на по се, само је логична последица онога, чему тежи кабинет г. Ђорђевића, само је природна последица онога, што се искрено жели у свима слојевима народа.

Програм ове Владе, која се ево већ две године одржала на управи земље, врло је прост, сигурно зато што се оснива само на животним интересима државе. Србија нити може нити хоће да води спољну политику тако званог „великог стила“, а неће зато што зна да таква политика у данашњем груписању Великих Сила не би имала никаквог изгледа на успех.

Од самог свог постанка Министарство Ђорђевићево усвојило је у погледу спољне политике ово начело: лојални, на међусобном поштовању основани односи према свима великим (Аустрија, Турска) и малим непосредним суседима. Ово је кабинет или већ сасвим постигао, или, у колико се тиче Русије на најбољем путу да постигне.

Тежиште програма ове Владе налази се на пољу унутрашње политике, на коме је, на жалост, затекла много рушевина. Познато је да су владе, које су се од 1889 на овамо смењивале на управи Србије, врло мало урадиле за народно благостање, а врло много и сувише много за разоравање унутрашње државне организације. Најтежа одговорност за ово пада, по моме нахођењу, на радикалну странку. Она беше партизански интерес подигла на висину најважнијег ако не и јединог државног начела. Што год је мислило по радикалски, све је то било на државним јаслима, а ко год се усудио другаче мислити, са њим се поступало као са непријатељем. Отуда је под радикалним владама целокупна државна управа одозго до доле дошла у слабе, неспособне а покадшто и у не сасвим чисте руке. Гоњење политичких противника ишло је тако далеко да је неколико стотина људи главом платило само зато, што ти људи нису веровали у јединоспасавајућу моћ радикализма, што су се против њега борили. Јасно је, да је у таквим околностима морала да страда културна, етичка и економна страна народног живота. Да се ова три затрпана извора народног и државног опстанка очисте и понова отворе, требало је пре свега уклонити партизанство, које беше већ дотерало до гротескних облика, и ваљало га је заменити режимом, који би служио потребама и интересима целокупнога народа. Зато је требала Влада над партијама, састављена од способних, енергичних и поштених људи.

Као што последње две године доказују, Краљу Александру је пошло за руком да нађе такве људе, и да им повери један тако безгранично тежак задатак. Кабинет Ђорђевићев није ништа друго до владавина рада и народног препорођаја. Је ли било каквог успеха од његовог рада? Факта одговарају да јесте. Факт је да се народна просвета знатно поправља, да на челу појединих округа и срезова стоје способни чиновници, да је војска квантитативно и квалитативно знатно унапређена, да трговина и занати, земљорадња и сточарство показују много више рада и полета.

У овим несумњивим фактима лежи узрок зашто у пркос свима пророштвима панславистичких револуционара, данас у Србији влада мир, ред, законитост и напредак. Сваки европски публициста, сваки најобичнији европски туриста, који би отишао у Србију, може се о овоме, што рекосмо, уверити сопственим очима“.

Како су оваки чланци у великим немачким листовима утицали на јавно мњење, види се из једног писма, које је писао г. *Ото Фр. Кох*, главни уредник дрезданских великих новина „Neueste Nachrichten“ једном своме пријатељу у Бечу:

„Један велики овдашњи финансијер, са којим имам обичај сваке недеље попити по чашу вина, обратио ми је данас пажњу на повољне чланке, који у последње време излазе о Србији, и који ће најповољније утицати на курс српских државних хартија“.

Ни то не беше на одмет на нову 1900-ту годину јер тих државних српских хартија беше тада у само Немачкој на две стотине милиона динара.

XIX

РАДИКАЛСКО ЈЕВАНЂЕЉЕ

Ма колико да се крило да је Влада, услед аустријске ноте против приреза на обрт, дала оставку, прокљувило се да има министарске кризе у Србији, и петроградко „*Новоје Времја*“ доноси 4-ог јануара овакву депешу из Беча:

„Услед министарске кризе у Нишу позван је Новаковић из Цариграда. Он је као први услов за своје ступање на Владу поставио: да се Милан отера из Србије. То је овоме одмах јављено, и Милан је послао грофа Зичија у Ниш, где је удешен план за даљу акцију. Како Бечки двор почиње да прави сметње женидби Краља Александра с аустријском принцезом, јер Ерцхерцогињи не допуштају да пређе у православље, то је Милан у интересу Династије наговорио свог сина да се поунијати. Тиме би се постигло врло велико зближење с Аустријом, која би пристала да се Босна и Херцеговина сајузе са Србијом, а таква Нова Србија стала би под протекторат Аустроугарске — У последње време погоршало се стање ухапшених радикала. Свега једанпут у месецу могу да се виде са родбином. Слуге су наговарале Влајка Николића да бежи из крагујевачке куле (тюрмы) али пуковник није пристао, јер слути да би га из заседе убили.“

На основу овакве депеше из Беча „Новоје Времја“ доноси одмах и овакав уводни чланак:

„По вестима из Београда у Србији је наступила министарска криза. Кад се Краљ Александар вратио из Беча, после онако сјајног дочека, изјавио је да хоће о новој години да помилује осуђене радикале. Услед тога кабинет Владана Ђорђевића дао је своју оставку, а

Краљ је позвао г. Новаковића да му састави напредњачку Владу. Ово је све врло вероватно. Не може се ни замислити да Император Фрања Јосиф, у својим интимним разговорима с младим Краљем, овоме није ништа рекао да би крајње „желателно“ било, да се помилују људи, који су осуђени за више него сумњиву „велеиздају“. Има чак знакова, по којима се може тврдити, да је Цар само зато онако лепо дочекао Краља Александра, чему су се многи с правом зачудили, што је хтео да поради на помиловању. И чим се Краљ вратио у Србију, он је хтео да учини ту љубав „маститому Габсбургу“.

„Данас примисмо међутим депешу да су гласови о министарској кризи неосновани (sic!) и да је Краљ о Новој Години примајући Народну Скупштину понова изјавио поверење својој Влади.

„Тешко је пресудити, која је од ових двеју версија истинита, јер долазе из земље, у којој владају чудновати поретци. У њој Министарство Ђорђевићево управља бајаги уставно у име Краља Александра, а у ствари оно само врши ћефове прикривеног Диктатора Србије Милана Обреновића, који је помоћу атентатског процеса успео да тероризира родољубиву радикалну странку. Ако се млади Краљ одиста вратио из Беча са намером да помилује радикале, лако је могућно, да је Владан Ђорђевић успео, уз помоћ Миланову иза кулиса, одвратити Краља од те намере. Ако је тако, то ће ожалостити све политичке центре у Европи, не изузимајући ни Беч, јер ће то још једном доказати, да лични карактер смета Краљу Александру да се користи својим уставним правима. Цео свет ће се сада уверити, да Руска Влада има право што и после Краљевог дочека у Бечу не одржава ни најобичније дипломатске односе са београдском Владом.

„Милан Обреновић успео је путем насиља и терора створити себи такав положај, да се његова воља врши и онда, кад се он бави ван земље. Ако Краљу Александру, његовим Министрима и Народној Скупштини ништа не смета таква диктатура, то је њихова ствар. Заграничнн пријатељи српскога народа немају начина да му помогну у тој његовој горкој беди. Њима остаје да мирно че-

кају последице милановске Владе и да себи постављају питање, да ли се сада Император Франц Јосиф не каје за онај дочек указан Краљу Александру, који је изазвао доста јаке парламентарне протесте како у Аустрији тако и у Угарској."

Још је слађи уводни чланак, који је сутрадан (5 јануара) донела „Россія":

„Престарели Монарх саветовао је младоме Краљу да помилује осуђенике, чија се „велеиздаја" састоји само у томе, што су непомирљиви непријатељи Милана Обреновича, и Краљ је хтео да послуша тај савет. Разбојничко Министарство морало је, разуме се, устати против тога помиловања, јер оно би значило пропаст Миланове хајдучке чете (шайки). И креатуре Миланове осташе па на власти, и несрећна Србија, која у мал' што не беше избављена од коцкарског јунака, пада понова под јарам онога, коме је давно спремљено место у касини Монако. Свима пријатељима и непријатељима Србије данас је јасно да политички опстанак те државе није ни чим осигуран, док у њој управља Милан Обреновић. *Томе се мора учинити крај* како због несрећних поданика Краља Александра, тако и због мира на Балканском Полуострву. Говорити о томе да нико нема права мешати се у унутрашње послове Србије, то је просто нелѣпость! Ма колико да је народ у Србији трпељив. најзад и он неће моћи дуго још издржати тиранију Миланову, а буна у Србији била би пожар, од кога би варнице летеле по целом полуострву, на коме има тако много запаљивих материја. Истина, старија словенска сестра има сада пуне руке посла са догађајима велике светске политике, али наша је отаџбина довољно силна да и не напуштајући те велике послове, у прецизној и категоричкој форми изјави оно, што јој налажу човечна осећања и њени огромни интереси на најближем истоку; једна реч Русије довољна је да се постигну огромни ресултати. Милан Обреновић *мора* да остави Србију. *Русија је ослободила Србију од вековног ропства Мусломанима.* Па зар она да није у стању ослободити Србију од јарма Милановог"?

Као што читаоци виде не казују ни новинарске бабе снове како су их сниле, већ како је за њих боље.

Руси и не слуте, зашто је у Србији наступила министарска криза, њима је тај факт да се у опште говори о кризи и да је Ст. Новаковић дошао у Ниш довољан, да извезу триста измишљених чуда како је „престарели“ Цар само зато онако запрепастио Русе својим дочеком Краља Александра, што је хтео да га наговори да помилује радикале, да се ожени аустријском принцезом, да прими унију, па ће он њему дати Босну и Херцеговину као мираз а Краљ ће опет, као свадбени бошчалук, целу Србију под протекторат аустроугарски. И лепо се били споразумели у Бечу, и Краљ је објавио своју намеру да о новој години помилује радикале, али не даде „разбојничко министарство Владана Ђорђевића“ него фук па оставку. Него срећом позван је Ст. Новаковић из Цариграда да са напредњацима састави нову Владу и он је већ као први услов поставио захтев да се Милан Обреновић отера из Србије. Ако Стојан продре добро, ако не, онда ће моћни глас Русије отерати коцкара Милана у Монте-Карло, јер када је Русија могла спасти Србију од петвековног ропства (спасла јакако, „всѣ Серби убѣжали а всѣ Русскіе легли“)[1] ваљда ће је моћи спасти и од једног Милана Обреновића ит.д. ит.д.

Међутим Ст. Новаковић био је у Нишу по са свим другом послу, који се тицао трговачког уговора између Србије и Турске, а уједно зато не би ли Султан поверовао, да је Стојан позван да састави Владу, јер Султан није марио за Стојана. Да би се ово разумело ваља нам додати да сам за сваки случај, ма како испао судар с Аустро-Угарском око приреза на обрт, хтео са својом оставком да *пробам* изнудити посвећење Фирмилијаново. Како је турски посланик у Београду последњих дана децембра имао да пође у Цариград на одсуство, па је зато тражио аудијенцију код Краља, то сам молио Краља, да том приликом поручи Султану, како се његово понашање у скопском владичанском питању не да ни чим оправдати, како стоји у опреци са обећањима, које је Његово Царско Величанство дало не само шефу српске Владе него и њему самом. Краљ Александар учинио је по мојој молби и поверио је Фети-беју формалну ми-

[1] Беседа Александра II у Кремљу.

сију за Султана. Кад је Фети-беј дошао да се пред полазак јави Министру Спољних Послова, кабинет је већ био дао оставку због аустроугарске ноте, и зато сам могао да му кажем истину, да сам са целом Владом поднео оставку, само му нисам казао прави повод те кризе него од прилике ово:

— Ефендим ве достум![1] Ви сте већ довољно у Србији да знате овај факт: Од свију бивших, садашњих и вероватних будућих српских Министара нема ниједног, који је толико радио на искреном зближењу и пријатељству између Србије и Турске колико сам радио ја најпре као посланик у Цариграду а после ево већ више од две године као Баш-Векјил.[2] При свем том Његово Царско Величанство Султан није нашао за добро потпомоћи моју Владу испунивши бар нека од формалних обећања, која ми је дао, него напротив, кад сам савладао упорство Фанара, и кад је Св. Синод изабрао нашег човека за Митрополита Скопског, сад нам Падишах прави тешкоће, не да берат томе законито изабраном Митрополиту, и чак не допушта да се изврши његово хиротонисање. Под таквим околностима ја не смем изаћи пред Скупштину, јер ће ме с правом напасти не само противници него и пријатељи моје Владе, и критиковаће моју туркофилску политику тако оштро, да би мој кабинет морао пасти на томе питању у самом почетку сесије. Да бих уштедио једну јавну дискусију, која не може бити пријатна ни у Јилдизу ни на Високој Бааб-Алији, ја сам већ поднео Краљу оставку мога кабинета и саветовао сам Његовом Величанству да састав нове Владе повери човеку, који ће, научен мојим горким искуством, ударити другим путем у спољној политици Србије. Господар ми је јутрос наредио да зовем г. Ст. Новаковића из Цариграда...

— Аман — упаде Фети-беј у реч — зар баш тога Москова? —

— Није он из Москве него из Шапца. Што је добио орден Александра Невског, то му је Нелидов на *моју* молбу израдио. Али како ви према Србији посту-

[1] Турски: Господине и пријатељу!
[2] Турски: Први Министар.

пате, отераћете ви у Москове не само све праве Шумадинце него и све нас, који смо пореклом из Турцко, мораћу напослетку и ја да молим Москове за опроштење, што сам их натерао да одазову Жадовског и да учине нешто, на што их дотле ни једна Велика Сила није натерала! —

— Је ли Ваше Превасходство наредило г. Новаковићу да дође? —

— Нисам још стигао, али ја ћу још данас извршити Краљеву заповест. —

— Немојте, Превасходство. Преклињем вас одложити ту наредбу само за толико, док ја стигнем у Цариград. Ја ћу са железничке станице право у Јилдиз. Ја се тврдо надам да ћу вам моћи истога дана послати добре гласе, и да ћете ви моћи тргнути вашу оставку. —

— Пекји.[1] Ја ћу развлачити неколико дана ову кризу Министарства и пробаћу за то време да забавим Скупштину буџетском дебатом, те да бар оставим моме наследнику вотиран буџет за наступајућу годину. —

После овог разговора Фети-беј одјурио је првим возом у Цариград, и одиста је са станице отишао право у Јилдиз — али је добио опет празна обећања...

Услед тога наредио сам, да се *само* цариградском посланству јави да је Влада поднела оставку и послао Ст. Новаковићу наредбу да дође у Ниш.

Ето зашто је Ст. Новаковић био у Нишу, и од куда је жива руска новинарска уобразиља исплела све оно, што смо напред цитирали из „Новога Времена“ и „Россије“. На те и подобне испаде руске штампе одговорено је у германској штампи. Тако, па онај телеграм из Беча у „Новом Времену“, да Краљ Милан неће смети вратити се у Србију због пронађених великих злоупотреба у војним фондовима — одговорио је франкфуртски „General-Anzeiger“ (бр. 12 од 3|16 јануара 1900) оваквим чланком:

„Командант Активне Војске, ма како се звао, нема никаква посла са фондовима. Финансијска администрација целе војске налази се у рукама Министра Војног, који је одговоран Народној Скупштини, и који све своје

[1] Турски: добро.

рачуне мора да полаже Главној Контроли државној. Командант Активне Војске има само да се стара за организацију, образовање и развиће војске. Краљ Милан се искључиво овом задатку и посветио, у толико више што је војска под разним радикалним режимима била врло занемарена... Кад је при таквом стању ствари ипак поменути петрбуршки лист лансирао горњу измишљотину, то доказује само да извесни део руске штампе има интереса да непрекидно клевета Србију. Познати руски писац Дурново, који је лично проучавао цело Балканско Полуострво, констатовао је ту скоро у једном московском листу, да се српска и бугарска интелигенција све више удаљава од Русије, и да опадају све више старе симпатије Срба и Бугара према Русима. Ако је то факт' онда је он заслуга понајвише таквих руских листова, као што је „Новоје Времја“, који сваком приликом вређају најправеднија патриотска осећања балканских Словена. У Србији је омиљена Династија Обреновића не само зато што је из народа поникла, него поглавито што је она с народом створила данашњу независну српску Краљевину. Са каквим осећањем морају Срби читати овакве клевете њихове народне Династије? Нити је истина, да се Краљ Александар вратио „љут“ из Беча, јер се на онакав дочек зацело није могао љутити, нити истина да се Краљ Милан не сме „због фондова“ враћати у Србију. Он се већ вратио и отпратио свог сина у Ниш“.

На ону масну и дебелу руску новинарску патку о женидби Краљевој с аустријском принцезом и о намери српског Краљевског Двора да се поунијати, напериле су дрезданске Neueste Nachrichten (у броју од 12|25. јануара) овакву стрелу дописом из Београда:

„Српски нихилизам, који се облачи у радикализам само да сигурније постигне своје револуционарне циљеве, почео је у последње дане да злоупотребљава и религију, само не би ли завадио народ са његовом династијом. Ова несавесна политичка клика зна врло добро, да религија на истоку има далеко већу важност него ма где у Европи, она зна да је православна вера очувала Србима народност кроз пет векова робовања, и да зато православље има дубоког корена у срцу свакога Србина. На

то су рачунали српски бајаги радикали, кад су измислили безобразну лаж, да ће династија за љубав такође измишљеног пројекта Краљеве женидбе прећи у католичанство. Они су тај безобразлук одмах бацили у своје послушне прашке „Narodni Listy“ и одане им руске новине. И тако је г. Суворин, spiritus rector петрбуршког „Новог Времена“ 5-ог овог месеца могао запрепастити целу православну Русију грозном новошћу, да ће Београдски Двор да се пошокчи. Тако ради најновија тројна алијанција склопљена између српског нихилизма, руског панславизма и чешког хуситизма. У нас амо цео свет има само презрења за ову интригу.“

Најзад, pour la bonne bouche, ево шта је писао и један српски лист, панчевачка „Народност“ од 16 јануара 1900 о истој измишљотини, о унијаћењу Србије:

„Верски и народносни нихилизам и отаџбинско бескућништво, што се у Србији завукло под кров радикалства, а у нас овде своје по цркву и народ једнако убитачне намере хтеде скрити прво под образином „Милетићевства“, да убрзо „зарад потврде начелне једнакости“ узме и овде чувиду радикалства — тај грешни плод свих могућих противника Српства и православља, где их год има, дигао је и опет своју наказну главу и мамуза поново своје злоћом опијено срце, тек да утре пута метежу и преврату, као средствима за остварење његових, Богу и људима једнако мрских пожуда.

Видећи јадни назови радикали, у истини изгубљени отпадници и издајници српске и православне мисли, како су и у Србији: у навали против законог поретка и народне династије, и у нас: у подривању цркве, као јединог нам уточишта овде, сасвим насели, потпуни пораз претрпели — одбацише од себе и последњи траг обзирности, подаше се свесно у службу сваком противнику Српства и Православља, да макар преко ових, кад већ својом снагом не могоше, разрију, поткопају и поруше све, чиме би Србин себе и своју веру у садашњици чувати, бранити и снажити могао, а чиме би тим својим светињама бољу будућност могао обезбедити.

Што у тих велеиздајника српске и православне мисли не мога љубав: да те окореле грешнике сврати као искрене покајнике на пут части и поштења, пут бољитка,

среће и напретка Срба православних и Срба уопште, где год ових има — то у њих може у противном правцу да постизава бесвесна мржња: да се отисну путем бешчастија, да свеколиким цинизмом свестране голотиње посегну за жигом Иростратства и Ефијалства према српској и православној мисли...

Кад се сјајним дочеком српског Краља Александра изјалови јадно она крокодилска јадованка издајника Српства и Православља о тобожњем вређању српског Краља и Србије по Аустроугарској, сад ти исти изгубљени синови обрнуше опаклију те лију сузе, како је сјај бечког дочека доказ, да српском Краљу Александру у Бечу понудише аустријску принцезу и као мираз Босну и Херцеговину, али по цену: да Краљ и црквени великодостојници пређу на Унију, а Србија постане вазал Аустрије.

Ето то је последња „трумфа" оних никоговића, што од Српства и Православља граде пазарску робу за своје превратничке спекулације. То је потоња удица, којом они кане ловити у своје мреже — глупост и поквареност.

И заиста! Само свестрани „трулеж" може ма само за тренут поверовати тим клеветничким измишљотинама, и то — на уранку XX. века!

Међутим: план није лоше скројен с обзиром на љубав и самопрегорну оданост српскога народа према слободи, и на фанатизам руске масе према Православљу.

Рачунало се: доста је да ствар прикажемо као издају православља, па да фанатичне Русе уловимо у своје вигове; а истицањем напуштања самосталности и независности Србије да узбунимо у томе с правом осетљиви српски народ.

А да дотични не двоуме о томе, као да се неби знало, откуд потичу ова ровења, ко је творац те велеиздајничке најезде на српску и православну мисао, ми ево имамо срца да никоговићима здеремо личине подле и гнусне у једној мери.

Кад је Краљ Александар у Бечу дочекан са свима почастима, које Њему и Србији и Народу српском пристоје, тада је „Застава" тупинданског убице објавила, како је Српски Краљ дочекан сјајно, али да ће ускоро

пасти вео са догађаја који да се пре тог дочека између Беча и Београда одиграли!

Тако је злочинац Заставин маркирао своју најезду. Уједно је и то поменуо, како се у Бечу токорсе проносе вести о просидби аустријске принцезе за Краља српског, ма да у Бечу о томе нигде није реч пала у јавности.

Материјал је био спремљен и сад га је само требало расплести. То, дакако, није могао, па ни смео учинити туцинДански убица, јер би тако све било одвећ рукопипатељно. Но што није непосредно смело изићи у „Застави“, могло је околишем. Тако обрађен „материјал“ оде у Беч и отуд у Праг, оном црногорском Холечеку код „Народни Листи“, да отуд готово без икакве измене погоди пут у панруско „Новоје Времја“, откуд га сад сви прапорци путујућих рубаља цетињске струје, и ови овде и они у Далмацији, у сласт преносе и шире као „руско мњење“ — из пера туцинданског убице.

И док ти издајници српске мисли носиоци и браниче њене: Династију Обреновића у реченом панруском листу износе као сатрапе Аустрије, дотле у другом панруском листу у „Московским Вједомостима“ против те исте династије буне и пујдају Русе и Бугаре и Турке с тим, да Обреновићи спремају освојење Маћедоније за српску Краљевину!

Дакле су Обреновићи, по тим српским Ефијалтима и Иростратима у исто доба и велеиздајници Српства и Православља и Пансрби! А све с тога, да цео свет узбуне против Србије и српске народне Династије Обреновића, да се у Србији по што по то створи немир и хаос, те попут ових доспе онамо, куд се хтело стићи — ивањданским гнусним атентатом, „визитом“ Цетињана у Цариграду ит.д., а куд би сад да се доспе новинарским „плодовима“ оне вандрокашке рубље по новоускрслим папирним дневним „репетиркама“ — струје цетињске...

А откуд то све баш сада?

И ту ћемо издајничкој чети да наточимо чиста вина.

С једне стране треба покушати, да се у српској народној Скупштини изазове немир и збуњеност; а изнад свега треба овим насртајима збунити јавно мњење

српско, да не уочи оно клецајуће ходочашће шефа Цетињске струје у Беч и оно коленоприклоно дипломатско антишамбрирање у корист сувереног цетињског — цепа.

И ти би да су Немањин сој! Ђ. Ст.“

И ко се то узбунио, што Династија Обреновића хоће сапћим да се поунијати? Срби радикали! Шта се њих тиче религија и шта се њих тиче ма каква династија у опште? У јеванђељу српске радикалне странке, у списима њеног основаоца Светозара Марковића овако пише о религији и династијама:

„Хришћанство је изазвало верозаконску мржњу и нетрпљивост, зато сам изрекао позитивно да је хришћанство противно миру. — Религиозни обреди и свештенство то је нужна последица сваке вере, т.ј. свака вера ствара фактично неједнакост међу људима и ствара једну нерадну класу, која има своје особите интересе, различите од интереса целога народа. — Српски народ и данас као и пре 500 година не схвата јасно своје право, своје достојанство и своју снагу, па не може да се отресе незваних тутора, који га гњече. Српски народ још не схвата потребу да скине с врата цареве и краљеве, да скине с врата династије и црквену и светску госпоштину. Ма ко био тај, који каже „од оца је остануло сину“, тај одриче народно суверенство. Ако то ради цео један народ, тај народ није дорастао за самоуправу, већ сам даје да га други јаше и туторише. — У Србији има људи, који веле, да је српски народ демократског духа, па кад он хоће династију, хоћемо је и ми, па опет остајемо демократе. То је бедем лажних демократа. Ја тај бедем хоћу да порушим. Све установе демократске иду на то, да за срећу и слободу народа учине династије немогућнима. Онај, који хоће и слободу и династију, или лаже или не зна шта говори. Ја велим да монархија не може бити либерална, нити ће икада дати народу какве слободе, док их сам народ не отме. — Све што је Кнез Михаило радио у унутрашњој и спољашњој политици урадио је само зато да себи и својој династији обезбеди господство, а из тога логично следује, да су интереси Обреновића *(или ма какве друге династије)* управо противни интересима српског народа. — Ми не желимо никако да се са

дашњи бирократски систем (у Србији) „реформише“, већ тражимо, да се тај систем уништи и да се утврди самоуправа народна у свима струкама“. — „Комуна је политички облик друштва. То је општина, која сама врши све своје послове. Ту су сви грађани равноправни. Сваки закон, који се у општини изда, прима се или не прима општим гласањем свију чланова општине. Сви извршиоци закона у општини бирају се непосредно народним избором и могу се сменути сваки час. То су просто пуномоћници народни, а не некаква власт над народом. Власт је сам народ. Ту нема више царева са 200 милиона *гроша* годишње плате, нема генерала, маршала и сенатора са 500,000 и 100.000 гроша годишње плате, ту нема госпоштине ни стајаће војске, која се хранила народном крвљу и народним знојем, ишчезао је сав онај терет који се звао: госпоштина, војска и жандармерија“.

Ето то су начела, на којима је основана српска радикална странка. Та начела одбијају са гнушањем:

1. Хришћанство, као извор немира међу људима.

2. Православље као празноверицу која држи народе у ропству да би хранила трутове — попове.

3. Свештенике, као бадаваџијску класу.

4. Владаоце и Династије као тиране.

5. Бирокрацију као крвопију народну.

6. Стајаћу војску, као ослонац тираније на престолу.

7. Личну својину као извор неправде и неједнакости међу људима.

8. Све науке (изузимајући оне о природи) као излишан и штетан луксуз.

9. Државу и Отаџбину као сметњу слободи и једнакости,

10. Русофилство, јер Русија подржава „бели терор“

Ових десет заповеди Светозара Марковића и данас састављају политичко вјерују српске радикалне странке. Све метаморфозе, кроз које је та политичка странка прошла од 1871 до 1900 године само да би се дочепала власти, све опортунистичке концесије, које је за тих 30 година чинила хришћанству, беху само мамац да би се полуобразовани српски попови претворили у највеће агитаторе за радикализам, све концесије право-

слављу и монархијском принципу учињене су да се за радикалну странку задобије моћно задовољење Русије, те да се њеном помоћу руше све три династије и Обреновићи и Карађорђевићи и Петровић-Његоши, које су српски радикали наизменце лагали пуних 30 година уверавајући сваку за себе да они за њу раде, док су у ствари они увек те династије само дражили једну противу друге, јер су они остали верни изреци Светозара Марковића, да је њима свеједно, да ли ће у Србији владати Обреновић или Фрањо Јосип. Једино у чему ни за ових 30 година нису били опортунисти, то је питање о стајаћој војсци. Од прве књижице капетана Саве Д. Грујића о баснословно јевтиној организацији српске војске па кроз свих 30 година њеног политичког рада, радикална странка је радила противу стајаће а за такозвану народну војску т.ј. за потпуно обезоружање престола, државе и отаџбине, јер су то три највеће сметње слободи, брастcovered и једнакости.

И зато је борба између Династије Обреновића и радикалне странке у Србији трајала ето пуних 30 година и зато ето та борба и 1900-те године још траје, и зато радикалци сада измишљају, да Династија Обреновића хоће да поунијати Србију и да је направи аустријском провинцијом, не би ли им православна Русија помогла да се курталишу Династије Обреновића, па ће после ласно са Карађорђевићима и Петровићима... Најзад ето зато није могло бити помиловања ни на нову 1900-ту годину, и ако кривица осуђених радикалних вођа није на преком суду довољно доказана чак ни по мишљењу — Краљице Наталије Обреновићке.

Баш ових дана дошла је Краљица Наталија из свога тускулума у Бијарицу у Париз. Отправник послова Србије у Паризу, Милош Н. Христић сматрао је за дужност да учини своје подворење узвишеној матери свога Господара и затражио је аудијенцију, о којој је своме претпостављеном Министру поднео овакав приватан извештај од 5-ог јануара 1900:

„Односно наше политичке ситуације, нарочито од атентата на Његово Величанство Краља Милана, разговор, коме ја *нисам* дао никаквог повода, Њено Вели-

чанство изразило се са негодовањем. Краљица Наталија осуђује цео процес, ма да не дели мишљење извесног дела штампе, по коме би атентат био — импровизиран. „Са нестрпљењем сам, рече Њено Величанство, очекивала тужбу државног тужиоца и — у њој нисам ништа нашла“. Краљица ми даље рече, да је јесенас више пута имала прилике разговарати се са грофом Муравјовом, и *да у Русији* за цео процес, *више замерају Краљу Александру него Краљу Милану*, а да су врло montés противу нас...

„На питање Њеног Величанства, да ли ми је познато због чега је Рајовић дигнут из Париза, одговорио сам, да је г. Рајовић сâм изјавио жељу да се са службом врати у Београд. Међутим Њено Величанство доводи премештај г. Рајовића у везу с енсиданом, који се пролетос десио у овдашњој руској амбасади, и о коме јој је енсидану причао један Рус, јер је чак и Русима пало у очи да се г. Рајовић врло пријатељски пољубио са Божидаром Карађорђевићем. Ја сам одговорио да је ствар неверно представљена Њеном Величанству, јер ја сам био очевидац и ево како је ствар текла: Пре свега то је био Алексије Карађорђевић. Он је пришао и упитао: „Познајете ли ме г. Рајовићу?“ Г. Посланик му рече: „Не познајем господине“ — „Видели смо се у Букурешту, кад сте тамо били посланик“. „Могућно“ одговори г. Рајовић. Тада се непознати господин представи и по руском обичају поздрави са г. Рајовићем.[1] Њено Величанство рече да тај енсидан није био добро виђен у Београду.

„Односно наименовања новог посланика за Париз, из говора Њеног Величанства видим, да би јој наименовање г. Новаковића, о коме се говори, било по вољи.

„Њено Величанство бавиће се самò 15 дана у Паризу, јер је обећало официрском кору у Бајони, да ће доћи на њихов бал, који ће бити 12 фебруара“.

Из овог писма Милоша Н. Христића видимо, да су српски радикали сретно успели велику мржњу Русије противу Краља Милана раширити и на Краља Александра

---

[1] На Ваcкрс се Руси љубе са сваким са којим се здраве.

тако да сад у Русији више замерају њему него ли Милану Обреновићу, а то је за радикале ћар. Даље видимо, да Краљица Наталија по мало ради и на томе, да таквог Обреновићевца, какав беше син Цветка Рајовића, представи као врдаламу, који се љуби са једним Карађорђевићем — и ако су читаоци видели да то његово руско лобзаније са Саркиним сином ама хич није упливисало на кретање Драгомира Рајовића из Париза, већ сасвим нешто друго — али шта ћете, треба нечим испунити време до игранке официрскога кора у Бајони... Да, да, la Reine s' amuse...

XX
САВЕЗНИЦИ СРПСКИХ РАДИКАЛА

Одмах по новој години поднесен је Народној Скупштини буџет за 1900, а уједно објављен је указ, по коме лањски буџет важи док Скупштина не реши нов. По новом буџету државни приходи Србије за 1900-ту годину предвиђаху се у суми од 77,174.591 динар а државни расходи предвиђаху се у суми од 75,703.531 динар. Ако овај предрачун владин беше тачан, онда године 1900-те Србија не само да немађаше више оног већ десет година хроничног дефицита од 5—6 милиона, него је могла очекивати вишак прихода над расходима, један суфицит од 1,471.060 динара.[1] Али нека нико не пита, како се варварски морао кресати буџет појединих министарстава док се дошло до овог ресултата.

Док је финансијски одбор проучавао буџет и поједине Министре распињао на крст за сваких 50 и 100 динара више него што је било у лањском буџету, дотле се пленум Народне Скупштине бавио изменама и допунама у закону о *штедионицама*, у закону *о средњим школама*, у закону *о удружењима и зборовима*, предлогом закона о *установљењу Трговачке Академије*, *о привредним удружењима*, предлозима које су дотични одбори могли брже свршити него што је финансијски могао бити готов са буџетом. Између ових радова било је пуно молаба и жалаба, пуно посланичких предлога, који су подношани само за кроз прозор, колико да бирачи из протокола скупштинских виде, како њихови посланици „много раде“, и ако је сама Скупштина ретко који од тих по-

[1] Као што завршни рачун за 1900-ту годину показује, ово се предвиђање и обистинило.

слaничких предлога нашла да вреди да се „упути Влади на оцену“. Осем тога било је наравно и пуно интерпелација на поједине Министре. Од ових интерпелација да поменемо ону о убиству народног посланика Јанка Константиновића. Непријатељи Владе беху се ухватили за то убиство као удављеник за сламку, беху по својим новинама подигли дреку, како је то *политичко* убиство, које најбоље карактерише тадашњи режим у Србији ит.д. Министар Унутрашњих Дела Ђ. Генчић одговарајући на ту интерпелацију могао је врло лако са службеним документима *доказати*, да то *није* било политичко убиство, јер је Јанко Константиновић још толико живео да пред влашћу, на протоколу саслушања изјави, да је он жртва приватне личне освете. Генчић је могао са пуно права рећи да под садашњом Владом нема политичких убистава — да је то одлика извесних других режима у Србији.

Заборавили смо на своме месту поменути, да је нови дипломатски агенат бугарски у Београду г. Бракалов, још пре поласка Краљевог у Ниш, примљен у свечаној аудијенцији у Двору, и ако он на то по свом дипломатском чину нема права, јер је он акредитован само код Владе. Дат му је и ручак у Двору, као што се даје посланицима независних држава. Сигурно да би се захвалио на толико љубазном дочеку у Србији, г. Бракалов је бугарској Влади поднео извештај, у коме је од оних неколико стереотипних фраза, које му је Краљ казао о својој жељи да учврсти и развије пријатељске одношаје између Србије и Бугарске — направио формални предлог Србије да се између нас изврши подела сфера у — Македонији. Како је Кнез Фердинанд био киван на Краља Александра, због дочека који је овај нашао у Бечком Бургу[1], то је бугарска влада уграбила ову прилику да — Турској покаже, како је она лојална, и послала је г. Бракалову инструкције, које су *хектографисане*, тако да је неколико егземплара од тих инструкција доспело у Цариград, одакле је један добавио и срп-

[1] О тој кивности био је нарочити чланак у бечким листовима и њоме је протумачена депеша Ферчо-пашина Руском Цару на дан, када, су први пут руске трупе ушле у Софију...

ски Министар Спољних Послова. Ево како те инструкције гласе:

„Софија, 9 јануара 1900 год.

Министар Спољних Послова и Вероисповести Господин Иванчов, Господину Бракалову Кнежевском Дипломатском Агенту, Београд.

Хитам, да Вам изложим за упуство гледишта Кнежевске Владе на питања, којих се је дотакао Његово Величанство Српски Краљ на свечаној аудијенцији и ручку, које Вам је дао, са препоруком да их добро проучите и да их усмено саопштите али *решително* Његовом Величанству Краљу, остављајући да их после изнесете и развијете и код Господе Министара и свију других државних српских личности, са којима бисте случајно повели реч о тим питањима:

Бугарска је Влада одушевљена искреном жељом, да буде у најбољим и пријатељским односима са српском Краљевском Владом. Интереси обе суседне славенске и братске државице налажаху нам патриотску дужност, да отклонимо све поводе, који могу да изазову раздор међу њима, и да произведу на Балканском полуострву компликације, које се не желе.

Одушевљена таквом жељом, Кнежевска Влада ће са готовошћу и драге воље пружити руку Српској Краљевској Влади при решењу свију питања, која интересују ове две државе и која би гарантовала и припомогла њиховом мирном развићу и кретању на путу прогреса, цивилизације и економског напретка.

А. *Македонско питање.* По овом питању, српска Влада тражи од нас да поделимо и определимо узајамним споразумом сфере утицаја у Македонији и да складно том споразуму посебице дејствујемо, сваки у својој дотичној сфери, ради заштите местног хришћанског становништва.

Ако за тренутак дозволимо, да би се овако дељење на сфере утицаја могло постићи и остварити, тада, да бисмо од њега добили жељени резултат, потребно је да рачунамо, ако не на потпун споразум, то бар на прећутно одобравање овакот гледишта, ових трију моћних фактора:

а. *Македонског становништва.* Ми имамо неоспорних доказа, а и догађаји из неколиких последњих година, очигледно нам доказују, да је огроман број становника у Македонији врло непријатељски расположен према свакоме дељењу на сфере утицаја. — Њихова се жеља састоји само у овоме: да му се гарантује лична и имовна сигурност и да му се остави слобода да се мирно и полако развија, користећи се свима правима равноправних отоманских поданика, сагласно међународним уговорима и законима Отоманске Царевине. Сваки покушај за ма какво дељење биће од македонског становништва дочекан са највећим негодовањем и изазваће у тој братској нам земљи такве раздоре и несугласице, који би врло штетно утицали не само на тамошње становништво него и на сигурност и спокојство Бугарске и Србије. Када пре неколико година беше покренуто први пут питање о „сфери утицаја“, најјачи протести, који се против тога подигоше, дођоше нам од македонског становништва. Оно се одупре свима силама против такве деобе и изјави, да не жели да се стави под туторство ни Бугарске ни Србије. За кратко време после тога, идеја за сепаратизам и самостално развијање постаде толико популарна, да из многих места у Македонији почеше да одричу сваку племенску или какву другу везу између тамошњег становништва и народа у другим балканским државицама. А какви могу бити ресултати, ако тај сепаратизам једнога дана добије право грађанства, то лако можемо себи представити.

б. Владе Његовог Величанства Султана. Нико не може тврдити, да ће усвајање принципа о „сфери утицаја“ од стране Србије и Бугарске бити одобрено или бар прећутно примљено у Јилдизу. Турска ће га влада сматрати као напад на суверена права Султанова у Македонији, и неће се зауставити ни пред каквим мерама те да противдејствује сваком мешању других страних држава у послове те турске провинције. Такав ће положај створити нове узроке за раздор и неспоразуме међу Турском и Бугарском и изазваће такве компликације, које би нарушиле мир и тишину на Балканском Полуострву, а увукле би у авантуре и Бугарску и Ср-

бију, а међутим не би се могао предвиђати ни најмањи изглед на успех у постизавању некаквих резултата.

в. Великих Сила. Жеља Великих Сила, а нарочито оних, које имају највеће интересе на истоку, састоји се у томе да се очува садашње status quo на Балканском Полуострву, и да се ни на какав начин не покрећу питања, која би могла изазвати раздоре са непредвиђеним и нежељеним компликацијама. У томе се баш и састоји у главном и познати споразум међу Русијом и Аустро-Угарском. — Последњи грчко-турски рат треба да нам послужи као горак пример за наша будућа дејства. Грчка имађаше за се симпатије скоро свију великих сила док је дејствовала лојалним сретствима за заштиту права и слободе њених једноплеменика на Криту. Али чим је приступила војним дејствима, она беше напуштена од свих Сила и нико јој не притече у помоћ док не положи оружје. А међутим њен положај беше много бољи од положаја, који бисмо ми себи створили, ако бисмо примили принцип дељења на „сфере утицаја“ у Македонији. Грчка је хтела да се бори за ослобођење становништва, које јој пружаше руке и које ју помагаше свима силама; она се диже на оружје за идеју, која у вишем ступњу беше популарна и на самом Криту. А је ли такав наш положај? Баш никако. Ми опет понављамо, да је огромна већина хришћанског становништва у Македонији противна идеји „сфере утицаја“ и да ће то прво да дезавујира и хоће да се окрене против таквог једног споразума међу Бугарском и Србијом; и при најмањим покушајима од наше стране, да му наметнемо нашу вољу, још више ће се увећати непријатељства и гоњење међу разним народностима те много напаћене провинције, и још више ће се изазвати јавни нереди. А такво што нити ће допустити Велике Силе нити и сама Турска.

Из овога довде изложенога јасно излази, да жеља српске Владе за споразум са Бугарском у горњем смислу, није опасна само за ове државице и за добре односе међу њима, него и за мир и тишину у опште на целом Балканском Полуострву.

Кад се решимо да чинимо споразум о једном тако важном питању, ми претходно треба да одредимо не

само сре̂ства, којима ћемо се служити за његово остварење, него и да добро предвидимо и оценимо препреке, са којима ћемо се борити. Ми налазимо, да су те препреке несавладне, оне излажу опасности опстанак наших државица и ризикују да још више погоршају стање хришћанског становништва у Маћедонији. А такву одговорност бугарска Влада не може да прими одозго, при свој искреној жељи, да отклони сваки повод за неспоразум међу Бугарском и Србијом. Њено је мишљење, да је садашње покретање македонског питања међу Владама двеју суседних и братских држава, а нарочито у форми, у каквој се предлаже, такво, да би пре погоршало него побољшало односе Бугарске и Србије.

Б. Фирмилијаново питање. Ово је питање један део, нарочита појава општег македонског питања, као што је био и кумановски покрет.

Бугарска Влада јако сажаљева, што јој Краљевска Српска Влада у Фирмилијанову питању прописује такву улогу и дејства, каква она није предузимала.

Против постављања Фирмилијанова за владику у Скопљу најпре се подиже хришћанско становништво тамошње, а затим све бугарско становништво у Македонији ; јер је оно у томе сагледало једну интригу цариградске патријаршије да би завадила Србе и Бугаре и посејала омразу између та два словенска народа. Докле се црквена борба вођаше до скора само међу Бугарском и Грчком, грчка патријаршија, као што се види, вероватно слаба у тој борби, покуша да у њу умеша и Србе. Такво владање патријаршије побунило је и јако узбудило тамошње становништво у Македонији. Вести, које отуда долазе, за велико су сажаљење, врло узнемирујуће. Узбуђење расте из дана у дан све више и нереди би могли искрснути сасвим изненадно.

С погледом на све вести, у чију вероватност немамо никаквих узрока сумњати, Бугарска Влада сматра за своју дужност да извести о свему Високу Порту, те да са себе скине сваку одговорност. И у таквом случају она није ни од кога крила, а најмање од Порте, да је једино средство за умирење духова, да се уклони узрок, који их узбуђује, и да се и за будуће остави оно status

quo, које је постојало пре пројекта за назначавање Фирмилијана за скопског владику.

Убедите где буде требало, да нисмо ми подигли Фирмилијаново питање, да у овом случају нисмо ми агресивна страна и да никако није у нашим рукама да га решимо у једном или другом смислу. То је питање чисто унутрашње за Турску и за тамошње хришћанско становништво. Наше мешање у ово питање тиче се само жеље, да спречимо будуће немире, који из дана у дан постају све опаснији.

Наша Влада, верна своме програму и датим обећањима Великим Силама, и готова да послуша њихове савете за одржање мира на Балканском Полуострву, била је дужна да каже своје мишљење о овом питању, и да покаже зло, које нам прети. Она не може примити никакву одговорност за штетне последице од таквих догађаја, које није ни изазвало, нити је била у стању да их сузбије, при свем том што их је предвиђала и на време је саопштавала своје мишљење о њима дотичним заинтересованим државама.

Али овим наша Влада ни из далека не мисли, да је Фирмилијаново питање у стању да погорша наше добре односе са Србијом. Претекст би био врло ситан и незнатан. Пре решавања македонског питања, које не зависи само од нас, има много других ближих, лакше остварљивих питања, о којима бисмо могли да се споразумевамо, и која би послужила да још више ојачају узајамне везе наша два братска народа“.

Сумње нема да је овај одговор на измишљотину г. Бракалова послат не само Турској него и свима Великим Силама, да и оне виде, како је Бугарска лојална и како не ремети она, него Србија жељу целе Европе да се одржи status quo на Балкану...

Читаоци ове историје видели су до сада пуно доказа браства бугарског према Србији.

Нека се овде сачува и овај докуменат бугарског браства према Српству ради нравоученија неизлечивих бугарофила, српских радикала.[1]

---

[1] У тренутку, када се ово штампа, имају српски радикали још један доказ исте врсте: факат да су у Бечу дознали са бугарске стране за „Царин-

У исто време, када су се једни савезници српских радикала овако братски понашали, трудили су се и други савезници њихови, браћа Чеси да не изостану иза Бугара у таквом послу.

У аустријским делегацијама један од првака младочешке партије, делегат *Кафтан*, критикујући спољну политику Аустроугарске Монархије, казао је између осталога и ово:

„Не може се ни замислити, да Русија и Аустроугарска поделе сфере својих утицаја на Балканском Полуострву, већ и зато не може се замислити таква подела сфера, што је Русија 1878 поднела огромне жртве у крви и имању за Балканско Полуострво, а Аустрија није. Наша монархија треба да се стара да отвореном, поштеном политиком на Балканском Полуострву хармонира са Русијом, да иде рука под руку с њом. Изгледа да је тај споразум између Русије и Аустро-Угарске нарушен с наше стране приликом последњих догађаја у Србији. Наша дипломатија радила би и *у интересу Аустро-Угарске Монархије* и у интересу одржања мира, ако не би и даље равнодушно гледала, како *кривоклетник* и *авантуриста* раскраљ Милан потпаљује у Србији силан огањ, који лако може *преко Дрине* захватити...“

Јака̂ко! Ако пламен тога огња, што га у Србији џара раскраљ, кривоклетник и авантуриста Милан дохвати и Босну и Херцеговину, онда би, наопако, Аустрија могла изгубити те две провинције, а ту „братржи Чехове“ не разумеју „шпас“, ту престаје њихово русофилство и славофилство. ту Хусити постају старо-Чеси, који су прокламовали, да би Аустрију, кад не би постојала, требало измислити, створити једино у чешком интересу.

Те „братске речи“, које је Кафтан изговорио (да не употребимо други глагол) у аустријским делегацијама, изазвале су један српски јаук чак у либералном и русофилском „Бранику“ (новосадском) — али то није ништа

ски савез између Србије и Бугарске“ далеко пре него што је бугарска штампа онако благовремено пустила први глас о томе, да спречи — ветеринарску конвенцију између Србије и Аустроугарске, што је најважније за наш трговински уговор са суседном Монархијом.

сметало онима на Неви, који су теслимили Босну и Херцеговину Аустрији, да донесу читав панегирик Кафтану у руском листу „Россія“[1] баш за ту његову беседу.

Ето то су протектори и једини савезници српских радикала. То је суштина њихове спољне политике, када год су били не само у опозицији него и на Влади у Србији: идолопоклонство према Русији, савез са Бугарском, пријатељство са — Чесима. Док су Французи савезници Русије, дотле треба и њима ласкати. И француска штампа је умела да цени симпатије српских радикала. Она их је, по заповести из Петрбурга својски потпомагала нарочито у борби противу садашњег режима у Србији, и нарочито за време преког суда. Али Французи, и ако су хипнотизовани гледајући непрестано у ону рупу у Вогезима и ако зато потрбушке леже пред Русијом, надајући се да ће им она кад-тад извадити алзаско и лоренско кестење из немачке ватре — опет не могу са свим да зажмуре пред опипљивим фактима, и после само две године овога режима у Србији са девизом „Србија преча од свега“ не само да је цела германска штампа окренула, као што смо видели, други лист о Србији, него чак и француска штампа почиње полако да га окреће. Ево н. пр. какав чланак о Србији доноси француски лист Moniteur des Consulats у броју четвртом од 1900:

„Поводом посете Краља Александра у Бечу, ми смо, одговарајући једном нашем великом дневном листу, трудили се да исправимо погрешна схватања, која неки људи упорно протурају о свему, што је било или се сада догађа у Београду. Желели смо да француским читаоцима дамо истиниту оцену факата, која су им с извесне стране представљена у сасвим лажној боји, на коју је утрошено много подмуклости и врло ниске вештине.

И овом приликом хоћемо да покушамо оно што Гете зове „погодити клинац у главу“.

Политика, коју са толико енергичне следствености води Краљ Александар, посматрана је у нас на наочари врло тенденциозне појединих новинара и дописника руских, који, благодарећи службеној или полуслужбеној помоћи

---

[1] Уводни чланак од 9 јануара 1900.

од куће, имају свакојаких срестава на расположењу да заведу наше јавно мњење онамо, куда њима треба. Како ми Французи у опште врло мало знамо, шта у ствари бива у иностранству, то је сумњивим информацијама врло ласно да нам се продаду за истину. Примера ради да поменемо само оне детињарије, које сме ми примали као суво злато за време оног процеса у Београду. И на основу тога ми смо о догађајима, који су се дешавали далеко од нас, имали таман толиког правог сазнања, колико су, рецимо, наши емигранти за време наше велике револуције ширили по иностранству о догађајима у Француској.

Доћи ће време, и ми бисмо само желели да то време што скорије дође, када ће цео свет разумети, да је куражна политика Краља Александра у тој прилици била најважнији догађај у Србији после њених ратова за ослобођење и независност.

Значење те еволуције, извршене храбро па чак ако хоћете и дрско у томе је: да се отаџбина издигне изнад партија, да се животни интереси народни курталишу партизанских захтева.

Оно што је најопасније у младости и растењу једне државе, то је хипертрофија политичких партија и фракција, нарочито кад међу њима има и таквих, које примају наредбе а можда и што друго из иностранства.

Краљу Александру осигурана је захвалност његовог народа, што је, налазећи се у једном таквом партизанском хаосу, умео брижљиво и храбро да сачува драгоцени аманет својих предака — независност своје државе.

Тек наредна покољења појмиће, колико је требало интелигенције, самопрегорења, предaности општем добру, презирања сваке личне опасности да се истраје на томе путу.

Прајски генерал фон Герлах имао је обичај рећи, кад су компликације у Европи постајале најопасније за Прајску: „Наша је снага наш мач“. Сковати тај мач, т.ј. спремити и располагати војском добро наоружаном, добро извежбаном и добро дисциплинованом, то је први задатак сваке државе, која хоће да живи са легитим-

ном претенсијом, да свака друга држава мора поштовати њена права.

И баш то је Краљ Александар најбоље разумео, јер он не трпи ни прикривено васалство странцима. За то је он и поставио свога оца за Команданта своје Активне Војске. Импулс, који је Краљ Милан дао тој војсци био је пресудан. Ресултати, који су до сада постигнути, имају да се благодаре једино великом ауторитету таквог Команданта, јер тај ауторитет не би могао имати никакав други генерал. Изненађује што на многим странама нису разумели, или су се правили да нису разумели, патриотске побуде, из којих је Краљ поверио војску свом оцу.

Ако је истина да се историјски проблеми народних мисија решавају поглавито „гвожђем", онда ће Србија једнога дана благосиљати одлуку, што је спремање њене војске било поверено Команданту тако решеном, тако вредном, и обдареном свима високим и разнородним условима за више командовање. Сви војни изасланици великих сила у Србији констатују једногласно знатне напретке, које је српска војска постигла за релативно кратко време, од како њоме командује Краљ Милан. Па не само квалитативно него и бројно је та војска за две године знатно порасла, тако да она у случају нужде, са свима својим резервама и разним позивима може изнети преко 200,000 људи. Томе ваља додати, да се и на преоружању њеном врло живо ради тако, да ће она у недалеком времену бити наоружана најбољим репетиркама и брзометним топовима."

Случај је хтео да баш истога дана, када је овај чланак штампан у „Монитеру Француских Консулата", у српској Скупштини у Нишу беше на дневном реду законски предлог Министра Војног за ново јачање српске војске, за које се, разуме се, тражило знатних новчаних срестава. Посланици Радован Милошевић и Илија Стојановић, који су се иначе одликовали, кад год је из свију законских предлога ваљало избрисати сваку нову чиновничку плату и сваку повишицу, па макар она износила само 50 талира годишње, изјавише овога пута готово једним речима, да је патриотска дужност Скупштине да

овај предлог Министра Војног прими — акламацијом. Илија Стојановић пошао је и даље тврдећи, да су под прошлим владама не само државне финансије него и све друге гране државне администрације биле доведене у врло незгодан положај. „То је — рече трибун из Бољевца — побудило Његово Величанство Краља те је 11 октобра 1897 скренуо државу новим путем и поверио државну управу опробаном државнику Др. Владану Ђорђевићу. Но Министар Финансија Вукашин Петровић, и ако је доцније ступио у овај Кабинет, већ је одржао реч, коју нам је задао, и већ је постигао фактичну равнотежу у државном буџету. Покојни Министар Војни пуковник Вучковић учинио је за српску војску врло много. Нови Министар Војни, ђенерал Атанацковић наставља започето дело. Његов законски предлог, који је пред нама, доказује, да он хоће да подигне нашу војску на онај ступањ, на коме су најбоље европске војске. Зато и предлажем, да се овај законски предлог усвоји акламацијом“.

И Скупштина га је тако и усвојила.

На то је Министар Војни дужом беседом благодарио Народном Представништву на том новом доказу срдачних веза, које постоје између народа и његове војске, јер у тим односима налази он гарантију за опстанак и за будућност српске државе. „Војска ће — завршио је ђенерал Атанацковић — делима доказати, да је потпуно достојна толиког поверења и толике љубави народне“.

— Живео Краљ! — захорило се после ових речи у Скупштини.

XXI
НЕСУЂЕНИ ЂЕНЕРАЛИ

Била је седница у Нишу пре неколико дана, и била је врло „бурна“ баш због тог Атанацковићевог предлога, који је у Скупштини акламацијом примљен.

О предлогу да сé заведе чин армијског ђенерала није било никакве дебате, јер су сви Министри, па и они, који су лане правили кабинетско питање од завођења три ђенералска чина, сада били сложни да чин армијског ђенерала треба завести због Краља Милана, те да он *један* има један чин више него остали ђенерали који су под његовом командом.

Али око предлога, да се заведе чин *санитетског* ђенерала повела се врло бурна дебата између Краља, Председника Владе и Министра Војног.

Кад је Атанацковић прочитао ту одредбу, Краљ рече:

— Хвала Богу, кад се једанпут нашао један Министар Војни, који је вољан да ово предложи, те ће тако најзад моћи авансовати за ђенерале и Владан и Мика, који су најстарији пуковници наше војске, и које су до сада прескакали њихови млађи само зато, што *по закону* није могло бити санитетских ђенерала. —

— Опростите, Господару — рекох на то ја — али без обзира на то, да ли ће ова предложена измена у закону о устројству војске остати у предлогу или неће, а ја ћу учинити све што могу да не остане; без обзира на то, да ли ће она проћи у Скупштини или неће, а ја ево отворено кажем, да ћу свом снагом агитовати код Скупштине да се то не узакони; без обзира дакле на све то, ја изјављујем, да за мене лично ја не примам ђенералски чин, и могу вас уверити, да Др. Владан неће авансовати за санитетског ђенерала, него ће остати оно

што је већ 24 године, од 17 октобра 1876, т. ј. санитетски пуковник. —

Ове речи беху за све присутне тако неочекиване да су се сви стали зачуђено згледати.

— Како? Зашто? Од куда да баш Ви, драги докторе, устајете тако одсудно против овог предлога, коме сам се ја обрадовао, што ми даје могућност да поправим једну стару неправду? Ја сам мислио да баш Ви лично, као добар војник, сматрате то као своју највећу амбицију, и тврдо сам веровао, да ћу Вам тим авансманом учинити највећу радост. Од куда та неочекивана опозиција? —

— За њу, Господару, имам и личних и политичких и стварних, чисто војничких разлога. Лично не могу допустити да Влада под мојим Председништвом поднесе тај предлог, јер ће цела Скупштина и цело јавно мњење с правом тврдити, да се та законска измена предлаже Народном Представништву једино зато, да бих ја могао постати ђенерал, а то би била политичка штета, која би могла довести у питање и чин армијског ђенерала, који нам безусловно треба и цео пројекат закона, који нам за усавршење наше војске такође безусловно треба. — Рђав би био официр, који не би прижељкивао да заслужи ђенералски чин, и ако је истина, као што је Ваше Величанство благоволело рећи, да сам ја добар војник, онда сумње нема да је тај чин и за мене врхунац моје војничке амбиције, али када га нисам заслужио као начелник санитета врховне команде у три рата, моје војничко частољубље не допушта ми да га добијем само зато, што сам случајно или по политичкој нужди Председник Министарства. Ја се сада морам задовољити тиме, да млађе од мене у служби предлажем за ђенерале, дакле у неку руку да правим ђенерале... —

Сви ућуташе. Краљ најзад рече:

— Доктор има право у колико се њега тиче, и ако нико није крив, што је законски било немогућно да он тај чин добије, кад га је у војсци заслужио. Али, драги докторе, и ако морам ценити вашу личну абнегацију у овом случају, није право да Ви правите опозицију овој одредби, јер ако се она изостави, онда ни Др. Мика не

може постати ђенерал, а то ћете признати да би била неправда. —

— Пардон, Величанство, наставих. Др. Мика може и без икакве измене у закону постати ђенерал данас, као што сам и ја могао постати пре толико година, само да су надлежни хтели, јер не стоји то, да је и у досадашњем законодавству било икакве сметње зато. Тиме долазим на чисто војничке, стварне разлоге, који се противе предложеном завођењу санитетског ђенералског чина. По самом тексту закона „ђенералски чин је општи". Као што у нашој војсци нема пешачких, коњичких, артиљеријских, инжењерских или ђенералштабних ђенерала, тако не може бити ни санитетских ни судских ни интендантских ни поштанско-телеграфских. Завести чин санитетског ђенерала у једној војсци, у којој је тај чин *општи* за све родове оружја и за све струке, то би био један апсурдум, а ја сувише искрено волим нашу војску да бих могао допустити, да се под Владом, којој ја имам част председавати, у њој заводи такав војнички апсурдум. То не дам ни за љубав мога ђенералства, а такво ђенералство не би примио ни Др. Мика, који је квинтесенција војничкога духа. У осталом то понижење није ни нужно, предложена измена сасвим је *излишна*, јер баш на основу „постојећег" закона Др. Мика може данас аванзовати за ђенерала.

— Како то? — упита Краљ зачуђено.

Ја узех испред Министра Војног наштампани закон о устројству војске, па онда рекох:

— Ево како. Прва алинеја члана 31 закона гласи: „Унапређење официра по родовима оружја и струкама бива до *закључно* чина пуковничког". То значи да аванзовање по родовима оружја и по струкама иде *само* до пуковничког чина. После тога долази чин, који је *општи* са све родове оружја и за *све* струке у војсци, као што се изрично каже на крају члана закона, којим се одређују војнички чинови од каплара до ђенерала. Према досадашњем закону дакле Краљ је производио у ђенералски чин оне официре, који су тај чин заслужили *без обзира на родове оружја и струке*, а што до сада није произвео ни једног санитетског пуковника за ђенерала,

то није било због сметње у закону, него из других разлога! —

— Истина је — рече Министар Војни — да се општа одредба, коју сам цитирао из закона, односи на официре свију струка и родова оружја, али за санитетске официре постоји у другом ставу члана 57 и једна специјална одредба, која гласи „санитетски официри иду по поступности до чина пуковничког закључно.“ Та специјална одредба затворила је врата ђенералском чину за санитетске официре, и та специјална одредба једини је узрок, што до сада ниједан санитетски пуковник, ма колике биле његове заслуге за војску, и ма колико он због тога био у милости код Краља, није могао постати ђенерал, и за то ја и предлажем ову измену у закону, да се једанпут и та неправда поправи. —

— Ето видите, драги докторе, рече Краљ очигледно захвалан Атанацковићу за овај параграфски индат.

На то сам одговорио:

— Таква иста специјална одредба стајала је у досадашњем закону а поименце у члану 57 и за ђенералштабне официре, и за њих стоји „да иду од капетана до пуковника“, па опет та специјална одредба није сметала да ђенералштапци у нашој војсци постају ђенерали. У осталом нашто да губимо времена? Овако се до сада тумачио закон о устројству војске само зато што се у нашој војсци, и ако је млада, већ развио кастински дух, који извесне родове оружја и струке сматра као више од других, који за праве официре рачуна само борачке официре — и ако по тој логици ни канцеларијски ђенералштабни официри не би могли никада бити ђенерали, јер и они нису борци као пешаци, коњаници и тобџије. Ако по који ђенералштабац погине или допадне рана у рату, то је тако исто случајно као што је први виши официр, који је погинуо од гранате у српско-бугарском рату, био случајно један *санитетски* мајор. Тај кастински официрски дух, који дели официре на праве официре и на официре од талми злата и кина-сребра, развијао се још од прве чете српске стајаће војске, коју је основао деда Краља Милана, Господар Јеврем Обреновић, још од првих војних лекара Др. Белонија и Др.

Николића-Мишковичева, који су морали вршити војничку службу у цивилном оделу. До повратка Обреновића на Престо тај кастински дух порастао је толико да је Кнез Милош морао војним лекарима да даде *пешадијске* официрске чинове, само да их изравна с осталим официрима, и да престане оно за службу опасно трвење између официра и војних лекара. Када је, под Кнезом Михаилом, дошао француски пуковник Иполит Монден за првог Министра Војног у Србију, он је целу војску преобразио по француском калупу, па је одузео и војним лекарима пешадијске официрске чинове, одузео им сабље и еполете, заменуо их француским везом на јакама и нарукављу и шпадама, завео називе војни лекар и главни војни лекар, који су „одговарали“ чиновима капетана и мајора, али то су биле само војничке амфибије, које су носиле једну наказу од униформе, и зато није ни чудо, што војска таквој униформи није хтела да одаје војничке почасти, те је бар то морао да наређује Министар Војни нарочитим наредбама војсци. Сва штета од тога била је за службу, јер у војним болницама онај пешачки *потпоручик*, који је због неспособности, шкартиран из фронта, па је послат, колико да му се нађе место, за *комесара* војне болнице, био је старији и имао је већу власт у војној болници од главног војног лекара, „који је одговарао чину мајора“, и који је не само по стручном него и по општем образовању стајао несравњиво високо над интелигенцијом оног неписменог сељака, који је из фронта аванзовао за пешадијског потпоручика, па ни зато није ваљао, кад су га послали за комесара у болницу, да покаже своју силу и власт војним лекарима. Тај је кастински официрски дух онда владао скоро у свима европским војскама, па није ни чудо што се отуда пресадио у младу српску војску. Требало је да дође велики немачко-француски рат, па да покаже, да војни лекари не умиру само од болештина, којима се излажу лечећи војнике у епидемијама, које су нераздвојне од рата, него да гину на бојишту од непријатељске пушке, сабље и топа онако исто, као што гину и официри борачких трупа, па да се и њима најпре у прајској па онда полако и у осталим војскама европским

призна, да су и војни лекари борци као год и „прави официри“. Благодарећи тој околности и ванредно великој милости, у којој сам ја лично стајао код Кнеза Милана као његов лични лекар, ја сам успео у очи нашег првог рата с Турском, да војне лекаре у српској војсци претворим законски у праве официре са дисциплинском влашћу у санитетским трупама и заводима. Али како онда није било старијег чина у српској војсци од пуковничког, ја сам учинио кастинском духу ту концесију, да најстарији санитетски официр не може даље дотерати од чина потпуковничког, и тај је чин имао само начелник санитета у Министарству Војном. Кад сам ја услед битке на Шуматовцу поздрављен чином потпуковника, тај ми чин не само — противно закону, по коме је тада само Др. Белони могао бити санитетски потпуковник — признаше указом, него произведоше за санитетске потпуковнике и Др. Филипа Таисића и Др. Саву Петровића, само да они остану старији од мене, а надлежни се нису бринули за закон, по коме само један санитетски официр може бити потпуковник. Када је ђенерал Черњајев, који је имао пуномоћије од владаоца да даје чинове, једним актом од 17 октобра 1876 произвео за пуковнике Саву Грујића и мене, Кнез Милан је потписао оба указа, ја сам их видео мојим очима у ађутантској соби, али пре него су ти укази отишли у Државну Штампарију — мој је поцепан[1] и Кнез Милан писао ми је једно писмо, које још чувам, у коме ме моли да опростим, што је морао да ме ражалује без кривице, и у коме ми шаље Таковски Крст о врату, који је онда имао само Черњајев, јер то беше највећи српски орден. Тек када је Кнез Милан постао Краљ и кад су други постали санитетски пуковници, добио сам и ја тај чин наново, макар у резерви. Ако сам онда за љубав Краљу Милану и за љубав службе отрпео сва та каприциозна тумачења закона, сада као шеф Владе не дам, да се и даље тера комедија са једном струком у војсци, и док сам ја на овоме месту, неће бити *санитетских* ђе-

[1] Доцније ми је Краљ Милан причао, да је Краљица Наталија грмнула: „Fais le Général et que cela finisse“ и зато се мој пуковнички указ морао поцепати.

нерала, докле год не буде пешачких, коњичких и топџијских. Мика треба да се произведе за ђенерала као и сваки други пуковник, који је заслужио тај чин. —

Говорећи ову дугачку тираду тако бејах дошао у ватру, да сам устао са свога места и говорио сам ходајући по соби, у колико се могло ходати у оној малој соби између Краљеве канцеларије и трапезарије, у којој је држана ова седница Министарског Савета.

Ђенерал Атанацковић беше овом мојом филипиком противу кастинског духа његових ђенералштабаца принуђен да уведе у борбу и последње резерве њихових разлога:

— Кад би на основу садашњег закона о устројству војске произвели Др. Мику за ђенерала, онда се то не би могло одрећи ни једном другом санитетском пуковнику, који је провео десет година у томе чину и онда би се могло десити да један од њих тражи с правом, да командује армијом или бар дивизијом. Да би се то избегло, ја ето предлажем да они могу аванзовати само за санитетске ђенерале. —

Овде ме издаде стрпљење и ја рекох:

— Баш и кад би се могла замислити међу лекарима, дакле међу људима са највећим општим образовањем, једна таква фантазија, која би тако нешто могла затражити, ја не знам, да ли би то била тако велика несрећа. Ако се добро сећам наших ратова најсрећнија *стратегијска* мисао из првога рата, која је Хрватовића из Књажевца довела на Рсавце, и која је Ејуб-пашу приморала да напусти борбу за Алексинац и да са целом војском рокира на леву обалу Мораве, та мисао није била из главе Главнокомандујућег Михаила Глигорича, нити из главе и једнога од његових руских и српских ђенералштабаца, него из главе једног санитетског потпуковника дакле једног талми-официра. Толико односно стратегије, а односно тактике, ако се добро сећам, кад је 1876 на Јавору једна бригада остала без и једног правог официра, повео је у борбу два батаљона један талми-официр, један санитетски капетан, и то је био баш Др. Мика Марковић, и кажу људи, да он те батаљоне није нимало лошије водио него остали

стручни бригадири. Кад би овај разлог г. ђенерала Атанацковића био једини разлог за завођење *санитетских* ђенерала, то би се врло лако могли помоћи, када би последњој тачци члана 37 додали само ово неколико речи „ван своје струке ни онда, када добију чин ђенерала“. Али то није главно, него је главно суревњивост ђенералштабних официра и најобичнија демократско-српска завист. Зато ја о тој ствари нећу више да потрошим ни једну реч. —

И ни пет ни шест, него узех капу, скупих своје хартије, поклоних се Краљу и одох као ветар, јер сам за собом тако залупио врата, да је одјекнуо цео онај велики трем на дрвеним стубовима Нишкога Двора.

Ето зашто је пропало Микино ђенералство.

Сутра дан Краљ је звао мене нарочито да ми каже, да је из Атанацковићевог пројекта избачена одредба о санитетским ђенералима и да ме упита шта да се ради с Миком, јер он „како је луд“ даће оставку...

— Треба га поставити за државног саветника с тим да и даље врши дужност начелника војног санитета; бољега за то место бар за сада немамо. —

— Врло добро. Пишите Мики и упитајте га, да ли пристаје на ту комбинацију? —

Пре него сам могао извршити ову Краљеву заповест, добио сам од Др. Мике Марковића овакво писмо:

„15 јануара 1900 Београд

Поштовани и драги Владане,

Дакле и овом приликом изјалови се и твоје и моје ђенералство, и што је за мене најзагонетније, чујем да си ти једини стао на пут авансовању санитетских официра за ђенерале, као и да си чак претио, да ћеш и у Скупштини нападати ову законску измену! Ја бих у ове гласове из многих узрока требало да сумњам, али пошто то тврде људи, којима се може веровати, морам и ја да верујем.

Ја не знам, драги Владане, који су те разлози руководили да овом приликом тако одсудно нападнеш наш војни санитет, а тим и мене лично, али ма какви разлози да су, држим да си се овим нападом јако о мене

огрешио. Ти најбоље знаш, шта сам ја у сва три рата наша жртвовао за нашу војску, ти знаш да сам у њима 200 дана провео на најистакнутијим позицијама пред непријатељем, ти знаш да је од 25,000 рањеника у три рата преко 7000 прешло преко мојих руку; ти знаш да и онда, када је наша војска, 26 јуна 1876 цела одступила са Јавора, да сам ја сâм са мојим болничарским одељењем остао на Јавору до 27 јуна у јутру, када сам и последњег рањеника на рукама снео. Ти си ме својим очима гледао у борби на Адровцу, на Креветској позицији, на Ђунису. Ти знаш да сам ја с мојим рањеницима последњи прешао преко Ђуниског моста, који је одмах за нама запаљен. И ти, све то знајући, ипак не даде да твој „најенергичнији“ млађи сурадник у нашим ратовима обуче ђенералску униформу?!

— — — — — — — — — — —

Опрости ми, молим те, што те код толиког твог посла оптеретих и читањем мојих јероглифа. Ово писмо немој сматрати као протест. Ти си мислио да тако треба да буде, па тако си урадио. Још мање сматрај ово писмо за молбу. Мени данас нетреба ничија, ама баш ничија помоћ. Ја сам се са својом судбином измирио. Мундир, који сам часно носио преко 20 година, замениђу кроз који дан капутом. Мундир нека носе заслужнији од мене ђенерал штеблери ит.д., који су се прославили својим јунаштвом на бојишту. Ја ти ово написах само зато што сам имао потребу, да се ма коме изјадам, а сматрао сам да си ти, као мој толикогодишњи претпостављени, а у исто време и као мој учитељ у истрајности на послу, најнадлежнији да мој вапај чујеш. Твој и.т.д.

ДР. МИКА МАРКОВИЋ“

На то сам одмах 16 јануара оваквим писмом одговорио:

„Драги Мико,

Рђаво су те известили.

Нисам ја био противан да ти постанеш ђенерал. Напротив, поред свију твојих заслуга за војни санитет, које ти ниси ни из далека побројао у твом јучерашњем писму, ја сам још помињао у седници Министарског Савета, под председништвом Господаревим и онај, мало

познати факат са Јавора: у коме твоје *санитетство* није нимало сметало твом *официрству* да исучеш сабљу и да два батаљона поведеш у ватру.

Али, драги Мико, ја нисам ни за себе ни за тебе могао пристати да нас праве лошијом сортом ђенерала, него што су други. Ђенералштапци, који су се иза кулиса крили, хтели су да санитетски ђенерал буде ђенерал само у својој струци, а ја сам доказивао, да би то престало бити понижење за санитетски официрски кор *само онда*, када би се и остали ђенерали делили на пешадијске, инжењерске, артиљеријске и коњичке ђенерале. Онда бих пристао да има и санитетских ђенерала. Али, докле у закону стоји, да је ђенералски *чин општи* за све родове оружја и струка — дотле тражим да и санитетски официр може постати прави а не талми-ђенерал. Ја сам целога живота био *прави* војник и, ако сам овој земљи и најмање што привредио, ако сам 11. октобра 1897 метнуо главу у торбу за Краља и Отаџбину — то сам учинио само као војник и то као комбатант. Ја не дам да мене и тебе, после 30 година поштене војничке службе, срамоте људи, који тешко да су и у пола такви војници, као што смо нас двојица били целога живота. Ја сам уверен да и ти тако мислиш, да као добар војник не можеш другаче мислити. За то нисам дао и не дам да којекакви кастински појмови понижавају ни мене ни тебе.

Ја увиђам сву оправданост корака, који мислиш предузети. Камо лепа срећа да и ја могу молити за пензију, али са мојом оставком *сада* довео бих Краља у једну страховито тешку политичку ситуацију. Бојим се, да би са мојим падом пао и цео данашњи политички систем. Ја морам дакле и даље да се жртвујем. То је моја судбина.

Ти си у срећнијем положају. Кад им не треба такав *официр* као што си ти, а ти скини униформу, коју си часно и поштено носио. Али у место да идеш у некакву паланку, што ја нећу никада допустити, молим те јави ми: Хоћеш ли у Државни Савет? Ако хоћеш, ја ћу то одмах предложити.

Веруј, драги Мико, да те искрено поштује и воли твој стари ратни друг и пријатељ ДР. ВЛАДАН“

Др. Мика одговорио је својим писмом од 18 јануара 1900:

„Драги Владане,

Неизмерна ти хвала на твом пријатељском писму, које јуче примих. Оно беше животворни балсам за моје увређено частољубље. Данас сам други човек, данас сам се измирио са својом судбином, јер видим да има поштених људи у овој земљи, који свакоме рад признају, а то је довољно утехе за мене. Нарочито се умирих, кад сазнадох да питање о ђенералском чину санитетских официра, у министарској седници под председништвом Његовог Величанства Краља, ти ниси онако третирао, *како је мени представљено.* Ти си се, драги Владане, и у овој прилици као и увек понашао као кавањер, као частан и карактеран човек, који никоме не дозвољава понижење ни себе ни своје струке за љубав тричавих 2—3000 динара. Хвала ти на овоме."

— — — — — — — — — — — —

„Ти си се, драги Владане, и у овој прилици као и увек показао као мој прави пријатељ. Ти не дозвољаваш да се изгубим, да пропаднем у сиротињи, већ ми нудиш место државног саветника. Ја ти благодарим, много, искрено ти благодарим на толикој пажњи и пријатељству. Твоју понуду не велим ни да примам нити је одбијам. Ради како знаш. Али у војсци више не могу остати, јер сам сувише увређен. Ја сам нашу војску задужио, и кад ми *она* то не признаје, кад ме из своје средине готово силом тера, ја се са највећим болом у души од ње за навек растајем.

Поздравља те пријатељски, воли те и поштује те искрено и данас као и увек

Твој ратни друг и колега
Др. МИХ. МАРКОВИЋ"

Ето како је Др. Мика скинуо униформу и отишао у Државни Савет.

XXII
ПОРЕЗА НА ЗАРАДУ

Да се вратимо несрећном прирезу на обрт. На нову годину послата је из Београда оваква депеша у „Frankfurter Zeitung“ :

„Данас почињу пореске власти наплаћивати 75% приреза на обртну порезу. Аустроугарска мислила је да у овом новом прирезу има повреде за трговачки уговор, и тражила је објашњења, и ова су јој дата, да се тај прирез неће наплаћивати на царинарницама од увозне робе, него од порезника на обртни капитал“.

Ово је сигурно била спрема за Вукашинов пут у Беч. О томе налазимо у белешкама Вукашина Петровића ово :

„У Нишу је Краљ о новој години примао честитања од Скупштине. Ћутали смо пред овом о кризи, јер налажасмо да смо пре свега дужни извести земљу из тешкоће у коју је ушла нашим, а пре свега мојим законом о прирезу на обртни порез. 2-ог јануара решисмо да ја одем у Беч, те да покушам лично да расветлим ствар. трећег јануара пошао сам у Беч. Одмах по доласку 4 јануара посетио сам г. грофа Голуховског, који ме лепо прими и упути начелнику трговинског одељења г. Сузари. Овај господин ми одмах рече, да се прирез на обртни порез не може одржати, јер Аустроугарска неће моћи да дозволи да се на њен извоз у Србију наплаћује тај прирез. Показа ми гомилу жалаба противу тога приреза, изјавивши ми : да су те жалбе поднели аустроугарски извозници *подстрекнути од српских трговаца*. Видећи да не могу успети да одржим прирез, рекох начелнику да ћу морати наћи други извор прихода, јер ми је прирез на обртни порез требао да донесе 2,800.000 динара, па

не могу да оставим толики дефицит у буџету. Одмах сам додао, да ће и тај нов намет морати пасти на трговце, јер су они најмање оптерећени ред грађанства у нас. Начелник се изјасни да ће сваки други облик оптерећења лакше проћи него ли обртни прирез. Одмах сам известио Владана депешом о мојој мисији и кренуо се 6-ог јануара за Београд.

„Ушав у вагон, сео сам те написао нацрт за нови *закон о порези на зараду*. До Земуна сам тај посао свршио. Дошав у Београд предао сам тај нацрт Мити Петровићу председнику пореске управе да, споразумно с пореском управом изради потпуни предлог за закон. Нисам хтео ићи у Ниш, докле се тај пројекат не изради“.

Напред исписана сцена у Нишкоме Двору била је само почетак једне на далеко у напред смишљене кампање Краљеве противу мене лично. Одмах за тим отпочео је Краљ још једну акцију, која је била наперена и противу мене и противу Министра Финансија, јер је и Вукашин исто тако као и ја у неколико прилика био „непослушан“ према Краљевим заповестима. За ту нову, са свим препредену акцију, иза које нико није могао ни слутити самога Краља, а најмање су то онда могли слутити сами Министри — употребљен је пројекат *за порезу* на трговачку *зараду*, јер је та пореза имала да попуни огромну рупу у државним приходима, направљену тако изненада аустроугарском нотом противу приреза на обрт, и то да је попуни јаким наметом на оне српске држављане, који су дотле најмање државних терета носили, на најбогатије људе у Србији, на трговце. Данас је тек јасно, зашто је Краљ Александар онда врло често наваљивао на Вукашина да *што јаче* оптерети том новом порезом најимућније људе у Србији, и да тако огорчи читав један сталеж противу Владе. Да би та огорченост била подједнака и према Министру Финансија и према мени, Краљ је препоручио Вукашину да овај свој пројекат брани *само* у седницама финансијског одбора скупштинског, али кад предлог дође на дневни ред у пленуму Скупштине, онда нека Министар Финансије не узима реч, него нека одбрану тога закона остави мени. Тако је било. Вукашин се сâм борио у одбору и

[1]) В: „Несуђени ђенерали“.

кад је у њему продро и јавио Краљу, да је закон стављен на дневни ред Скупштине за седницу од 13 јануара, онда ме је Краљ зовнуо 12-ог јануара у вече к себи, и после ручка ми је казао ово:

— Ви знате, драги докторе, да ја не волим кад се Ви, као шеф Владе, сувише често излажете у Скупштини, кад сувише често узимате реч, и Ви знате да сам Вас, нарочито у почетку, када сте Ви у Скупштини бранили све пројекте свију ресорних Министара, нарочито молио да своју снагу и свој беседнички дар штедите за велика, за тешка питања, која заслужују да се Ви заложите само да се осигура повољно решење. Ја сматрам да је једно такво питање сутра на дневном реду Скупштине, а то је пореза на зараду, која треба да нам осигура буџет без дефицита, највећу тековину ваше Владе поред успеха у војсци. Зато Вас молим, драги докторе, да сутра отворите јазове, које сам ја до сада постављао вашем беседништву, и да поплавите њиме, да удавите опозицију, која се томе закону у Скупштини спрема. —

— И ја налазим, Господару, да је пореза на зараду врло важно питање, тако важно да сам и сâм мислио сутра узети реч, ако опазим јачу струју у Скупштини противу тога предлога, Ја ћу то урадити са толико већим заузимањем што сада знам, да је то и жеља Вашега Величанства. Међутим ја сумњам да ћемо наићи на тако јаку опозицију... —

— Немојте нимало сумњати — рече Краљ — код мене је већ било око тридесет народних посланика, који су ме молили и преклињали да натерам Владу да тргне овај свој предлог назад, јер иначе веле да ће направити лом у Скупштини. Бадава сам их ја молио да то не чине, бадава сам им доказивао да је праведно да и трговачки сталеж понесе сразмерни део државног терета, бадава сам сељацима подилазио са седмицом, како су до сада трговци у Скупштини све товарили на сељака и како је право да и они један пут оптерете чаршилије, све је било забадава, јер изгледа да су и ови сељаци некакви трговчићи, па хоће да се бију за своју кесу. И ако ових 30 посланика стану говорити против, сви

они, који немају свога мишљења, који се колебају, могу пристати уз њих, и онда се може лако створити већина против овог закона, а то би био скандал, који би могао довести у питање цео садашњи режим. Да то спречите, ја Вас молим, драги докторе, да заложите сву вашу снагу. —

— Хоћу, Господару, у толико радије што сам убеђен, да је ова пореза и праведна и безусловно потребна за даље остварење нашега програма. Ако се обистине страховања Вашега Величанства, и ако видим да опозиција тих 30 посланика може постати опасна, ја ћу, и ако нисам поверењем Скупштине дошао на ово место, ставити кабинетско питање.

— Врло добро, докторе — рече Краљ — баш вам хвала. Само ако дотле дође, учините ми једну љубав, скрешите оним лолама, оним ћифтама београдским све до мачке. Они десетинама година поткрадају српску државу на ђумруцима, они то јавно признају, у сред Скупштине један пут: „Јес, ми крадемо на ђумруку, то је наше право, а ваша чиновничка је дужност да нас *хватате.*“ Обесите им то на нос. Па онда, какви су то Срби, какви родољуби, који преко страних Влада раде противу своје рођене земље, само да они до века плаћају најмању порезу, и ако су најбогатији! —

— Знам, Господару, и једно и друго, али ако се она изрека зар и могне наћи у стенографским белешкама, ако она није „поправљена“ т.ј. избрисана, пре штампања, ово друго знамо, али не можемо доказати, јер ја не могу пред Скупштином казати, да је Вукашин видео код г. Сузаре читав свежањ писама, којима су српски трговци подбунили аустријске индустријалце противу нашега приреза на обрт. Ни Вукашин није могао тражити да види *имена* тих трговаца, а без тих имена у џепу таква се оптужба не може подићи. —

— Ја и не тражим — рече Краљ — да Ви против њих подигнете формалну оптужбу. Ви ћете већ наћи начина, да тај факат наговестите тако да цела Скупштина појми, ко је крив, што сте приморани да предлажете ову порезу на зараду. —

— Видећу, Господару, шта ће опозиција изнети противу предлога и у самој борби пресудићу докле ми ваља ићи. —

И та борба, која је била 13 јануара у Скупштини, била је одиста врло велика и врло огорчена тако да сам се трудио, да забележим сваку мисао беседника који су се ређали за и против пројекта. Та у хитњи и оловком писана белешка *једини* је податак, који налазимо у овим хартијама о тој важној седници Народне Скупштине. Ни протокола седнице, ни стенографских бележака о тој седници не нађосмо ни белешке о ономе, што сам одговарао и чиме сам одбранио владин предлог.[1] Необично присуство Краљевог секретара Др. Воје Вељковића и још неких *дворана* у овој седници, који су такође правили белешке о дебати, и који су одмах по гласању одјурили у Двор, тумачио сам живим интересовањем Краљевим за саму ствар, које ми је познато било. Опозиција од стране оних народних посланика, који су дотле безусловно слушали Двор — тек ми је много, много доцније пала у очи, јер онда нисам ни слутио да ми прети каква опасност с леђа. Гледао сам само напред. Зато ми овде, и за сада, можемо дати врло непотпун извештај о овој чудној седници Народне Скупштине. Ево како гласи моја белешка:

Радуловић: Одвише брзо рађен закон. Остало о појединостима. „Најбоље ће бити да све трговце најпре стрељамо, па онда да их обесимо“.

Васа Анђелковић: Ово је закон, који се не може остварити.

Минић: Опасно зло за нижи сталеж. Ово је пропаст једна. Види се да је експресом рађено.

Сава Кезић: Говори патриотски.

Гаја Швабић: Као трговац брани закон.

Михаило Петровић: Баш као трговац говори за предлог.

Никола Николић: У ствари се не оптерећују трговци него маса народа и чиновници. Трговци крију своје капитале. Гласаће за пројекат.

---

[1] Ово је писано у Бечу, када писцу није било лако добављати скупштинске протоколе и стенографске белешке.

Алекса Ђ. Поповић: „Ако га неће печено, хоће кувано".

Анта Нешић: Говори о ђерму београдском.

Радуловић: Полемизира с А. Ђ. Поповићем.

Драшковић: Вели да је Вукашин 1898 чинио извесне изјаве (које не постоје). У начелу је противан.

Сава Илић: Овај је предлог недоношче, наказа, доказ да Влада не зна да финансира. Њена је девиза „Паре и ништа више." Онај, који прими овај предлог, биће гробар српске трговине.

Васа Анђелковић: Трговац пости, јер нема шта да једе. Статистика пропалих трговаца, 80% садашњих трговаца пропашће услед овог закона, јер који су до сад плаћали 100, од сада ће плаћати 300.

Радисав Петровић: Ово су Рентгенови зраци, које је Вукашин пронашао. Трговци распоређују своју порезу на потрошаче.

Бирчанин: Један ред људи на одмет у овој земљи. Све ће то у пандуре.

Ђ. Јеленковић: И до сад се ово плаћало — потреба је велика. „Да се баци на гвоздене точкове".

Филиповић: За.

Илија Стојановић: Никакав закон никога не приморава да буде трговац. За.

Сокић: Као трговац оберучке прима. Камо срећа да је овај закон донесен пре 20 година.

Милош Илић: Трговина је по унутрашњости жалосна.

Шундић: Од 20 година на овамо ово је први пут да се *не* оптерећује сеоски сталеж.

Мика Поповић: Зашто Влада није пошла путем штедње? (Буџет је био фактички 80 милиона. Затекли смо дефицита 7—8 милиона).

Радуловић: Нема сто милиона капитала у српских трговаца.

Шта сам и како сам одговорио на замерке и грмљаву опозиције, морамо на жалост да цитирамо чак из франкфуртских новина „Generalanzeiger", који у свом броју 30 има овакав допис из Београда:

„Др. Владан однео својом беседом у дебати о порези на зараду сјајну победу. Он је пре свега констатовао велику толеранцију председништва Скупштине, које је допустило да се говоре и такви напади на Владу, који не воде никаквог рачуна о парламентарној куртоазији, и тиме је тврђење стране штампе да се српска скупштина састоји из самих „мамелука“ сведено на његову праву вредност. У другом делу своје беседе, у коме је резимирао двогодишњи рад свога кабинета, Министру је било лако пустити сваком позната факта да за њега говоре. Од тих факата поменућемо, да је Влада успела да из државног буџета нестане дефицита, који је читавих 17 година износио 6—7 милиона годишње, и који је Србији за то време направио 200 милиона новог државног дуга. Други не мање важан факат то је једновремено постигнута реорганизација, увећање и модерно преоружање војске. Ова и слична факта задобила су све посланике, који не праве опозицију само рад опозиције „Ако — рекао шеф Владе — овде има људи, који мисле да би умели боље водити српску политику и њене државне финансије, ја сам готов да одмах сиђем са овога места, и дајем им реч, да ћу их са клупе свима силама помагати.“ Бурно одобравање, којим је Скупштина поздравила ове речи шефа Владе, показа да је битка добивена још пре него је стављено кабинетско питање. „Ја видим — настави — да ће огромна већина Народног Представништва гласати за овај наш законски предлог. Али, пошто је питање важно, ја желим да видим, да ли моја Влада још ужива потребно поверење Народне Скупштине, и за то у име Владе захтевам поименично гласање.“ Ово је извршено и ресултат гласања је био: да је 186 посланика гласало за предлог, а против свега њих 32!“

Који су посланици гласали против овога закона видимо из ове белешке њихових имена: Алекса Мајсторовић, Аритон Јанковић, Васа Анђелковић, Велимир Јеремић, Гаврило (Гане) Јовановић, Димитрије Станојевић, Драгомир Радуловић, Ђорђе Милошевић, Ђорђе Попић, Илија Илић, Илија Николић, Јован Тувегџић, Коста Јовановић, Љуба Ћаловић, Мијаило Новаковић, Милош

Илић, Младен Анђелковић, Недељко Марић, Никодије Крунић, Новица Минић, Петар Стевановић, Петар Цветуљски, Сава Илић, Сима Секулић, Стеван Вићентијевић, Танасије Васиљевић, Танча Ђорђевић, Тодор Павлићевић, Тома Којић, Тома Драшковић.

Тридесет и два! Двојица више него што је Краљ прорекао. И та двојица беху све, што су оних 30 у Двору спремљених опозиционара могли повући за собом. Оно, што се хтело постићи, било је ипак добро упућено, као што ћемо мало даље видети, а нарочито у марту.

Чудновато је да у белешкама Вукашина Петровића, које су о другим догађајима много опширније, налазимо о овоме само неколико врста, које овако гласе:

„Чим је пројекат (о порези на зараду) био готов, отишао сам у Ниш. Краљ ме је овластио да поднесем формалан предлог Скупштини. У одбору сам имао *доста* муке, док сам пројекат протурио. У Скупштини је Председник Министарства Др. Владан после подуже јаке речи ставио кабинетско питање. Закон је прошао са свима противу 36 гласова. Стенографске белешке о дебати о овом закону веома су интересне.

„Пошто је закон прошао кроз Скупштину Краљ и Краљ Милан су ми честитали. Краљ је непрекидно разбирао колико мислим да ће овај извор донети прихода. Ја сам му објашњавао да се може истерати до 5 милиона, али да не мислим ићи даље од 2,400.000. *Краљ је увек замерао овој мојој уздржљивости и гурао ме је да наплатим што се* **више** *може*, но ја сам увек остајао на моме гледишту“.

Подвучене речи врло су карактеристичне за намере Краљеве, јер докле је он пред свима Министрима наваљивао на Вукашина да наплати што више из овог новог извора, па ако је могуће и свих пет милиона, он је испод руке, преко својих људи почео *да буни трговце* и противу половине те порезе, коју је Вукашин уопште хтео да разреже на трговце. О тим интригама Краљевим биће доцније опширније, када будемо говорили о извршењу овога закона.

Али противу овога закона није агитовао само Краљ него и напредњаци и либерали, који су једва дочекали

да једном дувне тај ветрић из Двора противу садашње Владе, па да запну из петиних жила да је на том питању оборе. Трговачка игранка, која се спремала у Београду — отказана је демонстративно у знак жалости што је вотиран закон о порези на зараду.

Српско Трговачко Удружење упутило је мени службени писмени протест од 17 јануара 1900, у коме се полази са претпоставке, да сам ја казао у својој беседи за све српске трговце да су „издајници“ и ако сам ја говорио само о „несретном стицају околности“ и о *неким* трговцима, који су подбунили аустоугарске индустријалце противу приреза на обрт, те се овај морао заменити порезом на зараду — а реч „издајници“ изговорили су поједини скупштинари.

Кад сам ово писмо као и све што сам добијао, показао Краљу, он упита:

— Мислите ли што одговарати на ово писмо, драги докторе? —

— На сваки начин, Господару. Оволика срџба београдских gros bonnets није ни у каквој сразмери ни са оним, што сам ја фактички казао у дебати о порези на зараду ни са повишицом порезе, која предстоји трговцима. За мене је очевидно, да се *неко* хоће да користи гвозденом нуждом, у коју је Аустрија увалила садашњу Владу Србије да створи овај непопуларан закон, па да га употреби као полугу да сруши не само ову Владу, него и цео садашњи систем политички. —

Лице Краља Александра, одмах после речи „неко“, доби некакав необичан грчевит израз.

— Није немогућно, драги докторе — процеди Краљ кроз зубе — Шта мислите, ко би тај „неко“ могао бити? —

— Најближе је памети да су либерали, којих има релативно највише међу богатим трговцима у београдској чаршији, подбодени Рибарцем и Авакумовићем пре гли да овом приликом, кују гвожђе док је вруће, те да тако постигну оно, што нису могли постићи ни штампом ни у Скупштини.

Краљево се лице о час разведри.

— Имате право. То ће и бити. Одговорите им једном папреном званичном исправком тако да им преседне ова агитација.

— Нисам тога мишљења, Господару. Оно, што сам ја казао и што се овим актом Београдског Трговачког Удружења раздувало до у крваву увреду целог трговачког сталежа у Србији, казао сам лично, јавно у сред Народне Скупштине. Ту ћу ја одговорити и на ово писмо, у толико пре, што је оно предато јавности. Ја ћу употребити прву прилику, вероватно генералну дебату о буџету, да покажем Скупштини и јавности шта се управо хоће са овим протестом и целом агитацијом. —

— Врло добро — рече Краљ — то је најбоља прилика, јер је пореза на зараду баш зато и вотирана да у буџету не буде дефицита. Само једно Вас молим, драги докторе, а то је да ми ту беседу покажете пре него што је изговорите у Скупштини. —

Ја зачуђено погледах Краља, па рекох:

— Ја до сада нисам ни једну моју беседу у Скупштини написао, него сам их увек импровизовао према потребама дебате. Зато ја обично у тим беседама никада не кажем ни трећину онога, што сам хтео да кажем, јер ме поједине примедбе противника одведу на питања, о којима нисам ни мислио говорити, па због тих екскурзија заборавим да поменем погдешто врло важно што сам имао намеру казати, кад сам устао да говорим.

— Баш зато, драги докторе, ја Вас лепо молим, да са овом беседом за буџетску дебату учините један изузетак и да је прво напишете, па да је најпре мени покажете. Ко зна, можда ћу Вам ја том приликом учинити погдекоју напомену врло корисну за оно, што хоћете да постигнете том беседом, јер Ви не познајете ове ћифтинске лоле, што су Вам написале ово безобразно писмо, као што их ја познајем. Учините то, докторе, мени за љубав! —

— Разумем — рекао је опет пуковник, а Председник Владе ни у томе захтеву Краљевом није ништа наслутио ружно за своју Владу, као што је и онај необичан израз Краљевог лица при речи „неко“ — тек после разумео кад је за њега и његову Владу било доцкан.

Ја сам дакле „nichts Böses ahnend“ — поред свију својих огромних послова и опширне службене и поверљиве кореспонденције тако рећи са читавим светом, — при-

љежно ишао на све седнице не само скупштинске, него специјално на све састанке финансијског одбора скупштинског, на којима се претресао државни буџет за 1900-ту годину, и кад је тај посао свршен, док је известилац писао одборски извештај за скупштински пленум, ја сам набацао на хартију главне мисли за одбрану буџета, па сам онда, по заповести, однео Краљу да му покажем ту моју прву „спремљену скупштинску беседу“.

Ево како је та скица гласила:

„Господо Посланици,

Из извештаја г. Министра Финансија и његових прилога, који су наштампани уз предлог буџета државног за 1900-ту годину, као и из извештаја, који вам је поднео скупштински финансијски одбор, пошто је најсавесније проучио цео предложени буџет до у најситније његове позиције, могли сте се уверити, да је веома вероватно оно, што смо вам, мој колега у финансијама и ја, казали приликом претреса закона о порези на зараду, т.ј. да је ово први државни буџет, који искрено и отворено признаје фактично стање наших државних финансија, да је ово први буџет, у коме нема дефицита, у коме не може бити дефицита, ако 1900-та година прође за Србију без каквих елементарних догађаја, у материјалном или политичком смислу, који се догађаји не могу предвидети у опште, а камо ли у буџету.

Истина је, да се за буџетску годину може са *апсолутном тачношћу* тврдити, да се свршила без дефицита, тек када се склопе њени завршни рачуни; истина је да је многа Влада пре нас подносила буџет за који је или сама веровала, да је у равнотежи прихода са расходима, или га је за невољу изравнала уображеним и претераним приходима, па се после у завршним рачунима показао дефицит; истина је, да и садашња Влада за прве две године свога рада није могла да уништи дефицит, који се показао у прекораченим кредитима; па кад је све тако, од куда нама данас кураж да тврдимо овде јавно пред Народним Представништвом са великом вероватноћом, да ће се буџетска година 1900-та, ако усвојите предложени вам буџет, завршити без икаквог дефицита.

Ево откуда:

Ми смо пре свега, законом о грађењу буџета, који важи од почетка ове године, сами себи и свима будућим Владама онемогућили прекорачавање и најмањега кредита одобреног државним буџетом. Накнадни кредити постали су са свим немогућни у редовним приликама, а за ванредне, непредвиђене и неодложне потребе, предвиђена је тако тешка и јавношћу огарантована контрола, да ће сваки Министар бити срећан да не тражи ни паре накнадног кредита, и гледаће свима силама да се помогне редовним кредитима, које је Народна Скупштина одобрила. Осем тога, истим законом, узакоњено је да се даље уштеде на појединим кредитима не смеју утрошити на друге партије буџетске. Тиме су затрпана два велика извора дефицита у државном буџету.

Врло је појамно и, кад има срестава државних за извршење, врло је похвално частољубље појединих државних Министара да сваки своју струку унапреди. Ја сам н.пр. сматрао за дужност да реформишем поверену ми дипломатску службу Србије и био сам за ову сесију Народне Скупштине спремио законски предлог, за који сам уверен да би знатно унапредио заступање животних интереса Србије у иностранству, да би српску дипломацију подигао на ступањ, на коме она треба да стоји у интересу државе. Министар Просвете, одговарајући не само својој дужности него и нарочито изјављеној жељи Народног Представништва целе године је проучавао и дао проучавати питање о установљењу српског университета и био је спремио неколико пројеката законских за то. Министар Народне Привреде у једноме кабинету, који има нарочиту амбицију да се обележи као привредни кабинет, био је ставио у свој буџет знатне суме да снажно покрене у напред све гране народне привреде. Министар Правде не само што је имао на уму жељу Народног Представништва да се поправи материјално стање судија, него је већ био свршио претходне радове за подизање модерних казнених завода. Министар Грађевина хтео је не само да направи све потребне друмове и све сталне мостове на рекама, него је, знајући с једне стране огромну важност железница

за унапређење целокупне народне привреде, с друге стране да је рат у Јужној Африци тако покварио новчане тргове и заплашио капитале, да наши концесионари за грађење и експлоатацију железничке мреже у западној половини Србије нису могли у одређеном им року саставити потребни капитал, и знајући с треће стране да Србија не може наћи зајма за грађење својих железница, када је злато на свима европским трговима тако поскупило да се по Лондону и Берлину плаћао наш некадашњи чаршијски интерес — знајући све то, Министар Грађевина био се решио да отпочне грађење најпотребнијих железница у државној режији, рачунајући нешто на једну нову буџетску позицију нешто на помоћ оних округа и срезова, који би добили железнице а нешто на приходе и интабулацију свршених нових линија за грађење других — те да на тај начин сопственим сретствима Србија за десет — петнаест година сагради себи хиљаду километара нових железница: Министар Војни са свим појамно желео је да што скорије направи све касарне, све магацине, да, поред поручених топова и модерних пушака и муниције за њих, набави и све остало што треба једној доброј модерној војсци. Министар Унутрашњих Дела старао се да уради све што је потребно да се осигура лична и имовна сигурност свију српских грађана и да се држава може успешно бранити од свију злих људи у земљи и са стране.

Али када смо послали сваки свој пројекат буџета Министру Финансија да из њих састави државни буџет за 1900-ту годину, он нам је изјавио одмах, да ми тражимо преко десет милиона *више* него што наша држава може имати прихода па ма како да се напрегне.

И тада је Краљева Влада морала доћи до уверења, да она поред најбоље воље не може *једновремено* извршивати *све* тачке Господаревог државног програма, не може зато, што државни приходи Србије не расту у истој сразмери, у којој расте државни организам и његове потребе. У таквим околностима Краљева Влада морала је одлучити, којим ће редом извршивати тачке државног програма, па је, с обзиром на то, да је за унапређење свију грана народне привреде потребан читав

низ година, а да финансијске невоље ваља што скорије излечити и да војску с обзиром на догађаје у свету треба што скорије опремити — одлучила, да сву своју пажњу концентрује на сређивање финансија, на уништење дефицита — као и да сваку пару, коју може одвојити од државних уста, жртвује на опрему војске.

На основу овакве одлуке Краљеве Владе све спремљене велике и скупе реформе одложене су, цео законодавни рад ове сесије Народног Представништва ограничен је на поправке постојећих закона, на поправку појединих точкова и чивија у државној машинерији, а сва снага уложена је у то, да се уништи дефицит у буџету и да се од онога, што има, одвоји што више за војску. И сваки је Министар сопственим рукама скресавао свој буџет, сваки је тако рећи секао у месо повереног му ресора, док нисмо целокупну суму буџета државних расхода смањили за више од десет милиона. Тако је исто немилосрдно поступао и Министар Финансија срачуњавајући приходе државне. Може се слободно рећи, да ће свака позиција предвиђених државних прихода у ствари бити већа, него што је предвиђена у буџету прихода. За то су доказ не само фактички наплаћене суме у прошлој години него и писмена извешћа оних централних надлештава, која прикупљају државне приходе, и која су са потписима одговорних шефова наштампана у пројекту буџета, који је пред вама.

Када смо тако спремили овај државни буџет, ми смо мислили да се на њему више не може ништа скресати. Али највећи штедиша у Србији, а то је на њену велику срећу сам њен Господар и Краљ, доказао нам је, да се још више може уштедити и поставио је као своје принципе за грађење буџета 1. да се никакво ново чиновничко звање не ствара 2. да се смањи она војска званичника, који без икакве или са врло маленом спремом добијају више из милосрђа „парче хлеба“ без икаквих чиновничких права, али после неколико година те севабџијске службе с правом траже и добијају указ, те на тај начин умножавају и онако сразмерно сувише велики број чиновника у Србији. 3. Да се у години 1900-тој не меће у буџет ни једна класа за аванзовање чинов-

ника, осем оних авансмана и периодских повишица, које су законом предвиђене. 4. Да се у опште у буџет за ову годину не унесе ни једна сума, па макар она најмања била, без које Србија може *живети ову годину дана*.

Са оваквим принципима ушао је Господар у критику сваке поједине позиције сваког ресорног буџета и после недеље дана непрекиднога претреса и цењкања, какво се запамтило само у дебатама финансијскога одбора Скупштине — добили смо пројекат буџета, који је стварно не само мањи од свију досадашњих буџета расхода, кад им се додаду прекорачени кредити, који су сада законом забрањени, него се добио буџет са једном у Србији до сад нечувеном новином, са буџетском резервом, из које ће се попуњавати недостаци, ако пољопривредна година омахне те услед тога извесни државни приходи подбаце, или ако година буде добра, из које ће се исплаћивати државни бонови, којима истиче рок.

Ето, господо посланици, од куда нам кураж, да још сада са великом вероватноћом тврдимо да ће се финансијска година 1900 свршити без дефицита.

Али, господо посланици, тај, толики, тако мучан и са толиким пожртвовањем стечени ресултат у мало не дође у питање, и то два дана пре онога, у који је ова скупштинска сесија имала да продужи свој рад.

Ви знате из једне раније дебате, да смо били принуђени да нађемо замену за један велики државни приход. Да нисмо, благодарећи светлом родољубљу Народног Представништва, нашли ту замену, осем државног понижења и неуставног поступка да у истој сесији Народне Скупштине укидамо један закон, који је она донела, и то пре него што је тај закон ступио у живот — у буџету за 1900-ту годину не само што не би било буџетске резерве за случај подбацивања каквог државног прихода, него би у буџету опет зјапио дефицит, то кобно врело досадашњег свега непродуктивног задуживања Србије.

Када смо имали да бирамо ту замену, ми смо сасвим природно морали да се зауставимо на приходу од зараде, јер је он до сада само са половином од једног процента сносио терете државне, докле остали редови

становништва Србије подносе те терете са 5, 6 па чак и са 8 процената својих прихода. Пореза на приход од зараде беше не само најприроднија замена за онај приход, који се имао заменити, јер је једнородна с њом, него беше и једина најправеднија. Осећање правде и дужности према отаџбини било је тако јако у Народној Скупштини, да је велика већина и оних чланова њених, који ће највише осетити лично терет те нове порезе, и ако се начелно борила против, гласала за тај закон, и тако је Народна Скупштина законом о порези на зараду осигурала велику вероватноћу, да ће овај буџет бити одиста без дефицита.

Али борба око тога закона била је и дуга и врло жива. Појамно је да је у том окршају борбе пала и с једне и с друге стране по која реч, која се није имала каде метати на кантар пре него што се изговори.

За те речи ухватили су се политички спекуланти из блаженоупокојених партизанских, фанатичких, политичким пепелом покривених згаришта: за те речи, као за последњу котву спасења, оклембесили су се и политички великани, који прижељкују да кроз још какав Горачић истерају још које политичке пата-карте, и који се чуде што на глас о њиховом измирењу није цела Србија градила илуминацију; за те речи дочепали су се и оне политичке нихилисте и анархисте, који су у теорији проповедали противу Бога, противу владаоца, противу религије у опште а противу православне вере на по се, противу сопствености и противу породице, а који су доцније, пошто су неколико политичких кожа променули ишчаурили се у партију способну за Владу, док су били на влади поубијали преко четири стотине српских грађана најварварскијим начином само зато што не вероваху у њихово нихилистичко вјерују, и који су најзад, кад год нису на влади, прибегавали бунама и атентатима.

Сви ти политички спекуланти послужили су се оним речима као меховима да раздувају са свим појамно незадовољство српских трговаца, који замишљају своје терете од закона о порези на зараду много веће и страшније, него што ће они икада бити, не би ли га раздували у тако велики пламен, на коме би сагорео и прин-

цип „Србија преча од свега“ и систем владавине, који је Србији повратио унутрашњи мир и ред, који је удвостручио одбрану Србије, који уништава државни дефицит, који народу доказује да је корисније радити него политизирати.

Али цела та мука политичких шићарџија није ништа друго постигла до апсурдне разговоре, да ће ова пореза отимати од трговаца тридесет милиона годишње, да ће сви трговци оставити Србију и населити се у државама где трговци много више плаћају порезе ит.д. ит.д.

Једине последице свију тих несавесних интрига биле су до сада, што су поједини трговци и кафеџије повисиле цену својој роби, и што је у Београду отказан бал трговачке омладине.

Прво само доказује да је тврђење Г. Министра Финансија и толиких беседника у Народном Представништву да ће трговци и овај порез разрезати на своје потрошаче — било сасвим основано.

Друго није нимало трагично.

Али ипак има и једна озбиљнија појава после скупштинске дебате о порези на зараду, и ја вас молим за допуштење, да се на њој мало зауставим.

То је писмени протест против онога, што сам ја рекао у седници скупштинској од 13 јануара, који ми је протест упутило 17 овог месеца Српско Трговачко Удружење. И ако не знам, да ли је београдско трговачко удружење овлашћено да говори у име свију српских трговаца, ипак ја хоћу да водим рачуна о његовој изјави, и да бих доказао, колико Краљева Влада цени тако важан и одличан ред српских грађана, као што је трговачки, ја на протест Трговачког Удружења нећу одговарати приватно, него јавно пред Народним Представништвом, пред којим сам изговорио оне речи, у којима је то удружење нашло увреду целога трговачког сталежа.

У својој срџби — колико је она оправдана била. то ће српски трговци видети, када буду имали искуства о начину, на који ће Влада извршити закон о порезу на зараду — Трговачко Удружење није хтело људски ни прочитати моје речи у Скупштини противу којих протестује, јер да их је пажљиво прочитало, оно не би могло

никада тврдити, да сам ја напао на част и патриотизам *свију* српских трговаца, *целог трговачког сталежа*. Ви сте сви, господо, чули, да ја нисам ништа друго казао до: *да се нашло* Срба односно српских грађана и трговаца, који су, да би избегли обртни прирез, обратили се страним фабрикантима за помоћ и да се тако створио онај стицај околности, о коме је била реч у седници од 13 овог месеца. То исто понављам и данас, јер је то на жалост несумњив факат, само што се Краљева Влада уверила о томе факту на начин, који искључује могућност, да се изнесу на јавност имена тих изрода међу српским трговцима, или ако волите, међу трговцима из Србије, јер ја нисам ничим прецизирао, да ли су ти наши трговци рођени или прирођени Срби, ни које су вере, ни да ли су само трговци, који живе у Србији. Али баш да су ти трговци прави правцати рођени православни Срби, зар то доказује, да су *сви* српски трговци као они? И у најчистијем житу нађе се кукоља, и у најодличнијем реду грађанства нађе се и налазило се људи, који не заслужују име које носе, па их се нашло и међу српским трговцима, и ја сам *само тај* голи *факт* констатовао, и ништа више; чак нисам себи допустио ниједан придев, ниједну реч, којом бих *ја* окарактерисао њихов поступак, него сам то оставио народним посланицима, и они међу њима, који су викнули да су издајници они, који се са странцима боре противу државе, у којој живе и зарађују, имали су потпуно право. Али зар ако се у Народној Скупштини рекне, као што се толико нута казало, да има чиновника, који краду и примају мито, па се на захтев, не изнесу имена тих крадљиваца и подмитљиваца, зар то значи да сви државни чиновници краду и примају мито? У место да цео чиновнички сталеж у томе нађе увреду за себе, поштени се чиновници труде да пронађу лопове и подмитљивце, и ми такве чиновнике истерујемо из нашега сталежа и предајемо их судовима на осуду. Ми смо чак у место заточења узаконили за такве чиновничке изроде робију. Зар ако се нађе какав трговац, који усред Народне Скупштине каже „Јес, наше је право да украдемо на ђумруку колико можемо, а ваша је чиновничка дужност да нас хватате“ — зар ће

икакав паметан човек помислити, да сви српски трговци тако мисле?

Али не само што у мојим речима нема онога, што је Трговачко Удружење у својој срџби хтело у њима да нађе, него се не може ни замислити да бих ја, било као шеф Владе било као јаван радник, имао икаквог рачуна да вређам цео трговачки сталеж.

Баш Управа Трговачког Удружења имала је неколико прилика да се увери за ово време, од како имам част да председавам Краљевској Влади, колико и ја и моји другови у Влади високо ценимо наш трговачки сталеж, колику пажњу и старање поклањамо његовим легитимним интересима и колике наде полажемо у помоћ српских трговаца и капиталиста за велика народна предузећа, која овој Влади предстоје, и знајући њихово осведочено родољубље, ми смо рачунали, да ће они са највећом готовошћу помоћи осталим својим суграђанима у сразмерном ношењу неизбежних државних терета. Колико смо имали право што смо на то рачунали доказује ово место у поменутом акту Трговачког Удружења:

„Уверени будући у узвишеност императивног програма Његовог Величанства од 11 октобра 1897, управа (трговачког удружења) услед пронесених гласова да постоје озбиљне сметње извршењу закона о обртном прирезу, и прихватајући мишљење већине својих другова ван управе, бавила се у својој седници од 9 јануара питањем: какав би био најбољи начин наплате овога приреза, али је ту своју мисао одложила само за толико да сачека повратак г. Министра Финансија, па тек онда да учини своју представку за извршење закона о обртном прирезу, представку корисну по интересе државне и њених финансија.“

Али то патриотско старање добрих српских трговаца, као и старање Краљеве Владе, да и приход капитала трговачког најскромнијом мером ангажује за сношење државних терета осујећено је подземним ровењем онога кукоља трговачког, који је жигосан у седници Народне Скупштине од 13 ов. м. и на место обртног приреза дошла је и без наше и без њихове кривице пореза на зараду.

Ако је ико трговачком сталежу нанео увреду, то су његови сопствени изроди. Нека их честити трговци требе из своје средине, као што ми требимо из чиновничкога сталежа све, који нису достојни да буду у њему.

Још мање сам ја као јавни радник, који зна отачаствену историју могао и у сну помислити да вређам онај сталеж, који је Србији и Српству дао такве људе, као што беше Коча Петровић из Пањевца, о чијем сам родољубљу написао читаву књигу још пре 40 година, као што беху Дринчић, Луњевица, Миша Анастасијевић, Илија Милосављевић Коларац, Тодор Туцаковић, Сима Несторовић, Димитрије Стаменковић и многи други који су овековечили своја имена било помажући Обреновићима да стварају нову српску државу, било штедрим старањем за просвету српскога народа.

Оволико, Господо Посланици, сматрах за дужност да кажем са истога места, са кога сам био принуђен да кажем, зашто се обртни прирез морао заменити порезом на зараду, само да се очува мучна тековина нашега заједничког двогодишњег рада, а то је фактичка равнотежа у државном буџету, о коме ћете имати да решавате.

Моја је дужност била да Вам као шеф Владе објасним политичку страну питања.

О стручним финансијским питањима обавестиће Вас мој друг у Финансијама, чија је компетентност најмеродавнија".

Кад је Краљ Александар прочитао ову скицу за буџетску беседу председникову — рекао је ово:

— Прве две трећине, драги докторе, написали сте тако, да ја немам ни једне речи да додам или да одузмем. Имам само да вам срдачно благодарим на начину, како сте истакли и моје учешће у грађењу овог буџета. Али што се последње трећине тиче, извините, драги докторе, али она је испод сваке критике. Ја сам очекивао да ћете Ви, са ваше висине једнога шефа државне владе загрмети свима громовима Ваше речитости да у прашину смрвите оне издајнике, који с иностранством шурују да се само извуку из обвезе да и они нешто понесу из државних терета, па макар за љубав њиховога џепа пропао највећи државни интерес; очекивао сам да ћете

најжешћом осудом жигосати оне, који ради својих прљавих сићушних ћифтинских интереса доводе у питање суверенитет Србије, који Ви иначе тако суревњиво браните, а шта налазим у место свега тога? Ви, који сте имали куражи да се ухватите у коштац са званичним представницима двају Великих Сила, Ви у овој беседи падате у прашину пред неколицином београдских ћифта. Ви се њима извињавате зато што сте просто учинили своју дужност, Ви их коленопреклоно молите за опроштење. Не, докторе, толико се не може и не сме понизити један Владан, а камо ли један председник *Моје* владе. То недам *Ја*.

— Pardon, Величанство, али... — почех да се браним, али ми Краљ нервозно упаде у реч.

— Немојте ни покушавати да ме о противном уверите. У томе нећете никада, разумете, никада успети, јер ја нећу никада допустити да се први саветник моје круне толико понижава пред оним дроњама.

— Али Ваше Величанство се вара. У ономе, што сам наумио да кажем као одговор Трговачком Удружењу на његов протест, нема ниједне једине речи, која би се могла сматрати ни као amende honorable а камо ли као понижење или молба за опроштење. Ево да узмемо реченицу по реченицу, реч по реч... —

— Нећу — рече Краљ одсечно — јер Ви мене никада не можете уверити, да је онај официр аустријског фрајкора Коча Петровић био српски патриотски трговац, као што ме не можете уверити о трговачким заслугама једнога војводе Дринчића. Ја не дам да се у Скупштини глорифицира мајор Миша, који је тако сигуран био да ће свога зета направити Књазом да му је аконто сазидао ону палату на Великој Пијаци, па кад су Обреновићи у пркос Мишиних пара дошли на престо, који су они створили, он онда да би сакрио своју бруку поклања ту палату свом „отечеству“. Ја не дам да се у Скупштини слави онакав Карађорђевац, као што је Коларац, нити онакав бунтовник, као што је био Тодор Туцаковић, кога је Књаз Михаило заједно са поп-Јовом у Крагујевцу жигосао као бунтовника. Димитрије Станковић је био душевно болестан, он је имао Verfolgungswahn,

Ви то најбоље знате, Ви сте ми сами показивали његова писма, из којих се видела јасно његова фикс-идеја због које је хтео да се дави, и сад зато, што је Живан Живановић умео да од тог болесног човека искамчи нешто пара за просвету, Ви тога лудака који би свршио код Др. Данића, да није био богат, увршћујете у полубогове српског трговачког патриотизма. Од оних српских трговаца, који су истински помагали Обреновићима да створе нову српску државу, Ви помињете јединога Луњевицу, али Ви тога *војводу* Кнез Милошевог трпате у обичне сарафе и правите га смешним помињући га барабар са свињарским трговцем газда Симом Несторовићем, који је врло послушан председник Скупштине, али ће у историју доћи само као бранилац бобичавих свиња.

— Аман, Господару — почех се смејати — да није по чему и газда Сима Несторовић Карађорђевац? Нешто се много заузимао да Александар Николајевић постане кмет Пожаревачки? Па онда, опростите Величанство за Луњевицу. Знао сам да је један пут узајмио Кнезу Милошу зобницу талира, али нисам знао да је за то постао војвода... —

Краљ се загледа оштро у мене, управо ме пресече својим погледом, па онда задрхталим гласом и за ме непојамним узбуђењем рече:

— Вама је до шале, докторе, а ја Вас са свим озбиљно молим да *мени за љубав* не изговорите последњу трећину ваше спремљене беседе. Ако сте одиста онакав пријатељ мој и мога Дома, за каквога ја Вас држим, жртвујте ми ово неколико ораторских фраза...

— Жртвовао сам ја Господару много више за то да докажем да сам одиста веран слуга Вашега Величанства, па ћу оставити и овај протест трговачког удружења без одговора, и ако морам признати да не разумем за што В. Величанство толико ензистира у једном...

— Хвала, хвала драги докторе — похита Краљ да пресече овај разговор и пружи ми руку, чиме је овај за мене загонетни разговор завршен.

Изгледа да се Краљ у овом питању није ослонио на само обећање Председниково, да неће у Скупштини

говорити оно што је био написао о трговцима, и што Краљ ни по што није хтео да се каже, изгледа да је Краљ код скупштинара агитовао да траже да се буџет без икакве дебате прими — Буди Бог с нама — *акламацијом!*

И одиста, кад је буџет дошао на дневни ред, ја сам видео да нема смисла никаква начелна дебата о буџету, ограничио сам само да кажем неколико речи о начину, како је спреман овај буџет, управо само оно, што је било на првим странама моје несуђене беседе, па сам се онда само старао да *спречим* примање буџета акламацијом, јер сам сматрао да је то уставни скандал, исмевање Скупштине. Ја сам морао да *изрично захтевам* да се буџет изнесе на специјалну дебату, да се позиција по позиција стави на гласање, па ипак је цео тај посао свршен за један сахат, дакле за мање минута него што у буџету беше предвиђено милиона државних прихода и расхода...

XXIII
СВРШЕТАК СКУПШТИНЕ ЗА 1899

После онаквог „из трке“ гласања за државни буџет у Народној Скупштини, уместо да се радујем толиком поверењу Народног Представништва мојој Влади, ја сам се питао, да ли је сада за Србију један систем, који се већ преживео у другим, далеко напреднијим државама, као што доказују толика самоубиства парламентаризма: опструкција у толиким парламентима Европе? С тога сам са горким осмехом читао панегирике српској „сељачкој“ Скупштини, које сада донеше не само немачке него и француске новине.[1]

14-ог јануара 1900 изашла је оваква Краљева *наредба војсци*:

„Данас, када славимо првог српског просветитеља Св. Саву, навршило се две године, како је мој Узвишени отац, први Краљ нове Србије, Његово Величанство Краљ Милан на моју жељу примио команду над мојом Активном Војском да са њом служи своме Краљу и Отаџбини.

Свестрани напредак, који је моја војска постигла под командом мог Оца, изазива у мени живо задовољство и осећања захвалности према Команданту моје Активне Војске. С тога на данашњи значајан дан сматрам за пријатну дужност, да и као син и као владалац дадем Команданту моје Активне Војске један видљиви знак мога задовољства његовим успешним трудовима, и за то га производим у чин *армијског ђенерала*. Војници! У овоме доказу мога владалачког задовољства треба ви сви, цела моја храбра војска и сви моји дични официри да виде одликовање и за себе, јер успешни рад Коман-

---

[1] „Die Post“ бр. 58 од 1900; „Prager Zeitung“, бр. 28 од 1900; „Matin“, допис од 13|25 јануара 1900; „Le Jour“ од 31 јануара 1900.

дантов само је доказ трудног, корисног, верног и одушевљеног рада целе моје војске. АЛЕКСАНДАР"

Ово „вандирање" Краља Милана од простог за армијског ђенерала изазвало је између осталих и топлу честитку ђенерала Бели-Марковића.

Ова је наљутила „СПВједомости" (од 23 јануара 1900), те благодарећи тој руској срџби можемо и ми донети ту честитку барем у преводу, када је нисмо сачували у оригиналу:

„Молим за допуштење да поновим што сам и раније један пут казао: Најлепши плод многострукот и плодног рада Краља Милана, то је српска војска.

Да, Краљ Милан је творац српске војске. Хвала нашем Господару и Краљу што Вам је подарио први чин армијског ђенерала. Тиме је задовољио и све нас и правду. Али како да Вам честита то заслужено одликовање срце пуно љубави и оданости према Вама?

Наше су жеље безграничне а наше речи слабе да искажу сву силу наших осећања. Нека би Вам милостиви Бог, Бог Обреновића, подарио добро здравље и дуг живот те да дочекате да српска војска под Вашом командом створи још једну велику и златну карику у ланцу славних дела Дома Обреновића."

„Из овог телеграма — веле „СПВједомости" — сазнали смо много занимљивих ствари, тако н. пр. сазнали смо, да су Срби идолопоклонци, да они имају некаквог нарочитог Бога, и томе Богу Обреновића клањају из већега страха јудејског они, који желе да и на њих падне сенка Сливничког хероја. Сазнали смо даље, да је Милан некад и негде нешто радио, да је он створио српску војску и да је он сковао некакав златан ланац, који — додајемо ми — дави српски народ од како је скинуо са себе турске букагије. У осталом ове букагије још се чувају по српским тамницама и ударају се на „политичке" преступнике. Милан је наравно похитао да одговори на ову честитку. „Срдачно благодарим — вели Милан — Твој телеграм за мене је нов доказ не само нашег старог пријатељства него и дубоке и трајне оданости Краљу, Дому Обреновића и српској војсци." И у овој малој депеши налази се иста погрешка, која

је у великом телеграму Бели-Марковића, та је погрешка што се српска војска представља као нешто нераздвојно од Обреновића, *и што се ћути о заслугама Карађорђевића* за српску војску. Међутим никоме и никад неће поћи за руком да те заслуге избрише из српске историје."

Овде, на овом исечку из новина, има писаљком написана оваква примедба.

„Baћушко драги! Славну епопеју ратнога ђенија Карађорђа замрчили су ваши Родофиникини, ваши Ивелићи ит.д. Заслугу Кнеза Александра Карађорђевића за Војну Академију, Тополивницу и за два батаљона пешадије неће нико покушати да брише из српске историје. Само ви бришете из ње два рата за ослобођење и независност, које је водио Обреновић IV, само ви бришете из историје шездесет батаљона српске војске, јер их је Србија под Обреновићима стекла".

Међутим је било решено да се Ст. Новаковић премести за посланика Србије у Паризу, а цариградско место понудио сам Чеди Мијатовићу. Писмом од 13 јануара Чеда проба да се извуче. Те „оскудева ми она висока мера енергије и ресурности, са којим сте се Ви и г. Новаковић одликовали", те „мој је нервни систем разобручен", те „кад радим три сата на дан онда сам урадио максималну порцију моје радљивости, ит.д.

Кад сам ово писмо Чедино показао Краљу он ми рече:

„Упитајте га, да ли он сâм верује у ово, што је написао" ?

Ја сам Чеди саопштио ово Краљево питање, али сам поред тога навалио на њега другарским разлозима да се прими. Ово моје писмо „дахом истинског пријатељства којим дише, у истини ме је гануло" вели Чеда у свом одговору од 30 јануара, у коме на два грдна табака разлаже, зашто му је тешко да напусти Лондон, па онда прелази на разлоге државног интереса, и ово вреди овде цитирати:

„1. У Цариграду треба посланик, који је не само врло интелигентан него и велики усталац, енергичан, неуморан радник, онако како сте ти и Стојан били. Била би лажна скромност, кад бих о себи рекао да нисам довољно интелигентан. У томе бар не бих далеко изостајао

иза тебе и Стојана. Али што се устаоштва и енергије тиче, у томе ја — од како сам боловао од инфлуенције — веома оскудевам. При најбољој вољи ја ћу бити — особито долазећи иза Стојана — врло слаб радник, а слабом радљивошћу не може се нигде, а најмање у Цариграду, успети.

„2. Осем што из физичких разлога ја не бих могао у Цариграду развити онолику енергију, колика је потребна да се послови успешно свршују, има и политички један разлог, који би баш и најинтелегентнију и најенергичнију радњу спречио да се успехом крунише. Ти добро знаш да сам ја, после Краља Милана (а управо би требало и *пре* њега) *la bête la plus noire* за Русију. Тебе и Стојана руска амбасада није својски помагала, вероватно да вам је овда и онда кварила послове, али *мени* она ће постојано и непрекидно да спречава успех не само у крупним него и у ситним питањима. Не може бити интерес ни Господара нашег ни Његове Србије да у Цариграду има за посланика човека, којега ће радњу једна велика амбасада, која је колико богата толико и нескрупулозна, систематски и перманентно да комбатира и парализује.

„Да никаквих других разлога нема *овај* један заслужује, да се о њему добро промисли.

„На твој разлог, да немате другог човека за Цариград, имам да кажем: Молим те, брате, што заборављаш Ивана Павловића?! Он је млад, здрав, интелигентан. бистар, окретан, пун ресурса, да му не само у српској него ни у *руској* дипломатији равна нема. Енергичан је, уз то и бећар, који у свако доба може да потрчи и овамо и онамо; бивши у Солуну Ген. Консул а у Софији посланик, имао је прилику да се упозна с турском и бугарском политиком, политичким људима и политичким методима њиховим. А поврх свега, он је од свих Срба — више и од Саве Грујића и Пашића — *persona gratissima* код Руса, и ако има српског дипломата коме Руси не би сметали, тај је српски дипломата Иван Павловић! Он би у Цариграду најуспешније Србију заступао и вероватно надвисио чак и тебе и Стојана. Не женирам се да ово последње додам, јер верујем да ни у тебе као

ни у мене у нашим годинама не може бити никакве суревњивости према таквој млађој браћи.

„Ја се надам да ћеш ти код нашег Господара потпомоћи ове разлоге и наводе. И молим те да тако учиниш.

„Ако пак, и после размотрења свих тих разлога, Господар остане при својој жељи, да ја идем у Цариград, онда наравно ја ћу све жртвовати и покорити се његовој заповести“.

Кад је Краљ ово писмо прочитао, рекао ми је:

— Лаже Чеда све што каже за кућу и намештај. Али баш да је овог пута казао истину, ко је њему крив што се заваљује у дугове преко ушију? У осталом ви му можете у томе у неколико помоћи. Препоручите његовом наследнику да узме на се отплату тога намештаја или за рачун државе, па да једанпут немамо више бриге за намештај лондонског посланства. Што се Иве тиче, нећу да чујем. Баш и да није он најпрепреденији Hochstappler, кога је Србија родила, баш и кад би он пристао да оде у Цариград, у што ја сумњам, јер он зна да би се на томе месту најбоље показало, колико он у ствари вреди, а то је много мање него што цео свет данас верује, благодарећи његовом вештом сипању прашине људима у очи, баш и у том случају, ја не бих пристао да Иву пошљете у Цариград баш из истог разлога из кога га препоручују Чединица и Чеда, баш за то што је Ива persona gratissima код Руса, што га Руси више воле него Савушку и Пашића. Ја нећу ништа да учиним за љубав Русији, која свима силама ради да опет направи лом у Србији, само да нашу династију сруши. Него ви још данас тражите у Цариграду агреман за Чеду. —

— Разумем. —

И агреман је тражен.

Једновремено бејах понудио г. Петра Стејића, изванредног Посланика и опуномоћеног Министра на расположењу, који се одликовао дугом савесном службом у нашој дипломатској струци, који је живео у Бечу, да за сада, без нарочитог указа (до новог закона о дипломатској служби) као Министар на расположењу врши дужност помоћника Министра Спољних Послова. Г. Стејић је с родољубивом готовошћу ту понуду примио.

На место г. Шисла беше ових дана постављен за Аустро-Угарског Посланика у Београду дотадашњи дипломатски агенат у Каиру барон Карл *Хајдлер* фон Егерег. Јављајући о том наименовању своме листу „Kölnische Zeitung“ Шандор Петровић није могао пропустити ни ту прилику, а да не дода: „На жалост нови Посланик не зна ни српски нити икакав други словенски језик, и зато ће му нарочито из почетка бити тешко *у овом заиетом стању, које влада између српског народа и његовог Краљевског Двора*“.

Српска опозициона штампа, нарочито прекосавска, беше ових дана подигла велику ларму што је буџетом за 1900 годину створено место српског консулата у Женеви.

Ми смо напред видели шта је била права побуда Владе за отварање овог консулата. За то нисмо из дебате о буџету, у колико је ове било, ништа о томе поменули.

Али пошто је наша опозиција успела да и од тога направи велико питање, о коме ће доцније бити помена, ево према стенографским белешкама, од речи до речи, како сам ја мотивисао пред Скупштином отварање српског консулата у Женеви:

„Србија, као земља по преимућству пољопривредна, упућена је односно целокупног извоза својих сировина поглавито на централну Европу, у којој се налази и Швајцарска. Из тих земаља, са Запада, долази и највећи део прерађевина, које Србија увози. Старање за што јаче развијање наших трговачких одношаја са централном Европом побудило је финансијски одбор Скупштине, да још у овом буџету, пружи Краљевској Влади могућност да и у Швајцарској отвори један Консулат, а као што вам је познато, консулати су владини органи за унапређење трговачких веза с иностранством. Осем тога нама предстоји грађење читаве мреже нових железница. И за тај велики посао требаће нам да имамо јаких веза и са Швајцарском. То су разлози привредне политике, који су руководили финансијски одбор скупштински да изађе на сусрет Краљевској Влади, те да јој још у овом буџету одобри један издатак, који је она тек у

буџету за 1901 мислила предложити, пошто је у пројекту буџета за 1900 морала на свима пољима штедити, само да дође до фактичне равнотеже у буџету. У осталом, то је озбиљна страна питања. Али пошто су све досадашње критике г. Саве Илића на овај државни буџет врло шаљиве природе, допустите да додам и један разлог сличан његовима. У Швајцарској има људи који живо раде на томе, да г. Сава Илић не буде посланик у Скупштини. Када би они у томе успели, наша би Скупштина и Влада остале без икакве опозиције, јер управо поштовани шабачки посланик саставља нашу једину опозицију. Нови српски консул у Швајцарској сигурно ће успети да убеди те непријатеље г. Саве Илића да би грехота било Народну Скупштину лишити њене једине опозиције.

(Смех и одобравање. Вичу тако је)."

Кад је Скупштина свршила свој рад и кад је Краљ наредио председнику владе да поднесе концепат за Престону Беседу, којом ће завршити седнице Народне Скупштине, поднео сам Краљу најпре списак свију закона и законодавних решења које је Народна Скупштина вотирала у оба своја сазива за годину 1899. Беше их 51.

— Ваљда не желите, докторе, да се ја у Престоној Беседи заустављам на сваком од ових закона и законодавних решења? —

— То не Господару. То не би ни могло стати у једну беседу. То би била читава књига. Ја сам само за то поднео списак свега што је Скупштина урадила, да Ваше Величанство одреди: које питање жели да нарочито нагласи у Престоној Беседи. —

— Ја то остављам са свим Вама драги докторе. —

И ја сам услед тога поднео Краљу овакав концепат за Престону Беседу:

„Поштовани Посланици,

Мени је особито драго, што на свршетку ваших садашњих радова могу потврдити, да је Народна Скупштина и у својој сесији за 1899 годину била одушевљена оним истим непоколебљивим осећањима верности према Богоданоме Ми престолу, оним истим осећањима високог

родољубља, којима се Народна Скупштина одликовала и у прошле две сесије, и која су уродила плодним и за државу врло корисним радовима.

У овој трећој сесији садашње Народне Скупштине било је тако много законодавног рада, да смо је морали преполовити на двоје, те су тако између та два састанка и Народни Представници могли посвршавати своје домаће послове, и Ја сам могао неко време у иностранству посветити одмору. Са захвалношћу помињем да Сам том приликом, а пролазећи кроз престоницу суседне и пријатељске нам аустроугарске монархије дочекан на двору Њ. Ц. и Кр. Апостолског Величанства тако одлично и тако срдачно, да у том дочеку и Ја и Мој Народ са правом видимо један нов доказ давнашњег пријатељства којим је моћни Цар и Краљ Франц Јозеф I увек одликовао Србију и њену народну династију.

Поштовани Посланици,

Прожети идејама о корисности и о неопходности сложнога рада између Народног Представништва и Моје Владе ви сте и у овој сесији свога рада изашли на сусрет предлозима Моје владе са толико исто поверења: са колико сам јој поверења Ја поверио извршење: финансијског привредног и војног препорођаја Србије.

Благодарећи том истрајном и сложном раду Народне Скупштине и Моје владе кроз три досадашње сесије, постигнути су на свима пољима државног и народног живота знатни напретци и створени су такви услови за даље правилно развијање Моје Државе, да Ја са поузданошћу гледам у будућности Србију задовољну, имућну, срећну, видим је као пример реда и рада, као гарантију мира и европске образованости на Балканском Полуострву.

Поштовани Посланици,

Одобрењем привремених закона које је Моја Влада била принуђена издати у прошлој години, када Скупштина није била на окупу, ви сте показали: да Народ потпуно разуме и одобрава разлоге државне сигурности, који су Моју Владу руководили при узакоњавању тих мера.

Одобрењем трговинске конвенције између Србије и Турске, Ви сте још једном показали колико Србија искрено жели да сва многобројна питања између наше

Краљевине и Отоманске Царевине поступно решава на пријатељски начин.

Поштовани Посланици,

Родољубље и једнодушност са којима сте прихватили сваки предлог Моје Владе о добру и напретку Моје драге војске, понова сјајно потврдише, да је народ и војска у Србији једно тело и једна душа, и та нераздвојност Мога народа и Моје војске не само да радошћу испуњава срце Краља Србије и Врховног Команданта Српске војске, него је у њој и најчвршће јемство за садашњост и за будућност Србије.

Поштовани Посланици,

Ваш и Моје Владе рад на сређивању државних Финансија, на правилнијој и праведнијој подели државних терета, на уништењу давнашњег државног дефицита, на дефинитивном прекидању даљег непродуктивног задуживања државе — довео је до могућности те је најзад Србија добила државни буџет на здравој финансијској основи. Тим делом забележили сте праву епоху у историји српских државних Финансија и заслужили сте захвалност Краља и Отаџбине, и Ја сматрам за пријатну Владалачку дужност, да Народној Скупштини и Мојој Влади изјавим Моје Краљевско признање.

Поштовани Посланици,

Када се, са свешћу верно испуњене дужности према Краљу и Отаџбини вратите сваки своме дому, понесите сваки својима и свему Моме драгом и верном народу: Моје Краљевско поздравље и реците свакоме, да Сам Ја са вашим радом у Народној Скупштини потпуно задовољан.

Проглашујем да су седнице Народне Скупштине сазване у редован сазив за 1899 годину завршене“.

Кад се овај текст Престоне Беседе упореди са службеним њеним текстом наштампаним у службеним „Српским Новинама“ види, се да овога пута Краљ није имао шта да прекраја ни да се затрчава са својим историјским плајвазом. Најзад бејах научио да пишем онако како се Краљу Александру допадало.

Поред текста ове Престоне Беседе налазимо и две критике о њој. Једна је у новосадској „Застави“ а друга у берлинском листу „Vossische Zeitung“:

„Застава“ се закачила за „Богодани Престо“ и за реченицу о војном закону. За прво није чудо, јер ако би се утврдило мишљење да је то „Богом“ а не гласањем „дани“ Престо, онда ће га теже бити отети за „Заставине“ кандидате. За друго што новосадски радикали тврде да је ово „први пут, од како се раскраљ Милан дочепао титуле Команданта Активне Војске, да Краљ Александар себе назива Врховним Командантом Српске Војске“, то је простачка лаж, јер читаоци су видели из ове књиге, да је баш Командант Активне Војске грабио чак и мало подесне прилике, само да увек истакне Краља као Врховног Команданта. Али та је лаж требала „Застави“ да би могла рећи: „Види се, дакле, да би Краљ Александар узео од Оца себи ону титулу, која њему и припада, и коју имају сви владари, само ју је он био дао од себе.“ У оном пасажу Престоне беседе у коме Краљ с поузданошћу гледа у будућности „Србију задовољну, имућну и срећну, као пример реда и рада, као гарантију мира и европске образованости на Балканском Полуострву“ српски радикали нису ништа друго видели до ово: „То значи: даље ви други од мене, јер о заједничком раду нема ни спомена“. Наравно не помиње се заједнички рад са њиховим протектором на Цетињу! Највише је „Заставу“ наљутила равнотежа у државном буџету, јер ево како се о томе питању пренемаже: „Приходи су тако насилно повећани да ће их, по општем мишљењу, истерати на 100 милиона, ако се пореза буде утеривала по закону. *Али* Влада има право да по увиђавности и *мимо закона* **појединцима** смањује порезу. Дакле ова Влада има право да узима колико хоће порезе и од кога хоће. Да ће Србија *овим начином* постати узор и пример осталим државама на Балкану, у то је, свакако, слободно сумњати“. Али све то није било доста лажи, него се у истом броју „Заставе“ јавља како су многи људи у Београду и у Крагујевцу оптужени што су за Краља Милана рекли у место „армијски“ да је *арамијски* (хајдучки) ђенерал. Шојкински виц!

А ево како је гласила критика у Фосовим новинама од 31 јануара (12 фебруара).

„Ова Престона Беседа више је занимљива по ономе што је прећутала него по ономе што је казала. Тако о односима са Русијом нема ни речи, а тако исто ни о помиловању политичких криваца. Дани, у које се то помиловање очекивало, прођоше, наде се не испунише. Изгледа као да Краљ, под утецајем свог оца, жели да осуђени радикали што дуже осете последице једне пресуде, која је својом неправдом наљутила цео образовани свет. То би била политичка погрешка која би се доцније светила. Што се дуже одлаже акт помиловања, то све више губи снагу измирења, то све више осуђени постају највећи непријатељи дому Обреновића. Мир који сада у Србији влада не треба никога да превари“.

Велики немачки лист гурао је овим — отворена врата. Влада је само чекала женидбу Краљеву — која јој 1-ог јануара беше свечано у изглед стављена за *ову* годину, па да збрише и последње неправде које је Краљ против своје Владе починио после атентата, да силом изнуди опште помиловање, јер ово, дато приликом Краљеве женидбе, не би нико могао протумачити као попуштање притиску са стране, туђем упливу, или слабости Владе. У Русији међутим беху одредили сами други рок за помиловање њихових љубимаца, радикалских вођа, и то 22-ги фебруар, али „СПБургскија Вједомости“ од 30 јануара, јављајући за тај нови рок о коме ће бити помиловање, вели: да то неће бити толико због Краљевог милосрђа, колико због *спољних* уплива; у осталом сада се народ у Србији не интересује више за питање о помиловању, јер су сви духови заузети издајничком политиком Милановом...

XXIV

ДАНАЈСКА ПОМОЋ

Чим се, после завршеног скупштинског рада Краљ с Владом вратио у Београд — Краљ Милан остаде још за неко време у Нишу због годишње дивизијарске конференције — Влада је одмах прегла да ради на извршењу закона, које ова сесија Народног Представништва беше вотирала. Министар Финансија беше сазвао к себи све шефове пореских одељења у држави да им даде упутства, како ће разрезивати нову порезу на зараду, јер је он из тога новог извора није хтео, у пркос навољивања Краљевог, да наплати више него колико је требало да се попуни рупа, направљена отпадањем приреза на обрт, а толико *налажаху и главни трговци* у Београду да је *право*, и ако су они имали да понесу ту нову порезу. Ово сматрање београдске чаршије треба упамтити због промене, која ће у том схватању наступити после месец дана. Да би још више одобровољио београдске трговце, министар финансија ослободио је једном својом наредбом Београдску Берзу од плаћања порезе на терминске закључке — Министар Народне Привреде радио је на томе да управа Савеза Земљорадничких Задруга отвори у Београду велико стовариште пољопривредних алата, машина, семења, како би све то поједине Земљорадничке Задруге могле набављати много јевтиније. На умножавању тих веома корисних Земљорадничких Задруга радило се врло живо тако, да је за врло кратко време основано деведесет нових задруга. Опозиција се тешила тиме да је Краљ Милан остао дужан мађарском ловачком удружењу три форинта свог чланског улога, и писала је о томе чланке. Министар Спољних Послова бавио се хилендарским питањем.

Ја сам се бавио у исто време питањем о набавци капитала за грађење западних жељезница. Чим сам видео да Калтроп и Комп. нису у стању наћи потребне капитале за извршење дате им концесије, замолио сам италијанског посланика у Београду, да преко своје Владе, потражи у Италији потребне капиталисте и предузимаче, који би можда вољни били прихватити Калтропову концесију под истим условима. Г. Мајор де Планш послао је те услове Влади у Рим, а ова их је предала компетентним људима на оцену; осем тога Италијанска Влада обратила се и појединцима који заузимаху високе положаје међу италијанским финансијерима. Услед тога састала се у јануару 1900 нарочита конференција заинтересованих лица у Милану. Међу њима беше и један од великих инжињера, који је дотле саградио многе важне железнице у иностранству, као пуномоћник г. *Марсаљије*, познатог предузимача железничког у Италији и иностранству, концесионара мађарских железница. На конференцији је био и комендаторе *Фелтричели*, подпредседник друштва за средњеморску мрежу италијанских железница, и велики предузимач комендаторе *Стунки* ит.д. Рад те конференције остао је без успеха због једне тешкоће која се није могла савладати: због недостатка државне гарантије за приход по километру. Конференција је нашла, да све олакшице и повластице које српска Влада гарантује у условима за концесију западних железница, не могу заменити гаранцију прихода по километражи. Конференција је дошла до убеђења да ће Србија под тим условима тешко доћи до тих жељезница, а било би их врло лако саградити, када би српска држава урадила онако, како све друге државе раде, т. ј. када би предузимачима дала „quelques garanties pécuniaires“.

Али српска држава била је сувише сретна, што је после толиких напрезања и толиких жртава, дошла до фактичне равнотеже у своме буџету, да би га на ново преоптерећивала гаранцијом за западне жељезнице. Српска Влада је налазила да ће, с онаквим повластицама, каква је дата Калтропу и Комп, чим престане Бурски рат, и чим се услед тога поправи светски новчани трг, наћи капитала и предузимача за мрежу западних железница.

С тога сам употребио сваку прилику, коју сам нашао, да заинтересујем стране капиталисте за привредне инвестиције у Србији. Тако, када је горе поменути г. *Ф. Стаал* био у Србији, да скупља грађу за својy књигу о данашњој Србији, и када се хвалио својим везама са великим финансијерима у Немачкој, ја сам му препоручио да се постара, не само својим публицистичким радом да подиже углед Србије на страни, него да и својим личним радом гледа да јој придобије коју већу финансијску снагу.

Фр. Стаал, пише мени 3|15 фебруара ово:

„Задобио сам банкарску кућу Ландау, чиме сам, надам се, испунио нарочиту жељу Г. Министра Финансија Петровића. У вези са тим преговарао сам са Бреславском Дисконто-Банком, са фирмама фон дер Хајдт, Керстен, као и са двема Банкама у Паризу и Бриселу, које би, заједно са Немачком Банком склопиле једну јаку групу за предузећа у великом смислу. Од великих предузимача гледам да задобијем Т. Мебуса и Георга Сендеропа — — — У сред тих напрезања добијам из Београда, од једног интимуса Г. Министра Финансија писмо, у коме ми се каже: да Његово Превасходство г. Петровић потврђује све што ми је обећао у мојим личним (?) стварима, али да не налази за потребна даља писмена обавештавања, а најмање у ствари Мебус-Сендероп, јер је Г. Министар Финансија добио извештаје да је стање г. Мебуса тако исто бедно, као и оно г. Сендеропа, као и да су обојица тотално презадужени.“

Сад долази шест страна гњевне одбране тих великих предузимача који су „први“ у Немачкој, и које клеветају непријатељи по Србији онако исто, као што непријатељи српски клеветају Краља Милана у иностранству ит.д.

Наравно да су за мене биле важније информације које је Министар Финансија добио, с тога сам ту бригу овоме оставио и трудио сам се да ограничим Стаала на његову књигу о Србији, која је могла, ако се добро изради, заинтересовати друге капиталисте у Немачкој него што су ови, који се тако мало допадаху Вукашину Петровићу. Овај опет сигурно је тако много *говорио* ше-

фовима пореских одељења, кад им је давао инструкције о распореду порезе на зараду, да је добио запаљење ларинкса и лекари му забранише да излази из куће, и то 3-ег фебруара, када је из ока из бока ваљало платити једну велику рату за поручене пушке, и када је за само Министарство Спољних Послова, за редовне издатке требало 100,000 динара! Из писма којим Вукашин јавља мени да седи код куће, видимо да је Министар Привреде стајао у преговорима за продају некакве шуме.

Консилијум лекара није нашао да је болест Вукашинова опасна, али је овај од својих приморан да истога дана пише мени и моли: да му се одобри неколико дана одсуства, те да консултира професора Шретера и Кјарија у Бечу.

Наравно да је Вукашину ово кратко одсуство одобрено у толико пре, што је он осем славних ларинголога у Бечу могао консултирати и г. Минкуса односно остатка оног „великог“ зајма, и Вукашин је отишао, а Живан Живановић је одређен да га заступа у Министарству Финансија.

Живан је наставио преговоре са г. Туцаковићем директором Трговачке Банке, да та Банка исплати рату за оружје а у залогу да прими упутнице Управе Фондова, док ова не буде у стању извршити законодавно решење, по коме су се извесне суме инвалидскога фонда и онога за грађење кажњеничких завода могле привремено употребити за наоружање војске репетиркама и муницијом за њих. Ове је преговоре отпочео Вукашин са Трговачком Банком а сада их је водио *Краљ непосредно са г. Туцаковићем*, и ја сам имао читав белај с Краљем, који је пристајао на ма какве услове, само да се час пре пође до тих пара за пушке, и једва сам задржао Краља да не свршава ту ствар без Вукашина.

5-ог фебруара 1900 пише Вукашин из Беча председнику ово: „Кјари изгорео ми је грло електриком. Идем 2 пут дневно к њему само да ме „покрпи“ па ћу се вратити; јутрос сам био код Минкуса, и говорио са њим о зајму, но новац опет поскупљава. За то гледајте да што пре са Туцаковићем свршите за набавку новаца.

Он тражи 90 курс. То је добро. Тражи 8% интереса. То је много. На 7 или 7½ % може се пристати. Ажију немојте више од 2·85 одобрити. У име провизије доста је дати 1% *за све време*. Ако на ове услове пристане, нека Живан са њим одмах сврши, јер ако и даље пођe овако са ценом новца, нећемо га добити никако".

Ја сам ову поруку Вукашинову, чим сам је примио 7-ог фебруара, саопштио заступнику Министарства Финансија и Краљу.

Изгледа да је г. Туцаковић истога дана поднео некакав „акт" јер овде налазимо оваку шифровану депешу Посланству Србије у Бечу (Вукашин полазећи на 2—3 дана није био понео шифре):

„Саопштите одмах Вукашину Петровићу ово:

Туцаковић поднео написмено овакве услове: На све упутнице, како оне из апсанског тако и оне из инвалидског фонда има се обрачунати седам и по интереса према њиховој скаденцији и дану када су Банци предаване. Провизија један, курс деведесет, ажија двадесет и два осамдесет и пет.

Одговори одмах треба ли пристати или да чекамо твој повратак и кад"? — GEORGÉVITCH"

Одговор на ову депешу не налазимо овде, јер је Вукашин сутра дан кренуо за Београд, и он је, увек под притиском Краљевим, који је сопственоручно финализирао ове преговоре са г. Туцаковићем[1] — *осигурао плаћање оружја.*

Пошто смо се за невољу помогли овим начином да се осигура наоружање војске новом пушком, ја сам гледао да се оријентирам у разним привредним питањима.

Ево какво је било стање трговине. *Извоз Србије* у 1899 години изнео је 65,744.388 динара докле је извоз у години 1898 износио 56,991.479 динара. *Увезено је у Србију* године 1899 стране робе за 46,281.258 динара, докле је 1898 године увоз изнео 41,101.923 динара. Дакле не само да је српска трговина у 1899 знатно коракнула напред, јер су њој већи и увоз и извоз, него, што је још пријатније: извоз из Србије порастао је много

[1] То „писмено" Краљево биће у Вукашиновим хартијама.

више него увоз. Док повишица увоза у овој последњој години према претпоследњој износи 5,179.335 динара, *повишица извоза* износи пуних 8,752.909 динара. Из службених статистичких података види се, да је извоз у години 1899 био већи од увоза у истој години за 19,463.130 динара, докле је тај вишак у години 1898 износио 15,889.556 динара.

Те цифре боље обележавају стање у Србији под мојим режимом него све крокодилске сузе о „црној реакцији" и сва дерњава опозиције по новинама.

Влада се старала да српском извозу отвори по могућству и коју *нову* пијацу; зато је од Француске Владе тражила овлашћење да у *Марсеју* отвори *Српски Трговачки Музеј*, и Фрацуска Влада баш је ових дана одобрила ту сталну изложбу српске домаће индустрије и пољопривредних производа у Марсеју. Она се старала да боље осигура извоз и на досадашње пијаце. Тако, кад је у фебруару 1900 опажено да извоз српске живе стоке у Пешту бива тако нерационално да сам себи обара цене, Министар Привреде Живан Живановић послао је једног од начелника свога Министарства у Пешту, да проучи тамошње пијачне одношаје, како би се регулисао извоз свиња тако, да цене не падају а извоз да се не прекида него да иде „in continuo". Услед ове студије нађено је да се чешће, скоро дневно, може пуштати мањи број у место досадашњег недељног пуштања већих маса, да велику сметњу чине нашем извозу самсари будапештанске „Маркткасе" и предузето је све, што се могло, да се боље регулише и осигура српски извоз. Јављајући о свему томе мени, Министар Привреде у своме писму од 15 фебруара 1900 вели:

„Овом приликом ја Вас молим да поклоните Вашу пажњу намери за установљење једне *Извозничке Банке*, која би тражила ове концесије, ма и привремено, т. ј. за ограничено време, и то:

а) ослобођење од пореза и приреза;

б) рефакцију на железници;

в) надлежност Београдског Првостепеног Суда за све спорове.

„Било овако или иначе, нешто, Господине Председниче, морамо чинити. Тиме би се упутили редовним и корисним правцем многи наши важни интереси, а то је само у оквиру оног великог програма, који је и у пољопривреди и привреди у опште, истакнут као задаћа ове Владе.“

Председник је, разуме се, предузео све што је могао да се *Извозничка Банка оснује*.

Како је ове 1900 године имао да се изврши нов општи попис људства у целој Србији, а ова није била заступљена на последњем Међународном Статистичком Конгресу у Христијанији, који је утврдио извесне *заједничке одредбе* за такве опште пописе, то је Министар Народне Привреде послао начелника државне статистике у Беч ради ближег испитивања процедуре, формулара и других уредаба, које се тамо спремају за такав исти попис у овој години, те да се тај посао и у Србији изврши онако, како га врше најнапредније државе.

Али непријатељима рада и реда у Србији беше много стало до тога не дати овој Влади никако времена да се озбиљно и свом снагом посвети извршењу привредног програма. Не могући ништа учинити унутра у земљи, опозиција је гледала свима срествима да ствара Влади спољне неприлике, да представи Србију као европску паликућу, која се спрема да баци угарак у македонско буре барута. Нарочито је дражила *Бугарску* противу Србије, уверавајући је испод руке и јавно преко својих новина, да Краљ Милан на силу Бога хоће рат са Бугарском. Овој је опет мало требало. Видели смо, каква је агитација настала против свега што је српско због Фирмилијановог питања. Кад је Цариградска Патријаршија поставила Грка Поликарпа Теологидиса за свога Митрополита Велешко-Дебарског, Бугари нададоше дреку како је Поликарп *Србин*, како је то још један српски владика у Македонији.

Истога дана донео је загребачки „Obzor“ (да се Власи не сете, новост није пропуштена кроз „Србобран“ него санћим кроз неутрални хрватски лист), да су српски ђаци, који се уче на Загребачком Университету, а родом су из Србије, добили тајни позив да се за 48 сати јаве у команду. „Обзор“, као „савестан“ лист, распитао се код

тих ђака, и они су му потврдили, да су одиста добили такав позив, па кад се тако уверио, он додаје: то значи *мобилизацију Србије против Бугарске.*

Може се мислити, како се одмах осула ватра против Србије, што „хоће да квари мир на Балканском Полуострву“.

Бадава је српски пресбиро одмах демантовао тај глас и у Бечу (у Политичкој Коресподенцији) и у Берлину („die Post“) уверавајући да осем обичне регрутације нема никаквог другог покрета у војсци, бадава је доказивао, да су односи између Србије и Бугарске са свим нормални — вест о мобилизацији српске војске против Бугарске ишла је даље као ватра. Из Бугарске се нарочито џарало у ту ватру.

Ја сам морао опет да оставим ресорним министрима да се сами брину о вршењу унутрашњег државног програма, и ја сам морао да дајем инструкције, како да се гаси та ватра запаљена оном жигицом Обзоровом.

Колико је важно било за саме унутрашње послове у Србији, да се свака лажна и тенденциозна вест у страној штампи одмах најенергичније сузбије, да се сваки напад антидинастичке опозиције не само одбије него да Влада често из дефанзиве пређе и у офанзиву, доказује, између осталог и овај факат:

Чим је једном масом чланака и дописа у најразличнијим европским листовима показано, да не само Србија не мисли мобилисати своју војску, него да на са свим другој страни треба тражити оне, којима је у интересу да се у Маћедонији направи дар-мар, одмах се у Европи повраћа поверење према Србији, и једна лондонска Банка Walker & C-ie нуди српској Влади потребне милионе за београдски општински зајам. Понуда је дошла Министру Финансија. И ако је Вукашин Петровић 17 фебруара био опет у постељи због акутног катара у цревима, он је 18 фебруара онако слаб отишао у канцеларију да види ту понуду и одмах ме је молио, да упитам наше посланство у Лондону: каква је то кућа и хоће ли бити кадра да изврши посао?

Из овога види се, као год и из историје оне раније понуде за општински зајам, на коју је Никола Стевановић онако налетио, колико су Министри били оба-

зриви у тој финансијској операцији. Опозиција је представљала Вукашина Петровића као Министра, који само гледа да „офука“ општински зајам београдски, а он у ствари неће да се упушта ни у преговоре са кућом Walker & C-ie док му ја не добавим од српског посланства у Лондону извештај, да ли је она *кадра* да изврши велике радове за санирање Београда. Ни Министру Финансија није главно сâмо финансирање него му је главно да једном Београд дође до своје канализације, до кејова, антрпота ит.д.

И поред све овакве обазривости тадањих Министара при радовима са странцима, ипак се дешавало, да по који од ових, најбоље и од најнадлежнијих препоручених странаца, на самом раду ни у колико или бар недовољно одговараху оправданим очекивањима.

Тако н.пр. када сам ја 17 фебруара 1900 примио прве табаке Сталове књиге „Serbien um 1900“ у коректури, ја сам се одмах уверио да та књига неће ни литерарно бити на очекиваној висини, да ће бити само панегирик садашњој Влади, и да се њоме хоће, да писац постане важан посредник између немачких капиталиста и српске Владе, да му је дакле главно „гшефт.“ С тога сам ја одмах писао Сталу да му по послатим одељцима (приступ: У Србију! — Новија Историја — Министарство) изгледа као да цела књига неће оправдати њен мото из Бјернзона („*Sehen* ist Speise und Trank — Alles Andere — Literatur“). „Када бих ја — писао сам г. Ф. Сталу — хтео да пишем књигу о данашњој Немачкој, ја се не бих задовољио једном посетом Берлина па да одмах у Београду пишем такву књигу, него бих најпре пропутовао целу Немачку унакрст, и тек када бих је добро проучио, и када бих одиста све својим очима *видео*, онда бих се усудио да на чело моје књиге ставим онај цитат из Бјернзна. Па онда, оставите ви на страну финансијске пројекте, или их бар одвојте од саме књиге, она ће тиме само добити у литерарној вредности.“ На те замерке одговара г. Стал дугачким писмом, у коме се врло мизерно брани, и из кога се види да је њему главно да направи добар „гшефт.“

Министар Просвете Андра Ђорђевић беше *у служби* обневидео. Добио је катаракту у оба ока. Небројено пута наваљивали смо и Краљ и ја на Андру да иде у Беч да му се оперирају очи — али Андра се увек изговарао, да не може да остави хитне послове свога ресора, и продужавао је да се нечовечно мучи при читању и писању. Краљ и сви Министри гледали су у свакој седници Министарског Савета, како Андра мора оно, што хоће да прочита, да намести до самога чела, да хартију искриви на слепоочну кост, те да тако оним крајем ока где је још по који зрак светлости могао да продре кроз непрозрачно сочиво, покуша читати. Сада у фебруару 1900 сви навалише на Андру, да прекине то мучење и да иде професору Фуксу да му извади обе катаракте. Андра је морао пристати, и тек сада, када је почео распитивати код мене, колико ће коштати операција и лежање на *университетској клиници* у Бечу, беше јасно, зашто је он одлагао операцију, док је скоро сасвим обневидио.

— Каква клиника? — наљути се Краљ Александар — зар активни државни Министар Србије да лежи барабар са најсиромашнијим радницима и људима, који подносе општинско уверење о сиромашном стању? —

— Ваше Величанство има право — рече Андра — али ја сам сиромах човек и од моје плате не могу потрошити само на операцију мојих очију неколико хиљада динара. —

— То је тачно — рекох — али нека те није стид што си сиромашан. Ја не знам лепшег придева за једног српског активног Министра. Међутим и ја нисам за то да Андра тражи од општине уверење о сиромашном стању, те да га бесплатно лече на клиници. Срећом има у бечкој општој болници тако звани „Zahlstock“, одељење, у коме се лече грађани наше кесе, и у коме сваки болесник има своју собу, где цело лечење, храна и послуга коштају само неколико форината на дан. —

— То не дам ја — рече Краљ одсечно — Саветник моје Круне не може, баш и кад би ви сви пристали, да се барабари са бечким ћифтама. Он мора да се лечи у најелегантнијем приватном санаторијуму, он

не сме да се ценька за хонорар професору. Овај мора да зна да је оперирао једног Министра. На страни не мора да се зна да српски Министри немају новаца ни за лечење. —

— У таквом случају, Господару, Андри ће требати најмање четири хиљаде динара за ово лечење... — рекох очекујући да ће Краљ одмах толику суму одредити из своје „приватне шатуле“. Али Краљ Александар није био врло издашне руке кад нема за то великог *политичког* ћара, за то он на ову примедбу моју рече:

— Андрине очи вреде за српску државу много више од 4000 динара, то бар знамо ми, ако не знају други. Па пошто је он своје очи упропастио у државној служби, само је право да му држава помогне, да се излечи на пристојан начин. Ово је у толико лакше, што у буџету има партија на достојније заступање на страни, а ја не знам да ли ће ико смети доказивати, да би се достојанству и угледу Србије на страни допринело, ако би један њен активни Министар морао на општу клинику. —

— Опростите, Величанство — рече Андра, — али Ви не знате овај наш свет. Када бих ја пристао да моје очи лечим о државном трошку, онда ме не би опрала ни Сава ни Дунав, и кад престанем бити Министар, то би постало тако отровно оружје у рукама мојих политичких непријатеља, да бих се сигурно целога живота кајао што нисам претпоставио да код очију останем слеп. С друге стране ја признајем да мени, у садашњем мом службеном положају, не приличи да се лечим на клиници за сиротињу. И пошто се моје лечење не може више одлагати не остаје ми ништа друго, него да замолим за пенсију. За пенсионара није срамота лечити се на клиници... —

— То је моја ствар — рече Краљ и пружи руку Андри, који нас одмах остави.

Кад Андра оде, Краљ настави: — Таман посла; сад ћемо још због оваквих ситница правити министарску кризу. У осталом, ја у овоме и не тражим ваш пристанак, ја просто наређујем, и ви имате да слушате. Што ће после пси лајати, нека лају, то ветар носи. Па и за то ће имати подуже да причекају са тим лавежом, јер ја баш за то navaљујем на ту операцију, што ми Андрине очи баш

у Министарству Просвете требају још за много, *много година*. Је л' те, драги докторе, Ви ћете ту ситницу исплатити из диспозиционога фонда? —

— Разумем — рекох ја.

Да ли сам се у овој ствари задовољио само *усменом* заповешћу Краљевом, издатом пред сведоцима, или сам потражио и *писмену* заповест, то се сада може видети из службених аката о издатку тих 4000 динара, јер су свадбено и бабичко Министарство Драгијаде завели праксу да сваки може баратати по тим рачунима, које по закону нема права да прегледа ни Главна Контрола.

И тако је Андра отишао у Беч да се оперише, а у дужности га је заступао Министар Привреде Живан Живановић, и први акт, који је у том „качеству" потписао, и то баш лицем на прославу прогласа Краљевине, беше, што је мени спровео писмо Митрополитово, да је умро архимандрит Дучић у врло „танком материјалном стању", те за то предлаже, да се Дучић сарани о државном трошку.

Како сам се десио са осталим Министрима у Двору, када су ми донели ово Митрополитово писмо, то га одмах показах Краљу и упитах, треба ли због тога звати седницу Министарског Савета?

— Којешта — рече Краљ зачуђено — и то ме пита ко? Писац оне у своје време славне брошуре „Племенити граф"? —

— Оно је било друго, Господару — рекох — онда сам био млад лекар, који је мислио да горка истина дејствује на народе као кинин на људски организам, па сам писао историју наших ратова онако, како су они у истини били. За то сам натоварио на врат мржњу не само оних, за које сам писао шта су радили, него и Дучића, што га нисам помињао, да је што год радио. Он је тада наштампао „да би само какав маџарски чивутин могао написати онакву историју нашег рата", као што је моја. На то сам му ја платио с интересом у нарочитој брошури. То је било у борби, in der Hitze des Gefechtes. Данас је тај човек мртав и ја, коме Митрополит Србије преко Министра Црквених Послова шаље служ-

бени предлог, да се тај човек сарани о државном трошку, имам дужност да тај предлог узмем у службени поступак у толико пре, што је Дучић за последњих 20 година играо важне политичке и патриотске улоге, што је његов књижеван рад одликован чланством у Академији Наука, што и само Ваше Величанство има врло високо мишљење о покојнику... —

— Што се последњег тиче — рече Краљ — ту се тотално варате. Ја сам о њему само зато водио рачуна, што је он као рођак госпође Милеве[1] био проводаџија, те се мој имењак богато оженио, и што сам га чешће виђао код Константиновићевих, а и кад га нисам тамо нашао, морао сам да се дивим његовој слици у масним бојама, са поповском косом на пуковничкој униформи, начичканој свима могућним и немогућним орденима. Што се његових заслуга у ратовима тиче, ја делим мишљење целог мог официрскога кора, да је Дучић велики научник, као што га је велики српски научник покојни Панчић рачунао за великог војводу. Што се политике тиче, покојни Ристић га је много ценио, али нисам сигуран да њихово пријатељство није потицало из истог извора из кога је био пријатељ и са Жицом Давидовићем, јер и калуђер је волео воћку. Најзад Ви, као посланик Србије у Цариграду за време грчко-турског рата најбоље знате Дучићев патриотски рад, јер је он био душа оне Симићеве комисије, која је имала да реши питање о обнављању Пећске Патријаршије. Толико о Дучићевим војничким, политичким, научничким и патриотским заслугама. А ово: да је он иза себе оставио тако „танко стање" да се нема од куд сарапити, то лаже ова попенда, само да изради једноме црноризцу параду државног укопа, а да лаже, уверићете се, чим се отвори Дучићев тестаменат. Онда ће се видети, да је кале оставио лепих пара, и будите уверени да он те лепе паре није оставио своме синовцу, ономе малом бакалину у вашој Палилули, него сигурно некоме, који ће и после његове смрти задовољавати главну особину његовог целог живота, његову безграничну сујету. Није него још нешто, сад ћемо ваљда за љубав овога лудог попа сарањивати о државном трошку сваког члана конзисторије... —

[1] Пуковника А. Константиновића.

Pour acquit de conscience ја сам после ове „фуре“ — у ађутантској соби показао својим друговима овај предлог Митрополитов, и сви су били Краљевог мишљења, само на много учтивији начин.

И ја сам онда црвеном писаљком на акту записао „Влада није за то.“

Sic transit gloria mundi.

Горње мишљење Краљево није ништа сметало да Краљ Милан и ја ипак одемо на Дучићеву пратњу која је била достојна незавладиченог митроносца, у пркос „танкога стања које је оставио.“

Из писама Др. Арера, која се на овом месту налазе, видимо да су на депешу његову, да је професор Фукс извршио сретно операцију на једном оку Андре Ђорђевића, сви Министри из Београда депешом честитали своме колеги и пожелели му срећу и при операцији другог ока. Колико је Андра био савестан у трошењу оне суме, које му је Краљ управо наметнуо овом приликом из диспозиционог фонда, доказује факат, да је он, лежећи везаних очију, наредио Др. Ареру да јави мени све његове новчане издатке, што је овај и учинио писмом од 26 фебруара из кога се види, да су саме операције коштале 2400 динара (за свако око 1200) и да су дневни трошкови износили 70 динара.

Доцније ћемо видети, колико је дана то лечење трајало. Тешко да је икоји радикални Министар до сада поднео овако тачне рачуне о новцима, које су добијали из диспозиционог фонда, а они су примали не само по 4000 у крајњој нужди, него и по 100.000 „за извесну цељ извесном лицу“. Па ипак су они за време Драгијаде највише викали на ово лечење Андриних очију „државним новцем“ и то викали су по својим новинама не само док им је у томе предњачио Краљ Александар у његовом „Малом Журналу“, него и много доцније, када су излечене Андрине очи бесплатно помагале радикалским државницима писати законе!... Да смо ми 1900 могли слутити, какав је данајски поклон спремао Краљ своме верном слузи, када га је *натерао* да се лечи *министарски*, претпоставио би и овај и ми сви лечење с уверењем о сиромашном стању.

Кад је већ реч о поменутим радикалним Министрима, који, чим нису на влади, цело своје време харче да докажу, како су њихови противници лопови, који харају државну касу, не водећи нимало рачуна о томе, да тим клеветама само брукају пред светом своју рођену отаџбину, да поменемо како и шта раде *румунски* Министри кад нису на влади. Они се баве озбиљним проучавањем — источног питања. Из преписке вођене између бившег румунског посланика у Цариграду г. Џуваре и Председника Српске Владе, видимо да г. Џувара, кад је изгубио службу, зато што је друга партија дошла на Владу, не грди те своје противнике по новинама — него тако озбиљно студира балканска питања, да пише своме пријатељу у Београд, да му набави некакву брошуру Матије Бана о тим питањима. Та је брошура изашла пре 15 година, за њу у Србији нико већ више ништа не зна, и са тешком муком нашао сам један једини егземплар и то у Народној Библиотеци да му пошљем — али румунски дипломата је знао за њу и није мировао, док је није прочитао па вратио... Јес, јес, и у Румунији има политичких партија, које се отимљу за државне службе, само су тамо политички партизани *људи* а не зверови, и зато што су људи, политичка борба није им сметала да од Влашке и Молдавске, које су у сваком погледу стајале *испод* ондашње васалне Кнежевине Србије направе Краљевину Румунију, која и политички и војнички и привредно стоји данас високо *над* Србијом, у којој су политичке нихилисте кочили и разоравали сваки напредак својим зверским партизанским беснилом.

Ето и ових дана само зато, што *због радикалског наваљивања и* **претње** у прекосавским српским, у чешким и руским листовима није *могло* бити политичких помиловања 22-ог фебруара 1900, а да цео свет с правом не каже, да је то помиловање изнуђено, гракнуше сви радикалски органи претећи „судбоносним догађајима и „*катастрофама*“. На то им је сасвим мирно одговорено у „Neues Wiener Tagblatt“ (у броју 68 од 1900).

И овом приликом радикали су се служили свима могућним срествима да поткопају углед Династије, да преставе Краља Милана као коцкара, коме је Династија

— последња карта. Ево једне белешке из њихових листова.

Две слике раскраља Милана. Врло лепу слику донео је један шаљиви лист италијански. На слици је представљен Милан за карташким столом. Левом руком држи кесу, на којој је написано „Династија Обреновића“. У десној руци последња карта, коју треба да избаци. Код његових другова, карташа, стоје кесе, које је Милан изгубио и на којима су разни натписи, као „одрицање Престола“, „одрицање поданства“ ит.д. Милан штудира и шапуће: „Ах! све пропаде. Још оста ова последња. Ал и њу ћу на сто па шта буде. Дупло или ништа!“ Иза леђа пак кибицује му и храбри га једна певачица са кратком сукњом и пита га, хоће ли у Париз чим узме шњур? — Крај ове велике слике, друга је мала, као продужење ове. Та мала слика преставља Милана, који се, пошто му се столица сломила, скотрљао на земљу. Од кесе са натписом „Династија“ остало само једно парче, којим му она кибицерка брише зној са чела. Овоме не треба коментара.

Јес, јес, служили су српски радикали и кибицеркама са њиховим не само кратким него и врло прљавим сукњама само да оборе Династију Обреновића, али у томе им није помагао Краљ Милан него други један коцкар — али о томе у своје време.

XXV

ПРОТА КРУПЕЖЕВИЋ И АУСТРИЈА

Његово Високопреосвештенство АЕБМС г. Инокентије обрадовао је Владу једним својим великим успехом у — Русији. Ни мање ни више него г. Мансуров главом дошао је 27 фебруара у Митрополију, пољубио је свету десницу Господинову и саопштио му поруку Царске Владе да ће у Русији бити примљени за питомце сви они, које буде он — Митрополит препоручио... Како оно беше? „Питомо јагње две овце сише.“ Није бадава шеф афтокефалне српске цркве метанисао пред Побједоносцевим и пред оним Митрополитом Антонијем што не да српским ђацима у Петрограду да службу служе православноме Светом Сави „јер је стање у Србији сада такво да Срби треба да кукају а не да се веселе.“ Знали су Руси врло добро како иконе, одежде, панагије и питомачке стипендије чудотворно дејствују на Србе...

Умирен овако колосалним успехом Митрополитовим у Русији, ја сам сав легао на проучавање пештанске сточне „маркт-касе“, саслушавао сам чиновника српске трговачке агенције у Б. Пешти г. Костића и ресултат је био — да је велики љубимац Краљев Ђока Барловац, срп. ген. консул у Пешти — добио класу.

Да поменемо и трагични свршетак једнога *српског* публицисте *Шандора (Бранка) Петровића*, који је, угнездивши се у великом келнском немачком листу[1] нанео толику штету Србији и њеним животним интересима. Министар Унутрашњих Дела *Генчић*, који је, као либерал, имао личних веза са тим способним али опасним човеком, још из времена либералских Влада у Србији,

[1] Kölnische Zeitung.

под којима је Бранко Петровић био шеф пресбироа у Београду, уверавао је мене, да би у интересу Србије било „да се томе бесном псу баци масан комад меса те да престане лајати на Србију, да му се натакне службени литâр, па нека с ланца својим отровним зубима уједа непријатеље Србије и народне династије.“ Ја нисам марио за те трансакције са таквим људима и дуго сам се опирао томе предлогу, али Краљ је овластио Генчића да преговара са Бранком, и они се негде „преко“ састаше и споразумеше. Било зато, што се уредништво Kölnische Zeitung, после хладног туша, који је на њега просут, уверило да његов углед у свету може само страдати од онаквих тенденциозних измишљотина и простачких лажи, са којима је он пунио бајаги из Београда тај лист, па је можда положај Бранков код тога великог листа постао несигуран, било зато што је сам Бранко видео да се Влада у Србији, коју је он онако крвнички клеветао, хоће да одржи, што је видео да толики велики немачки па чак и француски листови, који су са њим барабар нападали ову Владу, један по један прелазе на страну те исте српске Владе — ма из кога од тих разлога, тек, Шандор Петровић изјави Генчићу, да је вољан одустати од опозиције и чак пристаје да постане шеф литерарног одсека у Београду, ако му се уговором осигура — министарска плата! Сиромашни српски Министри, који немају новаца ни за лечење, у мал нису до тавана скочили, када су чули за тај безобразан услов тога „поганог новинара.“ „Како, шта? Дванаест хиљада динара само да не лаје више? Ми везујемо, десет пара по десет пара у шамију, ми не смемо да метнемо ни једну класу повишице вредним и поштеним чиновницима, а сада овде да бацамо по 12,000 динара годишње? Слабо Бога ми!“

Али кад Краљ некуда навали, он мора да продре, па је тако било и овде, и то не силом своје Краљевске власти, већ разлогом s' il vous plait.

— Ви господо све мерите на палилулски аршин; у другом свету се мери другом мером, већом и од метра. Тај новинар јесте одиста један поганац, али је тако способан, да њему Келнске Новине већ толико година пла-

ћају 8000, и словом велим, осам хиљада *марака* годишње, то чини равно десет хиљада наших динара, дакле више него што има један наш пуковник или начелник Министарства прве класе. Са таквом платом он се хола по Пешти, саслушава све српске марвене трговце, који долазе у Штајнбрух, добија од Рибарца и од Авакумовића као и од радикалских бунтовника редовне извештаје о свему, што се овде догађа, па како зна у главу скоро сваког важнијег чиновника у Србији, он тако вешто измишља своје лажи, које шаље у Келнске Новине, да може и многи Србин да му поверује, а камо ли странац, који о Србији не зна ништа друго, до оно што чита у својим новинама. То би било опасно и да се та шојка није угнездила у тако важном листу, као што је Kölnische Zeitung. Овако, свака његова лаж, клевета, измишљотина, чим изађе у тако признатом светском листу, сматра се за истину и прештампава се у листовима свију језика и народа с ове и с оне стране океана, и цео свет, разумете ли, цео свет, који чита, добија о Србији онакво мишљење, какво о њој прави та шугава шојка. Знате ли колико то износи у грошевима, ви што везујете марјаше у шамије? Када би се израчунала штета, коју је та новинарска лолица направила угледу династије, Србије и њеном кредиту на светским новчаним трговима, та би штета само за ово 29 месеци изнела много милиона баш у новцу само. За то сам ја и наредио Генчићу да купи тога зликовца. Он се цени 12000 динара годишње, дакле само две хиљаде више него што је до сада имао *осигурано*. Ја налазим да је то јевтино, јер он за тих 2000 динара више, ризикује да изгуби сигурних 10.000, он зна да место шефа пресбироа није указно и да га Министар сам може отпустити, као што га је и примио, он зна да ће овде за ту повишицу морати десет пута више радити но што је до сада радио. Осем тога нама тако способно псето баш треба за овај посао. Шта није доктор видео муке до сада, колико је шефова изменао у свом славном литерарном одсеку, па ништа. Да му није Др. Розена у Бечу и да нема Теркана за француску штампу, ми бисмо у том погледу још горе стајали. Прави новинари, они по Божијој милости, као што су Пера Тодоровић и

тај шогор Шандор, не праве се претписом ни указом, они се рађају такви, али су врло ретки, за то су и скупи; слушајте ви мене, платите лепо колико човек тражи, нећете се кајати! —

И тако је за министровања мога дошао за шефа мога пресбироа, баш онај исти Бранко Петровић, који је дотле онако крвнички нападао Владу од 11 октобра 1897, и кад се нови шеф представио мени, ја сам га дочекао оним истим речима, којим је Командант инглеске војске у Трансвалу дочекао бурскога генерала Крољеса, када се овај предао...

Читаоци су сигурно приметили, да ми у овој 1900 години нисмо казали ни речи о прослави 22-ог фебруара; нисмо за то, јер је она и ове године била сасвим шематична. После благодарења у цркви био је уобичајени пријем у Двору. Одговарајући на поздрав доајена дипломатског Кора, Краљ је, као и увек, нагласио миролюбиву политику Србије, само је овога пута и формално демантовао гласове, који се злонамерно проносе о некаквим њеним ратоборним намерама. На поздрав Председника Владе, Краљ је и овога пута благодарио Влади на постигнутим успесима њеним у реформној акцији и по Х-ти пут је уверавао, *да ће она још годинама управљати државним пословима.* У вече на дворском галаручку, Краљ је подигао чашу у здравље суверена и државних поглавара, а барон Векер-Готер је одговорио здравицом Краљу, уверавајући, да суверени и државни поглавари, које он и његови другови заступају на његовом Двору, а тако исто и њихови народи, прате унутрашњи напредак Србије са најживљим симпатијама за њен Владалачки Дом и за српски народ.

Све се то понављало ево већ три године, и зато смо држали да је излишно и овога пута забележити.

Али једно писмо од 29 фебруара ове год. које овде нађосмо, приморава нас да се ипак мало зауставимо на овогодишњој прослави 22-ог фебруара.

На првом дипломатском пријему у Министарству Иностраних Дела, који је био после ове светковине, барон Хајдлер у разговору са Председником између осталога рече:

— Ја знам, Превасходство, да се Влада ни једне земље не може прекорети за шовинистичке експекторације појединаца, које су наперене противу једне пријатељске суседне државе — нарочито кад су те празне декламације изговорене на политичким зборовима или банкетима, или чак и наштампане у ма каквом приватном листу. Али кад се таква непријатељска осећања манифестују у свечаној службеној прилици, кад се изговоре пред представником оне стране државе на коју се напада, онда се таква појава не сме игнорисати. —

— Господине бароне — рекох — ја ласкам себи да прилично разумем језик, којим говорите, али морам признати да Вас у овај мах никако не разумем. У чему је ствар? —

— Ево у чему, Г. Министре. Ми имамо, као што вам је познато, у Смедереву једног консуларног агента. Он је службено позват да учествује на прослави вашег народног празника 22-ог фебруара и он је *званично* присуствовао благодарењу у цркви, и том свечаном приликом, морао је да слуша, како свештеник, дакле званично лице, јавно у цркви проповеда с амвона ни мање ни више него рат противу државе, коју је он онде званично заступао. —

— То није могућно, г. Посланиче. Тај господин или не зна српски, или није добро чуо, или му је некакав пакосник навалице тенденциозно протумачио свештеникову беседу. То је неко неспоразумљење. —

— На жалост није, г. Министре. Наш консуларни агенат г. Б. Ерфи сувише је озбиљан човек да би такву ствар службено јавио без уверења да је потпуно тачна. Ево од речи до речи шта је свештеник у смедеревској цркви између осталога казао на благодарењу — и сада барон извади из џепа једну хартију и из ње прочита ово:

„Докле год Сарајево, Босна, Херцеговина и Македонија, Срем, Банат и Бачка с нама не буду сједињене, то не можемо мирно гледати!“

За тим посланик пружи хартију мени, и док сам ја читао, не верујући својим очима, дотле је барон наставио:

— Што се тиче Македоније, то је провинција отоманска, то ме се не тиче, и ако би за то требао један крвав рат на Балкану, а ми смо тога истога дана из уста самога Краља чули оно исто, што нам је Ваше Превасходство небројено пута казало, и у што ми верујемо, т.ј. да Србија нема никаквих ратоборних намера, да жели да остане елеменат мира и рада на Балканском Полуострву. Али оно друго се нас директно тиче. Ако беседник у смедеревској цркви мисли, да су Босна и Херцеговина, које ми по мандату европском окупирамо, још de jure турске провинције на то би се могло просто слегнути раменима — али да су Срем, Банат и Бачка несумњиви саставни делови аустроугарске монархије, то мора да зна чак и тај свештеник у Смедереву, кад о тим земљама говори јавно. —

— Excellenz belieben zu scherzen — рекох — па за то ћу и ја наставити истим тоном. Ако се ја уверим, да је тај свештеник одиста својом беседом хтео да отима Срем, Банат и Бачку, дакле да проповеда рат противу Аустро-Угарске, ја ћу га ставити пред преки суд — Ви знате да то мени иде од руке — само молим: онда немојте долазити да и за њега тражите милост и да му спасавате главу. Он мора бити стрељан. —

Виде барон да је од муве направио слона, па се стаде и он смејати.

— То не, али ја се надам, да ће му Ваше Превасходство дати такву лекцију да нас други пут барем не зове, кад хоће да држи такве беседе, јер кад би таква нетактичност ушла у моду, ми Аустријанци морали бисмо да се лишимо задовољства да идемо на српске народне светковине, као што Турци не иду више у српско позориште... —

— Будите са свим мирни, г. бароне. Задовољство је на нашој страни, кад год имамо част да вас видимо, и то тако велико, да вам ја још сад, пре него што сам саслушао дотичног свештеника, могу казати да г. Б. Ерфи неће никада више имати прилике да слуша подобне непријатности, а камо ли да о њима пише рапорте својим претпостављенима, и тако ће од сада цело своје време

моћи посветити житарској трговини, због које је сигурно и одређен у Смедерево. —

Чим је г. барон отишао, ја сам захтевао од проте Крупежевића ту његову беседу, и он ми је лично донео. Ево како је та беседа гласила:

„Драга Браћо!

На освитку данашњега дана кроз високо јутрење прозорје брује глас звона са свију храмова Божјих у целој нашој Држави, а хиљадама свештеника и народа одправиће данас Богу и небесима побожне и смирене молитве радости, молитве благодарности, молитве наде и уздања.

У свакој српској кући поменуће се данас једно велико име, за које је везана данашња прослава.

Какав је то велики дан? Какав је то знаменити догађај? Каква је то свеопшта светковина, коју прославља данас цео наш народ?

То се слави једно народно васкрснуће из мртвих. Слави се повратак једне већ издануле душе народне; слави се политичко обновљење једне државе, која је 500 година лежала закопана под развалинама своје горостасне и светле прошлости.

Србин данас прославља обновљење своје Краљевине.

Има ли веће, сјајније и славније појаве у историји, но што је та, кад један мален народ после многовековног робовања опет васкрсне, и то васкрсне сâм својом сопственом снагом и подигне себи нову народну зграду својом сопственом јуначком мишицом?

Народ српски, који је преживео страшне тренутке и одолео големим мукама под свирепим Турцима, има будућности.

То васкрснуће, то обновљење народне снаге, које је крунисано обновљењем старе српске Краљевине, ми данас прослављамо.

Што су велики предци наши отпочели, то смо ми, њихови потомци, достојно продужили.

На данашњи дан у сваком кутићу Краљевине, у свакој кући и у свакој убогој колебици српској, нека се помену имена великих предака наших, из чије је крви

изникла наша слобода и нека се с љубављу помене мило име наше народне узданице, нашег Краља Александра.

Кад је добивена Краљевина, и кад су је и европске Велесиле признале, да ли је народ српски довршио свој народни задатак и треба ли да се одамо мирном животу и безбрижном спокојству? Не, Браћо! Док год су Призрен, Скопље и Приштина са Старом Србијом и Македонијом, док год су Сарајево и Мостар са Босном и Херцеговином и питоми Срем, равна Бачка и Банат под туђинском владавином, дотле ми имамо непрестано са напорима да продужавамо свети, народни рâд наших јуначких предака. Јер оволика, колика је, наша мила Србија међу осталим велесилама, мал те није „сламка међу вихорове.“

Задахнути љубављу спрам целога Српства, спрам наше миле Отаџбине, и испуњени осећајима благодарности према нашим народним Владаоцима из Дома Обреновића, скупимо се сви нераздвојно, без разлике политичких мишљења око свете народне заставе, коју високо држи наш млади Краљ Александар и докажимо, да наша крв и наше имање стоји вазда на услузи Отаџбини.

Будимо такви и радимо тако, па ћемо у будућности насигурно дочекати да славимо још веће светковине и још славније народне успехе. Амин.

22—II—1900 г. НИК. КРУПЕЖЕВИЋ“
у Смедереву протојереј

— Мећер је истина! Никако нисам могао веровати, да ће мој Abbé Сјејес из Крсне, да ће мој мудри политичар из Народне Скупштине учинити оваку нетактичност. Сада је на мене ред да се крстим ногама.

— А што — учини прота зачуђено — зар моја беседа није *патриотска?*

— Та није да је само патриотска, него је твоја беседа права бритка сабља. Штета само што си њоме као протојереј округа смедеревског, пред олтаром смедеревске цркве, на дан једне народне свечаности, и у присуству представника једне од Великих Сила, којима си објавио рат за уједињење свега Српства, тако силно замахнуо, да ниси посекао само консуларног агента оне државе што је притисла Босну и Херцеговину, и који те је у

свом званичном качеству слушао, него си посекао чак у Београду твог старог пријатеља Д-р. Владана и његов кабинет од 11 октобра 1897. —

— Шта кажеш?!! — зграну се сиромах поп и гледаше у мене разрогаченим очима.

— То што кажем — наставих. — Јуче је посланик Аустроугарске Монархије био код мене и жалио ми се, што један српски окружни прота, у званичном присуству њиховог, нарочито позваног, конзуларног агента, проповеда крстоносни рат за отимање не само Босне и Херцеговине него чак и Срема, Бачке и Баната. Чим се твоја беседа наштампа и чим је прочита Фети-беј, сигурно је да ће и он доћи да ми каже; „Па што ви навалујете на мене да Вам у Стамболу израдим егзекватуру за вашег новог консула у Призрену, кад се ви ето спремате да нам отмете и Призрен и Скопље и Приштину и целу Македонију до мора? Шта да одговорим ја сад, као шеф Владе и Министар Спољних Послова Србије на ове представке двојице страних посланика? Да кажем да они не треба да зарезују којекакве декламације крстоногога попа? Не могу, јер ће ми они с правом одговорити: да је тај поп врло важна политичка личност у Србији, један интимус Владе њене, који је посвећен у све намере Владине, јер он је Краљев Посланик у Скупштини, један од стубова њене већине у Народном Представништву, што је све истина. Да због тебе понижавам Србију и да у њено име молим за опроштење, што је један окружни прота увредио две Велике Силе, да их преклињем да ту ствар заташкају, да је не јављају службено својим Владама? То нећу да чиним. Шта ми остаје друго него: или да објавимо рат Аустрији и Турској, па да извршимо заветну жељу свију Срба од Косова на овамо, коју си ти с амвона прокламовао, или да поднесем оставку мога кабинета. Оно истина, ми смо за ово непуне три године прилично опремили нашу војску, али ти знаш да она тек сада добија нову пушку репетирку, да је тек ономад завршен официрски курс, на коме су тек официри научили руковање том новом пушком, да сад тек треба вежбати трупе са новим оружјем. Осим тога ми смо тек ономад повратили равнотежу у буџету, финансије су нам

тек у реконвалесценцији после дугогодишње дефицитске хроничке болести, а за ратовање треба, као што знаш, пара, много пара, страшно много пара. Као што видиш, ја још нисам у положају у коме је био мој „колега“ Бизмарк, кад је казао: Немачка је готова да ратује и са два фронта. И према томе мени не остаје ништа друго, него да поднесем Краљу оставку мога кабинета и да га замолим да теби повери састав нове Владе, јер по твојој беседи судећи, ти си уверен да Србија може већ сада извршити своју велику мисију. Ратуј прото, и нека ти буде са срећом, а ја ћу те свом силом помагати као начелник санитета врховне команде, или као државни комесар за приватну помоћ рањеницима, или ако хоћеш као начелник етапне станице у Варадину или на Косову докле већ продреш! —

— Уф, уф — вајкао се сиромах прота — па то сам ја из патриотизма учинио велики ешеклук? —

— То ти рече. —

— По Богу да си ми брат, казуј шта да радим? Да идем ја да се извиним пред тим страним посланицима? —

— То није доста, јер ти њихове државе ниси увредио као приватан човек, него као окружни прота, у пуном орнату пред олтаром, а да им идеш у одеждама не дам ја, јер не дам да се твоја љубичаста камилавка и твој четвртасти бедреник понижавају пред фесом Фетибејовим и моноклом барона Хајдлера. За то сам ја већ и као Цинцарин сувише православан. Таман посла, да ти пођеш чаршијом или преко Теразија у та два посланства на метанисање, не само да би се сви београдски шегрти искупили да ти вичу „уа“, него би сви радикалски, цетињски, женевски и сви руски листови гракнули: „Кажемо ми да Милан и Владан хоће да пошокче и потурче Србију?“ То не дам ја. —

— Па шта ћемо за Бога? Ето казни ме како год хоћеш, ја нећу писнути, само скидај ми овај терет с душе. —

— Таман, да те Влада казни, па да опозиција дрекне како ја бацам у казамате људе само зато што су добри Срби, који су се само усудили рећи оно, што сви прави Срби желе. Јок, ти се мораш казнити сâм. —

— Како? Говори молим те. —

— Кад не умеш да зауздаш твој језичић ни кад чинодејствујеш као прота, а ти се врати у топчидерску цркву, па учи и даље малолетне осуђенике хришћанском моралу. —

— Па што ниси одмах то казао, него ме распињеш као Јуде Христа, — дубоко уздахну сиромах поп, устаде, убриса зној с чела и само рече — идем право у Митрополију. —

Сутра дан добио сам од њега овакво писмо:

„Поштовани Господине Председниче! Част ми је известити Вас, да сам данас по подне поднео Његовом Високопреосвештенству Господину Митрополиту оставку на звање окружног протопресвитера у Смедереву и иста ми је уважена.

Молим да и овом приликом будете уверени о моме истинитом поштовању.

29. фебруара 1900. год.
у Београду

Ваш поштовалац
НИК. КРУПЕЖЕВИЋ
протојереј“

Тако се завршило Крупежевићево протопрезвитерство у Смедереву и тиме је завршен и овај дипломатски „енсидан“.

XXVI
СМЕХ И СУЗА
(СВАДБЕНА И УКОПНА ДРУШТВА)

У низу брига владиних јако се истицало једно савремено зло друштвено: *разна „укопна“, „свадбена“ и друга „друштва“*.

Зачетак оваквих удружења ранији је но и сама влада од 11. октобра 1897 године. Развитак њихов после је био само природна последица њиховог зачетка. Сва су она производ заблуде и грамзивости, а никако жеље или чак протекције владине. Ниједно од ових „друштава“ није потврдило Министарство Народне Привреде, коме је пало у део, да им после стане на крај. По некаквом члану закона о таксама, полицијске власти давале су потврде „Правила“ од случаја до случаја, док се тако нису прокријумчариле ове жалосне организације, које су влади задавале толико бриге и најпосле учиниле да у влади сазре мишљење, да се ово зло искорени.

Али како? Било је мишљења, да се са њима учини кратак процес, и да се сва ова „друштва“ просто забране и растуре. То би, истина, био најкраћи пут, али су зато у толико недогледније биле последице. Између „друштава“, укопних, свадбених и већ како су се сва она звала од првог до последњег (једно од њих, које се бавило радосним и жалосним предузећима, имало је трагикомичан назив: „Смех и суза!“) и њихових „чланова“, били су стални материјални односи: „чланови“ су давали „улог“ или „разрез“, а друштво им је гарантовало толику и толику „премију“, која је код неких ишла и до 1000 динара, и то за једну мртву главу или за просту извршену формалност венчања, после уплаћеног првог улога!! И све то на основу „Правила“, која су,

на жалост, носила потврду своје локалне власти. Кад би се Влада решила да једним ударом разбије овај чвор, онда би она дала повода недогледним процесима. И што је најгоре, у питању су били и на хиљаде уписани чланови — страни поданици, и људи, често из далеких места и земаља, који су чули за џабалук у Србији (сећамо се једне тужбе чак из Сирије у Малој Азији!). Нису, дакле, били у питању само домаћи спекуланти, који су носили по пуне јанџике „књижица“, који су своју трговину са људским душама разгранали до у крајња села. Држава би дошла у двогубо незгодан положај, и имала би на врату и стране представнике, консуле ит.д., као што су неки већ и долазили Министру Народне Привреде са неком врстом протеста, да су њихови поданици „навучени“ и „опљачкани“. Министар Народне Привреде Живановић на ово је сасвим умесно одговорио: да су, на против, ти њихови држављани, страни поданици, кренули у Србију на пљачку, у намери да за мали улог дигну што веће паре.

Да су, дакле, сва ова „друштва“ просто растурена, ствар би дошла до суда и међународних заплета, и ко зна, како би држава при томе прошла. Многи од увиђавнијих представника ових „друштава“, кад су видели да им „посао“ не иде како треба, и да се рачунска страна, постављена на скроз лажну основу, све више заплеће — чак су желели, да им некако држава једним ударом „скине бригу с врата“, а они после да је просто туже за „накнаду штете“. Влада им, то се само собом каже, није хтела учинити ту услугу; али је у толико више смишљала начин да их затре.

Пошто дакле није било опортуно ударати преким путем, влада се одлучи: да се сва ова друштва „скувају у свом рођеном сосу“.

Министар Народне Привреде Ж. Живановић припреми пројекат закона о „удружењима“, који Влада одобри и Скупштина усвоји, а Краљ потврди 14. јануара 1900 године, у Нишу. Док је још закон био у претресу дојурила је депутација једнога таквог „друштва“ из Књажевца, које је брзо схватило опасност, да моли, да се некоје добро смишљене одредбе не озаконе. То је био

између осталога, нарочито чл. 11. закона, који је наређивао: да „мора сваки онај, који жели ступити у удружење, то изјавити и изјаву потписати“. „Потпис на изјави, ако је удружење ван седишта првостепеног суда, овераваће претходно надлежна среска полициска власт“. „Управни одбор поднеће ову изјаву с једним преписом — ако је дотично лице у удружење примљено — суду ради увођења у регистар.“ „Од тада постаје дотично лице члан удружења“.

Овом је одредбом ударено као сикиром у корен свима овим скроз лажним удружењима. Њихов главни извор — који се састојао н.пр. у потајном уписивању баба и стараца, које је могао сваки учинити, а да дотична баба и старац, на чију се смрт спекулирало, и не зна — тај је извор одмах пресануо. Већ самим тим „друштва“ су ова изгубила свој ослонац као и њихова спекулација на кратке рокове, мале улоге и брзе и велике „премије.“ А далеко би нас одвело да износимо овде све оне одредбе закона, по којима су се, од сад, морала и „правила“ друштвена састављати, и које су искључивале сваку даљу злоупотребу, а осигурачки послови нове врсте, ако их је ко хтео радити, постављени на здраву основу и под строгу контролу. И док су злонамерна тумачења саме појаве овога закона распростирала „уверење“, да се овим законом једно зло „санкционише“, Влада је мирном савешћу и спокојно чекала прави ресултат његов: пропаст свију „укопних“, „свадбених“ итд. „друштава.“

Чланом 62 закона о удружењима било је даље предвиђено да „удружења, која имају за циљ да узајамно помажу или обезбеђују своје чланове... морају најмање 2/3 своје укупне имовине држати стално уложене у српске државне хартије од вредности.“ То је био други ударац за оне „управе“, које су од данас до сутра животариле од „пресипања“ новца „из руке у руку.“

Особити одељак (чл. 73—78) предвиђао је веома осетне казне, затвором, а уз то и новчано за свако неиспуњавање прописа законског, од стране управних и надзорних одбора, који су сви дошли под оштрицу овога закона. Закон је имао 88 чланова, у којима је свака

рупа, кроз коју су се сви могући кајишарлуци провлачили, била брижљиво запушена. У „прелазном наређењу" (чл. 87) наређено је: „удружења, која постоје кад овај закон ступи у живот, дужна су најдаље за шест месеци своја правила и свој рад саобразити овом закону..."

Али није било тако лако све могуће швиндлераје „саобразити" закону; јер „саобразити" се закону значи основати нова друштва, која би, на ту основу постављена, ма и под старим именима, била благодет за сиротињу, за старост, болест и изнемоглост, са којом се онда не би вршила спекулација, већ би јој се указала хумана потпора.

И доиста је настало комешање у свима „укопним" и другим друштвима, чим су покушала да прераде своја „правила" према новом закону, коме су се имала прилагодити до 14 јула исте 1900 године.

Министар Народне Привреде, Живановић није се нимало изненадио, кад му се 18 априла те године пријавише преко четрдесет представника разних друштава, међу којима их је било и трговаца и занатлија и новинара и пуно других разноврсних „срећоловаца".

Поред усмених представака о тешкоћама, које су за „друштва" постале новим законом о удружењима, изасланици друштава предају Министру и нарочити акт, у коме су садржане „примедбе" на закон: прво, да је чл. 11 „опасан" што тражи, да сваки, како из Србије тако и из иностранства, мора пријавити суду ступање у чланство, или најближој власти, која ће пријаву оверити; друго, да је тежак чл. 62 да друштва од укупне своје имовине две трећине улажу у државне хартије; треће, да је закон „у опште тежак", те би га ваљало како у горњим одредбама, тако и „у опште" што скорије мењати, како би друштва могла „без препреке напредовати".

Влади боље сатисфакције од ове представке није требало. Закон је дакле био добар за оно, за што га је Влада наменила. Министар их је лепо примио, као и њихово писмено, саслушао их, а по томе им и сам изнашао отворено немогућност опстанка по досадашњем начину. Примера ради напоменуо им, са циљањем на чувено „Београдско Укопно Друштво", које се нарочито

хвалисало да има 60.000 чланова, да њему, које даје премију од 1000 динара, треба ни више ни мање но 60,000.000 динара да све своје „покојнике“ исплати. „Од куда ће се наћи толики новац, питао је са чуђењем Министар Народне Привреде, кад је то сума, коју ни веће државе, са свима својим средствима не могу свакад тако брзо и тако лако имати, а камо ли једно друштво, које поред спекуланата, који се несмишљеним одредбама друштвених правила до бездушности користе, има корена махом у сиротнијој и средњој класи грађанства?!

„Али, господине, куд народ пљуне, река се направи“ — одговорио је један од усрећитеља народних, који се никојим разлозима није могао убедити. Влади, којој је позната била радња њеног члана из привреде, није остало ништа друго, но да остане при своме закону, који ће учинити да се сва ова друштва подаве у тој реци „куд народ пљуне“...

А да не би било двоумице о правим намерама Владе[1] Министар Народне Привреде у нарочитом комуникеу, под ТБр. 1932 објави у „Српским Новинама“ број 98 од 28 априла, како предњу тражбу представника друштава, тако и свој одговор, који се завршавао изјавом: „Од стране Министра Народне Привреде неће се по истом ништа даље предузимати, већ и стога, што то писмено није ни прописном таксом снабдевено, и према томе је на основу чл. 9 закона о таксама остављено у архиву“.

И — punctum! Судба свих тих друштава беше запечаћена.

Дејство закона о удружењима није изостало. Многа од ових проблематичних друштава угинула су и пре

[1] Доцније се, између осталих, пријавио Министру Народне Привреде, председник једног опскурног друштва из Београда, подносећи карту књижевника Ж. Ј. И. у којој овај моли, да Министар доносиоцу каже „какве намере има Влада са овим друштвима.“ Узвавши претходно једног од својих секретара (др. Владу Марковића) Министар председнику изјави следеће: „Хоћете да знате намере владине? Врло добро! Чујте, дакле: Од како су постала та важна друштва, завадише се синови и родитељи, омразише се родови и пријатељи, све један спекулишући са животом или имовином другога. То је једно велико зло у земљи, које остати не може. И Влада има намеру да сва та друштва угуши. А ако пре тога буде нужно, Влада ће наредити да се похапсе и све њихове управе.... Ето, то су намере Владине. Идите и кажите то своме друштву и сваком ко год вас запита.“ Председник, коме беше име Данило, оде погружен да се више никад не врати.

14 јула 1900 немогав се дотле саобразити закону о удружењима. А гунгуле, које је Београд имао још прилику да посматра на „зборовима“ од „Булевара“ до „Славије“, и на којима се у чувеном укопном друштву мерио ауторитет знаменитог у свом роду Дамњана пињара са неким носиоцима (на жалост!) великих титула, биле су само последњи грчеви при изумирању једнога великог швиндлераја. Није дуго прошло и сва су ова „друштва“ прешла у област успомена. Влада Др. Владана смрсила им је конце, и то без потреса. А ако је истинита она пословица да „штета опамећава“, лекција, коју су народу приредили разни творци ових друштава, неће ипак остати без благотворног дејства.

Неће се више тако лако улетати у сваку сулуду спекулацију. Закон о удружењима испунио је своју намеру; а Влада је тачно и потпуно извела један свој задатак. Пред овим јасним фактом падају сва добацивања Влади, која ова „друштва“ није засновала, али јој припада неоспорна заслуга за њихово уништење.

XXVII
НАПЛАТА ПОРЕЗЕ НА ЗАРАДУ

„У месецу марту — пише Вукашин Петровић у својим белешкама — ваљало је приступити наплати порезе на зараду. Распоред ове порезе за целу земљу био је свршен до краја фебруара. Са разних крајева Србије добијао сам извештаје, да се трговци буне против овог закона, или, како они говораху, противу мојих правила за извршење тога закона. Ја сам лично обишао седам округа, и свуда сам мојим објашњењима умирио трговце.“

Кад је Вукашин са тога пута јавио мени, да из Крагујевца иде у Чачак, ја сам му у шифрама телеграфисао ово:

„Господар се љути, што поједини окружни начелници прирезом граде дворце за Краља и сувише много споменика, па чак одређују и смешне сумице у помоћ држави за наоружање. Кажи то свима окружним начелницима, са којима се видиш на твоме путу.“

Пре него што сам ову депешу послао, показао сам је Краљу, и он ми је *одобрио* да је пошљем. Вукашин ме је телеграмом известио да је „извршио заповест“ — али при свем том Шурдиловић је продужио и свршио народним прирезом дворац у Такову...

— У Пожаревцу — наставља Вукашин у својим белешкама — највише су трговци узнемирени били, али су се после мојих објашњења смирили. У Ваљеву су ми се жалили посланици Марјан Бирчанин и Манојло Пањевић, како их сви суграђани мрзе, што су гласали за закон о порези на зараду. После мојих објашњења Ваљевци су се измирили са својим посланицима, јер су увидели да мој закон није тако страшан, као што га противници представљају. У Лозници је власт била по-

хапсила неке грађане само зато, што су мене грдили због закона о коме је реч. Дознавши за то од Младена Исаковића из Љешнице наредио сам, те су сви похапшени грађани пуштени у слободу и забранио сам свима властима, да због нападања на моју личност кажњавају грађане. Све ово допринело је те се тако осетан намет на трговачки ред лакше поднео, него да нисам пазио на сваку појаву. 19-ог марта отишао сам државним послом у Беч. У дужности ме је заступао председник Владан.“ —

О томе по каквом је државном послу Вукашин сада ишао у Беч налазимо само ово писмено:

„Вукашин Краљу 18 марта 1900. Војни изасланик аустроугарски саопштава ми, да је добио од барона Хајдлера телеграм и писмо, којим јавља, да ће Цар и Голуховски бити у Бечу до нашег седамнаестог јуна, да ћемо добити топове и експлозивне материје. О зајму тврди да добро стоји. Калаји и барон (Хајдлер) позивљу ме у Беч. Молим за одобрење да у четвртак пођем. Живановић би могао да ме заступа. Ако Ваше Величанство одобрава може се указ тамо написати и одмах овамо послати. Мислим да треба ићи.

Најпокорнији слуга
ВУК. ПЕТРОВИЋ
Министар Финансија“

Нема писанога трага, али врло је вероватно, да су у Бечу хтели да вежу остварење зајма за набавку брзометних топова, и при свем том што питање о тим топовима и њиховим лафетама још не беше решено ни за аустријску војску — још су дотичне стручне комисије градиле разне пробе у Шкодиној тополивници у Пилзену — Калаји је очевидно хтео да осигурањем те набавке за Србију у Аустрији — осигура реализирање зајма код Унион-Банке. Српска Влада није могла имати ништа противу те идеје, јер је њој било потребно да осигура и тај зајам и брзометне топове онога система, који буде усвојен у суседној монархији, јер ова има сигурно на расположењу цео стручњачки материјал за решење тога питања.

Интересантно је само то, да Краљ није уважио предлог Вукашинов, да га и овог пута заступа Живан, него је наредио да га заступам — ја.

Зашто?

Зато што је Краљ употребио ових 5 дана, колико је Вукашин заједно с путовањем одсуствовао од дужности, да наново подбуни једва умирене велике београдске трговце против закона о порезу, противу Вукашина и мене лично. За то подбуњивање чаршије Краљ је употребио своје људе из Двора и — страшно је рећи — два члана саме Владе. Они су сви код својих познаника у чаршији имали да говоре, како сâм Краљ увиђа, да је пореза на зараду страшна и неправедна, како су Вукашинова правила за извршење тога закона још гора, и како треба сами трговци да се одупру, да демонстрирају, да се жале самом Краљу ит.д. Може се мислити, како је ова агитација „Краљевих људи" пала на плодно земљиште. Полетеше писмене жалбе Краљу, који их је са очевидним задовољством слао — заступнику Министра Финансија. Он је једну од тих жалаба сачувао. Она гласи:

„Господару! Имам једну воденицу са 6 витлова. Она не може дати прихода више од 1500 динара годишње. Разрезивачки одбор ценио је зараду 6000 динара, дакле да плаћам већу порезу него што је зарада. Правда ли је? Ја нудим држави цео приход ове воденице за 1400 динара.

Стојан Стефановић
тежак из Бобовишта"

Разрезано је на фирму Анастаса Павловића 35.000 динара, Давида Симића и Комп. 18.690, Драгомира Здравковића 14,000, Марића и Ризнића 35.000, Јовице Барловца 18.000, Косте Николића и друга 10.500, Крстића и Комп. 17.500, Месаровића и Павловића 70.000, Мише Полићевића и Комп. 35.000, Петра И. Јовановића 56.000 динара.

Један од главешина чаршије, Никола Спасић био је лично код мене да ме као пријатеља моли и саветује, да се не тера мак на конац. На питање, колико би ваљало свести разрезану порезу, па да буде право по схватању чаршије, Никола Спасић је обећао послати један списак, али нисмо сигурни, да ли је тај списак баш онај, који је Спасић поднео.

„Кварт Варошки:

Милошевић и Друг трговац 5000; Јефта Лаковић 7000; Петар Петровић 2000; Јосиф Б. Хаим 5000; Коста Николић и Друг 12.000; Зумбул А. Мешулан 3000: Мијаило Миловановић 3000; Јефта Павловић и Комп. 15.000; Тадић и Константиновић 8000; Пауновић и Недељковић 3000; Арон Леви и Комп. 12.000; Нисим Б. Арон 8000; Марко С. Алкалај 1000; Леон и Којен 6000; Азријел и Марковић 4000; Ђурић и Јовановић Мијаило Ђ. Илић 3000; Поповић и Шумаревић 5000; Љубисав Стојановић 2000; Маричић и Јанковић 3500: Јосиф Матковић 8000; Милован Миленковић 5000; Сава Раденковић 5000; Давид Павловић 2000; Коста Шонда 5000; Јанаћ Јова 1500; Љуба Петровић 1500; Браћа Стојадиновић 500; Мијаило Н. Илић бакал сирома 200; Сима Мирковић лебар др. 100.

По моме уверењу горња лица немогу више укупно платити, није ми могуће сва лица описати, рачунало се, да је и остало уопште преоптерећено“.

Поводом појединих жалаба тражио сам објашњења од председника пореске управе. Ево једног таквог објашњења.

„Многопоштовани Господине Председниче,

Према Вашем усменом наређењу, част ми је најучтивије известити Вас, да је г. Ђорђе Аћимовић, трг. овдашњи, у распореду задужен порезом овако:

1.	На земљишта	45·74
2.	„ кафане	115·20
3.	„ дућане	134·40
4.	„ станове	97·20
5.	„ зараду	3.848·—
6.	„ капитал издат под интерес	824·90
7.	„ личност	253·27
	Непосредног пореза свега	5,318·71
8.	Државног приреза 75°|₀	3,989·03
9.	Војног приреза 6°|₀	309·12
10.	Бира свештеничког и мостарине	2·20
	Пореза и приреза свега	9,619·06

Порезом на зараду г. Аћимовић, задужен је као рентијер.

По закону о порези на зараду сваки порески обавезник, који је ранијим својим радом упућен на рад, не може бити без занимања. Но ако ко од тих напусти радњу, повуче свој капитал из исте и уложи га у привилеговане папире, или даје другима под интерес ит.д. где неће плаћати порез, или где ће плаћати мало пореза, и, отуда после живи одлично и богато, узима се за рентијера.

За рентијера, у пореском смислу, сматра се свака личност, која живи просто од прихода, који добија било од свога непокретног имања, било од покретног и нема никакве радње ни занимања, које би било порески објекат за оптерећење порезом по закону о порези на зараду. И њему се има и по начину рада његовог одредити зарада, према којој ће бити оптерећен порезом. Међу тим, рентијеру стоји до воље, хоће ли да ради какву радњу и зарађује или не; али на ону зараду, коју би могло зарађивати, порез мора да плати; јер исти плаћају сви, који се баве и живе од свога умнога или ручнога рада, од своје зараде, која поглавито долази од уложеног капитала у радњу.

Да се ово пропустило и да рентијери нису оптерећени порезом на зараду, онда би настало, да се капитали повлаче из радња и улажу у папире и хартије од вредности, претварају у мртве капитале, који или мало дају пореза или никако и не плаћају. Узимајући са економског гледишта, радње се морају очувати и не дати, да се капитали из њих извлаче и преносе на давање под интерес. Ово и финансиски и економски разлог налаже, да се мртви капитали претварају у живе и уносе у радње. То је начело, да се мртви капитали морају јаче оптеретити но живи, те на тај начин не дати им да се извлаче.

Ово сам сматрао за дужност и да објасним одредбу донесену у тач. *к*, одељка II. упуства за извршење закона о порези на зараду.

Са најодличнијим поштовањем Ваш понизни

МИТА ПЕТРОВИЋ"

А сад да цитирамо опет из мемоара Вукашинових:

„Вратио сам се с пута 24 марта. Бејах у јакој грозници од инфлуенце, коју бејах у Бечу добио. На београдској станици дочекао ме је Владан, и чим се поздрависмо саопшти ми, да су се београдски трговци узбунили противу мојих правила за извршење закона о порези на зараду. Тражили су аудијенцију код Краља, да њега ангажују себи у помоћ. Владан није дозволио да буде та аудијенција до мога повратка. Чувши то замолих Др. Владана да дође к мени око 9 сати пре подне, па да се разговоримо о овој ствари. Сада сам био не само уморан него и у јакој грозници.

„Отишавши кући легох у постељу. Температура ми се беше попела на 39. Но ипак бејах присебан. Одмах, чим сам се мало одморио, послао сам по неке трговце моје пријатеље. Хтео сам да чујем, зашто се трговци сада буне, када су пред мој полазак били мирни?

„Владан је дошао к мени у 9 сати. Саопштио сам му шта намеравам чинити, а у исто време реферисао сам му, шта сам урадио у Бечу. У погледу трговачког покрета рекох му, да немам ништа против тога да Краљ прими депутацију трговаца у аудијенцију, само тражим да Краљ тој депутацији изјави, да се трговци морају споразумети са мном и да Краљ има пуно вере у мене као у свог Министра Финансија. Владан је узео на се да о томе реферише Краљу.

„25 марта у 3 сата по подне дошао је Краљ с Владаном да ме посете. Дотле сам био прикупио доказе од најбољих трговаца, да је Краљ употребио чак и два моја друга (чланове кабинета Владановог), те је и њих слао да буне грађане противу закона о порези на зараду (Г. и Ж.)

„Када је Краљ с Владаном ушао у моју собу, лежао сам у кревету. Још ме не беше пустила грозница. Краљ рече, да је дошао да ме види и да чује из мојих уста, шта сам урадио у Бечу. Захваливши му на пажњи, испричао сам му ресултат мога рада у Бечу, са којим он беше задовољан. За тим сам га оштро прекорио, што је опет неисправан према мени. Казах му да знам, да је слао Фр., Ст. Д. П., В. В., Г., и Ж., трговцима да их подстрекавају на отпор противу извршења тога закона о порези на зараду. Представио сам му, како је то по

њега рђаво, а мене доводи у немогућност да останем у положају. Прекоравах га што сада ради противно ономе, што је тражио од мене у Јануару. Изјавих да се и сада не дам навести на неправилан пут, као што и онда нисам попуштао. Подсетих га, да је он онда захтевао да на трговце распоредим пет милиона годишње, и да не беше задовољан, кад сам ја остао при мојој одлуци, да се не сме више распоредити од 2,400.000. Сада хоће и против тога да узбуни престоничко грађанство на које би се после угледало грађанство целе земље.[1] Нисам ја тај порез ударио себе ради, него земље, његове Краљевине ради. И када он сада устаје противу тога пореза, то он устаје противу својих интереса.

„Из почетка Краљ не признаваше ништа, а после признаде све. Дошао је у такву неприлику, да није умео да се извуче друкчије, него је признао и молио је да му опростим. Ја ставих услов о коме сам раније говорио, и Краљ га прими. Споразумесмо се да он прими трговачку депутацију, али да јој отворено каже, да има у мени поверење и да их упути мени, као надлежном Министру на споразум. Он усвоји тај услов и оде. Владан оде са њим али се после по сата опет вратио к мени и благодарио ми је за добру лекцију, коју сам очитао Краљу.

„Да нисам својим ушима слушао — рече — не бих веровао да си му онако отворено све скресао. Пошто бејах уморан, Владан оде обећавши ми да ће ме сутра опет обићи“. — —

Сутра дан, дакле 26. марта, писао је Министар Председник Краљу овакав реферат:

„Господару

Што дуже мислим о нашем јучерашњем разговору после доручка све више долазим до уверења, да Ваше Величанство има право.

[1] Тако је и било. 20-ог марта писао је шабачки цариник своме Министру ово писмо:

Поштовани Господине Министре,

Дознао сам с најпоузданије стране да је Аћим Шкулић, члан фирме: Шкулић и Магазиновић, ишао данас по чаршији, из дућана у дућан, и купио потписе на тужбу, коју је инспирисао Саво Илић, а управљена је на Његово Величанство Краља, противу пореза.

Сматрајући, да ми је била дужност саопштити Вам ово, јесам Ваш покорни, Јован Хаисовић

Да резимирам и написмено цело питање, као што сам га јуче по подне и ноћас резимирао усмено.

Имајући да извршимо прву тачку државног програма Вашег Величанства — санирање државних финансија, утамањивање застарелог дефицита у државном буџету — ми смо, између осталих мера, као што су реформа царинског поступка, реформа државног књиговодства, закон о грађењу државног буџета, које су нас мере већ биле знатно примакле горњем циљу, узаконили и прирез од 75% на обртну порезу, и рачунајући насигурно на тај нови државни приход, ми смо били спремили државни буџет за 1900 са фактичном а не фиктивном равнотежом између државних прихода и расхода.

Када смо узаконили тај прирез, ми смо знали врло добро, да се њиме *формално* вређа наш трговачки уговор с Аустроугарском, и ми никада не бисмо на тај терен наишли без *надлежног сондирања.* Тек када смо стекли уверења, као што је Вашем Величанству познато, да ће евентуални протести бити само платонски више pro forma и да нам се неће сметати у ствари, ми смо тај прирез узаконили, и тиме омогућили фактичну равнотежу буџета.

Разлози зашто смо изабрали баш прирез на обртну порезу били су: што наш народ лакше сноси у опште посредне порезе и што би наш трговачки сталеж тај нови терет врло лако распоредио на робу, те га не би сносио он, него *сви* потрошачи.

Али Ваше Величанство зна, да су и како су неки београдски трговци успели да своје фабриканте и лиферанте подбуне против овога приреза и како је дотле дошло, да Аустроугарска Влада у очи нашег поласка у Ниш, 29. децембра прошле године најенергичнијом нотом од нас тражи да пре 1-ог јануара, дакле за 48 часова укинемо закон о обртном прирезу.

Ваше Величанство зна, на који смо начин сазнали за ову издајничку радњу неких београдских трговаца и зашто на толика изазивања и увреде од стране њихове нисам могао да изнесем имена правих криваца.

Пошто Ваше Величанство није хтело уважити оставку мога кабинета, коју сам имао част поднети 30-ог децембра прошле године, ми смо имали дужност да нађемо други

извор државних прихода, који би био у стању попунити рупу тако изненадно направљену у нашем пројекту буџета за 1900.

Земљораднички сталеж нисмо могли више теретити. Он већ носи сразмерни део државних терета. Чиновнички сталеж оптерећен је тако да управо прима плату само за десет месеци у години, а два месеца служи без плате — за порезу. Остајаше опет трговачки сталеж, који је до сада од свију најмање носио државних терета: На сто милиона динара, колико има у Србији уложено у радње, плаћало се само 500,000 порезе на капитал уложен у радње, то је свега половина једног процента. Нашли смо да је *право* да трговци понесу државних терета бар у половини оне сразмере, у којој их носе државни чиновници.

Тако је постао закон о порези на зараду.

Чим се приступило разрезу те порезе, трговци су подигли грају и почели су да интригирају свима могућним начинима да осујете извршење једног државног закона.

Путовање Господина Министра Финансија у Крагујевац, Чачак, Ужице, Ваљево и Пожаревац осујетило је све београдске интриге по унутрашњости државе против овог закона.

Тада су београдске интриге — било само трговаца или политичких шићарџија и њихове уједињене — избиле у форми једне демонстрације. Благодарећи млитавости или споразумности полицијског комесара, јавни збор београдских трговаца, једном резолуцијом напада шефа Краљеве Владе и доноси одлуку да пошље Вашем Величанству депутацију да Га моли да — обустави извршење једног државног закона.

Благодарећи Вашем Величанству, депутација тога збора није ни затражила аудијенцију.

Тада су београдске интриге продужиле подземно ровење, само сада не по унутрашњости него у самом Београду са намером: да преставе где треба стање српских трговаца тако очајно, да од извршења овог закона могу поникћи опасности од огромних последица.

Међутим у ствари, од 20,000 грађана, који ће имати да плаћају порезу на зараду, жалило се до данас т.ј. до

у очи последњег дана остављенога рока за подношење жалаба — жалило се свега 467 дакле ни један четрдесети део оних, којих се овај закон тиче. Деветнаест хиљада и 500 обвезника по овоме закону у опште се не жале на разрез ове порезе.

Али при свем том Влада Вашега Величанства од првог почетка, још од вотирања овог закона, била је тврдо решена да не преоптерећује трговачки сталеж, била је одлучила, да се на основу овог закона не наплати ни једна пара више него што је апсолутно нужно, да се накнади укинути обртни прирез и укинута пореза на капитал уложен у радњи, ни једна пара више од 3,850,000 динара, јер та сума таман подмирује потребу, а не преоптерећује трговачки сталеж.

Али кад је разрез ове порезе у целој држави извршен, када смо видели с једне стране, да је он изнео 5,000.000, дакле за читав милион више него што нам треба, а с друге стране да су се поједини разрезивачки одбори огрешили о многе трговце нарочито сиромашне и средње класе, ми смо, Г. Министар Финансија и ја. одмах изјавили Вашем Величанству готовост да неправедне разрезе поправимо и да почињући од најсиромашнијих и средњих трговаца смањимо ту порезу за читавих 1,150.000 динара, и да се то смањивање изврши пред Вашим Величанством, и у присуству Министра Народне Привреде и Унутрашњих Дела, и ако је решавање о жалбама надлежност само дотичног ресорног Министра.

Међутим Ваше Величанство благоволело ми је јуче изнети тако важних политичких разлога да се смањивање разрезане порезе прошири и на најбогатије трговце у Србији и да се поред оне суме од 1,150.000 жртвује још једна сума од 200.000 дакле да се цео разрез ове порезе смањи за 2,350.000 динара, да сам ја одмах изјавио готовост и на то, ако Г. Министар Финансија нађе начина да попуни овај мали дефицит у буџету, који би се на овом извору прихода створио.

По дужности ја сам одмах јуче отишао Г. Министру Финансија, коме се инфлуенца погоршала, те је морао остати у постељи — и конферисао сам с њиме исцрпно.

Ресултат је те конференције врло повољан.

Не само 1,350.000, колико жели Ваше Величанство, него пуних два милиона, па ако затреба и два и по милиона може се попустити од разрезане порезе, дакле свима се може та пореза спустити на половину разрезане суме, па чак и свима, који се нису жалили, јер је Г. Министар Финансија *сигуран* да ће тај мањак моћи попунити из других извора.

Срећан сам што могу ово да јавим Вашем Величанству те да Га уверим, да у мене и Г. Министра Финансија нема ни трага какве анимозности противу трговачког сталежа, на против ми смо срећни што смо нашли начина да му што више олакшамо ношење државних терета, кад само можемо да очувамо ауторитет и интерес државе.

Вашега Величанства веран слуга
ДР. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ"

26-ог марта 1906 г.
Београд

Овако је гласио *концепат* тога мог реферата Краљу.

Не видимо из каквих разлога, али налазимо у хартијама и други много краћи концепат овог реферата, и на њему оловком а руком председниковом написано:

„Ово је послато 27 III пре подне".

Мора бити да ми се учинило, да је излишно Краљу per longum et latum излагати оно, што је он већ знао, и да се треба ограничити у овом реферату на оно, што Краљ још није знао, т.ј. да су шеф Владе и Министар Финансија готови да разрезану порезу на трговце смање на половину.

Међутим нама је за ову књигу корисно, што смо нашли и онај опширни реферат у првом концепту, те је тако за читаоце цело питање много јасније.

Председник Владе тврдо се надао, да ће се Краљ овом концесијом и попуштањем шефа Владе потпуно задовољити, да ће се та узбуна међу трговцима смирити, и да ће се сада то питање дефинитивно скинути са дневнога реда.

Али сам се преварио у том очекивању.

Чим је Краљ примио и прочитао мој реферат од 27 марта, одмах је позват у Двор — Пера Тодоровић уредник дворскога листа „Мале Новине" и добио је наредбу

да нападне Министра Финансија за „његову“ порезу на зараду, јер ево шта налазимо даље у мемоарима Вукашиновим:

„28-ог изашао је чланак у „Малим Новинама“ очигледно инспирисан из Двора. Како су „Мале Новине“ поред тога стајале у служби Краљевој, то сам њихово нападање на мене узео као повод да поднесем формалну оставку. И поднео сам је. У 9 сати молио сам Владана да дође к мени и он је дошао. Предао сам му писмену оставку с молбом да је преда Краљу. Владан је одмах изјавио да ће и он поднети своју оставку.

„У 2½ сата по подне дође Краљ сâм к мени. Ја бејах у постељи. Улазећи у моју собу Краљ ми баци оставку на кревет и поче у шали да ме прекорава, што сам тако осетљив. Ја му опет пребацих његову злу навику да подваљује свима и свакоме. Други ми се, рекох не тичу, али не могу дозволити да се са мном титра. Ако му је тешко бити исправан, нека тражи људе, са којима може радити што хоће. Ја не спадам у ред таквих његових поданика. Он је примио депутацију трговаца, али јој није казао оно, на што смо са споразумели. То је такође неисправно. Краљ ми објашњаваше, како неће ни по коју цену примити моју оставку, а учиниће све што захтевао будем. Ја сам изјавио да жалим, што и сâм увиђам да је Краљу немогућно сада, *четири дана по мом повратку из Беча* отпуштати ме, али за то нећу да трпим да се са мном поступа као са јучерашњим Министром. Ја сам већ остарео у тој служби, па ласкам себи да је разумем. Једини начин да ме задржи у Влади то је да испуни постављене му услове. Уверивши се да се ја не шалим, Краљ позва моју жену у собу и постави јој питање: „Колико сте година удати за овог човека?“ — Двадесет и осам, одговори моја жена. — „И ви сте могли тако дуго да подносите његову тиранију? Видите ли како мене већ два сата тиранише?“ — Моја жена само се поклони и рекавши: „Он је мени добар“ оде из собе. — „Ала сте је дресирали — рече. Краљ — Тако бисте Ви хтели и мене да дресирате“. — „Да не дâ Бог, Величанство. Нисам ја ни њу дресирао, много мање ми може таква мисао пасти на ум односно мога Господара. То што видите на мојој

жени није ресултат дресуре него сталне исправности моје наспрам ње. Да је она само један пут у животу опазила да сам јој „подвалио“, изгубила би за навек сваки респект за свога мужа.“

„Краљ оде од мене у 5 сахата. У 6 часова већ је био код мене Г...

„Па зар баш да лижем што сам пљувао?“ беше питање, којим је хтео да ми каже да је и он, као и сви остали, који су послушали Краља и бунили грађане противу мене, добио наредбу да опет смирује људе и да упућује мени своје пријатеље. „Да лижеш јакако“ одговорих му ја. „Ама зар не можеш да нађеш никакав други начин да се ствар исправи?“ запита ме Г... „Нећу — рекох — ни да разбијам главу да тражим други начин. Што си сејао то жањи!“

„29-ог марта предигао сам се из постеље, а 30-ог отишао сам Краљу, који беше задовољан што је легла ствар с мојом оставком.

„31-ог марта отишао сам у канцеларију. Дошло је неколико трговаца к мени да ми саопште, како им је Краљ обећао, да ће се пореза на зараду свести са 40—50%. Ја сам доказивао трговцима да они нису разумели Краља, јер Краљ им није то обећао, него их је упутио мени, да се са мном споразумевају. Како не пристадоше на моје гледиште, то одоше не свршивши ништа. Сутра дан опет су ми долазили трговци, али сада већ питомији, изјављујући присганак да се споразумевају са мном. Ја их одведох у собу где беше председник пореске управе Мита Петровић, и предадох их њему, пошто сам пре тога председнику рекао, шта хоћу и штаваља с трговцима да ради“.

Овде има у Вукашиновим белешкама један додатак који је написан после три године и који гласи:

„Сада, после свега што се десило, а нарочито после изјаве Краљеве, коју је мени учинио 7-ог јула 1900 т. ј. да се ја опирем његовој женидби с Драгом, што знам *да га је Драга наговорила*, да се стави у опозицију мени приликом извршења закона о порези на зараду — јасно ми је, какви су мотиви руководили Краља да игра онако непристојну и недостојну улогу. Признајем да сам *онда*

сваљивао све на његову несрећну навику да подваљује свима и свакоме. Али још онда сам изјавио Др. Владану, да би *по нас* најбоље било да паднемо на *томе* питању „Боље на томе — рекао сам — него на питању његове женидбе“. Наравно да онда нисам ни у сну снити могао да ће Краљу пасти на ум тако несретна мисао да се ожени Драгом Машин“.

Др. Владан је још мање могао снити такву Краљицу, јер и ако није преко њега рађено него преко Посланика Србије у Берлину Милана М. Богићевића, он је ипак знао да се ради на женидби Краљевој са једном Принцезом, која би била Краљу прилика.

И зато чим су Краљеви агенти за ову интригу у чаршији „полизали“ оно, што су по височајшој заповести „пљували“, чим су трговци попустили и чим се закон извршио онако, како је надлежни Министар налазио да може осигурати равнотежу у државном буџету, није имало више смисла да Др. Владан и Вукашин остану при својој оставци.

XXVIII
ВЛАДА ЗИДА, ОПОЗИЦИЈА РУШИ

Док смо у страној штампи радили, да се поправи штета, коју су Србији нанели њени непријатељи после атентата, док се чинила напрезања да се европски капиталисти, предузимачи и стручњаци заинтересују за велика привредна предузећа у Србији, њен Министар Спољних Послова гледао је да умножи број консулата својих у средњој Европи, и поред претходних мера за отварање државног консулата у Женеви, предузео је све претходне кораке и за отварање консулата у Минхену у Баварској. Један од чланова баварског владалачког дома, Његово Краљевско Височанство Принц Лудвиг Фердинанд, сазнавши о томе, а можда и побуђен промењеним држањем немачке штампе према Србији, послао је у Београд г. Адолфа Баумана са својеручним писмом, упућеним Председнику Министарства, у коме га моли да за српскога консула у Минхену постави једног његовог штићеника.

Баварска Влада је урадила оно, што сам ја писао Принцу Лудвигу Фердинанду и Принчев штићеник постављен је за почасног консула Србије у Минхену, зашто је Принц Лудвиг Фердинанд благодарио шефу српске Владе врло љубазним писмом.

Угарска Влада беше међутим послала у Београд министарског саветника *Дубровског* и инспектора у Министарству Земљорадње *Ландграфа* да са српском Владом преговарају *о регулисању риболова* у пограничним водама.

Ја сам био срећан, што сам им за те преговоре могао одредити првокласног стручњака професора Велике Школе Михаила Петровића, који је не само члан Академије Наука него и први алас Србије.

Још 13 марта 1900 писао сам Чеди Мијатовићу у Лондон да је г. Др. Стеван Хаџи-Ристић, члан фирме П. Хаџи-Ристо и Друг у Бечу овлашћен од Општине Београдске, а по одобрењу Г. Министра Финансија, да са једном Лондонском Банком, коју ће он именовати, преговара за закључење општинског зајма од 15 милиона. У томе писму Председник моли Посланика да помогне Др. Хаџи-Ристића својим саветима, и да телеграфом јавља сваку важнију фазу тих преговора, овлашћује га да преговарача и службено потпомогне као Посланик Србије, ако то затреба, као и да због тога посла може и неколико дана остати дуже у Лондону него што би иначе остао по доласку г. Лозанића, новог Посланика.

Међутим је и Драгомир Ц. Рајовић предао своја опозивна писма Председнику Француске Републике, заједно са великим крстом ордена Белог Орла, којим је Краљ одликовао г. Лубе-а, па је за тим отпутовао у Брисл да преда опозивна писма и Краљу Леополду, код кога је такође био акредитован. Морајући да чека на опроштајну аудијенцију (јер Краљ Белгијски боловаше од очију), то је Драгомир из Брисла послао врло опширан извештај Др. Владану о својим опроштајним визитама у Паризу. Из тога Драгомировог писма од 11 марта 1900 види се, да су сада сви меродавни кругови у Француској имали врло добро мишљење о стању јавних послова у Србији, и г. Дешанел, Председник Француске Народне Скупштине као и г. Делкасе Министар Спољних Послова шаљу по г. Рајовићу своје поздраве Председнику Српске Владе.

Из једне белешке, коју овде налазимо види се, да су приходи српских монопола изнели за прва *два* месеца ове 1900 године скоро четири милиона (3,904.000) динара. О сличним ресултатима данашње управе у Србији нису јављали органи њених непријатеља, али зато су ових дана пуштали у свет овако претиле новинарске патке: „У пределу између Пирота, Лесковца и Скопља прешло је *десет хиљада Срба у мухамеданску веру.*“ И ако је свако дете, које уме читати, могло знати да је то пресна лаж, ипак су врло озбиљне и врло православне „Спетербурскија Вједомости“ са великим задовољством

прештампале и ту пирамидалну глупост, само да покажу „свјатој Русији“, како онај проклети „Миланъ“ и његови „клеврети“ отераше 10 хиљада Срба у „Бусурмане“.... Све се морало употребити само да се сруши тај „врагъ Россіи“... Примера ради да наведемо и ово: П. Б. Мансуров одржавао је са српским Двором и са српском Владом најкоректније одношаје. Према томе он је и о светковини 22. фебруара 1900 био у пуној гали у Саборној Цркви, за тим је, са целим дипломатским кором ишао у Двор на честитање Краљу, и само зато што се после подне осећао слаб (он беше у опште слабог здравља) писао је дворском маршалу да се извини, што због слабости не може доћи на гала-ручак у Двору. Српски радикали и њихови силни помоћници у борби противу садашњег режима у Србији ухватише се за ову трбобољу Мансуровљеву као удављеник за сламку, и од ње направише *читав прекид дипломатских одношаја између Русије и Србије.* „Да се Власи не сете“, то је најпре пуштено кроз бечку „Neue Freie Presse“ као непријатан дипломатски „енсидан“, који може имати врло озбиљних последица, а после, кад је тај глас пронесен кроз целу европску штампу, и кад га је „Le Temps“ добро раздувао, онда се већ тврдило са поуздањем, како је руски отправник послова у Београду „изјавио“, да има инструкције од своје Владе да прекине сваке одношаје са српским Двором и српском Владом све дотле, *док осуђени радикали не буду помиловани,* чиме се уједно показао извор свију тих узнемиравајућих гласова. Бадава је српски пресбиро на све стране писао и телеграфисао, да све то није истина, да г. Мансуров није чинио никакве изјаве, осем што се слабошћу извинио, што не може доћи на дворски ручак, да је цео остали персонал руског посланства био на том ручку, да је г. Мансуров, лечења ради ишао чак у Беч, и да су по повратку његови одношаји са свима службеним круговима онако исто коректни, као што су увек били ит.д. Све је то било недовољно, и ваљало је написати читаву хрпу чланака по страним новинама, док се тај „пожар“ наших паликућа радикалских угасио.

Кад није више било ни оваквих измишљотина, онда се руска штампа помагала карикатурама. Ево једне из

ових дана: На једном пању пише „Србија“. У тај пањ забијен је један клин, који га цепа по среди. На глави клина пише „Милан“. Над њим грдан маљ, којим се удара у тај клин да боље расцепи пањ. На маљу пише „Лендер-банка“.

Дакле невидљива рука (нико неће погодити да је то савезник Русије Аустро-Угарска) замахнула маљем Лендер-банком да удари клин (Краља Милана) те да њиме расцепи пањ — Србију... Каква штета што племенити карикатуриста, С. Ф. Соколовски није знао да Србија сада немађаше апсолутно никаквих веза ни послова са бечком Лендер-банком. Да је бар метнуо да је маљ Унион-банка, па би опет колико толико личиле гајде на музику!... Али онда не би имала смисла нехотична автоиронија, која је оличена у оној новинарској патци, која гаче испод пања на „Милана“ и која очевидно представља руску штампу.

Право је чудо да *оваква* штампа није експлоатисала за амнестију радикалима и премештај потпуковника Михаила Рашића са дворског маршалства за команданта артиљеријског пука у Нишу, у толико веће, што се тај премештај, који је јако изненадио и у самом београдском Двору, десио одмах после онога гала ручка, на који г. Мансуров није могао доћи. Што се самога факта тиче, да један официр, који је толико година тако одлично испуњавао дужност Дворског Маршала, на пречац буде премештен у трупу, полузванични листови и органи српског пресбироа у иностранству тумачили су га тиме, да је сâм г. Рашић молио да се премести у трупу, да се спреми за командовање већим војним јединицама, али ко зна, да ли он није као Дворски Маршал био у стању да пре и од Краља Милана и од Министара намирише онај загушљиви задах, који ће кроз неколико месеци завладати у Београдском Двору, па је, не желећи да се у то доба затече као Маршал Двора, молио за премештај у трупу. Ово је у толико вероватније, што је тај одлични официр, који није био богат, тешким новчаним жртвама тек био удесио своју кућу тако да као Маршал Двора може примати стране дипломате код себе. Ти трошкови не доказиваху ни најмање његову жудњу да

се врати трупи, и кад је он оставио онако на пречац своју пуну кућу у Београду, да седи под кирију у Нишу — он је морао имати крупних разлога зато, и то такве, које је морао да крије од целога света.

На место ппуковника Рашића дошао је за Маршала Двора коњички мајор Љуба Лешјанин.

Непријатељи садашњега режима у Србији, видећи да се овај самим карикатурама не може оборити, стадоше у својим листовима доказивати, да Краљ Милан и кабинет Др. Владана драже Аустрију противу Русије, јер им је несносан њихов споразум од 1897 односно балканских питања. Ово ново коло противу Србије повело је петрбуршко „Новоје Времја" у своме броју од 22-ог марта 1900 једним чланком, на који је бечки филијал српског пресбироа одмах одговорио у берлинском угледном листу „Die Post" у броју од 27 марта 1900.

Један од Посланика Србије на страни добио је из Петрограда, од једне личности, која се креће у вишим круговима, те може да зна шта у њима бива, овакву вест: У Петрограду постоји намера понудити Кнезу Фердинанду, ако се добро покаже, т.ј. ако пристане на све што Руси од њега траже, да се ожени ћерју Црногорскога Кнеза, Кнегињицом Ксенијом. Посланик је ту вест поверљиво саопштио Председнику у Београд, а овај је не казујући извор, писмом од 17 марта 1900, упитао пуковника Љ. Христића, да ли је што о томе сазнао, као и да ли има какве истине у гласовима, који се упорно проносе да је Бугарски Министар Војни, пуковник Паприков отишао у Русију „да закључи војну конвенцију између Русије и Бугарске."

Отправник послова Србије у Петрограду одговорио је на то у свом приватном писму од 20-ог марта 1900. Али из тога писма довољно је навести само ове речи:

„Садашње држање Русије према Србији не долази само од њене мржње противу Краља Милана; Русија би, и без повратка Милановог у Србију и без атентата, водила исту политику према Србији, тражећи других изговора за то."

У тим речима лежи много више, него што је и сам писац хтео њима да каже, јер је та политика Русије

према Србији била иста и пре интрига бугарских, она управо почиње још од Родофиникинове мисије у Србији, па консеквентно траје ево већ преко деведесет година.

Како и разни атентати улазе у инструментаријум те стогодишње руске политике према Балканцима, нисам се нимало зачудио, када сам 22-ог марта 1900 добио из Софије овакву шифровану депешу:

„Овде се упорно проноси глас, да је учињен покушај на живот Краља Милана. Молим јавите ми што пре, има ли што у ствари? ПАВЛОВИЋ.“

За то сам одговорио само овако:

„Вест о атентату на Краља Милана потпуно измишљена“.

Али кад сам Ивину депешу послао Краљу, колико да види, шта се у Софији прижељкује и упорно проноси, Краљ је испод одговора написао ово:

„Драги Докторе,

Потпуно се слажем са вашим одговором, но у исто доба требало би Иви наредити да гледа да сазна, од куд ти гласови и да Генчић нареди, да се на граници још већа пажња обрати Ваш АЛЕКСАНДАР.“

Обоје сам урадио.

На реду је да испричамо једну радикалску срамоту, која је ових дана била cause celébre.

Пре неколико година заменила је Београдска Задруга за међусобно помагање и штедњу своје привремене акције дефинитивним. Обе су морали потписати извесни чланови управног и надзорног одбора, па да наштампан формулар постане права акција, јер без тих потписа то не беше хартија од вредности. Али како је требало давати врло много таквих потписа, поједини одређени потписници, да би себи олакшали тај посао, направише факсимиловане штамбиље од свог имена, па место да потписују, они су просто ударали „мјухур“ т.ј. притискивали штамбиљ на сваку акцију. Када је сваки акционар добио своју дефинитивну акцију, беше претекло неколико стотина непотписаних бланкета. Те хартије без вредности стрпане су у једну касу. Ондашњи управник те Задруге, Коста

Таушановић, после неког времена, кад му је затребала већа сума новаца, извадио је из касе 300 бланкета за акције, потписао их је, односно притиснуо на њих оне штамбиље, који беху остали у Задрузи, па их је онда заложио, и то 170 комада код Српске Банке у Загребу, а 130 комада код Српске Штедионице (или Кредитног Завода) у Новом Саду. Он је за њих узео 36,000 динара у злату. Да би се сакрио траг овој дефраудацији и фалсификацији Таушановић је, док је био у слободи сам, а од како беше у хапсу преко своје жене, откупљивао купоне са тих заложених акција, кад им је био рок за исплату. Како то није учињено приликом последњег купона, који је дошао на ред за исплату, загребачкој Српској Банци падне на памет да купоне са тих акција пошље право у Београд Задрузи за помагање и штедњу, да их ова плати. Сад се тек открила дефраудација, коју је Таушановић извршио својим фалсификатом у повереној му банци. Истина губитак од 36,000 динара за једну банку као Задруга, која имађаше резерву од 500,000 динара није био врло осетан, али сам тај факат, да је њен Управник тако злоупотребио свој положај толико је узнемирио публику, да су акције Задругине почеле нагло падати. То није било нимало оправдано, јер такви криминални случајеви дешавају се врло често, па чак и у врло угледним новчаним заводима целога света. Што је учинило да је ова кривица изазвала врло велико узбуђење не само у Београду него и у целој Србији, и може се рећи у великом делу европске штампе, то беше име и политичка важност дефрауданта. Таушановић је увек изигравао не само поборника свију могућних и немогућних „слобода“, него се такмичио са Катићем у улози српског Катона. Као велики фразер он је брзо заузео једно од првих места међу вођама фразерског радикализма, борио се противу сваке Владе у Србији, док није настало у Србији краљевање политичке фразе, док није дошло време за радикалске Владе, у којима је он увек био један од најважнијих фактора. Као Министар Унутрашњих Дела показао је, шта су вределе све његове декламације о слободи збора и договора, пустивши мангупарију из полицијских резервоара, да вандалише по

Београду и да тероризира политичке противнике. Таушановић се забележио у историји нове Србије оним његовим пирамидалним речима: „Доста је било, браћо". И сад тог и таквог угледног апостола српског радикализма оптужују његови присни, лични и начелни пријатељи, као што беху Банковић и Ћеловић, и остали чланови управе Задругине, оптужују га као простачког злочинца! Таушановићеви пријатељи у управи Задруге, чим су се уверили из поднесених купона, да су дотичне акције фалсификоване, и чим су од управе Српске Банке у Загребу сазнали да је Коста С. Таушановић главом те „акције" заложио код ње, чинили су све могућно да ствар прикрију, тражили су од госпође Таушановићке да се штета покрије, па ће они већ умети спречити да не пукне Костина брука и одредили су кратак рок за накнаду штете. Тек кад је тај рок прошао и нико се не нађе ни од рођака ни од политичких пријатеља да макар ревеном плате штету, коју је Коста учинио — управа није имала куд, и да не би одговорност за ову кривицу пала на све чланове управе Задругине, она је о констатованом злочину известила државну власт, која је одмах наредила истрагу, због које се Таушановић морао довести из политичког хапса у Пожаревцу на клупу оптужених за фалсификат и дефраудацију.

Кад је ова брука радикалска пукла по свету, онда је Пера Тодоровић у својој ревности дворског журналисте, а можда и по изричној заповести Краља Александра назвао целу управу Београдске Задруге „гомилом лопова" („Мале Новине" од 16 марта 1900).

Услед тога управа Задруге тражила је од Министра Народне Привреде да одреди комисију, која би прегледала целокупно стање банке. Министар је то урадио и о томе известио мене овавким писмом:

„Господине Председниче,

Услед онога јучерашњег чланка у *Малим Новинама*, где назива управу Београдске Задруге гомилом лопова ит.д. иста управа поднела ми је преко председника надзорног одбора *акт,* у коме неодложно моли за комисију за преглед *целокупног стања.*

То им се — по договору и пририту — неће одрећи, и ја сам разаслао нужна акта за кандидовање нужних

стручних лица: из Министарства Финансије, Народне Банке, Управе Фондова. Тако ће се, у току данашњега дана саставити комисија, која треба, по могућству, сутра да почне свој рад.

Ја сам синоћ долазио кад Вас после срећеног овог посла и утврђеног правца, да Вам јавим ово и — по жељи Његовог Величанства Краља и Његовог Величанства Краља Милана — још ово следеће:

Да је уз одобрење ове комисије нужно, да се у штампи овде и *горе* јасно каже: да је то на *захтев саме Управе*, како се не би изазвао, услед светске осетљивости, какав потрес завода и капитала.

Молим Вас, Господине Председниче, да изволите наредити да се, у вези са ранијим депешама, и ова вест пошље горе, како је *Управа захтевала*, а Министарство Привреде одазвало се захтеву, и одређена је комисија од стручних лица.

Његово Величанство Краљ Милан рече и то, да буде и један радикалац. Он је именовао и сам неке, а оставио слободан избор, те се трудимо да и то саставимо.

Јуче су од Министарства послати сви подаци, у колико их има, по извиђају, Управи Вароши Београда на даљи поступак.

С одличним поштовањем,
ЖИВ. ЖИВАНОВИЋ“

Ја сам услед овог писма одмах издао наредбе и своме пресбироу у Београду и филијалу овога у Бечу. Како међутим интригама и терору Арнаута не само у Старој Србији већ и у самом Јилдизу беше пошло за руком да оборе Валију Косовскога Хафиз-пашу, то сам наредио пресбироу, да се тај факат објасни европском јавном мњењу онако, како се он одиста и десио, јер су се бугарски агитатори у Македонији старали, да Хафиз-пашу представе као нарочитог протектора Срба, докле је он у ствари био сасвим непристрастан у народносним питањима и трудио се да буде само добар турски чиновник.

Нови Посланик Србије у Лондону Сима Лозанић путујући на своје „место опредељења“ зауставио се један дан у Паризу да види српски павиљон светске изложбе, и у своме писму од 13 марта 1900 из Лондона

у коме благодари мени за доказе пријатељства према њему, вели о павиљону Србије у Паризу ово:

„И на мене је наш павиљон учинио веома пријатан упечатак. Не само да је међу павиљонима (разних народности) на најлепшем месту, већ изгледа врло лепо споља и изнутра, и што је главно, лепши је од грчког, румунског и бугарског. У павиљону нађох нашег генералног консула Камондо, који по цео дан надгледа радове, те стога је наш павиљон био *први* готов, и већ намештају предмете у њему“.

Ових дана почели су софијски листови (а међу њима нарочито „Пошта“) да трубе, како је између Русије и Бугарске закључен „државни уговор“, који ће европском Истоку дати сасвим нов облик. У том уговору обвезала се Русија, да призна независност бугарске кнежевине, да призна њено прокламовање за Краљевство, да оствари бугарске аспирације у Македонији, дакле да целу карту европског југо-истока преобрази у смислу најпретеранијих бугарских жеља. Са своје стране Бугарска се у том „државном уговору“ обвезала, да у случају ратовања Русије на истоку своју војску сједини с руском, и да је сасвим стави под руску команду, да уступи једно бугарско пристаниште на Црном Мору руској флоти, најзад да руске трговачке интересе снабде особитим привилегијама. За овако велике услуге, које Бугарска стављаше у изглед Русији, гроф Муравјов није могао ништа мање учинити него да једном ситницом од 100 милиона помогне кнежевско-бугарској државној благајници да се извуче из шкрипца, у који беше запала.

На ова бугарска pia desideria, за која бугарска штампа трубљаше да су већ добила форму међународног уговора, одговорио је Др. Мих. Розен у берлинском листу „Die Post“ (број 154 од 1900), да би за остварење ових велико-бугарских снова требало неколико *ситница*. Тако н.пр. требало би да све Велике Силе потписнице Берлинског Уговора изјаве да тај конгрески акт, којим се регулишу сви односи на европском југо-истоку, више не вреди; требало би да се укине *писмени* уговор између Русије и Аустроугарске односно Балканског Полуострва; требало би претходно не само победити него смождити

Турску; требало би уништити српску народност у Македонији, требало би обезоружати и везати Румунију, Србију и Грчку, и тек када би се *све те ситнице* постигле, тек онда би се могле остварити фантазије софијске „Поште“. Не треба бити посвећен у најтајније мисли грофа Муравјова, па да се ипак може смело тврдити, да Русија неће никада ризиковати рат и са Хабсбуршком Монархијом и са целим Исламом, само зато да се задовоље велико-бугарске сањарије. Позитивно се може тврдити, да Петроградски Кабинет није могао пристати на такав „државни уговор“, као што га је бугарска „Пошта“ објавила. Чак се не може пронаћи никакав разлог, који би могао побудити Русију да изазове општи европски рат. Петрбуршки Кабинет задовољава се за сада политичким и моралним упливом, који има у Софији и на Цетињу, а тај може себи очувати и без изазивања целог Истока и Запада противу себе. Кнез Црногорски био је увек ревносни васал руских Царева, он ће то остати и под Царем Николајем II. Кнез Бугарски сам драговољно отвара сва врата своје државе руском упливу, он не само удешава своју војску према захтевима Русије, него ће бити срећан, ако му Русија преко својих стручњака уреди и остале гране државног живота кнежевине и удеси их онако, како је то по вољи Русији. Истина је цела да руски утецај у Бугарској расте из дана у дан, али он расте и без потребе да Русија извлачи кестење из ватре за панбугаризам. Политика Русије и данас, је, као што је увек била, страховито прозаична, она чува само руске интересе. Сумње нема да ће тајни саветник Кобеко тако исто успешно извршити своју мисију у Бугарској, као што је и пуковник Јепанчин извршио своју. Кад је овај руски пуковник довршио свој преглед бугарске војске, из ове је одмах отпуштено 58 официра, за које се у Петрограду знало, да нису безусловно руски људи. Сличне ће бити и последице Кобекове мисије у Бугарској. Задатак руске политике у Бугарској није да створи *Велику народну Бугарску*, него да се свака жеља Русије покорно и одмах изврши у *малој руској Бугарској*. Гроф Муравјов води само руску политику, која нема срца за прижељкивања господе са Цетиња и из Софије. Да ли

Бугари имају рачуна да буду толико одушевљени том политиком то је њихова ствар.

Колико у овоме има истине односно руске политике према *свима* балканским државама а не само према Бугарској, доказује један уводни чланак унајстаријем руском листу „Московским Вједомостјам“, дакле у службеном органу Московског Университета, који је баш ових дана изашао.

Ми нећемо да цитирамо стотине ванредно добро написаних чланака, које је наш бечки филијал штампао у најразличнијим светским новинама. Али хоћемо да дамо најширег места у овим белешкама ономе, што је писано у женевској „Слободи“ (25 марта 1900). Емигранти су очевидно сви чланови велике народне радикалне партије, јер њихов орган у свакој врсти стара се, да глорифицира све, што је та странка урадила у Србији, а да садашње стање у Краљевини представи у што црњој боји. У првом чланку овог броја труде се да докажу, како радикална странка никада није била — династијашка. „Она се увек противила одлучно истицању *којекаквих* заслуга Обреновића или Карађорђевића, тој *недостојној трговини* с осећајима народним.“ Она је прва истакла девизу „с народом само за народ“ и борила се за самоуправу у општини, срезу, држави. Зато је тражила слободу штампе збора, удружења. Услед таквог држања радикалне странке и остале политичке партије престадоше бити династијашке и посташе начелне. Тиме је одвраћена пажња народа од династијашког питања у толикој мери, да су *радикали управо спасли Династију Обреновића*, и ако углед те династије никада није стајао високо. Све политичко делање Обреновића стајало је у опреци са потребама и тежњама народа српског.[1] Приватан живот Обреновића био је врло рђав и служио је као јак ослонац агитатора Карађорђевићевих. Радикали су направили крај тој агитацији, јер су одвели погледе народне на сасвим другу

[1] Дакле и устанак од 1815 и извојевана грађанска права и стварање Кнежевине Србије и наследство престола и присајелињење Тимочке Крајине. Црне Реке и Алексинца Србији и придобијање градова и стална и народна војска и независност и Краљевство и све културне тековине од 1815 до 1842 и од 1858 до 1900, све што је Србија стекла под Обреновићима све то „стајаше у опреци са потребама и тежњама српскога народа“!

страну. Они су убедили масу, да ће јој положај бити бољи *не* мењањем династије, већ зајемчивањем извесних права. *И маса* је пошла за радикалима, *заборавила Карађорђевића*, почела је да се стара сама о себи. Свакако Краљ Александар, *а још више* Пера Карађорђевић живо су и даље агитовали, али народ се бавио другим захтевима. Он се више није одушевљавао за Карађорђевиће већ — за програм радикални!

„Пуних двадесет и пет година трајала је борба српских радикала за права народа. Историја те борбе историја је најжешћих гањања, затварања па и стрељања, али је она и сведок ретке одважности и самопрегоревања. Ништа није успело да поколеба представнике радикалне. Ни Зајечар, ни казамати београдски, ни тежак изгнанички живот нису променули првобитни правац радикалне странке. Она је и даље остајала при основном начелу своме, борила се, не противу преживелих установа, тражила све шире политичке слободе. Прваци радикални свакако нису волели Милана, нити су обожавали Обреновиће. Али они се нису дали завести ни обећањима Карађорђевића. Све до последњег часа веровали су, да ће се Милан у интересу саме династије са њима споразумети, са народом измирити. Мислили су да ће најпосле ипак успети да остваре неке законе, који би Србију заштитили од самовоље његове.

Данас су сви виђенији представници радикални затворени или изгнати. Радикална је странка растројена. Онај велики морални утицај њен на масу народа српског ослабио је, дисциплина, која је у странци, а преко ове и у целом народу владала, престала је. Дух радикални није изумро, нити се отпор владавини Милановој умањио. Народ увек тежи истим политичким слободама, одушевљава се за иста грађанска права. Али он осећа на себи тешку руку Миланову, па оставља на страну све начелне обзире и стара се само, како ће се што пре отарасити притиска њезиног. Милан не крије издајничку радњу своју ни за какве законе формалности. Он отворено гази све установе, подсмева се свима правима народним. Александар је ништаван и личност Миланова испуњава данас политички и економски живот погажене

Србије. Мржња народна управљена противу Милана преноси се стално и на династију. Начелна борба за савременије установе, за боље законе уступила је места борби за повраћање Карађорђевића.

И тако ми падамо у доба пре појаве радикалне странке. Узвишени захтеви о правима народним, о озбиљним политичким преображајима, који су пуну четврт века одушевљавали народ у Србији, заклонили су се за име Карађорђевићево. Маса почиње да верује да ће јој Пера донети оно, за шта се она узалуд годинама борила. Она гледа у повратку старе династије остварење најосновнијих слобода, стварање потребних услова за даљи напредак. Изгледа да ће се сва она херојска борба Дидића, Божиновића, Серафима, свести на једну промену крунисане личности. Отпор, који су Протић, Ђурић, Живковић чинили издајничкој владавини Милановој, окреће се у корист прогнате династије.

И Карађорђевићи имају права да буду задовољни. Милан је извео оно, што њихови агенти годинама нису могли да изведу. Он је нагнао радикалну странку и народ српски да за тренут бар одступи од досадашње начелне борбе. Благодарећи разбојничкој политици његовој, рад на политичким преображајима прекинут је.

Заставе, које се почињу по Србији да лепршају, носе опет исписат стари узвик „за Карађорђевиће“, „за Обреновиће“. Династијашка борба распламтила се је и последице њезине тешко је предвидети. Ми немамо разлога да се радујемо. Наши су идеали сасвим друкчији. Али та је борба једна историјска нужност и ми са њоме морамо рачунати.“

Дакле ни мање ни више него Краљ Милан отерао својом *разбојничком* политиком радикалну странку у логор Пере Карађорђевића, јер она није никад била ни дај Боже династијашка, него управо социјалистичка странка Светозара Марковића, па можете мислити, како њу срце боли, што се најпре морала претворити у буржоаску (ћифтинску) политичку странку, која се толико понижавала да је градила чак политичке фузије и компромисе не само са другим ћифтинским странкама само да може послужити оном чудовишту Милану, него се пада-

јући тако von Stufe zu Stufe ево већ — страшно је рећи — срозала до династијашлука. Колико је то страшно ниско падање види се, када се прочита други чланак у истом броју Женевске „Слободе“, који гласи овако:

„Омладина српска у Бечу прослављала је 26 фебруара дан смрти Светозара Марковића. Двадесет је и пет година од како је тај великан наш, измучен затворима и изгнанством, у туђини умро. Дух његов лебдео је над читавим једним поколењем, будио стотине и хиљаде на рад за политичке слободе и материјално благостање Србије и Српства. Светозар је створио и оставио за собом један моћни покрет народни, који ће историја без сумње достојно оценити. Из списа његових црпели су прву крепку храну сви они, који су за последњу четврт века стајали у првим редовима бораца за угрожена права народа нашег.

Борба, коју је он распламтио, била је очајна, а траје још и данас. Треба имати на уму прилике само, у којима се за све то време Србија находила. Милан, зао дух отаџбине наше, управљао је неограничено свим пословима. Он је безобзирно гушио сваки напредак и систематски радио на пропасти народној. У борби са њим није смело да буде много теорисања. Привржененици Светозареви, којима је било стало да од Србије што пре створе независну државу, нису могли сањати о великим преображајима. Груписали су се, па су прибрали сву пажњу на најосновнија слободњачка начела, на најнеопходније привредне измене. Ваљало је организовати цео народ, без обзира на сталешке интересе, извести га у борбу противу издајничких смерова једног поквареног Краља.

То је била историска улога радикалне странке. Омладини српској могао се учинити рад те странке непотпун, узак. Борба, коју је она са Миланом и Александром водила, није имала ничег сувише идеалног. Програм њен није могао да задовољи младе људе, који су се одушевљавали ослобођењем човечанства. И то је срећа. Јер народ, чија се омладина осећа задовољна у уским границама садашњости, чији идеали не прелазе програм једне обичне политичке странке, неће чинити великих

напредака и неспособан је за велика дела. Омладина мора да тежи узвишенијим идеалима, да се брине за шире политичке и економске преображаје.

Ново поколење треба да се образује, да се спреми за продужење оног посла, који су најближи пријатељи Светозареви тек започели. Снага радикалне странке, радикалног народа истрошила се у борби са Миланом и оним јатом несрећника око њега. У тој борби утопили су се сви већи идеали, неминовно занемарили сви захтеви о дубљим преображајима. Ове ће истаћи на дневни ред ново поколење, њих ће бранити, за њих ће се заузети та група вредних омладинаца, која се Светозара сетила, која је дан смрти његове прославила.

Али то ново поколење не може и не сме да заборави рад оних одважних пријатеља народа српског, који данас по тамницама испаштају слободњачке тежње своје. Љуба Живковић, Стојан Протић, прота Милан, Влајко Николић, Таушановић и остали представници радикални заслужују да их се омладина сети. Они су прихватили назоре Светозареве, они су их бранили у најтежим данима. Свест о слободи, о праву, која данас постоји у народу, и коју узалуд покушавају да искорене Милан и син му, развила се је напорима радикалних првака. О њу ће се разбити сви издајнички смерови последњих Обреновића, она ће послужити за основ радовима нових поколења.

Ко зна, да ли ће данашњим првацима радикалним бити допуштено, да ма који озбиљнији део програма свога у дело изведу. Они су измучени, а самовоља је Миланова још силна. Можда ће многи од њих по тамницама изумирати пре но што над Србијом засијају бољи дани. Али и ово, што су ти прваци до сада створили, заслужује поштовања омладинског. Борба, коју су они доследно, поштено и одважно водили противу злобести последња два Краља Србије, живеће у успомени народној и историја ће је достојно споменути. Када би дух Светозарев сутра прошетао по разбојишту српском, када би прегледао напоре и дела Живковића, Протића и другова морао би и сам рећи, да су они учинили за народ српски оно, што су могли, да су достојно живели и славно пали.

Омладинци српски, ви поштени синови измученог народа, који се идеалима Светозаревим одушевљавате, који славите у томе великану српском представника лепше будућности, сетите се и многобројних жртава Миланових. Скините капе и с поштовањем спомените оне људе, који у тамницама преживљују тешке дане, с душом се боре само зато, што су нама омладинцима хтели да спреме згодније услове за рад, да омогуће извођење ширих преображаја, остварење узвишенијих идеала. Одајте пошту затвореним радикалима, пријатељима Светозаревим“.

И тај ужас извршио је Краљ Милан. Је ли онда чудо што у истом броју „Слободе“ налазимо и овакву белешку о томе грозном Милану: „Милан прети“.

„Под тим насловом прештампали су многи европски листови једну вест, коју је најпре наш орган „la Serbie“ од свог повереника из Београда добио. Тај повереник јавља, да је Милан, у разговору са неким посланицима рекао, да ће он, ако га силе нагнају да напусти Србију, бацити ватру у Балканско Полуострво, изазвати, пре но што из земље оде, грдан неред. На тај начин мисли Милан да се освети Русији за држање њезино према њему. Он зна, да је Русији по што по то стало да се на Балкану ред и мир одржи, па хоће да је том претњом застраши. Русија све више наваљује, да он Србију напусти и он већ види, да се том наваљивању неће моћи дуго одупрети. И нема сумње, да ће покушати да какву будалаштину учини, да нас у какве несмислене ратове заплете. Али је питање, хоће ли му тај покушај успети, хоће ли му народ у Србији и Велике Силе дати времена, да гадну владавину своју заврши — таквим нитковлуком. Ми сумњамо“.

Причајући разне измишљотине о прослави 22-ог фебруара у српском посланству у Петрограду, на коју није хтео доћи ни „српски“ ђенерал Комаров — женевска „Слобода“ вели:

„Прослава 22-ог фебруара један је доказ више да у Русији нимало не мисле да промене политику према Милану. Онакво исто нерасположење какво је постојало према њему одмах после иван-данског атентата, постоји и данас. Овде се чак говори, да ће и Манзуров кроз

који дан добити подуже одсуство, те да ће Србија остати опет без руског представника. И то је врло вероватно. У Русији су јако огорчени, што је и 22-ги фебруар прошао без помиловања. Тим поводом донели су сви листови белешке нападајући страшно Милана. „СПВједомости“ веле, да Милан хоће да у затвору угуши оне представнике радикалне, које није смео јавно да стреља.

Да је Милан намеран да се на тај начин освети радикалима и Русији, која га је у извођењу крвничке намере његове спречила, то је уверење, које превлађује у свом друштву руском. И онда је појмљиво, да се према њему расположење не мења, да се на помирење са убицом не мисли“.

Главно радикалским емигрантима у резиденцији Карађорђевића беше, као што видимо, да се сруши Краљ Милан, *а после ће се лако.* То су чак избрбљали на крају овог броја у јавној коресподенцији уредништва у поруци једном пријатељу, који није имао срећу да живи у Женеви. Али да не би читаоцима изгледало, да је у Србији данас *само* у политици зло и наопако, орган српских емиграната, као и сваки политички лист, који сам себе поштује, морао је донети и своје мишљење о финансијском, економном и привредном стању Србије. Није било довољно показати, како благодарећи Милану сада опет букти династијашка борба у Србији, а радикали у тој борби прелазе сви листом под заставу Пере Карађорђевића, него је требало показати, како Милан и „његов син“ упропашћују Србију нарочито финансијски, пљачкајући и грабећи све себи, и тако је попуњена и рубрика „Привреда“ у „Слободи“ од 25 марта 1900 оваквим чланком:

„„Општа малаксалост“. „Србија ми је преча од свега“, рекао је Александар предајући Владу посинку Султановом Ђорђевићу. У ствари, њему је као и оцу му, Србија девета брига. Он не води рачуна о стварној привредној моћи народној, немилице троши, баца тековину нашу. „Док траје нек лаје“. За себе и оца постарао се је. Они ће под скуте моћних Хабзбурговића, а Србији како Бог да. Изнемогла испаштаће она годинама издајничку политику последњих Обреновића, бориће се дуго

и много да извојује само опет оно, што су јој они упропастили. Милан и син му само купе, отимају, троше, не старају се да ли ће и колико ће то трајати.

„Изврнутост природнога и мудрога реда огледа се код нас најјасније у жртвовању економских и трговинских интереса, да би се само подмириле финансијске потребе државне. На јачање економског стања у земљи, на стварање што подеснијих услова за што већу производњу, на олакшице трговинском промету ништа се не подузима. У толико се мање на појачање извора ради у колико се више из тих извора црпе. Сва се пажња обратила на што више и што брже прикупљање порезе ради подмирења финансијских потреба у држави. О државном старању за економски напредак и трговински живот нема ни помена. На против, одузето је много и од онога, што је до сада постојало, ма да је и то било врло скучено. Из дана у дан, код нас се све више множе знаци клонулости у привреди и у трговини. Наша земљорадничка привреда натеже од пореза до пореза, задовољна ако је порез са свим не прогута. Наша трговина чами у забринутости без икакве предузимљиве одважности, задовољна ако се провуче између ликвидације и стецишта.

„То је ето плод оне вајне привредне политике, коју су огласили на сва звона Милан и син му. Овај суд доноси најпозванији орган јавности, „Трговински Гласник". Да је слободне штампе, рекао би он и много више. Али од њега је довољно, под данашњим приликама, и то. Речи оне карактеришу лепо љубав Обреновића према Србији. „У толико се мање на појачању извора ради у колико се више из тих извора црпе". Кад је Александар рекао, да му је Србија најпреча, мислио је само на богаство њено. Стало му је, да је са оцем до крајности исцеди, да је до просјачког штапа отера. О каквом раду на подизању, на јачању њезином нема ни говора. Стварати, зидати, то Обреновићи никад нису ни знали. Политика је њихова била вечно-политика пљачке и отимања".

Још лепше је то разрађено у дописима радикалским из Београда у *чешким* листовима. Тако орган Младочеха,

и српских радикалаца „Narodni Listy“ од 25 марта (8-ог априла) 1900 доноси овакве „новости из Србије“:

„Почећу с новошћу, који управо већ давно није новост. Милану треба новаца. Маленкост: два милиона би за сада доста било. Позва Министра Финансија Вукашина Петровића, који је жидовскога порекла и без устезања му отвори своје срце. Министар се поче чешати иза ушију, и трудио се, да разјасни, како „баш сада“ није могуће „Његовом Величанству Краљу Оцу“ жељу испунити, јер је државна благајница празна, а нова се пореза не прима због отпора народнога и због празних џепова пореских обвезника.

Милан се зграну на њега: „Проклети чивутине! Овамо паре! Шта зар мислиш, да сам те зато поставио за Министра да само своје џепове пуниш, а моје да оставиш празне? Два милиона требам, чујеш ли? А како ћеш их скупити, то је твоја ствар. А сад ти саветујем, да ме умилостивиш!“

Садашњи су Министри бедне креатуре Миланове, но та их особина ипак не везује као чланове једне породице. Чим се сазнало, да је Вукашин пао у немилост Миланову, одмах почеше интриге против њега. Владан се Ђорђевић жалио на Вукашина, да кокетује с радикалима, и да је у свези с Краљицом Наталијом. Но се Вукашин Петровић није дао и засолио је Министру Председнику како треба. Жалио се на њега, да краде из диспозиционог фонда, који је већ сада за целу годину исцрпен. Ко ће у новинама бранити династију Обреновића, кад се храбри браничи не буду могли платити? За то је Владан Ђорђевић не само злочинац, но и непријатељ славне Династије Обреновића.

Али је „министарска криза“ прелетела као лаки облак. Племенити се људи за час посваде као Цигани, но до сад су се увек иза тога опет слизали. Осећајући да један без другога не могу бити, држе се један с другим, и један је другог достојан. Овај пут их је приближила заједничка опасност. Из Ужица је стигла у Београд вест, да се тамо појавио Ранко Тајсић, једини од радикалних вођа, који је сигуран од Миланове освете, јер ужива гостопримство Црне Горе.

О Тајсићу је јављено у Београд, да се тајно вратио у Ужице, да побуни крај, чији је син, и у којем је веома омиљен. За њиме, по тој вести, стоји неколико тисућа Црногораца, који су се с Арнаутима спојили против Србије, а спремни су, да упадну, чим се укаже први пламичак устанка. Милан и Александар не спаваху, не пише и не једоше очекивајући најгоре ствари. Храброст им се тек онда повратила, кад је префекат ужички јавио, да је прегледао све куће, а Ранка нигде није нашао.

Нарочито се Милану учинило, да није вест истинита, те је натраг телеграфао префекту, да је Ранко тамо, по да се уме добро скривати. С тога је послао из Крагујевца у Ужице одељење војске, да чува стражу".

За тим износи стару новинску вест о покушају једнога префекта, да се подигне споменик матери Његовог Величанства Краља Милана, и тим поводом тврди, да је Његово Величанство Краљ Милан румунскога порекла.

У уводноме чланку („Из Словенскога Света") имаде допис из Београда о афери Косте Таушановића, који окован гине у нездравом затвору. Миланови људи шире вест, да је он учинио велику проневеру у „Београдској Задрузи." Но ствар је у овоме. „Задруга" је држала у резерви својих акција у вредности од 20.000 форината. Кад је требала новаца, Таушановић је као управник заложио акције у Загребу и у Новоме Саду, а новце је примио завод. Таушановић није примио ни паре. Милану је Таушановићев завод трн у оку."

Како то и зашто? Од куда то да је баш Таушановићев завод трн у оку Краља Милана? То је објаснила новосадска радикалска „Застава" (од 29 марта) овако:

„Овде смо уверени, да је онај фалсификат у „Београдској Задрузи" масло Краља Милана, који тиме хоће да учини крај агитацији у корист осуђених".

Дописник још и то тврди, да управни одбор „Београдске Задруге" није тражио државну комисију, него јој је ова наметнута. И сад, вели, истрагом ће се доказати, да је Таушановић крив, и тако ће се компромитовати цела радикална странка. Дописник налази, да је „одавно Милан бацио око на Задругу, па му је Таушановић био главна сметња; но сад ће моћи по Задрузи да барата као по

Народној Банци. Из Банке је дигао десет милијуна, из Задруге ће дићи бар 3—4 „на зајам“, „да администрује““.

На њихову већу жалост, сада чак и *Kölnische Zeitung*, која је толико Бранковиx копаља поломила бранећи српске радикале, а нарочито Таушановића, није могла више да га брани, и у свом броју од 8 априла по новом доноси телеграм, да су „у новчаним заводима у Загребу и у Новом Саду нађени они папири, које је Таушановић присвојио и заложио“.

Међутим то није ништа сметало *руским* листовима, да све ово из радикалских и „емигрантских“ органа у сласт прештампавају, и српски пресбиро сада је морао да се на њих осврне. Он је мирно и објективно одговарао на све те недостојне радикалске измишљотине.

Односно малаксалости *српске трговине*, изнесено је у берлинској „Vossische Zeitung“ (од 7 априла по новом) само ово неколико цифара:

„*Извоз* Србије у години 1899 изнео је 65,744.388 динара дакле за 19,463.130 динара више, него што је изнео *увоз* у Србију исте године“.

Односно финансија послата је у „Политичку Кореспонденцију“ ова белешка:

„Према службеним извештајима донела је непосредна и посредна пореза у години 1899 суму од 35,710.016 динара. Исте те порезе донеле су у години 1896 свега 27,772.401 динар, у години 1897 дале су 29,859.339 динара, а у години 1898 суму 32,661.761 динар. Према томе један исти извор државних прихода Србије дао је у години 1899 пуних 7,987.615 динара, дакле скоро осам милиона више него у години 1896!“

Ето како је рђаво финансирала српска Влада од 11 октобра 1897.

Опширније је одговорено на све измишљотине женевске „Слободе“ у лајпцишком листу General Anzeiger (број 81 од 1900).

Најзад је у нарочитом чланку илустрован патриотизам српске опозиције, који се огледа у горњим публикацијама српских радикала и „емиграната“. Тај је чланак изашао у келнском Tageblatt-у (№ 221 од 1900) и зове се „Рат Отаџбини“.

У осталом није партизански патриотизам овакав само у Србији. Он је такав у свима балканским државама, којима је апсолутистичка и самодржавна Русија дала данајски поклон преранот *парламентаризма*. Случајно је баш ових дана „Pester Lloyd“ (број 87 од 1900) проучавајући политичке партије у *Румунији* бацио поглед на партизанску борбу и у Грчкој и у Бугарској и у Србији, па је дошао до оваквих ресултата:

„И тако смо дошли до јеретичког убеђења, да парламентарна владавина није донела никакве користи народима између Дунава и Егејског Мора, него им је напротив донела велике штете. Први услов за успешну парламентарну владавину какве државе, то је да у њој има *начелних* партија, којима је родољубље прече од личног „штеберства“. Како су формиране политичке партије у Грчкој, Бугарској, Србији и Румунији? Ни под баварском, ни под данском династијом, ни под Отоном I. ни под Ђорђем I нису грчке политичке партије могле да се уздигну на висину, са које се чувају само заједнички општи интереси отаџбине. За педесет година трошена је целокупна снага грчке државе на партизанско-тактичке ујдурме и на задовољавање личних амбиција. Каква је била *начелна* разлика између Комундуроса, Трикуписа и Делијаниса? Никаква. У Грчкој се цела борба водила око министарских портфеља, *због самих портфеља*. „Велика идеја“ (панхеленизам) била је само спољни накит. Грчки парламентаризам са таквим политичким партијама довео је грчку државу само до опште декаденције, што се мора само сажаљевати.

„А шта да кажемо о *Србији?* Док је у Београду владао апсолутизам, биле су српске државне финансије у реду, била је лична сигурност апсолутна, народ се развијао полако али непрекидно, стално. Парламентаризам је у Србији уздрмао све државне темеље. Треба ли то да значи да је апсолутизам у опште бољи од парламентаризма? Ни на који начин. Само онакав парламентаризам, какав су направиле политичке партије, а нарочито највећа међу њима радикална, много је гори од апсолутизма, којим је управљао мудри и родољубиви Кнез Михаило. Несумњива факта доказују, да су српске поли-

тичке партије удариле оним истим путем, којим су грчке довеле своју земљу до жалосног стања. Начелна разлика између српских либерала и напредњака била је минимална, а већ радикали српски нису никад ни били начелна партија, и кад год су се они дочепали власти, *партизански апсолутизам* славио је своје оргије у Србији, које је држава морала да плати опадањем свију својих односаја.

„*Бугарска* је још врло млада држава, па ипак је већ доста страдала од политичког партизанства. О првом услову за напредак сваке младе државе, о консеквентном и снажном развијању свију грана народног живота не може да се стара ни једна бугарска Влада, јер свака мора да троши сву своју снагу у борби око јединоспасавајућих министарских портфеља.

„Изгледало је неко време да ће *Румунија* под владом Краља Карла бити поштеђена од недуга балканског парламентаризма. И одиста у Румунији је много урађено за државу. Али клице *балканске* болести нису све затрвене. И овде су партије залутале на странпутице, и у Румунији је партизански интерес постао пречи од државног, зато државна зграда Румуније, за коју се држало да је сасвим солидна, већ показује врло опасне пукотине. И овде се показало, да се народни живот на Истоку не може да стрпа у западњачке калупе“.

Све је ово тако, само ни апсолутизам без *просвећеног* деспота он даје врло добре ресултате, као што доказује једина непарламентарна и неуставна државица на Балкану (наравно осем Турске), као што доказује Црна Гора и њен Господар.

Међутим се приближавало време за свечано отварање Париске Изложбе. Користио сам се тиме да извучем посланика Србије у Цариграду Ст. Новаковића из врло незгодне ситуације, у коју беше запао, што Султан није никако хтео да му одреди аудијенцију за предају његових опозивних писама — па сам му просто наредио, да та писма остави Чеди Мијатовићу да их овај преда, кад буде предавао своја кредитива Султану, а он (Новаковић) нека не чека даље на опроштајну аудијенцију код Султана, него нека иде што скорије у Париз. Пресбироу сам наредио да у штампи објасни овакав од-

лазак Новаковићев из Цариграда потребом да он преда своја кредитива г. Лубе-у пре него Председник Републике буде свечано отварао Светску Изложбу, а ово је имало бити 14-ог априла.

Тако је и учињено.

До доласка Чединог у Цариград, да прими дужност, одређен је по нарочитој жељи Краља Александра пуковник Лаза Петровић, војни изасланик у Цариграду, за отправника послова у тамошњем посланству Србије.

Имао сам муке да у консуларној служби одржим Михаила Г. Ристића, и ако је врло способан, јер га ни Краљ ни његов отац нису марили као великог радикалца. Срећом је Михаило оженио се ћерком тако исто великог либерала Владимира Јовановића, те сам тако, када је са консулата у Битољу скинут Милојко Веселиновић, успео да пошљем Мих. Г. Ристића за консула Србије у Битољ. Колико су радикалци у својој мржњи на кабинет мој заћорили, па су у том слепилу партизанском секли у рођено месо, доказује новосадска „Застава“ од 23 марта 1900, која доноси допис из Битоља, у коме се рад бившег тамошњег српског консула, Милојка Веселиновића истиче као користан и плодан, а рад његовог последника, садашњег консула у Битољу, Михаила Ристића као штетан по српске интересе. Дописник наводи, да је и за то крив Његово Величанство Краљ Милан, а уз њега и „Његова Влада“, јер су, вели, они ставили себи у задаћу, да понајвише пораде на упропашћењу свега онога, што је српско. Дописник износи Михаила Ристића не само као упропаститеља интереса српскога народа, него и као човека, који се користи својим положајем, да упропашћује женскиње учитељице у Маћедонији.

Сиромах М. Г. Ристић! Он, тако чедан у том погледу, постаде у радикалском листу прави Дон-Жуан само да се нагрди Краљ Милан и „његова“ Влада.

XXIX

УСПЕХ У ДРЖАВНИМ ФИНАНСИЈАМА

Официр, коме је моја Влада поверила задатак: да у Управи Државних Монопола заведе војнички запт и ред, пуковник Илија Ћирић успео је да тој великој државној администрацији даде таквог полета, да је 1-ог априла 1900 год. могао да поднесе овакав преглед прихода и расхода Државних Монопола за 1899 годину:

МОНОПОЛИ И ПРИХОДИ МОНОПОЛСКЕ УПРАВЕ	ПРИХОДИ БРУТО	ТРОШКОВИ	ЧИСТИ ПРИХОДИ
Монопол дувана	10,883.971·09	4,404.835·76	6,479.135·33
„ соли	4,707.347·66	1,064.146·60	3,643.201·06
„ петролеума	2,417.915·30	639.304·82	1,778.610·48
„ жигица	330.121·95	31.592·60	298.529·35
„ цигар папира	600.886·47	175.580·08	425.306·39
Приход од жиговине	4,879.269.40	161.957·79	4,717.311·61
Свега	23,819.511·87	6,477.417·65	17,342.094·22
Од царинских прихода			4,799.220·50
„ обрта			2,742.175·03
„ интереса на суме у текућем рачуну			29.319·19
Чист годишњи приход за 1899 годину:			24,921.808·94

Од те суме чистог прихода плаћено је *анyитета за државне дугове* у 1899 години:

За 4% уједињену ренту	14,805.740·—
„ 2% државне лозове од 1881 год.	1,347.900·—
„ дуванске лозове од 1888 год.	267.750·—
„ 6% солске бонове	956.010·—
„ зајмове у Русији	187.500·—
Свега	17,564.900·—
За ажију при куповини злата	552.434·31
„ шиљање у иностранство и куртаже	21.583·85
„ трошкове око наплата	24.516·79
„ тантијеме члановима управе	69.352·40
„ тантијему контролорима	400.—
„ гратификације персоналу	25.000·—
Претиче за државну касу	6,651.021·59
Свега	24,912.808·94

Председник управног одбора
Дим. Г. Радовић

Управник
И. М. Ћирић

Тај извештај носио је службену № 5747 од 1-ог априла 1900-те год.

И тако, докле је наша монополска управа, под радикалским владама, кад су цветали велики „поклони“ браће Алатинија на разне добротворне циљеве у Србији — таман успевала да плаћа само ануитете на наше државне дугове, та иста установа, под управом наше Владе, даје већ *вишка за државну касу 6,651.021 динар и 51 пару.*

Шта значи овакав ресултат, то ће моћи ценити само они, који су пре моје Владе имали посла са државним финансијама Србије.

Тачно плаћање свију купона наших државних обвезница чинило је много добра кредиту Србије, али су се тиме више користили њени кредитори него она сама. С тога је г. Ст. Новаковић имао нарочито да поради у Паризу, да и Србија види вајде од те њене исправности. Његови први кораци у томе правцу виде се из овог мог писма, које сам 2-ог априла 1900 упутио Министру Финансија:

„Част ми је известити Вас, да је наш Посланик у Паризу г. Новаковић имао разговор са г. Навиљом, администратором Отоманске Банке и главним референтом њеним за наше финансијске послове. О том свом разговору јавља ми г. Новаковић следеће:

„„И ако је то био први разговор личног упознавања, ипак смо имали прилике да додирнемо у њему главне ствари наших финансијских послова.

„„Кад је г. Навиљ похвалио ванредну тачност у исплаћивању наших купона, која траје ево већ пету годину, и много добра чини кредиту Краљевине, ја сам му напоменуо, да смо ми доста муке поднели, док смо уредили Самосталну Монополску Управу, да је заслуга наше савесне радње то што г. Навиљ тако без резерве хвали, али да Банке и наши повериоци једино виде плод тога нашег старања, док ми међутим још једнако ишчекујемо онај, који је услед тога рада Србији у изглед стављен, али он се још не показује. Ма да ми тако тачно наш купон плаћамо, хартија од тога истог нашег зајма има још непласираних, течај им је још једнако врло слаб и

нема никакве сразмере између нашег савесног одговарања дужностима и поверилачког одзива. То међутим није право, и крајње време би било, да се штогод у том погледу поправи, и Србији учини правда за оно што јој се признаје.

„„Г. Навиљ је осетио, како га ја хватам за реч, па је одмах живо одговорио, како плода истина за Србију нема, али само зато што томе плоду треба времена да сазри; како су околности европске пијаце тешке, како је за свих пет последњих година на Балканском Полуострву непрестано било бурно и немирно (он помену јерменски покољ, критски устанак, грчки рат) како садашњи рат у јужној Африци рђаво делује на финансијски положај ит.д.

„„Ја сам му напоменуо, да се све те ствари овде узимају одвише глобално. Немири у Турској, на разним њеним границама (често на противуположеној страни) немају везе са Србијом. Погрешно је, што овдашњи финансијски свет трпа све, што се збива на Истоку, у једну торбу, не водећи довољно разлике између Србије и Грчке, између Србије и Турске, Србије и Бугарске па чак ни између Србије и Јерменске. Ми смо непрестано мировали и посведочавали фактима оданост светској мирољубивој политици, докле су наши удаљенији суседи на Истоку тражили политичке авантуре. Није право да ми патимо за туђе погрешке.

„„Г. Навиљ је опет признао, да ја имам право, али је — рече он — овде тако обичај да се све, што је на Истоку, трпа у једну врећу. Због тога што смо ми у футроли Pays Balcaniques, ми се увлачимо у последице свега, што се догоди на тим крајевима, с разлогом и без разлога. Прешавши на сам предмет нашег кредита, учинио сам питање, зашто је течај наших облигација једнако тако несразмерно низак?

„„Г. Навиљ је назначио, да ће поверење финансијско у наше хартије доћи лагано, кад западна новчана публика стече уверење *о исправности и реалности наших буџета.* Пређе за тим на наш буџет за 1900 и рече да је видео, како се завршује вишком, али је ово пред-

рачун. Буџети, се, рече, цене по *завршним рачунима њиховим*.

„„Ја напоменем г. Навиљу да наша Влада може показати завршни рачун за 1898, који се презентирао с лепим вишцима. Или се г. Навиљ тога рачуна није сећао, или није хтео да призна да за њ зна, тек је тврдио да му је непознат.

„„Прешавши по том на пласирање још непродатих облигација зајма од 1895 год. г. Навиљ рече, да је велика сметња њиховом распродавању што ни до сад овде није одобрено њихово уписивање на Берзи. Тим недостатком коте спречено је ново пласирање облигација, а то утиче и на курс, јер се сад облигације продају само из руке у руку, а још отворена места нема за пласирање нових. На моје питање, од кога зависи уклањање тих препрека, г. Навиљ одговори да оно зависи од Владе, поименце пак од Министра Иностраних Дела, који је под јаким утицајем политичких прилика. По мишљењу г. Навиља наши садашњи односи са Русијом морали би се поправити, ако би се желео постићи бољи успех на овдашњој финансијској пијаци.

„„Прешавши на друге ствари, које утичу на поправку кредита, г. Навиљ говораше, да на зајмове за грађевине свет радо даје, а нерадо на зајмове за оружање и све остало, што је у вези с ратом. Финансијски западни свет нерадо слуша о рату, и о ратним спремама или изгледима ма на ком крају света, и те ствари увек рђаво делују на јавни кредит.

„„Разговор је завршен мојим уверењима о мирољубивом правцу, којим се спољна политика Његовог Величанства Краља Александра тако повољно истиче међу осталим балканским земљама, а г. Навиљ ме је молио да му јавим, кад могнем доспети да у Отоманску Банку дођем, како би се могао познати са свима члановима савета.

„Молио бих Вас, Г. Министре Председниче, да ми у договору с Г. Министром Финансија, ставите до знања тачке и предмете, на које бих имао нарочиту пажњу да обратим у финансијском погледу, како бих и ја према томе кораке и напоре своје удешавао.““

„Извештавајући Вас о овоме, част ми је замолити Вас да ми изволите саопштити све, што треба да зна наш Посланик у Паризу.“

На ово писмо није Министар Финансија могао одмах одговорити, јер извршење закона о порези на зараду, журно тражење начина како да се исплате пушке репетирке, бездимни барут и остале поруџбине за војску, које су већ стизале, и које је ваљало плаћати у одређеним роковима, као и остала прешна питања, која је ваљало одмах решавати. и којих је скоро сваки дан било на дневном реду, нису дала Вукашину Петровићу ни толико слободног времена да спреми за Посланика Србије у Паризу упуства, која је он тражио после свог првог разговора са г. Навиљем.

Услед тога опет избегавао је Ст. Новаковић нове састанке са директорима Отоманске Банке у Паризу. Ови опет, када су видели да је Монополска управа дала за 1899 годину вишак од шест милиона, — похитали су сами да опет потраже Посланика Србије, и г. Навиљ дошао је у Српско Посланство на један разговор, из кога се види, како је нашим кредиторима запљуштила вода на уста, када су видели онај велики вишак у приходима Монополâ. Ст. Новаковић је о томе разговору поднео своме шефу и телеграфски и писмен извештај. И ако је овај датиран 21 маја 1900, ми га увршћујемо преко хронолошког реда овде:

„Париз, 21 маја 1900.

„Господине Министре Председниче,

Писмом мојим од 28 марта ове године П. № 34 имао сам част известити Вас о моме првом разговору са г. Навиљем, администратором Банке Отоманске. Ви сте имали доброту да ми потврдите пријем тога извештаја. Али пошто ми не беху стигле никакве индикације о ономе, чим бих се имао руководити у разговору са кредиторима, ја нисам објављивао долазак у Банку на разговор с одборницима, који сам г. Навиљу обећао, него сам му обичним начином вратио посету, и пошто га нисам затекао код куће, све се ограничило на поменути први разговор.

Јуче пред подне дође г. Навиљ опет у Посланство. Прекораваше ме што нисам одржао реч. Лако ми је било изговорити се инфлуенцом, која ме мучи поодавна, а последња два три дана била ме и за постељу везала. Обећам наново да ћу доћи пошто оздравим, и тако он пређе на предмет, који га је изазвао да дође у Посланство.»

Из извештаја, који је г. Навиљ добио о последњој седници Самосталне Монополске Управе, видео је, да су у седници показани бонови на 6 милиона, који се имају покрити вишком овогодишњега прихода.

Прошле године заложени приходи бацили су вишак од 6 милиона, рече г. Навиљ, и то је добро. Пало је у очи, продужи он, да се није нашло за добро да се од те лепе суме одвоји што год за отплату привременог зајма на залогу у 16½ милиона, који Србија има код Банака. С таквим отплатама зајам би се смањивао, и Банке би долазиле до свога новца, који могу другде употребити с бољим интересом, и не би се рок исплате привременог зајма само обнављао и одлагао чисто и просто, увек са истом заложеном сумом. При читању извештаја о последњој Монополској седници, пало нам је у очи, рече г. Навиљ, да се на тај поступак ни у будуће не помишља.

Ми немамо ништа против тога што Влада располаже како налази за добро с новцем, који је њен, али морамо мислити и ми на оно, што се тиче нас:

По томе поче ми говорити живо и опширно о добром расположењу банака спрам Србије, које се види у томе што нам се на привремени зајам није тражило и не тражи више од 6% а све околне Србији земље плаћају банкама на ту врсту зајмова више од 6%. Турска плаћа 8% и то *нама* који смо Банка Отоманска т.ј. Банка Турска, рече г. Навиљ с нагласком. Бугарска плаћа 7½; Румунија плаћа такође 7½. Наш новац који је заузет Вашом залогом, ми можемо употребити другде с већом коришћу.

После тога г. Навиљ ми рече да рок привременом зајму на залоге истиче 30 јуна (не известих се да ли по новом или по старом календару), и да није на банкама да Србији нуде продужење рока, већ да то треба банкама да учини Влада Краљевска и моле ме, да Вам згод-

ним начином то доставим до знања. Ја напоменем на то г. Навиљу, да ли могу у исто време јавити Влади, да може рачунати да ће јој се понуда за продужење примити по досадањем.

Примиће се свакојако — одговори г. Навиљ, али ће *о условима бити разговор.*

Ја по томе осетим, да по ономе што је напред изложено банке или (може бити) ови у Паризу помишљају да нам дигну интерес на тај привремени зајам. С тога уставим свако даље распитивање, и разговор закључим обећањем, да ћу Вас о свему известити. Г. Навиљ је настојавао да моме извештају дам што је могуће блажи карактер. Пошто је ствар од значаја, нашао сам за добро и пре овога писма известити Вас о главноме телеграмом.

Изреком додајем да нити је *повишење* изустио г. Навиљ нити сам му ја што у том смислу одговорио.

Ово је моја дедукција по свеколиком осталом говору г. Навиља, који у осталом, имате и сами изложен у овом писму у потпуности.

Извештавајући Вас о горе наведеном и чекајући даље Ваше налоге, част ми је Г. Министре Председниче, молити Вас да и овом приликом изволите примити уверење о моме најодличнијем поштовању.

СТ. НОВАКОВИЋ“

Сад је Министар Финансија, кад му је Председник Владе саопштио овај извештај морао похитати да спреми упуства Посланику Србије у Паризу, и он му их је непосредно послао у овом писму:

„Господине Посланиче!

Одавна се каним да вас упознам са неким питањима, која засецају у наше државне финансије; али, које извршење закона о порези на зараду, које набављање новаца за исплату оружја, које други прешни послови, — а таквих има, као што знате, врло често, задржали су ме од извршења моје намере.

Но када ми је г. Министар Председник саопштио (у препису) ваша два извештаја: онај од 2 априла и онај од 21 ов. м., настала је права потреба државна, да вам пошљем нека објашњења, која ће се дотицати

оних питања, која сте у разговору са г. Навиљом врло вешто и врло лепо третирали.

Дозволите ми, молим вас, Господине Посланиче, да мало дубље уђем у истакнуту ствар.

Господа повериоци Србије знају и сада, као што су знали онда, када су Србији позајмљивали пара (било у облику зајмова, било у облику позајмица) да Србија и *може* и *хоће* и *мора* да одговара својим обавезама. Да нису у то веровали, не би давали Србији новаца; јер њих не везује за нас ни крв ни осећаји пријатељства. И, као што знате, они се нису преварили. Србија је увек плаћала својим повериоцима, плаћала им је и онда, када је морала за то или да се поново задужује, или да оставља неизмирене своје друге домаће потребе. Сада се навршила пета година, како Србија својим сопственим срествима измирује своје старе повериоце и тачно и потпуно. Сада се доказало (завршни рачуни за 1898 и 1899), да су приходи наши достигли суму од 83 милиона. Сада се доказало, да Србија штеди, јер нити се унапређују чиновници нити се олако премештају. Напротив, отпуштају се сви, без којих се може да буде. Сада се законом о државном буџету ујемчило да не може бити прекорачења буџетских позиција, те је тако отклоњен сваки покушај да се ствара дефицит трошењем ван буџета. С једне стране увећани приходи (у 1899 за 10 милиона) с друге ограничења у расходима зајемчавају повериоцима сигурни ануитет за зајмове и за позајмице, које су давали Србији. Сами монополски приходи пребацују сада са 6—7 милиона приходе потребне за покриће ануитета.

Према оваквом стању, тачно и уредно плаћање државних обавеза стављено је изван добре или зле воље једне или друге Владе. Оно ће ићи само собом, ићи ће услед добро организованих прихода и строго контролисаних расхода.

Србија је сада створила финансијско законодавство према својим приликама. Њено садашње законодавство финансијско ставља је у могућност да рачуна насигурно на своје државне приходе. Ми нисмо тежиште државних прихода свалили на земљораднички ред (као Бугари и

Румуни). У нас тај ред грађана не носи непосредно државних терета више него 12 милиона. Нека би, услед неродице или каквих елементарних непогода, ослабила пореска снага земљорадничког живља, ипак се, на половину прихода из тога извора може рачунати у најгорем случају. Према томе, код буџета од 76 милиона, могло би остати непокривено највише 8%; а то је проценат, који не може ни да потресе нашу моћ плаћања ни у ком случају.

Ја сам слободан скренути вашу пажњу на ову околност као на главну полазну тачку у вашим разговорима са тамошњом господом. Ако се овоме још дода и § 471 грађ. судског поступка (по коме се сељаку не може да прода, за приватне дугове, пет дана орања) и нов закон о порезу (од 1898), по коме се сељаку не може *ни за дужни порез* да прода кућа и окућница (20 ара), онда се добија слика о здравом привредном и финансијском стању наше отаџбине, што се нарочито огледа у растењу прихода из непосредних пореза (за два месеца ове године, март и април, порасли су са 816.000 на спрам прошле године).

Па при свему овоме и оваквоме стању наше земље, Отоманска Банка неће да се потруди да дигне курс нашим државним хартијама. Она то неће можда из политичких разлога; али то нити је наша ствар нити је *ми* можемо друкчије удесити. Отоманска Банка тера у финансијским трансакцијама са нама политику; а ја налазим, да би она у свом и у нашем интересу боље радила, ако би одвојила политику од Финансија. За нас је грдна штета, што наши повериоци неће да буду праведни у својим оценама на спрам нас; јер када би они били такви, морали би одавна подићи курс нашим хартијама, морали би одавна да издејствују коту за њих на париској Берзи; а да су то учинили, до сада би се ликвидирала наша позајмица од 1876 која износи сада 16,912.167 динара, у место првобитних 17,825.996 (што смо отплатили продајом обвезница) и која је осигурана са 50% покрићем наше државне ренте од 1895 године. И да је Отоманска Банка то урадила, ми јој не бисмо ништа дуговали, имали бисмо чак да примамо од ње преко 4 ми-

лиона у злату. Али она то нити је учинила нити ће урадити из простога разлога, што хоће да тера на спрам Србије своју или нечију политику. Коме Отоманска Банка оваквим држањем служи, није моје да нагађам; али ћу свакако погодити ако речем: да не служи ни својим бар моралним интересима нити нашим.

Сада ћете, г. Посланиче, боље разумети примедбу г. Навиљеву, коју је учинио рекавши Вам, да би добро било, да смо из вишка монополских прихода у 1899 послали њему нешто у отплату наше позајмице.

Он има 50% више наших хартија у својим рукама но што нам је дао позајмице (под Ст. Д. Поповићем) курс тих хартија највише зависи од њега, од Отоманске Банке, и ипак би г. Навиљ желео, да му ми шаљемо из наших буџетских прихода отплату позајмице! А зашто он то жели? Просто зато што зна (од својих делегата) да ми тим вишком плаћамо оружје, за које нам нико са стране не да новаца, а г. Навиљ би можда рад био да за љубав нечије политике отежа или онемогући наше наоружање.

Међутим Ви најбоље разумете потребу Србије да буде добро наоружана. Та потреба стоји, по мом најдубљем уверењу, у правој сразмери с одржањем мира на Балкану. Добро војнички спремна Србија најбоље је јемство за мир у свом непосредном суседству. То не схватају, рекао бих, господа у Паризу. Јер да схватају они би нам помогли да га изведемо, а не би нам сметали украћујући нам сваку услугу на рашчишћавању наших подужица код њих.

Као што видите, г. Посланиче, господа у Отоманској Банци хтели би да нам туторишу у Финансијама а да нас упућују у политици. Али, хвала Богу, те не могу да успеју ни у једном ни у другом правцу. Рад наш упућен је тако да можемо још чекати на остварење зајма од 1895, па макар плаћали и 7% на позајмице. Нашим радом и нашим коректним држањем на спрам поверилаца подићи ћемо сами кредит наше отаџбине, те ће онда и г. Навиљ и сви остали у Отоманској Банци увидети, колико су се огрешили о једну земљу, од које су лепих пара зарадили.

Ја сам прекјуче учинио корак за продужење рока позајмици. Интерес је Отоманске Банке да то продужење одобри. Што се тиче каматне стопе, наравно да ће она сада, због поскупљења новца, бити већа. У осталом она је исту подигла и прошли пут.

Примите ит.д. ВУК. Ј. ПЕТРОВИЋ"

Из овог писма Министра Финансија Посланику Србије у Паризу види се јасно : шта је моја Влада за непуне три године свога рада постигла у финансијској трећини свога програма.

XXX

КРАЉЕВО ОБЕЋАЊЕ

Једна од жртава претеране, па за то и сумњиве, синовље љубави Краља Александра према његовом оцу после иван-данског атентата, која је иза леђа и без знања Владе протеривала из Србије људе, који су били у немилости код Краља, а који се ни за што нису могли ставити пред преки суд, један од тих назор емиграната, професор Велике Школе *Јован Жујовић* беше крајем марта, на своме принудном странствовању, стигао у Цариград са неким професорима и ђацима из Пеште. Мађари су имали намеру вратити се преко Србије, а Жујовић, коме је Краљ преко управе вароши Београда забранио живљење у Србији (!!), остаде у Цариграду, и јавио се отправнику послова у српском посланству. Пуковник Лаза Петровић, поднео је о томе своме шефу кратак писмени приватан извештај од 2 априла 1900, у коме за Ј. Жујовића вели:

„Жали се и кука, што је на правди протеран из Србије без икаквих позитивних доказа, али се ипак нада, да ће га милост Краљева вратити натраг.“

Чим сам добио ово писмо, отишао сам Краљу и молио га да допусти Жујовићу повратак у отаџбину.

— Ви не знате, Господару, како је горак изгнанички хлеб не само сиромашку него и имућном човеку, који га у туђини не мора тек зарађивати... —

— А од куд ви то знате, докторе — упита Краљ прилично пикирано. — У колико је мени познато, Ви до сада нисте морали окусити тога хлеба. Док је Папа био на престолу Ви сте живели као бубрег у лоју, а од како сте код мене, не видим да вам „кост у Двору“ шкоди... —

— Нећемо сада, Господару говорити о мени, ни о мом благовању код Па̂пе, када ме је ставио под суд за наштампану истину о Сливници и тражио да ме судови лише свију чиновничких права, нити ћемо сада испитивати, да ли мени многи ручак у Двору није пресео. Али ако ја сам нисам окусио од изгнаничког живота, ја сам као ђак у Бечу гледао Јеврема Грујића, и врло из близа сам видео, како је тешка неправда. Када је Ваше Величанство, после Иван-данског атентата, без мога знања и пристанка, непосредно наређивало Бадемлијћу да чини многе такве неправде, моја је дужност, као шефа Владе, одговорне за све те неправде, била да поднесем оставку кабинета, и ја сам то учинио. Ваше Величанство зна државне резоне највишег реда, који су ме тада побудили да се и даље жртвујем за Србију и њену династију, и да све неправде, које ми нисмо починили, натоваримо на свој врат. Али сада, када смо успели да целом свету докажемо, да моћни непријатељи Србије и Обреновића нису били у стању чак ни тако насилним средствима, као што су атентати, избацити Србију из колосека, који је она себи изабрала — сада све оне у претераној ревности почињене неправде треба поправљати, и ја покорно молим да Ваше Величанство благоволи одобрити повратак у отаџбину свима, који су бесправно полицијом из ње отерани...

— У начелу нисам противан — рече Краљ развлачећи и гледајући свог Министра преко цвикера врло пажљиво — јер у томе схватању имате право. Ви сте видели, да сам ја и сам одобрио, те се Андра Николић слободно вратио кући. Сутра нека Сава Грујић и Миша Вујић лепо замоле, па ћу и њих пустити да се врате. Само Балачко треба најпре да издржи његове две године, на које је осуђен. Што Савушка воли да оде мало до Париза а Миша налази, да је у Бечу бољи коњак него у Београду, то је њихова ствар. Али данас једно ме јако интригира. Од куда баш Ви, докторе, да се заузимате за Јову Жујовића, када морате знати да је он најопаснији агенат моје маме против Па̂пе, против Вас лично? —

— Заслуге Краља Милана за ову земљу и за Династију тако су велике, да му не могу нахудити не

само интриге једнога Жујовића, него ни сви бутун агенти Њеног Величанства Краљице Наталије. А што се мене тиче, ја се хич не бојим Јове Жујевића колико ни његовог презимењака, који је отворено отишао у хајдуке. По мени Јова Жујовић могао би не само шеткати по Београду него опет мирно засести на катедру Велике Школе. —

— Не знате ви, докторе, колико је опасан тај човек. Не заслужује он ваше сажаљење. Нека га још мало, нека поседи у Цариграду, то је, као што знате, лепа варош, а како га његова ташта *сасвим здраво врло воли*, неће му валити потребан џеп-параси да се у Цариграду лепо проведе. —

Згранух се на ове речи Краљеве и пођох из кабинета Краљевог без једне речи, али Краљ скочи са столице и заустави ме.

— Куда ћете докторе, шта вам је?! —

— Опростите, Господару, али ја налазим, да је недостојно Вашег Величанства да изговара извесне гадне инсинуације најгнуснијих клеветника, и кад не могу да спречим, да Краљ Србије онаквим нагласком говори о једној поштеној старој жени, као што је поменута удовица официра, који је са смрћу у грудима командовао на Горици при ослобођавању Ниша, ја бар нећу да сам присутан, кад мој Краљ такве речи изговара. —

Виде Краљ да је сувише далеко забасао, па ме стаде ублажавати држећи ме за обе руке.

— Немојте бити тако чудни, докторе. Зар не видите, да сам се ја само шалио? Седите, да Вам кажем озбиљно, како ја мислим о тој ствари. Ви не знате све, што је тај исти Јова Жујовић мени напакостио. Ја имам специјалних разлога *врло интимне природе* да он остане изван Србије *само још три месеца*. Ако Ви мени дате реч да нећете Лази ништа одговарати на ово његово писмо, ја ћу вам ево формално обећати, да ће Жујовић после три месеца не само моћи да се врати у Србију него да се нећу противити, ако Андра хтедне да га врати на Велику Школу. Ја се надам, да ће и *питање о мојој женидби* бити за то време *зрело за решавање* и онда ће се збрисати и последњи трагови иван-данског атентата,

јер онда ћу моћи помиловати не само ове ситне кривце à la Жујовић, него и све радикалне прваке, а да ми нико не може рећи, да ми је Русија изнудила то помиловање. Но, јесте ли сад задовољни, докторе? Само три месеца стрпљења! —

— Добро, Господару, ја ћу имати стрпљења, и хвала Вашем Величанству на изгледу, који ми отварате, да ће и питање о Вашој женидби кроз три месеца бити зрело за решавање, и ако је мало чудновато, да ми то велеважно саопштење о стању једног државног питања од највеће важности учинисте тако *случајно* и тако *узгредно*, у место да сам ја, као шеф Владе, обавештен *о свакој фази*, кроз коју то питање пролази. —

— Немојте тако, докторе. Ја знам да вас тишти, што и претходна радња на томе питању не иде преко Вас, али немате право, јер прво, и ако је моја женидба у неку руку државно питање, опет је она пре свега питање моје *личне среће*, за коју сам ја *једини* надлежан, а друго, женидба једног владаоца тако је деликатно питање, да не треба да за њега сазна нико ван најближе интересованих бар дотле, докле се његово решење *не осигура*, јер иначе могу и најбољи пројекти да се компромитују. Ви знате, да су на тај начин пропала *два* пројекта за моју женидбу. Први је упропастио Стева Пантелић, који је то питање третирао као његов барут од сламе, хаузирајући с њиме. Други је пропао због Вашег побратима Ст. Новаковића и његовог виспреног отправника послова у Атинама, оног лакомисленог Паје Маринковића. Због ова два искуства ја сам сада то питање узео у *своје руке*. Кад је Перка с Миланом Богићевићем почела да петља нешто на Берлинском Двору и кад је Милан почео да ме бомбардује извештајима, како је Цар Немачки нашао за мене младу, ја сам му одговорио, да се још не мислим женити. Не дам више никоме, па ни рођацима да ми се плећу у ту ствар. Ви као Министар Председник имате право да у интересу државе и династије на мене наваљујете да се оженим, и Ви сте то непрекидно чинили од онога дана, када сам Вам поверио састав кабинета, а 1-ог јануара ове године ишли сте тако далеко, да сте од моје женидбе направили чак ка-

бинетско питање, и уместо да ми честитате Нову Годину, Ви сте ми запретили оставком Вашега кабинета, ако се у току ове године не оженим. То је Ваше право, и ја се на Вашу претњу нисам наљутио, као Ви мало час на једну моју шалу, него сам Вам обећао, да ћу се одиста до краја ове године оженити. Сад сам отишао један корак даље, и казао сам Вам, да ће питање о мојој женидби по свој прилици за три месеца сазрети за решавање. То треба да је Вама, као шефу Владе, доста. Све остало, да ли ће будућа Краљица Србије бити плава или црномањаста, висока и танка, или омалена и дежмекаста, да ли ће имати неколико милиона мираза или ће бити сирота новцем а богата другим краљевским особинама, све то не тиче се ни мојих родитеља ни мојих рођака а камо ли мога Министарства, то се тиче онога, који се жени, који има цео свој живот да проведе са том изабраницом, то се тиче само мене. Је ли тако, докторе?

— Како се узме, Господару. У нашем народу и кад се приватан човек жени, он води рачуна о жељама својих родитеља докле год има срећу да су му живи. У старије доба *отац* је женио сина, јер је тражио не само за сина „ђевојку“, која му је *прилика*, него је у њеној родбини тражио за се *пријатеља*. Данас синови често траже родитељски благослов за своју женидбу у препорученом писму, ако га у опште траже. Најзад много што-шта може приватан човек да уради, на што један Владалац не сме ни помислити.

— На пример? — упита Краљ.

— На пример: Крунисана глава не сме ни у питању своје женидбе гледати само своју *личну* срећу, него у првом реду државне интересе народа, чију му је судбину Бог поверио. —

— Прошла су та времена, докторе, када су владаоци у прћији своје младе добијали за своју државу читаве нове провинције. Данас ни за саму Аустрију не важи више она латинска: Tu, felix Austria, nube! —

— Величанство изволева се опет шалити, и ја суВише озбиљно узимам питање о женидби мога Краља и Господара, да бих могао помислити, да будућа Краљица

Србије треба да као мираз донесе Босну и Херцеговину. Друго сам ја хтео да кажем, кад рекох да владалац нема права ни при својој женидби да мисли само на своју *личну* срећу. Народи су својим владаоцима дали тако огромна права и привилегије само под једним условом: да они цео свој живот, па и своју личну срећу посвете отаџбини. Круна товари на владаоца и врло велике, кадшто врло тешке дужности. Истина је, да у новије време представници монархијског принципа у Европи почињу боловати од једне претеране жудње *за приватном срећом*, и да тој жудњи кадшто жртвују не само државне, него и своје рођене, династијске интересе — и ако би се та болесна жудња за личном срећом угнездила на престолима, брзо би одзвонило монархијском принципу у Европи...

— То је алузија на абдикацију Па̂пину за љубав Артемизе... — рече Краљ врло заједљиво.

— То се односи на сва рушења монархиског принципа, која у последње време врше сопственим рукама они, који би имали највећег интереса да тај принцип очувају неповређен, па макар за то жртвовали стотину личних задовољстава. Ако сам себи допустио да то питање овом приликом додирнем, ја сам то учинио по дужности Вашега првог Министра, јер има једна особина будуће Краљице српске, о којој треба да се припитају и саветници Круне, и ја сам срећан што Ваше Величанство није и решавање о тој особини своје будуће мла̂де резервирало себи. —

Краљ је подуже ћутао и укочено гледао мени право у очи, па онда сасвим полако упита:

— А која је то особина, драги докторе? —

— То је порекло њено. То је кућа, из које ће се узети будућа Краљица Србије. —

— Ах да! Е, па, докторе, из куће Романова тешко да ћемо је добити, јер не само да су ћерке Цареве сувише мале за удају, него, ако се добро сећам један од мојих изванредних Посланика и опуномоћених Министара сондирао је, без мог овлашћења, преко Јерусалимског Патријарха Никодима у Русији, да ли би се за мене могла добити ћерка Великог Кнеза Владимира, па је до-

био — шупаљ нос до очију... Чак ни ту „општу младу“ не даду Краљу Србије. Принцезу Грчку такође није могао добити. Принцезу Црногорску није он сâм хтео, а сумњам да бисте је Ви опет предложили. —

— Има, Господару, и других врло угледних кнежевских домова у Европи, који би сматрали за срећу... —

У томе тренутку уђе дежурни ађутант и предаде Краљу списак одређених аудијенција и једну депешу.

Краљ прелете погледом списак и отварајући депешу упита.

— Јесу ли сви ту? —

— Јесу Ваше Величанство! —

— Добро. Чим оде Г. Председник пуштајте их редом. —

Председник устаде и стаде скупљати своје хартије у портфељ.

— Другом приликом, докторе, завршићемо наш интересантни разговор, јер сад имам пуно да примам. Чекајте само да видим шта је у депеши. А, од пâпе! Он долази сутра из Ниша и *моли нарочито*, да на станици не буде никаквог дочека. —

— Знам, Господару. И мени је писао једну карту о томе. Ја сам хтео баш да узмем заповести Вашега Величанства...

— Па нека буде, како он моли. —

— Разумем. —

Шеф радикалне странке — а то је, после политичког самоубиства Пашићевог пред преким судом, без икакве сумње постао Коста С. Таушановић — из политичког затвора у Пожаревцу доведен је у Београд, где га је истражна власт саслушала односно његових фалсификата и злоупотреба у Београдској Задрузи за помагање и штедњу, и пошто је то саслушање свршено, упућена је оптужба београдском првостепеном суду. Према саслушању Тасе Банковића не беше више никакве сумње, да је Таушановић извршио дотични фалсификат. Новосадска штедионица, код које је Таушановић заложио један део фалсификованих акција, спремала се да подигне парницу против Београдске Задруге, јер тврђаше да је само неисправност и алватност њеног управног

одбора омогућила један фалсификат, који њој (штедионици) наноси толику штету, а њу има тај одбор и да јој накнади.

У органу београдске Трговачке Омладине „Трговинском Гласнику“ изађе изјава од стране управног одбора Београдске Задруге, потписана свима члановима те управе, у којој се одлучно побија тврђење новосадске „Заставе“, да је Краљевска Влада из своје иницијативе одредила комисију за преглед стања Задругиног и да је тиме самосталност њене управе укинута. Управа Задруге објавила је текст свога писма, којим је молила Краљевску Владу да, у интересу поверења публике према Задрузи, одреди комисију стручњака, која би имала да прегледа све књиге и све благајничке манипулације у банци Задруге, те да се службено констатује право њено стање. Разуме се по себи, вели та изјава управе, да рад те комисије ни у колико не задире у самосталност акције њене као управе. Ова изјава изазиваше у толико већу пажњу, што сви чланови управе у Задрузи беху овејани радикалци, па су најзад чак и они морали да утерују јавно у лаж своје једномишљенике у Новом Саду.

У осталом нису само радикалци у управном одбору ове Банке почели долазити к себи. Било је у ово доба доста и других људи, који су 20 година били ревносни чланови радикалне странке, јер су веровали у чистоту њених начела и намера, па су најзад и они увидели да та начела беху само маска, која је скривала бунтовничке намере. Било је радикалаца, који су својим пореклом били од старине Обреновићевци. И њима је сада почело свитати пред очима, као што доказује, примера ради, једно писмо од 5-ог априла 1900 *Т. Љ. Поповића* адвоката из Крушевца мени.

Док се у Београду свечано прослављао народни празник онога дана, у који је Милош Обреновић са згаришта Србије од 1813 подигао бачену заставу народног ослобођења и подигао нови устанак Србије, који је створио нову српску државу — док су се у Београду славиле *Цвети*, дотле је велики француски лист „*Le Temps*“, у своме броју од 3|16 априла 1900 донео овакву оригиналну депешу из Петрограда:

„Цар одликује на необичан начин младога принца Карађорђевића, сина Петра Карађорђевића претендента на српски престо, који се сада налази у кадетској школи у Петрограду. Када су питомци те школе прошли поред Цара Николе, он је изазвао из строја младога принца, пружио му руку и распитивао се о његовој родбини. Важност овог доказа симпатије Цареве за Карађорђевиће вреди да се забележи.“

Те још како вреди! Руски идеал владавине за балканске државе било је увек регенство, што јаче русофилско регенство за што малолетнијег владаоца. Према томе сасвим је појамно ово демонстративно одликовање младога Карађорђевића од стране Његовог Императорског Величанства Цара Николе II. Тај принц је тако млад да би евентуално регенство за њега доста дуго трајало. А ко зна да ли је та евентуалност тако далеко? Принц Ђорђе је не само син претендентов, него је и унук „јединог пријатеља“ Цара Александра III у Европи, доблестног Кнеза Николаја Черногорскаго, и није случајно што баш истога дана, када је *Le Temps* донео овај телеграм из Петрограда, италијански пријатељи Кнеза Црногорског штампају у своме листу „Il Giorno“ (од 3|16 априла 1900) допис из Москве, у коме се тврди да је Муравјов рђаво расположен према Србији, и да Цар Никола II потпуно дели антипатије свога првог државника противу Краља Милана. У вези са овим тврди се из Москве, да је руски амбасадор у Бечу гроф Капнист покушавао да посредује за зближење и измирење са Србијом, али да је Цар љутито ударио песницом о сто рекавши: „Нећу да се у мом присуству помиње име Миланово“.

О тим расположењима Царевим извештавани су српски радикали благовремено на све стране од Женеве и Цетиња до Абације и до — Кладова, где сада беше смештен један део оних осуђених радикала, који дотле беху у Крагујевцу. Прави узрок за овај премештај, барем по ономе што је саопштено Влади, беше у самој згради крагујевачкој, у којој су ти осуђеници дотле чувани, и са чијих прозора они могаху да буне сељаке, који су о пазарним данима долазили у Крагујевац. Али

новосадска „Застава“ од 5 априла 1900 нашла је за добро добацити руској штампи, да су осуђеници из Крагујевца премештени у Кладово из ових разлога: 1 Што су за њих у Кладову саграђене нарочито нездраве ћелије. 2 Што је Кладово на Дунаву, на самој граници, те ће за то осуђеници лакше доћи у искушење да покушају побећи. 3 Што српска Влада једва чека да ти осуђеници покушају побећи из затвора те да том приликом буду поубијани!...

Може се мислити, како ће ова истинољубива извешћа новосадске „Заставе“ разрађена у озбиљне уводне чланке свију великих руских листова дејствовати на расположење Царево према Србији!

Треба употребити сваку и најмању прилику да се меродавним круговима у Русији покаже, како се циновским корацима примиче време за оног кадета, кога Цар изазива из фронта да му пружи своју самодржавну десницу, да се примиче време за једно регенство Грујић—Пашић—Таушановић! У том циљу „Россія“ је ових дана донела радосну вест из Србије (или из Женеве, то је све једно), да су се Краљ Милан и Краљ Александар љуто завадили...

Сада нека се српска Влада хвали колико хоће резултатима свога рада, нека поред оних 6 милиона вишка, који је постигла у Монополима, износи колико хоће, да је и Управа Фондова, благодарећи њеној реформи, знатно коракнула напред, да њени фондови у злату износе 51,442.675 динара, да њени фондови у сребру износе 8,070.374 динара, да чист приход Управе Фондова за годину 1899 износи 2,472,741 динар — нека се размеће колико хоће својим заслугама за уређење државних финансија, за активни привредни биланс Србије, за удвојену стајаћу војску Србије и њено модерно наоружање, нека се хвали, како она учествује у сваком међународном цивилизаторском послу Европе, како је Србија достојно представљена не само на конференцији у Хагу него чак и на међународном конгресу противу туберкулозе у Напољу — све јој то неће помоћи, јер свемогућа велика православна Русија неће да зна за та мајмунисања „труломе“ Западу, она од свију балканских

држава тражи само слепу црногорску послушност свакој заповести из Петрограда, а Миланъ Обреновичь, његов син, и њихови „клеврети" одлетеће као да их није никада ни било, и у Србији ће, иншалах, у скоро настати опет радикалско alias руско царство.

Према томе су и радили српски радикали.

Српска Влада међутим, и ако је добро знала да јој над главом виси Дамоклов мач крајњег непријатељства велеможне Русије, гледала је своја посла, и држала се своје девизе „Србија преча од свега", вршила је своју дужност како је најбоље умела према ономе Fait ce que doit, advienne que pourra, а ја сам непрестано веровао у моћ свога свеспасавајућег „Laboremus!"

Међу пословима који беху на дневном реду, налазило се грађење локалних и грађење тимочке жељезнице, тражење капитала за те привредне инвестиције и за извршење великих радова за санирање Београда. Од преписке моје по овим пословима налазимо овде два писма Ђ. пл. Ђурковића и једно Др. Хаџи-Ристића, која показују са колико се тешкоћа имало борити у самим претходним корацима.

Пошто сам имао слабе наде да ће посредници бити у стању наћи потребне капитале за тако велика предузећа — као што се из Хаџи-Ристићевог писма види, мора бити да сам ја отворено исказао ту сумњу — то је биро за пресу добио наредбу да у Француској нарочито белгијској штампи развије што већу делатност, да не само политичким чланцима разбија неповерење према Србији, које још непрестано подржава онај део француске штампе, који прима своје инструкције из Петрбурга, него да нарочито стручним чланцима о постигнутим и намераваним реформама у Србији, о трговини, индустрији, пројектованим жељезницама, о богатству српских рудника, заинтересује француске, нарочито белгијске капиталисте, да лично проуче стање у Србији, те да се увере да би са користу пласирали своје капитале у привредне инвестиције у Србији.

Како је литерарни отсек Министарства Иностраних Дела извршио ову наредбу свога Министра види се из чланака који су у току априла 1900 изашли у Фран-

цуским листовима „Le Tout Liège“, „Paris“, „Le Moniteur des finances“, „La Meuse“, „Le Messager de Bruxelles“.

„Тамо они“ у Женеви врло су добро разумевали да би за њихове антидинастичке смерове било најопасније ако би Влади од 11 октомбра 1897 пошло за руком да оствари макар колико од свога програма, јер што би се више од њега остварило, то би све мање било изгледа за њихове превратне жудње. С тога је *„Слобода“ Ђеневска* (бр. 9 од 10 априла 1900) трудила се свима силама да контракарира све Владине покушаје да придобије страни капитал за инвестиције у Србији. Ево шта пише о привреди у Србији:

„Кад је дошао на Владу посинак султанов, разгласио је да ће да отвори једну нову епоху у развићу нашем. Сва ће му брига бити, рекао је, да Србију економски ојача, за даљи напредак оспособи. Да би то постигао, Владан је одмах призвао једног дописника „Франкфуртских новина“ и пред њим се расприч{а}о о својим великим плановима. „Ми имамо воље, завршио је, а надамо се да ће нас европске капиталисте, а на првом месту немачки индустријалци у извођењу важних задатака помоћи“. Мислио је већ да ће после ове изјаве његове сав слободни капитал немачки потрчати у Србију. Он се осмешкивао гледајући на све стране како се фабрике подижу, рудници отварају, железнице граде, земљорадња снажи. Чекао је чекао и после три године чекања у Београду је отворена цигло једна фабрика шећера. То је све што је успео да оствари, да преко пријатеља својих у Србију уведе. Чудновато је то аустро-немачко пријатељство којим се Владан и Милан поносе. Тим пријатељством пуна су уста, али празне шаке. Крај свег „уважења“ данашњег стања у Србији немачки индустријалци радије иду у Турску и у Африку, но што се одважују да новац свој код нас уложе. Поверење Немачке према Владану које је „Дн. Лист“, ту пре кратког времена, онако јако истакао, не иде даље од речи. До сада бар не видесмо никаквог стварног доказа тога поверења. Државне нам хартије стоје не може бити грђе, зајам нов никако да се закључи, крај свих напора Вукашинових, а о некаквом материјалном помагању радиности српске ни

помена. За три године Владан је успео само — да подигне једну фабрику шећера, али је за то српској трговини и српском занатлиству задао смртни удар законом о порезу. На то су се свели сви велики реформаторски радови љубимца Абдул-Хамидовог“.

Јадници, они не увиђаху да и једна фабрика више за Србију много више вреди него 20 година радикалског фразерства и династијашких ровења.

Други трн у оку беше патриотима у Женеви очевидни напредак војске под овим режимом у Србији. За то је и њу ваљало поткопавати. Ево како су то покушавали:

„Из Београда 7-ог марта датирано је једно писмо, које нам је стигло преко Беча. Потписат је „један виши резервни официр“. Он пише:

Господине уредниче,

У вашем цењеном листу „Слободи“ читам скоро редовно како осуђујете за све недаће и данашње несрећно стање у нашој јадној Србији само главног кривца злогласног Милана, а његове саучеснике никако и не спомињете. Ви међу тим свакако знате да ни један лопов ни харамија не би могао своја недела да изводи да му саучесници не помажу. А знате ли господине Уредниче, који су то саучесници злог духа Србијиног? Нико други но жалосни српски синови, жалосни српски официри. *Јер да није Атанацковића, Цинцар-Марковића, Ђукнића, Мостића, Јанковића, Ковачевића, Андрејевића* и осталих, који се данас возе на фијакерима, примајући масне плате из народне касе, а служећи народном душманину, тај злодух, тај крвопија народни неби се могао држати ни два дана а камо ли две године.

Добро би било, господине уредниче, кад би у вашем листу обелоданили и саучеснике поред главног кривца, те да их народ српски запамти, а и да Европа сазна да су данашњи активни српски официри противници свог народа, а помагачи и саучесници оног човека, који је закониту жену напустио, да би могао да утоне у калу деморала, који јавно краде народне милијуне извлачући ресор министарства војног испод контроле највишег ра-

чунског суда, човека, кога сва Европа зна као коцкара, блудника, пијаницу, развратника најниже врсте.

Докле је дотерала корупција и полтронство у кору официрском доста је да наведем само то: да се ни мало не буни свест једнога Соларовића, кад посведневно са Миланом истреса флаше шампањске, докле у исто доба његов школски друг и присни пријатељ, јадни Влајко Николић окован труне невин у затвору, а његова породица цркава без хлеба".

„Слажемо се потпуно са „вишим резервним официром" и ако верујемо да и у чиновима војничким има изузетака. На жалост ти су данас потиснути. Ми бисмо се од свег срца радовали, ако би нам се дописник чешће јавио, износећи народу српском поквареност у војсци. Ту поквареност на крају крајева опет Милан шири и подржава".

Јадници! Они се радују да што више чују о покварености у војсци српској, али она је под овом Владом била чиста као злато, била је крепак и снажан организам, који је силно растаో у свима војничким врлинама, тим првим условима за стварање и одржавање држава.

Читаоци су видели напред шта је значила мисија специјалних руских чиновника послатих у Софију и на Цетиње да прегледа финансијско стање Бугарске и Црне Горе. То мешање једне стране велике силе у *унутрашња* питања балканских држава, ваљало је представити, као срећу и успех тих држава јер „чега се паметан стиди, тиме се луд поноси". Ево какву спољну политику прижељкиваху и за Србију њени синови у Женеви:

„Беч 6. априла

С. — Овде су се озбиљно забринули. Мислили су да ће руска дипломација вечно да трпи изазивање бечких политичара. Чинило им се да ће Муравјев, у интересу балканског мира, који је Русији данас неопходан, мирно и даље гледати, како се Аустро-Угарска у Србији утврђује. Подржавали су и све даље туткали Милана, уверени да ће се у Петрограду све то олако узети, кроз прсте прогледати. Данас увиђају да су се грдно преварили и вољни су, да и Милана и Обреновиће жртвују,

само да даљем подизању непосредног утицаја руског сваки морални ослонац одузму.

Долазак руских државних саветника у Софију и Цетиње бацио све званичне кругове бечке у велику забуну. Сада су се сетили руско-аустријског споразума од 1897 године. Траже од дипломације руске да се она тога споразума придржава, да се у унутрашње ствари балканских држава не меша. Чудновато је да се до сада нису старала, та језуитска браћа бечка, о томе споразуму. Мимо тога споразума, на супрот њему, упутили су они Милана у Србију, дали му власт у руке, подржавали га у свим обестима. Званични листови, органи влада бечких и пештанских, поздравили су одушевљено сва разбојништва главног команданта, све напоре његове да угуши и најмање тежње за унутрашњом и спољашњом самосталношћу. „Пријем, који је краљ Александар нашао у Бечу, биће му доказ колико се рад његов поштује и цени“. Тако је писао „Пестер Лојд“ одмах после крвавог суда београдског. И тиме је у неку руку изражен програм политике аустро-угарске на Балкану. Ова лукава сусетка наша подржава покоље и пљачку, радује се Сливницама, одушевљава удешеним атентатима. Сав рад њен састоји се у стварању и изазивању нереда, сва нада њезина то су Александар и Милан.

Руска дипломација решила се најпосле да одговори на ова изазивања бечких језуита. Било је већ и крајње време. И каква је грдна разлика између рада руских и аустријских политичара! Изасланици руске владе у Софији као и на Цетињу далеко су од помисли да изазивају нереде, да владара туткају противу народа или ма и противу једне странке. Они су на против дошли да споразум између Круне и поданика још и боље зајемче и утврде.

Задатак им је да финансијско и опште привредно стање обеју државица балканских извиде, да пронађу стварних лекова за побољшање њихово. Русија се уплиће не као непријатељ напретка тих земаља, већ као одани пријатељ њихов. Стара се да се у тим покрајинама славенским дође до неке стабилности, до неке чврсте материјалне подлоге за даље усавршавање. Без сумње не

чини то Русија без икаква сопствена интереса. Данашњи рад њен одговор је на безобзирности аустро-угарских језуита. Она се тих мера данас свакако не би прихватала, да није била изазвата. Пажња њена прибрата је на далеком истоку. Тамо су за сада велики интереси њезини. Али Аустро-Угарска је политиком својом у Србији претерала била сваку меру и даље ћутање дипломације руске било би самоубиство.

Начин, на који се Русија умешала у ствари балканске највише је дирнуо званичне кругове овде и у Пешти. Да су изасланици руски дошли на Цетиње и у Софију па, као оно Милан, изазвали неред и покољ, језуите бечке би се радовале. Али је Русија и сувише паметна. Она је изасланике упутила да на јачању привредне моћи државица балканских пораде и тиме је успела да народ у њима за себе задобије. Нама у Србији нарочито показала је она тиме колика је разлика између руског братског и аустро-угарског, крвничког утицаја. Видећи како Русија поступа са Бугарском и Црном Гором, ми ћемо морати још више мрзити Аустрију и проклињати Милана. А Русија је то и хтела. Паметна политика“!

Да задичимо ову киту антидинастичког женевског цвећа доказима „Слободе“ да су Краљ Милан и Д-р Владан — анархисте:

„Ако међ Србима има анархиста, не треба их тражити у редовима нашим. Они су тамо око Милана и Владана, користе се владалачком моћи својом и стварају неред на све стране, Пред њима нема више ничег светог. Рука њихова дохвата се свега, руши све. Те круписане анархисте учиниле су дар мар у лепој отаџбини нашој оскрнавиле и најскупоценије тековине Србинове. Опкољене жандармима, и војском, оне су уништиле устав и све законе, утврдиле владу песнице и тесака. Финансије су растројене, привреда разорена, материјална моћ српског народа сломљена. Правде ни правице нема, судови су постали заштитници пљачке и отимања. Школа не служи више ширењу просвете, већ стварању лицемерства. Учитељи се прогањају на све стране, њихов се углед намерно умањава. Чак ни црква више није храм божији, од ње су створили предикаоницу, са које се злочинства

последњих Обреновића славе. Вера, национални понос, поштење, све је под ноге бачено, са свим се тим безобзирно игра један пробисвет“.

„У Србији је анархија, какве повесница није забележила. Ништа није на свом месту, ништа се више не поштује. Груба самовоља потомака Милошевих постала је основ поретка. И према таквом стању у отаџбини нашој, задатак је наш јасно обележен. Заштићени сами од злобести Миланове, ми свим силама радимо да се она сломије. Не желимо ништа друго, до да у Србији видимо зајемчене оне основе државног живота, које су у целом образованом свету као неопходне признате. Хоћемо да се створи једна законска основа за даљи развитак. Боримо се противу насиља, тражимо да човечност заузме место, које је до сада свирепост Миланова заузимала. Ми нисмо сами који ту владавину нападамо. Да не говоримо о српском народу, који је са одвратношћу спомиње. Сам г. Голуховски, канцелар аустриски налази да та владавина не одговара моралним захтевима цивилизоване Европе. Он је то јавно рекао у делегацијама аустријским. Па кад се не устеже то да каже један хладни дипломата туђе државе, не можемо, нећемо се устезати ни ми, синови потлачене отаџбине.

Ми не мислимо да стварамо од Милана и Александра мученике политичке. Далеко од нас помисао да каквим трагичним завршетком спречимо онај ред недела, за која треба годинама да испаштају. Не. У нашим редовима нема места за Равашоле и Лукине. Ови би пре у служби Милановој каријере правили“. — —

Колико је истине у њиховом тврђењу да међу њима нема Равашола и Лукина доказује — касапљење Кнеза Михаила у Кошутњаку.

Ова изјава : да сада — међу њима нема мучких убица написана је, као што се у опште цела „Слобода“ писала, једино *за Русију*. Да ли за то што Стамбуловљев убијца Хаљу још уживаше руску пенсију, или што црногорске кнегиње на руском двору претпостављаху да раде за брата него за зета (по покојној сестри) и за његову децу, или за то што између Цетиња и Женеве не беше никакве погодбе, тек на горњу изјаву одјекнуло је из Русије овако:

„Са своје стране московски *Курјер*, коментаришући гласове о војној конвенцији између Бугарске и Црне Горе, додаје ово:

„Ако Србија на Бугарску завојишти, или ако ове двије државе ма којим поводом дођу у судар, ма и због Маћедоније, те бугарска и црногорска војска коопершу, српски народ, веле, неће се против Црногораца тући. На против, пријећиће на њихову страну и помоћи ће да се побједа извојује. Кад то буде, онда Данило заузима пријесто као српски краљ, и, по смрти очевој, нашљеђује Црну Гору и уједињује ове двије земље. Од Маћедоније добива — Стару Србију, призренски санџак.“

А Божа ти вјера, а браћо Руси!

Док је из Русије овако Црногорски престолонаследник намештан на престо Србије, као да је ова творевина српског народа и Обреновића Алај-бегова слама, дотле је у Србији гледао сваки своја посла. Краљ Милан је сваку партију нових пушака репертирака која је стизала, раздавао војсци и настојавао да се ова што скорије извежба са новим оружјем. Вукашин Петровић је гледао да утиша и углача последње валове које је изазвала „бура у чаши воде“ са порезом на зараду, старао се да увећа државне приходе, а док ови не стигну, довијао се како је могао да подмирује најпрече потребе. Како су приходи монополске управе за сами март 1900 дали 2,331.395, што је са приходима у јануару и фебруару износило за прво тромесечје ове године округлу сумицу од 6,234,372 динара, и како је од те суме за куповине и остале трошкове залегла сума од 320,942 динара, а за купон државних обвезница беше ремитовано дотичним банкама српских поверилаца 3,374.470 динара, то је Министар Финансија аконто овогодишњег вишка Монополских прихода за државу узео само 380.000 динара а оставио је у Монополској каси 1,482.902 динара у злату.

Живан Живановић проучавао је и одобравао статуте једне нове привредне Банке (савске) и дочекивао је велико друштво немачких индустријалаца, банкара и журналиста, који су првим возом Оријент-експресом из Берлина, дошли у Београд.

XXXI

ДРАГА МАШИН

Ова госпођа имала је чак и своју — библиотеку, којом се врло вешто служила за своје крајње циљеве, позајмљујући поједине књиге кућама, са којима је имала рачуна да одржава везе, и подвлачећи у тим позајмљеним књигама извесна места, на која је хтела да скрене пажњу.

Једну такву књигу беше госпођа Драга Машин послала и мојим дамама. То беху мемоари госпођице *Башкирцев* на француском језику. У тој књизи беше Драга подвукла два места. Прво се тицало добротворке Драгине, Краљице Наталије и гласило је овако:

„Та девојка, онако бедна у Ници, онако простачка са њеним црвеним образима и дебелим молдавским носем... Она је лепа, али та је лепота оне врсте, какву бих ја желела за моју слушкињу, да ми, обучена у необично одело, обува ципеле и да ме хлади са каквом великом лепезом. И гле, она постаде Краљица, и то Краљица у једном бурном времену, то ће рећи у тренутку неоцењивом *за амбициозне жене*. Сигурно је, *њој је осигурано место у историји*".

Друго место у овој књизи, које је Драга Машин нарочито подвукла, гласило је овако:

„Не треба ништа темељно радити, па да се опет дође до среће. *Не треба рачунати ни на пријатељство, ни на благодарност, ни на верност, ни на поштење*, него се треба дрско издићи високо изнад свију људских ситница и зауставити се између њих и Бога. *Треба живо отимати од живота све, што се може од њега ишчупати, не треба пропустити ни један тренутак задовољства, треба себи створити живот удобан, величанствен, треба се апсо-*

лутно издићи изнад свију осталих, треба бити силан, да, врло силан, па ма на који начин се до тога дошло.... Онда те цео свет поштује, јер те се боји, онда си *јак*, а то је *врхунац људске среће*, јер онда сви други људи имају брњицу подлости на устима, па те не уједају више".

Ово нихилистичко, женски сладострасно и до беснила амбициозно вјерују — јако се допадало бившој дворској госпођи Краљице Наталије, њеној Dame d' honneur!

Кад сам ово видео, ја сам решио да жена, којој се допао овако дивљи усклик егоизма није за друштво поштених жена, и зато Драга Машин није звата на посело, које је било у мојој кући после дипломатског ручка даватог у част барона Хајдлера.

Али Драга Машин није хтела разумети шта то значи, или ако је разумела, није она хтела тако олако да прекида односаје са дамама у кући Председниковој и она одмах пише мојој жени овакво писмо:

„*Недеља*

„Драга Госпођо,

Да л' Вас не бих узнемирила ако би дошла к Вами сутра мало раније од осталих гостију[1] (или у 3—1/4 4)? Имала бих са Вама да говорим односно једног гадног анонимног писма, које сам добила и чија је садржина такова, да Вам је не могу прећутати, и ако ћу Вам морати са тим једа причинити, што ће ми веома, веома жао бити, и за то сам премишљала да л' да Вам у опште говорим о томе; види се да иде на то *да нас заваде*, што ћу му на сваки начин моћи осујетити (једна се реч не може прочитати) покушај тиме, ако Вам кажем како се изражавао, и тим нам само јасније доказао, колики се нитков крије под маском „красног пријатеља".

Опростите ми, драга госпођо, што ћу Вам сасвим нехотично морати учинити непријатност једну, и верујте да то чиним само за то што *од свег срца желим* да ме и у будуће толико волете као што Вас воле

Ваша **ДРАГА МАШИН**"

Ово очевидно беше некаква женска сплетка. Да бих је одмах пресекао, и да би својој кући уштедио нову

[1] Госпођа Ђорђевић је примала сваког понедеоника после подне.

посету госпође, којој се тако допадају цитирана начела госпођице Башкирцев — ја се, и ако против воље, реших да учиним, нешто што ми је до сада било врло непријатно да учиним први пут што до сада никако нисам хтео учинити, да посетим госпођу Драгу Машин...

И одох у кућу, у којој је сада становала „пријатељица“ мога Господара.

Мора бити да српска Помпадура није рачунала да ће одговор на њено писмо бити овако неочекивана посета, и према томе није се била договорила са ким треба, како да удеси разговор са Министром, који је спреман за његову жену, и кад су госпођи Драги јавили, да је дошао Председник Министарства, она га је дала молити да извини што га не може примити, јер је болесна и у постељи.

На то сам отишао право Краљу и показао му горње писмо, па онда рекох:

— Господару, ја немам времена да се бакћем чак и женским интригама. Када су ми моји показали ово писмо, ја сам одмах отишао сâм да видим шта је? Госпођа Машин ме није могла примити, јер је болесна. Зна ли Ваше Величанство шта има у том анонимном писму? Ако зна, молим покорно да ми каже, јер ја ћу тешко имати времена да одем још један пут до госпође Машин. —

Краљ је био необично љубазан са мном, уверавао ме је да, и ако зна за то анонимно писмо, не зна његову садржину. Ова изгледа да је тако одвратна да госпођа Драга није хтела да је покаже ни њему самом, али на сваки начин та је садржина таква, да Председник Владе треба да се са њом упозна. Краљ ме је молио да се не љутим што ме госпођа Драга није могла примити, јер је одиста болесна, али она ће, чим устане, бити срећна да ме прими, и одмах ће ми јавити кога дана и у који сахат ће ме очекивати.

— Ја бих Вам, драги докторе, био веома обвезан ако би се, после тога, ипак потрудили још један пут до госпође Машин. Тиме ћете не само њој учинити част, него и мени велико задовољство, јер Ви не знате колико ја ту госпођу волим и поштујем. Ја сам уверен да ћете Ви, после првог опширнијег разговора са том дамом, до-

бити о њој са свим друго мишљење него што га можда имате сада слушајући о њој само непријатељске клевете?

— Добро, Господару. Ја нисам мислио ићи к њој још једаред. Али кад је то изрична жеља Вашег Величанства, послушаћу. —

После три дана Драга Машин пише госпођи Ђорђевић овакво писманце:

„*Четвртак*

„Драга госпођо,

„Господин супруг Ваш изјавио је жељу да самном говори поводом писма оног „красног“. Ако могне доћи к мени било у суботу око два сахата, или у недељу пре подне, радоваћу се да га видим.

„Тако жалим што сам ономад, кад је долазио, мојом слабошћу била спречена да га примим — била сам у кревету са веома јаком грозницом, — и молим Вас, драга госпођо, да ме извините због тог случаја.

„Надам се, да се госпођица кћи Ваша лепо провела на забави[1] и да ћете ми причати, како је све било. Јуче, опет због слабости, нисам могла примати, а неке госпође су долазиле и хтеле су да ми причају о тој забави, но на жалост нисам их могла видети, нити задовољити моје интересовање о истој.

„Верујте, драга госпођо, да Вас много воли

Срдачни поздрав госпођици Ваша ДРАГА МАШИН“

У суботу у 2 сахата по подне отишао сам да посетим госпођу Драгу. Сада су ме очекивали. Чим сам ушао у њен стан, осетио сам по мирисама, којима је била испуњена атмосфера у њему, да је жена, која ту станује, добро знала физиолошко дејство извесних парфема на Nervus sacralis medius. Још више ме је о томе уверио мирис, који ме је обавио, када ми је госпођа Драга, свежа као да је сад из купатила, и обучена у једну matinée-хаљину, ваљда јединствену у Београду, изашла у сретање да ме поздрави. Једним грациозним покретом руке, позвала ме је не више млада, али још увек „пикантна“ удовица Светозара Машина да седнем поред ње на канабе и представила ми је једног младог госпо-

[1] То је она забава, на коју Драга није била звата.

дина, који се затекао у салону и који беше устао са свога табурета, када сам ја ушао.

— Допустите, Господине Председниче, да Вам представим нашега младог песника г. Цветка Јаковљевића, који је тако љубазан те пробама свога несумњивог дара покадшто скрати дуге часове самоће једној сиротој удовици, коју су иначе напустили и Бог и људи, јер није више ни лепа ни млада... —

Док се младом песнику на лицу огледао ужас од бласфемије изражене у овом грубом fishing for a compliment — ја се учиних да га нисам ни чуо, и задовољих се да кажем само:

— Познајем ја г. Јаковљевића. Добар дан г. Цветко — и пружих му руку.

— Гле? А од куда Господин Председник већ познаје тако младог чиновника, који је тек ступио у службу, па и то на жалост у царинску службу, тако прозаичну за једног песника? —

— То је врло просто, госпођо. Г. Јаковљевић је не само песник и цариник, него је и одличан учитељ српскога језика, и он је био тако добар да мог најмлађег сина, кад смо се вратили из Цариграда, спреми за пријем у српску гимназију, што је тако добро урадио, да сам му врло захвалан за то, и ако он буде тако исто добар цариник, као што је добар инструктор и корепетитор — онда не треба ни мало жалити што је он ушао у ту струку, јер ће он и у њој направити лепу каријеру. —

Млади песник се скромно поклони а његова лепа протекторка уздахну, како је штета што такав таленат мора да пропада у ђумруку, кад наша дипломатска струка и онако нема много подмлатка, а и што има, то су махом млади људи без потребне финоће у опхођењу, тако потребне за кретање у вишим слојевима друштва и т. д.

Како ја нисам хтео да наиђем на ову тему, јер не бејах дошао да разговарам о талентима г. Цветка Јаковљевића, па сам према томе, за време овог панегирика, разгледао небројене слике Краљеве са својеручним дедикацијама, којима беше претрпан овај иначи врло рафинирано намештен салончић, то је г. Цветко одмах до-

казао да је човек финих манира, јер он у брзо устаде и опрости се, па оде.

Да ли је се г. Цветко случајно десио баш тога дана и у то време у салону г-ђе Драге, када је она очекивала посету Министра Председника, или је он сваки дан имао обичај да ублажава тужну самоћу сироте удовице, или је нарочито позват у то доба да његово присуство даде госпођи прилике да пред једним књижевником и песником у пенсији — покаже своју високу општу образованост и љубав према поезији — све то није ме се тицало и чим се госпођа Драга, испративши Цветка до врата, вратила на своје место, одмах уђох in medias res.

— Ви сте, Госпођо, имали доброту писати мојој жени о некаквом анонимном писму, које сте добили и желели сте да јој га покажете. Ја сам нашао да таква анонимна писма, у данашње време, могу потицати једино из политичких побуда и да према томе могу пре заинтересовати политичара, него његову домаћицу. С тога сам дошао да Вас замолим да будете тако добри мени показати то писмо. —

— Ах, да — будила се госпођа, као није знала од куда ова посета.

— То је писмо одиста морало потећи из политичких побуда, којима је циљ да најпре завади мене са Вашом госпођом, знајући да ће после тога охладнети и пријатељски односи између Краља и његовог првог Министра, што је даља мета ове интриге. Ја жалим јако што је садржина тога писма такве природе, да га ја као жена и поред најбоље воље не могу да покажем никоме другом, осем једино опет каквој жени. Зато га нисам показала ни Краљу, и зато сам хтела да га покажем само Вашој госпођи. Али кад сте се већ лично потрудили до мене, за што сам сам Вам, Господин Председниче врло захвална, ја ћу Вама казати бар оно што се Вас лично тиче у томе писму, а после ћу Вам показати и куверат писма да по рукопису познате, са које се стране ради да се баци завада између Вас и Краља. —

„Молим" рекох. Драга Машин извади из џепа једно писмо, па држећи га обема рукама оштро гледајући мени право у очи настави:-

— Анонимни писац тврди да Ви г. председниче живо радите на томе да *ја будем протерана из Србије*... —

Грохотом се насмејах.

— Тај Ваш анонимни достављач, госпођо, нема великих способности за интриганта, јер му је та измишљотина сувише неотесана. То је очевидно жена, јер да је човек, и то човек који иоле зна законе у овој земљи, знао би, да се нико од грађана њених не може протерати. Да је тај достављач политичар, он би знао да ја осуђујем и оно неколико случајева, у којима је после атентата на Краља Милана неколико радикалаца полицијским путем уклоњено из Србије, и онда би знао и то да никакав паметан човек неће веровати, да ћу ја сам урадити оно што осуђујем, и да ћу чак протеривати жене, које са политиком немају никаква посла, а камо ли да су што скривиле. —

— Погодили сте да је писац овога писма жена, која од свога мужа сазнаје све што се ради у Двору и у Министарству; она зна нпр: да сте Ви пре неколико дана наваљивали на Краља да помилује све емигранте, а нарочито да допусти Јови Жујовићу да се врати у отаџбину. —

Ја се зачудих.

— Ca, c'est fort par exemple! Ја нисам ни с ким говорио о томе осем са Краљем. —

— Па ипак она то зна, као што зна да мени Краљ све прича, па да би ме уверила да Ви одиста радите на томе да ја будем протерана из Србије, она је и то метнула у своје писмо... —

— Ама, по Богу, какав ја државни или лични интерес могу имати да помислим на Ваше протеривање из Србије? —

— Она вели да сте се Ви уверили, да сам ја сметња Краљевој женидби и да за то морате да ме уклоните из земље! —

— И из тога се види дуга коса, а кратка памет. Она заборавља да сте Ви добра Српкиња, која никада не би била у стању да својој отаџбини направи такву штету, а сигурно није никада читала историју, кад не зна да су многи Краљеви имали врло интимне пријате-

љице, које су њихову бујну младост чувале да не удари недостојним странпутицама, али да ниједна од њих није омела ниједнога од тих Краљева, да се у своје време ожене онако, како је у интересу престола и државе. —

Драга Машин била је после ових речи, или се бар правила да је, тронута до суза. Она ме ухвати за обе руке и узбуђеним гласом рече:

— Хвала Вам, Господине Председниче, на такту пуном нежности, којим обележисте моје пријатељство за Краља. Будите уверени да се нећете никада преварити у очекивању, да ће Луњевичина ћерка увек и пре свега бити добра Српкиња. —

— Ја радо у то верујем, госпођо, и за то сам и до сада увек одбијао на сувишну ревност лаковерних пријатеља све што су ми противу Вас доносили, и докле год Вама буде отаџбина дража од Вашег личног задовољства, па чак и од каквог озбиљнијег осећања, дотле Ви можете бити мирни и без бриге. —

— Хвала Вам, Господине Председниче. А сад погледајте овај рукопис па ћете сигурно одмах познати, ко ради на томе да Вас завади с Краљем, — и Драга извади писмо из куверта, писмо мету у џеп а куверат пружи мени.

Гледао сам и загледао свако писме тога рукописа, па најзад рекох.

— Овај ми је рукопис сасвим непознат. —

Драга се фино насмеши.

— То пише једна моја рођака, али пошто она из ниске освете, што сте у Вашој ратној историји изнели њеног мужа у његовој правој вредности, хоће да лиши Краља његовог најбољег пријатеља и највреднијег Министра кога је до сад имао — ја нећу да је кријем па да ми је сто пута род. То је рука госпође генералице Атанацковићке. —

Одмах устадох са канабета, узех цилиндар са рукавицама, па рекох:

— Извините, Госпођо, али ја у то не верујем. Ја истина нисам никад видео рукопис госпође Атанацковићке, али њу знам добро. Њен је језик бритка сабља, али она никада не бије мучки, с леђа. Она је мени за старе рачуне између мене и њеног мужа често скресала у

брк све што јој је било на срцу, али то није жена, која ће се *икада* понизити да пише анонимна писма ма коме а најмање оваква, као што велите да је ово. Госпођо... —

— Ви сте господине Председниче — говораше Драга Машин испраћајући ме први и последњи пут — идеалиста, који све људе суди по себи. То је у животу опасно, а на Вашем данашњем положају нарочито. Будите тако добри препоручити ме Вашим дамама на дому. —

Када сам сео у кола, учинио сам нешто са свим банаћански.

— Тфу ти пропаст са женским гадостима. —

Једно ми сада беше јасно, а то је, да и онај рок од три месеца, који је сам Краљ одредио у последњем разговору као рок за његову женидбу, треба по могућству скратити. И чудан случај! Кад сам дошао у своје Министарство и засео за „тезгу“, нашао сам на њој читаву хрпу писама, међу којима нисам слутио да ће бити и једно из Берлина, које ће ми дати прилике да понова ургирам женидбу Краљеву.

Посланик Србије у Берлину приватно ми пише:

„Драги Владане

„Берлин, 14 априла 1900 год.

Јуче сам био код грофа Билова да ургирам ствар о пријему наша два официра у Ратну Академију. Рекао ми је, да то још није решено, и обећао је потпомоћи од његове стране. После смо говорили о политичком стању код нас. Мило му је што је стање сад консолидовано, што му је и барон Векер Готер говорио, и што су финансије у ред доведене, па онда додаде: сад треба настати да се Краљ ожени, јер је династија остала само на Њему и на Краљу Милану, а то је мало. Ја сам му на ово одговорио, да је то заиста прека потреба, но изгледа ми, да Његово Величанство за сада нема велику вољу за женидбу. Можда мисли, да његов отац није био сретан, што се млад оженио, па зато неће још да се жени. То може бити неки разлог, рече, али није довољан, кад се помисли, да је Династија само на њима двојици остала, зато треба ипак настати, да се Краљ што пре ожени.

Ово ти јављам ради знања, да се овде интересују о женидби Његовог Величанства, а о прекој потреби женидбе и сам си и сувише убеђен.

При растанку ме је гроф Билов замолио, кад пишем у Београд да га zu Füssen legen Његовом Величанству Краљу.

Прими, драги Владане, најсрдачнији поздрав од твога искрено оданог ти старог пријатеља М. М. БОГИЋЕВИЋА“

Ово ме је писмо тако изненадило, да сам одмах написао Посланику Србије у Берлину како сам се много зачудио његовом одговору, који је дао грофу Билову, када је овај стао доказивати потребу да се Краљ ожени. Подсетивши га на последње разговоре, које је Посланик имао са својим шефом о важности тога питања, чудим се његовом одговору и молим га да у продужењу, на истом табачићу, јави, зашто је тако урадио:

Г. Милан М. Богићевић је, чим је то писмо свога шефа примио, на њему у продужењу написао свој одговор.

Ево како гласе та два писма на једном табачићу:

„18 априла 1900 год.

Драги Милане,

Примио сам твоје писмо од 14 ов. м. и *много сам се зачудио* одговору, који си дао грофу Билову, када је *он* стао доказивати потребу да се Господар ожени. Ти знаш из наших последњих разговора, да ја од питања о женидби Господаревој правим државно питање првог ранга, ти се са мном у томе слажеш, и када ти Министар најмоћније државе у центру Европе, сâм, из своје иницијативе излази на сусрет у томе питању, ти, у место да оберучке прихватиш ту срећну околност и да потражиш његову помоћ за што брже и што срећније решење тога великог и за будућност Србије судбоносног питања — одговараш, да „Његово Величанство за сада нема велику вољу за женидбу“ и пушташ да ти граф Билов тај разлог комбатира!

Молим те да ми одмах и то у продужењу овога писма, на истом табачићу јавиш: зашто си упустио овако ретку прилику, која ти се пружила да питање о женидби Господаревој помакнеш напред, да ми кажеш за што си онако одговорио?

С поздравом твој пријатељ
Д-Р. ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ.“

„Берлин, 24 априла 1900 г.

Драги Владане,

Према твојој жељи одговарам ти у продужењу овог твог писма.

Ти ме кореш што сам онако одговорио грофу Билову, који прекор примам, ако и ви примите да вам се пребаци, што ово питање, за које знам да сматраш за државно првог реда, нисте до сада живље покретали.

Ево ти разлога зашто сам онако одговорио:

Има већ две године како сам, по овлашћењу Његовог Величанства Краља, распитао овде за једну принцезу, која је у сродству са многим европским дворовима, а најстарија јој је сестра и Краљица. За исту се и Цар Немачки јако интересује, јер је у њеној фамилији и сестра Царева удата. Мени је лане једанпут а мојој жени више пута о њој Цар говорио, као доброј партији за нашега Краља. Ја сам у своје време о томе извештавао Његово Величанство Краља, но код Њега налазио слаба одзива, нарочито што није богата, и ако извесно неће бити без ишта.

Кад ми је гроф Билов поменуо женидбу Краљеву, извесно сам знао да ту принцезу има на уму, па знајући да Његово Величанство, на жалост, није за њу расположено, нисам смео улазити у разговор, ја нисам имао овлашћења да говорим ни за, ни против. У исто време хтео сам да спремим грофа Билова за случај ако Краљ не би хтео ову принцезу. Да је пак неће, најбољи је доказ што теби, као што ми изгледа, није ништа до сада о томе говорио. У осталом, мој одговор грофу Билову био је само одлажући, чиме ништа није покварено. Ако би Његово Величанство показало воље за принцезу, за коју се гроф Билов, а нарочито Цар Немачки интересује, ствар би се могла, извесно се надам, повољно свршити, а у противном случају, јако сумњам да би овде могли наћи искрене потпоре за другу коју партију.

Прими, драги Владане, најсрдачнији поздрав од твога искрено ти оданог пријатеља

М. М. БОГИЋЕВИЋА.“

Кад сам прочитао, како Богићевић мене и моје другове у Министарству прекорева, што до сада нисмо живље

покретали питање о Краљевој женидби ја сам се горко насмејао.

Читаоци ове књиге знају, да сам још онога часа, када ми је поверена мисија да саставим Министарство, покретао баш то питање, и колико сам пута ургирао његово решење док нисам на нову годину 1900 од њега направио кабинетско питање, и док нисам изјавио да ћу одступити с владе, ако се Краљ до краја ове године не ожени.

Сада сам тек разумео, каква беху она писма, која је Богићевић писао непосредно Краљу и слао у својим извештајима Министру, која сам ја имао лично да предајем Краљу и о којима Краљ није хтео никад ни речи да каже ни своме првом Министру.

Када сам прочитао овај одговор Милана М. Богићевића, извадио сам један лист хартије из чекмеџета, који ми је у своје време оставио као промеморију барон Векер Готер, немачки посланик у Београду, и на коме беше списак махом немачких принцеза, које би могле бити кандидаткиње за будућу Краљицу Србије, поред руске принцезе Олге и црногорске Ксеније.

На томе списку, на коме је руком барона Векер-Готера написано неколико објашњења о пореклу неких принцеза, налазимо да су мојом руском нарочито забележене две принцезе из куће Брауншвајг Линебуршке (иначе Кумберландске) и једна из дома Шаумбург-Липе, секундо генитуре у Находу. Код ове принцезе Александре, рођене 9. јуна 1879, налазимо белешку „оба двора“ — што значи да је та принцеза род и с Аустријским и са Немачким Владалачком Домом.

Овај списак беше очевидно из прве године мог председниковања, јер на њему фигуришу и неке принцезе које су се међутим већ удале, као н.пр. велика кнегиња Олга и војвоткиња Јута из Дома Мекленбург-Стреличког.

Али из овога списка не могох наћи која је кандидаткиња Берлинског Двора. За то сподбих Богићевићево писмо и овај баронов списак, па одох право Краљу.

— Које добро докторе? —

— Није добро Господару. Ја се налазим у ситуацији оног Смедеревца, који је пао у Дунав, па га до-

чепао точак једне од оних воденица на чамцима, те га час у воду загњури, час из воде извуче, на доглед многобројним његовим суграђанима, који с обале равнодушно гледају и слушају, како он виче: опет ја, браћо Смедеревци!

— То значи да мој драги доктор хоће опет да ме гњави са питањем о мојој женидби? —

— Валлах, Господару, није ни мени ласно враћати се увек на једно питање, са којим сам сигуран да ћу Ваше Величанство против мене самога расрдити, али шта ћу када ми је таква verfluchte Pflicht und Schuldigkeit. Хајде што Ваше Величанство моје дипломатске способности у проводаџилуку за једну Краљевску женидбу ставља на исти ниво са онима, које је у томе послу показао један генерал, то је ствар личне оцене Вашега Величанства, и ако ми се таква оцена не допада, ја могу узети капу па ићи кући. Али кад је Ваше Величанство већ имало више вере у дипломатски такт свога рођака и Посланика на Берлинском Двору, и када га је овластило да распита за једну принцезу, која је род са неколико владалачких дворова, и чија је сестра већ краљица; кад је г. Богићевић не само распитао него се уверио, да је сâм Цар Немачки нашао да би та принцеза била најподеснија прилика за Ваше Величанство, онда се могло с правом очекивати, да ће повереник Вашега Величанства у тако деликатном питању имати све потребне инструкције. Кад сам ја последњи пут разговарао са г. Богићевићем и када сам му обратио пажњу на то да је женидба, и то што скорија женидба Вашега Величанства, државно питање првога ранга, он се не само са мном сложио у томе, него ми је дао наслутити, да он нешто на томе ради и да има изгледа на успех. Не хотећи да будем индискретан ја нисам ни покушао да сазнам оно, што ми он сâм није смео казати, пустио сам га да он ради што је започео, кад има изгледа на успех, јер овај је за мене био главно. Кад сам у Милановим рапортима почео почео добијати и његова строго поверљива писма за Ваше Величанство, ја сам их предавао у руке, и нисам био ни мало фроасиран, што ни од њега ни од Вашег Величанства нисам сазнавао ништа о фазама, кроз које је пролазило питање, за које ја имам

да понесем одговорност пред народом и пред историјом. Задовољавао сам се што видим да се на њему ради, и рачунао сам да ће ми се саопштити колико треба, чим ствар изађе из оквира преговарања између рођака. Тако је било. Кад је сâм Канцелар Немачкога Царства стао да говори о томе питању са Послаником Србије, онда овај није могао да тај разговор не саопшти своме шефу, и учинио је то у поверљивом приватном писму. Одговор, који је г. Богићевић дао грофу Билову, тако ме је поразио, тако ме је разочарао у мојим очекивањима, да сам одмах потражио од њега објашњење таквог његовог држања. Данас сам добио његов одговор. Он ми је просто разорио наду, да ће се Ваше Величанство оженити у року који је благоволело, у нашем последњем разговору, само одредити. —

И сада пружих Краљу ову преписку са Богићевићем.

Краљ прочита сва три писма па онда рече:

— Када ме је Милан Богићевић пре две године, ослањајући се на наше сродство, окупио још жешће него Ви да се женим, ја сам га, да бих га скинуо с врата, овластио да се *распита* за једну принцезу, али као што видите *само да се распита и ништа више*. Али он, а нарочито његова Перка, да се направи важна, прекорачила је то овлашћење. Кад је Цар на једном балу или пријему у Двору, налазећи се у невољи да и српској посланиковици каже „âго нек јој је дрâго“, он јој је, знајући да се свака старија жена радо бави проводаџилуком, казао како би време било, да се њен Краљ ожени. Знајући из сопственог искуства, јер и сам често разбијам главу, шта ћу да кажем стотинама људи и женâ, које на дворским пријемима треба да ословим, колико такви разговори значе, ја првом рапорту Милановом о томе Перкином разговору с Царем нисам придавао веће важности, него што он може имати. Али Перка ипак није мировала. Када је израдила, да Цар дође чак на концерат, који је Београдско Певачко Друштво давало у Берлину, и када је Цар, било из поменутих разлога, или за то што има некакву сироту рођаку, којој би желео помоћи да направи добру партију и да постане Краљица, опет додирнуо то питање, она се за то дочепала обема ру-

кама. Кад ми је Милан послао извештај и о томе, ја сам већ видео да треба да пустим мало хладне воде на ту претерану ревност његове јаче половине. Ето од куда је Милан морао да одговори грофу Билову онако, како је одговорио. Али при свем том, драги докторе, не треба ту ствар да узимате сувише трагично, јер ја остајем при ономе што сам Вам последњи пут обећао, и ја Вам ево понављам: да ћу се за 3 најдаље 4 месеца оженити. Да бих Вам доказао да ја не кријем од мога првог Министра ни тако интимну ствар, које се мене лично највише тиче, чим она изађе из оквира академског разговора, чим се ја одиста на нешто решим, ево ћу Вам казати процедуру, које се мислим држати при решавању тога, како га Ви сматрате, државног питања првог ранга. Та ће Вам се процедура, надам се, јако допасти, јер је она са свим у традицијама нашег народа. И ја ћу да се женим онако, како су се женили наши стари. И за мене ће отац тражити ђевојку, са свим по Вашим тамо народним пјесмама, т.ј. он је неће тек тражити, она је нађена, мој отац имаће само да финализира целу ствар, и да lege artis запроси њену руку за свог узвишеног и т.д. сина. Не бојте се, докторе, да ће испасти каква год mésalliance, јер Па̂па је у том погледу тугаљивији и од Вас. Ја Вам име те принцезе само зато још не казујем, што нисам сигуран да ли у преговорима о детаљима, о религији, о миразу ит.д. неће искочити какве тешкоће, које могу довести у питање цело решење, или га бар одложити, а ако би се ствар покварила, било би за девојку врло незгодно ако би, изван преговарача, ико знао да се она смерала, па се није успело. Ја сам уверен да ћу мога првог Министра потпуно обезбрижити, ако му дам доказа да сам се ја, после дугог премишљања да са женидбом не прођем као мој отац, дефинитивно решио да се женим, и то да се ове године оженим.

— Сасвим, Господару, то ће ме потпуно ослободити једне велике и тешке бриге.

— Е па лепо. Ево Вам тога доказа. Па̂па мора ове године ићи у Карлсбад, јер му је лањски атентат осујетио намеру да се лечи. Зато његов пут преко Беча неће никоме пасти у очи, нити ће се његова аудијен-

ција код Цара моћи тумачити другчије него као дужност куртоазије. Међутим Па̑па ће том приликом имати од мене *формалну мисију* да са Царем Францом Јозефом сврши питање о мојој женидби, за коју се интересује и он и Цар Немачки толико, да ће можда обојица помоћи, да моја будућа донесе мираз какав приличи будућој Краљици, ceci, bien entendu, entre nous. Како и Ви морате ове године у Маријенбад да се лечите од многог седења за писаћим столом и од последица костирања у Двору, како и Ви морате кроз Беч, Ви ћете сигурно видети грофа Голуховског, и при свем том што са њим *не треба Ви да почнете* разговор о мојој женидби, Ви ћете видети да ће Вам он сам, из сопствене иницијативе говорити о томе, па ћете се онда смирити и мене оставити на миру, јер су ми ови разговори изашли већ на врх главе. —

— Ја сам после ове изјаве Вашега Величанства већ сада потпуно миран. Покорно благодарим за овај нов доказ узвишеног поверења, који ми је дат у овом саопштењу, које ћу ја умети ценити и чувати као највећу тајну од сваке и најмање индискреције, јер знам колика би могла бити штета од ње. Ја више нећу досађивати Вашем Величанству са овим питањем докле год оно само не нађе за потребно, да ми о њему штогод помене. —

— A la bonne heure, драги докторе — рече Краљ и пружи ми руку.

Тако је свршена ова аудијенција код Краља.

Сутра дан, када је управник београдске полиције, државни саветник Риста Бадемлијћ, по уведеној практици, пре свог одласка у Двор, дошао у моју канцеларију да ми реферише шта има да рапортира Краљу, Риста је наједанпут, и без икаквог повода рекао ово:

— Ама, Господине Председниче, она моја ку̑ма као да ће нама свима да добро запапри чорбу... —

— Каква ку̑ма Ристо? —

— Та она Драга Машин... —

— Како и зашто би она имала рачуна да нама свима „запапри чорбу“? —

— Ама зар ви сви не видите, да је она Краља тако заћорила да он погибе сваку ноћ код ње? Зар ви сви не

знате, да га је она тако оманђијала да он, Краљ Србије, кад она неће да му отвори врата, по читаве сахате дрежди под њеним прозорима, и то ноћу, на сваком кијамету, и мољака докле га она не пусти унутра. Зар ви нисте никада помислили на то, да Краљ на том ноћњем ашиковању у пустој улици може погинути или бар од кијамета навући себи какву тешку болест на врат? —

— Знамо ми то све, мој Ристо. —

— Па опет не радите ништа да ту бруку и опасност спречите? —

— Не радимо, јер не можемо ништа урадити, јер би за сваки наш покушај у том правцу Краљ могао да нас усекне простим одговором да његово ашиковање не спада у надлежност његових Министара, а он нама не смета да се и приликом тих његових ноћних екскурзија старамо за његову сигурност, и *то* је Генчићева и твоја ствар, и колико ја знам, уза њ је увек Марко Цинцар-Марковић, чија сабља и револвер вреде колико и читава „партија“ гардиста, која га не може пратити кад иде својој јараници. У осталом ти сигурно имаш и преобучених жандара у околини, који на један писак Маркове свирајке за час могу бити на расположењу. У осталом, ако се добро сећам, ти си у твојој младости не само много пута дреждао по киши и снегу под прозорима твојих јараница, него си и многе плотове прескакао, па хвала Богу ниси зорли ни назебао, а камо ли сломио врат. Толико о сигурности Краљевој. Што се тиче „бруке“, ми не налазимо да је брука, што млад нежењен човек има љубазницу, што тера „белу лалу“, напротив налазимо да је боље да се сад истутњи, па после, кад се ожени да буде миран муж, који гледа само своју жену и своју децу. Који би од нас имао право да му пребаци што у пуној снази своје младости не живи као какав старински калуђер? Краљ, који зна у прсте чак и младост свију нас, тако би нам одговорио да би нам се пушила глава. То је једно. Друго: Наш је Господар не само млад и леп човек, него је и Краљ, еј, разуми, *Краљ*. Да он, не дао Бог, окрене по Милошевски, па да покуша довлачити у Двор сваку, која му се допадне, па макар она била из најпоштеније и најугледније куће српске,

шта мислиш, колико би их било, које не би подлегле искушењу да постану љубазнице младога и лепога *Краља?* Милош Велики није био више ни млад ни леп, када је чинио оне покоре и кад их је *могао* чинити само зато што је био *Кнез.* Зар би ти желео, да будућа Краљица Србије мора такође из пиштоља убијати љубазнице свога мужа, што је знатно допринело абдикацији Кнеза Милоша 1839. Зар није боље, што се наш Господар везао за једну, и то за једну слободну удовицу, која нема никоме да даје рачуна о своме владању, и за коју цео наш свет зна ко је и каква је, зар ти не видиш, да ми Драгу сматрамо као громовођу, који чува поштене српске куће од онога, што би тек била брука, срамота и штета за углед Краљев, а можда и опасност за Династију? Ето ти, Ристо, зашто ми, и ако све знамо, трпимо Краљево ашиковање с Драгом, од страха горега зла. Она се користи нашом трпељивошћу да за себе и за своје измами од Краља што више пара. Нека га, нек плаћа, барем неће навући на себе неку болештину, од које би после чак и његова деца страдала, јер то би била тек права несрећа и за Династију и за Србију. У осталом не бој се, Ристо, много било мало остало. Иншалах, Краљ ће се скоро оженити, па ће се свршити и та наша велика брига, а дотле твоја кума нема никаква *рачуна* да нама запапри чорбу. —

— Бога ти, Господине Председниче, зар ти и твоји другови мислите, да ће се Краљ оженити како *ви* мислите, док је њему Драге? —

— Ја сам о томе уверен. На нову годину Краљ је мени, на моје наваљивање, пред Краљем Миланом и пред свима Министрима свечано дао своју Краљевску реч да ће се оженити у току ове године. —

— А ја теби кажем, и упамти добро, Господине Председниче, што ћу ти рећи: Ова роспија је тако оманђијала Краља, да он верује као у свето писмо, да ни са каквом другом женском не може бити ни мушко а камо ли срећан, и ако Краљ одржи реч, коју вам је задао, он ће се оженити Драгом. —

На то сам се грохотом насмејао.

— Шта рече? Драга Машин — Краљица Србије? Е, то ти је, Ристо, џестоко испало! Ти си тако одличан

полицајац, да просто не разумем како ти не видиш, колики је апсурдум и само *помислити* тако што, а камо ли *изрећи*. Види се да се ниси много бавио психологијом, а најмање психологијом владалаца. —

— Недам ја моју практику за све ваше граматике, или како их ви тамо ваше теорије зовете. —

— Тако говоре сви, који су се морали пробијати кроз овај свет без теоријске спреме. Али ја ћу ти сад одмах доказати, зашто је такво чудо нечувено, од кога се ти бојиш, психолошки просто немогућно. Знам и ја да млад човек може да се тако лудо заљуби у једну женску, да је кадар за њу жртвовати не само цело своје имање, целу своју каријеру, све рођаке и пријатеље, него и сам свој живот, јер знам да има пуно самоубиства из тако необуздане, сумануте љубави, али све је то могућно само под једним условом, и док се тај један услов не испуни, т. ј. докле младић, који је тако лудо заљубљен, не добије „идол сердца свога“, па било то са свештеничким благословом или без њега. Чим тај бесно заљубљен младић макар само један пут задовољи своју „велику страст“, прошло је време и за саме лудорије, а већ суманутости услед презјелне љубави постају са свим *немогућне*. Е сад узми овај случај нашега Господара. Било да се он у његову Драгу тако лудо заљубио, или да му је Драга, као што ти мислиш, дала да пије роспијске траве, или да га је, како ми у науци кажемо, хипнотизирала тако, да њој за љубав заборави и на своје владалачко достојанство, и на све његове дужности које има као човек, син, Србин, Краљ, баш да допустим да је тако, и ако сам уверен да није тако, опет он је ту Драгу имао, и то *за паре*, и он је њу имао не само једанпут, што је код многих заљубљених младића довољно да се отрезне и да к себи дођу, него он њу има и дању и ноћу, кад год хоће, ево већ *толико година*, баш зато што му нико није сметао да је има колико год хоће, и сад је на место страсне, луде љубави дошла само комотна навика, која ће се са математичном сигурношћу што дуже траје све више засићавати, док не наступи пресићеност, и онда ће му бивши идол постати досадан. Ако Краљ данас још није пресит

Драге, он је зацело већ сит, и сад ако он нађе према себи прилику, па се увери, да ће са млађом и лепшом од његове маторе јаранице не само бити мушко него и много чистије срећан, заборавиће он Драгу, као да није никад ни била, и хвалиће Бога што је, извршивши једну дужност као Краљ, нашао своју праву срећу. И ти ми сада, када је Краљ Александар већ неколико година јео матору говеђину, доказујеш да ће се он сам пред Богом и људима обвезати да целога живота не окуси ништа друго, и да ће зато жртвовати и оца и мајку и све своје пријатеље и један политички систем, који он ево већ трећа година консеквентно држи, јер је од њега већ видео велике политичне хасне, да ће он за љубав тога бацити на коцку и саму своју династију и свој Престо, јер он није луд да не зна, да ниједан једини Србин не би отрпео, да га Краљ осрамоти таквом Краљицом?! Иди, молим те Ристо, у то не можеш ни ти озбиљно веровати, јер је то немогућно и по твојој практици, као што је немогућно по мојој граматици, како ти зовеш моју психологију. —

— Добро, добро, Господине Председниче, само пази да се не превариш и да се не кајеш, што си се много наслонио на ту твоју науку, јер ће онда бити доцкан. —

На томе се свршио овај необични разговор између шефа Владе и управника Београда.

Доцнији догађаји су доказали, да је практика Ристе Бадемлића била дањовиднија од „граматике“ Др. Владана, али они су били могућни само зато, што тај лекар није могао да као Председник Министарства од свога суверена тражи да види — његова геииталија, што је Др. Владан имао пред очима само могућности *физиолошке* љубави и *нормалних* полних односа, што је тек *после* катастрофе сазнао један анатомски податак, који је највише допринео убеђењу Краља Александра да само с Драгом може бити мушко.

Да је макар један од она два човека, који су знали за тај анатомски детаљ на телу Краља Александра, благовремено шануо само једну реч шефу Владе, а могао је, јер он по струци беше лекар, једна мала и незнатна хируршка операција дала би доцнијој историји Србије сасвим други облик.

Али они су ћутали; отац се стидео да помене једну махну свога сина, а није слутио, да она може бити узрок за патолошку љубав Александрову према Драги; онај други је ћутао, јер то беше secret professionnel.

И тако — невероватно и страшно је рећи, али је историјски факат — једна фимоза, експлоатисана руском политиком у Србији, упропасти једну владалачку династију, упропасти здраву политику једне државе и баци је понова у вртлог трзавица!...

Читава Краљевина за једну фимозу!...

XXXII

СТАЊЕ У МАЈУ 1900

Почећемо са *спољном* политиком зато, што су противници династије Обреновића и ванпартијског режима у Србији баш овога месеца запели били из петиних жила, да на томе пољу поткопају и династију и владу Србије. Они су за то потегнули стару своју секиру „*тајни уговор* између Србије и Аустроугарске“, којом је, као што смо видели и г. Жадовски замахнуо, чим је дошао у Србију. Онда је та секира посекла само г. Жадовског, али су српски антидинастичари сада имали обећање младочешких делегата да ће силно потпомоћи њихов нов покушај у самим Аустријским Делегацијама, па ако се не постигне протеривање Краља Милана из Србије, натераће се барем гроф Голуховски да се јавно одрекне Милана, а ко зна можда ће том приликом и сам Голуховски пасти, а сваки вашар је Младочесима добро дошао.

И младочеси су одржали своје обећање. Чим су се у Будапешти састале Делегације, и чим је заједнички Министар Спољних Послова пред њима изложио спољну политику Монархије за последњу годину дана, чешки делегати отпочели су своје нападе како на политику тројног савеза, коју су назвали излупаним клавиром који није више ни за шта, тако специјално на аустријску политику према Србији. Ево неколико проба:

Делегат Д-р *Пачак:* Министар нас уверава, да се није ништа променило у нашем положају на Истоку нити у нашем споразуму са Русијом. Ми морамо нарочито нагласити да између наше и руске политике на Истоку има једна велика разлика, а та је: да руска политика ужива симпатије свију словенских народа на Балкану, а наша је политика зарадила мржњу свију тих

народа. Авантуристичка политика, коју тера *Милан* у Србији осуђена је од целог света, па ипак ми смо они, који ту политику у Србији подржавамо. И за то нас мрзе балкански народи, они нас мрзе као протекторе Миланове.

Министар Спољних Послова гроф Голуховски: То није истина.

Делегат Д-р *Пачак:* Истина је, Превасходство, народ нас мрзи сигурно. И ако тамо букне борба, треба увек рачунати са симпатијама народним. У Бугарској нема *ниједне* политичке партије, која би се изјаснила за аустријску политику. Не стојимо боље ни у Црној Гори. Истина је да имамо ту једну утеху, што и Немачки Посланик у Београду подржава Милана, али он се држи у прикрајку, а нас гура напред. Немачка од тога ипак има ћара. Она добија лиферацију нових пушака за српску војску, за које аустријске банке дају потребне паре, а наш је чист ћар мржња народна. (Сад долази напад на тројни савез, па онда:) Цео чешки народ гаји крајње неповерење према Министру Спољних Послова. Чехе боли срце што морају да изјаве своје неповерење сину једнога братског народа, али они морају. Дао би Бог да се то промени, и да се Министар увери, да није радио у интересу Аустрије, када је помагао да се један веран и лојалан народ стропошта. Напротив интерес је државе, да сви они народи верно стоје уз Аустрију. Неко је рекао: Аустрија ће бити немачка или је неће бити. А ми велимо напротив само Аустрија, која се наслања на све своје народе, може бити јак бедем за нападе и с десна и с лева (Одобравање код Чеха).

Други чешки делегат *Кафтан*, говорећи о спољној политици Монархије, нашао је да се у пркос Министрове врло пријатне изјаве не може одрећи извесно нерасположење Русије. Узрок за то нерасположење лежи у држању аустријског Министарства Спољних Послова према Србији, Бугарској и Црној Гори, *а нарочито у особитој заштити, коју Аустрија указује Династији Обреновића* у једној земљи, коју је њен *зао дух, раскраљ* Милан *осудио на државну и привредну пропаст.* Насилна судска убиства (Justizmorde) извршена над радикалима толико заслужним за отаџбину, које држе у тамницама док у њима не пропадну; незаконита хапшења безбројних мир-

них грађана, којима се измишљавају политичке кривице; увођење једне порезе на зараду, која просто дави (Erdrosselungsteuer) и ради које многи трговци морају да затварају своје радње, што већ саставља банкротирање масама, и то опет сам наш извоз осетно штети; цинизам злогласнога српскога генералисима, који не зна за границе својој освети, све то објашњава, зашто је Русија дигла са Србије своје у свакој помоћи штедре руке, за што Руски Посланик избегава сваки саобраћај са српским Двором, зашто Руси, који су до сада били консули Србије у Русији, дају оставке и неће више да представљају ту земљу. А зар би то све могло да буде, када раскраљ, који је у ствари прави владалац, не би знао да може да се ослони на помоћ нашег Министарства Спољних Послова?

Као што видимо, Кафтану је стајала на расположењу цела ризница новосадских и женевских измишљотина, чак и њихова терминологија „раскраљ“, „демон Србије“ итд. којом се племенити Младочех служи.

Још жешће је грмео или боље рећи пламтио делегат *Слама*, и ми јако жалимо што не нађосмо никакву белешку о његовој ватреној беседи.

О овој дебати у Аустријским Делегацијама налазимо овакав реферат у берлинском листу „Die Post“:

„Гроф Голуховски нашао је да не вреди нарочито одговарати на фантастичне измишљотине чешких делегата о Србији и Команданту Активне Војске. Имао је и право; какве важности треба придавати њиховом тврђењу да је Србија на ивици пропасти, кад цео свет види политичко јачање и економни напредак, који је Србија постигла за последње две године? Шта се може одговорити на тврђење, да су у Србији све хапсане тако препуне да су се морале школске грађевине узети за нове хапсане, кад цео свет зна да је то груба измишљотина. Београд се налази на 10 минута од угарске границе, и не само гроф Голуховски, него и сваки Аустријанац или Мађар, који има ма каквога посла са Србијом или са Србима, зна да строго вршење закона у Србији не само не искључује него чак и не смета најширим уставним слободама и грађанским правима у Србији. Та не само

да нису школе претваране у хапсане, него и сами казнени заводи и праве хапсане у половини су празне. Преко тих глупих напада на једну државу, која стоји у пријатељским односима с Аустроугарском, Голуховски је прешао са презирањем. Али противу чега је енергично протестовао то беше тон, у коме се говорило у делегацијама о влади и о владалачком дому једне стране државе. Тај тон обележио је Голуховски као крајњи безобразлук."

Ову акцију младочешких делегата против Династије Обреновића, и то усред Аустроугарских Делегација, сматрала је новосадска „Застава" као гвожђе, које треба ковати док је вруће, и зато је у свом бр. 113 од 1900 донела овакав чланак:

„*Тајни уговор између Србије и Аустроугарске. Београд*, 19. маја.

У аустријској делегацији пало је ових дана неколико речи, које су узбуркале јавно мишљење у Србији. Управо нису толико узбуркале јавно мишљење те речи, колико ћутање грофа Голуховског на те речи. Тиче се тајног уговора између Србије и Аустроугарске.

У политичким круговима Србије, па чак и у народу познато је, да је године 1883. склопио тадањи краљ Милан тајни уговор са Аустријом. Главне тачке тога уговора биле су у овоме: Аустро Угарска ујамчава Србији целокупност њенога земљишта. Обвезује се, да ће ма и оружаном силом чувати у Србији Обреновићеву Династију; даље, помагаће по могућности проширење Србијино према Маћедонији. Разуме се, изван оне сфере, коју је Аустроугарска обележила као своју (до Солуна).

Србија се са своје стране обвезала, да се одриче сваке агитације у Босни и Херцеговини и да ће при решавању питања на Балкану бити са Аустро-Угарском солидарна. У конвенцији био је одређен и број српске војске за тај случај.

Ко се сећа прилика, које су онда биле у Србији, томе ће бити јасно, зашто је ондашњи Краљ Милан склопио такав уговор. Он беше у оно време потпуно проигран у народу и стрепио је за себе и своју Династију. То му је било главно и једино, и зато је био готов да потпише све.

Тај уговор беше склопљен на 10 година и његов рок изишао је године 1893. Све донде, док раскраљ Милан није дошао у Србију, тај се уговор није обновио. Но, чим се раскраљ Милан вратио у Србију и почео онако безобзирно да пашује по њој, одмах је у политичким круговима Србије овладало уверење, да он има сигурна леђа и да је без сумње стари уговор између Аустроугарске и Србије обновљен, или ако је изменут на штету Србије, али је у њему остала гаранција Аустроугарске, да се у Србији има очувати Обреновићева династија. — Са овога гледишта догађаји у Србији постају много разумљивији и може се лакше протумачити, од куда раскраљ Милан осећа заветрину.

То и јесте узрок, што не само политички кругови целога света, него чак и европска дипломација сматра, да је гроф Голуховски одговоран за потоње догађаје у Србији. Јер ако он целом силом Аустро-Угарске зајемчава Обреновиће у Србији, онда је природно, да он има права, да не пристане, да Обреновићи у Србији силом изазивају против себе целокупан народ у Србији. Ја сам Вам о новој години саопштио главне тачке тог новог уговора, бар онако, како се о томе зна у Београду у најобавештенијим круговима. По томе уговору, требала би Србија да постане „слободна држава у оквиру Аустро-Угарске монархије са Владом Обреновића“ (Oesterreich-Ungarischer Freistaat).

Питање о новом тајном уговору између Аустроугарске и Србије покренуо је и делегат Слама у аустријској делегацији. Он је на име тврдио, како је један бечки лист у трипут покушао да донесе тајни уговор склопљен између Аустроугарске и Србије, али је тај лист сва три пута био конфискован. И делегат Слама питао је Министра Голуховског, шта је управо с тим уговором. Министар Голуховски одговорио је на сва друга питања, али је на ово питање оћутао одговор. Значи није могао тајити да такав уговор постоји. На ово све хоћу да вам кажем само толико, како је раскраљ Милан још јаче изгубио у војсци, и како је његова позиција још већма подривена но до сад. Јер чак и они војнички напредњачки кругови, који су држали, да балканске ствари

треба расправљати споразумно и у пријатељству са Аустроугарском, држе, да томе споразуму не сме да буде једина и главна искључива циљ очување Обреновићеве Династије, нити да се томе једином циљу све остало принесе на жртву.“ — —

На ове апсурде новосадског листа није вредило освртати се, јер је раније и службено и у новинама потучено како тврђење опозиције и г. Жадовског о обнављању тајне конвенције тако и оно о уласку Србије у састав Аустроугарске Монархије. Али безобразна тврђења младочешких делегата у делегацијама нису смела остати без одговора, и српски биро за пресу наштампао је неколико тропара тим свецима.

Тако франкфуртски лист „Anzeiger“ донео је из Беча овакав чланак „*Чеси и Срби*:“

„Ригер и његов генералштаб беху последње политичке главе међу Чесима. Од како Грегр, Енгел, Кафтан, Слама, Крамарж и Странски покушавају да завладају јавним мишљењем у Чешкој, избили су на површину демагози лакога калибра, и на место зрелих идеја стале су шупље фразе, а на место добро размишљених политичких дела настала је суманута агитација. Зато је Чешка у последње време правила много ларме и метежа сокачког, али је имала бескрајно мало политичког успеха. У овај оквир дреке и ларме пристаје и држање чешких заступника у делегацијама у Будимпешти. Грофу Голуховском наравно није било тешко да брзо раскрсти са тим чешким измишљотинама. Министар Спољних Послова Монархије енергично је протестовао противу њиховог начина да стране владаоце и њихову родбину увлаче у дискусију. Овај протест, коме се одмах придружише скоро целе делегације, беше изазван тоном, у коме су Кафтан и Слама говорили о српским одношајима, и за који је тон гроф Голуховски казао, да је до крајности непристојан (unanständig). Апстрахујући од тога да делегације немају право да потежу пред свој форум унутрашња питања независних суседних држава, у која питања нема права да утиче ни један Министар стране државе, гроф Голуховски је изјавио, да се апсолутно не може допустити да се о владаоцу једне пријатељске др-

жаве и о најближим агнатима његовога престола, као и о политичком режиму у његовој држави, говори на начин, како су поменути чешки делегати дрзнули да говоре и то усред Аустроугарских Делегација. И одиста ако ближе загледамо у оно, што су изасланици младочешке партије казали о Србији и њеном владалачком Дому, морамо признати да су потпуно заслужили вакелу, коју им је гроф Голуховски том приликом очитао."

Руска штампа прискочила је одмах у помоћ својим српским и чешким савезницима у њиховој борби противу Династије Обреновића у опште, а противу Милана Обреновића посебице. Верујући и сама, што су јој из Новог Сада и Женеве доказивали, да једино гроф Голуховски држи Краља Милана у Србији, верујући да ће младочешки агитатори, који су већ пустили у новине глас да је положај грофа Голуховског уздрман, бити у стању одиста да у Делегацијама оборе заједничког Министра Спољних Послова, петроградски лист „*Новости*" већ је ескontирао ту победу својих савезника, и он је још у броју од 27 априла (10 маја) донео о томе уводни чланак.

С друге стране „*Московскія Вѣдомости*" у своме броју 120 (од 15 маја 1900) обрађивале су женевску измишљотину: да су се Краљ Александар и Краљ Милан жестоко завадили. „Један Рус" био је у стању да из Београда пошље томе московском листу опширан извештај о тој завади. Краљ и његов отац завадили су се због — Русије. Краљ Александар навалио да се по што по то поправе затегнути односи између Русије и Србије, а Краљ Милан опет налажаше, да ни српски Двор ни српска Влада нису ништа учинили, што би могло оправдати понашање Русије према Србији, и за то он беше противан. Али да би своме сину ad oculos показао, да се његова жеља за измирењем са Русијом никада не може остварити, Краљ Милан се од једном претворио у великог пријатеља Русије, па је сам предложио, да српска дипломатија замоли *бечки* кабинет да посредује између Петрограда и Београда. То је не само Краљ усвојио него је чак и Ст. Новаковићу наређено, да придобије и г. Делкасеа за сличну пријатељску интервенцију француске Владе у Петрограду. Истина, онај „један Рус" из Бео-

града, што је ову велику тајну открио, додаје да је цела ова акција Миланова проста комедија, која неће успети, и за то је Миланъ и прави да свога сина увери о неостварљивости његових жеља — али московски лист се уплашио, да Француска не издејствује у Русији одобрење, да Милан и даље остане у Србији, па за то категорично изјављује: да дотле, док је Милан у Србији, не може бити ни речи о каквом њеном измирењу са Русијом.

Овде налазимо једно писмо г. Љубомира Н. Христића, којим налази „да би било крајње време расправити са Русијом, шта она управо од нас тражи, а шта ми желимо.“ Приложен је пројекат за један велики меморандум, који би отправник послова предао грофу Муравјову, ако бих ја одобрио.

На овоме писму нема забележено, шта сам одговорио отправнику послова, али пошто овај концепат није враћен, него је без икакве примедбе остављен у поверљиве хартије, вероватно је да сам одговорио Љуби Христићу, да овај меморандум не предаје, јер све, што је у њему изнесено, *мора* бити познато графу Муравјову, и кад при свем том Императорска Влада води тако непријатељску политику према Србији и њеној народној династији, то није са необавештености него што тако захтевају традиционални интереси руске освајачке политике на Балкану, а ти се интереси не могу променити никаквим објашњавањима с наше стране. Ми смо руској политици криви, што смо у опште као држава живи. Када смо се сопственим напорима и сопственим огромним жртвама ослободили робовања Турцима, руска политика није нам могла сметати, јер би то било противно осећањима руског православног народа, која су је натерала да чак донекле и помаже нашу борбу за ослобођење, али та је помоћ указивана само дотле, док је Србија била под искључивим „покровитељством“ т.ј. туторством Русије. Чим су владаоци или поједини државници у Србији показали да хоће да буду независни чак и од Русије, ова је инаугирисала своју политику, која не да Србији ни да живи пуним животом, ни да умре као држава, једну политику, која осуђује Србију да само вегетује као компензациони објекат за њене велике пазаре с Аустријом.

Да је то једина права политика Русије на Балкану доказује целокупна историја не само Србије, него и Грчке и Румуније кроз цео деветнаести век, и 25-годишња историја Бугарске, коју је сама Русија створила.

Зар ова садашња сељачка буна у Бугарској приликом повраћања закона о десетку, зар она битка код Трстеника, и на другим местима где је се 4000 сељака сукобило са пет чета бугарске стајаће војске, и у којој борби је пало које мртвих које рањених 94 Бугарина, зар бегство 300 бугарских сељака у Румунију а 70 у Србију, зар опсадно стање прокламовано у 7 округа бугарске кнежевине, зар оно признање бугарске владе у једном официозном телеграму да трупе гарнизона у Рушчуку нису сасвим поуздане, зар цео тај вашар у Бугарској није дело Цанкова и Каравелова? И зар би та два бугарска државника смела да отпочну тако опасну агитацију без нарочитог овлашћења, ако не без изричне заповести из Русије? Је ли ова акција наперена само противу кабинета г. Иванчова, или нишани на самога Кнеза Бугарског? Ако је ово последње, зашто би Русија сада, када је Кнез Фердинанд испунио све, што је Русија од њега тражила, била против њега? Из истих разлога из којих је протерала и првог Кнеза Бугарског Александра Батенберга, и ако је овога сама Русија наметнула Бугарској за Кнеза као свога човека, и ако је тај човек био просто руски губернатор у Бугарској, са руским Министрима војске, са руским официрима у свима важнијим командантским положајима. А какви су ти разлози руске политике? Ни Бугарска не сме да се смири, и њу ваља одржавати у вечној трзавици. Да би вашар на Балкану био што већи, ваља осем тога џарати ватру не само између Турске и балканских држава него и између ових, не треба допустити да се балканске државе икада сложе за какав заједнички рад.

Да би слика била потпуна да не заборавимо на Црну Гору.

Оних истих дана, када су младочешки делегати Кафтан и Слама нападали на династију Обреновића и на Владу Србије, њихов главни орган „Narodni Listy“ донео је сензациону новост, да је Цар Руски повисио суб-

венцију, коју је дотле давао Црној Гори од 70.000 на 350.000 рубаља годишње. Ако ово буде истина, онда ће тај факат само потврдити нашу народну пословицу, да умиљато јагње две овце сише...

Уместо да се задовољи што је Црна Гора у тако великој милости код Русије, један од органа цетињских водио је нарочито србијанску бригу, па како неко беше преварио бечку „Нову Слободну Пресу“, да ће се Краљ Александар скоро састати са својом мајком, а из Бијарица потегоше изјавом, да се Краљица Наталија никада више неће вратити у Србију — то сад кличу са Цетиња преко Задра и Загреба „Краљица Наталија неће дакле ни да чује за генералисима Милана, Цар Руски одговара свом амбасадору у Бечу да се не усуди пред њим споменути име Миланово, али генералисим је сувише огуглао а да би могао осетити ове шамаре“.[1]

Пошто сада српски пресбиро није пропуштао да за сваку љубазност са Цетиња одмах благодари — то је овога пута у једном дугачком допису у Pester Lloyd-у (број 135 од 1900) испричао најновија хапшења по Црној Гори: капетана Шпадијера, официра Вуковића, перјаника Исаила Томића, капетана Шоранског, Петра Симонића, капетана дробњачког Ђорђа Бошковића, бригадира Марка Шпадијера ит.д. Узгред је поменуо злу судбину попа Лука Вршљанина, трагичну судбину три брата Васојевића, угледнога Васка Мушова из Лукова, Танасија Иванова из Доње Мораче и многих других, које је помрчина прогутала... — —

6 маја три Арнаутина из Зајечарца пређоше српску границу код карауле број 352 да краду стоку Гавре Ђорђевића. Овај позове у помоћ најближе пограничне стражаре, па са њима појури за лоповима, стигне их, и отворе ватру на њих. Један од Арнаута погибе и она друга двојица умакоше преко границе, јер је борба била

---

[1] Интересантно је како је велики инглески лист „Standard“ (од 10/23 маја 1900) пропратио изјаву из Бијарица:

„Од своје стране ми не верујемо да Срби, као народ или као појединци много жуде за Краљичиним повратком или за каквим новим чином у размирици Краљевског Дома, који би са повратком Краљичиним неминовно наступио. *Србија никад није била тако срећна као данас*, када је један од Краљевих родитеља код куће а други где год на страни“.

на 1600 метара од граничне линије. Да би осветили погинулога друга, сутра дан удари руља Арнаута са неколико низама на карауле Кртињак и Смиљево. У тој борби рањен је погранични стражар Милош Милић.

Чим су ове вести стигле у Београд, послата је Порти врло енергична нота, која је изазвала ову меру са њене стране: послата је нарочита комисија састављена од пуковника Ахмед-беја, капетана Кулић-беја, поручика Тефик-ефендије и једног ђенералштабног официра III армијског кора (чије име не налазимо записано) на српско-турску границу, да извиди овај догађај и да заједно са српским комесарима одржава мир и ред на граници.

Са свима осталим државама одржавала је Србија најлепше пријатељске односе. Чак и Холандија, која дотле није имала свога Посланика у Србији, наименовала је барона *Свертса де Ландас-Воборг* за свога Министра резидента у Београду и он је ових дана предао Краљу своја кредитива.

За сада оволико о спољним односима. Да загледамо мало у финансије и у привредна питања ових дана. У марту и априлу 1900 наплаћено је непосредне порезе 5,139.000 динара, дакле за 816.000 динара више него лане за та два месеца, nota bene без једне једине егзекуције за порезу. Монополи су дали за прва четири месеца 1900 прихода 6,850.000 динара. То ће рећи 603.885 динара више него лане за исто време. По закључним рачунима за 1899, који сада беху готови, наплаћено је у тој години од саме порезе 28,000.000 дин., а у буџету је предвиђено било само 22 милиона из тог извора. Приход од монопола био је предвиђен у години 1899 са 19,900.000 динара, а у ствари се отуда добило 24,500.000. Код оваког напредовања монополских прихода појамно је, да је Управа Монопола не само све више чистога прихода могла да као вишак, непотребан за ануитете државних дугова, упућује у државну касу — него да је била у стању да Министру Финансија указује и по где-коју важнију услугу.

Изгледа да је Немачки Посланик у Београду барон Векер - Готер, који се дотле правио велики пријатељ Владе Српске ових дана почео да преко Министра Ино-

страних Дела у Берлину *одвраћа* велике немачке капиталисте да не улазе у велика привредна предузећа у Србији. Тако изгледа по једном писму Сталовом мени.

Ово ми је писмо стигло за време мог путовања с Краљем по источној Србији, с тога нисам могао да верификујем ова казивања Сталова. Али за случај да ово не беше интрига самога Стала изазвана тиме, што је Векер-Готер можда имао са свим другаче мишљење о разним фирмама у Немачкој, које је Стал препоручивао па, као Немачки Посланик у Србији, није хтео да понесе никакву ни моралну одговорност за оно, што би оне предузимале у Србији, — за случај да су ти разни Дугласи одиста јаке финансијске снаге, па да ипак барон Векер-Готер у Берлину преко Министарства гледа да их одврати од Србије — настајаше питање: зашто би то чинио барон Векер-Готер? У Србији се није ништа променило, што би данас могло бити стварни разлог да се немачки капитали не ангажују у тој земљи. Да није барон, који је био редован гост на свима „журовима" госпође Драге, намирисао да предстоји таква велика промена у Србији, да треба причекати са великим ангажовањем немачких капитала? Ово питање није ми тада могло ни пасти на ум, јер сам за време целога путовања с Краљем сваки дан добијао масу нових доказа да Краљ има безгранично поверење у Владу, и да је маса народна одиста задовољна са целокупним њеним радом.

Овде налазимо белешку да је, према службеном извешћу од 30 априла 1900, актива Управе Фондова износила: 60,691.799 динара и то: 51,686.086 у златним а 9,005.713 у сребрним вредностима (titres).

И баш овај моменат употребише непријатељи Владе да кроз мађарске листове протуре, како је финансијско стање у Србији врло *неповољно*. На то је одговорено у „Magyarorszag-у" од 16 маја 1900.

„Те су вести сасвим измишљене. Напротив, од десет година на овамо српске финансије нису биле у тако повољном стању, као што су данас. Државни приходи повећани су за једну годину за *дванаест милиона динара* и то код ђумрука са 2½, код монопола са 2.8, код директних пореза са 2·4, код такса за 1·1 милион. Осем

онда пореза на зараду, која је предвиђена са 3 милиона отегла је у првом тромесечју ефективно више од једног милиона. Пређашњих кубура при давању плате чиновницима сасвим је нестало. Данас сви чиновници примају своју плату 22-ог или 23-ег дана свакога месеца а 28-ог могу ако хоће и да аконтирају. Све ово последица је читавог низа реформа изведених под данашњом владом." Овде дописник упознаје читаоце са новим законима о царини, о грађењу буџета, о државним благајницама и о рачуноводству, даље са реформама у монополској управи, у непосредној порези, и стављa у изглед значајну реформу целокупног пореског система. „Влада у опште обраћа сву своју пажњу поправци финансија и унапређењу привреде; разуме се, да поред тога настојава да и војну снагу усаврши. Ово мора да чини већ због мучног географског положаја Србије, као и због прилика, које владају у суседним балканским земљама. Поред свега тога данашњи српски државници употребљавају све и сва да Србију извуку из хаоса балканског и да је направе културном државом, која би била потпуно независна од познатих неурачунљивих струја на Балканском Полуострву. И заиста је значајно, да у истом тренутку, када се у Бугарској народна крв пролева, када прилике у Турској узимљу на се све више азијатски облик, у Србији влада мир и ред и напредак на сваком пољу државног и народног живота, сасвим противно досадашњој навици иностранства, да баш Србију представља као земљу, у којој не може бити сталног политичког поретка. Ово је велика заблуда. Оно има пуно ствари, које би се могле замерити и садашњој српској Влади, али при свем том факт је, да је у главноме извршила свој програм. Најопаснији досадашњи непријатељ сваког реда и рада Србији, српски радикализам, оборен је, а та околност даје Влади времена да спрема велика привредна предузећа и да у српско грађанство унесе уверење, да је озбиљан рад ипак бољи и кориснији од партизанскога политичког лома и дангубе."

Није се сада овако писало о Србији само у суседној Мађарској, него су сада и одзиви француске и белгијске штампе били сасвим друкчији него у почетку садашњег режима у Србији и после разних радикалских атентата.

Треба прочитати шта белгијски лист „*la Meuse*“ (10|23 маја 1900) донесе о *стању државних финансија у свима балканским државама*, па да се види како се сада говори о Србији. Тако исто говори и „Paris“ од 16|29 маја 1900.

Да изнесемо сада један кратак реферат о Владином раду на привреди:

„Свака здрава политика мора се, на крају крајева, свршавати са решењем питања, оличеног у оној народној речи: да се гледа, од чега ће се живети. Прегрешење овога правила љуто се светило и свети народима, који у својим теревенкама, међусобним расправама и вечитим партијским трвењима забораве на ово основно правило, које је уједно и први члан вере свију разумних влада и државника. И Влади од 11 октобра 1897. била је главна тачка њеног програма: *привредни препорођај народа и земље, која има тако богатих а тако још неразвијених извора.* Влада Др. Владана Ђорђевића имала је да изведе овај свој програм у привреди преко два Министра Народне Привреде: Симе Лозанића и Жив. Живановића, од којих је први био у саставу министарства од 11 октобра 1897 до 30 јула 1899; а други од 4 августа 1899 до пада Владе, 8 јула 1900 године. Први је био на послу око двадесет и два месеца, други половину тога времена, т.ј једанаест месеца. Оно међувреме од одласка једног до доласка другог (од 30 јула до 4 августа) испуњено је замењивањем Министра Финансија Вукашина J. Петровића.

Рад Министарства Народне Привреде морао се служити свима путовима, који су му на расположењу, а у првом реду путем законодавним и путем прописа, упута, наредаба и личног настојавања самих Министара. Све је то био само израз целокупнога правца Владе, и успех је био производ утрошене енергије и времена, као што је био ресултанта из дејства помажућих и одмажућих сила, које су се укрштале у радном кабинету свакога члана Владе. Напредак, који се постигао, изведен је у сталној борби, често на два и на три фронта; а у сразмерно кратком времену од тридесет и три месеца,[1] тај је на-

[1] Кад је кабинет Др. Владана Ђорђевића и формално разрешен 12 јула њему је, требало, до 11. октобра текуће године равно још три месеца, па да наврши три године својега трајања и рада.

предак, може се и сме рећи, одвојио према напретцима других Влада и других времена. То ће упоређење и у погледу привреде, кабинет Др. Владана моћи с чашћу издржати са буди којим другим. То ће се најбоље видети и из факата.

I Област **пољопривреде и сточарства** била је прва, на коју је Влада обратила своју пажњу. Чим се Влада, која је дошла на управу земље у последњој четвртини 1897 године, оријентисала на свом положају, који је наследила од своје партијске претходнице, већ видимо један корак Министра Привреде, који је нашао израза у *Правилима о награђивању учитеља основних школа* (од 28 јануара 1898) од трајне вредности и ширег значаја. Да би подстакао народне учитеље да у свом школском врту буду углед својој околини у неговању воћа, поврћа ит.д., Министар је овим правилима одредио три награде, које ће се најбољим учитељима у привреди давати сваке године: I награда 300 динара, II 200 и III 100 динара. Од овога је знатан број вредних учитеља видео и своје користи, а од њихова рада у врту видела је још веће користи њихова школска и сеоска околина. — Како је Министар био одличан представник науке, то је њему као хемичару, одмах приметан био недостатак једног научног регулатора тако нужног за разумну земљорадњу, и он 1. маја 1898. године уводи *Пољопривредну хемијску и огледну станицу* при привредном одељењу Министарства Привреде (у рударском одељењу је лабораторија) за анализу земаља и одређење услова, које разне земље подносе и траже, за усеве, лозу воће ит.д. — Од ове мере, која смера на рационалну земљорадњу, долази друга мера, која је управљена на ваљаност онога, што се износи на трг за продају и извоз. То је била организација *Прегледа хране на општинским тржиштима*, изведена правилима о том прегледу од 21 јуна 1898, пред жетву, којој одмах следује и довоз хране у градове на продају. Довољно је рећи, да је постојала формална трговина са кукољем и другом уродицом, коју су несавесни трговци куповали особено да је мешају у жита, да би постигли који већи проценат на кантару. Оним је правилима Министар одредио колико сме бити уродице

и других узгредних присмеса у житу, а у противном се не може на тргу изложити продаји, док се не пречисти. Природно је, да је ова мера имала благотворног дејства и на произвођача, да гледа шта ће донети на трг, а поправљала је глас српском извозу у иностранству.

Чим се састала прва Народна Скупштина, Министар Привреде излази пред њу са једним низом важних закона опет из области пољопривреде.

Закон о унапређењу воћарства од 3 јула 1898 био је први у томе низу. Уверен у пресудан значај очигледног примера и стручног одабирања бољих врста воћака, Министар је овим законом ставио у дужност сваким срезу: да од појаве овог закона па за три године, сваки установи по један „воћни расадник“, у величини најмање од пет хектара, у којима ће се производити и одгајивати саднице разног воћа и другог корисног шибља и дрвећа. Коме треба доказивати благодети ових центара за облагорођење и умножење воћака и воћа, у земљи тако срећно погодној за ту врсту производње, а у времену, када цео цивилизовани свет све више тражи добру воћку, и плаћа је боље но и само пшенично зрно?! И ако је стварање расадника (куповање земљишта) налагало и знатне материјалне жртве; и ако је настало било локално такмичење у срезовима о томе, где ће бити расадници (и од кога ће се купити земљиште!) ипак је ова важна установа преживела све тешкоће и постала је благотворно дело, важно и добро оцењено у очима народа. И кад се доцније (1902) нашао Министар Народне Привреде, који је мислио да му ваља затрти ову тековину, и упутио (на молбу бољих саветодаваца) питање срезовима о томе: само се нашао један једини срез, од њих седамдесет, који је мислио да може бити без „расадника“. Сви су остали били за њихово одржање и служи им на част, као што ће им бити и на корист, а оснивоцима „расадника“ најбоља је сатисфакција за ваљаност привредног плана Владе Др. Владана. Но сем расадника, ваљало је подићи и нешто веће и јаче центре за примерно ратарство и сваку грану пољопривреде.

То су биле: *Пољопривредне станице*, заведене другим законом, опет од 3 јула 1898, по коме ће сваки

округ поступно од 5—10 година, подићи угледно пољско добро, у најбољем пределу, а на земљишту од најмање 60 хектара. На тој „привредној станици“ обрађиваће се примерно све врсте усева и културних биљака и одгајивати представници свих врста домаћега сточарства, а уједно, то ће имање бити и практична школа за одабрани сеоски подмладак својега округа. Једна од првих подигнутих „станица“, она у Ћуприји, даје јасна примера о величини замисли и корисности овога закона. Наравно, да све оне тешкоће, које су се јављале при засниваљу „Расадника“ јављају се и при засниваљу далеко већих, па и скупљих „Пољопривредних Станица“. Али се надати у здрав разум сеоског становништва, као и у увиђавност окружних самоуправних власти, да ће и ове народу сваког округа најприступачније практичне школе ипак до краја бити остварене и тамо где се још на њих чека.

Као природна последица установљења „Расадника“ и „Пољопривредних Станица“, била је и установа *државних економа*, среских и окружних, од којих ће први управљати среским расадницима, а други окружним станицама; а и једни и други бити извор живе поуке за своју околину за све врсте народне пољопривреде. Народ, који је скоро сто година трошио на чиновништво и остали „државни апарат“, добио је у економима и своје ближе учитеље. И ако је, по том, била повика на њих, она није долазила са самих установа, колико због неуметности самих економа — но срећом не свију — да се јаве као људи практични, а по том и више корисни. Но претежна страна саме установе бацила је у засенак евентуалне личне недостатке такта и умења појединаца, који су и сами потребовали да се у послу што боље „израде“ и буду оно за што су се спремали. Тако је и ова тековина својих оснивача ухватила корена, да је више нико неће моћи ишчупати.

Сви ови закони ишчекивали су ближе прописе за своје увођење у живот и вршење. Тога ради постала су: *Правила* а) о извршењу закона о државним економима (6 септембра тек. год.); б) извршивање закона о пољопривредним станицама и унапређењу воћарства (обоја

од 6 октобра тек. год.). А да би се раније већ засновани и веома корисни лозни расадници учинили приступачнији народу, а нарочито: да би се олакшало умножење каламљене лозе и њено распрострањење, за које често не достизаху и свих пет лозних расадника, допуњен је (26 јануара 1900) *закон о обнављању виноградарства*, чиме је и приватној иницијативи за то обнављање дат бољи мах. На неколико дана пред пад Владе, биле су у Србији прве пробе са „*топовима против града*“ (1 јуна 1900) у пространом врту београдске звездаре.

Како је сва људска а нарочито ратарска привреда у суштини прилагођавање законима природе, то је и тако названа „природина економија“ у непосредној и нераздвојној вези са људском економијом, и за унапређење ове последње, морају се предузимати мере за регулисање оне прве, како у њеним корисним, тако и у њеним штетним утицајима, као и стајању на пут злоупотребама у експлоатисању „природине економије“. Тако су постала три закона, који се узајамно допуњују, а то су: *закон о уништењу штетних животиња и биљака, и о заштићавању корисних животиња; закон о лову* (оба од 16 јула 1898) и *закон о риболову* (од 27 јула тек. год.) Ко год зна ружну практику у погледу и лова и риболова, разумеће потребу ових закона без даљег објашњења. Они су за љубитеље лова увели и извесне жртве (таксе), али је и лов заштићен од безобзирне затре од оних, који су тврдили да је Бог створио разну дивљач, да би се и „народ могао омрсити“, као да не би био јадан народ, који само са пушком у руци тражи мрса.

Тек у идућем сазиву Народне Скупштине, после ових обилних мера за пољску привреду у ужем смислу, које све падају у први сазив, дошле су на ред мере у погледу сточарства. *Закон о унапређењу сточарства* од 24. новембра 1898. био је прва мера, за чије су извођење издата и правила од 23., марта 1899. За опште облагорођење свију врста домаћих животиња, показао се недовољан онај једини „Сточарски Завод“, који је могао имати корисног дејства за своју блиску околину, а тек у далеко мањој мери за све крајеве наше земље, тако погодне за сточарство. Ваљало је дакле народу прибли-

жити изворе сточнога облагорођења и учинити их многобројнијим. Тако је овај закон ставио свима општинама у дужност, да морају имати и одржавати довољно приплодних грла мушких за оплођавање женских. Док су „Расадницама“ и „Привредним Станицама“ били на челу од државе постављени економи, дотле су општине имале саме да се побрину о подизању ових сточних приплодних станица, о храни, нези о одржању приплодних грла. Но то, поред веће приватне и личне иницијативе, изискује и свакидашње старање и бригу око оно мало грла, у ком би могао бити само по који пастув и бик, ован, вепар и т. д. или за сам почетак бар ове последње јевтиније врсте — ипак наше општине које се вечито „групишу“ и „разгрупишу“ и које стално пате од „изборне грознице,“ нису могле показати довољно домаћинске црте за свеопште извођење овога веома важног закона, за једну по превасходству сточарску земљу, чији сточни извоз представља половину укупне извозне вредности. Ни стално опадање (дегенирисање) стоке у опште, ни потреба радне снаге, нису могли потиснути овај немар. Наравно, да влада, која је овај закон донела, нашла би и начина да га до коаја и оствари. Али то њој није било до краја суђено. Ипак у њеном закону има се јако средство да се на време поради. И као год, што су прописана правила за преглед жита, тако је Министар Привреде (1900) издао наредбу да се не сме извозити „све одреда“, а стока која се извози да мора бити урањена, као и да се при штројењу бикова напусти ужасни и нечовечни начин „туцања“ и „увијања“. Но, препородити живот целога јадног народа није лака ствар у опште, а нарочито у земљи, где се извор главне иницијативе (разумемо у Влади) до непознавања и тако често мења.

Да би Министарство Народне Привреде имало у својим рукама сав надзор над важном граном као што је сточарство, приступљено је измени закона о устројству Министарства Народне Привреде (4. октомбра 1899) коме је, уз оделење за пољопривреду, придата и *ветеринарска струка*, дотле уз санитетско оделење Министарства Унутрашњих Дела. Ова промена је извршена 1 јануара 1900 године, од када су и главни марвени лекар у Министар-

ству Привреде, и сви марвени лекари у земљи (сем војних) подпали под управу Министарства Привреде и — надамо се са великим успехом. Да би се одузела оправданост сталној повици из суседне монархије о недовољности ветеринарских мера, појачан је (1900) и кадар марвених лекара расписаним стечајем и у иностранству, и примањем у службу кандидата и са стране, и бољим консолидовањем службе, и распоредом у самој земљи.

II. **Шуме у Србији**, које су некада дале и име у сваком погледу славној „Шумадији", с правом и разлогом су оглашене као „извор неисцрпног богаства." Али, која је вајда од овога великог богаства, кад је оно изложено грабежу целога света, без милосрђа и без пощтеде?! Истина, нестало је давно „Шумске уредбе" и њу је од 1891. заменио био модернији *закон о шумама*. Али и ако је закон био модернији, „модерније" су постале и шумске штеточине, разни озлоглашени велики и мали горосечци, с дозволама и без дозвола. То је изазвало потребу, да се издаду *правила о сечи дрва у шумама државним, општинским и приватним* (3. новембра 1898). Једно од великих зала беше и незнање: шта је чије? Другим речма: ваљало је одредити, шта је од пространих шумских предела и шума, државно, шта општинско, а шта приватно. А то се могло извести што бржим и што енергичнијим *ограничавањем шума*. Да би се ово што боље могло извести, закон о шумама био је у два маха (2. августа 1898. и 26. јануара 1900.) предмет „измена и допуна," и оба пута са изречном тенденцијом да се створе бољи начини и средства (комисије за ограничење, њихов састав и надлежност пресуђења и т. д.) како би се то ограничење могло извршити. Пошто су „људи из народа" свију партија, из добро појамних „разлога" увек били противни сваком рационалном решењу овога питања, и као чланови комисија, увек „стајали на страну народа", морало се, при другим изменама закона о шумама, прибећи једној новој мери: да чланови комисије нечиновници, буду сами посланици, који су „измене" изгласали, али и они не могу бити из округа, где се ограничавање шума врши.

Али су старе мане „народне“ и ту кадкад избијале.[1] Као што су биле двоје измене у закону о шумама, било је и две кампање за ограничавање шума (1899 и 1900 гогине), којима су, према изменама у закону, предходила као руковођа и веома опширна Упутсва за ограничавање шума (прва од 15. маја 1899, а друга од 23. априла 1900 године), где с већим а где с мањим успехом. Но, једно је било извесно: да су се овим радом све јаче истицали сви важнији шумски комплекси као државни, и све су јаче биле мере државне за њихово чување и одржање. Тиме се сама собом истицала важност шумских управа, а нарочито чувара шума. —

Поред школе *за шумарско особље* у Београду (преко зиме 1899) и шумарског *курса за образовања чувара шума* у Краљеву (1900), били су организовани и нарочити *главни скупови* окружних шумара заједно са врховним управљачима из шумарског оделења Министарства. Први је такав скуп био 21. новембра 1899 у Министарству Народне Привреде. Ту су измењане мисли, и у много практичних питања утврђена једнообразност у поступању при чувању шума. Као последица овога била су и „*правила за шумарско особље*“ од 15. марта 1900., у којима су ближе одређене дужности, сва привредна и надзорна радња државних шумских органа. Изложени, као што су, а често остављени самима себи и својој личној куражи, кад кад у опасности и за свој живот, шумски чувари, окружни и други шумари, морали су имати и нека јача обележја у оделу и веће гаранције у наоружању, што је обоје прописао Министар Народне Привреде „*Правилником о службеном оделу* и наоружању шумског особља државне шумске управе“ (7. јула, 1900. године — у очи неочекиване оставке владине!)

---

[1] То је доводило до личних сукоба између Министра Привреде и појединих посланика, кад су ови, позивљући се чак и на Краља, хтели (као сада пок. Анта из Ритопека и други живи) да ремете и оно што је већ било свршено, око Авале на „Шупљој Стени“, око Болеча и др. већ ограничених шума. Једном приликом, Министар је, изашав лично да та ограничења прегледа (у пролеће 1900), морао је просто најурити своје пријатеље посланике из својег кабинета, са узвиком: „Не можемо ми сви бити Министри!“ И колико је и докле је од њега зависило, он је одржао правилан и користан рад комисија. Но да се корисно дело ограничавања сврши, ваљало се борити тако рећи са целим светом, и без тога се ништа учинити неће.

III. Област **трговине, заната и радиности** (индустрије) тако значајна за промет и прераду свих врста домаћих производа, набавку намирница и т. д. била је, по реду, предмет старања Владинога.

Како без добре организације радне снаге, удружене са умешношћу у свом послу и позиву, нема прве гаранције ни за какву занатску привреду и трговински промет, то је брига Владе у првом реду била управљена на *еснафе*, као удружења. На основу Еснафске Уредбе, прописао је Министар Народне Привреде своја *„Правила о уређењу занатлијског реда“* од 5. марта 1898. Њима су следовала и друга важна *„Правила о пенсионом фонду за занатлије и њихове породице“* од 18. октобра 1898, најзад и *„Правила о уређењу еснафа трговачког реда“* од 27. марта 1899. Савремене потребе изискивале су, и за занатлије и за трговце и савременије уредбе у њиховом еснафском животу и раду; а како је је занатлијски ред у средствима махом оскуднији и посртању више изложен а са мање могућности за веће тековине и уштеде, то су прва и постала правила о пенсионом фонду занатлијском, који је од тако благотворних последица за своје чланове и улагаче. — Образован је (правилима од 12. јануара 1899) и нов еснаф „димничарски“ за целу земљу, а са седиштем у Београду. — А ради обуке ученика (шегрта) и помоћника (калфа) занатлијских и трговачких, донесено је и уређење (7. марта 1899) о „занатлијско-трговачким вечерњим и недељно-празничним школама“, по које се и ако тако важне, са промењивости наставничких снага (пошто се радило све за хонораре) и буџетске оскудице нису могле одржати и у идућој 1900 години. Противу својега бољега убеђења, морао их је Министар Привреде укинути.

Све су ове установе постојале на основу старе „Еснафске Уредбе“ и док се она не би заменила каквим савременијим *законом о радњама*, који је био такође у програмну Владе, разни недостатци поправљени су, до опште реформе, овим појединачним „Правилима“, која су уносила у „еснафе“ нови дух и давала им нови правац. Ми ћемо, мало ниже, видети: да је за „занатске задруге“ и далеко више учињено, законом о земљорадничким и за-

натским задругама, којима је последњим дозвољен и слободан увоз сировина за њихове занате.

Међутим, да би се уздигла домаћа радиност у већем стилу и размеру, донесен је одмах са првим привредним законима, и са свим нов *Закон о унапређењу домаће радиности* (индустрије) од 16. јула 1898. Њиме су, као и „правилима“ за његово извршење (од 30. јануара 1899), боље прецизоване, а и проширене повластице и олакшања за сва већа предузећа, са капиталом од 50.000 па на више. Са овим је законом у логичној вези и *Закон о акционарским друштвима*, чије су „измене и допуне“ изведене, према савременој потреби, 17. новембра 1898., и које су омогућавале веће удружење капитала, за сваковрсно предузећа, путем акција. Као нов закон, а за удружења, која не раде на уделе и на подели добити, јесте доцнији (14. јануара 1900) *Закон о удружењима*, чији је главни мотив опширније изложен у засебном одељку овог дела, који носи наслов: „Смех и суза,“ и којим се законом ишло на угушење једне опасне материјалистичке заразе у замљи, али су њиме створени и здрави основи за свековрсна хумана и корисна удружења, са заједничким међусобним помагањем.

На основу већ поменутог закона о потпомагању домаће радиности, а нешто и пре овога, на основу ранијега закона, дато је и више повластица, од којих се истичу повластице: „*Првој ужичкој акционарској радионици*“ за сваковрсне тканине, од 19. фебруара 1898. А кад је ова примерна радионица требала заменити своју покретну снагу електричним моторима, дато јој је (с пролећа 1900.) из Класне Лутрије 50.000 дин., чиме је потпуно стала на снагу. — Друга веома важна повластица била је *Фабрици за производњу шећера* од 17. октобра 1898., која је прорадила у пространим етаблисманима на ушћу Топчидерске реке у Саву, изнад Београда. Стварањем фабрике у земљи је примљена и једна са свим нова, врло корисна културна биљка: *шећерна репа*, која на истој површини даје земљораднику далеко већи принос и од жита. — Трећа повластица, била је „*Задрузи за потпомагање индустрије*“, дата 31. марта 1899., а за израду

керамичних производа, са фабриком у Београду, при Мокролушком потоку, испод Вајфертове пиваре.

Довде је чешће помињата *Класна Лутрија*, на коју су апеловала многа појединачна и заједничка предузећа. Да би давање ове помоћи било што брижљивије цењено, приступљено је (30. октобра 1899.) *измени закона*, у томе смислу: да се издатци из Класне Лутрије, дотле давати само по решењу Министра Привреде, од сад чине само по решењу Министарског Савета, а на предлог Министара Народне Привреде, који је, у осталом, имао прилике и потребе да осигурава државу за оне суме, у предузећима, која су била склона паду (као Столарско-браварска радионица у Београду); или да обуставља кредите, као што је био раније одобрини кредит из Класне Лутрије у 200.000. дин. за експлоатисање рудника каменог угља „Мисаче“, чије се оглашено богаство при почетку експлоатације и за то потребном отварању „бунара“ и контролном бушењу (почетком 1900) и показало сасвим — уображено, за чије је истраживање криваца Влада образовала и мешовиту комисију. Но једна од Влада, која је после дошла, забашурила је целу ствар; а скоро саграђена железница од Младеновца до Мисаче, која је после обраћена у пругу *Младеновац — Аранђеловац*, остаће сведоџба добре воље и искрене намере Владине, да у сваком погледу допринесе са своје стране развићу привреде.

Продаја и извов домаћих производа, без сумње је круна привреде у једној земљорадничкој земљи. Осигурати извоз, значи осигурати привреднику прави успех. Панађури (вашари), који су у старија времена, кад није било ни градова, ни трговаца, у данашњем смислу, све су више са развићем железничког саобраћаја, губили своју привредно-трговинску вредност, а умножавање њихово ишло је већ до злоупотребе. С тога је Министар Народне Привреде уредбом о панађурима од 3. маја 1899. извршио потребну редукцију панађура, задржавши само оне, које су дотле показали најмање до 150.000 обрта; а укинувши све оне ситне и мање, који су пре бпла згода за кметовске пијанке, но за привреду своје околпне. Али то није било довољно. Извозу је ваљало осигурати

нове поузданије посреднике, путове и пијаце, но што беху и папаћури, и слаби трговци (у које су се трпали и по неки попови па и сами цигани). Ови су сви били само измећари страним „комисионарима" (из Буда-Пеште и Беча) тако, да је Министар Привреде (с пролећа 1900) овим последњим просто забранио радњу по сточним трговима, у колико је она била заснована и на обмани, подметањемназови трговаца као купаца, који су и сами, на крају крајева, на своју рођену штету радили за другога, а држави закидали чак и порезу.

То стање ствари природно је довело на мисао о *оснивању Извозне Банке*, којој би био задатак, да као акционарско предузеће, јако капиталом, а помогнуто и нарочитим повластицама од државе, буде центар целокупног извоза. Тога ради сазива Министар Народне Привреде, у марту 1900 год., ширу конференцију трговаца, извозника и увозника, у Министарство, и ту им изложи своје намере, и са њима претресе ближе погодбе за оснивање Извозне Банке. Сви скупљени једногласно прихвате ову мисао, и буде, одмах ту, изабрат одбор, који ће израдити *Статуте Извозне Банке*, у који уђу: Алекса Крсмановић, Аца Н. З. Поповић, Бранко Бошковић, Коста Ризнић, Коста Ђурић, Милош Туцаковић, М. Клидис, Милош Гођевац, Пера И. Јовановић и Светозар Стефановић (сада власник „Кијева", многогодишњи и искусни трговац воловарски, који је Министру поднео и нарочити писмени образложен предлог о потреби овакве Банке, што ми овде нарочито помињемо). Овај одбор, са чиновницима Министарства: Душаном Спасићем, Васом У. Јовановићем, Д-р Владимиром Марковићем и Миливојем Костићем, израдио је *Статут* и, са својим мишљењем, предао Министру. Желећи, да ово важно предузеће стане на што ширу основу, Министар Привреде (Живановић) сазове на дан 9. јула 1900. и *скуп оснивалаца Извозне Банке,* у сали Класне Лутрије, на који је и сам имао доћи, где би се и Статути прочитали, усвојили и приступило упису акција. Но догађај од 8 јула т.ј. оставка Владе учине те Министар не могне доћи на скуп, који под притиском великог догађаја (женидбе Краљеве) не буде ни одржан тога дана. Али је ускоро за

тим последник његов Д. Спасић наставио ствар и Банка је, најзад постала и делом, по Статутима раније израђеним, а не мање и уз лично учешће њенога првог зачетника Жив. Живановића, који је био подпредседник основачког одбора за упис акција, и председик оснивачком великом Збору акционара Извозне Банке, с пролећа 1901. године, одржаном у Београду, код „Булевара“.[1]

Стална тежња Владина, да трговини створи што више и бољих носилаца и органа, оличена је и у оснивању *Трговачке Академије у Београду*, законом од 14. јануара 1900. год., лицем на Св. Саву потписаним. Установа Академије, са трогодишњим роком учења, није била проста промена имена дотадашње Трговачке Школе, већ је новом заводу — који је до сада дао велики и спреман подмладак и државној служби и приватним новчаним и трговачким заводима — дат ранг, који нашу Трговачку Академију чини равном са најбољим своје врсте у Европи.

Ма да се трговац и трговина држи, поред својих капитала, и на кредиту — овај кредитни ослонац не мање је нуждан и произвођачу свију врста производа, па и земљораднику. А земљораднички кредит не беше у Србији развијен. Сељаку је, с правом и разлогом, закраћено позајимање путем меница, а он је поврвео у „Управу“, где је се на хипотеку могао добро задужити. Са нехата у отплаћивању, сељак дужник је пропадао, као што је постајао и жртва зеленаша. При оваквом стању и положају најважнијег реда у земљи (јер је до 90%. становништва сељак) било је нужно и савремено постарати се о његовом одржању и напретку и путем разумног земљорадничког кредита. Решење овог важног питања нађено је *у установи Земљорадничких Задруга*, које су (1894) имале, путем приватне иницијативе, својега зачетка у Србији, прво у Смедереву, а после са седиштем у

[1] Није без поучне вредности овде споменути, после свега и ово: Кад је бирана Прва Управа Извозне Банке; био је кандидат и њен први оснивалац Ж. Живановић. Али шапат од уста до уста: „Неће га Краљ!“ (као Министра који је дао оставку 8. јула 1900.) учини, те он остане са цигло мање три гласа после изабраних. На идућем збору, ради попуне Управе, збор акционара га изабере једногласно, но он учтиво, овог пута, захвали на избору.

Београду. Оценивши огромни значај и положај земљорадничких задруга, Влада Д-р. Владана Ђорђевића, укаже пуну и обилату заштиту њиховом постајању и напретку. *Закон о земљорадничким и занатским задругама*, од 3 децембра 1898. осигурао је задругама које су се могле сада јављати као: произвођачке, потрошачке или као кредитне (на важној основи солидарне одговорности, у Србији тако нужне!), над којима је као врховни управљач стајао Главни и Земаљски Савез у Београду. Но Влада се није само задржала на формалном доношењу закона, она је у потпори земљорадничких Задруга ишла много даље, гарантујући им ранија, а давши им и нова материјална средства за опстанак и напредак. *Законом о потпомагању земљорадничких задруга* од 26 јануара 1900 г. утврђена је ранија потпора из чистог прихода Класне Лутрије и одређена до величине укупне позајмице од 2,000.000. Но сем тога, овим је законом, а ради убрзања образовања нових задруга (јер је приход из Класне Лутрије често и колебљив) одређено: да се задругама даје и из Главне Државне Благајне по 50 хиљада дин. годишње, коју ће суму Влада стављати у државни буџет сваке године, на потпомагање земљорадничких задруга". Овом су закону следовала, двама Министрима: Финансија и Привреде прописана правила о његовом извршењу и о употреби горњих субвенција, које ће стајати као сталан капитал на руковању Савеза. Овај капитал држи Савез, у колико није дат задругама, при Управи Фондова. Наравно, задруге имају и други свој капитал, који стварају улозима чланова чиме се, уз узајамну помоћ, народ учи и најлепшој врлини у сваком кућењу: штедњи.

Велики новчани центар за зајмове на непокретна имања (хипотеке), *Управу Фондова*, у којој су толики посебни Фондови и приватни капитали, затекла је Влада Д-р Владана Ђорђевића у врло жалосном стању. Немар озго од Управе завода, нехат оздо од дужника, недопуштено баратање разних Министара и портизана, постављање често неспремних за послове чиновника, или давање при Управи Фондова положаја (синекура) једино за ухљебље — учинили су: да је Управа Фондова пре представљања расуло, но чување онога што јој је било на

руковању. Овоме је ваљало учинити крај. Овде нису помагале палијативне мере, већ је нужна била реорганизација са свим из основа. Управу Фондова ваљало је осигурати од свачијег баратања и непозваног мешања; а то је могло бити једино и само: ако се она учини у својој дирекцији потпуно независном од свих дотадашњих утицаја. *Законом о уређењу Управе Фондова* од 8 јула 1898 то је и постигнуто. На чело Фондова стао је независан Управни Одбор, састављен из чланова које Влада не поставља, но њих бирају нарочите корпарације и друге независне установе (Савет, Велика Школа, Народна Банка и др.). Овај одбор, који материјално одговара за штету, бира управника и све чиновнике па врши и саму продају залога. Чим је „стара“ Управа до краја исте 1898 године ликвидирала, „нова“ Управа ступила је на снагу и прихватила послове 1 јануара 1899 по новом закону, прописавши и свој самостални „Правилник“ од 27 јануара 1899; којим су принципи новога закона даље разрађени и у дело приведени. Управа Фондова одмах је престала бити „алајбегова слама“ и „пусто масло“. Она је одмах одскочила у свом раду; а дисциплина, која је прешла и на њене дужнике, само је била благотворна и за њих саме. Сваки је одговарао за своје обвезе, и то је она неоцењива и морална корист од овог закона, до кога се сматрало: да онај који нема намеру да уредно плаћа свој дуг — нек иде у Управу Фондова.

Но при Управи Фондова има и такозваних „Самосталних Фондова“, којима Управа рукује по засебним законима, који важе за те фондове: чиновнички, свештенички, учитељски и др. Најстарији од ових фондова, *чиновнички*, из кога уживају и имају пенсију: удовице и деца умрлих чиновника, подлежао је закону још од пре скоро тридесет година (21 окт. 1871 год.). Ма како да је овај закон био добар, док су и прилике у чиновничком реду биле боље и правилније, у току времена са нередовним стањем и партијским пертурбацијама у чиновништву, и закон о пенсијоном фонду за удовице и децу умрлих чиновника, постајао је несавремен. Дефицит, који се јавио у фонду, био је најбољи доказ томе. И повишење процента од 4% на 6% раније још уведено,

није ово жалосно стање уставило. Дефицита је и даље било, и сви улози живих чиновника, нису могли подмирити пенсије породицама умрлих: капитал се морао трошити (и до 150.000 годишње!). Три неке комисије су радиле и предложиле нужне измене и допуне; али за чудо! и сами чиновници, који су имали да садејствују при измени закона, непрестано су истицали своја „стечена права“ и нису били вољни да ове измене прихвате. Скупштинâ се то још мање тицало; оне су говориле да је то чисто „чиновничка ствар“..... Најзад су савладане све предрасуде (јер чиновничка „стечена права“ без материјалне подлоге у самом фонду не значе ништа!) и Министар Народне Привреде предложи и сви прво чиновници посланици у Скупштини — пошто су сазнали право стање — а по том и цела Скупштина, усвоји све *измене и допуне у закону о пенс. фонду*, које су постале закон 27 јануара 1900 године. Устављање дефицита, напредак фонда и тиме сигурност чиновничке нејачи само су доказ о потреби и ваљаности свих тих измена и допуна, којима су много боље прецизована и права и дужности свих и улагача и уживаоца, који, у току времена, и онако махом више приме у облику пенсије но што им је родитељ за живота уложио. Ове су измене права задужбина Владе др. Владана Ђорђевића, по оцени свију оних, који стање знају и дубље и савесније мисле... при свој повици свих маторих кандидата за женидбу и безбрижних младих. Сви би, и једни и други, увек ради били да са мало трошка претуре на фонд чиновнички своје остале младе удовице и своју децу. Или, боље рећи: њих се то, и једно и друго, мало тиче, те с тога за живота и не маре да много на то одвоје, ма и у облику улога, редовног и ванредног, или (пре 10 година) благовременог, који једним сразмерним маленкошћу осигурава породицу. За то је, по њиховом навођењу, фонд. А од куда ће фонд да покрива своје огромне издатке, то се таквих људи мало тиче.

IV. **Рударство** као област привредна, са својом сваковрсном металном индустријом, и дан данас је у Србији још само у повоју. Сви покушаји државни (у Мајданпеку и Крупњу) да у својој режији експлоатише руд-

нике, свршили су се дефицитом и великим жртвама од стране државе. Једино „Сењски Рудник“ каменог угља, и то као рудник дирекције железничке, која му је уједно и потрошач, показује неког напретка, па и ту, по свој прилици, без икакве добити. Један извод из рачуна „Подринских Рудника“ (у Крупњу ит.д.) за време од десет година (1889—1899), који је Министар Привреде почетком 1900 године имао на увиђају показује: да је држава за то кратко време (без обзира на време пре тога!) давала 508.000 динара, преко прихода. Сувише скуп луксуз за оскудну државу, поред разочарења на подобије „Мисаче“, о којој је напред било речи. А шта Мајданпек тек стаје државу, ни рачуна му се не зна. С тога је оправдана тежња: да се рудници повере приватним капиталима, домаћим и страним. Али, док су први махом нејаки, и никада не излазе из фазе „истраживања“, дотле се имаоци других тешко решавају да их у већем размеру уложе у руд. предузећа. Да би се створила боља могућност за то, извршене су опширне *„измене и допуне“ у закону рударском* (27 јануара, 1900)) који је донесен још 15 априла 1866. Многе застареле одредбе закона овога замењене су новима, а унесене и са свим нове одредбе, као н.пр. установа Рударског Одбора (чл. 5. зак.) који својим колегијалним решењима замењује дотадашња индивидуелна нахођења шефова одељења или њихових заменика.

При свем том што рударство у Србији не може још да покаже великих успеха, у колико је његов полет везан за велике капитале, не треба очајавати. Али за то треба бар да је на висини доброг и поузданог истражиоца и надзорника наше Рударско Одељење, које ће бити и страноме предузимачу добар и контролор и путовођа. На то су и смерале поменуте измене и допуне закона, да омогуће великим капиталима прилазак и ангажовање, дајући им олакшице и све гаранције.

V. **Поште и телеграфи, са телефонима** у Србији, и ако на доста добром ступњу тачности и уређења, ипак, као материјалне установе, стоје према истим установама великих држава, као и сваки мањи капиталиста према већем. С тога у нас, при најбољој вољи, нема

још свега онога у овим установама, чега има у великим државама. Са самог почетка ове установе, кад је она радила као наслеђена од старих времена „татарске“ службе она је некако била сneруке свакој влади. *Закон о телеграфу и телефону* од 3 децембра 1898. Влада се трудила да ове недостатке за телеграфску службу поправи, а за нову телефонску створи повољне услове. Србија је по свом географском положају, са својом поштанском службом и телеграфском мрежом важан спојни члан у међународној радњи Запада са Истоком. Поред усавршавања своје унутрашње службе, путем закона и уредаба, Србија је усвојила, за време ове Владе, више међународних конвенција за поштанску и телеграфску службу.

И ако је поштанско телеграфска служба по својим приходима доста нејака, да тек покрива своје издатке, за чије је регулисање установљена нова „Главна (централна) благајна“ правилима од 1 јануара 1899. ипак је држава принуђена да чини и на овој грани разна благодејања ослобођењем разних установа од поштарине ит.д. Тако су посебним законима (сви од 4 октомбра 1899) ослобођени од пошт. такса: 1) Друштво за подизање храма Св. Саве у Београду на Врачару; 2. Официрска Задруга за коресподенцију и поштанске пошиљке са држ. војним надлештвима; и 3) Земљорадничке Задруге у преписци са Главним Савезом и обратно.

Не мање је учињена згодна уредба и за експедицију новина, које су некад плаћале таксу а лепљење марака на хиљаде егземплара или плаћање на број, било је заметно и тешко. С тога је Министар Привреде почетком 1900 год. нашао формулу, да се прва експедиција новина, у месту где лист излази, изврши по тежини (на килограм) целог једнодневног издања, са олакшицама на већим тежинама. Призвати власници листова са захвалношћу су примили ово решење.

Но, примањем ветеринарства у надлежност мин. привреде настало је питање: не би ли било целисходније да се поште и телеграфи, као саобраћајна средства, заједно са телефонима, предаду у надлежност Министарства Грађевина? Оно, имајући главни саобраћајни објект — железницу — у својој власти, која је у једно и главни

преносач поштанског стобраћаја, и са својом железничком телеграфском мрежом, која је посредовала и приватну службу, било је поред „грађевина“ и министарство саобраћаја. Са ових разлога донесен је закон од 5 октобра 1899. по коме су: поште, телеграфи и телефони од 1 јануара 1900 године, прешли у надлежност Министарства Грађевина. Министарству Привреде остало је право учешћа у одређивању њихових тарифа, које и засецају у чисто привредни део.

VI. Године 1900-те учествовала је и Краљевина Србија на *Светској Изложби у Паризу*. Спрема за то учешће пада за Владе др. Владана Ђорђевића, извршена је преко нарочитог Изложбеног Одбора, коме је делу привредног посла симболички било седиште у згради Народне Скупштине у Београду, коју је опет, у њеној парламентарној намени, одменила историјска зграда за Скупштине код Саборне Цркве у Нишу. Али је изненадном женидбом Краљевом суђено било, да ни један члан ове Владе, која је припремала изложбу, не понесе Legion d' honneur. И тај је знак, којим је Француска Република одликовала Министре разних држава целога света, пао је у део онима што су дошли после 8 јула 1900 године на Владу...... Факт, који константујемо без зависти.

Хоће ли Министри кабинета Др. Владана Ђорђевића у опште, а Министри Привреде напосе, дочекати буди каквога знака признања и од оног *легиона државних питомаца*, које је ова Влада послала на науке по свима струкама, а нарочито по струци привредној за изучавање: земљорадње, шумарства, комерцијалних наука, рударства ит.д. то остаје, као и много што шта, будућности да она на то одговори. Она ће донети и свој суд о том, као и о целој овој владавини.

Ми смо јој целим овим дéлом дали и довољно података, да би лакше донела тај суд. А ово су, и будућности и историји, у доста збијеним редовима, податци *за рад владин на пољу Народне Привреде.* И ако ова Влада није била срећна да изведе све што је желела, ипак је, нада се, извела довољно, доста да се ни суда будућности не мора бојати.“— — —

Велики париски часопис „*La Revue d' Europe*“ у својој свесци за мај 1900 отпочео је доносити читаву серију студија о стању народне просвете у Србији. Овај низ проучавања отпочет је чланком о *основној настави* у Србији. Мени је жао што морам да хитам крају овог дѐла, те не могу да овде преведем ту серију, чланака јер само би се онда видело, како су француски педагози ценили реформаторску акцију Андре Ђорђевића Министра Просвете у моме кабинету.

Отварање светске изложбе у Паризу, и српскога павиљона у њој, коме је српска Влада посветила толику бригу и релативно знатне новчане жртве, обратило је још више пажњу Европе на данашњу Србију и дало је повода многим органима европског јавног мњења да говоре симпатично о Србији, о њеним привредним изворима, дало је новог подстака за странога капитала да се заложи у привредна предузећа Србије.

Париски листови: „*L' Evènement*“ (8|21 маја 1900), „*Le Temps*“ „*Le Figaro*“ „*La Politique Coloniale*“, „*L' Echo de l' Armée*“ „*Le Soir*“, „*Le Soleil*“ — белгијски листови „*L' Jndustrie*“, „*Le Moniteur des Finances*“ и т. д. сви донеше најпохвалније чланке о српском павиљону на светској изложби са врло симпатичним изјавама о садашњем стању Србије.

Услед овог значајног преврата у јавном мњењу Европе о Србији, који беше дијаметрално противан ономе *општем* мишљењу, које је пре две и по године гракнуло противу Владе од 11 октобра 1897, пре него је имала каде да ишта учини, а камо ли да у чему погреши — овај повољни обрт у оцени Србије на западу изазван самим радом режима „Србија преча од свега“, који је учинио да се постепено заборави свирепости Краља Александра после ивањданског атентата — почео је да храбри чак и поједине српске листове, који су стајали под терором радикалским, да отворено пристану уз садашњу Владу српску, и да почну бар преводити и доносити својим читаоцима, шта се *сада* пише у страном свету о стању у Србији, о њеној Влади, о њеном програму рада, и до сада извршеним реформама. Тако је панчевачки лист „*Народност*“ почео да доноси изводе и преводе из књиге, коју

су написали белгијски стручњаци *Евжен Лазар и Жое Хоц*, и која беше изашла у Брислу под насловом „La Serbie d' Aujourd'hui." Ми ћемо овде примери ради цитирати само онај део који је изашао у 35-ом броју „Народности" од 3 маја 1900.

„Може се сигурно тврдити да садашња Влада у Србији има карактер сталности, основан на поверењу Краљевом и у задовољству народа, коме су додијале неплодне партијске борбе и потреси.

„Садашњи кабинет састављен је у осталом из просвећених и радних људи; они су на раду од јутра до мрака, израђују сами своје пројекте о законима и реформама; они не држе да је довољно да на поднесена акта само стављају механично свој потпис, и да се приказују на свечаностима у сјајном и богатом оделу претрпаном орденима. Кад год смо, за време нашега бављења у Београду, имали да представнемо коме од Министара, свакад смо застали Министра за његовим пословним столом претрпаном актима, и то редовно од 9 часова пре до 6 часова по подне. Сем овога, садањим Министрима мора се признати, да су чисте и праве патриоте, које дубоко носе у души и срцу задатак, који су смислили да изврше, зарад свога угледа и достојанства, за добро и срећу свога народа, као и из дубоке оданости своје династији Обреновића."

У унутрашњој политици ових дана највеће интересовање привлачио је на се *процес Таушановићев*. Полицијском истрагом и самим извештајем „Београдске Задруге за помагање и штедњу" беше утврђено, да је кључ од кâсâ Задругиних био поверен њеном директору Таушановићу, и да је он према томе могао задругине касе да отвара и без присуства дежурнога члана њене управе. Оптужени Таушановић бранио се пред судом тиме, да је он истина дотичних 300 акција заложио у Новом Саду и Загребу, али да *није знао* да те акције нису правилно потписане. Те му је акције предао Лука Ћеловић члан управног одбора да се њима послужи те да дође до новаца. Као што је познато, Лука Ћеловић и Таса Банковић, који су довели Таушановића на оптуженичку клупу за ово прљаво дело, беху његови не само

политички него и лични пријатељи. Таушановић је на суду одбијао од себе сваку кривицу, уверавао је, да он није ништа знао да постоје прекобројне акције, нити да постоје факсимили за потписе дотичних чланова управе, да су по свој прилици Ћеловић и Банковић сами фалсификовали, да су се њима служили за своје личне потребе још пре него што је он (Таушановић) дошао за директора Задруге, и да они сада хоће да сруше тај фалсификат на њега само да га упропасте. Ћеловић се — вели — уплашио да Таушановић из свог политичког затвора неће моћи ослободити заложене акције и да ће онда фалсификат на њега пасти. А што Таса Банковић против њега сведочи, то је, вели, зато што се боји да Таушановић пошто издржи своју садашњу осуду опет не дође за Управника Задруге, на коме се месту сада башкаре оба сведока. Ћеловић и Таса Банковић осташе при својим исказима у пркос свему, што су оптужени и његови адвокати Мостић и Карајовановић навели у одбрану.

О овоме претресу на суду донео је орган Краља Александра „Мале Новине“ нарочити из Двора инспирисан чланак под насловом „*И јадно и жалосно*“. Пошто је најпре напоменуо да је Коста С. Таушановић после Николе Пашића био најугледнији *вођ* радикалне странке, да је био све до јуче управник прве Београдске Задруге, да је више од 20 година присни лични пријатељ Луки Ћеловићу и Таси Банковићу, као и да је био један од најважнијих покретача при оснивању Загребачке Српске Банке — Пера Тодоровић наставља овако:

„И каква горка судбина, каква одвратна слика узајамна претрпавања блатом, што је данас видимо на суду.

Та иста Загребачка Српска Банка, којој је Таушановић темељ ударио, јавља се сад као први покретач једнога спора, који је Таушановића довео на оптуженичку клупу као проста злочинца!

Тај исти Таушановић, коме су до јуче Таса Банковић и Лука Ћеловић били „најотменији и најчаснији грађани“, данас јавно пред судом оптужује Банковића као „гладницу“, који живи „од дијурне по разним заво-

дима“ и као неваљалца, који је њега (Таушановића) оклеветао, да би се дочепао његовога места у Задрузи и постао управник. Ћеловића пак Таушановић износи као подмукла саможивца и бесавесна грабљивца, коме је он, Таушановић, помогао да стече „најмање стотину хиљада динара“, а тај ненасити прождрљивац, тај „притворни и лажни пријатељ“ ево сад њега „невиног“ хоће да упропасти, бедећи га да је фалсификовао туђе потписе!..

И док Таушановић са своје стране тако црта Банковића и Ћеловића, они опет у својим исказима одлучно терете свога јучерањег вођу, избраника и управника као простог фалсификатора и злочинца, који је злоупотребио њино поверење, просто украо из Задруге и акције друштвене и штамбиље Банковићеве, па са фалсификованим потписом измамио преко 30 хиљада круна од разних страних новчаних завода!

Слика је дакле јасна! До јуче присни пријатељи, који један другоме све гледају кроз прсте и све прашгају, а данас острвљени душмани, који један другоме хоће јабучицу да ишчупају!

Док су у једну тикву дували — све је било добро и сви су били поштени, а сада, када је тиква пукла и дошло да се одговара за заједничке грехе, онда су се завадили, јер се сваки извлачи, и сваки гледа да своју кривицу на другога набаци.

Више од двадесет година кусали из једног чанка, у који је јадна и безазлена радикална раја морала непрестано доливати, одвајајући од уста својих, а сада један другога млате кутлачама по челу, јер се почело указивати дно празнога чанка!

Каква одвратна слика!“ — — —

1-ог маја 1900 изречена је на суду пресуда по овој кривици. Таушановић се био разболео, и зато није присуствовао лично, кад је изречена судска пресуда. Ова је гласила на пет година затвора у лаком гвожђу за фалсификовање акција. Меру казне, на коју је Таушановић раније био осуђен за увреду Величанства, смањио је суд од девет на шест година, тако да је сад по обема кривицама имао да издржи 11 година затвора.

Наравно да је оптужени противу ове пресуде апелирао. Апелациони Суд смањио је казну за „употребу лажних акција“ на три године.

Касациони Суд потврдио је *једногласно* ову пресуду апелационог суда.

Сад радикалци покушаше преко *руских* листова побудити сажаљење према Таушановићу, и *Новоје Времја* стаде тврдити, да је „она звер Миланъ“ послао своје војне лекаре у болницу, у којој Таушановић лежаше болестан на лечењу, са заповешћу да они констатују, како Таушановић није болестан него се само претвара, да симулира, да му се само скину окови. Велики руски листувераваше цео руски народ, да су српски војни лекари одиста били толико бездушни и несавесни, да су они посведочили, како је Таушановић симулант, и на основу те сведоџбе њихове Милан је одмах дао на ново оковати Таушановића и одвукао га је из болнице наново у тамницу.

На ту неслану лаж руског угледног листа одговорено је овом депешом у берлинском листу „Die Post“: „Овај извештај „Новога Времена“ измишљен је од почетка до краја. Таушановић се непрестано налази и сад у Општој Државној Болници на лечењу.“

Од коментара, што их је овај свршетак Таушановићеве политичке каријере изазвао у европској штампи, нећемо да наведемо ниједан само зато, што је Таушановић у времену, када се ово штампа, умро. Ако затреба, изнећемо их при откривању Таушановићевог споменика на Калемегдану.

Међутим се Н. Пашић вратио из Абације у Београд, молио за аудијенцију код Краља, која му је одобрена. Томе факту придавали су радикалски листови огромну политичку важност, доводили су га у везу са путовањем Краљевим по *источној* Србији, тој старој „тврдињи“ српског радикализма, тој постојбини великога мужа Николаја Петровића. Истина радикалци су после јуначког држања Пашићевог пред преким судом дигли руке од њега, отресали су се свога дотадашњег вођа, који је потврдио својим признањем антидинастичност у радикалној странци и дао написмено тапију од своје главе не само

Обреновићима него чак и Влади од 11 октобра 1897, али при свем том сада су ти исти радикалци хватали се за пријем Пашићев у Двору, као за последњу котву спасења. Та бујица радикалских нотица и чланака о повратку г. Пашића у Србију, која је јурнула низ развaљену Скадарлију радикализма, била је сасвим по вољи Влади у Србији, јер она јој доказиваше да је успела у том свом задатку, да уништи политичко партизанство у земљи, јер ето највећи и најсилнији фактор у тој крвавој партизанској борби понаша се као дављеник, признаје да свој спас једино очекује од пријема у Двору радикалских вођа, па макар и оних, које су сами радикалци као издајнике партијске жигосали. Према томе Влада је могла пустити развалине некадашње велике и силне радикалне странке нека придају Пашићевој аудијенцији у Двору још већу политичку важност, али да не би та нова, новинарска бујица однела чак ни једну политичку бабу, Владин пресбиро је послао две нотице у новине да је Пашић још прошле јесени, када је ради поправке здравља отишао на српско приморје, казао сваком, који је хтео да чује, да ће се он овог пролећа вратити у Србију, и према томе његов повратак није ништа необично ни чудновато. Што је он тражио и добио аудијенцију у Двору, још мање може имати *политичког* значаја, јер г. Пашић је и усмено и писмено изјавио да се дефинитивно повукао са свију поља политичког рада, а једном бившем Министру Председнику и једном бившем свом Посланику на страним Дворовима није могао Краљ одрећи аудијенцију, за коју је он прописно молио. — —

XXXIII
АПОТЕОЗА КРАЉУ АЛЕКСАНДРУ

Раније смо видели, каквим су се срествима служили противници Обреновића да сруше ту народну Династију. Али меродавни фактори у Србији овога времена били су сувише убеђени, да је љубав народна према Обреновићима, основана на заслугама за Србију првог, трећег и четвртог Обреновића, тако велика, да ће се лако преболети и погрешке и неправде, које су четврти и пети Обреновић по своме несретном темпераменту починили, нарочито ако Краљ Александар остане веран програму државном од 11 октобра 1897, који је он усвојио, и ако дадне потребног времена да се извођење тога програма, које је за ове непуне три године озбиљно отпочето, консеквентно продужи и срећно доврши. Пошто је Влада за овако релативно кратко време постигла санирање државних финансија и знатно појачање српске војске, која сада беше и бројем и квалитетом и наоружањем несравњено боља и напреднија него што је икад била, Влада је хтела сада да посвети сву своју снагу привредним питањима. Зато је пре свега требало што боље проучити у самоме народу његово привредно стање, његове најпрече потребе, и ове задовољавати. Да би се то постигло, требало је да поједини Министри што више путују по народу, да се лично увере, како о привредним нуждама његовим тако и функционисању свију власти и институција створених под овим режимом. Али у интересу Династије требало је и овај посао Владин представити као искључиву заслугу Краљеву, као главног представника новога режима. За то је одлучено да Краљ Александар, праћен својим оцем и неколиким Министрима ове године пропутује источну половину Србије, као што

је лане пропутовао западну половину. За то је овај пут објављен за страну штампу белешком у „Политичкој Коресподенцији“ од 28 априла 1900, у којој је та мисао опширно истакнута.

Краљ се кренуо на тај пут 21-ог маја 1900, и то Дунавом на лађи Српског Бродарског Друштва „Цар Никола II“.

У Смедереву, Дубравици, Костолцу, Градишту и Голупцу непрегледне масе народа беху прекрилиле обалу дунавску поздрављајући Краља громогласним узвицима „живео и срећан пут“.

Градиштанци су дочекали Краља на засебној лађи више Базијаша и пратили су га до Добре.

Краљ се мало зауставио у Градишту, где га је у име народа поздравио прикладном беседом Сава Обрадовић, а у име Угарске Владе г. Валант, саветник Угарског Министарства и г. Тошпа, инспектор пловидбе на Доњем Дунаву, који је имао да проведе Краљев брод кроз ђердапске катаракте.

Пред вече стигли смо у Доњи Милановац. Али најболе је да поређамо телеграме, који су о овом путовању Краљевом излазили у службеним „Српским Новинама:

„Доњи Милановац, 21 маја 1900.

На станици дочекали су Њихова Величанства Командант Тимочке Дивизије пуковник г. Божа Јанковић и инспектор Министарства Унутрашњих Дела г. Рајковић.

Непрегледна маса Народа из целог поречког среза поздравила је најодушевљеније Господара. У име Народа поздравио га је патриотском беседом парох д. милановачки г. Јеленић. У одговору Своме на овај поздрав Господар је дао израза радости Своје, што му се пружила прилика да се види са Народом овога краја. Његова је жеља, да се на самом извору упозна са потребама Свога драгог Народа, како би што боље могао одговорити своме светом Владалачком позиву: да Србију поведе напретку и истинском благостању. Позвао је Народ да се посвети искључиво својим пословима и раду на своме материјалном јачању.

Одатле је Краљ Господар са свитом Својом отишао у цркву и после кратке молитве поново у Народ изашао, који га са свију страна беше окружио, жељан да свога младог Господара из ближе види и поздрави.

Неготин, 22 маја 1900 год.

Данас, 22 маја у 5 сати изјутра, брод Њ. В. Краља кренуо се из Д. Милановца испраћен многобројним народом исто онако одушевљено, као што је јуче дочекан. У лепој јутарњој свежини и ведрини, брод је мирно пребродио „Ђердапски теснац“. Код „Трајанове табле“ дошао му је у сусрет брод „Београд“, на коме су биле депутације града Неготина и округа крајинског. „Београд“ је био начичкан народом и дивно окићен зеленилом и заставама; с брода су одјекивали звуци музике, која је свирала Краљеву Химну, а целим путем проламао се пуцањ прангија, које су на броду паљене. „Београд“ је заузео пристојно одстојање за Краљевим бродом и тако га пратио до Радујевца.

Код Текије Господара су поздравили брујањем звона и пуцњавом прангија, које су биле намештене и при уласку и изласку вароши. Дуж целе текијске обале окупио се био силан народ, дуги редови ученика и ученица са својим наставницима, а ту је била и група свештеника с црквеним заставама. Дивно је било погледати оне дуге редове српске деце, те будуће снаге народне. Свако ђаче држало је у руци српску тробојку, којима су живо махали и свога Господара поздрављали, а њини слабачки гласићи сливали се у бурну одушевљену песму народне химне. Њихове миле детињске гласове наткриљавало је бурно и неутољиво кликтање „Живео!“ „Живео!“ што се орило из хиљада раздраганих груди, потресајући на далеко ђердапске клисуре.

На супротној обали суседне Угарске био се код Оршаве сакупио многи свет, који је са живим интересовањем пратио пролазак Господара Србије, докле год се брод није из очију изгубио. Пловећи даље брод је пролазио једно по једно српско место, а Господар је на целоме томе путу до Радујевца свуда био најодушевљенији дочекиван и испраћан.

У Сипу, Кладушници, Кладову, Ртковy, Корбову, Бордељу, Брзој, Михаиловцу, Кусјаку и Прахову, свуда су биле сакупљене огромне гомиле народа и школске омладине, све изоблачено у најлепше празнично рухо, све окићено цвећем и шаренилом. Женске су обично држале у руци беле рупце, а ђаци као и многи одрасли српске тробојке. И онај дивни призор из Текије свуда се понављао, свуда су грмиле прангије, свуда су са светих храмова брујала звона, свуда се радосно махало рупцима и тробојкама, свуда се хорила Краљева Химна, народна песма и одушевљено поздрављање Господара. Радост је народна била тако срдачна и истинита, весеље је било тако искрено, одушевљење је било тако велико, призора је било тако дирљивих, да су и најхладнијем посматраоцу морале измамити сузу радости. На много места мала деца остављају своја стада, живо трче обали дунавској и одушевљено кликћу „Живео Краљ Александар“!. На многим местима Господар се јављао народу махањем мараме и онда клицању народа не беше краја. У Кладову у граду Фетисламу била је упарађена војска и свирањем труба и пуцањем топова одала је почаст Високим Путницима. У Турни Северину српска колонија поздрављала је Господара заставама и песмама, ту се Краљевом броду придружио један окићен румунски брод, на коме су представници румунског паробродског друштва допратили Господара до Радујевца. Тако на целоме путу праћен најживљим одушевљењем, Господар је данас у 2 часа по подне стигао у Радујевац у најповољнијем здрављу и најбољем расположењу.

Неготин, 23. маја 1900. год.

Брод Његовог Величанства праћен једним румунским и српским бродом „Београд“ приспео је у Радујевац 22. маја у 2 часа по подне. Окружни начелник крајински г. Сава Ђукић ушао је у лађу пред Господара да Га поздрави добродошлицом и да Му поднесе рапорт о исправном стању у округу. На паробродској постаји Господара је причекао и у име Њ. В. Румунскога Краља Карола I. поздравио кавалеријски бригадни ђенерал из Крајове г. Џигурту са својим ађутантом.

Праћен бурним поздравима школске омладине и многобројног народа, грувањем топова са радујевачке обале

и прангија са пароброда „Београда“ као и свирањем војне музике, Господар се упутио павиљону, пред којим су Га дочекали посланици за округ крајински и представници власти. Од стране посланика и у име народа округа крајинског Њ. В. поздравио је посланик Ђорђе Станковић, из Миланова, исказујући голему радост народну што Господара види у својој средини. Господар се захвалио топлим и срдачним речима напоменув Своју ранију одлуку: да сваке године обиђе по један крај Отаџбине ради ближег упознавања са Својим народом и његовим разним потребама. После кратког одмора у павиљону Господар је пришао народу, који је стајао у густим редовима, подуже се разговарао са појединим људима распитујући се о њиховим приликама, а за тим се кренуо за Неготин, праћен бурним клицањем из хиљада грла.

Око 3 часа по подне Њ. В. стигло је у Неготин причекано при уласку у град код првога славолука војском са официрским кором на челу, представништвом неготинске општине и непрегледним масама народа. Председник општине неготинске и народни посланик г. Јован Мишић поднео је Господару хлеб и со и топло га поздравио у име Неготинаца. Ту је дочекао и поздравио Господара у име Њ. Височанства Кнеза Бугарског Фердинанда видински командант града, бригадир пуковник г. Цончев са два своја ађутанта.

Уз грмљаву топова, брујање звона и непрекидне громовите поздраве народне, Њ. В. упутило се светоме храму, где Га је и причекао са свештенством Епископ Тимочки Г. Мелентије и поздравио лепом подужом беседом. После одслуженога благодарења Њ. В. се упутило у Двор, припремљен у згради окружног начелства, опкољенога са свију страна густим гомилама народа, који је непрестано клицао поздрављајући Господара.

Неготин је у свечаном и сјајном руху дочекао свога милога Господара. Сви домови, све радње биле су окићене тробојкама и зеленилом. На више места у главним улицама подигнути су славолуци са родољубивим натписима и поздравима Краљу. С многих страна чула се свирка и песма, света је било тако много, да се улицама, које су ближе дворцу, једва могло проћи. Пространа пољана

пред дворцем притиснута је била густом масом свечано изоблаченог света, који се никако није разилазио поздрављајући непрестано Господара бурним „Живео!“ кад год се Краљ изволео појавити на балкону дворца. Тако је дочекано и вече. У сумрак варош је затрептала у читавом мору од светлости. Хиљаде светиљака треперило је на све стране и што се сумрак више хватао, сјај осветљења био је све већи, а читаве реке света све су се више стицале дворцу. Око 8 часова била је сјајна бакљада, где су учествовали најугледнији грађани неготински, носећи буктиње. Кад се Њ. В. Краљ са Својим узвишеним Оцем, окружен Својом свитом, појавио на балкону, био је поздрављен бурним усклицима раздраганог народа. На бакљади Господара је поздравио лепим говором угледни неготински грађанин Станоје Нецић. На тај поздрав Господар је одговорио значајним отпоздравом изванредне лепоте и снаге, наглашујући као првенствени задатак данашњега стања и Његовога краљевског старања, да Отаџбину одбранбено и привредно оснажи, а нарочито да помогне развићу оне привредне гране у Крајини, којом је она ранијих година била богата и чувена. Ове речи Господареве дочекане су биле необичним одушевљењем.

Око 9 часова био је приређен општински банкет.

На општинском банкету, приређеном 22-ог маја у 9 часова у вече, осим Њ. В. са свитом узели су учешћа: румунски и бугарски изасланици и око шездесет званица од грађана неготинских и угледних људи из округа. Срдачну здравицу напио је Његовом Величанству неготински грађанин г. Никола Димић, трговац. Господар је прво на француском језику напио врло срдачне наздравице Њ. В. Румунском Краљу и Њ. Вис. Бугарском Кнезу, на чему су се дотични изасланици топло захвалили, а за тим је Господар изволео одговорити на здравицу г. Н. Димића, наглашујући, како високо цени осведочену љубав и преданост, којима Га Његови верни Неготинци вазда обасипљу. — Њ. В. Краљу Оцу подигао је чашу у здравље одлични неготински грађанин Стојан Х. Станковић, а Краљевској Влади наздравио је Петар Јотић, трг. неготински. И Њ. В. Краљ Отац и Господин Министар Председник захвалили су се на здра-

вицама лепим и топлим отпоздравима прожети дубоком љубављу према Господару и Отаџбини.

За време банкета свирала је војна музика, а споља су се непрестано доносили звуци бурног народног весеља, које је трајало до после поноћи.

Тако је завршен први дан Господарева борављења у Неготину.

23 маја освануло је ведро сунчано јутро. Још од ране зоре силан свет почео се понова искупљати око Краљева дворца.

Око 9 часова из јутра у Краљевом дворишту почеле су се искупљати разне депутације, које су дошле да поздраве Господара. У 10 часова појавило се Њ. В. у пратњи Своје свите, и бурно је поздрављено. Прва је имала част да се Господару представи депутација старих ратника, који су учествовали у сва три последња рата. Било их је до 180 на броју, све снажни проседи људи, сви окићени разним одличјем. Г. Михаило Петровић стари командир из Кладова, поздравио је Господара у име својих другова наглашујући, да у њиховим грудима увек топло куца срце препуно љубави према јуначком Праунуку Милоша Великог, под чијом су светлом Заставом Таковском они крв своју проливали, па тај свети аманет и својој деци завештали.

За овим се представила чиновничка депутација са учитељским особљем, а за њима представила се депутација неготинских Госпођа, у чије је име госпођа Николе Димића поздравила Господара с неколико врло топлих речи, напомињући како Њ. Величанство свуда прати нежна љубав српских матера, кћери и сестара.

После овог дирљивог поздрава Господар је благоизволео прићи једној гомилици од десетак старијих људи с врло маркантним, одлучним лицима. То је била група старих Милошеваца, — оних људи, који су срећне 1859 године дочекали Милоша Великог приликом Његова повратка у Отаџбину и ма у чему били Његови помагачи у тим знаменитим данима. У име старих Милошеваца Господара је поздравио г. Михаило Динуловић пз Д. Милановца.

Најзад Његовом Величанству представила се депутација крајинских гардиста — свих оних војника, који су служили у гарди Владаочевој и у њино име Господара је поздравио г. Павле Танић из Тамнича, народни посланик. Са свима овим депутацијама Господар се милостиво изволео подуже разговарати и свима је веома топло и срдачно одговорио на поздраве, што је све присутне испунило највећом захвалношћу.

23 маја око 4 часа по подне Њ. В. изволело је походити знаменито и тужно место, где је неумрли Хајдук Вељко јуначки пао бранећи Отаџбину своју. У част и за спомен овога Краљевскога изласка установљена је нарочита књига „Поменик“, где се Његово Величанство благоизволело прво Својеручно потписати, а за тим је дошао потпис Његовог Величанства Краља Оца и потписи целе свите и где ће се уписивати будући посетиоци овога знаменитога места.

Одатле око 5 часова по подне Господар се извезао на место, где се подиже нова касарна за 13 пешадијски пук Хајдук Вељка. Ту је Његово Величанство ударило камен темељац овој знаменитој згради, где је узидана нарочита споменица (повеља) која казује: ко је и кад подигао ову грађевину. Том приликом Господара је поздравио лепим говором инжињерски потпуковник г. Исаковић. Господар се захвалио красним говором, у коме просијава жарка љубав Краљева према Његовој милој Војсци, узданици српској. Освећење темеља извршио је Епископ Тимочки Господин Мелентије, који је том приликом побожном беседом поздравио Господара, благосиљајући ово Његово родољубиво предузеће.

По утврђеном програму одавде је ваљало отићи у, манастир Буково, у тамошњу виноделско-воћарску школу-где су биле учињене велике припреме за дочек Господарев, и где би видни напретци наших привредних устај нова новим доказима потврдили сав благодетни утица, мудрога државног програма Господаревог. Али ненадни плахи пљусак онемогућио је овај излазак и Његово Величанство око 6 часова вратило се у Свој дворац у Неготин.

У 9 часова у вече био је у Двору банкет приређен Господару од стране народа округа крајинског. На банкету је учествовало преко 80 особа. Пре седања за сто Г. Министар Унутрашњих Дела изволео је прочитати у пуној трпезарији списак лица удостојених разним одличјем од стране Господареве, што је прихваћено бурним: „Живео!“

На овом банкету здравицу Господару напио је г. Михаило Рајковић, трговац из Д. Милановца, здравицу Краљу Оцу напио је г. Пера Тодоровић, посланик за срез брзо-паланачки, а здравицу Краљевској Влади г. Михаило Петровић, трг. из Кладова. На ове здравице одговорили су: Њ. В. Краљ Господар и Њ. В. Краљ Отац, а у име Краљевске Владе одговорио је Министар Унутрашњих Дела Господин Ђ. Генчић.

Говор Господара остао је дубоко урезан у срце свију Крајинаца, јер се дотицао ствари, које су народном срцу блиске и драге.

Њ. В. Краљ Милан Својим подужим одговором нежно се дотакао Својих очинских осећаја према Своме узвишеном Сину благодарећи на пажњи, што га је поздрављач истакао као узор пример свима Србима, како ваља служити свога Краља и Отаџбину.

Г. Министар Унутрашњих Дела у своме говору благодарио је Крајинцима на њином вазда узоритом држању напомињући, да је и сам син тимочке крајине и да се поноси, што су његови земљаци вазда делом били први у служби према Краљу и Отаџбини, што Влади и омогућава извршење Господарева програма.

После банкета Њ. В. држало је серкл, проговоривши са сваким од присутних по коју љубазну реч.

Тиме је завршен други дан боравка Њихових Величанстава у Неготину.

Зајечар, 24 маја 1900 год.

23 маја у 7 часова у јутру Њ. В. кренуло се из Неготина за Зајечар испраћено одушевљеним народом, коме ће мила успомена Краљевскога бављења у његовој средини остати вазда дубоко и благодарно у срце урезана. Тако исто и Њ. В. понело је из Неготина најлепше

успомене. Осим редовне свите Господара су на овом путу пратили: румунски изасланик ђенерал г. Џигурту са својим ађутантом, окружни крајински начелник г. Ђукић, са више крајинских Посланика и неготинских грађана и чиновника. Дан је био ведар и путовање је било пријатно. Господар се за тренутак зауставио пред буковском винодељском школом, где су га дочекали поређани ђаци те школе са својим наставницима; а тако исто био је кратак одморак у Трњанима, где су Господара поздравили околни сељани и ђаци из основних школа са својим учитељима и учитељицама. У Салашу био је подужи одмор. Ту је био подигнут укусан лиснати павиљон са лепим славолуком. Господара је ту дочекао силан сакупљени свет обојега пола, а у име народа поздравио га је Стојан Милић, Председник општински. И Господар и његов узвишени отац ту су подуже разговарали са многим сељанима, распитујући их о тамошњим приликама и интересујући се за овај крај, коме, по речима Краља Милана, предстоји богата и сјајна рударска будућност, јер је цео овај предео до Тимока врло богат рудама. Господар се врло интересовао и за школску децу, милостиво се обраћао многим ђачићима мушким и женским стављајући им разна питања, нашта су сва деца врло разборито и лепо одговарала.

Око 11 часова Господар се кренуо за рудник Глоговицу, мајдан г. Вајферта, где је стигао после пола часа вожње. И сам у рударској униформи са око стотину униформисаних рудара својих и непрегледном масом свечано изоблаченога света уз свирање војне музике, г. Вајферт веома је срдачно дочекао Господара и поздравив га милим рударским поздравом: „Добра срећа“ и красном дирљивом беседом, у којој му благодари на озбиљној пажњи, што је поклања српском рударству, чему као доказ служи и његова висока посета овог рудника. Овај лепи поздрав рудари су пропраћали чешћим узвицима: „Добра Срећа“. Господар се захвалио срдачно на поздраву гостољубива домаћина и његових рудара нагласио да у низу Својих брига за економски напредак Србије, велику пажњу поклања српском рударству и рад је да учини што се највише могне за његов развитак и на-

предак. Те мисли и осећаји довели су га и овде, да изближе упозна овај рудник и радује се, што већ на првим корацима види све знаке његова цветања.

За овим домаћин је повео узвишенога госта на сам мајдан на брду. Код првога поткопа, где је главна „шахта“ (бунар) где су намештене машинерије за извлачење ископа из дубине, подигнут је био леп павиљон и спремљене рударске карте и разна научна стручна дела, која говоре о рударском богаству овога краја и старинским, римским, као и средње-вековним, српским рударским радовима овде, спремљено је било у неколико флашица и испрано злато нађено у овој околини, где је било и врло великих комада од више грама. Учињена је и проба, да Господар види, како се злато примитивно испира.

Истуцан је у авану један комад стене, која садржи злато, па је онда тај прах испиран у дрвеној карлици где је на дну остала ситна прашина злата. Његово Величанство пратило је све ово са живим интересовањем.

После овога Господар с целом свитом изашао је на вис, где је био спремљен ручак за Његово Величанство и где је гостољубиви домаћин сјајно и богато почастио своје миле госте.

С тога узвишења, поглед на све стране био је величанствен. Докле год се оком могло догледати ширило се брежуљкасто, зеленилом и китњастим гајевима богато окићено земљиште, које је изгледало као каква лепа градина, а у непосредној близини свуда у наоколо виделе су се велике грађевине и друге индустријске творевине рударске, које сведоче, да је овде отпочето велико и плодоносно дело.

Живо обрадован свим овим, Краљ Господар напио је г. Вајферту срдачну здравицу, као гостољубивом домаћину и као човеку много заслужном за унапређење српске привреде, као човеку, који је с неуморном преданошћу радио и јуначки предњачио у многобројним привредним подузећима и који је нарочито у рударска подузећа унео и велику интелигенцију и велике капитале своје трудећи се неуморно на подизању благостања земаљског. С тога нека му је добра срећа и у овом пре-

дузећу овде које је алем камен у индустријским напорима наше младе Краљевине.

Дубоко потресен оволиком милостивом пажњом Господара земаљског, г. Вајферт одговорио је Његовом Величанству узбуђеним гласом: Да је Он — наш мили Краљ Александар, прави алем-камен Народа Српског, јер се тако неуморно труди да уђе у сва наша важнија индустријска предузећа и да свом снагом Свога Владалачког ауторитета помогне њино снажно напредовање.

За овим је Његово Величанство Краљ Милан напио топлу здравицу старом г. Вајферту, поштованом оцу гостољубива домаћина, који је Србији дао овакога сина, овакога узоритог Србина, овако неуморног трудбеника на великом послу економскога снажења Србије, као што је поштовани г. Ђура Вајферт.

Раздраган осећајима бурне радости коју је г. Вајферт изазвао својом красном, одушевљеном здравицом Господару, Председник Министарства г. Д-р Владан Ђорђевић наздравио је г. Ђури Вајферту не као Гувернеру Народне Банке, не као великом крснику ордена Св. Саве, за просветне заслуге, не као ратнику који је примерно и узорито испунио своју дужност и према Господару и према Отаџбини, већ као неуморном раднику на нашим многобројним, тешким али плодоносним индустријским подузећима, као врлом раднику, који без обзира на своје сјајно имућно стање, улази у све важне индустријске радове наше и дела на њима са одушевљеним заносом и чврстим постојанством, дајући најлепши пример, како треба корисним делима служити Отаџбини, што је примљено од присутних са највећим одушевљењем.

У тако лепом расположењу Господар је сишао у долину, где је летњиковац домаћинов, ту се с њим срдачно опростио, захваљујући му поново на овако лепом дочеку и на овако корисном раду за материјално благостање земље, и затим се кренуо на даљи пут у Зајечар, испраћен одушевљеним поздравима многобројног искупљеног народа.

Уз пут Господар је био дочекан и поздрављен многобројним народом у селу Копривници. На граници крајинског и тимочког округа Господара су дочекали мно-

гобројни изасланици из Зајечара са окружним начелником г. Ж. Протићем на челу. Ту се Господар изволео опростити са Крајинцима, који су га довде допратили, а за тим је продужио пут у Зајечар. У великим селима Рготини и Вражогрнцу Господар се зауставио на кратки одморак, где је поздрављен од народа, свештенства и школске омладине.

У Рготини Његово Величанство свратило је у свети храм на кратку молитву. Пред самим Зајечаром облак је нанео плаховит пљусак, који је неколико тренутака само трајао, а око 7 часова у вече Његово Величанство приспело је у Зајечар у најповољнијем здрављу и најбољем расположењу.

Зајечар, 25 маја 1900 год.

Синоћ, 24. овог месеца Њ. В. Краљ приспео је у Зајечар у најповољнијем здрављу. На уласку у варош Господара је дочекао силан одушевљени свет радосним поздрављањем „живео“!

Пошто се Њ. В. провезао кроз лепу тријумфалну капију окићену зеленилом и сходним натписима, Господару се представио и поднео му рапорт заступник команданта дивизије пуковник г. Брдарски. За тим се Његовом Величанству имао част представити и поздравити Га у име свога господара нарочити изасланик Њ. Височанства Кнеза бугарског пуковник г. Бочев, командант видинске дивизије (Враца) са својим ађутантом ђенералштабним мајором.

Пошто је поздравио официрски кор и команданте трупа из којих је састављена почасна чета, Господар је изволео примити со и хлеб, који Му је поднео председник овдашње општине г. Петар Јовановић-Узунац, народни посланик, који је уједно поздравио Господара топлим добродошлицом у име грађана града Зајечвра, на чему се Његово Величанства срдачно захвалио.

За овим су се представили Његовом Величанству начелник окр. видинског г. Иванов, председник видинске окружне скупштине и народни посланик г. Макавејев и председник општине видинске г. Младен Иванов.

Његово Величанство изволело је измењати по неколико љубазних речи са свом тројицом ове господе.

После ових поздрава пролазећи кроз дивне, окићене улице и врло укусне славолуке а праћен непрекидним поздравима густих маса народних Њ. В. упутило се св. храму, где га је причекао и сходном беседом поздравио преосвећени Епископ Тимочки г. Мелентије, окружен својим свештенством. После молитве у храму одвезло се Њ. В. у свој дворац, спремљен у велелепној гимназијској згради. Ту се Њ. В. изволело неко време одморити од пута, а затим у 8½ часова у вече приређена је сјајна општинска бакљада. Око 150 најодличнијих грађана зајечарских са упаљеним буктињама уз бурну свирку музике праћени силним светом, кренули су се од општинске куће пред дворац да поздраве свога милог и узвишеног госта. Њ. В. сишло је пред носиоце бакљаде и пошто је одсвиран први део химне, Господара је дугим и лепим говором од стране народа округа тимочког поздравио г. Јова Несторовић, директор гимназије „Доситија Обрадовића“. Пошто је опширније изложио велике заслуге великих предака Краљевих, беседник је напоменуо тешке дане, када је у српски народ била унесена опасна пометеност и крвава завада рођене браће и када је српском народу требала срећна звезда Обреновића, да га отргне из ове мрачне застрањености — та звезда засијала је у узвишеној личности мудрога Господара Србије. Велика реч: „мени је Србија преча од свега“ пала је, државни програм био је истакнут и Србија била спасена тешких унутрашњих трзавица.

На овај поздрав Господар је одговорио својом познатом речитошћу напомињући, да Га је амо довела топла љубав према Његовом верном народу и свагдашња брига о Његовом благостању, да Га за овај крај и за Зајечар још нарочито веже историјски стицај: да је Он рођен баш у оне дане када је овај град и овај крај водио крваву, неравну борбу за независност и проширење Србије. Цени високо љубав народа овога краја према Дому Своме и ваздашња ће Му брига бити: да и овај крај као и цела наша драга Србија у цветању и напретку своме вазда осећа љубав Обреновића према себи и њино неуморно старање за благо и славу Отаџбине.

Последње речи Господареве пропраћене су бурним поздравима народним и свирањем народне Химне.

Око 9½ часова био је банкет у Двору, који је општина зајечарска приредила у част Господара.

На општинском банкету прву наздравицу напио је Његовом Величанству Краљу Епископ Тимочки Г. Мелентије у име свештенства и епархије своје.

Господар је дигао прву чашу наздрављајући Њ. Вел. Краљу Румунском са неколико топлих речи на француском језику, а за тим је таку исту наздравицу подигао за Њ. Височанство Кнеза Бугарског на српском језику, на шта су се и румунски и бугарски представник одазвали срдачном захвалношћу, напијајући здравице за славу српскога Краља, војске и народа. За овим је Господар заблагодарио Г. Епископу на осећајима преданости српскога свештенства овога краја.

Г. Јован Недељковић трговац зајечарски напио је одушевљено здравицу Њ. В. Краљу Милану назвавши Га десном руком Господаревом.

Одзивајући се на овај поздрав, Краљ Отац изволео се захвалити на љубави и пажњи народној, али је приметио, да није Он десна рука Краљева, већ је то верни народ српски.

Краљевској Влади напио је здравицу зајечарски прота Милосав, на шта је одговорио Председник Министарства.

После свршеног банкета Њ. В. Краљ изволео се милостиво разговарати са свима присутнима, обавештавајући се о разним приликама и условима народног живота у овоме крају, као и о стању и напредовању појединих грађана који су ту били присутни.

Гости су се разишли око по ноћи.

Зајечар, 26 маја 1900

У четвртак, 25 маја освануо је прави красни мајски дан. Град Зајечар дивно окићен. Изгледао је свечан и весео. Све главније улице, нарочито ближе дворцу прекриљене су непрегледним масама веселог и празнично изоблаченог света. Сви журе, грабе, да виде Краља Србије. Многи родитељи воде и носе децу своју, да им

покажу Краља, да се Његов мио лик још у овом најранијем добу уреже у нежну душу детињу, верујући тврдо, да срећа кроз цео живот прати децу која тако у раном детињству виде милог Краља. Око 10 часова из јутра у дворишту Краљева дворца већ су биле сакупљене многобројне депутације да поздраве Господара. У 10¾ часова појавило се Њ. В. у пратњи г. г. Министара и Своје свите, предусретнуто радосним поздравом: „Живео!“

Епископ Тимочки Мелентије у име своје и свештенства тимочког поздравио је први Господара, нашта се Њ. В. одазвало са неколико топлих речи намењених српском свештенству. Господар је нагласио, како је већ имао прилике да покаже, како гледа на Свету Цркву православну као верни син њен и како високо цени заслуге и труде српскога свештенства, које је тако родољубиво служило претцима Његовим, помажући им у свима тешким и озбиљним радовима за Отаџбину. Као потомак Обреновића, као Краљ Србије, Он с правом очекује тако исту верну и одану службу српског свештенства, које због своје близине народу може много добра да учини Отаџбини, а свети му је позив данас, да у народу негује слогу, да свуда проповеда и шири братску љубав, да помаже народу, поучавајући га у свему што подиже благостање и напредак његов. То је данас право поље рада српског свештеника; ту он треба свуда примером да претходи.

Затим је тимочки окружни начелник г. Ж. Протић представио се Господару са особљем начелства, полицијским окружним чиновницима, чиновницима поште и телеграфа, пореског одељења и месне контроле, надзорником основних школа и просветним особљем и пензионарима. Господар је милостиво измењао по неколико речи с појединима из ове групе. Председник зајечарског првостепеног суда г. Машић представио се Господару на челу судског особља и јавних правозаступника зајечарских.

За овим су се представили: професори гимназије „Доситеја Обрадовића“ са својим директором г. Ј. Несторовићем на челу, чланови тимочке окружне скупштине,

народне депутације из срезова: зајечарског, бољевачког и тимочког, председник зајечарског општинског суда са својим члановима, одбором и грађанима и разна удружења, као: женска подружина, тимочко обласно коло јахача, стрељачка дружина, пољопривредна подружина, певачка дружина и ловачко удружење. Господар се живо интересовао за сва ова удружења и милостиво је подуже разговарао са многим представницима њиховим, тако, да се представљење завршило тек пред подне.

Зајечар, 26 маја 1900.

25-ог овог месеца око 3 часа по подне Господар се извезао у пратњи свите на пољану испод Краљевице, где се подиже нова *артилеријска касарна*. Ту су Господара дочекале упарађене трупе артилеријског тимочког пука са г. г. официрима, а на лепој окићеној трибини подигнутој у близини, Његово Величанство предусрео је преосвећени Епископ тимочки са свештенством и ту га поздравио лепом беседом. На молитви певао је зајечарски мешовити хор, који располаже ванредно лепим и израђеним гласовима. Затим је извршен обред освећења темеља и Господар је свечано положио камен темељац, у који је узидана пергаментска повеља са сходним натписом, да се овај војни дом подиже под владом Краља Александра I. Г. Лука Бојовић, артилеријски потпуковник и командант тимочког артилеријског пука, поздравио је Господара и благодарио му у име своје, својих официра и трупа на високој милости и пажњи, коју Он поклања српској војсци. Господар је одговорио са неколико топлих речи, да је војска узданица Отаџбине а да здравље војске много зависи од добрих станова; с тога је у реду Његових брига за Отаџбину увек заузимала једна од првих места брига: да српска војска добије здраве, удобне станове и врло је задовољан, што је на овоме путу кроз народ ово друга касарна, којој Он темељ полаже.

После овога Њ. В. је прегледало војничке станове у околини, и отуда се одвезло натраг у свој дворац.

Око 5 часова по подне Господар је изволео изаћи међу народ, који се веселио и уз свирку војне музике играо на зајечарском широком тргу прекриљеном народ-

дом. Господар је заузео место на укусно израђеној трибини и с великим задовољством посматрао је коло народно, где се играло с необичним одушевљењем и расположењем. Киша се по неколико пута навртала, али весеље народно није се прекидало, и трајало је до у ноћ. Пред ноћ је ижваљано на трг неколико бурадн пића и изнесено неколико печених волова, те народу дељено и раздавано.

У вече био је приређен у дворишту Краљевог дворца окружни банкет, на коме је било око 300 званица из Зајечара и округа.

На овом окружном банкету у име народа округа тимочког напио је здравицу Господару г. Новак Добромировић, народни посланик среза бољевачког, пожелевши да се славни огранак Обреновића разрасте у моћно стабло, под чијом ће сенком срећно живовати уједињено Српство.

Његово Величанство Краљ одпоздравио је подужом и значајном беседом, богатом дубоким, језгровитим мислима, од којих да изнесемо само ово: материјално благостање основица је свеколиком другом напредовању народном. С тога дајући земљи свој познати програм, Господар је позвао Своје Србе, да напусте штетне и опасне политичке заваде, па да сви сложно прегну на уздизање и снажење привреде, позвао их је на ред и рад, јер без реда и озбиљна рада нема тековине, нема благостања, па нема ни среће. Верни Срби одазвали су се сложно покличу свога Господара. Он је сретан, што и овде види Тимочку Крајину у првом реду. Овај крај одликује се и предузимљивошћу и јаком приватном иницијативом. Богат је и природом и вредноћом својих становника, али он је затворен, одсечен, јер нема подесних саобраћајних средстава. И Он сам и Његова Влада увидели су ову потребу овога краја и већ су предузете најозбиљније мере, да се у могућно најкраћем року та крупна и осетна потреба подмири.

Бурно „Живео“! захорило се са свију страна на ове речи Господареве.

Краљевској Влади наздравио је народни посланик г. Сава Илић из Рготине. Одговорио му је г. Министар

Председник, који је необично лепо и јасно истакао узроке, са којих је пропала стара српска држава и где лежи опасност за подмлађену Србију. Није издаја сахранила српску царевину, већ српска неслога. Три партије — православни, католици и богумили (патарени) крвили су се међусобно дȍк најзад нису ископали гроб заједничкој отаџбини. Та партијска завада крива је, што босанске војске нема у одсудном часу на Косову; та партијска завада учинила је, те су све жртве и неисказано јунаштво и појединаца и појединих крајева остале бесплодне, јер у целини није било слоге ни заједнице у раду. Стара неслога српска појавила се и у новој држави српској. Све беде и опасности, кроз које је прошла васкрсла Србија, снашле су је због наше неслоге. То се може математички доказати историјским чињеницима у руци. Али једна од највећих опасности претила је да наиђе на Србију, када су се у њој појавиле три странке, које су фактички и „буквално“ поделиле Србију на три душманска табора. Велим душманска и не претерујем ни мало, јер су се збиља клали међу собом као прави душмани. У том тренутку појавио се добри Геније Србије у узвишеној особи Обреновића V, нашега премилостивог Краља Господара. Прозирући дубоким државничким погледом у све опасности, које Србију могу снаћи због оваквог разривеног унутрашњег стања њеног, обухватајући широким умом својим и прошлост и садашњост и будућност, Господар је мудром одлучношћу решио: овако се не може и несме даље. Србија мора бити враћена самој себи; опасној завади народној мора одлучно бити учињен крај, Србија мора бити враћена реду, раду, међусобној љубави и братској слози. И када је све то већ било смишљено, одлучено, срећено — данашња Влада била је позвана да изврши ту мудру одлуку Господареву, и мени и мојим друговима пала је у део та велика срећа и част, да будемо прости извршиоци ове велике и мудре одлуке Господареве; да будемо прости неимари, мајстори при грађењу зграде, коју је наш узвишени Господар својим умом и замислио и план јој створио и све остало за њено подизање приправио.

Ако, дакле, у садашњим напретцима Србије има какве год и наше заслуге, онда је она једино у томе, што се трудимо свом душом и срцем, да што тачније извршујемо наредбе и мисли Господареве. То смо радили до сад, то ћемо неуморно радити и од сада, и ту је сва наша скромна и малена заслуга, а све остало дело је Господарево — „Живео!"

Врло је значајна здравица, коју је Њ. В. Краљ Милан подигао у славу и част православне вере, српске цркве и у здравље Српског народног свештенства, истичући велике заслуге православља за спас Балканских народа а нарочито српскога племена. Православље као религија одликовало се не само широком толеранцијом, према разним народностима које су се овом светом вером напојиле, већ је понајчешће управо стапало у ту народност и постајало њен најтврђи бедем и заштита против лажних насртаја однарођавања. Пример за то имамо код православних Балканских народа. Примајући православље ни један од њих није тиме изгубио своју народност, на против, православље му је помогло да је очува, док су они делови истих народа који су примили другу религију тиме изгубили и своју народност. Но више него икоји други народ, ми Срби имамо да захвалимо православљу што смо као нација преживели најстрашније историјске катастрофе, па ипак очували своју српску народност. У повесници нашој бивало је не тренутака, већ читавих векова, где је владало ропство и потпуни мрак. У тој тмуши где народи под бременом свакојаких невоља губе не само наду на будућност, већ чак и име своје заборављају, Српски народ имао је вазда један свети жижак, један топли пламичак, на коме се загревала нада и вера у бољу будућност. А тај свети пламичак била је наша лепа вера православна.

Износећи даље све велике заслуге, што их је српска православна црква и њено свештенство стекло у личној борби за одржавање српске народности и васкрснуће нове препорођене Србије, Краљ Отац је напио топлу здравицу за славу православља и свете српске цркве и за здравље српскога свештенства, које у родољубивом одушевљењу своме исто тако верно служи Господару земље Алек-

сандру I., као што су њини претци служили верно и одано великим претцима Краљевим.

Ова здравица Краља Оца примљена је бурним одобравањем а Његово Преосвештенство Тимочки Епископ Господин Милентије у патриотском красноречивом говору захвалио се на високој пажњи Краља Оца, заветујући се, да ће српско свештенство с преданошћу с љубављу вазда неуморно вршити своје свете обвезе према Господару земље.

Побуђен значајном здравицом Краља Оца, Румунски ђенерал г. Џигурту напио је лепу здравицу (на француском језику) Краљу Србије, као заштитнику православља и Краљу Оцу као верном сину Српске православне цркве, истичући како је православље и код Румунскога Народа имало велики благотворни утицај да румунски народ остане постојан и чврст у својим народносним особинама. Говор Г. Ђенерала пропраћен је живим узвицима „Ура, Ура!“

После банкета Господар је по обичају држао серкл. Гости су се разишли око пола ноћи.

26. мај био је одређен по програму за посету Брестовачке Бање, но од тога се пута одустало с тога, што је Господар био заморен и што је било теренских тешкоћа на путу од 78 км. са узбрдицама, а пут се имао обданице по програму прећи и вратити.

У Брестовачкој Бањи био се сакупио силан народ који је с радошћу очекивао Господара и био веома ожалошћен, када је чуо, да Господар не може доћи. Своје осећаје љубави исказао је у телеграму упућеном Господару, на који је Његово Величанство благоизволело одмах одговорити благодарећи на осећајима народне љубави и шаљући му своје високо владалачко поздравље.

Тога дана пред подне праћен Својим Министрима, Господар је благоволео походити овдашњу акционарску пивару, где га је дочекао и поздравио председник Управног Одбора изсказујући радост због високе пажње владалачке. Господар је похвалио вредноћу акционара и изразио Своје велико задовољство, што овде види једно лепо индустријско дело отворено приватном иницијативом. Он се вазда интересовао за сва озбиљнија привредна наша подузећа којима увек поклања Своју бригу и пажњу, и да

су Га ти осећаји и амо довели. Она висока посета Господарева изазвала је велико задовољство код Акционара и они су то после подне провели у великом весељу у здравље Господара.

По подне је учињен излет преко Звездана у Гамзиград. Звездан је насељен досељеницима са Косова. Народ је још очувао тамошњу ношњу, нарочито женскиње. Лепо их је било видети, када су у густим редовима са својом школском омладином причекали и поздравили Господара, који се ту зауставио и с појединцима и децом милостиво разговарао.

У Гамзиграду, старинском римском кастелу, од кога још стоје многе високе куле, Господара су дочекали околни сељаци са школском омладином, учитељима и свештенством. Прво уз војну па после уз народну музику ту се дуго вило народно коло, и Господар је са живим интересовањем посматрао народне игре и весеље и разговарао с многима од присутних, а нарочиту је пажњу Његовог Величанства привлачила школска омладина и њен напредак. Господар је многе ученике процитивао, да види њину бистрину и слободу у одговарањима, и био је задовољан успехом.

Краљ Отац је такође непрестано био међу народом, с многима говорио разбирајући о народним приликама и и потребама.

Под хладњаком спремљена је била закуска, на којој су послуживале госпођице учитељице из околних школа. Посматрајући весеље народно, ту се Господар пријатно задржао више од једног пуног часа, после чега се вратио у свој дворац у Зајечар.

Зајечар 28 маја 1900 год.

27 маја око 9 часова пре подне у парадној униформи, у пратњи Своје свите, румунских и бугарских изасланика Њ. В. Краљ изјахао је у зајечарско поље, да изврши смотру над трупама зајечарског гарнизона, које су Га ту упарађене дочекале. На окупу је било 3 батаљона пешадије, 2 дивизиона артилерије и 1 пук Краљеве гарде. При доласку Господара предусрео Га је и поднео Му рапорт командант трупа, дивизијар, пуковник Г. Божа Јанковић. Господар је пројахао дуж

трупа поздрављајући их са: „Помози Бог, браћо!“ а оне су одговарале: „Бог Ти помогао, Господару!“ За овим је било дефиловање војске, која се после тога постројила у каре и ту дочекала Господара. Врховни Командант Њ. В. Краљ и Командант Активне Војске, Армиски Ђенерал Њ. В. Краљ Милан били су потпуно задовољни држањем војске и у знак тога јавно пред трупама исказали су дивизијару г. Јанковићу Своје високо признање, а Њ. В. Краљ поздравио је г. Јанковића још и као Свог почасног ађутанта и одмах ту на месту предао му знаке тога високог одликовања. У подне приређен је Њ. В. свечан и сјајан доручак у млину г. Генчића. Гостољубиви домаћин, скупштински посланик г. Андрија Генчић са својом домаћицом, са своја три сина: Г. Г. Ђ. Генчићем Министром Унутр. Дела и Савом и Владом индустријалцима и њиним госпођама, причекао је Господара при уласку у градину и поздравио Га срдачном добродошлицом, благодарећи Господару и Његовом узвишеном Оцу, што су његов дом одликовали тако особитом чашћу, удостојивши га Својом високом посетом.

Пошто се Господар мало одморио у укусно спремљеном павиљону, заседо се за трпезу, која је била спремљена за 32 лица и где је гостољубиви домаћин сјајно и богато почастио своје миле Госте.

Цео је дочек био врло срдачан. За доручком пало је и неколико лепих здравица. Господар је напио домаћину г. Андреји Генчићу и целом дому његовом напомињући, како се род Генчића вазда одликовао примерном верношћу и оданом службом династији Обреновића. То доказује и цео живот оца Генчића, који је још под Кнезом Михаилом као народни посланик служио земљи и Престолу, то доказује и служба сина Генчића, који као Краљевски Министар служи сада одано своме Господару и својој земљи, то на послетку доказује и рад два остала брата Генчића, који као индустријалци тако успешно одговарају ономе позиву Владаочевом: да сви неуморним, енергичним радом помогнемо подизању народног благостања. Тако исто Њ. В. Краљ Отац напио је топлу здравицу домаћину и дому његовом, указујући

на факта, како је Андрија Генчић баш њему лично учинио велике услуге приликом побуне у овом крају 1883 год., и ако је тај жалосни догађај сада потпуно предан заборављу, ипак се о њему као историјском факту може говорити. И Краљ Отац са задовољством напомиње, да је поглавито заслуга Андрије Генчића, што село В. Извор није пристало уз покрет, чиме је цела околина, нарочито Зајечар, сачувана од опасних последица.

Као ово отац, исто тако и син, г. Ђ. Генчић, садањи саветник Круне, остао је Краљу Оцу вазда одан и јавно се називао Његовим пријатељем и онда, кад се то није могло чинити без ризика.

Узбуђен оволиком пажњом и Господара и Његова Узвишена Оца, г. Ђ. Генчић одговорио је на обе ове здравице речима потресеним и пуним топлине и срдачне благодарности, заветујући се пред Богом и Господаром, да ће и он и цео дом Генчића и од сада свом душом и свим срцем служити верно и одано своме Господару, и у том духу васпитаће и потомство своје, ако му Бог да. Том приликом Г. Министар напоменуо је и тај историјски факат, да је прадеда његов Андрија Генчић као угледан човек у томе крају, био одведен у Видин и бачен у томруке из бојазни, да не помаже Кнезу Милошу у Његовом раду за ослобођење ових крајева, и да га је тек Кнегиња Љубица ослободила турских томрука приликом свога одласка у Видин. Румунски ђенерал, који је као и бугарски изасланици, учествовао у овој гозби, напио је том приликом здравицу Краљевској Влади, у којој Г. Ђ. Генчић тако лепо представља Министра Унутрашњих Дела, и коме у здравље са целим домом његовим подиже чашу.

За време ручка свирала је домаћа и војна музика, а затим и коло вођено, у коме је изволео узети учешћа и Њ. В. Са Краљем Оцем и Г. Г. Министрима.

Око 4 часа Господар је са нарочитим интересовањем прегледао млинарске инсталације Г. Генчића, а изведено је било на углед и неколико одличних грла разне стоке из домаћинове економије.

Око 5 часова по подне учињен је излет до у оближње село Велики Извор, где је Господара дочекао

34*

бурним поздравом многи народ, кроз чије се густе редове једва могло проћи. Господар је прво свратио у цркву на кратку молитву, а затим је ушао међу народ и с многима се разговарао и дуго посматрао веселе народне игре и забаве у црквеној порти, дупке пуној. Свет је био богато и свечано обучен, радост је народна била тако срдачна, призора је било тако лепих и дирљивих, да су неки по жељи Господаревој нарочито сликани. Неколико старих ратника, који су у првом рату за независност лично познали Краља Оца, представили су Му се и Он је подуже с њима милостиво разговарао.

Пред ноћ Господар се вратио у Свој Двор у Зајечар, где је те вечери официрски кор зајечарског гарнизона приредио банкет.

На овом банкету било је преко 200 учесника, а двориште Краљева дворца, где је банкет приређен, било је нарочито осветљено многобројним лампионима и декорисано са два топа у зачељу.

Прву здравицу напио је Њ. Величанству дивизијар тимочки пуковник г. Божа Јанковић, изјављујући своје радовање што је Врховни Командант задовољан држањем војске, и своју дубоку благодарност за одликовање, којим га је Господар удостојио. Топлим, срдачним речима исказао је дубоку љубав и оданост српске војске према Господару земље, своме Врховном Команданту. Ова здравица дивизијара Б. Јанковића одликовала се правом војничком искреношћу, топлом срдачношћу и из сваке речи осећало се, да из дубине срца потиче, и да су оне одјек љубави и оданости официра и војске, у чије је име наздрављена.

Њ. В. захвалило се на изразима љубави и оданости српских официра и српске војске, чији је свестран напредак вазда спадао у његове прве и највеће бриге. Сваку државу одржава војска и она је најбоља залога за опстанак њен, државе се стварају крвљу војске своје. С тога је он и полагао и полаже највеће труде своје да српску војску дигне на потпуну сувремену висину. Питање о формацији срећно је свршено, а и остала питања о спреми и наоружању војске успешно напредују и у скором року биће повољно свршена. Овај успех у толико је поузданији, што Врховног Команданта у овоме

велеважном задатку помаже човек, који је 20 година био врховни командант српске војске, и који је целу своју енергију и своје богато искуство посветио овој служби престолу и заветној српској мисли, помаже га његов узвишени отац, Армијски Ђенерал Њ. В. Краљ Милан, а тако исто и помаже га у овом задатку једна одана Влада, чији је Председник човек, који је по пореклу и сам војник. Пије у здравље дивизијара, официра и подофицира и редова тимочке војске.

Њ. В. Краљ Милан напомињући, да овде на банкету има и представника двају суседних пријатељских владаоца, напио је у њино здравље, и то Румунском Краљу на француском а Бугарском Кнезу на српском језику. Оба представника захвалили су се на топлој здравици и отпоздравили: г. Џигурту француски а бугарски изасланик на бугарском језику.

Кратку али пуну полета здравицу напио је г. дивизијар Команданту Активне Војске за његове велике заслуге за војску, за земљу, за Српство желећи му крепко здравље и дуг живот посвећен неуморној служби Врховном Команданту и Србији. Све здравице попраћене су свирањем музике и бурним узвицима присутних.

Банкет је био сјајан и завршен је око поноћи.

Књажевац, 29 маја 1900 год.

28-ог маја Њ. В. Краљ у пратњи Краља оца и остале свите изволео је у 11 часова пре подне извести се у село Грљан и присуствовати освећењу нове грљанске Цркве, која је подигнута као „Споменик Милошу Великом и изгинулим борцима за српску независност“, што је обележено мраморном плочом. Преосвећени Епископ Тимочки г. Мелентије са свештенством из Грљана и Зајечара извршио је најпре миросање и освећење цркве, за тим је одслужена литурђија и у 12 часова било је благодарење са водоосвећењем, којом приликом је г. Епископ држао дуг и поучан говор многобројном народу, који се ту скупио, да дочека Њ. В. Краља.

Њ. В. ушло је у народ и разговарало са многима одраслим и са школском омладином. Том приликом јавио се Господару Паун Адамовић из Шарбановца са својих девет синова, које је Господар обдарио и похвалио.

На доручку, приређеном ту у порти Господар је подигао чашу у славу и част Милоша Великог и бораца изгинулих за српску независност, што је пропраћено бурним: „Слава им!“.

Око 4 часа по подне на Зајечарском Пољу била је трка, коју је приредило зајечарско Коло Јахача и којој је и Њ. В. изволело присуствовати.

Књажевац, 30 маја 1900

29 маја у 9 часова пре подне по дивном времену Њ. В. кренуло се из Зајечара и спраћено необично срдачно чак до иза вароши одушевљеним масама народа, поређаним у густе непрегледне редове, из чијих се груди непрестано проламало громовито: „Живео!“ и „Живели!“ уз грување топова с Краљевице, брујање звона са светога храма и уз звуке радосне музике, која се хорила на све стране.

Уз пут, на више места, подигнути су били славолуци с лепим натписима, а многобројни народ, старо и младо, мушко и женско, свуда је предусретао милога Господара свога с највећом радошћу и истинитим одушевљењем. Господар се свуда заустављао по неко време, па су и он и његов узвишени отац радосно улазили у густе гомиле народа, разговарали с њим и разбирали о многим странама народнога живота. Народ је свуда остао дубоко благодаран и неописано радостан због доласка и овакога држања Краља и његова родитеља. Тако се Господар изволео заустављати у Грлишту, у Вратарници — где је и у цркву свратио — Малом Извору, Суводолу манастиру, Краљевом Селу и Доњем Зуничу. У Суводолском манастиру одслужен ја парастос у покој душе блаженопочившег Кнеза Михаила, који је пре 32 године на тај дан мученички погинуо. Манастир Суводол лежи врло живописно на окомитој стени, у теснацу међу горостасним литицама; држи се, да је још из доба Немањића, а Њ. В. први је Господар обновљене Србије, који у овај манастир долази. Ту је био обед, на коме је Њ. В. подигло чашу у славу Кнеза-Мученика, који је ослободио градове, засновао народну војску и многим другим корисним установама уздигао Србију у ред виђених, културних земаља, а који је на данашњи дан мученички

пао. Слава му, слава! захорило се бурно са свих страна. У порти је играло народно коло и народно је весеље продужено и по одласку господаревом.

У седам часова у вече Њ. В. стигло је у Књажевац у најповољнијем здрављу.

Књажевац, 30 маја 1900 год.

Долазак Господарев 29 маја, пред ноћ, у Књажевац и дочек Књажевчана указан Његовом Величанству те вечери, сутра дан и све до поласка, тако је богат осећајима и изливима бурне радости, да га је врло тешко и површно представити. На целоме путу Своме Господар је свуда предусретан с највећом љубављу и одушевљењем. Али у дочеку Књажевчана осећаји народни прекипели су и излили се с таким жаром, с таком бујношћу и заносом, какви се сретају само у времена необичних узбуђења, покрета и потреса народних. Ти изливи народног осећаја душу дубоко потресају и остају неизгладљиво у срца урезани.

И овде, као и у другим местима, варош је била дивно окићена и укусним славолуцима урешена, и овде су градске улице биле препуне одушевљена света, који се на хиљаде стекао, да види и радосно поздрави свога милога Краља, и овде су као и у другим местима, Господара предусрели бурним клицањем и поздравима и при проласку кроз варош и при уласку у свети храм, где је одслужена кратка молитва, а пред црквом Њега и Његовог Узвишеног Оца поздравиле су девојчице срдачним речима и приношењем ките цвећа. И овде је Господар допраћен до Свога дворца у дому г. Илије Живковића радосним урнебесним поздравима народним. Али у овом дочекивању, у овом поздрављању, у овом радовању народном било је толико пламене љубави, толико заносна одушевљења, какво се јавља само онда, када је душа народна бурно усколебана до највећих дубина својих, јер тако су Књажевчани дочекали свога милог Господара.

Око 9 часова у вече приређена је сјајна бакљада, где су буктиње носили први грађани са окружним начелником на челу, али учешће грађана било је тако многобројно, да сва та огромна маса није могла стати

у улицу пред дворцем и просторије око дворца, већ је Господар умољен, да изађе на градски трг, где је била подигнута лепа укусна трибина. У име Књажевчана ту је Господара поздравио топлим и срдачним говором г. Воја Милошевић, трговац. Беседник је нарочито истакао оне нераскидне и свете везе, што спајају српски народ с његовом богоданом народном династијом Обреновића, која је вазда за народ живела, и којој је народ вазда био снага и узданица њена, како је то Велики Милош дивно обележио благословеним речима: „Народе, снаго моја!“ Књажевчани као део тога народа с поносом хране свете успомене, које их везују с Милошем Великим, коме је Књажевац био толико мио, да му је дао титулу своју, назвао га „Књажевцем“. Те благословене везе одржане су и још више ојачане с потомцима Милоша Великога — Кнезом Мучеником, са узвишеном Родитељем Краљевим, витешким Краљем Миланом, под чијом су заставом Књажевчани проливали крв своју, помажући Му, да прошири Србију и да је учини независном; и с Њим, племенитим краљем Александром I, који је срећно угледао свет баш у оне знамените и велике дане, када је у овим крајевима пушка пламтела и сабља севала, када су Књажевчани крв своју пролевали и јуначки водили неравну борбу с надмоћним непријатељем, када су рођеним очима гледали како пламен прождире домове и иметак њин као жртву на олтару Отаџбине. Везани тако непоколебљивим везама за светли Дом Обреновића, уверени, да су и као Срби и као верни поданици Престола и у најтежим приликама мушки и са пожртвовањем вршили своје свете дужности према Краљу и Отаџбини, — Књажевчани верују, да је милостивно срце Краља Господара и Краља Оца давно предало забораву њину једну кобну погрешку у једном несрећном тренутку, и с тога с крепким поуздањем гаје слатко наду: да ће милост Господарева вратити Књажевцу оно, што је имао и помоћи му, да опет постане оно што је био.

На овај срдачан поздрав Господар је срдачно одговорио. Народ је био и остао снага Обреновића. Књажевчани су доиста један узорити део тога узоритог народа. Он, Господар Србије, неуморно се брине о напретку и

срећи целе Отаџбине, а знатан део те бриге посвећен је овим крајевима Србије, кроз које сад пролази, посвећеп је Књажевцу и његовој околини. Он, Господар, не зна, да ли ће бити могућно, да се Књажевцу врати све оно што је некад имао и да Књажевац опет постане окружно место. Али што поуздано зна и што Књажевчанима може утврдо обећати то је, да ће Књажевац вазда уживати Његову топлу љубав и да ће он пуну и најозбиљнију бригу Своју поклонити и посветити добру и напретку Књажевца и његове околине. Да ли ће се тај напредак постићи оним путем и начином, како то беседник моли, или другим неким путевима и начинима, то ће зависити од могућности, од прилика о којима се мора водити рачуна зарад напретка целе Србије. Но било једним било другим путем, Књажевцу ће бити помоњено, и Он, Господар земље, овде јавно обећава и поздравља и Књажевчане и цео овај крај, да ће му посветити Своје топло владалачко старање и бригу за напредак овога народа.

Читава грмљава бурнога отпоздрављања народног наткрилила је ове последње речи Господареве.

Тада је настао тренутак редак и можда јединствен у повесници. Одушевљени Господар ушао је у најгушће редове заносно одушевљеног народа, потпуно се помешао с грађанима Својим и тако заједно с њима пешке отишао до Свога дворца уз непрекидно поздрављање са: „Живео“!, које се проламало одјекујући кроз тихо повечерје.

То је било као неко духовно братимљење народа са преузвишеном личношћу миропомазанога Краља. У тихом пролетњем вечеру обасјаном озго пуним месецом и безбројним звездама, а доле осветљеном исто тако безбројним лампијонима, отворило се срце народно и примило у се слику свога племенитог Краља да је као свети аманет носи и с колена на колено предаје.

Тога вечера, 29 маја у авлији Краљева Двора приређен је општински банкет, на коме је пало више лепих здравица. Њ. В. Краљу наздравио је књажевачки грађанин г. Илија Радојевић, исказујући велику радост Књажевчана што милога Господара виде у својој средини.

Господар је одговорио, да је очаран дочеком својих милих и верних Књажевчана, јер види, да је њихова

радост дубока, искрена и да из срца потиче. Он уме да цени љубав народну и увек ће се радосно сећати ових дана, проведених у средини народа. Књажевчани могу бити потпуно уверени, да уживају његову пуну наклоност и да ће Његова озбиљна брига вазда бити посвећена благостању и напретку овога милога му града и краја.

Лепу здравицу напио је Краљу оцу прота књажевачки г. Никола Вељковић, напомињући велике заслуге првога Краља Србије за проширење државних међа обновљене Српске Краљевине.

Значајан је отпоздрав, којим је Краљ отац по дозволи Господара, одговорио наздрављачу. Мило му је, што Књажевчани у тако лепом сећању чувају помен на оне витешке дане, када су он и они заједнички радили и борили се за проширење Србије и за њену независност. До 1876 године Србија је могла бити поприште туђих интереса, а од тада је ушла у ред независних држава, чији је опстанак јаче огарантован међународним правом. То су велике тековине, а за њих припада заслуга поглавито српској војсци, која има и политични и цивилизаторски значај и у чијим су редовима јуначки Књажевчани тако неуморно служили и тако се храбро борили и тако нештедице крв своју пролевали. Он, као тадашњи Врховни Командант с поносом се сећа оних дивјунака из старог књажевачког округа, који су од груди својих градили бедем слободе и независности своје драге Отаџбине и који су јуначки пали на крвавом бојном пољу, на пољу части и славе српске! С дозволом Краља Господара подиже чашу у славу изгинулих бораца Књажевчана и у здравље њиних потомака, који с оваким поносом и постојанством иду стазама јуначких предака својих, служећи верно Краљу и Отаџбини! Топле речи Краља Оца прихваћене су бурним: „Слава им, слава!“

Г. Урош Гавриловић, правозаступник, подигао је чашу у здравље Краљевске Владе, која је, поред осталог плодног рада, стекла неумрле заслуге и у том, што је пресекла братоубилачку партијску борбу и помогла Господару у стишавању разбуктаних страсти партијских.

Господин Министар Председник одговорио је на овај поздрав подужом, врло поучном одздравицом, истичући

шта вреди ред, дисциплина и мушки запт у једном народу и држави. Он је свршио своје науке у средини једнога народа, који је исто овако, као и народ српски, некада имао велику и сјајну државу, па се после распао и допао дуга и тешка робовања. У том народу нашла се једна малена државица, која једва била толика, колико наш данашњи пожаревачки округ, али која је била сретна, да има на челу мудра владаоца, који је разумео и знао, како се државе стварају и снаже, који је схватио велику вредност дисциплине и покоравања једној вољи, и који је тим путем одлучно и неуморно повео своју малену државицу. Та малена земљица, то је немачка кнежевина Бранденбург са својим мудрим кнезом Фридрихом Виљемом на челу, та нејака снага под вођством мудрих владалаца својих, у току од непуних двеста година разрасла се у једну од најмоћнијих велесила европских, — створила је уједињену Немачку и данашњу силну Немачку Царевину. Све то пак постигнуто је неуморним радом, чврстим редом и снажним мушким заптом у оданој служби Господару и Отаџбини. Диван пример и углед за малену Србију! Он верује, да и њој предстоји иста улога у свом народу и иста сјајна будућност. Вера је његова велика и крепка, с тога што на челу Србије данас стоји мудри и у раду неуморни Краљ Александар I, а за оваким узоритим Господаром с љубављу и светом вером следи један овако веран, вредан и јуначан народ, као што је српски. Но у тај добри народ убачено је било опасно семе раздора и љуте заваде. Из тога отрова подигле су биле главу три аждаје, претећи свака од њих да га прогута. У том опасном тренутку јуначни Краљ Србије јуначки се одлучио, да стане за врат тим аждајама, да их копљем за земљу приходе, као оно Свети Ђорђе, и да им више не дадне главе дићи. Ја сам мало час питао Господина Проту, је ли Св. Ђорђе за то светац, што је ову једну аждају уништио и од ње народ спасао, и он ми је одговорио да јесте. А кад је то тако, онда колика је заслуга нашега преузвишеног Господара, који је народ спасао од три чудовишта, која су га прождирала! Он није убио једну већ три аждаје и за то је заслужио трипут да се посвети, и Његово велико и мило

име и остаће свето у повесници српској. Он, као Министар Краљев са својим друговима пресретан је с тога, што му је у део пала срећа и слава, да служи овако мудром и дичном Господару, и сва је заслуга Владина, што неуморно врши мудре наредбе Господареве. Живео Краљ!

Духовити и патриотски говор Господина Министра Председника пропраћен је бурним поздравима: „Живео!“

После банкета и овде је Господар држао серкл, распитујући о личним и општим приликама. Банкет се завршио око поноћи, а весео народ на улицама играо је, певао и свирао до свануће.

30 маја пре подне било је примање разних депутација у дворишту Краљева дворца. Господар је милостиво примио официрски кор, чиновништво, представништво општинско и грађане града Књажевца и са сваком групом подуже разговарао.

По подне Господар је обишао књажевачке касарне и прегледао трупе књажевачког гарнизона, а за тим око 5 часова по подне изашао на трибину на тргу и одатле дуго посматрао народне игре и весеље, које је текло с необичним одушевљењем.

У сумрак Господар се врати са трибине у Свој дворац, а народ је продужио весеље до после поноћи.

У вече у 9 часова официрски кор књажевачког гарнизона приредио је банкет у част Господарева доласка. Том приликом дивизијар г. Б. Јанковић подигао је прву чашу у здравље Господара. Наздрављач је напоменуо да је срећна војска кад се њен Врховни Командант за њу оволико брине и овако до појединости улази у све потребе њене. Српска је војска срећна, што је њен витешки Врховни Командант поникао из недара народних и од ранога детињства ушао у редове српске војске. Заветује се, да ће српски официри, подофицири и редови умети достојно да цене Краљеву љубав и бригу о војсци и да ће одговорити својој дужности у служби Краљу и Отаџбини.

На овај поздрав одговорило је Његово Величанство да Му је мило, што војска тимочке дивизије одговара своме задатку, и да Му је мила успомена из ранога де-

тињства, кад је први пут још као дете ступио у редове батаљона, којим је командовао г. пуковник Божа Јанковић.

Исто тако напио је г. дивизијар топле здравице Команданту Активне Војске и Краљевској Влади, на шта је изволео одговорити Њ. В. Краљ Милан и Председник Владе г. Др. Владан Ђорђевић.

Ниш, 1 јуна 1900 год.

31 маја у 9 часова пре подне Његово Величанство Краљ са Њ. В. Краљем Миланом и целом Својом свитом кренуо се из Књажевца преко Тресибабе за Ниш, испраћен од верних и оданих Му Књажевчана са онако исто топлим овацијама са каквим је за цело време бављења у Књажевцу поздрављан. Господара су испратили до на Тресибабу: представници свију власти и велики број грађана из Књажевца и околине на коњима и колима.

На Тресибаби Његово Величанство дочекали су: преосвећени Епископ Нишки Господин Никанор, начелник округа нишког г. Тодор Станковић, председник првостепеног суда г. М. Чупић, директор гимназије Краља Милана I г. К. Ивковић и председник општине нишке г. Тодор Миловановић са великом депутацијом највиђенијих личности из Ниша. Господара је ту поздравио у име многобројних Сврљижана, који су се ту скупили да дочекају свога Узвишеног Господара, посланик среза сврљишког г. Јован Радивојевић, на шта је Господар топло одговорио. Ту је у лепом зеленом павиљону била спремљена закуска, после које је Његово Величанство поздравио при растанку начелник округа тимочког г. Ж. Протић и посланик г. Алекса Антић из Кривог Вира. Господар се топло заблагодарио Књажевчанима на онако усрдном дочеку и, понесавши лепе успомене из њихове средине, продужио пут уз одушевљено клицање народа: „Живео“ и Срећан пут“.

У 12 часова у подне Њ. В. стигло је у Дервен. Ту су Га дочекале огромне масе радосног и свечано одевеног света, а Господара је и Његовог Узвишеног Оца поздравио дугом и лепом беседом г. Вуле Милојевић, свештеник. Господар је отпоздравио, изјављујући радост, што се састаје и види са Својим верним Сврљижанима, који су се вазда одликовали својом верношћу

и оданошћу спрам Њега, својом вредноћом и похвалним испуњавањем својих грађанских дужности у тачном плаћању пореза.

После се село за доручак у зеленом и пространом павиљону. За време доручка пале су срдачне здравице Њ. В. Краљу Господару, Њ. В. Краљу Милану и Краљевској Влади. Господару је прво наздравио г. Веселин Марковић, народни посланик. Њ. В. Краљу Милану — г. Светозар Антонијевић, свештеник црнољевачки а Краљевској Влади учитељ црнољевачки г. Јован Нешић.

И Његово Величанство Краљ Господар и Његово Величанство Краљ Милан топло су се заблагодарили и напили у здравље народа, који је водио јуначку борбу на овим крајевима за независност и проширење земље баш у оним данима, када је Господар угледао света.

Председник Владе Г. Др. Владан Ђорђевић, похваљујући вредноћу Сврљижана у испуњавању грађанских дужности, нагласио је, да они тиме помажу извршењу Господаревог програма а нарочито краљевске војске као узданице и гарантије државног опстанка и напретка. Здравице су пропраћене одушевљеним узвицима: „Живео“.

После доручка се Господар изволео са многима из народа милостиво разговарати са интересовањем за све њихове прилике и потребе, а народно се коло весело вило.

Око три часа Његово Величанство се кренуло даље на пут уз топле поздраве народа.

На Грамади и у Малчи подигнуте су биле тријумфалне капије са патриотским натписима и ту је одушевљени народ дочекивао и бурно поздрављао свога Господара, и ту је Господар са интересовањем улазио у народ, сакупљен из околних села, и поклањао му Своју милостивну и неисцрпну високу пажњу разговарајући са појединцима о стању и свима народним приликама.

У 7 часова у вече стигло је Његово Величанство у поносни град Ниш дочекано огромним масама раздраганог света: и старог и младог и мушког и женског са онаким заносом с каквим су се вазда одликовале његове верне Нишлије при дочеку свога омиљеног Господара и Његова Узвишена Оца — Ослободиоца Ниша.

Ниш, 1 јуна 1900 год.

Путовање Краљево по источним деловима Србије било је прави триумфални поход и срдачност дочека од стране народа расла је са сваким застанком даље тако, да се на сваком месту, а парочито у Зајечару и Књажевцу, морало мислити да величанственијег и лепшег дочека не може бити, па ипак је љубав и оданост народа према Господару нашла начина да саму себе превазиђе у дочеку, који је спремила Његовом Величанству Краљу у Његовом синоћном доласку у Ниш, где по програму путовања није имао бити никакав дочек, јер је Господар сваке године врло често у Нишу, па је било наређено да се долазак Господарев у Ниш сматра као свако Његово обично бављење у тој вароши, па да према томе не треба никаквог дочека.

Али мимо свију таквих наредаба, становништво Ниша и његове околине раздрагано величанственим дочецима, на које је Господар наишао на целоме Своме путу кроз источну Србију, није могло а да не приреди Господару земље један дочек, чију импозантну лепоту и срдачну топлину неће нико заборавити, који је имао прилике да га својим очима види. У њему су не само учествовале све Нишлије без изузетка, него су им се придружили и становници нишког, топличког, пиротског и врањског округа, који су из сопствене побуде хиљадама радосно похитали у Ниш да виде свога драгога Господара. Никада до сада ни једна варош у Србији није видела такву величанствену демонстрацију радости, каква је изненадила Краља Србије јуче у Нишу од уласка у варош па до Краљевскога Дворца, где је достигла своју кулминацију у поздравној речи одличнога Председника Општине Нишке и у отпоздраву Господара и Краља. Врло поштовани Председник Општине Нишке протумачио је осећања сакупљених маса народа на овај начин:

„Ваше Величанство,
Светли Краљу!

„Што је сунце земљи, то си Ти, Господару, народу Твоме. Као што сунце чудотворно дејствује: да све оно што земља даје живи и напредује, тако исто Ти, Светли Краљу, Својим превисоким посетама роду Своме, бла-

готворно дејствујеш: да у народу Твоме расту и усавршавају се оне врлине, које су неопходно нужне за његов живот, за његов опстанак, за његов напредак.

И као што се изласку сунца на хоризонту радује земља и све што је на њој, па га са благодарношћу поздравља, тако исто и народ Твој, Краљу Господару, радује се Твоме доласку, па са осећајима најдубље благодарности, највеће верности и оданости, поздравља Те.

Све ово видео Си, мили Господару, сада на овоме Твоме путу у источним пределима наше миле Отаџбине; видео Си и уверио се о неисказаној радости Свога народа. Велико и мало,старо и младо све изашло је да види и поздрави свога милога Господара и Краља, да пољуби пресветлу десницу своје Узданице и из ње поцрпи снагу и силу своме животу-

Све то видео Си, премили Господару, толико пута и у Твоме верном и оданом Нишу, а то исто и данас видиш.

Као што смо у толиким приликама, све што је живо у Нишу, дочекивали и поздрављали Те, тако исто и сада са истом вољом, са истом жељом и са истим осећајима дочекујемо и поздрављамо свога Узвишеног Господара и Краља Србије Александра Првог и свога витешког Ослободиоца, Њ. В. Краља Милана.

Ох, Господиру! Ми би то чинили свакога дана, ми би волели да Те непрестано гледамо, да те непрестано у својој средини имамо. Толика је наша љубав, толика је верност и оданост наша према Теби, мили Господару, а истоветну жељу имају и сва места у Твојој верној и милој Србији.

Зашто не, — кад Си Ти, Господару, крв од крви наше, кад Си Ти кост од костију наших; зашто не кад су врлине: послушност, љубав, верност и оданост једнога народа према своме поглавару битни услови, да се један народ, једна Држава може подићи, опстати и са сигурношћу у своју будућност погледати; зашто не, кад нас је овим врлинама снабдела славна Династија Обреновића; зашто не, кад ми видимо благотворне последице тих драгоцених врлина?

Велики Милош са оваквим врлинама Свога народа од једног пашалука створио је слободну Србију; Кнез-Мученик неумрли Михаило са оваквим врлинама Свога народа задобио је Србији драгоцене тврђаве; Твој Узвишени Родитељ са оваквим врлинама Свога народа отпочео је и срећно довршио херојску борбу за наше ослобођење, обновио Српску Краљевину и постао Први Краљ Србије после Косова.

А Ти, Господару, усавршавајући те врлине у народу Своме, упутио Си га на привреду, индустрију и трговину, — на срества, која ће му донети материјално благостање као једно од најпотребнијих оруђа да Србија успешно постигне своју и свога Краља мисао: да Србија у лицу Твоме добије и види свога Александра Великог.

Ваше Величанство,

Премилостиви Господару!

Велики су труди, тешки су напори Твоји, које Ти подносиш за срећу Србије, али те труде, те напоре подносиш са вољом, јер као Потомак Великих Обреновића љубиш Своју Србију, љубиш Свој род, срећу Своју сматраш у срећи Србије, у срећи народа Свога.

Па и ово Своје садање трудно путовање у источној Србији предузео Си само из превелике љубави према народу Своме, да сваки види и увери се: да Ти је Србија преча од свега.

Хвала Ти, Господару, по хиљаду пута хвала на овим напорима, које подносиш за срећу Србије.

Благодарећи Ти из свег срца и из дна душе на овим трудовима и напорима, ми Ти обећавамо, Господару, да ћемо врлине, којима нас снабдеваш, неуморно гајити и усавршавати.

Твоја љубав према Србији и према свему, што је српско, а наша радиност, послушност, пожртвовање, верност и оданост учиниће: да је свагда с нама Бог.

У то име и са тим жељама поздрављамо Тебе, премили Господару, и свога витешког Ослободиоца најусрднијом добродошлицом кличући:

Да живи Њ. В. Краљ Србије Александар I!

Да живи Ослободилац Ниша, Њ. В. Краљ Милан!“

Пошто су се утишали громогласни усклици, којима је народ прихватио поклич председника општине нишке, Њ. В. Краљ благоволео је одговорити једном од Својих сјајних импровизација, од којих су следеће белешке само бледа слика:

„Хвала, од свега срца хвала Мојим верним Нишлијама и Моме драгоме народу из округа нишког, пиротског, топличког и врањског, који се у толиким непрегледним масама искупио да тако величанствено дочека свога Владаоца. Срдачна хвала одличноме председнику града Ниша на изразима народне радости, којима је поздравио Мене и Мога Узвишенога Оца.

Вршећи Своју Владалачку дужност, Ја сам и ове године пропутовао један крај наше драге Отаџбине, како бих дошао у што чешћи додир са Мојим драгим и верним народом, како бих га обавестио о путу, којим водим Србију, и како бих се лично упознао са свима потребама и жељама Мога драгог и верног народа.

Ја сам овога пута проучио живот народни у источним крајевима Моје државе.

И овом приликом, као и приликом Мојих ранијих путовања по осталим деловима Моје државе, уверио сам се о својој основаности, о свему државном значењу оне изреке Милоша Великог: „Народе, снаго моја!“

И одиста, у искреној љубави, верности и оданости целокупнога српског народа према Мојим славним Претцима и лежи она огромна снага, помоћу које је Милош Велики из развалина и пустоши некадашње српске државе и на згаришту њеноме подигао нову државу српску. Са том љубављу свога народа само могао је неумрли Кнез Михаило без једне капи крви да ослободи све тврђаве Србије од туђинских посада. Само са том љубављу Свога народа, са том снагом свију Обреновића, могао је ваш Ослободилац, а Мој Узвишени Отац, да обнови Српску Краљевину и да у њој положи темеље за модерну Државу.

Та љубав, верност и оданост српскога народа према његовој народној Династији, која је крв од крви његове и кост од костију његових, као што врло лепо рече од-

лични председник града Ниша, даје данас и Мени снаге да радим на тешком Владалачком задатку, који је Мени у део пао, а тај је задатак привредни, војнички и културни препорођај Србије, даје Ми снаге да од Србије направим јемство мира, реда и рада на Балканском Полуострву и да Моме народу створим истинско благостање. С тога и Ја на толику љубав Мога верног народа одговарам речима Мога великога Претка: Народе, снаго моја, хвала ти! У твојој љубави, верности и оданости црпео сам и до сада потребну снагу за Моје Владалачке труде у корист Отаџбине; у њој ћу и од сада налазити потпоре да истрајем у Својој светој дужности и да извршим Богом и народом поверену Ми мисију.

Ја ћу за сада међу вама остати само два дана, али на јесен доћи ћу к вама с Народном Скупштином на дуже време.

Мило Ми је, браћо, што вам могу казати, да Ме је на овоме путу по источној Србији не само дочекивала и испраћала искрена љубав Мога народа, него да сам на њему сусрео и доказе пријатељства и добрих суседних одношаја у нарочитим мисијама, којима су Ме поздравили Њ. В. Краљ Румунски Карол I и Њ. В. Кнез Бугарски Фердинанд I. Уверен сам да ћете се и ви сви и цео Мој верни и драги народ, који толико полаже на пријатељство са суседним нам Државама, искрено обрадовати овоме новоме доказу тога пријатељства.

Ја сам често долазио у Ниш и свагда сам преко оних Нишлија, који су излазили Мени у сретање, поздрављао све Моје драге Нишлије, који су остали на дому. Али данас то не треба да чиним, јер је данас све живо у Нишу, и велико и мало, и младо и старо, и мушко и женско, све је данас око Мене сакупљено, и зато данас могу свима да кажем лично: Хвала вам, браћо! Срдачна Хвала!“

Клицање и весеље народа трајало је још дуго, пошто се Господар са Њ. В. Краљем Миланом и са Својом свитом вратио у Двор.“

Овако је у „Српским Новинама“ описан овај тријумфални пролазак Краљев кроз Тимочку Крајину, ова формална апотеоза Краљу Александру.

Онда, када сам у Глоговцу слушао, како Краљ и Његов отац обасипљу Ђуру Вајферта својим похвалама, нисам ни у сну могао помислити, како ће се брзо претворити то необично благовољење Краљево у — ружну историју Благојевог Камена. Био сам радостан провлачећи се кроз подземне ходнике Ђуриног рудника, гледајући како се извлачи златоносна стена, како се она туца и како се из ње испира злато; слушао сам какве су велике машине већ на путу за Глоговац да у великим размерама наставе дотле примитивно туцање стена, слушао сам реферате стручњака на руднику, гледао сам како радници и сељаци из целе околине гледају у Ђури свога хранитеља и спаситеља, и стекао сам уверење да ће ово велико Ђурино предузеће, само ако му људска пакост не буде сметала, постати права срећа за цео онај крај Србије.

Кад је Краљ са својом свитом кренуо из Глоговца, Ђура је на десном крилу својих радника, у рударском оделу, и са поштено заслуженом лентом Св. Саве преко своје рударске блузе, клицао „Добра срећа, Господару!“ Тај рударски поздрав хорио се из стотине задовољних и срећних радничких груди. Њиме се одушевљено одговарало и из Краљевских екипажа, и ја сам клицао:

— Добра срећа, Ђуро! —

И у Зајечару и у околним селима, које је Краљ овом приликом обишао, имао сам прилике да се уверим, да су чак и Зајечарци дигли руке од партизанске политике и прегли на продуктиван привредни рад. Некадашњи страсни радикалски партизани дочекивали су Министре „реакције“ са пробраним љубазностима и беху срећни да им покажу своје почетке индустријске радиности. На Краљевици, где су стрељане наивне жртве бунтовничких несавесних шпекуланата, који су то стрељање гледали чак из Влашке и Бугарске — ја сам, праћен командантима и стручњацима, прегледао силна утврђења подигнута за одбрану Србије, и био сам миран за будућност отаџбине са те стране.

Али у Зајечару није могло проћи без политике. То се одмах видело на бакљади, коју су Зајечарци приредили Краљу, на беседи, којом је у њихово име професор

Несторовић поздравио Краља. Ми ту професорску дугачку беседу не би нарочито помињали, да се том приликом није десило нешто, што ме је запрепастило.

Краљ је у Зајечару становао у великој модерној згради зајечарске гимнасије. На њој нема балкона. Кад је бакљада приспела пред Краљев стан, и кад је Несторовић стао говорити, Краљ је стајао на једном отвореном прозору првога спрата и са прозора је примао овацију. Поред њега сам стајао и ја. Одмах сам приметио да је Краљ необично немиран, али сам то приписивао досадној опширности Несторовићеве беседе.

Наједанпут Краљ грчевито ме ухвати за пеш од мундира и рече:

— Држите ме, докторе. —

— Зашто Господару?! — зачудих се и дохватих чврсто Краљеву руку.

— Да не скочим доле — рече Краљ загушеним гласом.

— Бог с Вама, Господару, шта то говорите? — шапутао сам и обухватих крепко десном руком Краља око пâса, при чему сам осетио да Краљ дрхти.

— Па тако... — шапутао је сад и Краљ — нешто неодољиво ме вуче... да скочим кроз прозор... доле на калдрму... —

— Којешта — трудио сам се да се насмејем, али ми беше хладно око срца. — То је сигурно овај дим од буктиња, који нас гуши... То је ово море светлости оздо, које нас заслепљава... —

— Није... није, докторе... Хајдемо доле... Ја одавде не могу ни једне речи одговорити...

— Добро, Господару, одмах ћемо сићи, само тренут стрпљења — рекох и не пуштајући Краља, климнух главом једном официру из свите да приђе ближе, и кад овај приђе, зачуђено гледајући, како сам ја обухватио Краља, рекох му да отрчи доле и да каже окружном начелнику, да ће Краљ сада сићи доле у средину својих Зајечараца, јер хоће да им говори, за то нека г. Ж. Протић каже Несторовићу да скрати своју беседу.

Официр отрча да испоручи што му је наређено, али тешко да је био сишао низ басамаке, а камо ли да је нашао г. Протића — а Краљ опет навали.

— Хајдемо, докторе! —

И Краљ пође. Од целе ове сцене нико није ништа приметио. Краљ Милан, Генчић, цела свита беше на осталим отвореним прозорима сале, и ја сам морао гласно да викнем „Краљ полази“ да сви оставе своје прозоре и да појуре за нама.

Чим је Краљ изашао на улицу урнебесни усклици „Живео“ прекидоше Несторовићеву беседу, и Краљ је одмах почео да говори и говорио је, као да оне сцене на прозору није никада ни било, говорио је као да чита из књиге, вез'о је и китио оно неколико мршавих мисли, које сам му у оном узбуђењу низ басамаке могао дати.

Одушевљење, урнебес, химна итд.

Кад се те ноћи све смирило и кад сам био сâм у својој соби, дуго сам мислио о ономе кобном „држите ме, докторе“. Какав је то симптом? Неврастенија? Како то да за скоро три године не приметих ништа сличнога? Краљев начин ходања, његов начин играња, све ми то сада паде на памет, све то не могаше сада да ми протумачи Краљева кратковидост, нити његово одсуство чула за ритам. О томе би требало проговорити с Краљем Миланом. Да се не алармира без нужде? Боље и то него да овакав симптом прође неопажен.

И сутрадан, када се ишло на имање Генчићево, уграбих један тренутак да о томе проговорим са Краљем Миланом. Овај се није ни мало алармирао.

— Није то ништа. Краљева неврастенија била је много јача, док сте Ви још били у Цариграду. Да је и даље остао под упливом проклете Јерине, он би до сада пропао. Срећом ја сам за времена опазио први почетак болести, j'ai consulté la faculté у Бечу и у Паризу, и отпочео сам његово лечење са Маријанијевим вином. „Кола“ у томе вину a fait des merveilles. Ето Ви сте сâм de la faculté, Ви сте сваки дан с њиме ево већ скоро три године и до сада нисте ништа приметили. Ово синоћ не треба да Вас плаши. Умор од пута, surexcitation од толиких примања и апострофирања стотинама депутација, она маса светлости и дима гледано с висине, све то заједно направило је ту малу défaillance. То није ништа!

Ова теорија Краља Милана није била у стању да ми објасни синоћну појаву. Истина на овом путу нисам имао када да о томе говорим ни са Краљевим лекаром Д-р Е. Михлом, али од сада сам добро пазио на сваки покрет Краљев и како до краја путовања тако и доцније у Београду нисам опазио ништа, што би било у вези са оном сценом на прозору Зајечарске гимназије, то сам мало по мало и ја на њу заборавио.

Сутрадан после сјајне гозбе, коју је отац Министра Унутрашњих Дела, посланик у Скупштини А. Генчић давао Краљу на свом имању крај Тимока, уграбих неколико тренутака после смотре трупа, да са својим секретаром експедирам пошту. Узех да читам једно писмо, кад Краљ Александар бану у собу сâм.

— Шта радите, докторе? —

— Прегледам пошту, Господару — рекох закопчавајући брзо мундир, докле се Д-р Петронијевић уклонио из собе.

— Шта вам је то? А, писмо од Стејића. Шта вам пише? — и Краљ брзо прелете очима преко писма па га баци на сто — Знате зашто сам дошао, докторе? —

— Не знам, Господару. —

— Имам да Вас нешто молим.

— Pardon, Величанство, Ви имате само да заповедате. —

— Знам, то Ви само тако кажете, али често се Ви не дате ни осолити кад Вас лепо молим за нешто, што би мени лично правило велико задовољство. —

— Не сећам се, Господару, ни једнога случаја у коме сам ја опонирао а где би лично задовољство Вашега Величанства могло по мом уверењу да се сложи са интересима Круне и државе. —

— Е баш да видимо данас — рече Краљ и седе на мој кревет — јер данас баш хоћу да Вас молим за нешто, што је несумњиво у државном интересу.

— Да чујем, Господару. —

— Као што сте јуче имали прилику да сазнате, ако нисте и раније знали, породица Генчићевих од старине је верна Обреновићима. Осем тога видели сте како се Зајечар, то старо гњездо радикалско, преобразио и

у династичком и у политичком погледу. И за то имају великих заслуга Генчићи, а специјално ваш колега Ђока. Правило би врло леп ефект, ако би овом приликом Министар Унутрашњих Дела добио Таковску Ленту... Шта велите, докторе? —

— Велим да би цео свет овакво одликовање врло ружно протумачио. Опозициони политичари би казали да цело ово истинско одушевљење, којим народ Ваше Величанство дочекује у целој Тимочкој Крајини, није ништа друго до вештачка полицијска ујдурма, режисерство Ђоке Генчића. Остали људи би казали, да је Генчић ову ленту зарадио добрим ручком, који је на имању свог оца приредио Вашим Величанствима и нама.

Најзад нисам сигуран да и у самом кабинету међу мојим колегама не би било некога, коме би такво одликовање Ђокино изгледало сувише рано, нисам сигуран да та једна лента не би поцепала хармонију у самој Влади. Ја сувише волим Ђоку да бих га изложио овако незаслуженим увредама и овако опасној суревњивости. Ваше Величанство се сећа да сам ја био први који је тражио Таковску Звезду за Ђ. Генчића. Али онда је он одиста ту звезду Обреновића заслужио, јер је преко Пашића учинио Династији једну велику услугу. Данас ја не бих ничим могао оправдати мој премапотпис на указу, који би му дао ленту. За време путовања Ваших Величанстава по Тимочкој Крајини он је само учинио своју дужност. За јучерашњу сјајну гозбу на имању његовог оца доста је једна гривна или прстен или бриљантска игла домаћици, или какав Краљевски спомен домаћину. Ако су Генчићи имали заслуга за данашње династичке осећаје Зајечараца, онда их у првом реду има Ђокин отац, који је не само посланик у Скупштини него и врло угледан човек и домаћин у овоме крају. За њега ћу врло радо потписати предлог да се декорише, али *лента* за Ђоку *сада*, то би била погрешка и штета политичка, коју ја не смем предложити Вашем Величанству. —

Краљ скочи са кревета и стаде ходати по соби.

— Знао сам ја да ћете Ви правити опозицију. Ваша претерана скрупулозност мора да ми поквари сваку ра-

дост и лично задовољство па чак и на овом путовању, које би толиким сјајним доказима, да је народ потпуно уз нас, требало да Вам прошири груди бар у овим ситним питањима, али Ви сте били и остајете немачки бирократски педант. —

— Хвала, Господару, то је за ме комплименат. У осталом у политици нема ништа ситно, све је или цељусходно или штетно, и са тога гледишта ваља ценити и она питања, која Ваше Величанство сматра за ситна. Таковска Лента не сме у унутрашњој политици ни по коју цену постати ситница, јер ће је онда метнути у фијоку и они, који су је зарадили читавим животом верне службе Краљу и Отаџбини. —

— Ех, докторе, Ви већ са Вашим пâтосом и онда, где му није место, постајете досадни...

— Ништа лакше, Господару, него се ослободити те досаде... —

— Знам, знам вашу кебу. Али ако Ви нећете, ја могу на предлог Канцелара краљевских ордена, и као доказ мога Краљевског благовољења дати коме хоћу и какав хоћу орден... —

— То можете, Господару, и да сте тако урадили, ја бих моје мишљење казао само Канцелару ордена, и не бих морао да расрдим Ваше Величанство противу себе. Али када сте ми учинили част, да и у тој „ситници“ чујете моје мишљење, моја је дужност била да вам га кажем отворено по мом најбољем уверењу. —

Краљ ме само погледа преко цвикера, не рече више ни речи, него оде из собе залупивши врата за собом.

После ове сцене с Краљем сасвим је природно да сам се морао упитати: Шта значи оволико навађивање Краљево да још сада даде најмлађем Министру Таковску Ленту? И нехотице сам се сетио улоге, коју су Генчић и Живан добили од Краља у питању о порези на зараду. Беше очевидно да ова лента требаше да буде *не* награда за досадашње заслуге Генчићеве већ captatio benevolentiae Ђокине за *будућу* некакву услугу, коју Краљ очекује од Генчића, и та услуга мора бити врло крупна. Шта то може бити? Ако је истина да је Краљ Александар пре толико месеци рекао пред Др. Ницом Ј. Пет-

ровићем показујући руком на своје миропомазано теме: „овде ми се већ попео тај Др. Владан“ — а сада ми изгледаше, да је та прича, у коју дотле нисам имао разлога да верујем, сасвим вероватна, јер ми је ето Краљ у брк казао да сам му постао *досадан*, онда би ова лента значила да је Генчићу намењено председништво првог наредног министарства. Та перспектива била би права радост за мене, који сам већ у велико осећао да сам на се натоварио бреме, под којим ћу се врло брзо физички срушити, али поред најбоље воље нисам могао да верујем да је моје ослобођење од овог, за једног човека и сувише тешког бремена, тако близу, јер ако би *то* било, Ђока је довољно амбициозан да Краљу не треба да га за тај авансман у политици тек придобија лентом, а после Ђока је сувише млад за Председника Владе и Краљ је сувише добро знао да старији Министри, нарочито Вукашин неће пристати да буду ресорни Министри у кабинету свог најмлађег друга. Генчићев кабинет, баш ако би он и успео да га састави, не би био дуга века. То дакле није вероватно. Какву дакле другу велику услугу има Краљ да тражи од Ђоке, кад хоће још сада аконто да му да Таковску Ленту?...

Нисам имао каде да до краја изведем ово размимишљање, јер после неколико минута врата одскочише и Краљ понова уђе у моју собу, сав весео и насмејан.

— Немојте да се љутите, докторе, што сам отоич био онако нестрпљив и каприциозан. Кад сам оцу испричао наш разговор, Пâпа ме је добро избрусио, што без нужде вређам нашег најбољег пријатеља, и послао ме да Вас молим за... —

— Хвала Краљу Милану а хвала и Вашем Величанству, али то није нужно. Ја сам потпуно задовољан, ако сам успео да сачувам Ваше Величанство од једног корака, за који држим да не би био уместан нити користан чак ни за самог Генчића. —

— Потпуно сте успели. Договорио сам се с Пâпом да ће најбоље бити да дамо старом Генчићу Белог Орла петог степена. —

— То је сасвим на своме месту — рекох, и од тог тренутка па за цело остало време, и на путовању и у Београду, никад више није пала ниједна реч, из које бих могао закључити, да је Краљу остало криво што није задовољио онај његов „каприс“, као што га је сада сâм крстио.

На против до краја овог путовања и доцније Краљ ме је просто затрпавао доказима свог благовољења, чак се бринуо за *моје здравље.* Због овога је, чим смо се вратили у Београд, Краљ почео наваљивати на мене да *што скорије* идем у Маријенбад да се лечим... Доказивао сам, да ми треба бар месец дана да отаљам само текуће послове свог ресора, који су се опет зајазили за време мог путовања у свити Краљевој, и да већ због тога не могу још мислити на своје овогодишње одсуство, а камо ли кад помислим на неостварени део експлоатационог зајма, на исплате рâта за поручене репетирке, које се редовно лиферују на уговорене рокове, на још нерешено питање о брзометним топовима, на грађење тимочке и западних железница, коме се Влада није још ни за један озбиљан корак приближила.

На све ове разлоге Краљ је одговарао, како текуће послове Министарства Спољних Послова може врло лако отаљати онај Министар, који буде одређен да ме за време тог одсуства заступа, у толико лакше, што ће имати помоћ тако стручног човека, као што је г. Петар Стејић. Према томе Председник једне Владе не мора због тих ресорних послова да забатаљује своје здравље, које треба да је драгоцено не само њему него је „драгоцено и за Краља и за отаџбину.“ „Један шеф Владе, који је за непуне три године, и у пркос огромних тешкоћа и у земљи и са стране, успео да не само умири земљу, коју су пре њега растрзале бесне политичке партије, него је успео да изврши две трећине Краљевог програма, Финансијску и Војну, такав шеф Владе има право да се одмори, да лечи у служби порушено здравље, како би после неколико недеља могао са свежом снагом прионути на извршењу *последње* трећине Краљевог програма, на унапређењу народне Привреде, за које треба још *много година* његовога напорног рада.“ У осталом

и детаљна питања, која сам поменуо, говоре у прилог Краљеве жеље да што скорије пођем у Маријенбад, јер *усиут* могу у Бечу довршити преговоре с Унион-Банком односно остатка експлоатационог зајма, далеко лакше него из Београда, *усиут* ће ми бити и Шкодина тополивница, у којој сада аустријске стручне комисије праве пробе са разним системима брзометних топова, па се могу сâм, на лицу места уверити, који је систем за нас најбољи, те ако се уверим, да је за Србију најбоље да те топове набавља у Аустрији, онда ја ту набавку могу везати са остатком експлоатационог зајма, онда ће Србија лакше доћи до тога новца, јер ће Аустро-угарска Влада навалити на Унион-Банку, чим види да ће Србија ту велику набавку извршити у њиховим тополивницама... Најзад и због питања нових железница добро је да Председник Владе што скорије оде у Маријенбад, јер његов пријатељ Стокле, који располаже са 4-500 милиона белгијскога капитала, и који због Вршке Чуке и своје мале железнице Радујевац-Зајечар, има специјалних личних разлога да се живо интересује ако не за све нове железнице у Србији а оно барем за тимочку, коју је Краљ понова Тимочанима обећао сада на овом путовању — тај господин лакше ће доћи Председнику на преговоре о томе у Маријенбад, из Беча куда сваки час долази као Verwaltungsrath у Ломбардобанци, него што може запети чак у Београд и т. д.

И ако су ови Краљеви разлози било врло убедљиви, нисам попустио овом првом наваљивању Краљевом, јер сам одиста хтео лично да најпре отаљам бар најхитније послове у Министарству Спољних Послова, па онда да идем на осуство, знајући да ћу и после оставити више него што је доста за Вукашина, и ако ће овоме стајати на расположењу одиста одличан стручњак какав беше г. П. Стејић.

XXXIV
НАД СРБИЈОМ ВЕДРО НЕБО

6-ог јуна 1900 имао сам с Краљем овакав разговор:

— Ваше Величанство најбоље зна, колико радо ја и моји другови у кабинету, ево већ скоро три године, тражимо и примамо савете Њ. В. Краља Милана у свима важнијим питањима не само државне политике него чак и у појединим питањима државне администрације. Али изгледа, да све то није доста Краљу Милану. Не само што је Команда Активне Војске мало по мало прогутала цело Министарство Војно, него она почиње да се маша за читаве гране службе у осталим Министарствима. Ви знате, Господару, како та Команда хоће да узме под своју управу и сва школска и црквена питања наших сународника у Турској, један део наше консуларне службе. Сад опет наново покреће једно питање, за које сам ја пре годину и по мислио да је срећно сарањено у Архиви, питање о насељавању нових крајева. Ја налазим ако се прохтевима — г. Мите Цинцар-Марковића буде и даље попуштало, онда ће брзо постати излишна сва досадашња Министарства у Србији, јер ће сва њихова службена надлежност прећи на појединa одељења Команде Активне Војске. То би можда остварило идеал упрошћене државне администрације, за којим се одавно у Србији жуди, и онда би се сва Министарства могла укинути, те би тако тај идеал администрације много јевтиније коштао него садашња. Али ја сасвим јако сумњам да би таква администрација била боља, поред све генијалности *садашњег* Команданта Активне Војске и *садашњег* шефа штаба у тој Команди, и зато сматрам за дужност замолити Ваше Величанство, да у интересу државне службе ограничи Команду Активне Војске на оно, што је њен сопствен дело-

круг, ради кога је и враћена у живот — иначе ће руска Влада и руска штампа имати право да тврде, да је данас Краљ Милан у Србији све и сва, да је и Краљ и Влада и све. —

Док сам ово говорио, Краљ је најпре изненађено гледао, па онда се на његовим уснама залепрша некакав врло енигматичан осмех.

— То што сте ми сада казали, драги докторе, са свим је тачно. Ја сам то често и сам помислио, али нисам никоме говорио, да не бих *Вас* фроасирао. —

— Како то, Господару? —

— Па тако. Врло често је изгледало, да сте Ви Министар Председник Пашин, *а не мој*. Како је то у ствари једно исто, то ја нисам хтео да то нарочито примећавам. —

— Pardon, Величанство. Ја сам искрен пријатељ Краља Милана, ја сам му захвалан и као Србин и као приватан човек, али у служби он за мене није ништа друго до Командант Активне Војске, који са мном заједно служи једном Краљу и Господару Србије, а то је Ваше Величанство. Ако је ма који мој поступак за време ове моје службе друкчије изгледао, молим да верујете, Величанство, да је он тако само могао изгледати, али да то у ствари није био. И моја садашња молба најбољи је доказ за то. —

Краљ се још непрестано онако чудновато смешио, па онда рече:

— Веома, веома ми је пријатно што то чујем. Е, сад да загледамо из ближе у мериторну страну тога питања. У Пашин је огромна радна снага. Што више има посла, то га више тражи. Што су веће тешкоће на које наилази, то је и он већи у њиховом савлађивању. Ја не знам да ли је вама познато је, да Пашa пре неколико година сасвим озбиљно помишљао на то да постане мој — Министар Председник? —

— То први пут чујем. Сећам се пре много година, док је још био Владалац а ја његов Министар Просвете и Привреде, да је често жалио што не може да буде Министар, па да нама свима покаже како ваља министровати. И да га жеља мине, он се у великом уставотворном одбору поиграо владе и горњега дома, и ma foi,

тако је славно изигравао председника горњега дома, да сам ја и данас уверен, да би Краљ Милан био одличан Министар Председник. само да већ није био Владалац.

— Тако је. И пошто је био већ Владалац у овој земљи, и пошто је рођени отац садашњем Краљу Србије, то он не може постати фактички Министар, јер таквога Министра ја не бих могао збацити ни онда, када би императивни интереси државне, унутрашње спољне политике захтевали да заменим таквога Министра другим. Тиме га је у своје време и излечио Вукашин - Петровић у мају 1896 од те бубице. Али жудња за што већим делокругом, у коме би могао манифестовати све његове способности, остала је у њему. Када је уз Команду Активне Војске добио за шефа штаба Миту Цинцар-Марковића, овај је из своје превелике амбициозности у место да умери прохтеве Па̂пине за што ширим делокругом, и да све његове таленте резервише и сконцентрише на војску, још више распаљивао ону жудњу Па̂пину. Нека вас то нимало не алармира, драги докторе. Пустите Живана нека тражи затурена акта о насељавању нових крајева и нека води преписку о томе са Командом Активне Војске, Па̂па неће имати више када на то ни помислити. Ја сам му поверио једну мисију, која ће учинити да заборави на свако даље прекорачавање онога, што ви зовете службеном надлежношћу. Та је мисија: да са Царем Аустријским финализира преговоре о мојој женидби. —

— A la bonne heure! — рекох радосно.

— Па̂па сутра полази под изговором да иде у Карлсбад на лечење, управо само због ове мисије у Беч. —

— Хвала, Господару! Овим саопштењем не само да сте ми скинули најтежи камен с груди, него сте ми учинили највећу радост. —

— Зато Ви сада треба да учините мени нешто по вољи. Врло је вероватно, да ћу ја морати пре 2-ог Августа кренути на пут такође у Карлсбад, али не на лечење, већ на састанак са мојом будућом мла̂дом, да се познамо, те да видимо, да ли осем свију других врло подесних услова можемо и лично стећи онолико међусобне симпатије, колико је нужно чак и за један такав

брак из „виших државних разлога“. Лако је могућно, да ће се приликом тог мога путовања моје прстеновање извршити. Али ни због тога не могу оставити земљу, док се Папа и Ви не вратите кући. А Ви опет имате не само потребу да се лечите, него хоћете још и да обиђете наш павиљон у Паризу. За то двоје треба вам 6—7 па можда и 8 недеља. Ако дакле хоћете да обоје извршите и да крајем јула будете опет овде, да ја могу пре 2-ог августа кренути на пут, Ви треба што скорије да идете у Маријенбад. Ако дакле хоћете да ми учините ту љубав, а Ви колико сутра предајте Вукашину да Вас заступа у Вашим дужностима, па нека се он бакће са турском диференцијалном тарифом и са пештанском „Marktkassom,“ он је у тим питањима и онако стручњак, а Ви крећите за Маријенбад. —

— Разумем, Величанство. Прекосутра ћу већ бити у Бечу. —

— Хвала Вам, докторе — рече Краљ дубоко уздахнувши — Ово што сам Вам казао о мисији, коју сам Папи поверио за Беч, треба да остане апсолутно између нас. Чак ни Папи немојте показати, да сте посвећени у ствар, док он сâм не почне о томе да Вам говори, јер ако у својој мисији не успе, било би му врло непријатно, ако би видео да је осем Цара, мене и њега још неко знао за то. Тако исто и кад видите грофа Голуховског, немојте Ви *почињати* разговор о томе. Врло је вероватно да ће он сâм, претпостављајући с правом да сте Ви посвећени и у то питање, покренути га пред Вама, и у колико он то учини, овлашћујем Вас, да свом снагом навалите на грофа, да га и од стране Владе замолите, као што сам га ја при нашем последњем виђењу и лично молио, за његову помоћ у овом тако важном питању за Династију и за Србију. —

— Разумем, Господару! — рекох, опростих се од Краља, па одјурих кући и у Министарство да издам потребне наредбе.

Код куће су му стали доказивати, да нема смисла ићи у Маријенбад почетком јуна, када је и у Београду пријатно, па се концем јула вратити, када су овде највеће врућине, али ја сам одговарао, да је мени сада највећа

врућина, а у августу ће по политичком барометру бити у Београду најпријатнија хладовина.

У Министарству сам наредио да се спреми указ о заступању, да ми се одвоје два речника за шифровање истоветна, од којих ћу ја један задржати за себе а други беше намењен Краљу Милану, како би Командант Активне Војске могао у шифрама споразумевати се са Председником, кад овај буде у Паризу а Краљ Милан у Карлсбаду.

Секретар Министарства Иностраних Дела, који је држао све речнике шифара под својим кључем, донесе два речника. Нисам имао каде, а нисам имао ни разлога да упоредим да ли су та два речника истоветна, него сам један егземплар заједно са речником за шифровање депеша с Краљем одмах стрпао у џеп, а за онај дупликат наредио да се преда Краљу Милану у руке.

Када смо се истога дана састали у Двору, Краљ Милан беше радостан што ће се најзад, после две године, моћи одморити, и не рече ми ни речи да има каква посла и у Бечу. Ја га упитах, да ли је примио шифре?

— Јесам. Хвала. То сте се добро сетили, јер може се десити потреба да се споразумемо о каквом питању, када Ви будете на путу или чак у Паризу а ја на alte Wiese или у Posthofy. —

— Наравно, — рече Краљ смешећи се — ако ништа друго требаће вам шифре за споразумевање односно брзометних топова. Ти ћеш ићи у Пилзен ради тога? —

— Буди без бриге, mon garçon. Повешћу и Лукића и Антонића, а биће тамо и дивизијар Мостић ради лечења, па ћемо у Пилзену бити читава комисија за то питање, а Владан ће заступати Владу у њој. A propos, докторе. Вучем ево већ 2—3 дана по џеповима једно писмо, које ми је предао Љуба Лешјанин. То је од оног руско-српског Самуила Стевановића, некадашњег руског официра. Он сада има нешто сасвим врло важно да ми саопшти, јер је сазнао некакву руску тајну шта ли... —

— Tiens — учини Краљ — дај да видимо то писмо. —

— Vaut pas la peine, mon garçon. Нека доктор стрпа то писмо у његове хартије, па кад се вратимо видећемо, шта има тај лепи кицош да ми каже. —

Примих то писмо и непрочитано га метнух у свој портфељ.

— Сада — настави Краљ Милан — има и Владан хитнијег посла него да се бави Саумилом Стефановићем. Мислим да би Ви, драги докторе, требало да учините нешто, што је мени незгодно да тражим за себе. То је да замолите грофа Голуховског те да аустријска полиција одреди једног свог поузданог човека у Карлсбад, који ће имати да пази на наше *обешењаке*, ако би који тамо дошао. —

— Учинићу још данас што треба. —

— Још нешто. Генерал Кока Миловановић долазио ми је данас и каже ми да је чуо из кругова каване Mandl у Rothenthurmstrasse у Бечу, где се Срби скупљају, и где долази редовно и Блажа Петровић, да је овај последњи говорио, како хоће да ме провоцира за време мог бављења у Бечу, или да ме нападне на сокаку. Ја мислим да бисте могли Михаиловићу наредити да управнику бечке полиције за то јави, како би ова припазила мало на Блажу Петровића.

— Разумем, Величанство. —

Истога дана послате су потребне заповести пуковнику Михаиловићу у Беч.

Сутрадан је Краљ Милан отпутовао у Беч, а ја сам Вукашину предао дужност, па сам првим наредним возом такође отишао у Беч.

У Бечу сам посетио грофа Голуховског, Венијамина Калаја и Унион-Банку.

Шта сам говорио са државницима аустроугарским, о томе ћемо мало даље цитирати мој рапорт Краљу, јер је тај рапорт написан и послат после неколико дана из Маријенбада, пошто је Краљ Милан, чим сам му испричао своје разговоре са Голуховским и Калајем, узео на себе да о томе одмах извести Краља „јер и онако има да Му саопшти свој разговор с Царем.“ Том приликом рекао је Краљ Милан мени:

— Од тога разговора с Царем ја Вам, драги докторе, могу *за сада* саопштити само оно, што се тиче Ваше Владе, али то је тако лепо, да Вам може дати нове снаге да издржите на тешком послу државном, који Вам је Краљ поверио. Цар ми је од речи до речи казао

ово: „Ево већ *педесет година*, како ја пажљиво пратим све што бива у Србији, у најближем суседству моје државе. Још никада за тих педесет година нисам опазио толико реда и рада, и то паметног, корисног, народног и државног рада, као што га са задовољством сада посматрам ево трећа година у Србији, којој желим искрено свако добро, и ја Вашем Величанству могу само једно рећи: „*Nur so weiter*"". Оваква оцена Ваше владавине и то са тако високог и тако надлежног места за оцењивање, шта је добра државна политика, може Вам бити сјајна сатисфакција за све неправде, које сте претрпели за ове три године од оних, који су противници свакога реда и рада у Србији. Ја Вама и Вашим друговима срдачно честитам на овакој оцени вашега патриотског рада од стране Нестора међу највећим владаоцима Европе, и ја Вам могу пожелети оно, што је Цар исказао: Nur so weiter! —

На то одговорих, да ја и моји другови зацело не бисмо постигли толико успеха, колико нам се признаје у тако благонаклоној оцени Цара Фрање Јосипа да нисмо имали срећу да нас у нашем раду потпомаже Краљ Милан његовим огромним државним искуством, његовим ненакнадивим ауторитетом творца Краљевине Србије, његовим феноменалним познавањем људи, и његовом очинском љубављу према Краљу.

У очима Краља Милана заблиста суза... Он ми само пружи руку, па не рече више ни речи.

Видећи да Краљ Милан неће или још не може да говори о ономе, што је говорио с Царем о својој мисији код њега — ја га оставих да пише Краљу, а сам отидох у Унион-Банку да преговарам о реализовању остатка „експлоатационог зајма."

О тим преговорима писао сам опширне службене извештаје Министру Финансија и то слао сам му их у концепту, јер нисам имао каде да их преписујем. С тога у овим хартијама налазимо само белешку, коју сам оловком водио за време самих преговора. Ево те белешке:

„Спајањем курса од 87 за примљених једанаест и по милиона и курса од 66 за остатак од осамнаест и по

милиона добио би се курс од 74·20 за цео експлоатациони зајам. Када би се за све трошкове и провизионе рачунало 7.80, изашао би бруто-курс од 82 који је предвиђен законом. Да би Унион-Банка искамчила од лиферабата будућих војних наруџбина у Аустроугарској 2½% требала би јој изјава да би се та набавка за државу преко ње поручила. Изјавио сам да све то могу примити само на академску дискусију и захтевао сам да ми цео тај план написмено поднесу, па ћемо видети можемо ли бар на неке од тих услова пристати или не“.

То је била прва фаза преговора, вођених са Видманом директором Унион-Банке, јер Минкус не беше у Бечу. Те преговоре наставио сам доцније са самим Минкусом. Ево шта је о томе забележено:

„Сад је Видман нашао да је *погрешио* у рачуну јер је 5% трошкова рачунао само за суму од 18½ милиона, а треба је рачунати за целу суму од 30 милиона. Одговорио сам да је са оних 11½ милиона свршено, и да на њих не можемо накнадно плаћати 5% трошкова“.

Док сам ја писао Министру Финансија извештаје о овим преговорима, Вукашин је, као заступник Председника, мене извештавао о текућим пословима мога ресора.

17-ог јуна 1900 послао сам из Маријенбада Краљу Александру овакво писмо:

„Господару,

Покорно молим Ваше Величанство да благоволи извинити ме, што нисам раније писао.

О ономе што сам радио односно остатка нашег експлоатационог зајма у Бечу сигурно је Ваше Величанство извештено мојим рапортима Господину Министра Финансија.

О политичком делу мојих разговора са грофом Голуховском и г. Калајем Ваше Величанство је већ извештено у главноме још из Беча писмом Њ. В. Краља Милана, коме сам суштину тих разговора одмах саопштио, као што је и Његово Величанство благоволело и мене у кратко обавестити о својим разговорима са поменутим државницима и са Његовим Величанством Царем.

Према томе ја ни данас не бих имао разлога досађивати Вашем Величанству овим најпокорнијим рапор-

том да овде, у Маријенбаду нисам примио усмени извештај нашега тајног агента у Петербургу и визиту г. Виктора Стокле-а из Брисла, који су обојица нарочито допутовали у Маријенбад, само да се са мном разговоре, па да се одмах врате. Кад дакле због тога морам узнемирити Ваше Величанство, онда молим за допуштење, да и овом приликом будем gründlich, па да најпре у неколико речи рекапитулишем политички део мојих разговора са аустроугарским заједничким Министрима, Министрима Спољних Послова и Финансија.

Обојица су ми, и то врло топлим речима, хвалили садашњи политички режим у Србији; обојица су хвалили резултате, које је садашња Влада Вашега Величанства за релативно кратко време од непуне три године постигла; обојица ми говораху, да је од највеће важности политичке да се консеквентно иде даље истим правцем (nur so weiter).

— Немојте мислити — рече ми гроф Голуховски — да само ми овде тако мислимо о садашњем политичком режиму у Србији. Цео свет вам признаје постигнуте успехе, die ganze Welt, selbst die Russen. —

— Зар чак и они? — убацих ја — то ће још не види ни у њиховим службеним понашању, ни у држању њихове штампе!

— Срамота их је — настави гроф — да признаду да су се тако љуто преварили. Такво признање и није ласно за једну велику силу. Али можете бити сигурни, да Руска Влада сада увиђа, да је погрешила у своме држању према садашњем режиму у Србији, да се због тога стиди и једва чека прилику да то држање промени без штете за своје достојанство. —

Ово тврђење грофа Голуховског потврдио ми је овде и наш тајни агенат у Петрбургу на основу својих разговора са покојним грофом Муравјовом, са Ламсдорфом, садашњим заступником руског Министра Иностраних Дела и са помоћником директора у азијатском департаменту.

На моје питање, каква би то прилика могла бити, у којој би Руска Влада могла променути своје дојакошње држање према Србији без повреде свога достојанства — Гроф Голуховски одмах рече, да би таква прилика насту-

пила, ако бисмо ми нашли начина да се у ма каквој форми помилују осуђеници из лањског атентата.

На то сам изнео разлоге, зашто за сада не може бити још речи о амнестији, оне исте, које сам у своје време писао пуковнику Љ. Н. Христићу, у оном приватном писму, за које је Ваше Величанство благоволело рећи да се нема ни једна запета додати и одузети.

Не знам да ли је само post hoc, или је баш propter hoc, тек је факт, да после 24 часа, када је Његово Величанство Краљ Милан говорио са истим државницима и са Његовим Величанством Царем, нико од њих није му ама ни једне једине речи казао о потреби амнестије. И ако је у Његовим разговорима било прилике за то, јер су помињата имена главних осуђеника — ни речи.

Гроф Голуховски, у току даљег разговора са мном, поче сâм да говори о потреби да се Ваше Величанство што скорије ожени.

— Ја сам — говораше Царев Први Министар — и лане говорио Краљу о томе. Његово Величанство рекло ми је шта жели — т.ј. да кандидаткиња треба да је високог порекла, да је млада, лепа, образована и богата. Ја сам још тада казао Његовом Величанству, да ће од тога програма морати понешто жртвовати, јер особа, која би имала све те услове тешко да би пристала да живи у — Београду. Осем тога, треба се чувати принцеза са енглеским васпитањем, јер такве девојке не мисле ни нашта друго него на Lawn tennis и друге спортове. оне само хоће да уживају, и онда се долази до врло непријатних искустава (гроф је више прецизовао но ја овде, кад пишем). Не, не, вама треба Немица, која има појма и о дужностима на престолу, па макар и не била баш највишега рода! —

Из свега што је гроф Голуховски о овој тежњи мени казао, а још више из онога, што је Његово Величанство Краљ Милан сутрадан чуо и од њега и од самога Цара — изгледа, да је њихова најозбиљнија кандидаткиња она иста принцеза, за коју се највише нагињало из Берлина и о којој је барон Векер Готер и мени два пута говорио. Она је лепа, млада, образована, рођака је Царице Немачке, и једина јој је мана до сада била, што је сирота.

Изгледа да се Цар Немачки толико за њу интересује да има изгледа, да ће и тај једини недостатак изгубити. Па, ако се она допадне Вашем Величанству — зашто не? Цар Руски узео је за жену једну малу принцезу Хесенску, Цар Немачки узео је не већу принцезу Шлезвиг — Холштајнску (није ми при руци алманах, ово написах напамет), а већ и да не говорим о томе да се будући Цар Аустријски сутра венчава са једном — Боже опрости — грофицом. Па онда зашто се неби пети изданак једне врло младе и демократске династије оженио једном младом немачком принцезом, синовицом једног малог немачког владаоца, само ако у њој *има штофа за добру Краљицу?* Главно је да овогодишње путовање Вашег Величанства не прође без Његовог *личног* познанства са свима кандидаткињима, у којима има тога важног услова, а већ не треба ни да додам, да би верне слуге Вашег Величанства, ја и моји другови, да би цела Србија била срећна, ако би се Ваше Величанство са тога путовања вратило — прстеновано.

Наравно, да сам ја све то само у себи мислио, докле је гроф Голуховски говорио, а казао сам му од прилике ово:

— Могу уверити Ваше Превасходство да мој премилостиви Господар исто тако као и Његов узвишени отац и Његова Влада и цела Србија увиђају, да је што скорија женидба Његовог Величанства питање од највеће важности и за Њега и за народну Династију и за Србију. Зато ће Његово Величанство Краљ Милан сутра опширније говорити са Вашим Превасходством. Ја ћу се ограничити да напоменем само једну идеју, која је у вези и са женидбом Његовог Величанства Краља и са амнестијом политичких осуђеника, о којој мало час говораше Ваше Превасходство. Ја замишљам да када би mein allergnädigster Herr, на дан своје свадбе, помиловао оне осуђенике, који су због атентата или других кривица осуђени на 2—3 године, а када би тежим кривицама скинуо гвожђа, па онда ако би, на дан када се роди Престолонаследник, сасвим помиловао између многих других и све осуђенике због атентата, да онда нико, ни

у Србији ни у иностранству, не би могао рећи да је то помиловање дато под спољном пресијом.

Ова се идеја јако допала грофу Голуховском.

Остало што се тиче политике, а што сам говорио са њим и г. Калајем, стоји у вези са финансијским питањима и нашим наоружањем, и то сам забележио у мојим извештајима Господину Министру Финансија.

Судећи по величини златнога кључа, који је наш тајни агенат од мене тражио, да отвара дубровачке браве по Петрограду, — Ваше Величанство зна, колико је тражио и да сам му ја пети део те суме одмах послао и остатак обећао — судећи по тајанствености са којом је путовао унаоколо и овде се записао као винарски трговац — ја сам очекивао да ћу сазнати врло важне ствари, и ако сам у односима са таквим људима врло скептичан. Ваше Величанство ми је замерило, што сам у моме писму, којим сам ушао у ову погодбу са тим тајним агентом, вентилирао и могућност да врло скупо платим познавање људи — али мој инстинкт није ме преварио.

Он ми је најпре per longum et latum причао, какве је муке видео и каквим се процедурама служио, док је допро до Ламсдорфа и до пок. Муравјова, док је могао с њима да говори о Србији, док је успео да прочита неколико њихових „доклада“ Цару, неколико извештаја Мансуровљевих из Београда и последње инструкције, које су из Петербурга послате руском отправнику послова у Београду. Копије тих докумената није ми показао, и ако их је одиста имао у рукама, онда их је вероватно копирао за другог неког — иначе, ако се задовољио да их само прочита, онда је врло лош стручњак у свом занату. Мени је само саопштио садржину, а то: да је г. Мансуров за време целог свог отправништва посланства, све до почетка фебруара ове године слао врло неповољне рапорте о стању у Србији, да је представљао стање наших послова тако, као да се земља налази у очи саме револуције. Тек од фебруара ове године почео је г. Мансуров да јавља, како се ствари почињу окретати на боље, како је могућно да се Влада одржи, да се земља сачува од нових потреса. На концу фебруара ове године послате су г. Мансурову

нове инструкције у којима, бајаги, стоји да Императорско Правитељство нема ништа противу садашње Владе у Србији и да његови односи како са Владом тако и са Двором треба да буду што више коректни.

Међутим, Ваше Величанство зна, да је мени г. Мансуров давно казао: да је одмах, чим је постао отправник послова, добио такве инструкције чак и много шире т. ј. да треба да буде у коректним односима и са Његовим Величанством Краљем Миланом и ја сасвим верујем његовом казивању, јер целокупно његово понашање било је у духу таквих инструкција, јер он зацело није смео на своју главу тако радикално изменити држање руског представника у Београду, као што је после Жадовског учињено. Према томе ја не верујем ни у то да су рапорти г. Мансурова до фебруара ове године били онакви, како вели наш агенат да их је прочитао.

Видећи да је то све, зашто је он запео из Петербурга чак у Маријенбад, ја сам му стављао разна питања. Ево језгре свих његових благоглагољивих одговора: Цар је идеалиста, ради из убеђења, али то се убеђење, лако мења, јер ко му последњи говори о некој ствари, ако само уме, може превнути Царево убеђење. Зато би требало да је друкчији човек представник Србије у Петербургу. Овде ми је дао из основа погрешну оцену о пуковнику Љ. Христићу. Од садашњих министара Царевих једини је врло способан човек г. Вите, Министар Финансија. Он има амбицију да наследи пок. Муравјова, и ако у томе не успе, упеће се из петних жила да на то место доведе своју креатуру, Министра Правде, који се такође зове Муравјов, „лакомисленог и презадуженог" човека, кога је за живота пок. Муравјова хтео да протури за амбасадора у Цариграду на место Зиновјева. Словенофили су се распали у два завађена логора: радикални и конзервативни. Последња промена њихових статута значи победу конзервативних елемената над радикалима као што су Игњатијев, Комаров и т. д. Сибирска железница још за дуго неће бити готова, јер и оно што је свршеноваља ће скоро изнова градити, шине на грдним даљинама мењати и т. д. Тамо су сви крали као пацови. Један пример: инжињер један накрао је на томе послу 10,000.000

рубаља, па му се сад прохтело да игра и политичку улогу и одмамивши најспособније снаге од Суворина (Новое Время) основао је нов политички лист „Россія“ и т. д. и т. д. ad infinitum, само без грације.

Да не бих са свим на суво платио оно, што му је обећано, ја сам му ставио у задатак: да и даље посматра и јавља, да се стара задобити један од великих руских листова, у коме бисмо се бар могли бранити од измишљотина и да руски наштампа праву историју наших радикала. Он је не само све то обећао него гарантира, да ће нам у кратком времену наћи *у Русији* било капитала *за нормалну* тимочку железницу, било „тричавих“ 13—15 милиона за београдске општинске радове. На ту *његову* понуду одговорио сам, да су ми већ дојадали Konzessionsjäger-и, да могу преговарати о тако озбиљним стварима само са пуномоћницима познатих капиталиста или консорција.

Пошто тај господин није успео да ме још једном види, он се са мном опростио приложеним писмом.

Јуче је к мени дошао из Брисла г. В. Стокле, Président de la Société Générale pour favoriser l' industrie nationale (капитал 400.000.000) и поднео ми је приложену под (2) основу за преговоре између њих и нас за грађење узане тимочке железнице од Радујевца до Ниша. Тачно израђен предрачун те линије послаће ми за 4 дана из Брисла и ја ћу га одмах послати В. Величанству.

Г. Стокле ми је изјавио: ако Влада Вашег Величанства усвоји приложену скицу за даље преговоре, он ће одмах приступити претходним финансиским операцијама и уверен је да ће успети тако, да би радови на терену могли почети још ове године.

Ја сам одговорио да његову скицу морам пре свега послати на оцену Вашем Величанству и Мин. Савету, да ћу то учинити са детаљним предрачуном кад га добијем и тек доцније моћи ћу га известити, да ли се ова скица може узети за основицу преговора. Међутим још сада пошто сам скицу летимично прочитао, могу му казати, да ми нећемо моћи отплату те железнице форсирати тако да за три године, колико ће грађење трајати, отплатимо шест милиона. Обрнуто, кад би се за прве 3 године угово-

рила отплата од једног милиона годишње, пре би имало изгледа да бисмо доцније могли отплаћивати по 2 милиона год. (чл. 4), тако исто одмах сам изјавио да не може бити речи о првој алинеји чл. 8 јер наш сувишак прихода од монопола треба за друге циљеве. Код чл. 16 напоменуо сам, да ћемо ми наћи бољег судију за пресуђивање наших евентуалних спорова.

Оволико у хитњи да још данас пошљем скицу уговора. Ја ћу сутра отићи у Карлсбад да једну копију те скице покажем и Његовом Величанству Краљу Милану, па ћу се онда вратити на ову тему.

Молим Ваше Величанство ит.д.“ — — —

Истога дана, када сам ја послао Краљу Александру ово моје писмо, потписао је у Женеви Претенденат на Српски Престо једну изјаву, коју сам после два дана прочитао у бечком листу „Neue Freie Presse“ и која је гласила овако:

„Мој покојни отац, Кнез Александар Карађорђевић протестовао је у јавним листовима противу пресуде београдског суда од 16 јула 1868. Том пресудом скривили су ондашњи власници једну велику кривицу и нанели су мојој породици неправду, којој нема имена. Они се нису задовољили тиме, што су несавесно окривили мог оца за злочинство у Топчидеру, него су свој вандализам терали тако далеко, да су се на основу те оптужбе дочепали свију наших добара у Србији. Пред историјом ја подижем мој протест противу те пресуде. Историја ће показати ниске и срамне побуде, које су у томе руководиле тадашње власнике. Доћи ће, тако се ја надам, време, када ће и у мојој драгој Србији победити закон и правда. У моје име и у име свију мојих директних наследника ја протестујем противу пресуде београдског суда, противу конфискације наших добара. Пошто се ова моја рекламација придружује оној мог оца од 28-ог јула 1871 као њен наставак, опирем се последицама пресуде, по којима би ово пљачкање моје породице могло изгледати да има такозвану законску санкцију.

17/30 јуна 1900 КНЕЗ ПЕТАР А. КАРАЂОРЂЕВИЋ“
у Женеви

Кад сам прочитао овај протест противу нечега, што се догодило пре равно тридесет и три године — морао сам се зачуђено запитати: шта је могло навести претедента да после толиких деценија протестује кад за цело то време није никада нашао за потребно да каже ни једну једину реч о томе.

У многобројним коментарима које стране новине донеше о овој изјави претендентовој не беше никаквог објашњења ни за *време*, ни за форму Карађорђевићеве изјаве. То је морало имати *дубљих* узрока и догађаји, који су после неколико дана наступили, доказали су да је Претендент у Женеви још у првој половини јуна 1900 био из Русије тачно извештен, на чему њен отправник послова у Београду ради. Као паметан човек, Петар Карађорђевић је морао закључити да ће у Србији настати лом, ако Русима овај план испадне за руком, и да за тај случај треба да је Србима у свежој успомени, да се *он* није одрекао својих права, него да чека време, када ће у Србији опет завладати правда. Лако је могућно да је једновремено са вестима, шта спрема Павле Борисовић Мансуров у Београду, из Русије дошла и порука Пјетру Александровичу да што скорије у јавности понови своје претензије на Српски Престо...

Али као што рекосмо, све ово се тек доцније могло разумети. 23 јуна, када сам ја читао новинарске чланке о изјави Петра Карађорђевића, нисам могао ни слутити да ће света православна Русија бацити на коцку судбину читавог једног народа, који њу искрено воли, само да упропасти једну династију, која јој се није допадала, те да постигне оно, што се није могло постићи лањским ивањданским атентатом на Краља Милана.

Желећи да чујем, шта Краљ Милан мисли о оном изненадном и чудноватом протесту из Женеве, хтео сам да одем до Карлсбада, али како је Краљ Милан правио честе екскурзије у околне аристократске замке, на којима је остајао по читаве дане, то да би се уверио, је ли „Чича“ у Карлсбаду, користих се 24 јуном да му честитам лањско спасење живота на тај дан, и учиних то депешом. Не добивши за 24 сата никаквог одговора на ту депешу закључих, да Краљ Милан није у Карлс-

баду, јер сам знао његов обичај да на такве депеше истог дана одговара.

Међутим одмах сутрадан Краљ Милан ми је писао овакво писмо: 8 јули / 25 јуни

„Драги Докторе,

Прво да Вам благодарим на љубазном јучерашњем телеграму јучерашње успомене на Иван-дан. Затим да се извиним што Вам нисам одмах одговорио, али сам ово дана био много растргнут. Лечење одузима много времена, па додајте томе трке, два бала (curgemäss до поноћи), али опет у три дана је много. Време је грозно, нарочито данас. Ја ћу у среду да идем у Königswart код Метерниха, па ћу после подне око 5 и 6 сати покушати да Вас нађем. Ако би се време пролепшало, можда би Ваша породица дошла у четвртак или у суботу у Карлсбад, и радо бих јој стајао на расположењу са мојом ложом за трке. У среду, кад Вас видим, намеран сам умолити вас да Вас у петак ухватим на маријенбадској станици и да Вас одведем у Пилзен у фабрику Шкоде. Детаље ћу Вам причати, али имам основа мислити да уз његову припомоћ и са питањем топова може се, поред свију кинеских незгода, зајам од 18 милиона остварити не са опцијама но ferme, и да ће се наћи начина да се избегну и незгодне формуле неке, које је Вукашин одбијао. Односно Франциса Стала, ја сам у Београду прекинуо сваки даљи саобраћај с њим, и у Двору је наређено од Краља маршалу да му на писма не одговара, од кад се ухватио у нитковској интриги против Векер Готера. У осталом он пише језиком као неки келнер, и по мом мишљењу он је швиндлер најниже врсте. Свакојако нећу да имам посла с њим.

Са срдачним поздравом Ваш МИЛАН“

Дакле ни једне речи о протесту Петра Карађорђевића. Да је Краљ Милан иоле придавао важности тој изјави, он би за цело писао о њој, кад је чак писао о Сталу.

Пре него сам могао одговорити на ово писмо, добио сам од Краља Милана друго писмо, које је гласило овако:

„9 јула (26 јуна)

„Драги Докторе,

Нисам сигуран да ћу моћи у среду стати у Маријенбаду зато што идем директно у Königswart. Но међутим молим вас да ми, ако је могуће, један дан воде[1] жртвујете (и то у петак) и у Пилзен са мном пођете и то тако да у четвртак овде дођете са возом, који полази из Маријенбада у 10 и 11 минута и стиже у 12[02] у Карлсбад. Овде би ноћили и у петак заједно пошли. Цељ вашег доласка овде била би да вас упознам са Дезидером Силађијем, бившим Министром и бившим председником маџарске скупштине, кога сам у четвртак позвао на доручак, а рад би био да га знате, јер је то веома важан човек у Маџарској и по мом убеђењу од свију најрасположенији и најубеђенији да њихова држава треба Србију да потпомаже у Македонији, са њиховог чисто маџарског гледишта. Надам се да ће вам он конвенирати. Има неколико година, како се с њиме добро познајем и јутрос смо доручковали код једног заједничког пријатеља, па сам видео, да би му било мило, када би се с вама познао. Ваш МИЛАН“

Ја сам знао врло добро, ко је Дезидер Силађи, знао сам да у пркос великој немилости, у којој се сада налазио на Бечкоме Двору, тога државника чека још већа будућност у Маџарској, знао сам да ће Силађи моћи у скоро опет утицати на спољну политику Монархије, и за то сам врло радо прихватио ову прилику да с њиме ступим и у личне одношаје. Осем тога јако се интересовах за екскурзију до пилзенске тополивнице због питања о брзометним топовима а сада у толико више, што се из првог писма Краља Милана видело, да има изгледа у вези са тим питањем убрзати и повољно решење односно 18 милиона од остатка експлоатационога зајма. Најзад ово беше прилика да се са „чичом“ разговорим и о загонетној појави Карађорђевићевог протеста.

И тако у четвртак у подне стигао сам на железничку станицу Карлсбад, где сам на своје чудо затекао самога Краља Милана. Он је са једним од својих

[1] Пијења маријенбадске воде.

ађутаната изашао чак на станицу да дочека Председника Владе... Он ме је и овом приликом засуо својим пробраним пажњама и љубазностима. Али о њима и о разговору нашем са духовитим државником широких погледа, какав беше Дезидер Силађи, овде нећемо ништа помињати, јер хитамо да поменемо једно саопштење, које ми је Краљ Милан учинио, и које за мене беше од огромне важности.

На име, кад сам у уграбио први тренутак, у коме сам био на само са Краљем Миланом, па га упитах, шта он мисли да је Карађорђевића могло побудити да баш сада, када има најмање изгледа на успех, излази са својим протестом на оно, што је било пре 33 године — Краљ Милан је махнуо руком.

— Оставите ви, драги докторе, господина Перу, нека пише по новинама што хоће. Он ће се врло брзо уверити, да му то неће ништа помоћи и да су његове претенсије пропале à tout jamais. Немате ни најмање потребе да разбијате главу тим питањем, него да се користимо овим тренуцима, у којима смо на само, да вам кажем једну новост, која ће вас врло обрадовати, коју нисам могао да вам пишем, и рад које сам вас поглавито и звао овамо, користећи се Силађијевом жељом да се с вама позна, као згодним претекстом, јер због самог нашег одласка у Пилзен не бих вас трудио да овамо долазите, него бих вас узео са маријенбадске станице, као што сам и мислио, пре него што сам био у стању да говорим с вама о овом важном питању. Ви сте ми, драги докторе, одмах после вашег састанка са Голуховским испричали, да је гроф сâм почео с вама да говори о потреби да се Краљ ожени. Кад сам ја вама причао, шта ми је Цар казао о садашњем режиму у Србији, ја вам још нисам могао поменути, шта сам ја са Царем разговарао такође о женидби Краљевој, а нисам могао зато што нисам још био сигуран, да ли ће се у том питању већ сада успети да се дође до неког ресултата. Данас вам могу у највећем поверењу — tout à fait entre nous — казати, да је мени Краљ поверио мисију да финализирам преговоре, које смо водили са Бечом и Берлином, да сам ја, чим сам дошао у Беч, због тога тра-

жио аудијенцију код Цара, и да је благодарећи заузимању како његовом тако и заузимању мога личног пријатеља, Цара Немачког питање толико сазрело, да је већ одређен и дан и место, када и где ће се Краљ састати и познати са младом принцезом, која ће, ако Бог да, скоро постати Краљица Србије. Чим се нас двојица вратимо у Београд, Краљ ће доћи овамо у Карлсбад, а ту ће у исто време бити и кнежевска породица Шаумбург-Липе. —

Ја дубоко уздахнух, прекрстих се и рекох:

— Слава тебје Господи! Хвала Величанство на поверењу са којим сте ме посветили у стање тих преговара већ сада, док се они налазе још у тако деликатној фази. —

— Ова је одиста још тако деликатна — рече Краљ Милан — поглавито због питања, да ли ће се les jeunes gens допасти једно другоме, да вас ја морам молити не само да ово саопштење чувате као апсолутну тајну, него да чак у коресподенцији вашој с Краљем, баш ако би он што поменуо о својој женидби, не дате ни једном речи познати, да сам вас ја известио о овоме, што је до сада постигнуто. —

— Будите без бриге. Хвала Вама, Величанство, што Ви мени данас скинусте најтежи камен с груди, те могу слободно да дишем, те могу мирно да чекам даљи развој тако срећно отпочете акције. Али сада је питање, да ли не би било паметније да ја, одмах после Пилзена, у место у Париз одем у Београд, да ли нас двоје не треба да похитамо кући, те да Господар што скорије крене на пут, са кога ће се иншалах вратити прстенован. —

— Comme vous y allez! — насмеја се Краљ Милан. — То никако не би ваљало. Прво је дан за састанак Краљев са принцезом одређен тако исто, као што је одређен дан поласка Краљевог из Београда, ту наш ранији повратак не може ништа изменити. Друго је ваш долазак у Париз авизиран, Камондо вам је већ нашао и погодио стан, они вас тамо чекају, и кад не бисте дошли, то би отворило врата свакојаким комбинацијама по новинама, које треба à tout prix избећи. Осем тога Ви треба да видите изложбу, јер ћете сигурно много што-шта ви-

дите, што ће вам бити корисно у даљем раду вашега кабинета за унапређење наше народне привреде. Најзад Ви знате, да и Краљ хоће после Карлсбада да иде у Париз. Нико му за његово бављење у Паризу не може спремити une bonne presse, као што ћете Ви то моћи да учините личним заузимањем на лицу места. Свршите Ви мирно вашу воду у Маријенбаду, па онда идите у Париз, само удесите тако да крајем јула будете у Београду. Ја ћу одавде мало на Семеринг као Nachkur, па ћу у исто време као и Ви бити у Београду. Тако, а сад хајдемо да Вам покажем овдашње трке. —

Сутра дан отишао је Краљ Милан са мном, са командантом моравске дивизије ђенералом Мостићем и својим ађутантима у Пилзен, где нас је милионар и члан горњега дома аустријског г. Шкода, синовац славнога професора медицине Шкоде, (који му је и дао првих 100.000 форината, са којима је овај дотерао до највећег конкуренства Круповој тополивници) господски дочекао, угостио и кроз своју фабрику провео[1]. Затим су на полигону Шкодине фабрике извршена пробна пуцања са брзометним топовима. Шта су стручњаци у свити Краља Милана нашли у овом пуцању, то ће се сигурно наћи у њиховим рапортима Министру Војном. За мене беше после ове пуцњаве у Пилзену јасно да питање о непомичној лафети, која би уштедила нишањење после сваког метка, и тиме омогућила *брзо* пуцање топа — још не беше решено, и ја сам то своје мишљење исказао Краљу Милану врло драстичном лаичком фразом да „лафет још игра полку после свакога метка“.

2-ог јула 1900 учинио ми је Краљ Милан част да са ђенералом Мостићем и својим ађутантима буде мој гост у Маријенбаду, а 4-ог јула кренуо сам за Париз.

---

[1] У којој је сам имао задовољство да као угледне раднике нађем и бивших питомаца крагујевачке војне занатлијске школе.

XXXV

ИЗ ВЕДРА НЕБА ГРОМ

7-ог Јула 1900, у тренутку када сам кретао из Цириха за Луцерн, примио сам из Београда овакву Вукашинову депешу, предату у Београду истога дана у 7 часова 50 минута изјутра:

„Краљ ме синоћ рђаво примио. Узрок ми непознат. Јутрос ћу дати оставку. Дођи што пре, без тебе не може бити. ВУКАШИН“

У вагону сам шифровао и чим сам стигао у Луцерн, одмах сам овако одговорио:

„Примио сам ваш јучерашњи телеграм[1]. Ти знаш да се ја нећу од тебе одвајати, али кажи ми узрок оставке. Неправда прекидати одсуство без довољног разлога“.

Целим путем од Цириха до Луцерна размишљао сам да објасним, зашто је Краљ, који је толико био задовољан Вукашиновим радом (осем у питању о порези на зараду, у коме је био оруђе Драге Машин), сада наједанпут њега тако рђаво примио, да овај хоће да дâ оставку и то сада, када Председник није дома, и када он није само Министар Финансија него заступа шефа Владе? Да није ђенерал Атанацковић навалио да се брзометни топови одмах сада поруче? Да није Краљ, због комбинације ове наруџбине са реализовањем остатка експлоатационог зајма, навалио на Владу да то питање реши пре мога повратка, само да осигура оних 18 милиона, и ако још није могао ни стићи извештај Краља Милана о „комисијском“ раду у Пилзену? Ако је то био узрок, онда је сукоб јасан, јер сам из Вукашиновог једног писма видео, да он у ту поруџбину није хтео да

[1] То је готова фраза у речнику, једна цифра.

улази, док не осигура потребне суме, зато што је најбоље знао, какву је муку Влада видела са исплатом ра̂та за репетирке. Али ако је ту узрок, онда ће Краљ Милан сигурно бити посвећен у ту ствар. С тога чим сам послао свој одговор Вукашину, телеграфисао сам и Краљу Милану овакву депешу:

„Majestät König Milan

Karlsbad

Мој заступник шифрира да данас хоће да поднесе оставку и зове ме одмах натраг, што не бих хтео без озбиљне потребе. Молим јавите ми на Риги-Кулм, где ћу конаковати, је ли ствар озбиљна.

VLADAN GEORGÉVITCH“

На Риги-Кулму десило ми се нешто, што је у том тренутку изгледало као прост случај, а што се већ сутра дан могло тумачити као „предсказаније“. На име ја сам видећи масу путника, која је из воза јурнула у хотел, да само сваки осигура себи у њему собу, и са̂м потрчао, јер мени је требало осигурати две собе. У томе јурењу пред самим уласком у хотел, нисам опазио ону гвоздену простирку пред вратима, на којој гости стружу блато са својих ципела, кад је ружно време, закачих се једном ногом за тај „роштиљ“ и пао сам колики сам дуг, повредивши десно колено толико да сам четири сахата морао метати на њ ледене облоге, и једва сам сишао у трапезарију хотела, кад је звонило за вечеру.

Зар то није чудна игра случаја да се Председник српске Владе чак на врх Риги-Кулма спотакне на ономе, на чему се бришу ноге од блата, *скоро у исти час*, у који је се његов кабинет и политички режим срушио у Београду на једној жени, која је била ту само зато, да се морално блато не уноси у чисте српске куће?

Тек што сам у трапезарију хотела сишао, донеше ми један телеграм, који је у Карлсбаду био предат истога дана у 6 ч. 30 м. после подне а на Риги-Кулм стигао у 8 ч. 30 м. ноћу.

Тај телеграм гласио је овако:

„Dringent

Serbischer Minister President Dr. Vladan. Rigi Kulm Schweiz.

Opsti recnik. Isti Telegram dobio sam od 0165 zahtevajuci da 1607 bude 3365 i morao sam 0975 kao protivan redu 7590 neznam cega se tice 7304 da 1607 vas ili moj pre 7368 4585 rad bi bio bez 8752 9553 trebalo bi da vama objasne zasto poziv. MILAN“

Der Telegraphist: Frieda Büchi“

Како сам после јучерашње депеше Вукашинове носио по џеповима све речнике шифара, које сам понео из Београда, то сам одмах, онде за ручком, узео да дешифрујем ову депешу Краља Милана. Почех је с општим речником. Изађе бесмислица. Наставих са специјалним. Такође апсолутно немогућно дешифрирати. Пробах са свима речницима; забадава. Да није Краљ Милан у хитњи којом је сâм шифрирао — као што се види по начину како је написао речи „Dringend“ и „Präsident“ — дочепао какав речник Министра Војног, да не значи оно 0165 Атанацковић? На сваки начин изгледа, да је и Краљ Милан брижан, да је и он добио телеграм „исти“, то значи треба да се одмах врати, то значи да се у Београду дешава нешто врло озбиљно...

С тога сам одмах експедовао овакву депешу:

„Majestät König Milan Karlsbad

Примио сам Ваш данашњи телеграм, али немогућно дешифровати ни општим ни специјалним речником. Молим поновите ми садржину отвореном депешом. Првим возом враћам се у Луцерн где сам оставио пртљаг. Одатле ћу према даљим извештајима или продужити пут или се одмах вратити у Београд.

VLADAN GEORGÉVITCH“

Сутрадан, 8|21 јула 1900, чим сам стигао у Луцерн, примио сам овакву депешу, предату у Карлсбаду у 10 часова из јутра, примљену у Луцерну у 12 ч. 10 м. у подне.

Luzern Karlsbad 1 — 5601 58 21|7 10·III.

Serbischer Minister Georgevitsch Hotel du Lac Luzern Schweiz. Upotrebio sam recnik koji mi je dat pri polazku a kazao sam vam u mom telegramu da sam i ja dobio poziv od Gencica ali da bude tajno sto sam po osecanju duznosti odbiti morao neznam cega se tice ocekujem pisma izvestite me o svojim adressama na putu MILAN“

Дакле оно лакомислено дериште, коме се није могло надавати класа, дочепало ма какав речник шифара, није ни загледало, да ли је тај речник идентичан са оним, који је дао своме шефу и сад Председник Владе изгуби 24 сахата да се споразуме са Краљевим оцем и Командантом Активне Војске. Још је срећа што се није ништа важно догодило, као што се види из завршетка Краљ Миланове депеше, да он очекује писма из Београда и да га Председник извештава о својим адресама на даљем путовању.

Али после по сахата уверио сам се да Милош Петронијевић није *случајно* погрешио, кад је мени и Краљу Милану дао речнике, по којима се нећемо моћи споразумети, него да је морао имати вишу заповест да тако уради — јер тога дана 8 (21) јула 1900 у 11 часова и 10 минута послао је из Београда Вукашин Петровић мени једну шифровану депешу, која је у Луцерну примљена у 12 часова и 35 минута по подне, а мени достављена у 1 сахат по подне.

Ево те депеше!

„Краљ се решио да испроси Драгу Машин. Кабинет подноси оставку, јер не може спречити катастрофу земље и Династије ВУКАШИН"

Ово беше гром из ведра неба.

У првим тренуцима нисам могао да верујем својим сопственим очима. Сама помисао на такву женидбу Краља Александра, и то сада пошто му је са толиким напорима осигурана пристојна краљевска женидба — беше толики апсурдум, да човек са здравим разумом није могао у то да верује. Баш и када би се могла у Краља Александра замислити толика доза моралне покварености, да он тако подло превари не само свога првог Министра, који га је тако верно до самопрегорења служио, него и свог рођеног оца, који му је све, чак и Круну своју жртвовао, — баш и када би се могла замислити толика поквареност, да је Краљ поверио мисију свом рођеном оцу, да формално запроси руку једне Царске рођаке, само за то, да га уклони из земље, те да у опште може извршити оно, што у нашем присуству не би смео ни помислити, — баш да се таква претпоставка допусти као могућна, и ако за скоро три године заједничког живота и рада

са Краљем Александром нисам на њему опазио ништа, што би тако страшну ствар могло учинити вероватном — ипак остајаше једно питање: Зар може Краљ Александар ризиковати да пред Царевима Фрањом Јосипом и Вилхелмом II постане један простачки лажов? А ћаћ, човек који би у стању био понашати се према рођеном оцу овако, био би у стању тврдити да он никада није овластио ни свога оца ни свога првог Министра да воде икакве преговоре, он би био у стању тврдити, да је цела та радња била просто интрига Краља Милана и Др. Владана.[1] Али то је просто немогућно, јер Краљ Милан има *сопственоручна писма* Краља Александра, која потврђују да је Краљ Милан одиста имао формалну мисију да ради на женидби Краљевој са том принцезом. Та сам писма *видео* својим очима. У њима Краљ благодари свом оцу, што је ту деликатну мисију тако сјајно извршио. Краљ Александар зна да његов отац не може никада допустити да пред Царевима он изгледа као лажов, да ће он та писма свога „узвишеног" сина *морати* да покаже. Allons donc! Па онда Драга Машин — Краљица Србије? Та цео народ скочиће као један човек противу такве нечувене бруке и срамоте! Баш ако је Краљ Александар шенуо памећу, па *у сумануmости* хоће да изврши ово самоубиство, неће се у Србији наћи ни један једини човек, који ће на то пристати, да се цела земља осрамоти.

Све ове мисли са муњевитом брзином сенуле су ми кроз главу и помогле су ми, да се толико повратим од овог неочекиваног удара маљем у главу, да сам могао хладније мислити. Шта да се ради? Пре свега је пи-

---

[1] Краљ Александар је учинио и ту инфамију. Коста Н. Христић, који је за своју честитку Краљеве женидбе са Драгом добио класу и послаништво у Бечу, имао је заповест да пред Министром Царског Двора и Спољних Послова у име свога Суверена изјави: да је све оно, што се по новинама пише о некаквом ранијем пројекту за женидбу Краљеву са некаквом принцезом, лаж и интрига Краља Милана и Др. Владана.

Гроф Агенор Голуховски причао ми је доцније, да је на ту инфамију одговорио Кости Н. Христићу од речи до речи ово:

„Господине Посланиче! На тој истој столици, на којој ви сада седите, седело је Његово Величанство Краљ Александар, када ме је лично молио да га помогнемо баш за ту женидбу, за коју Ви сада по заповести Његовог Величанства тврдите да је тај пројекат лаж."

И после ове изјаве — имао је Коста Н. Христић образа да остане Посланик Србије у Бечу...

тање, да ли зна Краљ Милан за ово апсурдно „решење“ Краља Александра? Кад се ствар тако издалека спремала, да су нама двојици дате шифре са којима се не можемо споразумевати, врло је вероватно да су предузете све потребне мере, да Краљ Милан ништа не сазна док не буде доцкан. Па онда Вукашин Петровић је озбиљан државник, он неће овакво што олако веровати, а камо ли као поуздано јављати Председнику Владе — али да ли је ову страховиту депешу он сâм шифровао? Да није то опет један од оних „штиклова“ Краљевих, у којима он наваљује на Вукашина да разреже што више порезе на трговце, а у исти мах преко „својих људи“ буни трговце противу те „неправедне“ порезе? Ко зна, да ли то „решење Краљево“ није његова интрига само да се курталише садашњег кабинета. Он је знао да тај кабинет неће никада пристати на такву несрећу династије и отаџбине, па је то измислио као своје „решење“ само да насигурно отера Владу? Зашто? Или зато што му се већ „попела на врх главе“ или зато што му Руси обећавају златна брда, ако отера ту „аустрофилску“ Владу.

Пре свега дакле ваља известити Краља Милана, и питати самога Краља Александра, је ли то истина.

Из ових разлога одмах сам телеграфисао отвореном депешом ово:

„König Milan Karlsbad

Узрок за оба позива: Узданица свију нас решио се испросити извесну удовицу рудара. Шифрованом депешом питам сада Њега самог је ли то истина. До одговора остајем овде. VLADAN“

У исти мах послах Краљу Александру овакав телеграм:

„Sa Majesté le Roi de Serbie

Belgrade

Вукашин Петровић депешом од данас јавља ми да је Ваше Величанство решило испросити госпођу Драгу Машин. Покорно молим за обавештење, је ли ово за Србију и њену Династију судбоносно решење дефинитивно?

VLADAN GEORGÉVITCH
Hôtel du Lac.“

Остајаше још питање шта да одговорим Вукашину? Он вели у својој последњој депеши „Кабинет подноси оставку“. То значи да је још *није* поднео, него да *хоће да је поднесе.* Можда ће другови у Београду успети да Краља задрже од тога сумануто га корака. Они треба да знају да је и Председник њиховог мишљења. Баш ако је „решење“ Краљево само интрига, треба поднети оставку, јер се од таквог човека не може направити онај велики Kurfürst Балкански, ка́квим је хтела да га направи ова Влада. А већ ако је Краљ одиста тако полудео, да збиљски хоће да од Драге Машин направи Краљицу Србије, овај кабинет му зацело неће кумовати. На сваки начин ствар је тако колосално велика, да се не може свршити за неколико дана, јер Краљ не може у таквим околностима отпустити ову Владу пре него што састави нову, а кад му је за обичне промене кабинета, због много ситнијих питања, требало често по недељу и више дана, онда бѐли неће брже наћи свадбено министарство за Драгу. Према томе има времена да кабинет поднесе оставку правилно, т. ј. да је не подноси заступник Председника, него са̂м шеф Владе у име свију својих другова, и да ту оставку онако мотивише како треба у тако нечувеној прилици.

Из ових разлога сам истога дана телеграфисао овакву депешу:

„Excellence Voukachine Petrovitch

Belgrade.

Примио сам вашу данашњу депешу. *Ако се катастрофа одиста не може сиречити*, молим пошљите ми што пре написмено оставку другова преко Посланства у Паризу да са њом поднесем и моју оставку. Одговорите одмах телеграфом VLADAN GEORGÉVITCH“

Истога дана ноћу око 11 сахата примио сам из Карлсбада овакву депешу:

Urgent Serbischer Minister Praesident Dr. Vladan Georgevitsch Hotel Du Lac Luzern Suisse

Ako vam je ikako moguce dodjite ovde odma javite za dolazak poslao sam ovog casa ostavku vi nemojte to uciniti za sada MILAN“

Краљ Милан поднео оставку?! То значи да се он уверио да је истина! Буди Бог с нама!! И када је Краљев Отац нашао за добро да баци своју оставку као Командант Активне Војске, зашто да Председник Владе то не учини „за сада“? То можда значи да Краљ Милан има још наде да жртвујући себе још једном спасе и Династију и Србију...

Одмах реших да узмем први брзи воз и да одјурим у Карлсбад. Али усред спремања за то неочекивано путовање, док сам још писао наредбе за Париз да се откаже стан, који је за мене био погођен, док сам шифровао депешу Вукашину, да на позив Краља Милана напуштам пут у Париз и одлазим у Карлсбад, те да за то оставку кабинета не треба слати преко Посланства париског него директно мени у Карлсбад, још док ове депеше не беху готове, примих из Београда два телеграма, који су учинили, да се ова наредба није послала и да се депеша за Вукашина није довршила.

Први је телеграм био од Краља Александра и гласио је овако лаконски:

„Monsieur Vladan Georgevitch Hotel du Lac Luzern
Јесте дефинитивно. ALEXANDRE“

Други је телеграм био од Вукашина Петровића и гласио је овако:

„Ствар готова. Оставка кабинета примљена
ВУКАШИН“

Добивши ове депеше напустио сам мисао да путујем у Карлсбад. Шта ће сада, када је „ствар готова“, помоћи састанак *бившега* Команданта Активне Војске са *бившим* Председником Министарства? Да заједно јадикују на развалинама свију својих нада и читавих живота напорнога патриотског рада?

За то ће имати времена и после.

И ја сам послао Краљу Милану овакву депешу:

„Urgent. König Milan
Karlsbad.

У тренутку када сам хтео поћи за Карлсбад добих депешу Краљеву са две шифре „јесте дефинитивно“ а од Вукашина овакву „ствар готова. Оставка кабинета примљена.“ Према томе полазим у Париз. Адресу телеграфисаћу ВЛАДАН“

Ово је све што сам ја знао о катастрофи Обреновића, док сам био на путу. Како се она у Београду развијала, то се види из бележака Вукашина Ј. Петровића.

15 октобра 1900 године писао ми је Вукашин овакво писмо:

„У Београду 15 октобра 1900 год.

Драги Владане!

Као што сам ти прошле године, о атентату на Краља Милана, предао извештај о раду моме и наших другова, тако ти и сада, по дужности, стављам на расположење записник мој о моме и наших другова држању за време оступања нашега, од 6—12 јула.

Радоваћу се ако у моме записнику нађеш доказа, да сам одговорио твојим очекивањима као твој заступник. Не буде ли тако, жалићу; али ћу те ипак молити да верујеш да нити сам знао, нити умео, нити могао друкчије да радим, него што сам радио.

Молим те да верујеш у искрену преданост твога друга ВУКАШИНА“

Из бележака, које су биле приложене овом писму, ми ћемо овде цитирати све што нам се чини да је суштаствено.

„6 јула 1900

Четвртак, примање дипломата. Барон Векер Готер не хтеде да говори са мном у канцеларији, него ме је позвао да се извеземо на његовим колима, *па да се успут разговарамо*. У 5 ³/₄ пођох са бароном низ степенице, на којима сретосмо Министра Унутрашњих Дела. Генчић се на брзу руку поздрави и рече ми: „Враћај се, имам нешто врло важно да ти кажем“. Ја се извиних барону, па уђох с Генчићем у његову канцеларију. „Шта је?“ Генчић рече само једну реч: „зло“. На моје поновно питање шта има, Генчић рече:

— Не могу да ти кажем шта је, али те уверавам да се нешто страшно, нешто судбоносно спрема. Не могу ти рећи шта је, јер сам се *заклео*, да ћу ћутати, па морам да одржим заклетву. Толико ти могу рећи да сам послао Краљу Милану шифровани телеграм, којим сам му јавио, да се спрема велико зло и по њега и по Краља,

и по нас и по Србију. Позвао сам га да одмах дође, ако хоће да спречи несрећу, која се спрема.“

Убезекнут овим навалих на Генчића да ми каже шта је, ако неће као другу и пријатељу, дужност му налаже да то каже заступнику шефа Владе. Кад он оста при своме, упитах га, коме се то заклео да ћути?

— И то ти не могу рећи. Казаћу ти само нешто. Ти си данас долазио у Двор. Да си још мало причекао Краљ би те примио, па би од њега чуо шта је. Иди одмах Краљу. Он ће сигурно и теби рећи, што је мени у подне казао. —

Ја одох одмах у Двор, бајаги да реферишем о данашњим разговорима с дипломатима. У ађутантској соби затеког — чича Николу Христића. Поздравих се с њиме и дежурним ађутантом Дамњаном Поповићем, кога замолих да ме јави Краљу. Рече да не може докле Краљ не зазвони, тако је наредио. Чекао сам шалећи се како присуство г. Николе Христића не слути добро за кабинет. И чича Никола улазио је у ту шалу. Краљ зазвони. После неколико тренутака позва мене и дочекао ме је на вратима собе, где се држе министарске седнице, тако да сам једва могао затворити врата за мном.

— Шта хоћете, Вукашине? — упита Краљ усплахирен, немиран и нестрпљив.

— Примио сам посланике, па сам дошао да реферишем. —

— Оставите то за други пут. Данас немам каде да вас о томе саслушавам. Имам много да примам. Зато нисам данас ишао ни у купатило. —

— Лепо. Оставићу овај реферат за други пут. Али има и хитних питања. —

— Изнесите их брзо. Журим се. —

— Г. Богићевић тражи двомесечно одсуство. —

— Подајте му. —

— Владан моли да му учиним услугу те да... — Краљ ми упаде у реч.

— Учините му. —

— Генчић тражи три хиљаде динара за секретара славенофилског комитета, и вели да му је Ваше Величанство одобрило да ту суму из диспозиционог фонда узме. —

— Јесте, дајте му ту суму — рече Краљ и — оде.[1]

Вратих се Генчићу, испричах му разговор с Краљем. Генчић се најпре зачуди, да мени Краљ није ништа казао, па онда је ћутао, али је очајно уздисао. Опростих се и пођох кући.

Таман да седнем у кола а преда ме Петар Катић из Трстеника, који ме упита:

— Ама што нас зове Краљ? —

— Како те је звао и преко кога? — Он ми само пружи једну депешу. Ова је гласила:

„Петру Катићу народном посланику.

Трстеник

По заповести Његовог Величанства Краља изволите одмах доћи у Београд.

Маршал Двора мајор

Љ. ЛЕШЈАНИН“

Рекох му да нисам знао ни да је позван ни зашто га зове, па га упитах, је ли још ко зват. Рече ми да је зват и Никола Радовановић из Чачка, који је такође дошао. Опростих се с Катићем, који оста брижан, седох у кола и јурећи у виноград размишљах: Да не мисли Генчић, да је то што је Краљ њему поверио велико зло, што ће можда отерати нас а предати власт Николи Христићу? То не може бити, јер прво није било ни најмање диференције између Краља и Владе, друго ако он хоће и без узрока да мења Владу, Краљ би *морао* да говори најпре са заступником шефа Владе, треће не би народне посланике звао преко Маршала него преко Генчића, коме се јединим и поверио. Дакле искључена је некаква промена Владе. Да није нешто са Краљем Миланом? И ту му не би требао Генчић него Министар Војни. Да није у питању сâм Краљ? Шта се може десити Краљу, када је у целој земљи мир, ред, опште задовољство? Па онда да се нешто спрема противу Краља, Министар Унутрашњих Дела би у велико предузимао потребне мере, а Генчић се ограничио само на то да зовне Краљевог *оца*, то мора да је некаква *фамилијарна* ствар Краљева. Каква то фамилијарна ствар Краљева може бити тако страшна и опасна за целу Краљеву породицу, за нас и за целу

---

[1] За тих 3000 динара, које је, по овом одобрењу Краљевом, Генчић дао г. Аристову — Краљ је доцније градио Генчића лоповом.

земљу, као што Генчић описиваше? То би могла бити само Краљева женидба са — неприликом... Искључујући тако једно и друго ја сам возећи се поред Вајфертовог имања дошао до овога закључка, да Краљ хоће да се ожени Драгом Машин. Дошав у виноград затеких једино моју ћерку дома (жена ми беше у Маријенбаду, а зет на служби), ја јој рекох, шта ми је успут сенуло кроз главу. Ћерка ми рече, да је то просто немогућно, да би такво што било *сувише лудо*. Ја остах при том уверењу и стадох размишљати, шта да радим? Реших се да позовем Владана и да поднесем одмах оставку, јер ме је Краљ мало час тако примио, да ми није више могућно вршити три дужности (Председника, Министра Финансија и Министра Иностраних Дела). Ако Краљ хоће да тера Владу, моја ће му оставка добро доћи, ако ли није то, мораће ми казати оно што тако крије, а за мене сада беше најпотребније да аутентично сазнам, шта се то иза мојих леђа ради. И ја одмах написах овакву оставку:

„Ваше Величанство, Премилостиви Господару,

Када сам се синоћ усудио да у највећој покорности дођем к Вашем Величанству на реферисање, искусио сам с болом у души, да сам изгубио поверење и благовољење Вашега Величанства.

„Не могући без тога поверења отправљати послове, које сте ми поверили у државној служби, усуђујем се поднети Вашем Величанству оставку на положаје: заступника Председника Министарског Савета, Министра Спољних Послова и Министра Финансија, молећи најпокорније Ваше Величанство да ме у милости од тих дужности што скорије разрешити благоволи.

Вашега Величанства сада и до века

најверније слуга
ВУК. Ј. ПЕТРОВИЋ“

Ову сам оставку написао 6-ог јула у вече, а датирао сам је 7-ог зато, што нисам хтео да изгледа да сам се у првој ватри решио, него да сам је поднео сутрадан, пошто сам се расхладио и преспавао. Мислио сам да ту оставку пошљем сутрадан по Андри Ђорђевићу, најстаријем члану кабинета после мене.

7 јула 1900

Јутрос у 7 ч. био сам већ у Министарству Иностраних Дела. У 7½ одох у Министарство Просвете, одакле телефонисах Андри да одмах дође. Он замоли за своја кола. Чим су упрегли ја седох у кола и појурих Андри, али га сретох на путу јер беше пошао пешке. Вратисмо се у његово Министарство, где му испричах све, што је било и замолих га да моју оставку преда Краљу чим устане (10½), па одмах да дође у Министарство Иностраних Дела да ми јави, што му Краљ буде рекао.

Андра оде у Двор а ја Генчићу, и казах му на какву сам мисао дошао, т.ј. да Краљ хоће да се ожени Драгом Машин.

Генчић ме је гледао убезакнуто, али не рече ни „јесте“ ни „није“, него рече „Чућеш од Краља“. Кад му рекох да сам послао моју оставку он рече да се не саглашава са тим кораком, али даде реч да ће ћутати. Кад се растадох с Генчићем и одох горе у моју канцеларији, бејах сигуран да сам погодио, да збиља Краљ хоће да узме Драгу. Шта да се ради? Ја дадох оставку без знања Председника Министарства. То ми се чињаше неупутно. С тога одмах послах у Цирих Владану овакву шифровану депешу.

„Краљ ме синоћ рђаво примио, узрок ми непознат. Јутрос даћу оставку. Дођи што пре. Без тебе се не може бити. ВУКАШИН“

У 11 сати пре подне дође Андра и врати ми оставку с тим налогом Краљевим да у 12½ дођем у Двор на доручак. Андри је наредио да дође сутра (8 јула) у 10 сати пре подне, иначе му није ништа казао, али Андри се учинило да је Краљ *збуњен*.

Био сам на доручку у Двору. У 1½ Краљ ме одведе у ону собицу, где је био будоар Краљице Наталије, и ту ми је, пошто поћутасмо неколико тренутака, рекао:

— Имао бих нешто важно да вам саопштим, нешто што се тиче моје судбине, моје будућности, мога живота. Али пре него што на то пређем морам да Вам замерим, што сте ми јутрос послали оставку по Андри. Наши односаји нису тако строго службени да морам водити рачуна о мом понашању спрам вас, као што и

ја од Вас не тражим етикеције. Ми смо давнашњи пријатељи и не треба да смо осетљиви због ситница. Ја не само да нисам на Вас љут, него сам вашим радом потпуно задовољан. Јесте ли сад умирени? —

— Благодарим Вашем Величанству на изразима задовољства са мојим радом. Ништа друго ме није нагнало на учињени корак него што сам се уверио, да Ваше Величанство позива народне посланике депешама дворског маршала, а ја, као шеф Владе, ништа о томе не знам... —

Ту ме Краљ пресече питањем:

— А од куда ви то знате? —

Рекох му да сам у рукама Катићевим видео једну од тих депеша.

— А јесте ли видели Генчића? Да Вам није он што говорио? —

— Јесам га видео, али на жалост није ми ништа казао. —

— Е, сад ћу Вам ја све казати. Али пре тога морате ми се заклети, да ће ово, што ћу Вам саопштити, остати међу нама, да нећете никоме ништа о томе говорити. —

И Краљ извади из џепа једну иконицу Богородице са Христом и позва ме, да се на ту икону закунем.

— Величанство, рекох, ја у иконе не верујем. Моја заклетва на то парче плеха не би имала никакве обавезне снаге за мене. —

— Онда ми се закуните у сен Вашега покојног сина Јове. —

— Мој покојни син живи само у мојој успомени. Ова ми је веома драга, али се не може узимати као подлога за заклетву. —

— Е, онда ми дајте *часну реч* да ћете ћутати. —

— Ту могу и хоћу да Вам дам, али тек пошто чујем, шта ћете ми саопштити. Ако могнем после тога ћутати, а да се не огрешим о дужност, ја ћу ћутати. Али, Величанство, Ви знате да ја сада заступам Председника Владе Ваше, па не смем да се унапред одричем вршења своје дужности, која ми је светија од свега на свету. —

Краљ скочи и процедивши кроз зубе: „Онда нећу ништа да Вам кажем“ оде из собе.

Остадох сâм у соби.

После 10 минута Краљ се врати, седе поред мене и поче опет:

— Ама зашто нећете да ми бар обећате, да ћете ћутати? —

— Ја, Господару, никад не говорим о ономе, што сазнам у служби а још мање о ономе, што ми се повери. Ако ми нешто саопштите, што условљава дискретност, можете бити уверени да ће тајна, коју будем сазнао, отићи са мном у гроб. —

— Лепо, онда ме чујте. Ви знате, Вукашине, да ја нисам имао ни детињства ни младићства, као што имају сви људи. Вечита распра између мојих родитеља загорчала ми је живот пун трзавица, које су ми разориле здравље, нарочито нерве. Такав живот отупио ми је сваки осећај. Ја нисам имао никада никаквих амбиција, па чак ни амбицију да владам као Краљ. Круну сам до сада носио по дужности, а не по мојој вољи. Ви сте то морали и сами опазити. —

Ту Краљ застаде и гледао ме је, као да чека мој одговор. —

— Величанство — рекох. — У томе што рекосте има нешто истине, али то је тако деликатне, породичне природе, да се не сматрам за надлежног да у то улазим. —

— Добро, чујте ме даље. Ви сви непрестано ми говорите да треба да се оженим. Решио сам се да Вам учиним по вољи. При том решавању нашао сам да ми велики дворови неће дати девојку. Ниједна принцеза из какве велике династије неће да пође за мене. Она би у осталом и била луда да живот у својој земљи замени животом у Србији. Узети какву девојку из малога двора, из какве споредне линије, нити имам воље, нити би то било корисно за наш народ. Странкиња из каквог малог двора старала би се да утврди свој утицај у нашим државним пословима, а то би изазвало нове трзавице у земљи, а мене би ставило у врло тежак положај. Зато сам се решио да се оженим Српкињом, ћерком свога народа. Шта ви мислите, Вукашине? —

За мене сада беше јасно. Краљ хоће да се ожени Драгом. Али ја не нађох да би било мудро то показати одмах, и за то му одговорих овако:

— Што се мене лично тиче ја нисам никада имао аристократских предрасуда, пре бих могао рећи да припадам демократској струји, и с тога Величанство, а не због разлога које је Ваше Величанство навело, јер ови нису stichhältig, ја лично не бих имао ништа против тога да се ожените ћерком свога народа. Само, то се по себи разуме, наша будућа Краљица а Ваша супруга, морала би бити девојка бар пет година млађа него што сте Ви, да је из добре куће и да је добро васпитана. Она треба да буде млада, чиста и светла, па да је љубав целога народа поздрави као своју Краљицу. Само у том случају и Влада и народ радије би видели на Престолу Српкињу него ли странкињу...

Краљ, очевидно изненађен овим мојим одговором упаде ми у реч.

— Е, али то је мука, што ја већ имам једну жену коју љубим више него ма шта на овоме свету, што само са том женом могу бити потпуно срећан, што ћу само ако се њом оженим, моћи сав свој живот да посветим интересима земље и народа. Само једна жена има на овоме свету која може да ме усрећи и да ми заслади све дојакошње горчине мога живота. Та је жена и до сада, све од како сам се с њоме познао, била мој добри анђео, који ми је давао снаге да издржим све што сам издржао. —

— Па која је то жена Господару? —

— То је госпођа Драга, ћерка почившег Панте Луњевице — рече Краљ.

— Драга Машин! — избацих ја — *Не*, Величанство, то *не може*, то *не сме да буде*. —

Овај мој хладни одговор просто пресече Краља. Очи му се напунише сузама али не жалости него јарости и срџбе. Скида наочари, брише их, натиче опет, трпа бркове у уста, скаче, хода по себи, па опет седа, па опет устаје да хода. Најзад се прибра па ме упита.

— Јесте ли Ви мој пријатељ? —

— Јесам Господару. —

— Ако сте ми пријатељ, Ви ми морате помоћи да изведем до краја моју намеру. Друкчије не може да буде. Ко ми год буде сметао да се оженим Драгом, тај је мој непријатељ. Ја нећу одустати од ове моје намере па *ма шта било*. —

— Ако је тако Величанство, онда ево одмах изјављујем да не могу ни ча̑са остати више Ваш Министар. Писмену оставку донећу Вам чим ме пустите да сазовем другове да им саопштим што сте ми рекли. —

Краљ ми сад са свим хладно рече.

— Оставку Вам не примам, а друговима не смете ништа саопштавати. —

— Обоје ћу извршити, Величанство, па ма ме шта стало. Видите ли колико је умесно било што нисам унапред дао реч да ћу ћутати. Сада је наступио тренутак не само да не ћутим, него да предузмем све законске мере да спречим извршење тако несрећне намере. —

Ово сам изговорио доста оштро, и скочих на ноге.

Краљ се очевидно беше препао.

— Седите молим Вас. Ја и са̑м увиђам да Вам није лако пристати, али саслушајте ме до краја. Треба да размислите о положају у коме се ја сада налазим. Шта да радим ако ме Ви, у овој ситуацији на пречац напустите? —

— Ја Вас нећу напуштати ако се Ви оканете тога што сте наумили. Останете ли при тој намери онда Вам саветујем двоје: 1. да овај кабинет одмах разрешите од дужности. 2. Да саставите Владу ad hoc, која би Вас помогла у извршењу Ваше намере. У осталом ја сам синоћ видео Чича Николу у ађутантској соби, и вероватно је да сте га иза мојих леђа звали, да се са њим спорезумете о саставу Владе под његовим председништвом. Изволите дакле до краја извести оно што сте синоћ отпочели. Моја и мојих другова оставка само ће Вам олакшати ситуацију. —

Краљ се убезекну и ћуташе неколико тренутака. Замоливши ме да причекам неколико тренутака, он оде из собе па се после 5 минута врати с оваквим питањем:

— А могу ли, по Вашем мишљењу, рачунати на кога од ваших другова да ће ме помоћи? —

— На мене, Андру, Атанацковића и Генчића не можете рачунати. Не познајем довољно Живана и Бору те за њих не знам какво ће гледиште заузети. За Ђоку Стефановића смем гарантовати да ће вас помоћи, нарочито ако чича Никола буде образовао Владу. —

— А хоћете ли ми се Ви, после свршеног чина, опет ставити на расположење као пријатељ? —

— На мене, као на Министра не можете рачунати ни после. Између Краља и поданика не може бити речи о правом пријатељству.

— Тако би било када бих ја полагао на друштвену разлику између нас. Али кад ја прелазим преко тога, Ви немате разлога да ми не приђете као пријатељ.

Опазих да он развлачи разговор само да за нешто добије времена, те за то ударих правце на оно што беше главно.

— Величанство, молим Вас да ми опростите што ћу бити отворенији него што би требало да будем као Министар у оставци; ја никако не могу да верујем да Ви збиља хоћете да се ожените госпођом Драгом. Зар не видите Господару, да би тај корак био ни више ни мање него самоубиство династије? Ако оставимо на страну све друге махне г-ђе Драге, једна само, њена неплодност, довољна је да оправда оштар суд који изрекох. Али ни остали њени недостатци не могу се испустити из вида. Она је много старија од Вашег Величанства, не ужива ни мало добар глас, да ли с правом или не, то није у питању за овај случај. Она ће, као што је обично у животу бити тако исто рђава жена, као што је била добра љубазница. Знајте, Господару, да ће Карађорђевић вашом евентуалном женидбом с Драгом добити више него да проспе милион наполеондора за агитацију противу Обреновића и Вашег Престола. Знајте даље, Господару, да Вас ни један европски двор, после Ваше женидбе с Драгом, неће примити. Бојкотоваће Вас сви Суверени Европе. Знајте, Господару, да ће се противу такве Ваше женидбе побунити сва интелигенција народна и да се ова никада неће измирити са тим чином. Знајте најпосле, Господару, да ћете Ви, а и Србија због Вас, изгубити у свету сваки углед, да ће постати предмет

подсмеха и презирања. Ја Вам ово говорим не као Ваш Министар, јер то више нисам, него као син ове земље, у којој леже кости и мојих предака и мојих синова, говорим вам као човек који се решио да жртвује главу своју а да не дâ своме Краљу да учини судбоносну грешку и по себе и по Отаџбину... —

Ту ми Краљ упаде у реч.

— Да вам кажем Вукашине. Ја сам неодступно решен да се оженим госпођом Драгом. Немојте ме вређати нападајући на њу. Она је поштена жена, само непријатељи њени говоре другачије. Она није нероткиња, као што ви велите. Она до сада није родила само за то што *ми* нисмо хтели да имамо ванбрачну *децу*, али вам гарантујем да ћу од сада па за годину дана имати сина. Што се старости тиче, она је само 8 година старија од мене, а ви знате да је у нашем народу врло често муж млађи од жене. Ја знам да ће непријатељи употребити ову прилику као сретство у борби противу мене и наше династије, али сам уверен да неће успети. Ви ми говорите као пријатељ, али ћете допустити да и ја имам своје убеђење. Ово је основано на доказима, а ваше на претпоставкама. Ево вам доказа да је Драга поштена жена: Ја сам се с њом познао у Бијарицу још 1894 године. Њена скромност, њена памет, њено понашање допадоше ми се, импоноваху ми. Грабио сам сваку прилику да јој се приближим; она је, сваку такву прилику избегавала. Кад сам најзад успео да се увучем у њену собу она је најенергичније протествовала, а кад сам јој рекао да је толико волим, да без ње не могу живети, она ме је истерала из своје собе, Краља једног! Тако поступа само поштена жена. Цело време које смо заједно провели у Бијарицу она ми није дала приступити. Тек много доцније када је дошла у Београд, када се уверила да ја *одиста* не могу живети без њене љубави, када сам јој признао жалосну улогу коју сам играо у мојим односајима са женскињем дотле, *она се жртвовала за мене.* И тек сада, сада сам се уверио да ја одиста само са том женом могу бити мушко у потпуном смислу ти речи. Она је ненадмашна у страсти, а силна памећу. Честа је као анђео. По петнаест пута на дан пере се

и купа. Никада ме не пушта у своју собу док се лепо не обуче. Једном речи, ја сам у њу смртно заљубљен, ја без ње не могу живети. Она ми је најбољи саветник у свима тешким приликама као што беше и приликом извршења ваше порезе на зараду. Још у марту месецу ове године рекла ми је да станем уз трговце противу вас, па ће они онда бити за наше венчање, а о вама ми је још онда тврдила, да на вас не смемо рачунати. Интелигенција ће се брзо помирити са свршеним чином, а маса народна неће ни бити противна оваквој мојој женидби. „Свако чудо за три дана", па тако ће бити и са мојом женидбом." —

Његово дугачко причање а моје стрпљиво слушање дало му је повода да помисли да ме је потресао, јер ме најзад упита.

— Шта сад мислите? —

— Само ваши непријатељи радоваће се. Пријатељи ће очајавати. Жалим што не умем да искажем све што осећам, те да видите како је страховита опасност у коју срљате. Ваша исповест зашто само с Драгом можете да будете потпуно срећан објашњује ми донекле Вашу заслепљеност, али ни мало не оправдава Вашу намеру да зато упропастите и себе, и династију и отаџбину. Та махна на Вама, ако она одиста постоји, проћи ће врло брзо. Да бих Вам то доказао, ево одложите Вашу одлуку само за за толико док одемо заједно на страну, па ће те се уверити да Ви Вашу мушкост без основа потцењујете. Али да оставимо то питање које није довољно озбиљно. Главно је да је Драга до сада доказала да је она *нероткиња*, то је за мене толико сигурно, да се ово обвезујем носити оно дете које Драга роди, и то носити га у адамском костиму од Славије до Калемегдана и натраг, па макар ме зато одмах одвели у лудницу. Да би се и Ви о томе уверили да је Драга нероткиња, ево да Вам предложим један излаз: Немојте се *за сада* венчавати са Драгом, живите с њоме као и до сада само без икаквих уздржавања, па ако она од сада па за годину дана роди ма какав живи створ, јаћу прећи преко свију њених других махна, погазићу свој образ и пристаћу да Вас са њом венчам. Ако ли се уверите као ја,

да Драга у опште не може ни затруднити а камо ли родити, онда ћете се уверити да Драга није за Вас. Ако на ово не пристанете, онда је боље да се никако и не жените, него да се жените Драгом. Ако њу узмете напустиће Вас сви пријатељи, сви страни владаоци, цела интелегенција нашега народа, цео образовани и поштен свет, и онда Вас питам шта ће бити од династије а шта од Србије? Боље је да се у опште не жените. —

— Јест, сада тако говорите, а до сада сте ме сви, сваком приликом терали да се што скорије оженим. —

— Јесмо и ја и сви моји другови зато молили, али ни коме од нас није могло на ум пасти да ће те за се изабрати такву жену. Овакву женидбу сматрам за већу несрећу и за Вас и за династију и за Србију, него што би била она, да се никад не ожените. Са тога Вас преклињем да одустанете од те кобне намере коју сте ми саопштили. —

Све беше узалуд.

Краљ је упорно бранио своју одлуку и категорички је изјавио да ће је извршити.

Сада сам сматрао да је дошао тренутак да истакнем Председника Министарства који беше на одсуству, Пробао сам да мојим разлозима одвратим Краља од те судбосне одлуке, али кад сам видео да ја не могу успети, онда му рекох:

— Знате шта Господару? То је тако важан корак да се не може ни почети а камо ли свршити без потпуног кабинета. Председник Министарства је на одсуству. Причекајте док се он врати, или ако хоћете да убрзамо његов повратак, ја ћу му депеширати у шифрама за што треба да се одмах врати, и он ће, у то сам сигуран одмах доћи. Кад буде *цела* Влада на окупу, онда јој можете саопштити Вашу намеру, и будите уверени, Величанство, да ће Вас Влада у овој прилици искрено и верно послужити. Без потпуног кабинета не би требало ни да помињете Вашу женидбу.

Сада Краљ рече:

— *Ја баш хоћу да свршим ствар докле је Владан на одсуству, јер ја Владана мрзим. Омрзнуо сам га од*

онога дана када је он упитао мог оца да ли би он поново примио престо[1] *ако бих ја умро без наследника.*

Томе је Краљ надовезао још сијасет грдњи и нападања на Владана, па онда настави:

— Ви сте криви што је Владан остао у положају после атентата. Да сте Ви онда мене послушали и да сте узели Владу у своје руке, данас би отпао и тај Ваш разлог а и много што-шта било би другчије и боље. —

Ту га ја прекидох и рекох да греши што напада Владана, који је његов највернији пријатељ а мени тако добар друг, да не бих желео да га и даље напада предамном.

Краљ скочи на ноге и претећим тоном а строгим погледом изусти:

— Забрањујем Вам да ми више спомињете име тога н........! *И да се нисте главом шалили да му што јављате о овој ствари.* —

Ја му мирно рекох:

— Морам, Величанство да вршим своју дужност, па ма ме главе стало. Ја ћу чим одем одавде известити Председника Министарства шифрованом депешом и позваћу га да се врати. —

— То ви нећете, то не смете учинити — обрецну се Краљ.

— Не знам за страх Величанство када ми ваља вршити дужност — па онда га упитах: да ли Краљ Милан зна за ову његову одлуку?

— Не зна — рече Краљ без размишљања — сада му нисам ништа јавио, јер кад сам га у *марту прошле године* упитао за мишљење о томе, изразио се тако одсудно против, да више никада нисам хтео о томе с њиме да говорим. Да није било атентата, он би лепо отишао у Карлсбад и ја бих још онда извршио ово, што ћу сада извршити па ма шта било. Сада нема те силе која ће ме омести у овој намери. Радије ћу са Драгом живети без Круне и са девет хиљада динара годишње него без ње са Круном и цивилистом од 1,200.00. *Ја сам њој дао све*

[1] Никада није ми ни на ум пало да такво што упитам Краља Милана.
Др. ВЛАДАН

што сам имао, дао сам јој 500,000[1] *само да ме не напусти*. Знао сам да ће моја женидба с њом наићи на тешкоће, па зато сам јој се предао сав и морално и материјално, те тако сам је довео у немогућност *да ме остави*. Ви треба да знате да она *никако није хтела пристати* да постане Краљица. Ја знам колико сам видео муке док сам је до тога довео да пристане. И сад, кад сам њу сломио да пристаје бити моја жена, *био ја Краљ или не*, сада ми Ви правите сметње. Зар вас није жао да ме напустите, да ме гледате како се мучим и потуцам по свету? Јер то треба да знате, ако не успем да се са Драгом венчам као Краљ, ја ћу са њом отићи из Србије. —

Рекавши то, Краљ ђипи са столице и рече:

— Немојте ићи никуда ван Двора, а можете се овде пола сахата одморити. Ја имам да примам неке у аудијенцију. —

И Краљ оде.

Ја изађох у дворску авлију, и шетах се по њој 20 минута.

У то ми приђе први ађутант, тужна лица поздрави се, и гледајући ми право у очи упита.

— По Богу, г. Вукашине, како сте могли да обећате Краљу да ћете га потпомоћи да се ожени Драгом Машин?—

— Ко те је то слагао? — рекох му ја смешећи се.

— Та сâм ми је Краљ то баш сада казао. —

— Краљ, с опроштењем лаже. Не само да му нисам обећао помагати, него сам дао моју оставку онога тренутка када ми је то саопштио, а после тога говорио сам му два сахата само да га одвратим од тога фаталног корака. Ја те молим Соларовићу да одмах идеш Краљу и да му кажеш да си из мојих уста чуо да сам ја противан тој његовој суманутој намери и да није истина оно што је теби рекао. —

—Хвала Вам, Господине Министре, на таком држању. Сада не могу да одмах одем Краљу, али ја и сам знам да Краљ хоће да врда нарочито у питањима која се њега

[1] Он код Ротшилда имађаше 800,000.

лично тичу. Што у овој прилици — изврће истину, лако је разумети, јер је њему сада главно да разбије слогу својих противника у овом питању, и ово би постигао када се пријатељи не би непосредно споразумевали. За то ми је мило што сам уграбио прилику да се с Вама обавестим —

— Имаш ли ти што против тога да ја Краљу кажем да ти је он једну неистину казао? —

— Слободно, и ја ћу му то казати чим га видим. —

За тим пређосмо на мере које би требало предузети да се осујети извршење ове кобне Краљеве намере.

У низу тих мера беше на првом месту: *протеривање Драге* и потпуно *изолисање Краљево у Двору. Краљ је* Соларовићу рекао *да ће се убити* ако му се спречи венчање с Драгом. А мени је рекао да хоће са Драгом да оде из земље. Упитах Соларевића може ли он да прими на себе гарантију да Краљ не изврши самоубиство? Соларовић ми је одговорио да ће он испразнити све Краљеве револвере, да ће уклонити од њега свако оружје и да ће поставити стражу која ће пазити на сваки покрет Краљев. Та решеност првог ађутанта допала ми се али — шта ће бити ако Краљ смени Соларовића са тога места? У том са свим могућном случају осујетио би се тај план и навукао би на извршиоце његове највећу одговорност. Зато рекох Соларовићу нека он само испразни револвере и нека уклони свако оружје од Краља а ја ћу о даљем раду размислити. У овом тренутку позваше ме Краљу.

Изгледао је мирнији.

Одмах га упитах за што проноси неистините гласове о моме разговору с њим?

Краљ се најпре збуни, али одмах за тим удари у инћар.

— Нисам никоме ни речи казао о ономе што смо нас двојица говорили. —

Рекох му шта ми је Соларовић испричао.

Краљ плану. Он то *није* рекао, мора бити да га је Соларовић рђаво разумео. Он ће га звати да се објасни. Ја ћутах. Он онда упита:

— Па јесте ли што смислили? —

— Јесам, смислио сам како ћу још једном да покушам спасти мога Краља од очевидне пропасти.

— То вам неће укресати. Ја волим с Драгом пропасти него без ње живети. —

Ја понових све што сам му отоич пуна два сахата разлагао. Најзад му рекох да он не срља *сам* у пропаст него собом у њу вуче и *милионе људи* који су потпуно одани његовом Престолу, да он тиме меће на коцку и живот свију својих пријатеља и њихових породица. Заврших „Ако већ нећете да мислите на себе, помислите на милионе ваших поданика, на нас, пријатеље Ваше“.

— Колико је вама година? — упита Краљ на један пут.

— 54. —

— Е, па лепо. Мени је сад 24 Ви сте 30 година старији од мене. Је ли вероватно да ћу ја дуже живети него Ви? Јесте. Е па, *шта се Вас тиче шта ће бити после ваше смрти?* А док сам ја жив немате се ни за што бојати ни за Вас ни за Ваше...

— Није реч само о мени и о мојој деци, не говорим ја ни о садашњој генерацији, него је овде реч о будућности Вашег Престола и народа и будућности свију покољења која ће живети на овој грудви земље. У јавним пословима савестан човек не сме стати на такво саможиво гледиште какво је Ваше В. заузело. Па онда Ваше В. не сме себе мерити мером обичног грађанина. Ваша судбина није само Ваша него је судбина читавог једног народа. С тога и по десети пут понављам предлог: живите с Драгом још годину дана. Ако она за то време роди, изнесите Вашу намеру да се са њом венчате пред Владу која онда буде на управи. Ако ли Драга не затрудни, дижите руке од ње, и тражите себи прилику. Не хтеднете ли у опште да се са другом жените, немојте се женити у опште и живите са Драгом као и до сада. —

— Хајдемо да вечерамо — рече Краљ.

Вечера је трајала $^{3}|_{4}$ сата. Краљ расположен. Ми сви остали као убијени. Говорило се о свачему само о његовој женидби ни речи.

После вечере одосмо у пушионицу. Краљ оде некуда. Чекао сам га више од по сахата. Кад се вратио извињавао се да је морао да напише једно писмо. Доцније сам сазнао да је за то време говорио са пуковником И. Ћирићем кога је послао у Карлсбад, своме оцу. Мени није ни речи о томе казао. Кад је сео рече:

— Шта сада мислите? —

— Мислим шта ми сада ваља предузети. —

— Како шта вам ваља предузети? —

— Па не могу ја седети скрштених руку кад мој Краљ хоће да убије и себе и династију. —

— То се вас ништа не тиче. Ви нисте надлежни да се бринете за оно што се мене лично тиче, а чување династије то је моја брига. Моја женидба то је моја лична ствар. Ко се мешао у вашу женидбу? Узели сте ону коју сте хтели. Тако раде сви људи, па тако ћу и ја. —

— Ваша женидба, Величанство, није само ваша лична ствар. Она се тиче целог народа, тиче се државе и према томе сам ја данас и надлежан и позван да браним државне интересе, и да предузмем све што треба. —

— Па шта мислите да чините? —

— Да одмах сазовем седницу Министарског Савета, да друговима саопштим шта сам од Вас чуо и шта сам Вам ја казао, за тим да све то јавим г. Председнику Министарства и Вашем оцу. —

— Ја вам то забрањујем — рече Краљ отсечно.

— Покорно изјављујем да ћу то све учинити ноћас или сутра у јутру. —

Краљ се диже и оде.

Како беше 10½ сах. реших се да идем. Како немађах кола, пођох пешке. Упутих се Андри, али дошавши до „Париза“ видех да нема кола. Како бејах мртав уморан, сувише изнурен да би за то 5—6 сах. колико још остајаше ноћи на расположењу могао што важније извршити, окретох низ Балканску улицу и одох у виноград, где сам се срушио више од узбуђења него од физичке изнурености.

Субота, 8 јула

У 7 ч. јутра бејах у Министарству Иностраних Дела; позвах Андру, испричах њему све, а он ми рече да је

позван Краљу у 10 ч. Услед тога реших да сазовем седницу за 11 ч. пре подне. Андра оде у Двор, а ја написах и шифровах Владану у Цирих овакву депешу:

„„Краљ се решио да испроси *сутра* Драгу Машин кабинет подноси оставку јер не може да спречи *несрећну* катастрофу земље и династије. ВУКАШИН““

Ја послах ову депешу у 8.30 а Владанов одговор на *јучерашњу* депешу стиже ми тек у 12 ч. 40 м. и гласио је:

„„Примио сам *твој* јучерашњи телеграм. Нећу се од тебе одвајати али јави ми узрок одступања. *Непоштено* је прекинути *одсудно* без довољног разлога. ВЛАДАН“

На данашњи телеграм одговорио ми је Владан из Луцерна у 12 с. ноћу.

„„Примио сам твој данашњи телеграм. Ако се заиста не може спречити, молим пошљи ми што пре оставку колега преко српског кословнства у Паризу да са њима поднесем и моју. ВЛАДАН““[1]

Ја исписујем ове депеше одмах овде само да се види да сам желео да обавештавам Председника Владе, кога сам заступао, о свему што се дешавало, и да сам грабио да то учиним пре него што ми Краљ спречи преписку са Владаном.

Телеграм Краљу Милану оставио сам за после подне, док видим шта ће моји другови урадити и како ће се Краљ држати. Ја нисам у овој прилици полагао много на помоћ Краља Милана, а знао сам да му је Генчић већ телеграфисао. Осем тога Краљ Милан, кад је полазио у Карлсбад није нашао за потребно да осигура могућност шифроване преписке самном. и према томе ја нисам знао да ли он има какве шифре собом и које, тек из његовог одговора Генчићу видех да је има „општи речник“.

[1] Кад се текст ових телеграма упореди са онима које сам напред изнео читалац ће видети да у њима нема речи *сутра*, а није ни могла бити у Вукашиновој депеши, јер 8-ог јула у 10½ сати он још није могао знати да ће просидба бити *сутра*. У место телеграфисане речи „ваш“ Вукашин је добио „*твој*“. Речи „ти знаш“ фале са свим. У место „грехота прекинути одсуство“ Вукашин је прочитао „непоштено прекинути одсудно“ и т. д.

Очевидно је било погрешака и с једне и с друге стране било у шифрирању било у непажњи дотичних телеграфиста. Међутим и да није било ових погрешака — догађаји се не би изменули. Краљ Александар беше предвидео све до најситнијих детаља.

У 11 сахата отворио сам седницу Министарског Савета. Саопштих друговима све што се јуче десило између Краља и мене. Рекох да сам ја усмено већ поднео оставку, да је Краљ усмено исту примио, и упитах другове шта они мисле?

Сви се изјаснише да су сагласни самном. Рекох им да је Андра, који још беше у Двору, сагласан, према томе позвах другове да напишемо и потпишемо заједничку оставку. Генчић међу тим беше спремио своју оставку и прочита нам је. Ми је усвојисмо, и она је сад гласила:

„После извесних саопштења која сте нам благоизволели учинити о намерама Вашега Величанств да ступи у брак са Госпођом Драгом Машин; после безуспешних покушаја наших да Ваше Величанство одвратимо од те фаталне намере — ми сматрамо, Господару, да је свака служба наша, као одговорних Министара Вашега Величанства онемогућена, па с тога препокорно молимо да нам благоволите уважити оставку, коју овим на положаје Краљевих Министара у понизности подносимо.“

Док је Живан преписивао оставку стиже и Андра из Двора, и пристаде и он, те тако сви потписасмо оставку и одосмо корпоративно у Двор да је предамо. Било је 11¾ пре подне. Краљ нас није хтео одмах примити него нам по ађутанту нареди да останемо на доручку. Ја позвах другове у авлију и ту решисмо да Генчић и Боривој оду до Драге и да је наговоре да она сама спречи ту монструозну Краљеву женидбу, а ако она на то не пристане, *да је спакују и пребаце у Земун.*

Генчић и Боривој олјурише да ово изврше. Андра прими на себе да по ручку оде *Митрополиту* и да му запрети *да се не усуди венчати Краља с Драгом.*

Таман свршисмо то, ађутант нас позва на ручак. Беше већ 1¼ по подне. Генчић и Бора не беху се још вратили. Нас петорица уђосмо у трапезарију где нас је Краљ чекао. Чим седосмо Краљ упита мене где су Генчић и Боривој? „Сад ће доћи“ одговорих ја. Он се окрете и Андри са истим питањем. И Андра рече да не зна где су, али да ће сигурно одмах доћи. Краљ се узнемири, устаде, оде у другу собу, врати се и нареди ордонансу капетану Блазнавцу да разбере где су одсутни

Министри. Блазнавац оде, а кад се вратио рапортира Краљу да су отишли у правцу „Крунске улице“. Краљ нареди да се потраже и одмах *доведу* у Двор. Међутим дођоше Генчић и Бора. Ручак беше већ свршен. Краљ нареди да им се донесе нешто за јело. После 10 минута Краљ устаде, нареди нама шесторици да идемо у собу Министарских седница, а Генчића одведе собом у своју канцеларију. Не потраја дуго, чусмо некакву ларму из које познасмо глас Краљев и Генчићев. Потрчасмо сви и нађосмо Краља у — клозету, а на вратима од истог испречио се Генчић, обојица у најраздраженијем стању. Умолих завађене да батале *такав* начин препирања, и увукосмо их у Краљеву канцеларију. Ту ја узех реч у име свију другова и објасних Краљу — који изгледаше као да није при себи — да смо му донели оставку и молих га да је одмах уважи.

Краљ ми љутито истрже оставку из руке, прочита је па рече „ова реч *фаталне*, да се замени другом“. Пристадох и предложих реч „судбоносне“. Краљ пристаде али задржа оставку у рукама и, прибравши се мало, молио нас је да отправљамо послове до састава нове Владе. Рекох да се то по себи разуме али свакако да гледа да још данас образује други кабинет, јер ми не можемо пристати да он ма шта даље ради за извршење своје намере.

Краљ опет плану и пружи Андри неку хартију с наредбом да је вошље у штампу. То беше *прокламација* којом објављује народу *да се верио с Драгом.*

Андра не хтеде да прими прокламацију, што је опет Краља тако наљутило да је исцепао нашу оставку, бацио је на земљу, и јурнуо на врата и без „збогом“. Одјурио је као што чусмо кад и ми пођосмо — право Драги.

Ја покупих парчад од наше оставке и позвах другове у Министарство да напишемо другу оставку, јер ми не смемо допустити да Краљ изврши веридбу док смо ми Министри. У седници ми написасмо најпре овакав увод „јутрос смо имали част поднети В. Величанству следећу оставку“ за тим стависмо текст прве оставке, па онда настависмо овако:

„Остајући доследни разлозима које смо имали част јутрос поднети В. Величанству слободни смо у понизности поново поднети своју оставку изјављујући: да нам није могућно даље вршити државне послове одговорних Министара Вашега Величанства, и молимо В. В. да нам ова поновна оставка буде уважена.“

Овом оставком хтели смо да оставимо трага да нисмо више били Министри кад се он верио с Драгом.

Али оставку сам могао предати Краљу тек у 4½ с. по подне, јер се дотле не беше вратио у Двор.

Чим сам ушао, Краљ ми показа прстен на руци и рече да је свршио веридбу с Драгом: Ја му рекох да се ни обични смртни не могу верити у четири ока, а камо ли један Краљ, и да према томе да та његова веридба није ништа.

Краљ, као да ја нисам ништа говорио позва ме да му — честитам.

— Како Вам могу честитати нешто што не постоји? А баш и да сте се верили како ваља, не бих Вам на жалост могао честитати. —

Он ћуташе а ја му пружих оставку са молбом кабинета да је одмах уважи.

Он је прочита летимице па ми је врати с овим речима:

„*Хоћу да се у оставци изјасните о помиловању политичких криваца, нарочито оних, осуђених због атентата. Без тога нећу да вам примим оставку.* —

Ја му почех доказивати да тај његов захтев нема смисла, јер помиловање политичких криваца нема никакве везе са нашом оставком, а ми као Министри у оставци не можемо да улазимо ни у какве нове државне послове а камо ли у тако крупне.

— А ја вама кажем да *нећу*, разумете ли *нећу* да вам примим оставку докле и тај услов не испуните — рече Краљ.

Да не бих још више одлагао наше разрешење од дужности, одох опет у седницу, где ме другови чекаху. Сложисмо се да у оставку уметнемо још једну реченицу. После речи „као одговорни Министри Вашега Величанства“ додасмо „па следствено ни улазити у питање о помиловању политичких криваца *по томе* покренуто.“

Овакву оставку однео сам у Двор у 6 ч. по подне. Краљ је прочита и положи на сто не рекавши ништа. Ја га озбиљно опоменух да реши нашу оставку.

Краљ се диже па стојећки рече заповедним тоном.

— Пре него што решим вашу оставку, тражим од вас, као од шефа Владе да идете госпођи Драги и да јој у име Владе честитате веридбу самном! —

— Да сам хтео да честитам такву веридбу не би ја и моји другови баш због тога подносили оставку. Нећу то учинити ни за мене, а камо ли у име Владе! —

— Можете Ви мислити о мојој веридби како вам је воља, али као шеф Владе Ви је не смете игњорисати. Ја тражим категорички од Вас да урадите што сам вам рекао. —

— Да не да Бог, да ја тако што учиним. Радије ћу отрпети да ми се пребију обе цволике него што ћу крочити један корак да то учиним. Баталите, Величанство, ружне шале, и потписујте нашу оставку. —

— Ви ми дакле просто одричете послушност? —

— То је моја дужност у оваквом случају. —

— Добро. Онда нећу да вам уважим оставку. —

— Ако то не учините, Господару, онда ће сутра изаћи у званичним новинама изјава Владина, у којој ће се изнети све што се десило и објавити: да је Влада оступила те да се према томе земља налази без Владе, у стању безвлашћа. —

Ни ти га није склонило да уважи нашу оставку, али ме више није терао да идем Драги.

Он оде из собе, а ја узех нашу оставку са стола. Од тога тренутка је не испуштах из руку.

Чекао сам Краља до 7½ сати у биљардској соби. У то време уђе у собу ђенерал Милован Павловић, а одмах за тим Живан Живановић са Ђоком Стефановићем. Сада дође и Краљ и окрете се Стефановићу.

— Јесте ли Ви мој пријатељ г. Ђоко? —

— Да како да јесам Величанство. —

— Ако јесте, онда Вас молим да уђете у кабинет г. Николе Христића као Министра Правде. —

— Хоћу Величанство — рече Ђока одмах.

За тим се Краљ окрете Живану са молбом да и он уђе у кабинет г. Христића.

— Ја бих се — рече Живан после дужег ломљења — примио понуђеног ми положаја, али незгодно ми је, Величанство, то учинити, јер и ја сам потписао оставку са г. Вукашином, који ето ту, па не бих могао улазити у други кабинет докле ме не би разрешио г. Вукашин као шеф дојакошње Владе. —

Краљ се живо окрете мени:

— Па разрешите га! —

Мени сену кроз главу да ово ваља употребити да се нама уважи оставка, за то са свим мирно рекох:

— Како могу ја разрешити Живана, кад Ваше Величанство није још разрешило мене. Докле год Ви не решите нашу оставку, не могу ни ја ништа учинити у смислу Вашег захтева. —

— А где је оставка? — упита Краљ жустро.

— Ево је — рекох и пружих је. Краљ седе за писаћи сто и на нашој оставци написа ово:

„Господо,

Благодарећи Вам свима на досадашњем раду, и признавајући Ваш рад, и уверавајући Вас о мом пријатељству, појимајући ваше разлоге, ја је уважавам но с тиме, да резервишем себи право да, ако потреба захте, неког од Вас употребим на основу права које ми даје члан 99-ти Устава. АЛЕКСАНДАР“

8 Јула

Пошто прочитах ово Краљево решење на нашој оставци, ја ову стрпах у џеп, окретох се Живану и правећи десном руком у ваздуху крст, изговорих гласно:

— Разрешавам те. —

У овом тренутку паде ми с душе сињи терет одговорности.

Ја одјурих најпре у Министарство Унутрашњих Дела да јавим Генчићу па онда у Министарство Иностраних Дела, одакле послах у Карлсбад овакву депешу Краљу Милану:

„Сви покушаји с наше стране да одвратимо Краља учинити судбоносан корак нису помогли. Он се решио да се вери са Драгом Машин. Дознајем да Вам шаље сутра Ћирића. Послао прокламацију о веридби у званичне новине. Кабинет дао оставку, која му је уважена“.

У Луцерн Владану послао сам овакву депешу:

„Ствар свршена. Оставка наша уважена“.

У 3 сата после подне пођи добио сам од Краља Милана овакав телеграм из Карлсбада:

„Примио сам Ваш телеграм. Са осећајима најдубље очинске и поданичке туге молим Вас непремено и захтевам као историјску услугу, да данашњи кабинет потпише указ о мојој оставци. Међутим он треба да остане на управи до доласка свога Председника, ако не би био иначе разрешен“.

— —[1]

„Краљ нареди да у биљарску собу, где смо *сви* били, уђу народни посланици Сима Несторовић, Драгомир Рајовић, Никола Радовановић, Петар Катић и Радован Милошевић. Кад уђоше посланици ја замолих Краља да ме пусти да идем кући, али ми он то не хтеде одобрити, него ме гласно пред свима позва да останем на вечеру, за тим, гледајући у Симу Несторовића рече:

„Позвао сам Вас као старе пријатеље мога Дома да Вас обрадујем вешћу да сам се верио са госпођом Драгом Машин, ћерком покојног Панте Луњевице а унуком *војводе* Николе Луњевице. Честитај ми!“

— Па нека је са срећом — рече Сима.

Краљ пружаше сваком Посланику руку у знак да прима од њих честитања. Док тек Радован проговори „Ама да није то она удовица инжињера Машина?“

Краљ не одговори ништа, а Рајовић оборио главу и промрмља „Па то је“.

Краљ виде да се „стари пријатељи његовога дома“ нису ни мало обрадовали његовом саопштењу, па да би спречио сваки даљи разговор о томе, позва све на вечеру, на којој беше само још мајор Лешјанин, и на којој није било ни речи о веридби.

По вечери упутише мене и Посланике у салон, а Краљ са „новим“ Министрима оде у своју канцеларију.

Сви Посланици стајаху а Рајовић се срушио на једно канабе.

[1] Овде фали у белешкама да се Вукашин из Министарства Иностраних Дела вратио у Двор јер настаља причати шта је даље било у биљарској соби Двора.

Несторовић приђе мени.

— Ама даниси дао оставку? —

— Јесам —

— А што да од Бога нађеш? —

— Да спасем Краља од пропасти. —

Сима само слеже раменима па оде у други крај собе.

Приђе ми и Никола Радовановић и замоли ме да му — неког рођака авансујем... Очевидно Чичи не беше јасно шта бива.

Катић ме ухвати за руку и одведе на страну.

— Ама шта је ово? —

Рекох му у кратко шта је.

Катић се скаменио.

Сад ме позва Рајовић. Ја му приђох, али у том тренутку дође Краљ, зазвони, нареди да се донесе 6 чаша вина. Како нас беше 7, то ми беше мило што је не добих чашу. Краљ се куцнуо са њима, али сви ћуте тешко забринути. Видећи то Краљ им рече да их неће дуже задржавати и позва их да сутра у подне дођу на ручак код — г-ђе Драге...

Пролазећи поред мене један од њих рече. „Зло мој Вукашине“.

Кад одоше Посланици уђе ђенерал Цинцар-Марковић. Ја замолих Краља да мене пусти кући да се одморим. Краљ не даде него навали на мене да будем Министар Финансија у новом кабинету.

— Ви се шалите Величанство, јер после свега што је било, Ви не можете озбиљно на то ни помислити да ћу ја пристати. —

— Па кога да узмем? —

— Ето узмите директора Монопола пуковника Ћирића. —

Краљ одговори да му је Ћирић обећао ући у кабинет али само у крајњој нужди.

Мени беше јасно да то није истина и да је Краљ са тим „обећањем“ Ћирићевим хтео да ми покаже како он већ има човека и за тај портфељ „али г. Христић и он“ волели би мене! Да би ме уверио да Чича Никола неће без мене, одвукао ме је силом у своју канцеларију где

сеђаху „нови“ Министри[1] и где ме је г. Христић уверавао да без мене не може саставити Владу и наваљивао на мене да се примим „макар само за 20 дана“. Одговорих да не могу ни за 20 минута. На то је ђенерал Милован напао ме како се ја „извлачим“ како је и њима лакше рећи „нећу“ ит.д. Ја пришанух Краљу да ћу ако ме он сâм не одбрани, пред свима поновити оно што сам му од синоћ говорио, и онда ће му још теже бити саставити Владу. Краљ је то одмах појмио па рече гласно да ми је дао реч, да ће ме пустити на дуже одсуство, и да нема места ђенераловом прекору, па ме узе за руку и врати у салон молећи ме „за Бога“ да му кажем ког да узме за Министра Финансије. Ја у невољи поменух Гвоздића.

Краљ одмах посла по Гвоздића.

Ја замолих да мене бар сада пусти.

— Аја. Нема од тога ништа. Морате остати овде док се не образује нов кабинет — рече Краљ и оде.

Дуже времена остах на само са ђенералом Цинцар-Марковићем од кога сазнадох: Да је мајор Лешјанин још у понедеоник 3-ег јула сазнао да ће Краљ да се венча са Драгом[2] да је он, генерал Мита Цинцар-Марковић за то сазнао 5-ог јула, да се он 3 дана опирао тој намери Краљевој али да му је најзад морао дати реч да ће га помагати да је изврши.

— Зар ви не видите да ће овим кораком Краљ да упропасти и себе и Династију? —

— Видим. Али шта могу ја, када његов отац ћути? —

У 10¾ дође Гвоздић, одмах за њим и Краљ.

— Ја сам вас звао Гвоздићу да уђете у кабинет г. Николе Христића као Министар Финансија. Јел’те да хоћете? —

Гвоздић избуљи очи па час гледа мене час свога пашенога (ђенерала). Најзад збуњено рече да неће. Бранио се врло вешто, али га нас тројица окуписмо да се прими. Облио га беше зној тако да је непрестано морао да се

[1] Христић, Милован, Живан, Ђока. За спољне послове „гарантовао“ је Чича Никола да ће се примити Лозанић, а за просвету очекиваху проф. Мијушковића.

[2] Да је Љуба Лешјанин, који је од Краља Милана толико добра видео, одмах ово јавио у Карлсбад — ко зна да ли се не би спасла Династија...

брише. Краљ одведе и њега чича Николи. Тамо сви на њега навалише али он „Јок“ и без „збогом“ оде из Краљеве канцеларије.

Сад опет нов јуриш на мене.

Ја и овај одбих и упутих Краља на Ћирића. Најзад је чича Никола пристао да узме Ћирића. Сада ме Краљ опет силом одведе у канцеларију „треба му моје мишљење у једном питању не као Министра већ као пријатеља“. Ту Краљ упита Христића.

— Шта мислите о помиловању политичких криваца? Да ли да се сви помилују или само неки? —

— Опште помиловање за све — рече г. Христић.

Сада Краљ управи мени то исто питање, да кажем шта мислим као приватан човек. Одговорио сам овако:

— Када су кривци о којима је реч, били под судом, Ви сте онда тражили да се сви побију. На једвине јаде склонисмо Вас да се задовољите блажом осудом. Онда сте говорили народним посланицима и депутацијама из народа, свима и свакоме да ће ти „зликовци“ иструнути у томруцима. Ја сам вам тада и усмено и писмено саветовао да се умерите, да не тражите од суда смртну пресуду за њих, чак сам за то давао и оставку. То није помогло. Тек на пријатељско наваљивање из Беча пристадосте да буде како је било. Како би сада изгледало у очима целога света када би их помиловали све? Ја вам и као приватан човек не бих могао то саветовати. Преполовите им казну, али их немојте све пуштати. —

— Сад можете ићи кући. Нека вам упрегну дворска кола — рече Краљ. Упитах када може бивши кабинет имати своју опроштајну аудијенцију? „Сутра у 5 сати после подне.“ Пре него што се удалих, дао сам Живану парчад од прве оставке и све што је било у вези са Краљевом прокламацијом о веридби. Ову је прокламацију писао Др. Воја Вељковић, само име Драгино је било на одвојеној цедуљи, написано руком Краљевом. Ову цедуљу требао је да пошље у штампарију Воја Блазнавац, али на његову молбу, послах је ја, а рукопис од прокламације предат је Живану.

После пола ноћи одох кући задовољан што сам успео да барем себе и другове спасем од срамоте.

Вредно је овде забележити шта сеош дешавало истога дана.

Др. Воја Вељковић, са којим сам био у завади, чувши какво је моје држање, пружио ми је руку те се помирисмо. Замолио ми је да потпишем његову оставку што сам учинио.

Капетан Чеда Марковић ордонанс официр Краљев непрестано је тражио да се Драга *убије*. На то сам му рекао:

— Ви сте војник, Ви боље владате оружјем но ја. Изволте је убити, а ја вам гарантујем да вам за то неће фалити ни длаке с главе. —

Јова Павловић управник двора ишао је као отрован. Није ништа говорио. Само је тумарао са зажареним очима.

Пуковник Александар Константиновић је јавно агитовао противу женидбе Краљеве са Драгом, и одвраћао је Краља од тога речима које се не пишу у књиге.“ — —

Овде морамо прекинути цитате из Вукашиновог дневника да видимо како је други један мој друг у кабинету записао ноћ између 8 и 9 јула. Ево шта стоји у белешкама Живана Живановића.

„И ако ја овог момента нисам био ни члан Владе, којој је оставка уважена, ни члан какве Владе, која још није постала, и као што ћемо видети, неће ни постати, Вукашин Ј. Петровић — коме је Краљ пред одлазак из Двора данас по подне на познати начин дао своју прокламацију — даде ми те вечери, из руке у руку, већ штампан слог исте прокламације, заједно са оригиналним рукописом, на коме је био потпис Краљев. Сада већ бивши заст. Председника Министарства, предајући ми то рече, да пошљем у штампарију. Слог је био потпун, коректура издржана, и представљао је т. зв. „ревизију“ на којој је било само неколико исправака. Ко је све то свршио, не знам. Без икаква својега коментара, ја уложим „ревизију“ у коверту и пошљем у штампарију, где су већ имали наредбу за штампање. Тако сам исто, далеко доцније те исте ноћи, урадио и са једним писмом из штампарије, које ми је такође предао Вук. Петровић, на кога је те ноћи било упућено и садржавало питање: да ли да се поступи по досадашњој практици и, сем објаве у „Српским Новинама“, да се прокламација и особеним

плакатима, преко полиције, растури по вароши? Ја сам и то писмо вратио, ставивши у ађутантској соби, а на полеђини истога писма црвеним плајвазом, како је Краљ желео: да се поступи по досадашњој практици. Ја се и на то нисам потписао, а само писмо, које се враћа, могло је дати аутентичност поруци. Ако послушају добро; ако не послушају, толико му и чини. Ја нисам ни хтео, ни могао ништа наређивати, као што нисам могао ово чудо ни зауставити.

Рекох, да ми је Вукашин уз „ревизију“ слога прокламације, предао и њен оригинал, на коме је потпис Краљев. Овај, без сумње знаменити акт, био је исписан лепим, читким познатим већ рукописом са јаким потезима, а на осам оделитих листова, беле хартије, формата за писма (нешто већег). Ред листова обележен је плајвазом у горњем десном углу бројевима 1—8. Но та разговетност рукописа и исписаност само са једне стране, није била довољна слагачима. Они су неке листове према целини појединих одељака прокламације исекли, и понова их обележили црвеним плајвазом римским бројевими I—X. Тако је, место преписа, како се ради са указима па ваљда и са владалачким прокламацијама, сам оригинал прошао кроз слагачке руке, и сада је престављао гомилу хартије.

Рукопису прокламације недостајало је једно место, један ред, који је са претходним чинио једну смисаону целину. Но и тај ред, кога није било у писаном оригиналу (али је за њ остављено било одговарајуће место) био је ипак сложен у „ревизији“ и то истакнутим словима. Прва полевина тога става, којом се ближе обележава особа, а потом и име Краљеве избранице, била је у рукопису и гласи: „та је жена унука оног човека, који је био један од главних помагача Милоша Великог при стварању данашње Србије, а то је....“ Даље у рукопису стоји празно остављено место, коме у „ревизији“ слога одговараше попуњена празнина речма: „*Г-ђа Драга ћерка покојнога г. Панте и г-ђе Анђе Луњевице.*“

Остало ми је непознато, кад је и ко попунио ову празнину у слогу „ревизије“ у прокламацији, као и то: за што то није писац њен одмах на своје место ставио. А из оне прве половине става, јасно се види да је, и он

већ знао тачно за кога се пише ова прокламација, и да је реч о унуци Николе Луњевице, о којој у рукопису прокламације, само три четири реда напред, стоји исписано: да је Краљ у њој нашао „жену, која је достојна да буде Краљица Србије“, и о којој одмах после празнине у рукопису стоји: „Ја вам објављујем да сам се данас с њоме верио....“ За што, онда, да нема и њеног имена у прокламацији? Или је ваљда Краљ правио тајну од већ познатог имена своје заручнице? После онога, што је о њој тако похвалнога већ написано, која је вајда од прескакања њеног крштеног имена!! Не упуштајући се даље у објасњења — која би, у осталом, могао дати само писац прокламације — ми овде износимо само го факт, као и у свему осталом.

Но да се вратимо на даљу радњу, у којој је главно лична трудба Краљева да се што јаче обележи у свом новом положају као срећан младожења, и да у једно образложи свој необичан поступак. У исто време из овога што ће доћи видеће се, да је Краљ све ово што је било припремио из потија — и то баш на дан 8 јула, када се све ово и одиграло.

Таман се беше свршило са оставком Владе др. Владана Ђорђевића, и остало што смо навели, и сви, — Краљ, Вукашин, оба затечена ђенерала[1] Ђ. Стефановић и ја — бејасмо још непрестано у „билијарској соби“, кад у исту уђоше: Председник Народне Скупштине Сима Несторовић из Црнића у окр. пожаревачком подпредседник Н. Скупштине Драгомир Рајовић из Београда, и посланици народни: Никола Радовановић из Чачка, Петар Катић из Трстеника и Радован Милошевић из Жаркова. Они су сви били, како се ускоро сазнало, непосредно, по наредби Краљевој преко Маршала Двора позвати да се у одређени дан и сат јаве у Двору, Краљу. И они су сад дошли, по предрачуну Краљевом тачно кад треба. Прошевина је била свршена, и сад су ови представници Скупштине са разних крајева Србије, имали да чују ресултат.

Сва петорица уђоше, и здравише се са Краљем, који, готов на разговор као и увек, не остави их дуго

[1] Цинцар-Марковић и Милан Павловић.

у неизвесности. Ми остали бејасмо неми сведоци овога што ће сад доћи.

„Ви сте, господо, давно исказивали своје пријатељске жеље, као жеље целог народа, да се ја оженим.. “

„Јесмо, Господару!“ рећиће С. Несторовић.

„Ја сам дакле — настави Краљ — ту вашу и народну жељу испунио, и испросио сам себи друга, а земљи Краљицу, по свом избору...“

„Па, нека је срећно, Господару!“ допуниће опет Председник Скупштине, простосрдачним нелицемерним изразом и лица и говора. Остали слушаху ћутке.

„Ја знам — продужи Краљ — да је у нашем народу било мишљење, да се ја оженим којом страном принцезом. То је имало својих озбиљних тешкоћа. На коју од принцеза великих дворова, које би нам доиста и донеле неке везе и пријатељства корисна за нашу земљу, нисмо могли рачунати; а да опет доведемо у земљу коју од малих, које би имале само великих претенсија, захтева, а не би нам донеле ништа, сем својих туђинских обичаја, које би на српском Двору заводиле, то опет ја нисам хтео. С тога сам се решио, рече Краљ повишеним гласом, да узмем Српкињу, ону коју волем....“

„Ако, Господару, нека је срећно!“ рећиће опет С. Несторовић.

Краљ беше довео своја објасњења до главне тачке, а и интересовање својих слушалаца из народа до врхунца. Промеривши их очима, као да би видео шта ко од њих мисли и осећа, Краљ ће рећи:

„Сад да вам кажем и која је моја изабраница... То је госпођа Драга, ћерка Панте Луњевице, а унука Николе Луњевице, савременика и побратима Милоша Великог...“

Краљ стаде и очекиваше дејство својега саопштења.

„*Е, није ни позната...*“ рећиће сад чудним неким тоном Председник Народне Скупштине, С. Несторовић, у својој простосрдачности.

Ваљало је се уздржати, а да човек не прене у смех. Ситуација беше врло траги-комична. Краљ саопштава представницима народа и првим часницима Народне Скупштине преважну вест да се жени, и именује своју заручницу. И глава Законодавног Тела одговара на то, тихо и до погружености скромно: „*Е, није ни позната...*“

Веће ироније није било у целом овом догађају. Знао је чича Сима и за либералног окр. начелника Панту Луњевицу; слушао је свакојако и за оца његова Николу из Луњевице, та они су оба, и Никола и Сима, били одлични марвени трговци; али глава Законодавног Тела не зна: ко ја то „Драга Машин.“ Ако чича Сима не би знао која је то принцеза од Липе, или тако која друга, то не би било чудо. Али Краљ каже да је његова заручница Српкиња, само што не каже: ето ту у комшилуку, а глава Народне Скупштине морађаше ипак да изјави у свом стишком дијалекту: „Е, није ни позната!“ Будући старојко у сватовима Краља од Србије, није оправдао очекивања Господарева. Али он није био ни крив, ни неучтив. Он је само казао истину и тиме најбоље окарактерисао ситуацију. А ко је још у народу знао за Драгу Машин, сем оних, који су је виђали у предсобљу Краљице Наталије, те да је зна и чича Сима из Црнића?!

Овај немио случај прекинуће крупан, готово љутит глас подпредседника Народне Скупштине, Рајовића, који је за све то време био наслоњен леђима на билијар, и на један пут ће рећи:

„Биће, да је она знатно старија у годинама од Вашег Величанства?!“

„Е, јесте, одговори Краљ Александар живо и, посведочивши доиста велику досетљивост (ако му то раније није пустила у уши његова годинама старија вереница) и рећиће даље: „Али и то је обичај Српскога народа, а ја се ни у томе нећу од народа одвајати...“ И као да је хтео прекинути ова мучна објасњавања, уједно додаде: „Него, ходите сад да се ижљубимо,“ и зареди се љубити са свим редом, а они му честиташе женидбу. Са којом мером одушевљења, није било лако одредити. Доцније им је речено, да ће их Краљ лично представити сутра пре подне својој вереници[1] чича Сима неће, по томе, моћи отићи у народ а да не упозна ону, која му беше непозната. Краљ је радио очевидно по неком плану и можда

[1] Рајовић није хтео ићи на ово представљање. Послао је и драстичан одговор: да неће да присуствује „самоубиству Обреновића“. Тако сам бар слушао.

би се овде дала применити она философска изрека да у целој овој необичности беше ипак методе.

Док се све ово посвршавало, беше прошло 7 сати, и сви онако како стојасмо, бесмо позвати на вечеру, за већ постављењу трпезу. На супрог данашњем мрачном расположењу, Краљ беше сад веома расположен и разговараше нарочито са људма из народа. После вечере послужена је кафа у главној сали (где је балкон) и кад је разговор узео маха, Краљ позва: генерала Милована Павловића, Ђ. Стефановића и мене у суседну собу, и водећи нас у свој кабинет зад рад (на ћошку) рече нам уз пут: да је ту већ господин Никола Христић и одевши нас тамо — где застадосмо старог Христића — рече нам свима: да измењамо мисли, ради чега ће нас саме оставити, а он опет оде друштву, у сали, где су били остали учесници вечере.

Никола Христић, Председник Државног Савета саопшти нам у кратко: како му је Његово Величанство поверило да састави Министарство у овако тешким приликама. Он је, рече, сам у недоумици како да се нађе у овој ситуацији, и пита нас: како мислимо ми? Одговорено му је, да и сваком од присутних није лако, да је у свему овоме тешко наћи паметна излаза; али, ако се господин Христић прима састава Министарства, присутни су му на расположењу. Стари Христић, човек познато обазрив, беше свакојако раније сломљен и није му се тек сад ваљало изјашњавати, прима ли се или не да образује Владу. Нас остале већ пропустио Краљ кроз руке, као што већ из досадашњега знамо. Пређе говор на то: ко би који портфељ примио, а Председник Министарства Христић примио би, као и увек, Министарство Унутрашњих Дела. Од осталих: ђенерал М. Павловић био би Војни Министар, Ђ. Стефановић Правде, а ја Просвете — бар је Краљ увек желео и наглашавао мотивишући то потребом „кога јачег човека“. Кад сам ја, у току преговора те ноћи изјавио, да ако доиста останем, онда бих желео да сам на послу, на коме сам, у Привреди. Потребу „јачег човека“ образложавао је Краљ и држањем Митрополита Инокентија: „пошто Митрополит — — говораше Краљ — који је упознат са женидбом, и на исту пристао, сад се нешто одупире. Али, рећи ће

даље, ја сам му већ послао одговор какав треба“.[1] За Министра Грађевина би приведен и једногласно примљен инжињеријски подпуковник Дамњан Поповић, Краљев ађутант. Најпосле Краљ пристане да ја останем у Привреди. По томе је ваљало тражити кандидате за Министре: Просвете, Финансија и Спољних Послова. За прво буде, по мом предлогу, одаслат позив за Др. Драгишу Мијушковића, за друго се узе у комбинацију Илија Ћирић, Управник Монопола, а за треће је Христић желео Симу Лозанића, Посланика у Лондону, где се и налазио. Илија Ћирић био је у Бечу, куда је однео Краљу Милану писмо Краља Александра, којим му је овај објашњавао свој поступак.

Одсутност тих кандидата отежавала је образовање Владе, и ако се Краљу веома хитало. И ако је И. Ћирић, као Управник Монопола показао дотле непознат финансијски таленат, и ако је С. Лозанић бивао у каб. Христића и овај га је, с тога, ценио, ваљало се обазрети на што ближе људе. На моју жељу наваљивано је опет на Вукашина, који је све једнако био ту у Двору, али се он увек умео измаћи, наводећи, у осталом и своју бољку у грлу, од које је доиста патио још за време последње Народне Скупштине. Дозват је онда Светозар

---

[1] Много доцније говорио ми је Митрополит Инокентије, како је ишло са његовим приволевањем на женидбу Краља Александра са Драгом Машин. Митрополит се, вели, стално одупирао, наглашујући потребу: да Краљ прво добије пристанак својих родитеља, па и свога кума Цара Руског; а наглашавао је да народ не сматра за срећно, кад младић узима удовицу. Тако је то ишло дуго и мучно, док ће, вели, Краљ стати (у Двору) на врата собња и одатле поставити Митрополиту ову алтернативу: или да дâ свој благослов, на који у суседној соби чека и Мансуров, да јави Цару, или ће Краљ сад потписати прокламацију, спремну за абдикацију. „Бирајте сад!“ викнуо му је Краљ. „Ја нисам за то Митрополит, одговорио је овај, да обарам Краљеве, и кад је тако да бирам између абдикације и женидбе, онда ћу пре дати благослов на ово друго“. Тако је и било, ма да ја знам и то, да Митрополит Инокентије, није тиме искупио милост у Краља, па ни у будуће Краљице. Они су обоје поклањали своје симпатије Никанору, владици Нишком. То је Инокентија јако тиштало и горко се жалио на то, коме се смео поверити. Тиме се можда дâ објаснити и његово држање доцнијег датума.

Кад је реч о П. Б. Мансурову, који у овој женидби игра и видну и важну улогу, говорио ми је Митрополит Инокентије, да је једну ноћ преко пола ноћи одседео у те дане Мансуров код њега у Митрополији: „Боже ми опрости, али цело његово, Мансуровљево, држање тада показивало је да... Али не могу да говорим!“ — да је Русија са предумишљајем спремала ову женидбу, као да је хтео рећи Митрополит, али се уздржао од те „оптужбе“. Ја све ово наводим као податке за оцену овога догађаја и људи, који су на исти пресудно утицали.

Гвоздић, Председник финансијског одбора у Скупштини, за Министра Финансија; али овај човек — који је под Краљем Александром од некуд увек био тако добро ситуиран, да је Лаза Р. Јовановић једном Краљу рекао: да Гвоздић, после Краља и Митрополита, има највећу плату у Држави — он, дакле, не даде се ни опепелити. Место свога пристанка, Гвоздић је похитао са својим саветима, пошто му је Христић нешто оштрије одговорио: да је он позват да се прими за Министра, а не да даје савете. Гвоздић је онда отишао у мрак, кући. Била је сад све већа празнина, која се није имала киме попунити. А Краљ је хтео Министарство, по што по то. Почеше се јављати предлози за нужду. Отуда поniче мисао: да ја као Министар Привреде, заступам, док се не добаве прави кандидати (Лозанић и Ћирић), по некима Министра Финансија, а по некима Министра Спољних Послова. Како је све ово, и са једним теретом, била већ једна беда, од које се човеку ваљало пре курталисавати но пристајати ја сам за Министра Спољних Послова изнео кандидацију подпуковника Мих. Рашића, команданта у Нишу, човека пуна такса и разумна. Наравно, у свом незнању, ја нисам знао за што је бивши Маршал Двора, морао напустити ту дужност, и за што је Краљ прелазио преко ове кандидације, и ако је ценио Рашића, јер је била у питању једна ранија историја Драге Машин. С тога Рашићеву кандидацију замени кандидација Петра Стејића али и њега би ваљало тек добавити, те и она остаде без резултата.

Међу тим, Мијушковић, који је био у Београду и код своје куће, не долазаше, а време све доста одмицаше. У очекивању, и док би се, пошто он дође, чему још досетили, Краљ изнесе на већање питање *о помиловању осуђених радикала на преком суду прошле године*, које је пре подне минулога дана подбацио сада већ бившој Влади, да боље подне на њему. Но овог пута ствар је била озбиљна.

Краљ рече, да је намеран да приступи помиловању, али с неким резервама, које су јако слабиле само помиловање. Он је хтео, да се потпуно пусте у слободу сви на мање казне осуђени, а да се прваци радикални,

на веће казне осуђени, оставе где су, но да им се казна смањи; онима што су осуђени на затвор, смањи време казне, а онима што су осуђени на робију, ова преобрати у затвор. Краљ изнесе, својом руком исписане, ове категорије помиловања на једном листићу беле хартије, где су била имена осуђених. Спуштајући на сто тај списак, Краљ ће, као узгред, додати: да је ову ствар претресао и са руским представником П. Б. Мансуровим, пошто је, учинивши Цару Николи саопштење о својој женидби, дао уједно реч, да ће осуђене помиловати. „И Мансуров је се изјаснио за ово поступно помиловање“, рече Суверен Србије...

Ми, не само да се нисмо противили овоме акту Краљевом, већ смо: Христић, ја, М. Павловић и Д. Поповић одсудно наваљивали, управо молили Краља, да помиловање буде опште и без икаква изузетка, без икакве разлике и у погледу личности и у погледу досуђене казне. Ја сам поред осталога, тражио разлога и у општем ефекту, који ће овај акт произвести, и Краљ ми је давао за право. Само је бивши Министар Правде, Ђ. Стефанввић, правио резерве, а пристајао на сужени предлог Краљев. И по мери наше одлучности уверен сам, да би ово питање било и решено како смо ми одсудно тражили, да је дошло до састава ове Владе Николе Христића, тог вечера, или боље речено те ноћи између 8 и 9 јула. На дворском сату беше давно избило 1 час по поноћи и примицасмо се и другом часу. Нема ни Драгише Мијушковића, а нема ни жандарма који је однео позив за њега. Овај недолазак кандидата за Министра Просвете, негдашњег сарадника „Реда“, био је као што ћемо видети, од великог значаја. А тај је значај дошао отуда, што је Драгиша — који ми је сам то причао — имао у кући ташту, једну потпуно глуву бабу, која и ако је спавала ближе капији, сву лупњаву жандарма није чула, а тако и породица Мијушковића, која је спавала дубље у крилу куће у авлији. И ова глува старица остала је једно од провиђења изабрано створење, да се ове знамените ноћи одложи образовање кабинета Николе Христића. Чудно, али истинито!

Све се то у Двору није знало и чекало се и даље. У том чекању, и после претреса о помиловању, Краљ,

који је чешће излазио и улазио у свој кабинет, где смо сви били, на једанпут нађе за потребно да нагласи, како он полаже на образовање *Владе од ауторитета.* Изразио је факт, да ће се и са некима „на страни“ имати тешкоћа „а и са мојим родитељима“ рече Краљ озбиљно. „Ето баш сад је мој отац одговорио, да не одобрава овај брак, и полаже оставку на положај Команданта Активне Војске. Но ја сам му — продужиће Краљ — већ писао по Илији Ђирићу, и кад моје писмо добије, можда ће и друкчије мислити о свему“.

Једна крупна новост у овој монотонији, која већ постајаше досадна. Краљ Милан није ништа одговорио Генчићу, кад му је он најзад одао тајну. Оставка на свој преважни положај, била је одговор на све и за све; а ускоро се видело да је њу син Краља Милана журно прихватио. Већ сутрадан, Министар Војни у оставци, ђенерал Атанацковић, морао се је прихватити пера да пише указ: „да се Армијски Ђенерал Његово Величанство Краљ Милан, по својој молби, разреши од дужности Команданта Активне Војске“. Датум: 8 јули! Овим датумом хтео је Краљ, који с. р. при потпису указа ставља дан, да удари право обележје и на „молбу“ и на „разрешење“ — свога оца.

Каријера Краља Милана беше завршена. То је био први курбан за женидбу Краља Србије.

Кад је Краљ саопштио, да је Краљ Милан дао оставку, ја нисам опазио ни на једном од присутних какву промену. Ни један се миг не учини, нико не запита ништа; а ту, сем мене и Дамњана, беху, поред сина све стари пријатељи Краља Милана. Изгледаше, као кад се нека авет јави и кад сваки ћутке претрчава преко места „привиђења“. —

Но нико се не показа, при свем том, нестрпљив и ако је сваки могао бити изненађен, ако не самом оставком, а оно бар њеном брзином. У толико је спорије ишло око оне глуве бабе, која је требала чути и пробудити Мијушковића, да дође у Двор. Али он не дође.

Најпосле узе реч Никола Христић и тихо, готово равнодушно, изјави жељу: да се прекину за ноћас ова саветовања, а сутра да се настави, када ће, рече и Ми-

јушковић дођи, а по потреби могли би упитати и Лозанића, кога је Христић необично бегенисао, мимо остале кандидате за Министра Спољних Послова. Ми ћутасмо, али са нестрпљењем чекасмо дејство предлога за разлаз.

Краљ се врпољио на столици. Очевидно ово му није било право и врло би нерадо оставио ствар за сутра. Кад и неки од нас прихвати у истом смислу, Краљ попусти, и ако са устезањем и двоумицом, и заказа састанак сутра, у недељу, 9 јула, у 9 часова јутру. Устасмо сви и Краљ, рукујући се са Христићем, готово молећим гласом рече: „Али, молим вас, да останемо при овоме!“ „Нећемо ваљда одрицати!“ одговори чврсто Христић, и сви са том последњом речју старчевом остависмо Двор, и по мраку одосмо сваки својој кући. Ја сам, место „Теразија“ ударио „Крунском улицом“ заједно са Дамњаном, који пола у шали пола у збиљи рече: „Ама ја вам данас би на прошевини. Кад седосмо у кола, Краљ ми тисну у руку прстење, и рече да то чувам. Али, кад смо тамо дошли, ње не беше код куће, беше побегла. Но брзо је нађоше и доведоше, и Краљ ми онда узе прстење. Ја сам службено после остао напољу, и незнам шта је Краљ са њом радио у соби. Тек кад изађе — беше све свршено. Наопако, Бог и душа“! Затим је објаснио, како му је Краљ просто заповедио да прими портфељ Министра Грађевина, што га је веома тиштало и јасно одавало његову намеру да се како било отргне од ове и неочекиване и несносне „почасти“. Ја сам на све то ћутао; јер ако ни један тада нисмо владали собом, и сваки се опредељивао само својом невољом, могли смо и без објасњења разумети како је коме.

Почевши од 10 часова пре подне минулога дана, када нас је Вукашин позвао на састанак и први пут саопштио новост о женидби Краљевој, па до 2 часа ове ноћи, стоје пуних 16 часова како се бакћем са овим догађајем. Половину тога времена (синоћ од 6 часова) пуних 8 часова, био сам као интерниран у Двору.

Било је прошло два часа по пола ноћи, кад сам стигао кући својој у улици Св. Саве бр. 15 сломљен, уморан. Тек кад се скинуо Краљевски терет, и престала живчана напрегнутост изласком из Двора, настала је пуна

малаксалост. Па ипак и ако сам вајно легао у постељу, нисам могао више ока склонити. Дан, и онако није био далеко, освануо је и ја сам устао будан, како сам и легао. Ово беше друга непроспавана историјска ноћ у мојој не баш тако бурној политичкој каријери. Она прва беше знаменитога првог априла 1893, када сам са пријатељима лутао по Београду, да као Председник Скупштине сазнам шта то бива у Двору, из кога се, при свима отвореним капијама и осветљеним прозорима, ипак не знађаше амо напољу шта бива тамо унутра, док не пуче јутро и грану сунце, која обелодани велики догађај „ступање“ „великог Александра“ у сва Краљевска права и пад Краљевскога Намесништва, пад моје странке, пад мојих пријатеља, и мој. Куриозума ради могу додати још, да је ова иста ноћ, између 8 и 9 јула, пре две године (1898) била та, када сам у брзом возу јездио из Ниша у Београд — протеран по наредби овог истог Краља, који ме је, идуће године, опет 7 јула, поставио за саветника!! Али је овај 8 јули сад, превазишао све досадашње. Но нисам ја био једини, који сам јули месец из године у годину дочекивао на овакве начине. Давно је цео народ наш живео као у неком вратоломном роману, а појединци су били само пролазна играчка судбине. Тако и ја сâм. Наравно, то је код мене произвело, у току времена, једно утврђено мишљење: да владавина Краља Александра, са својим вечитим супроностима и преломима, и у опште у целој политици, и посебице на спрам појединаца, не беше озбиљна. Она се само озбиљно морала узимати са своје безобзирности на спрам свију оних, на које се Краљ окоми, и сваки је гледао како ће најбоље да се заклони, али та „озбиљност“ падаше у са свим другу категорију, само не, на жалост, у категорију владалачких врлина, које једну владавину и чине озбиљном и поштованом. Са тога је у толико тежа судба била оних, који су са овим морали рачунати.

Али је ваљало и тој судбини показати једном да и она није свемоћна. Ваљало ми се отргнути.

Изашавши из Двора било ми је као да сам изашао из неког затвора и добио своју слободу, ону најлепшу од свију, слободу самоопредељења. Дошав на своје домаће

огњиште, код својих милих и драгих, осетио сам се у своме најачем граду. Ноћ је била непроспавана, али није била узалудна. У њој је сазрела моја одлука, или боље рећи, она је изашла на чистину ослобођена од свега и свачега, па и од сентименталних „монархијских осећања“ која су ми се синоћ врзла по души, кад ме је Краљ салетео да уђем у Министарство. Ко би појмио ту великодушност?! Она би пре била схваћена као слабост; а у очима и пријатеља и непријатеља, била би окарактерисана прохтевом, који ја никад никад нисам имао: жудњом за влашћу. А мизерна је и „власт“ једнога Министра Краља Александровог; то бар знају сви, који су имали ту срећу или несрећу да буду Министри. У погледу главнога питања: женидбе Краљеве, било је за свакога јасно, да се и ту Краљ еманциповао и од оца и од мајке, и од пријатеља и целога света, и радио са свим по свом ћефу. Он није зато тражио ничије санкције, а Влада, све једно бивша или будућа, далеко су му били споредније фактори од н.пр. кума у сватовима, за кога му се већ старао Павле Борисовић Мансуров. И шта ћу ту ја? Питао сам се, пошто сам се, заједно са осталима ослободио сјајне беде и невоље, у коју сам, под необичним приликама ушао и са осталим друговима товарио од пре једанаест месеци. Је ли моје да придржавам један необичан брак, за који се видело да ће, по својој и физичкој и моралној и монархијској и династичкој страни стајати у Европи, као неки монструм? Треба ли ми га подупирати својим, ма и пасивним присуством и учешћем, кад већ ни ја ни моји другови не бесмо те среће да га спречимо?

Одговор беше чист и ведар, као нови дан који освиташе: Не, и ни пошто! Остао сам од синоћ упућен на самог себе, и, раставши се са господом, а са Дамњаном Поповићем на по се, нисам се ни те ноћи, ни тога јутра ни с ким састао ни саветовао. Уза ме је још само био мој верни друг у животу, моја жена Јелена, која је одлучно делила ову другу мисао: не примати се! То је диктовао и мој лични понос.

Патњом душевном коју сам проживео ове ноћи, беше ова одлука освештана. Све што после ње дође биће боље

од — уласка у „свадбено Министарство“, коме сам ја синоћ први дао то име, које ће му и у историји остати.

А остали? Њима, можда, беше лакше помирити се са судбом, јер неће ваљда нико ни Христићу, ни Павловићу, ни Стефановићу, ни Поповићу моћи пребацити, ни потурити ту саблажњиву намеру, да су се грабили за почасти, које су им се наметале. И ти су људи били као год и ја на јуначкој невољи. Али они имађаху и неких оправдања, са којих се донекле могаше разумети њихов невољни пристанак. Беше ту старих пријатеља, на које је Династија апеловала, кад год је се дала „спасовати“ од тешкоћа, у које је сама ускакала. Па природно је, да су они и сад ту. Беше ту војника, који имађаху, као и свуд у свету, да се покоре вољи врховног заповедника. Али ја? Ја могах само учинити грубу погрешку, ако се примим.

И као што напред рекох: одлука беше пала. Остало је само и да се изведе. На то се није имало дуго чекати: час састанка у Двору није био више далеко.

Али ми је ваљало прво принети још једну тешку жртву. Тога дана (у недељу 9 јула) беше заказан мојом иницијативом као члана Владе, збор првих трговаца (у Класној Лутрији) за оснивање Извозне Банке за коју беху израђена и „Правила“ у Министарству, а суделовањем одличних људи, трговаца, банкара и др. из Београда. Влада др. Владана Ђорђевића полагала је с правом велике наде у стварање овога материјално моћног посредника за наш извоз, који је патио и пати, са оскудице капитала у појединаца, као и са шарлатанерије многих назови извозника и са бездушне експлоатације страних посредника.

Дошав у Министарство, добијем телефонску везу са Класном Лутријом и јавим да на збор нећу моћи доћи. Но збор не распустим; али, под притиском крупнога догађаја, трговци пошто су чули да ни Министар неће доћи сами су се разишли (као што је даљи развој показао, темељи који су тада засновани за Извозну Банку, били су тако поуздани да је баш на њима, при свима перипетијама, ипак — постала данашња Извозна Банка. Ја

сам и као не Министар доцније, у оснивачком одбору продужио своју сарадњу (на њеном оснивању).

Било је нешто мало прошло 9 часова (у недељу, 9 јула, јутру) кад сам ушао у Двор. Упутише ме без пријаве у Краљев кабинет за рад, где смо и ноћас били. Топао летњи дан беше, и сва врата беху отворена, тако да се из предсобља могло видети чак до у Краљев кабинет, у коме беху већ сва синоћна господа: Н. Христић, Ђ. Стефановић, М. Павловић и Д. Поповић. Ја бејах дошао последњи.

Краљ, који је могао кроз прозор видети ко пролази кроз двориште, чим ме спази да из предсобља долазим изађе ми у предњу собу („првоаприлску“) на сусрет, и пре но што би се ја помешао са осталом господом, ослови ме: Господине Живане, ту је г. Мијушковић, идите ви прво код њега и мало га ви припремите, пре него што га позовем“.

Ја не пођох. Беше мучан, одсудан тренутак, али се морало изићи пред Краља са истином. „Величанство, лако ћемо за г. Мијушковића, прво да видимо шта ћемо самном... Краљ ме погледа као чудећи се, а ја наставих: „Ја молим Ваше Величанство да ме разреши од синоћне речи и од уласка у ново Министарство....“ рекох гласом, који је одавао и моју тешку ситуацију, као и мој физички умор, јер од јуче јутру, ја не бејах нашао мира и физичког одмора.

Сад је био ред на Краља да се замисли. Он, без сумње изненађен овим, напусти Мијушковића, и окрете у свој кабинет, који стајаше отворених врата, и ја за њим, заузев положај десно између пећи и врата која воде у гардеробу, куда је јуче по ручку улазио генерал Атанацковић да учини Краљу пријатељска интимна саопштења. Остала господа стајаху у реду с друге стране, тако да је Христић био до врата од кабинета Краљева, а остали по реду. Сви су стајали; а Краљ узнемирено оде до свог писаћег стола, и онда се врати и стаде пред Николу Христића, и, као да настављаше где сам га ја мојим доласком прекинуо, наваљиваше да се сврши са образовањем Владе.

На моје велико изненађење, господин Христић одговараше избегавајући, молећи по свом обичају тихо и

споро али одлучно, да га Краљ поштеди. Христић се позиваше сад на своју старост (он тада беше превалио осамдесет!). Још одлучнији одговор следова од ђенерала Милована Павловића. Кад му Краљ примети, да је он војник и да има да прими што му се пружа, ђенерал ће одговорити, да Његово Величанство може располагати и његовим животом, као што располаже чином, али, додаде: „Где се тиче ствар између оца и сина, ту ја не могу, Величанство, улазити.“ Остали ћутаху, ваљда су се изјаснили били пре мојега доласка. Настало беше опште одступање, све једно из овог или оног разлога: *преко ноћ је у свију сазрело мишљење, да у ову Владу не улазимо!*

Али сад тек настају моје муке. Краљ се окрете мени и ослови ме, а уједно пређе преко прага својега отвореног кабинета, па самном заједно у трпезарију или како је ја зовем „првоаприлску собу“, обавештавајући ме да се примим. Ја сам остајао при мојој молби, али Краљ не хтеде ни да чује. Како је ово гласно споразумевање било Краљу, можда, незгодно у близини осталих, то Краљ у разговору напред а ја за њим, те у „источњачку салу“, кроз ону „завесу“ састављену од стаклених плоча, везаних жицом.

Оно, што је даље настало, није било више ни разговор, ни споразумевање какво би оправдавала озбиљност положаја. То су биле сцене, које ја никада нећу моћи заборавити; јер је то можда био мој најтежи дан у животу — тежи но што ми беше, кад сам за време првог рата (5 августа 1876), у једном сукобу са Турцима око шанца на „Голицама“ више Рашке, остао само сам у том шанцу, међу две војске и две убојне линије, чији су обострани куршуми летели преко мене и око мене.

Довољно је кад кажем, да сам с Краљем провео сат и четврт тако рећи у рвању. Краљ је у све живљем темпу говорио, час ишао натрашке предамном, час ме потискивао пред собом. Обиграли смо тако сваку групу намештаја, прво у „источњачкој сали“, па после у главној. Шта све није за то време изговорио Краљ Александар, само да ме приволе на улазак у министарство?! „Зашто ми разоравате, пребациваше ми Краљ, најлепши

дан у моме животу? Ја сам обећао мојој вереници — ено, видите, њене слике онде (у глав. сали, десно од врата за „малу собу“ беше већ једна њена повећа фотографска слика у раму обешена међу ликове предака Обреновићевих у тој сали)... ја сам јој обећао, да ћу јој данас у 11 сати представити ново Министарство, а ви ми сад све то кварите!“ „Ама, ја ћу да спакујем моје куфере и отићи ћу са Драгом куд било у неко мало место, и тамо ћемо живети, мени и онако мало треба“ говорио је, даље, Краљ. „Има Обреновић преча посла, но да пакује куфере“, био је мој одговор, поред сталнога јогунастог и упорног брањена од уласка у министарство. „Ко вас је наговорио на то?“ питаше Краљ, и ја му истину рекох: да и од одласка ноћас нисам ни ским ни од остале господе (што чекаху у кабинету) ни иначе видео. „Да није то учинила ваша госпођа?“ питаше даље Краљ у оној мећави од сваковрсних питања. Донекле је Краљ погађао мојега јединог, у том критичном моменту, саветодавца, који је без политичких претенсија, имао правилно мишљење о овоме. На то ја Краљу одговорим: „Моја се жена не меша у политику“. „Да се не бојите кога, да уђете у министарство?“ питаше Краљ, ваљда цињајући на својега оца. „Не, Величанство!“ био је мој одговор. Јер, доиста, сем своје савести, кога би се још имао човек бојати, од сад, кад је Краљ Александар постао једини господар ситуације?

Што се даље говорило, долазило се у све веће раздражење. Ја бејах уз то нервозан, пошто не бејах спавао, и већ ми беше тешко. У један мах, на непрекидно навањивање, ја ћу узвикнути: „Пуштајте ме, ако Бога знате! Отворићу прозор и скакаћу доле у башту, па нек буде што буде.“ Аја, и то не поможе! Краљ тераше даље. Бесмо у великој сали и догнали до оне „синије“ (велике тепсије) што је била у источном углу сале, око које се обично седало после ручка или вечере, и где су кад кад подношани укази на потпис, или већано о овом или оном, махом на парче, са појединим Министрима што је замењивало министарске седнице, као што знају сви који су министровали за Владе Краља Александра. Ваљда од неког синоћњег или ранијег посла, стајаше на

„синији“ дивит, перо и табак обичне зелене хартије. Краљ се саже, оцепи на дохват парче од тог табака, шчепа перо, умочи и метув оцепљени лист на длан, поче на свој начин и говорити и уједно писати на оном листу:

„Ево... говораше Краљ: дајем... вам... уверење... да ћу ја абдицирати... ако се... ви... не примите за... министра..!“ Кад то, што је говорио и уједно писао, доврши, он преви лист и пружи ми га. Ја одбих да примим; али он спази мој бележник у левом грудном џепу с поља у капуту, извуче бележник и угура ми лист, с бележником заједно у џеп! „Ето, ако се кога бојите ви то чувајте и покажите“.... А кад ја и даље одбијах, и рекох да има још пуно људи, и без мене, са којима може образовати Владу, Краљ ће одговорити: „Ама молим вас, господин Живане, мени требају бољи људи у новој Влади. Ја ћу имати тешкоћа, ето, ја дуго нећу моћи отићи, после овога, ни на један европски двор, јелте?“

Он је, сиромах, био свестан дисхармоније, у коју пада овом женидбом наспрам осталих владалаца и дворова. Па ипак је то радио! Чудно, доиста! Краљ Александар био је доиста за сажаљење, као и сваки који мисли, да ради нешто велико, срдачно, корисно за се, док је све то у очима осталога света само једна будалаштина, једна тешка заблуда и срца и мозга. Али то се Краљу Александру није могло доказати. Ја му, у осталом то нисам ни доказивао. То су и јуче и пре тога чинили они, који су му били ближи, у његовим очима важнији, и све је било узалуд.

Угуравши ми ипак своје „уверење“ у џеп, Краљ је тек сад удвостручио своје наваљивање, своје молбе, своја преклињања, и ја узмичући назад, нађох се опет у „источњачкој сали“. У сред тих наваљивања, ја на моје упрепашћење видех Краља да склопи руке и преви колена.... уз израз: „Ама молим вас, тако вас молим, примите се, да свршимо ово једном..!“

„Ах, Господару, тешко ми је да вас гледам тако... Немојте тако!...“ и у исти мах обема рукама узмем га благо за обе његове, склопљене на молбу, да га вратим из тога незавидног положаја, кад се на један пут пас, који је био уза њ, диже и накострешен режући, показа

да хоће да ме дрпи. Ово добро пашче, мислило је да ја хоћу Краљу да учиним какво насиље (то је био „Реп“, ловачко псето Краља Милана, које је он оставио и није повео у Карлсбад, али га је доцније узео к себи, као јединог, који му је по извршеном растеривању његових љубимаца и пријатеља, у београдском двору остао веран!).

Ово беше и сувише, па се ваљда и Краљу досади. И ако узе нешто важнији тон и поче мирније говорити, Краљ не остави непокушано још једно средство. „Добро, нећете. Лепо. Али реците, ма и привидно, да хоћете да ја идем да кажем оним другим да сте ви пристали... Онда ће, можда, и они хтети...“

„Зашто, Величанство, да варам и њих и Вас, кад сам већ толико пута казао јасно да не могу. Ја Вас не нападам, радите како Вас Бог учи. Нека Вам је са срећом, кад мислите да је то неко добро... Али, молим Ваше Величанство, ја не могу ући у ово Министарство. Јуче сам са осталим дао оставку и нека остане при њој... Молим!“

Ја ућутах. Краљ такође. И као да би хтео да васпостави своје Краљевско достојанство, које је и сувише жртвовао у овим болним сценама, Краљ се усправи, оштро ме погледа, и озбиљна лица, готово суво ме упита:

„Дакле, нећете да се примите?“

„Молим, Величанство, не могу!“

Из ових стопа Краљ, без и једне даље речи, обрте па кроз врата са стакленом завесом, на која смо и ушли а ја за њим, те кроз „првоаприлску собу“ — у кабинет, после сата и једне четврти мучне и узалудне борбе.[1]

---

[1] Доцније ми се Краљ згодно осветио за овакво моје држање, приликом мојега многокоментарисаног уласка у Министарство, 1903 године, када се политичка ситуација оном јединственом „променом Устава“ од 25 марта те год. опет клонила умереним елементима, либералним и напредњачким, који су (ови последњи) имали бити одвојени од савеза с радикалима. — Пошто је Краљ, приликом образовања оног ефемерног Цинцар-Марковићевог Министарства, почетком октобра 1902, имао са мном опет једну тешку ноћ — када сам му на сва његова наваљивања одбио улазак у то Министарство — он ме је на месец дана после благовештенске промене Устава 1903 ставио у безизлазан положај. То је било на овај начин: Питао ме је Председник Министарства Цинцар-Марковић да ли да и ја уђем у његово Министарство као Мин. Просвете. Ја сам одбијао, али сам у току тога разговора, и на наваљивање П. Денића Мин. Грађевина, ставио у изглед мој улазак у Министарство. Одмах сам видео да сам погрешио, која ми је погрешка дошла отуда, што сам се бојао неуспеха у одељењу за „пропаганду“, где сам био

Господа: Христић, Ђ. Стефановић, генерал М. Павловић и Д. Поповић чекаху све једнако тамо где су остали. За то време је нарочито Дамњан наваљивао да се никако не примају. Чим Краљ наиђе они заузеше став.

„Па, јесте ли се предомислили!“ — упитаће Краљ као све, а ставши пред Христића, који одговори, као и дотле, извињавајући се. Али и Краљ се после борбе са мном, а пре тога, после изјаснења Христића и осталих, беше решио да кида са овом комбинацијом, која му беше најмилија, као што би му, према приликама, била можда и најбоља.

„Пружајући руку Николи Христићу, ради опроштајног руковања — чему се ја нисам надао тако брзо — Краљ ће кратко рећи: „Хвала вам на досадашњем одзиву.“ Христић се рукова и пођe напоље.

Краљ се рукова и са осталима, али обиђе ђенерала Милована Павловића. Најпосле се окрете мени, и без речи ми пружи руку; и ја, исто тако ћутке, тутнем му у његову руку оно „уверење“, које ми је мало пре издао у великој сали, и које сам брзо извадио из бележника, чим сам видео да се са осталима опрашта...

Да ли сам погрешио? често сам се питао. Нестало је једног необичног документа, које би сведочио о ступњу раздражења Краља Александра у дане његове женидбе; али ја га нисам могао задржати. Учинило ми се неделикатно, нелојално.

чак и бесплатно у току марта и априла 1903 год.: а и отуда, што ме је ипак спутавало осећање захвалности за изненадно наименовање у Савет и Сенат. Но ја се решим да ту погрешку исправим и откажем, чим ме позове Краљ к себи. Али прођоше неколико дана, и Краљ ме не позва, и неочекивано, противно свеколикој својој практици, Краљ изврши моје наименовање, и не зовнувши ме к себи, и не видећи ме! А ја сам чак и од куће своје склањао се да бих отегао ствар, а држао сам и да је све напуштено. Међу тим доцкан у ноћ, између 20 и 21 априла, добијем хитан позив у двор. и тамо чујем да је указ већ и штампан. Ја сам ваљда први и једини Министар за владе Краља Александра тако наименован, без виђења и саслушања код њега. Нашавши се већ тако, што оно веле у нѐбраном грожђу, ја удесим своје понашање у Мин. Просвете: да се одупрем свима захтевима гоњења учитеља и професора, коме су имали бити, на захтев Краљев, жртва и Жујовић, Давидовић и толики други радикали (због својих прогласа у „Одјеку“). На тај сам начин желео или створити узрок за скорије одступање, или, док сам ту, да из Министарства Просвете избацим тактику вечитог гоњења, за рачун политике, а на штету просвете. То је била једина моја освета за учињену ми подвалу и једина истина о том Министровању од цигло 40 дана.

Таман и ја обртох за осталима, док Краљ, седев за свој сто, поче, обрнув се Миловану Павловићу: „А сад ћемо да наставимо с вама, господине ђенерале, па ћемо да видимо смете ли као мој официр и даље...“ Ја одох и не чух даље. Но Павловић се није ипак примио, и бачен је у пенсију.[1]

Као са неког избављења полетим на дворска врата и стигнем осталу господу. Кад смо дошли до раскрснице код „дивизије“, ја са г. г. Христићем и Ђ. Стефановићем, обрнем пут „Батал-џамије“ куда је Христић хтео кући (у Косовској улици). Кажем им за последњу тражбу Краљеву да привидно пристанем да би он могао њима рећи и ставити их на пробу. Н. Христић на то ће рећи: „И да сте ви то казали, ми овамо ипак не би пристали.“ И старац се није шалио.

Они оду даље, а ја обрнем малом „Дворском улицом“ (позади дворских коњушнице) и изиђем на „Теразије“ и пођем кући, провлачећи се спрам двора поред зида садашњег Руског Посланства, јер тротоар беше закрчен светом, који беше поврвео Двору. Догађај се рашчуо, Прокламација изашла, и истина ћутке, свет је показивао сасвим природно интересовање у овом необичном догађају.

Паде ми на ум да сам у Министарству Привреде заборавио штап. С тога од „Лондона“ скренем у Министарство. Изашав отуд, и рад да што пре дођем кући и одморим се — таман пређем улицу и нађем се пред кућом Петронијевића, кад ме неко вече. Окренем се, а један жандарм трчи за мном.

„Господине Министре, зове Вас господин ађутант, тражи Вас Његово Величанство!“

Шта ће сад, ако ко Бог зна!? упитах се сам у чуду, и пођох у Двор опет.

Таман ја у предсобље, кад Краљ се нађе предамном као идући из својих одаја (кабинета) преко предсобља у салу.

„Кад ми нисте, рече, хтели да учините ону љубав,

[1] Доцније сам упитао једног од Министара, зашто је ђенерал пензионисан, и чуо сам као разлог ово: На наваљивање Краљево да се прими, ђенерал, који је био управник В. Академије, превари се и дода, уз своју аргументацију и то, како он има у Академији стан, огрев и осветљење, па му је таман, те не мора бити Министар. Је ли то? викне Краљ, коме је и онако мало требало: онда ти то бар могу одузети. И ђенерал Павловић био је у пенсији, и ако је био познат као добар управник и у опште добар војни домаћин (он је подигао зграду за Мин. Војно и др.).

молим вас, господине Живане (Краљ ме никада није звао по презимену) да ми учините једну другу доброту." „Радо, Величанство, ако ми је у могућности," одговорим ја, кад спазих да ме само не тражи опет за Министра. „Како стојите ви са Настасом Антоновићем и Душаном Спасићем, хоћу сад једну комбинацију онако, са млађим људма, па да им коју у том смислу проговорите..." „Познајем се са обојицом, и ако истина са Настасом не тако, као са Спасићем, који је Начелник у Министарству Привреде. Па, довршићу са једном паузом: покушаћу. Молим, где су они?" „Ето ту!" и Краљ пружи руки на врата „билијарске собе", а сам ишчезе у сали.

Уђем у „билијарску собу" и — надајући се да ћу ту видети и Драгишу Мијушковића, кога не видех, по јутрашњој жељи Краљевој — доиста нађем: Антоновића и Спасића, а уз њих и маршала двора Љуб. Лешјанина. Мијушковића не беше ту, он се спасао раније, и брже боље отишао у Соко Бању, од ког је пута био позивом задржат. Седнем, уморан, на једну столицу до писаћег стола, и не спомињући да ми је Краљ што говорио, почнем около, да би она двојица — ако су ту ради какве комбинације — требали да се приме. „Ти си, Душане, млад човек, па пробај; а ви сте (Антоновићу) већ огледали разне тешкоће, па можете се прихватити овог „терета". Маршал је ћутао, па нас после и остави. Душан Спасић је на све ово мало говорио, а више ходао тамо амо, брижан или бар нешто више но обично замишљен. Настас Антоновић, који тада беше инспектор у Министарству Унутрашњих Дела, јаче од Спасића рефлектоваше на ове напомене, и јаким гласом и као у неком раздражењу одговораше: „Да се примим, добро; али с ким? Ја хоћу да види пред собом јаче људе, једног Новаковића (Стојана), једног Авакумовића..."

Ја бејах за невољу испунио што ме је Краљ молио. За остало је њихова ствар, моје и онако није било да салетам људе да приме оно, од чега сам се ја тако отимао и отео. Нек ради сваки по свом нахођењу.

У то се отворише врата и један официр објави: да Његово Величанство не може примати господу сад до подне, али да изволе доћи опет у 3 часа по подне. Краљ

је хитао својој вереници, коју је походио колико је год пута уграбио слободна времена за све време ове дуге и велике кризе. Но Краљ је у ово време имао да јој представи и оне часнике Скупштине и посланике (С. Несторовића и остале) које је синоћ око 6 сати, као што знамо, примио и женидбу им саопштио. И ми сви одосмо; а кад бесмо на излазу, Антоновић окрете на капију у двориште Министарства Унутрашњих Дела. При растанку ја сам му још ово рекао: „Ако вас Краљ упита, јесам ли говорио са вама и Спасићем, будите добри те кажите шта сте чули. Ја нећу долазити више, данас у 3 сата". „Како то да нећете, рећиће Настас, као у чуду, кад вас Краљ зове?!" „Не, не, да се разумемо : ја нисам кандидат, ако то мислите. Моје је било и прошло. Краљ је желео да ја с вама проговорим о томе, и ја сам то учинио. Збогом!"

То је било последње што сам имао прилике да кажем у овом послу, почев од 10 часова јуче па до сад, пред подне 9 јула. Дошав кући, сва ми је жеља и потреба била, да се одморим од тешких напора и страшних сцена, које сам проживео и преко главе претурио, с малим прекидом кроз пуна двадесет и четири сата, па и нешто више, све у непрекидној узрујаности, а за тридесет и шест сати бдења и никаква одмора.

Од тада сам био само гледалац догађаја. Мене више није нико узнемиравао. Али, и за време овога мојега крхања и после, до образовање Владе, било је још много што шта, што сам видео или чуо, да је вредно и то сачувати.

Пропашћу комбинације за образовање кабинета Николе Христића, Краљ је се на један пут нашао пред једном празнином, коју није никако подносио његов и онако усамљен и критичан положај. Отуда и толико његово наваљивање да се ова комбинација одржи, ма да има гласова, који тврде да је њу, у погледу намењеног председника, заљуљао Председник Скупштине, С. Несторовић, који је мислио и пред Краљем се, кажу изјаснио: да је незгодно да он врши женидбу под Председником Министарства, под киме је погинуо кнез Михаило 1868 под ким је била и абдикација (1889), ма да ово последње

није до краја стајало: Христић се у очи абдикације био уклонио. Могуће је, да је газда Сима имао ове предрасуде; али ја не верујем да их је много рачунао Краљ Александар, а пре, можда, Драга Машин, ако је т.ј. за њих чула.

Краљ је се отискао на колебљиве таласе нових комбинација. Пошто је хтео прво Министарство „од ауторитета“ он је, кад је ова комбинација пропала, хтео Владу од људи партијско-политичких, и отуда обраћање Авакумовићу, Бошковићу и др. И ја сам имао прилике да чујем да су Авакумовићу (као после и мени) неки либерали замерали, што није „прихватио ситуацију“, „кад је већ неко морао доћи“. Збиља, свак, ко је оценио тежак положај Краљев, може претпоставити и меру његове благодарности вођи Либералне странке, да је се примио Владе, коме је, како се вели, остављао потпуно одрешене руке за сваки рад и реформу и извршење програма своје странке. Али по коју цену и докле?!

Пада у очи, да се, као што знамо, већ 9 јула пре подне, јавља кандидација двојице — Антоновића и Спасића — који су доиста после три дана ушли у нову Владу. Од значаја је даље и то, да сам ја још 10 јула, излазећи, са Д. Спасићем као начелником, из Министарства, чуо од Аустро-Угарског посланика барона Хајдлера, да је кандидат за Председника Министарства „Ein gewisser Herr Alexa Jowanowić“. То ме је изненадило, пошто дотле о тој кандидацији нити сам био што чуо, нити у новинама читао. Од куд је барон Хајдлер могао о томе чути незнам такође; а с тим господином нисам никада до тога дана говорио. Без сумње велика оправдана радозналост учинила је да приђе Министру Привреде у оставци (при чему се Д. Спасић са пуно такта беше удалио). И сам Спасић није ми у току 9 и 10 јуна ништа могао рећи ни о себи, ни о каквој свршеној комбинацији, нити сам га је питао шта је било 9 јула по подне, кад су он и Антоновић имали понова ићи у Двор.

Што се политичких партија тиче, и њиховога држања у ове важне дане, казали смо већ о Авакумовићу и др. Можемо још додати да је и Рибарац, по позиву дошао из Мехадије, и био у Београду 12 јула, али је

тад већ било готово Министарство Алексе Јовановића Gros либералне странке био је, у осталом, већ у Народној Скупштини, још од избора у мају 1898 јер је ова странка од неких 240 посланика имала својих преко 150 чланова, све првих људи у народу. — Напредњаци нису парадирали истицањем странке, као организације, али су у бити имајуће министарство дали свој контигенат, и може се рећи да је најмлађи од њих, по том, управо дрмао ситуацијом, као што напредњаци у опште нису одбацивали, ни индувидуелно, што год би се коме понудило. — Радикална Странка, чији су толики прваци били у затвору, била је пасивна, али је од ове женидбе очекивала свој поновни политички васкрс, који је и дошао.

Пуна три дана даље (9, 10 и 11 јула) и три ноћи трајала је ова беспримерна криза, у којој је земља била као обезглављена, да се ваљало прибојавати свачега. „Ал се Срби дићи не смедоше!“ како вели она лепа народна песма. И министри кабинета Др. Владанова за које не стоји потпуно тврђење Краљево да су „побегли“ и „напустили дужност“ — делили су ту бојазан, и с тога су се једног дана, ако се сећам по жељи Атанацковића, скупили били, и ако не сви, у винограду код Генчића, али је све прошло у причању о свежим доживљајима свакога од присутних. Сваки је имао, више или мање, нетраженог удела у овом роману“.

Толико из бележака Жив. Живановића.

А сада да наставим из Вукашиновог дневника:

„9 јула 1900.

Рано дођох у канцеларију да предам дужност г. Н. Христићу, за кога сам знао да у 8 тачно долази. Али он не дође ни до 10.

Место њега дође ми бугарски дипломатски агенат да ми говори о бугарској-српској мешовитој комисији на граници. Рекох му да ја нисам више Министар и да сада баш чекам новога Председника да му предам дужност.

— А зар Ви не знате да је г. Никола Христић вратио Краљу поверену му мисију и да неће да образује владу? —

На моју срамоту признадох да о томе нисам извештен. Бугарин оде, а Ђока Стефановић кога угледах с

прозора и зовнух, потврди ми да је Христић јутрос вратио мисију.

Хтедох одмах у Двор. Јавише ми да је Краљ код Драге. Наредих да ми се јави чим се врати. То ми јавише у 11 пре подне. Одмах одох у Двор.

Краљ стао да грди Чича Николу и Милована Павловића што су се повели за женама „Госпођа Јула и Каја нису допустиле својим мужевима да одрже реч коју су ми задали“ За тим ме је отпустио с позивом да дођем на ручак. Одох у Министарство те јавих друговима шта се десило. Али како Краљ не беше опозвао опроштајну аудијенцију за 5 сати, то је ни ја нисам опозвао. За ручком не сазнадох ништа о ситуацији. Краљ се још надао да ће као и до сада лако наћи нове Министре. Замолих га да уважи оставку Краља Милана. Најпре није хтео, али кад му је и Цинцар-Марковић то саветовао, он потписа указ о томе. Ја одох те отправих моју последњу депешу Краљу Милану, па онда хтедох с друговима да идем на опроштајну аудијенцију, али нам Краљ писмом дежурног ађутанта јави да не долазимо данас. Јавиће нам кад ће нас примити. Ми се разиђосмо с уверењем да смо готови.

Али није било тако.

У 7 сати дођоше у виноград дворска кола по мене.

— Шта ћу сада? — питао ме је Краљ који беше са Цинцар-Марковићем. —

— Онај погани старац покварио ми је целу ситуацију. —

— Није он — рекох — Требало је синоћ потписати указ о новој Влади. Сада ћете је врло тешко саставити. —

— Зашто? —

— Зато што ће сваки избегавати да састави Владу када чује да то није смео да учини ни Чича Никола. —

— Имате право, ја сам погрешио. —

После ручка разговор о кандидатима за новог Министра Председника Цинцар-Марковић предложи Јов. Авакумовића. Краљ то одби па се окрете мени.

— А што да тражимо другога кад сто Вукашина. Он је човек познат и у земљи и на страни. Ви се морате примити да саставите нову Владу. Је ли да хоћете? —

— Хоћу Величанство под два услова: Прво да се оканете Ваше намере да се ожените Драгом а друго да дође Др. Владан да са њим одступимо па после да се разговарамо о мом примању мисије да саставим нову Владу. —

Краљ плану на мене али ја му рекох, како је могао тако што и помислити да ћу се ја примити да саставим Владу, кад је видео синоћ да нисам хтео да будем ни ресорни Министар.

Краљ изађе из собе, а ја и Цинцар-Марковић договорисмо се да се заједнички бранимо, било да опет навали на мене, било на њега да састави Владу.

Тако је и било. Кад је видео да самном не може ништа учинити, навалио је на Цинцар-Марковића. Овај се очајно бранио и ја му прискочих у помоћ доказујући Краљу да му сада више но икад треба поуздан Командант војске какав је ђенерал.

— Па кога ћу за Бога? —

У очајању предложих Алексу С. Јовановића Председника Апелационог Суда.

— Ви хоћете да се извучете па ми зато предлажете тога.....

Признадох да је тако, али му и ја и ђенерал рекосмо да се никакав бољи човек неће примити да сада састaвља Владу.

Краљ нас замоли да ипак још размислимо, па оде.

После $^{1}|_{4}$ сахата договарања с ђенералом ја седох па написах овакву листу: Алекса С. Јовановић Председник и Правде; Милош Васић Војни; Настас Андоновић Унутрашњих Дела; Душан Спасић Привреде; Драгутин Величковић Финансија.

У то дође Краљ.

Кад му показасмо листу он је баци на патос и рече да са њим терамо шегу.

Цинар-Марковић се онда врати на Авакумовића.

— Ама мрзим тога човека — рече Краљ — Антипатичан ми је. Најзад, ако би њега звао, онда Ви ђенерале морате бити Министар Војни. —

Цинцар-Марковић пристаде али захтеваше да и остали чланови кабинета буду виђени људи.

Сад су они разговарали, које би људе ваљало узети.

Ја задремах од умора.

Краљ ме пробуди и запита, шта ја мислим?

— Ништа. Неспособан сам да мислим. Сувише сам уморан. —

Сада Краљ опет окупи мене, да ја саставим Владу.

— Не могу да Вам ја помажем да се упропастите. Волем ићи у казамате него да Вам за то саставим Владу. —

— И отићи ћете у апс, ако се даље успротивите да ми учините по молби! —

Чувши те Краљеве речи ја устадох, и рекавши „Ја идем право у хапс, волим тамо одмарати се него даље издржавати ову тортуру“ јурнух на врата, нађох и навукох горњу хаљину, па у авлију. Краљ трчи за мном и виче ме по имену. Ја стадох. Он ме ухвати под руку и мољаше ме да се вратим. Вратисмо се. У соби и ја и ђенерал навалисмо на њега да легне спавати, јер беше већ 2 сата после пола ноћи. Али он хоће по што по то да има до зоре нову Владу.

— Да ли би се Стева Д. Поповић примио да састави Владу? Стева је род с Драгом, можда би он пристао? —

— Можете покушати. —

— Аја. Он неће хтети. Његова ћерка Мица мрзи Драгу, а Стева подлеже Мициному упливу, па неће хтети. —

— Ипак покушајте — рекосмо нас двојица.

И тако нас Краљ пусти у 2½ по поноћи са заповешћу да му дођемо сутра у 9 сати изјутра. — —

Данас се већ било чуло по вароши, да је Влада дала оставку због Драге. Рано изјутра долазили су ми пријатељи да чују шта је у ствари. Ретко сам кога примио, а онима које сам примио (као Стеви Ивковићу) рекао сам да сваки ради по својој памети, само да не изазивљу неред. Другове целог дана нисам видео, јер ме Краљ није никако пуштао од себе.

Од Кукића и Попадића добио сам писмену молбу, да не одступам него да останем.

У ађутантској соби Двора видео сам Настаса Антоновића, Душана Спасића и Петра Стејића. Са њима је Краљ водио преговоре да уђу у ма какав кабинет.

Ја сам саветовао свима кандидатима да се приме, само да се ситуација рашчисти — без нас. У вече је зват Ђока Стефановић да он „састави Владу“. Краљ се био договорио с ађутантом Васићем да Ђоку — опију, па да га у пијанству наведу да учини, што трезан није хтео. Али Ђока се добро држао — није хтео да пије...

Живан ми је причао, да је Краљ *клечао* пред њим молећи га, да он узме председништво.

Ђенералу Анти Богићевићу, кога такође Краљ беше окупио да састави Владу, ја сам помогао да се спасе те беде.

10-ог јула 1900.

У 9 сати био сам у Двору.

Краљ беше код Драге и вратио се у 11 часова. Угледавши у авлији дворској ђенерале Милована Павловића и Лазу Лазаревића, Краљ гракну на њих тако да се надалеко чуло:

— Зар сте ви генерали? Кукавице сте ви. Доле сабљу, доле кокарду! —

Истрчим из ађутантске собе и стадох молити Краља, да уђе унутра, јер је срамота да тако грди ђенерале пред целом дворском стражом.

— Шта срамота? — обрецну се Краљ на мене — каква срамота? Зар за овакве људе?! —

Ја готово силом увукох Краља у собу.

— Стева није хтео да се прими — говораше Краљ сасвим промењеним гласом. — Она његова Мица није му дала да се прими. Ја сам га звао код Драге, и када сам му рекао, зашто сам га звао, он се грохотом насмеја, па само рече „Та Ви се шалите да хоћете да се ожените Драгом! Каква Драга Бог с вама!“ Помислите, он ми је то рекао у очи, пред Драгом, у њеној соби. Нитков један! —

Ја покушах да га утишам, па кад се мало смирио, рекох му да узме кога хоће за Министра, само мене да пусти, јер ми је зло, ја морам у постељу. И одиста било ми је тешко. После три дана и три ноћи проведених у овој узбуђености, и пошто сам попушио по 200 цигарета дневно, осећао сам, како ми срце на махове престаје куцати.

Краљ зовну Милоша Васића и нареди му да зовне Генчића, Живана и Ђоку. Васић му пријави Душана Спасића, Настаса Антоновића и још некога, чије име не чух. Краљ нареди да ова тројица остану на ручку.

Ја одох у Министарство Финансија да „очистим чекмеџе.“ У том послу падох у несвест. Анта Боди ме је полумртва одвео до кола, која ме одвезоше у виноград. Легох у постељу. Моји зовнуше лекаре Суботића, Вучетића и још једнога, коме нисам знао име. Лекари стигоше у $1^1|_2$ по подне. Наредише да ми се меће лед на главу и на срце, и апсолутно мировање у постељи. Чим одоше лекари замолих ћерку да ми телефоном зовне Генчића, Андру и Атанацковића па заспах. Другови дођоше око $3^1|_2$ с. по подне. Генчић ми је причао, да га је Краљ звао и лепо с њиме разговарао, али да је он одбио све, што му је Краљ нудио. И ја сам друговима испричао шта је било од како их нисам видео. Андра ми рече, како је био код Митрополита и како је овај дао реч, да ће одвраћати Краља од женидбе са Драгом.

Тек што одоше другови, дворски жандар донесе ми писмо ађутанта п.пуковника Вељковића да по заповести Краљевој одмах дођем у Двор. Одговорих да не могу, јер су ми лекари забранили да устајем из постеље. Одмах за тим заспах и спавао сам пуних $12^1|_2$ сати.

11-ог јула 1900

Чим сам се пробудио, упитах Генчића на телефону, да ли је образована Влада? Његов одговор беше „још није“. Обукох се и одох Генчићу, куда позвах и Андру и Атанацковића. Они ми испричаше, како је и Авакумовић одбио понуду да састави Владу. Ситуација постајаше озбиљна не само за Краља него и за целу земљу. Шта да се ради? Неко од њих предложи да зовемо Краља Милана. Ја одговорих да нећу. Да је Краљ Милан хтео да уради оно, што му је дужност, дошао би сâм. Овако да се његовом сину што догоди, он би нас петорицу везане истерао на Врачар и с коња би довикнуо народу, да смо му убили сина. И нас би гомила затрпала камењем. Друга једна мисао врзла ми се по глави, али да не бих увлачио све другове у једну колосалну одговорност, реших се да ту мисао саопштим само ономе од

њих, без кога се она не би могла извршити. За то при растанку позвах ђенерала Јоцу да пође за мном.

Кад смо се одвојили, ја рекох Јоци:

— Неће нам ништа друго остати, него *да протерамо Краља и његову Драгу*. Хоћеш ли ти, и ако хоћеш, можеш ли ти да ухапсиш Миту Цинцар-Марковића и да узмеш команду целе војске у твоје руке, и ако можеш, хоћеш ли да ми се с војском ставиш на расположење, па да још данас протерамо и Краља и његову Драгу? —

Одговор ђенерала Јоце Атанацковића био је судбоносан не само за све нас, него и за целу Србију.

— Могу — рече Атанацковић. — *Могу, али нећу. Нећу да деморалишем војску, нећу да јв навикавам да гази на пут револуције!* [1] —

— Кад је тако — рекох му ја — онда имам само још једно да те молим. Молим те не казуј ово, што сам ти рекао, само дотле, док ја пређем преко Саве. —

— Дајем ти поштену реч — одговори Јоца — да нећу никада и никоме поменути ниједну реч од овога што си ми сада казао![2] —

Прође 11-ти јули 1900. Сем једног Атанацковића нико од нас није ишао на дужност. Ми смо тако и рекли у нашој оставци, т. ј. да ми напуштамо дужност, Краљ је у свом решењу примио нашу оставку онакву, каква је била.

У вече дође к мени један официр и рече ми, да је дивизијар Ђукнић за ноћас позвао све официре по командама да их саслуша, шта они мисле о Краљевој намери да се ожени Драгом. Та вест ули ми бар неку наду, да ће можда официрски кор једнодушно[3] одупрети се Краљевом срљању у несрећу.

---

[1] Ово беше са војничког гледишта апсолутно тачно. Јаук за српску војску, што је Атанацковић после три године променио ово своје гледиште, те је услед тога пропало и оно што беше једино поуздано у Србији, њена војска...

[2] И одржао је своју реч. Када су се четири године доцније састали у Бечу Др. Владан, Вукашин и ђенерал Ј. Атанацковић и када су се разговарали о катастрофи Обреновића, Вукашин рече: „Камо лепе среће да смо ми још 1900 протерали Краља Александра!“ и исприча овај разговор између њих двојице 11-ог јула 1900.

Ђенерал Атанацковић потврдио је преда мном да је одиста тако било.

Др. ВЛАДАН

[3] Официри су *гласали* о постављеном им питању и готово сви гласаше *против*.

Када се смркло, седео сам у мом винограду и очекивао сам, хоће ли бити у вароши „бакљада“, која се, по наредби из Двора, спремала још за синоћ. Пошто прође 10 сах. а бакљаде и вечерас не беше, био сам на чисто да Краљ још није саставио нову Владу.

[1] — — —

[1] Да се мало зауставимо на Вукашиновој белешци од 11 јула, где вели да је у оставци, коју је Краљ примио, изрично стајало, да Министри морају да напусте дужност. Ево како је после 17 дана свадбени кабинет Драгин у своме „Дневном Листу“ тај факат експлоатисао противу бивше Владе:

„Оно што се шапатом говорило, а чему је слабо ко веровао — то се сада потврђује с најнадлежнијега места. Пријатељи Владанови причаху, по паду његова кабинета: да су Министри дали оставке и напустили дужност, да је Држава остала без Владе, Владалац без одговорних Министара. Ову луду хвалу саопштаваху као доказ сталности и чврсте воље Владана и другова да омету женидбу Краљеву. Слабо је ко томе веровао, јер се свикло већ да се не верује свему ономе, што Владини пријатељи протурају. Нико баш није могао веровати: да су Министри, и не сачекавши да им се оставка уважи и да послове државне прихвате други људи, напустили дужност. Нико није веровао, да у Србији има таквих људи, који из каприса гурају државни брод на матицу, пошто су га оставили без крманоша. Није се веровало да има државника, који жртвују државу својим прохтевима. Нико није могао веровати, да у Србији има државних службеника, који ће оставити државну службу, кад им се прохте. Зар је ко живи смео помислити, да има и таквих Круниних саветника, који ће, кад им прасне ћеф, оставити престо без потребне потпоре у пословима државним, оставити Владаоца сама, изложити државу највећој опасности, напуштајући места, која се не могу остављати свагда, а никад без замене?!

У шта смо веома сумњали — то се обистинило. Што нигде у свету не бива, то је било у Србији. Оно што никад ни једној Влади није ни на ум пало да учини, учинила је Влада, која је скоро три године уживала пуно поверење Краљево, којој је створена била могућност да земљом управља како хоће. Дато јој је било све што је тражила. Нико јој није смео ничему приговорити. У такав повољан положај никада у Србији није била стављена ни једна Влада. И баш та и таква Влада показује се своме Владаоцу најнезахвалнија. Министри, чланови кабинета Д-ра Владана, заборављају дужности своје према Отаџбини, не обзиру се на своју заклетву, губе сваки обзир према Краљу, кад им је Краљ, у једном послу свом, дао на знање да не може примити њихов савет. То је, веле они и њихови пријатељи, био повод оставци њиховој. Напуштајући државне послове мислили су, ваљда, да ће на тај начин изнудити пристанак на оно, што су они срачунали, да је по Краља добро, по државу корисно.

До оваквога закључка могли су доћи само људи, који су, понесени великим поверењем Краљевим, помислили да се све мора кретати по њиховим жељама, па да се чак ни Владалац не може одвајати у мишљењу од њих. Само су људи из кабинета Д-ра Владана могли доћи на ту инфамну мисао: да Владаоца ограничавају у Његовим правима, да Краљу стављају сметње у пословима, који се њима, по чему год, не свиђају. Милост и благовољење Владалачко обасипало је ове људе, који се сад тако одужише своме Краљу.

Као што војник на стражи не сме ни под каквим изговором напустити своје место, тако и Министар не може и не сме ни под каквим изговором напустити своје место, не може и не сме оставити дужност, која му је поверена, док редовним путем не буде разрешен, док не дође други да прими дужност. На то их веже заклетва њихова, то им налаже дужност према Отаџбини, то захтева од њих верност Краљу. Чланови кабинета Д-р Владана све су то заборавили, погазили и своју заклетву. Тим су учинили кривицу, која

У 7 сах. јутра долазио ми је Авакумовић. Испричао ми је, како је Краљ и њега нудио да састави Владу, али да се није хтео примити, па ми онда рече, *како је Краљ Милан* послао к њему једног свог човека са поруком *да ће доћи, ако га позову 50 највиђенијих људи*, и он (Јоца) је, вели, дошао да ме пита, хоћу ли и ја да потпишем тај позив?

Ја му рекох да *нећу* да потпишем, и казао сам му зашто нећу.

Тада Јоца Авакумовић рече, да се и он са мном слаже и *да те „битанге" Милана и Александра треба презрети* и клонити их се.

12-ог јула 1900.

У 7 сах. изјутра Генчић јавља на телефону, да је Влада ноћас образована. Саставио је Алекса С. Јовановић. За Министра Финансија узет је Мика Поповић. Лаза Поповић је Министар Унутрашњих Дела, Паја Маринковић Министар Просвете, Милош Васић Министар Војни, Настас Антоновић Министар Правде, Душан Спасић Привреде а Паја Денић Грађевина.

У 8½ сах. предао сам дужност новом Председнику а за тим Мики дужност Министра Финансија.

Бејах срећан, што се најзад и овако свршило.

У 11 сати примио је Краљ официрски кор, али сада, када је имао Владу, није хтео да чује мишљење својих

се оштро казни, која се мора казнити и зарад безбедности интереса Краљевих и државних и ради угледа осталима.

Што је још чудније, што свакога паметна човека до крајности изненађује, то је службено саопштење: да су поједини Министри Владанове Владе покушавали непосредно, да и друге наведу на непослушност према Краљу!

Само милостиво срце Његовог Величанства Краља Александра I могло је прећи преко овога беспримерног корака чланова пређашње Владе; само у овом случају, кад се цео српски народ весели, кад је Краљ његов срећан узевши за жену ону, која му срцу годи, само у том случају могли су се извући испод казне ти људи, који се тако огрешише о верност према Краљу. Пензионовање двојице и отпуштање из службе једнога од пређашњих Министара није никаква казна за учињене кривице. Такву су казну они примењивали често над државним службеницима, који се никад нису огрешили ни о своју заклетву, нити су напуштали дужност, а најмање да су се могли показати незахвални и безобзирни према Краљу.

У овом последњем чину пређашње Владе јасно се огледа, какво је стање било у Србији до 12 овог месеца; из њега се види, каква је памет и колика искреност била у људи, који су до тога дана стајали на челу државних послова. У својој охолости нису знали границе својим правима, нити су могли схватити озбиљност својих дужности".

официра. Прочитао им је војничку заклетву, па им је окренуо леђа.

Ја не одох више у Двор. Али написах молбу за опроштајну аудијенцију целог кабинета.

После подне отишао је Краљ у Топчидер, где је била маса света, па и мој момак. Овај ми је после причао, да је Краљ у Топчидеру пред оном гомилом говорио противу нас, одступелих Министара, говорио јавно не може бити црње. Грдио нас је и представљао је лажно и наше и његово држање.

Одох у варош. Свет ме поздравља више него обично Пријатељи ми честитају на држању.

Иначе у вароши све тако *као да није ништа ни било...*

13 јула 1900

Долазио ми *Мансуров* да ме пита, зашто смо одступили?

Ја му казах.

Мансуров ме онда упита, како мислим да би требало *он* да се влада у овој прилици?

Рекох му да се с тим питањем обрати у Петрбург...

Долазио ми је и барон Хајдлер. Нисам га примио." —

* * *

Оволико из бележака Вукашина Петровића о овим судбоносним данима.

А сада да се вратимо у Луцерн. Када сам испратио своју последњу депешу Краљу Милану, отишао сам у Париз, одакле сам му одмах послао своју адресу, а затим и једно писмо, од кога нема копије у овим хартијама.[1] По сећању цитирам један пасаж из тога писма:

„Оно што је Краљ Александар урадио с нама, својим најбољим и највернијим пријатељима — нека му је Богом просто. Али што је урадио Србији и свом рођеном Оцу, то му ни Бог неће опростити."

На ово писмо одговорио је Краљ Милан после десет дана, и то ћемо писмо овде изнети када по хронологији дође на њега ред.

[1] Оно је после смрти Краља Милана с осталим његовим хартијама ђенерал Лаза Петровић однео Краљу Александру. Овај није никоме показивао то писмо, као што је радио са писмима Вукашиновим, која је том приликом дочепао и којима је Вукашину претио.

У Паризу сам првих дана био опсађен новинарима, који су хтели да ме интервјувишу. Нисам хтео никога да примим. Најбезобразнији међу њима ушао је силом у собу, у којој се баш умивах и упитао ме, шта мислим о Краљевој женидби.

— Не мислим ништа — рекох му. — Као што видите, ја се умивам а после треба да се обучем pour dîner en ville. За то вас молим да ме оставите на миру. —

Новинар оде, али сутра дан је ипак штампао свој *разговор* са бившим Српским Министром Председником, у коме је овај грдио свога Краља.

Истога дана донела је Agence Havas моје писмо, у коме изјављујем, да је цео тај разговор измишљен, да ја нисам говорио ниједне речи ни са једним новинарем.

Како измишљени интервју тако и овај свој деманти у листу Хавасове Агенције послао сам у Београд Вукашину да их покаже Краљу.

То ништа није сметало полузвачничном „Дневном Листу“ да донесе овакав чланчић:

„Др. Владан — клеветник. Читаоцима нашега листа познат је довољно узрок паду прошле владавине. Кабинет је пао, да поновимо, што су неки чланови његови покушали, да осујете намеру Њ. В. Краља у намишљеном акту женидбе. Понашање тих чланова ми смо обележили у колико нам је било могућно, а овим нам је намера, да жигошемо једну жалосну појаву — на име, понашање безобзирно шефа бивше владе, др. Владана Ђорђевића.

Као и од осталих познатијих људи из Србије, потражио је сарадник једног париског листа и од др. Владана, да му каже, шта он мисли о догађајима у Србији, као и о последњем акту женидбе Краљеве. Др. Владан је и овом приликом испољио свој карактер каквога цео свет већ познаје. Вређао је по том листу Њ. В. Краља на све могуће начине, па и путем јавне речи.

Као Министар Председник, Др. Владан је кињио, мучио, злостављао на све могуће начине сваког па и најневинијег опозиционара. Суд је употребио као средство за гоњење својих политичких противника, и на послетку је, да би се што дуже одржао на Влади, клеве-

тао поједине виђене политичаре, не бирајући средстава за то. Њ. В. Краљ га је одгурнуо од Себе, са целом његовом тевабијом, и сад Др. Владан своје цинцарско негодовање испољава на глупачки начин, на начин недостојан ичије пажње — вређајући, да поновимо, сав Српски народ, Краља и Краљицу Србије!

Др. Владан је опозиција *једном најсрећнијем чину, који је Њ. В. Краљ до данас извршио*, чину, који је већ свршен, а није дозвољавао, да му се опонира у очигледном упропашћавању Србије, у запостављању њених интереса и бризи, да умости што више Аустро-Угарској. То је жалосно, и не само то, још више, *то је издајство против Отаџбине!* а издајника треба предати суду."

XXXVI

ПОСЛЕ КАТАСТРОФЕ

На челу „Српских Новина“ наштампано је крупним словима ово:

„Београд, 13. јула 1900

По налогу Његовог Императорског Величанства Цара Николе II посетио је данас у подне царско-руски Отправник Послова, г. Павле Мансуров, Његово Величанство Краља, и честитао Му је, у име свога Узвишеног Господара, верење, а одмах после тога учинио је посету и честитао Његовој светлој Заручници, Госпођи Драги.“

У европским листовима изашло је писмо, које је Краљ Милан послао своме сину преко пуковника Илије Ћирића.

То је писмо гласило:

„Драги сине,

Са најбољом вољом не могу ти дати моје одобрење за *немогућни* брак на који си се решио. Ти треба да знаш да то, што ти хоћеш да урадиш, *води Србију правце у пропаст*. Наша је династија издржала до сада многи ударац судбине, али *овај* би био тако судбоносан, да се од њега не би никада опоравила. Још имаш времена да се размислиш. Али ако је ова твоја одлука, као што кажеш, непромењљива, онда мени не остаје ништа друго него да се молим Богу само за Отаџбину. Ону Владу, која би те после оваког лакомисленог дела протерала из земље, ја бих први поздравио

Твој отац **МИЛАН**“

Да ли је ово писмо аутентично или није, не можемо тврдити, јер га нисмо видели, али да је такво писмо Краља Милана врло вероватно изводимо из следећег:

1. Кад је ово писмо наштампано прво у *пештанским* новинама, Краљ Милан је био у Бечу и није га деман-

товао. Вероватно га је он сâм преко свога пријатеља грофа Евжена Зичија послао пештанским листовима.

2. Што је Краљ Милан причао мени, чим смо се први пут састали у Бечу, да је своју оставку на Команду Српске Активне Војске мотивисао тиме да *„тако како Ваше Величанство хоће да се жени не би могао да се ожени ни један бандијски подофицир, а камо ли какав потпоручик српске војске“*.

3. Што је, као што ћемо мало даље видети Краљ Милан у своме писму од $\frac{\text{20 јула}}{\text{1 августа}}$ 1900, које је писао мени у Париз, исказао исту мисао само много драстичније.

На горњу белешку у „Српским Новинама“, да је *сам Цар Руски честитао* — госпођи Драги и Краљу Александру овакву веридбу, и која је честитка са осигураним *кумством Цара Николе II* на венчању Краља Александра са Драгом Машин, једина била у стању да сломије опозицију целога народа у Србији противу те монструозне женидбе, донео је будапештански немачки Владин лист „Pester Lloyd“ један уводни чланак, који, и ако је написан са чисто аустроугарског гледишта, ипак вреди овде поменути.

Тек после руског благослова младенцима, тек после честитке Цара Николе II Драги Машин добио је и свадбени кабинет њен толико куражи да изађе са својом првом енунцијацијом пред свет. Истога 14 јула, у истом броју „Српских Новина“, у коме је у службеном делу била белешка о званичној посети Павла Борисовића Мансурова код госпође Драге, изашао је у неслужбеном делу овакав чланчић, у коме се денунцира претходна Влада и у коме се српском народу каже: „Кнез се, *децо*, послушати мора“. Ево те дечурлијске денунцијације маторе деце у свадбеном кабинету од речи до речи:

„Давнашња жеља српскога народа, да види свога Краља у пуном уживању Своје породичне среће и да женидбом свога Владаоца добије потребна услова за сталност у својој богоданој Династији Славних Обреновића, на најбољем је путу свога остварења. Својом Прокламацијом од 8 о. м. Његово Величанство наш Узвишени Краљ и Господар објавио је Своме верном народу пре-

радосну вест, да се верио изабраницом Свога срца и да је у самом Свом народу нашао „достојну Краљицу Србије“.

„Као што се види, Краљева је Прокламација направила преокрет не само у делима, но и у појмовима. Она је прекинула са често пута врло штетним конвенционалистима, које су у стању да помету цео један живот. Господар је и овога пута учинио као Господар. Он је изабрао супругу по срцу *Своме*, а не по *срцу* и *души* ненадлежних лица, којих се ова ствар ништа не тиче.

„Али и ако је одлучност Краљевих речи у Прокламацији била таква да изазива безусловну послушност Његовој Краљевској вољи; и ако је та Прокламација створила један свршен чин, о којем више није могло бити дискусије, ипак су баш они, који су по свом положају били најпозванији да изврше ту највишу вољу, покушали били да је спрече и да пониште Прокламацију тиме, што су противно земаљском Уставу, противно изричној наредби Владаочевој и противно најосновнијим појмовима о дужности и пристојности према Владаоцу — напустили не само своје положаје, него и своју дужност. Каква таштина и уображење!

„Наравно да је то морало изазвати промену и у реду Круниних саветника, јер се сад, као на пробном камену, утврдило и доказало: ко је за Краља!

„Сад за Србију наступа живот после Прокламације. За извршење Краљевога програма, који остаје исти, и за извођење воље и плана Краљевог, Господар је изабрао Владу, која ће одговарати новим потребама земље и која је самим својим постанком већ доказала, да је у земљи један Господар, и да се Његова воља извршити има, јер није противна ни интересима Престола ни земље, а ни Уставу.

„Кнез се, децо, послушати мора!“

„Околност пак, што нову Владу састављају људи, који први пут улазе у Министарство, јасно доказује: да Краљ, црпећи Своју снагу из народа, жели да употреби људе, који ће државни задатак остваривати без политичких предрасуда и на најширој основи. У исто време она је доказ и за то, да ће од сад провејавати нов дух кроз послове у Држави: дух слободоумља и неискључи-

вости, без и најмање примесе партијских страсти и без осветољубља. Краљ је миран и спокојан и Његова ће земља бити мирна и спокојна. То је девиза нове Краљеве Владе, која прима на себе дужност строгог и тачног вршења Господаревог програма, за чије се тачно вршење налази довољног јемства у самом саставу Владе, којој је на челу човек, познат у народу као савесни вршилац закона и најоданији пријатељ Престола, са друговима, који су тако исто вршили озбиљне послове у државној администрацији и увек се одликовали поштењем, савесношћу и најдубљом преданошћу Престолу.“

У белешкама Вукашина Петровића налазимо, под под 15-им јулом 1900, поводом ове Владине изјаве записано ово:

„Дакле признаје се, да је промена Владе *природно потекла* услед прокламације Краљеве од 8 јула. То се мора забележити, јер, познавајући Господара, сумњам да ли он неће једнога дана измислити сасвим нешто друго и подметнути нам као узрок одступању наше Владе.

„Даље важно је у овом чланку, што се посета Мансуровљева сматра као довољан доказ, да женидба Краљева са Драгом „„не повлачи за собом ни најмање последице ни по углед нашег владалачког дома, ни по међународни положај српске државе *што се последњих дана упорно наводило.*““

„Ово је понајвише упућено на моју адресу. Ја сам био онај, који сам непрестано тврдио, да ће Краља због овакве женидбе бојкотирати сви европски дворови, т.ј. да га нико с Драгом као Краљицом неће примити. Дај Боже да се ја преварим. Желео бих од срца да не погодим. Ја сам чешће Краљу казао, да ће ми често под њим бити зло, али се бојим да ми без њега никад неће бити добро. За то му и сада не могу да желим ништа рђаво. Али, Бога ми, добро бити неће.“ — —

У „Српским Новинама“ од истога 15 јула (бр. 156) штампани су укази којима се. 1. „Тотлебен из Кусатка“ Магдаленић производи за правог ђенерала и поставља за команданта дунавске дивизије... 2. Онај што лепо имитира људе, како у сну хрчу као да стружу даске док не наиђу на какав чвор у дасци, онај што несрављиво устима прави нај-

лепши ватромет, М. Николајевић поставља се за дворског маршала, а Љуба Лешјанин одлази за војног изасланика у Цариград... Ађутант Дамњан Поповић уклоњен је из Двора и послат у Ћуприју, а за ађутанте у Двору постављени су *Мих. Кумријић*, Мих. Јанковић и *Мих. Наумовић*. На место Ристе Бадемлијћа дошао је за управника Београда Божа Маршићанин. Генерал Милован Павловић — у пенсију, „јака̂ко“.

Кад сам у Паризу прочитао ове указе, ја сам једноме Београђанину, који беше дошао на светску изложбу, казао:

— За Магдаленића се не чудим. Он, када авансује, па треба да се јави својим претпостављеним властима, прво се под шарфама јавља — *у руском* посланству у Београду. Он је више Рус но Србин, њему је сада време. Али он је врбов клин, и ако види да ће доћи до густога, Краљ ће се кајати, што му је поверио баш дунавску дивизију. Што је син дугачкога Јовице постао дворски маршал, такође ми није чудо. Сваки Двор треба да има једног човека, који ће својим шалама растеривати тешке бриге. Колико Краљ Александар њега цени доказује факт, да му је са сваког свог путовања по Европи донео на поклон по једног малог магарца од papier maché, док му најзад није поклонио једног живог магарца, који је „сачисљен“ на храну у Краљевим шталама. Ја сам једанпут био присутан у палилулској Краљевој штали, када је Краљ наредио да му доведу „Јевту“.

Дамњана не познајем ближе и не знам, како се владао у овој кризи, али ако га је Краљ без узрока отерао, то ће му се као и свака неправда платити с интересом. Са Мишом Кумријом провео сам 8 година у ађутантској соби. Њега је Краљ Милан мазио као ретко кога, и мора бити да је он сада дао Краљу доказа, да је готов први бацити се каменом на свог добротвора, када га *сада* узима за ађутанта. Није ми чудо ни за Ристу Бадемлијћа. Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan — приликом атентата ивањданског — der Mohr kann gehen. Да ли је Маршићанин дорастао за управника Београда, то ћемо тек видети. Што је генерал Милован отишао у

пенсију, и то је у свом реду. Али да је сада *Наумовић* постао ађутант, то просто не разумем. Кад год сам ја за љубав његове таште, ћерке мога добротвора Димитрија Матића, а жене мога пријатеља Ђурића, молио као Председник Владе за тог истог Наумовића, увек ми је Краљ одговарао, да је тај официр велики Карађорђевићевац! Сад наједанпут није, јер га узима у Двор за ађутанта. Бог с њима! —

Доцнији догађаји потврдили су више или мање све ово.

Интересантно је било гледати понашање београдске штампе ових дана. Што су сви листови београдски, који су до 8 јула бранили кабинет Д-р Владана и његов рад, сада засипали ту Владу свима могућним па чак и немогућним грдњама, то је лако разумети, али што су сви листови београдски сада били пуни *Луњевица*, о којима дотле није било ни речи, то је просто било дражесно. Ваљало је по што по то доказати, да је Никола Луњевица био — војвода, и ако је сваки букварац у српској историји знао, да је Милош Обреновић био последњи војвода из Карађорђевог устанка, и да под Кнезом Милошем није било ни једног војводе. Никола је био богат трговац и по мало сараф, као што доказује једина реликвија, која се од њега сачувала, мермерно асталче на коме је први сараф нове Србије бројао монете; он је један пут, када је Кнез Милош био у новчаној незгоди донео и дао му пуну зобницу талира. Сада је за ту зобницу талира ваљало његовој унуци дати — круну Србије!... То је било тешко доказати чак и некористољубивим химнопевцима Драге Машинке. Зато је „најфинији“ међу новинарима београдским, Стеван Ћурчијћ ископао из књижевних анегдота Милана Ђ. Милићевића једну анекдоту „Кнез Милош и Никола Луњевица“ и наштампао је као чланак у бр. 193 својих „Београдских Новина“ од 15 јула. Али из те анекдоте није се могло извести, да је Никола Луњевица био војвода него само грмаљ, који се у крагујевачком конаку Кнеза Милоша понашао како не приличи једном „побратиму“ Кнежевом. Па при свем том, онај исти Краљ Александар, који је, као што смо на свом месту видели, са крајњим презрењем говорио баш о тој књизи Милићевићевој („Кнез Милош у причама“), јер је налазио,

да се тим причама само шкоди угледу основаоца народне Династије — сада беше срећан што се нашла та књига, те Стева Ћурчић може подсетити Србе, да је Никола Луњевица био побратим Кнезу Милошу, ergo да није никаква mésalliance за Краља Србије узети његову унуку за жену...

Доцније, у другој једној књизи, ако доспем да је напишем, видећемо до каквих се пароксизама долазило у овом култусу Луњевицама, у коме се најзад нашло да Никола Луњевица има ако не већих, барем толико истих заслуга за стварање нове Српске Државе, као и сâм Кнез Милош...

Истога 15-ог јула 1900 извршен је, као што пише у „Српским Новинама“ (бр. 157), *испит* Њ. В. Краља и Његове „Светле Веренице“ у Њеноме Дому, а у присуству Њ. В-штенства Митрополита Инокентија и, „г. г. *представника страних држава*“. Ту су присуствовали и сви великодостојници Краљевства. Сад је Драга Машинка добила „на службу“ арт. капетана Душана Пешића „с тога сви они, који желе да јој представу, да се обраћају капетану г. Пешићу. Из канцеларије Маршала Двора итд.“ Хоће Јевто, јакако.

Сад пошто је већ „испит“ свршен у присуству Његовог — штенства г. Инокентија, сада већ не беше никакве сумње, да ће се жарка жеља Баћушкина остварити, и сада већ стиже и телеграфска честитка Цара Николе II. Тако бар писаше у полузваничном органу свадбеног Министарства, у „Дневном Листу“ од 16-ог јула, у чланку под насловом „*Честитка Императора Николе II*“, који је гласио овако:

„*Било* је људи, који су налазили *неког* политичког рачуна па и *неке* радости у протуривању гласова, да верење Његовог Величанства нашег Краља неће наићи на добар одзив код страних дворова, јер Његово Величанство *одступа од* **досадашњих** *принципа*, који су *пређе* владали у оваквим приликама, т. ј. зато што узима вереницу из Свог Народа.

„Нарочито је пало у очи, да су се ти гласови упорно проносили о негодовању Императора свију Руса, Њ. В. Цара Николе II.

„Веровало се да *Србија, коју је кабинет Владанов потпуно одвојио од Русије*, а није јој прибавио ни једног пријатеља на страни, имаће и у овом догађају само неприлике од **свемоћне** братске јој државе — Русије.

„Али, ономад је и те заблуделе духове разуверио потпуно *телеграм* и *честитка* Императора Николе II.

„Сад им треба тражити друго оружје противу своје рођене отаџбине.

— — — — — — — — — — — — — — — —

„Какво разочарење за оне, који протураху онаке гласове, а *каква радост за све пријатеље Династије Обреновића, Србије и Српства.*

„За непријатеље Србије мора бити ужасан факт што виде да су сви њихови планови и овде, у унутрашњости и *они припремани на страни*, са свим уништени, пропали“.

„Јер верење Његовог Величанства није нашло одобрење и честитање *само* у Русији него данас и сва *српска*[1] штампа пише похвално и симпатично о овој веридби. Чувени књижевник и публициста, посланик на Сабору Угарском г. Никола Верде пише одушевљен чланак, стављајући одлуку нашег Господара за пример другим владаоцима...

„А шта ће тек рећи француска штампа, штампа оне земље, која је прокламовала једнакост људи[2] пре читавог столећа, која иде раме уз раме и рука под руку са — великом Русијом?

„Народ српски може бити потпуно задовољан и *умирен*.

„Његовој радости придружује се и *радост Русије*, радост и осталога Српства, које је данас под *туђим господарством*, радост просвећене Француске, радост свију оних који су могли сагледати смерове оних, који хтедоше ову *опште-народну радост* да *помуте* својим *интригантским радом*.

„Србија, српски народ, *целокупно Српство*[3] *зна* и познаје само *једнога Господара свога*, узданицу свију,

---

[1] Ако је ово штампарска погрешка или lapsus calami и ако је се хтело рећи сва *европска* штампа, онда у толико горе за писца.

[2] И поштених жена с онима — другим?...

[3] И оно у Црној Гори?

Његово Величанство Александра I, за то је у његовој радости и он данас сретан и пресретан.“

И полуслужбени лист Драгиног свадбеног Министарства није се преварио у очекивању да ће и демократска француска штампа, ако ни за што друго, а оно бар из сатисфакције што је двојни савез (руско-француски) успео најзад да сруши Краља Милана, благословити такође Краљеву женидбу, којом се тако велики ресултат могао постићи, и ако нико други, а оно је барем стари витез Краљице Наталије, Mr. E. Lepelletier написао о вереницима у Београду дугачак чланак, у коме се поглавито славе — Црногорци. Тај је чланак изашао у „L' Echo de Paris“ (број 5909).

Мађарски новинари беху радознали да чују, како ће шефови радикалне странке, који су приликом Краљеве женидбе помиловани, говорити о тој женидби свога Краља, па појурише у Београд да интервјувишу помиловане вође радикалне странке, у толико више што се усмено причало (а ове су приче биле допрле чак до Париза), да су многи од помилованих говорили „сто пута би нам милије било да смо још остали у апсу, него што нас је ова *срамота Србије* ослободила“.

Изгледа да је у овим причама било нешто истине, јер мађарски новинари телеграфисаше својим листовима, да је Јован Ђаја једини одобравао женидбу Краљеву са Драгом Машин. Та је депеша прешла и у бечке листове. Али чим ју је Ђаја прочитао у „Новој Слободној Преси“, он је њеном уреднику одмах писао, да ни он не одобрава ту женидбу, да она *дубоко вређа осећања земље*, која једино у уклањању Краља Милана може наћи накнаде за та своја повређена осећања, па и то тек ако се допуни повраћајем у живот суспендованог устава. То је N. F. Presse у своме броју од 18/31 јула објавила.

Новосадски шогори нису чекали ни да се поврати тај „суспендовани Устав“, они су се задовољили пропашћу Краља Милана, и певали су химне таквој Краљици Српкињи, каква беше Драга Машин.

Жалимо што у овим хартијама не нађосмо песму Драги од poeta laureatus-а српског народа Змаја Јована Јовановића и морамо се тешити, што нам је сачувана

химна у прози од његовог земљака иједномишљеника Александра Сандића, која је наштампана на челу „Београдских Новина“ трећега тако исто славнога шогора Стеве Ђурчића, те бар њу можемо сачувати за историју. Ево како она гласи:

„Женидба Краља од Србије мир и радост Србадији Србији (Легенда Летње-Арханђелска — слободарка честитка 1900.)

> Најлепша је легенда, легенда над легендама, где се пише и чита: како Господ, муке на крсту премучив, у гроб са'рањен — сиђе к'о Бог у *пакао* сатр силе вражије, покида окове вечите; изведе из пакла сужње и *уведе у рај!..* Стихирар.

*
* *

С робова скиде *окове*... сужње из тавница пусти — *слободне!* Слава Краљу Господару — сад и свагда и до века!

Светли Краљу! Све Ти било светло, озорено, осунчано, честито и сретно, здраво и весело, напредно и дуговечно!

И Амин, да Бог дâ и лепа слава божја и дична узданица Краљева — *снага-народ!*

*

И кану ми суза из ока — суза радосница...

И кану ми суза од ока — суза жалосница...

Поглед ми се оте одовуд пут Југа, Истока — пут Авале, Београда, куле Небојше. Иза дуге црне ноћи сунце сйну, обасја Авалу, Београд, кулу Небојшу!

И смеша се суза са сузом — суза радованка са сузом жалованком... у сузу крупну прозрачну. Кроз сузу спрам сунца угледах дугу шаролику, седмобојану.. дугу — знамен утехе од искони, завет радовања и обрадовања: крај *потопу*, препрек *смаку* света!

*

У *Дому Рата*[1] — Београду хоће *мир*, у добри час да се зацари; *љубав* и *срећа* да се загрле; *добро* зло да побије *радост и весеље* да се разлеже — Боже дај! од јако.

Из разорена гнезда сокоља, орља — излетео из времена соко-тић, орлић; ударио у крила вйсолётива: наш'о љубу соколицу, орлицу.. да с њом свије себи гнездо сокоље, орље — крај Авале, сред Београда.

[1] *Дорул Џихаду* — од Турака звану.

Син јединац у оца и мајке — *инокосан*, у час сретан жени се *„изабраницом Свога срца."*

И поклич иде свêтом и јеком — свêтом српским, одјеком народним:

„Слава Ти, свéтли Краљу младосни! Сретно било верење Ти и прстеновање и венчање — с „изабраницом срца Свога" по вољи!

„И хвала Ти и похвала, свêтли Краљу, *срчани!* Милосни *окованоме* робљу, *слобододавче* сужњима — *сунце јарко*, огрејало *страдалником* у тавници!.."

Тако кличе и покличе у дни данашње, са свих страна узданица Краљева — *снага-народ* Краљу своме Господару — — ој тамо, тамо, под Авалом сред Београда, крај куле Небојше, и свуд широм земљом *Немањијом*, краљевином српском!

*

И на усклик тај, и поклич тај — Краљ изнесе пред народ, пред *снагу своју*: откуцај-одјек срца свога, дах-отклик душе Своје.. радостан, пререрадостан узгласи:

„Разгласите по целоме Београду и целој Србији, да од данас постоје *две нове везе* између Мене и Србије и српскога народа"...

„...онога дана, кад Ја будем имао у својој кући срећу и задовољство, и када будем могао гледати на цео свој лични живот као на једну лепу и мирну велику реку:

„да ћу тога дана имати могућности, да се са *педесет пута више воље;* да се са *педесет пута више снаге посветим добру и срећи Свога народа!"*

Тако Краљ млађани — нада и узданица Србадије Србије!

И Србадији Србији мајци капуше од очију сузе радоснице... сузе утешнице... сузе усрећнице.

И Амин! Да Бог дâ — кличе народ у глас!

*

Па ипак!... Па ипак!..

И тога дана, и у тај час — ено их, где и сузе роне *горке*, сузе жалостивке; и радост ову жалост она сустиже: у тавници *још* их сужњих кука и нариче и

вапије за слободом — даром божје свемилости људма, даром благодети божје: *милости* Краљу!

ено их, где *још* из тавнице чају, чекају — милости, па милости Краљеве: исхода из мрака на видело жар-сунца, . сјај месеца,..

Лепо је, ваистину, племенито је, свехвално је — краљевски је: у тавници с робова поскидати окове, с руку лисице, с ногу негве;

Хвално је, доиста, човечански је — хришћански је, велмошки је: *олакшати* паћеницима страданија, *ублажити* боле срца и душе, *скратити* дневи и године мрака тавничкога;

куд и камо хвалније, спаситељски је — величански је: *прекинути* на пречац муке и патње, *затомити* ваје и вапаје, *опростити* сужње *свеколике* — тавнице, куће необичне!

И народу, мека срца, благе душе — кануше од очију сузе-жалованке — тога дана, у исти мах!

*

Јесте. Бог на небу — Краљ на земљи. Закон — воља највиша. Правда — слобода највећа. Суд — штит закону, одбрана правди, одмазда кривди. Судије — десница Краљева законодрже, законочије — —

али, Краљ судија и над судијом — *милост* Му право и над законом.

И Бог даје Краљу благодет-милост: *право то;* и венчава га славом и чашћу, и чини га, једва чим мањим од анђела. —

да чини на земљи *дела милости*, слична-божанска — народу своме... *снази својој:* да прашта, да заборавља, да блажи, да усрећава свакога... он — над високима највиши; он — над праведнима најправеднији; он — отац свима: добрима најбољи, залцима милостив, кривцима праштаљив,. свима кажипут на добро, путевођ на окрет на боље!

*

И благо Краљу — избранику божјем, човеку смртном, коме Бог дадне од свемоћи, свемилости своје, дарак прамоћи те људске, власти милости:

И милост чини Краљ за младости, и милост твори Краљ до старости — свега века свога!

И Краљу, светли Краљу! У пехар радости данашње, највеће Ти, најслађе Ти долиј, долиј још три, четири капи сладости и сласти најмиље: додај, додај три, четир још зрака сунчана, три, четир још дара слободе, знамена милости — —

и оним сужњима, што их јошједе мрак, бије мемла од камена: да нигде и ничије око не засузи данас... од туге и жалости...

У краљевских двори у Београду — престоница оног деспота Стевана Високога, сина цар-Лазара — у светлом Дому славне лозе коца-Милоша,

где мирише данас рузмарин и мирта, и одби се бисер-грана од јоргована... и вију се венци венчани, и купе се свати одабрани:

да прате, радосни, на венчање светлог Краља од Србије — Краља сокола, орла, младожењу-војна, и Краљицу Госпођу — Краљицу соколицу орлу, заручницу дивну „верну сапутницу Краљу у животу"...

да радост буде најрадоснија, весеље највеселије... да пропева и ликује Србадија Србија!

* * *

И радује се, ваистину, тој радости — Србадија Србија, ославела *краљевина Немањија* земља славна, па мученичка, па јуначка, па слободна, па сретна...

И радује се, заиста, и у добри час — тој радости Србадије Србије: светлог Краља Господара јој небомаша, бели ор'о са Севера, кум крштени, кум венчани милом куму-младожењи, *Александру I* Краљу од Србије, и „изабраници Му по срцу", Краљици *Драгињи* **Српкињи**... славна рода и племена;

и радује се, доиста, и у поврат срећи — тој радости брата свога најпречега, *белог орла под Авалом*... брат најближи по муци Косовској по *наду васкрса свесрпскога* — „једини, доселе, пријатељи искрени[1] — цар јунака, *бели Ор'о под Ловћеном*".

И радост та свих и свакога — не помутила се, Бог да̂... никад, ни чим, ни до века!

[1] *Белог орла са Севера.* —

И радост се грли са честитком — жеље веље нижу се без броја:

„Сретно, Краљу и Краљице — Величанства светла! Сретно Вам било венчање и благословено; сретан Вам брак краљевски — сретан и дуговечан:

„сретно свио, краљ-соколе орљи, са краљицом-соколицом — *соколе и орље гнездо сјајно* под Авалом: утврдили темељ, тврђи станца камена, светлом Дому, крову и огњишту Своме, и подигли сретну *„цркву домаћу"*[1] — у њој однеговали девет тића соколова и десету ћерцу-соколицу; разгранали у разграње јуначко Славни Дом и род Обреновића, увећатеља, унапредитеља, усрећитеља, краљевине Србадије Србије — на радост и над Српства васколиког!

И помоз' Боже и Богородице! Свети Саво, Симеуне мироточа и Симоне првовенча!...

И пошао си, Светли Краљу, стопама белог Орла са Севера — славног Петра Великога: изабрав „сапутницу верну животу Своме"... по куцају срца, по дрхтају душе Своје племените... као оно и он.—

и *Петровски* Ти, Бог дâ, и *све* одјако било: јуначки соју, витеже срцем и душом — **јуначе** *речју и делом!*

И „Значајан чин, који се сада сврши у Твоме Светломе Дому — ујемчио, Боже дај, *срећу мир и задовољство*, не само Твоме Сјајном Дому — —

него *целоме народу Српском!"*

И „Тај чин треба да блесне сјајем јаркога сунца, па да обасја и најраскошније палате и најтамније колебице...

у Србадији Србији"!

И у том блеску, и у том сјају — „Краљева кућа буде *само Његова* кућа; и у њој се *зацари срећа и задовољство;* и приватни живот Краљев потече „као једна лепа, мирна, велика река"...

Те „имадне могућности Краљ: „са педесет пута више снаге *да се посвети добру* и срећи Свога народа"!... Од Авале до Ловћена — —

и Авала — срећи у поврат — нагне се к Ловћену:

[1] Светлу *Породицу* Краљевску. *„Црквом Домаћом"* зове народ породицу, хришћанским духом освештану, дахом Српским задахнуту.

загрле се и опет два бела Орла, два сунца јарка, две среће српске...

од селе до века!“ — — —

Међутим је свадбено Министарство Драгино похитало да једним циркуларом свима заступницима Србије на страни умири велике и мале Силе у Европи уверавањем, да ће његова спољна политика бити она иста, коју је водио и кабинет Др. Владана.

Онога дана, када је у Београду запечаћена судбина Династије Обреновића срамном женидбом Краља Александра Обреновића I са Драгом Машин, и када је у Паризу Стојан Новаковић примао честитања „српске колоније“ и подизао чашу шампањца у здравље високих младенаца а у славу овакве победе „братске“ Русије — у једном париском хотелу на Трокадеру седео сам и читао сам овакво писмо Краља Милана:

„1-ог августа по римском
Hotel Impérial

„Драги Докторе,

„Д-р Розен предао ми је ваше писмо. Хвала вам. Волем да ми директно пишете него преко њега. Тај само за паре служи, и *они* ће га, изгледа, задржати у служби.

„Ви сте били паметнији од мене, parceque vous vous êtes toujours méfié. И данас је јасно да сте имали право.

„Не само да ми је по вољи, *него апсолутно желим да вас видим*. Пишите ми овде, или телеграфирајте ми дан, када ћете бити у Бечу, па да се састанемо или овде или на Семерингу, где ћу сутра отићи да ваздуха мало дишем после сенегалских врућина овде.

„Ту ћу вам *доказати* са *писмима* у руци, па какав *ординаран начин* је превара извршена. Изгледа по свему да је то стари и давнашњи план. Шта је учинило те је überrumpelt, још нисам могао са свим тачно известн, *но једно стоји: да је Мансуров играо* **одсудну** *улогу*. Од наших политичких људи *нико* није участвовао. Сада радикали и лично Авакумовић гледају да извлаче користи од тога. Војска се добро држала, *али сам је сувише добро васпитао*. За неколико дана већ је деморалисана, и *у будуће биће другчије*. Од ваших колега Ђока Стевановић и Живан Живановић су у први мах врднули.

„Ја нисам хтео да се макнем. Je vous rappelle une conversation que nous avons eue à Niche un jour où nous échangions nos idées et dans laquelle, avec les sentiments du plus grand dévouement pour le Roi, nous parlions de la nécessité de son mariage pour consolider la dynastie. Памтите да сам вам онда казао: „Не дао Бог да се упразни престо, ја кандидат не могу бити.“

„Eh bien, telle a été mon idée aujourdhui aussi.

„Сви пријатељи у Србији се љуте на мене. Генчића и Атанацковића видео сам јуче и прекјуче. Они су дошли овде путујући за Карлсбад ужасно љути. И кад сам им објаснио, они су видели, да имам право.

„Уставно и интернационално ја сам абдицирао. Морално није да отац противу сина устаје. Остављам Краљу Александру ту славу да се син (према оцу) понаша, као што он то чини.

„Међутим нашло се неколико *подлаца и слаботиња* да му помажу магновено, које ће изиграти као што је *сваког* изиграо, *док не буде и сам изигран.*

„Et ce ne sera pas long.

„Ce n' est que le premier acte, qui se joue.

„Pour moi ce n' est pas une crise politique, *c' est la crise du trône, qui est ouverte.*

„C'est une affaire de semaines ou de mois tout au plus.

„*За њега* неђу се више маћи, *јер га се одричем потпуно.*

„Љуба Лешјанин, који је најраније *све* знао, могао је *све спречити,* али се није умео наћи.

„Куражно и јуначки су се држали Воја Вељковић, Солар, Јова Павловић и Чеда Марковић у Двору, а Ђукнић, Мостић и Милован у војсци.

„Врло сумњиву и погану улогу изгледа да игра Ћирић.

„Митрополит је био прост *нитков,* а Сима Несторовић није ништа био бољи.

„Депутације и честитке не значе ништа. Све је справљено.

„Цео је народ противу *курве.*

„До скорог виђења.

„Са срдачним поздравом вама и породици

Ваш МИЛАН“

Из овога писма видимо како је *отац* мислио о сину, а како је овај поступио с оцем, то се види из наредбе Министра Унутрашњих Дела (у свадбеном кабинету) Лазе Поповића цивилним властима, и наредбе Министра Војног Милоша Васића у војсци, за случај ако би Краљ Милан покушао да се врати у Србију. Причано ми је да у њима стоји:

„Да се убије као пас...“

Како је Краљ Александар поступио са својом рођеном мајком, то се види из овог службеног комуникеја у *„Српским Новинама“*:

„Његово Величанство Краљ је, не само у својој прокламацији од 8-ога јула него и у својим беседама, које је доцније држао, нарочито нагласио, да он неће више трпети да се снују интриге око Краљевскога Дома, и да ће он такве сплетке сматрати као велеиздају наперену противу њега и Отаџбине. При свем том било је појединих покушаја у том правцу, преко којих је Краљ са презрењем прешао. Али пре неколико дана упутила је *бивша Краљица Наталија* своме дворском маршалу, који овде станује, једну отворену дописну карту[1] у којој она најнижим изразима вређа Краља и Краљицу. Услед тога, а по наредби Краљевој, објављује се да ће се све интриге и све изјаве, којима се иде на то да се Краљевски Дом поткопава, сматрати као *издајничка предузећа* па

[1] Тек за време штампања ових мојих прилога за историју сазнао сам ближе о тој карти, из овог писма:

„Поштовани Господине Владане,

Част ми је по обећању саопштити Вам ниже садржину оне отворене дописне карте, коју је Краљица Наталија упутила г. пуковнику Симоновићу из Бијарица, и од које сам задржао препис.

Адресна страна:

Жиг поште: Biarritz Basses-Pyrénées
28 Aout 1900

Коморнику Господину
Пуковнику Александру Симоновићу
Belgrade (Serbie)

На полеђини:

„Чујем да пијанчурина ћерка болује од неке необичне болести. Да не побацује оно дете, са којим је љубавнику подвалила. Много поздравља нт.д.

НАТАЛИЈА“

Рукопис је Краљице Наталије, јер ми је познат добро. Карта је приспела у Београд 19 авг. 1900 г. и ја сам је предао *изузетно* одмах моме тадањем Министру г. п.пуковнику Андри Јовановићу. Ово последње желим да Вам и објасним.

ма с које стране и ма од кога таква радња потицала. Они који буду покушавали да пореметe спокојство и мир, који Краљу и Србији лежи на срцу, нека знају да ће се с њима поступити као са издајницима и бунтовницима". — Оволико из *званичних* новина.

А иза кулиса, у Смедереву, у Краљевом винограду, где је „узвишени краљевски пар" проводио свој медени месец, тамо се одиграла ова ужасна сцена.

Пуковник Александар Симоновић дотадашњи коморник Краљице Наталије позван је у Краљев виноград, и натеран је да поднесе оставку на то почасно „звање". То је он и учинио, али он је сматрао за дужност казати Краљу да он у то не верује, да је Краљица Наталија такву карту написала, у толико мање што он такву карту фактички *није* примио.

На то му је Краљ показао corpus delicti.

Али сама карта није тако страшна. Ужасне су речи, које је Краљ Александар том приликом изговорио пуковнику Александру Симоновићу пред сведоком Миливојем Николајевићем.

Али не — те се речи не могу написати онако, како су изговорене. Само се перо буни да такво што напише. Морамо их увити и рећи, да је Краљ Александар за своју мајку казао, да је она Симоновићу била оно што је Драга била толикима између прве и друге своје удаје...

Историја је историја. Ту не помаже ништа. Цео свет зна, да је ону ноћ, кад је мајор Лека са револвером у руци упао у ложницу Кнеза Кузе, да од њега изнуди

Чим је пукао глас, да се Краљ верио, а и доцније после венчања, стизале су у масама преко поште из разних земаља и на разним језицима отворене карте, са најбезобразнијим карикатурама и грдњама. У томе су се одликовали највише Чеси и Пољаци. Било је дана кад је стизало по 20—30 комада. Мени је Краљ наредио био лично, да му све такове пошиљке шаљем *затворено*, преко првог ађутанта (генерала Лазе). Нарочито ми је нагласио: „желим да Краљица не сазна ништа за ове пошиљке."

Кад је дошла поменута карта, Двор је био у Смедереву. Једно због тога, а друго и сâм сам тада мислио и резоновао овако: да не би требало још и више пооштравати односе између Сина и Матере? Са овим и оваким мојим скромним мишљењем, ја сам као што рекох карту предао изузетно и противу наредбе моме Министру г. Андри, а шта је он учинио даље са њоме ја не знам, јер никад више о томе говорили нисмо.

Част ми је и овом приликом назвати се Ваш одлични поштовалац.

8 јануара 1900 г. **СТ. В. ПОПОВИЋ**
Вис—Дедиње начелник пошта и телеграфа у пенсији

абдикацију — у тој ложници нађена једна туђа жена, јер је она била нацртана у свима илустрацијама онога доба. Та је жена имала од свога законитог мужа Милоша Јевремовог Обреновића, једног сина. То је дете доцније постало Кнез па онда Краљ Србије. И при свем том, што је ту историју своје мајке знао син, као што ју је знао и цео свет, опет та жена беше његова *мајка*, за њега она беше оно, што је сваком људском створу најдраже и најсветије, и да се ма ко усудио, пред Краљем Миланом, направити најмању алузију на овај доказани факат из прошлости његове мајке, он би га смождио на месту.

А Краљ Александар пред сведоцима баца на своју рођену мајку једну грдну клевету, на коју нису могли ни у сну помислити ни највећи непријатељи њени, јер и они су знали, да је Наталија Обреновићка, поред свију својих мâнâ, којима је унесрећила и себе и Дом Обреновића, била и остала увек *идеално поштена жена.*

И то је главна разлика између Обреновића IV и Обреновића V-ог.

Краљ Милан је учинио много политичких погрешака, али опет имао је *душе* и *срца.*

Поступак Краља Александра према рођеном оцу и мајци доказује да *он није имао ни душе ни срца.*

Па ипак се нашао један јавни српски радник, један српски публициста, који је ових дана славио баш срце Краља Александра.

И то је био читаоцима ове књиге добро познати Никола С. Јовановић „Американац“, чија су писма Д-р Владану напред читали.

Ево шта је тај исти Американац сада штампао у полузваничном листу свадбеног Министарства:

„*Господине Уредниче!* Потресен, заједно с вама и осталим светом, силином *изненађења* — радо цитирам надлежну адресу, кад кажем, и *последњег изненађења* у нашој отаџбини — ја се нисам могао одмах одазвати гостопримном позиву вашем, да, као јаван човек, о тако великом чину јавно проговорим. Признајем да сам мало задоцнио; али и ви и други људи бићете ми часни сведоци, да нисам задоцнио, за то, што сам чекао да видим *ко* ће да победи. *Ту* ми неправду, држим, нико неће

учинити, ни увреду нанети. У истини, ја сам исто онако мислио о свршеном чину на дан *прокламације*, како мислим данас. Али су се, од прокламације на овамо, догађаји, и то *крупни* догађаји, тако брзо низали, да је и сама дневна штампа наша једва доспевала да их лаконски прибележи. О каквом озбиљном размишљању, или претресању — ту разговора није могло бити.

И доиста, кад се узме у рачун, да смо ми, у краткоме року од петнаест дана (од 8-ог до 23-ћег јула) али не само испратили са историјске позорнице једно *реакцијоно* Министарство, нити само дочекали нову Краљицу, него да смо за то кратко време доживели и један циновски *обрт* у државној нам политици, и *споља* и *унутра*, да смо, управо, доживели *ново стање* и у земљи и држави — кад се велим, све то у рачун узме — онда — да пређем одмах на ствар — онда не може бити никакво чудо, што је наша јавност, управо, остала још дужна *правој* карактеристици Краљевска нам брака, *правој* светлости одигране драме, па и правој *победи* главнога јунака. Да попуним, колико сам кадар, ту јавну празнину, ја се користим, Господине Уредниче, вашим гостопримним позивом, као што уједно молим и *надлежну власт*: да ово неколико искрених речи без тешкоћа пропусти.

Дакле, ја се пре свега хватам, и то баш као *не*-песник хватам, за *песнички* скут нашег *Змај-Јована*, кад прво молим, да ми се верује: да никада нисам био и да ћу гледати да никада не будем ласкавац.[1] Да ни најмања сенка од ове последње слабости не би на ме пала ја сам чак свесно пропустио извесне у дипломацији, чак и *дужносне* учтивости — нисам т.ј. фигурисао ни у једној *депутацији*, нити се записао и у једну *књигу* — него сам просто на просто правио тиха друштва *целини народној*, у скромну јој поклону пред једним ретким актом младога срца, пред једним, још до крајности *народским* чином носиоца Круне! Као члан српске интелигенције, нарочито *слободоумније* интелигенције српске, ја сам се, и *ја сам се* радо и јавно продуцирао са својим *демократским* начелима. Али, доиста, нити сам нит ћу бити

---

[1] Види красну песму нашег *Змај-Јована*, посвећену новој Краљици.

сам, ако кажем: да стојим и теорично и практично разоружан, и начелно и морално побеђен пред *демократизмом* избора, који једну скромну грађанку српску диже на висину Краљевска престола! Ја знам, да су млоги, и у земљи и на страни, том избору тешке махне нашли; ја знам, али не само да млоги странци, него и да млоги *синови ове земље* — од њих млоги из најбоље намере, и из чисте патриотске побуде — виде у том чину и грех и погрешку. Имао право, немао, ја о томе мислим другојаче. Као Србин, ја у томе видим велику начелну *добит* за демократско име, и име и знамење, нашега народа, као што видим практичан спас од туђих *принцеза*, којих сам се увек у души бојао. Као човек, ја ту само могу да видим *врлину* једног младог срца — у овоме добу мираза и брачних рачуна, чак и *ретког* срца — а као политичар, ја већ само не смем да будем *пророк*, али и хоћу и смем да будем друг своме народу у *молитви и у благослову!...* Да збиља! вредно је зауставити се мало у истој вези на овоме *последњем* сведоку — хоћу рећи — на *Српском Народу*.

„Шта мисли српски народ"? — било је, ако се не варам, *прво* службено питање велике *Русије!* —

„Шта мисли српски *народ*"*?* — питао се на свој начин и лондонски *„Тајмс"?*

Нисмо имали част да одговарамо *непосредно* ни на једно ни на друго питање, али имамо јавну дужност да констатујемо: да је српски народ *делом* показао шта о томе мисли. *Факт* његовога трепутног застанка, па и његовог трепутног ћутања, пред чином *веридбе*, то је био само природни, то је био ако хоћете и један *психолошки* појав, али не и никако у лошем смислу политички. Српски је народ само *стао* био да види; да ли није то, случајно, какав излет младићске бујности, или је доиста *озбиљна* одлука једног мушког срца; па, кад се уверио да то *није шала, већ је љубав права*, онда је, са достојанством, које би и већим и просвећенијим народима на част служило, **обдарио то срце победом**!!! Јест! обдарио то срце победом; јер није никакав зазор, као што није никаква штета, за правог јунака ове историјске драме уочити горостасну истину: да је само требао и

српски *народ* да уради оно, што је урадила једна српска *влада*, — — па да историја и Србије и њене династије забележи пораз у место победе, у истоме судбоносном часу... Овако, Господине Уредниче, овако — *Богу хвала* — има право онај Енглез *Самуило Смајлс*, кад, у ненадмашној му књизи о вредности људска *Карактера*, ненадмашно вели: „Ако ђеније увек и буди у нама дивљење, карактер нам вечно улива решпекта. Ђеније је род мозга, карактер је плод срца; а, као што знамо **срце** *најзад побеђује и влада у животу*“.

Нек је дакле са срећом! Американац“

Е кад је чак и такав челик од карактера, као што је Никола Банкерче, честитао Краљеву женидбу са Драгом, онда се није могао дуже уздржати ни височајши кум, без кога се та сјајна победа срца Александрова никада не би могла извојевати. И одиста службене „Српске Новине“ донеше на челу листа ово писмо од 12 августа 1900 из Петерхофа, које је Краљу Србије Александру I писао Његово Императорско Величанство Цар Руски, Цар Пољски, Велики Кнез Финландски ит.д. ит.д. да му честита венчање са Драгом Машин.

„Господине Ми Брате
(Monsieur Mon Frère)

Са *изванредним задовољством* сазнао сам из Вашег писма, да се Ваше Величанство венчало са Госпођом Драгом *Луњевицом*, ћерком Господина Панте Луњевице а унуком *Војводе* Николе Луњевице. С обзиром на везе пријатељства и *духовног сродства*[1] које постоје између Вашега Величанства и мене, ја сам узео живог учешћа у овом *срећном догађају* и хитам да Вашем Величанству изјавим моја најсрдачнија честитања. Додавајући уз ова честитања и моје најбоље жеље за срећу и благостање Вашега Величанства као и за срећу и благостање Његога Величанства Краљице, молим Вас попова да примите уверавања мога високог поштовања са којим остајем

Вашега Величанства
Господина Ми брата
добар брат
НИКОЛА“

(ово сопственом руком Царевом написано)

[1] Кумство.

Кад су православни Срби прочитали ово Царево писмо у службеном листу Краљевине, онда су тек видели, да ова страшна срамота на Престолу Србије није никаква неслана шала, никаква пролазна комендија, коју би могао да одува Краљ Милан, само ако би хтео да се врати, као што се дотле веровало; сада сви Срби видеше, да је одиста несумњива, горка истина да је Драга Машин одиста *Краљица Србије*, и морадоше сагнути главу, и оне ножице, које су некада ишле на Тоскину чесму, стадоше на тај погнути врат Србије, а оне беле руке, које су некад грлиле Симу Јевр. Поповића, Николу Кanару и толике друге — подигоше тријумфално *Круну Србије*, за коју је српски народ жртвовао стотину хиљада својих најбољих синова, док ју је подигао из пепела Косовске Катастрофе, подигоше и уз најсрдачније честитке Цара православног метнуше ту круну на грешну главу једне светске наложнице...

За искрене и верне пријатеље Обреновића беше сад јасно као дан, да је династија, која је на згаришту од 1813 понова подигла напуштену заставу народног устанка за слободу, и која је ту заставу надчовечним напрезањима својим и свога народа победоносно побила не само на бедемима Београда него и Ниша, и однела је чак до Грачанице на Косову — да је та династија свршила, да ју је удавио нечисти и кужни загрљај једне Драге Машин... За њих беше јасно, да ће даља владавина Краља Александра бити само дужа или краћа *агонија* смртно рањене династије на престолу. Ударац, који је самоубица Александар Обреновић V нанео народној династији, беше тако *сигурно* смртоносан, да остатак њеног живота неће бити и не може више ништа друго бити до: трулеж једне мртве династије на престолу.

* * *

Мене су сад засипали чланцима, књигама и брошурама о мојој владавини, о успесима целе Владе као и појединих ресора. Било је публициста, који су бивше Министарство хвалили, и ако је пало, а било их је, који су ме поредили са Реџеп-Алијом. Сачувао сам их све, али читао нисам ни једнога. Шта је моја владавина према џиновским успесима Обреновића I, III и IV? Па кад једна

прљава сукња може да укаља такве колосалне заслуге за отаџбину, шта ће ми да читам о успесима очајних покушаја мојих и мојих другова да послужимо отаџбини? Пред мојим сузним очима стајало је само једно страшно питање: Шта ће бити са Србијом?

Па ипак у брзо дође један тренутак, када сам усред најцрњих брига морао ипак да се насмејем. Ево који је био то моменат.

Кад је Краљ Александар успео, да га Цар Никола II као венчани кум венча са Драгом, и кад је добио горње феноменално Царево писмо, он је хтео да кује гвожђе док је вруће, хтео је да са Драгом оде у Петрбург, да пољубе кума у руку и да се пољубе са кумом, те тако да се докаже како су „нитковски" лагали они „издајници", који су тврдили да ће сви европски Дворови бојкотирати Краља Србије, ако се ожени са женом такве прошлости, какву је имала Драга Машин.

Зато је Краљ послао у Петербург ђенерала Јована Мишковића са мисијом да изради код Цара да их он прими, њега и његову Драгу.

Цар је врло љубазно примио тога српског ђенерала, дао му је ленту Станислава, али кад је Мишковић покушао да говори о главном предмету своје мисије, Цар Никола је само приметио да Краљ и Краљица треба пре свега да путују по својој држави, да се представе своме народу...

Да ли је узрок за овај хладан туш лежао у томе, што је Цар хтео најпре да види да ли су манифестације „народне радости", којима се парадирало у Београду спонтани израз правих народних осећања или само уједурма полицијских и других чиновника, који су се старали да сачувају себи свој насушни хлеб — или је она идеална жена и мајка, каква је Царица Александра, још сада изјавила да она за љубав политичких рачуна неће да прими човека, који се понаша према рођеној мајци онако, како се понаша Краљ Србије, а још мање дл загрли онакву жену, какву је он подигао на Престо — ту алтернативу не морамо решавати.

Главно је да је порука Царева, коју је ђенерал Мишковић донео заљубљеним голубима у смедеревски виноград гласила — најпре у свој народ...

И ма како да се та порука крила, она се прокљувила, она је ишла од уста до уста, цео је народ знао... а „Цар“ се, децо, послушати мора.

Али како ће га послушати Краљ Александар, кад је он најбоље знао, колико га је труда и напрезања стало, док су све корпорације и оне „депутације из народа“ справљене, као што Краљ Милан каже у горњем писму.

Краљ Александар је знао, да је народ незадовољан, да је интелигенција народна као отрована, он је најбоље знао зашто је његов ађутант, пуковник Михаило Кумријић морао да прочита пред другом кавалерijском бригадом наредбу *да се пуца* на Краља Милана, ако би прешао преко Саве и Дунава, и зашто је распоређена војска дуж обале тих река, и зашто је читав пук пешадије морао на врат на нос доћи из Пожаревца у Београд.

Како сме он, у таквим околностима, путовати с Драгом по Србији?

Али опет чиме да се оправда пред Царем и пред сопственим народом, што Краљ и Краљица нису похитали у народ, који их је толиким депутацијама поздравио?

И сада је Драга нашла излаз.

Она је у другом стању, па не сме да излаже тако драгоцено бреме труцкању једног путовања по Србији...

Како у другом стању, зар већ сада?.. Ко ће у то веровати?

Бре вероваће те још како.

Наређено је једном специјалисти бабичлука, Др. Коле-у у Паризу да одмах дође у смедеревски виноград, да прегледа Краљицу.

И дође Др. Коле, и прегледа Краљицу Драгу, и написмено даде стручњачку сведоџбу да је Краљица у другом стању , и да према томе не сме путовати...

Ама како у другом стању, зар месец дана после свадбе? Та никакав гинеколог и бабичар на свету није у стању констатовати трудноћу пре петог месеца? Та то би значило јавно признати да је далеко пре свадбе..?

Да, да, ако ће. „У циганке је црн образ, али пуна торба“, вели народна пословица. У овом случају је у торби једна Краљевска Круна. А кад се то призна, онда ће тек цео свет видети, да је Александар Обреновић одиста „Краљ Џентлмен...“

И они наштампаше у службеним новинама Краљевине сведоџбу Др. Коле-а, и објаснише и Цару Русије и Народу Српском, зашто Краљ и Краљица не могу за сада да полете у наручја свога „верног и драгог народа.“

И тако убише једним ударцем две муве. И сад нека се спрема Вукашин Петровић за лудницу, јер он ће скоро морати у адамском костиму да носи Престолонаследника Србије од Калимегдана до Славије...

Кад сам прочитао у „Српским Новинама“ ову нову ругобу Краља и његовог свадбеног кабинета, ја се, као Medicinae Doctor, као artis obstetriciae Magister сетих онога што у анатомији и физиологији женског организма одговара народној пословици „где војска прође, ту трава не ниче“ — па сам се грохотом насмејао.

Али тај последњи мој смех беше горак и сардонички.

То беше нова срамота на престолу Србије.

Како се о тој новој срамоти на српском престолу писало у европској штампи, све сам сачувао, али не могу да износим овде. Стид ме... А и читаоцима српским планули би образи од стида.

Само једном Цару било је то „хеписи бир“.

Драга је за ту своју срамоту добила Шефакат у бриљантима.

Шефакат је, знате, орден, који се даје за — женску врлину.

XXXVII
КРАЉ МИЛАН У БЕЧУ

27-ог јула 1900 стигао сам у Беч, и одмах сам примио овакав телеграм са Семеринга:

„Молим вас, сутра, субота подне потражите ме у Империјалу МИЛАН“

Сутра дан отишао сам у тај хотел и нашао сам Краља Милана у оним истим кнежевским собама, у којима смо пре непуне три године онако живо дебатовали о личном саставу и политичком програму кабинета од 11-ог октобра 1897.

Краљ Милан се очевидно трудио на овом нашем састанку да буде миран, да влада собом, али му то није ишло од руке. Сваки његов покрет, свака реч, сваки поглед доказиваху, да је он још у највећем раздражењу.

— Седите, докторе. Имам врло много ствари да вам кажем, јер у мом последњем писму, које сам вам писао у очи мог поласка на Семеринг, ја сам их могао само наговестити. Треба да вам објасним, зашто нисам ништа покушао да спасем мога красника сина, и зашто ни од сада не мислим маћи ни малим прстим да му помогнем. Ја сам одавно знао, да је он све рђаве особине и моје и његове матере наследио, а ниједну добру, знао сам да је *неваљалац*, али сам покривао и крио нашу бруку, и старао сам се да његова неваљалства по могућству исправљам, да га одржим. Та за Бога он је мој јединац, за кога сам жртвовао све па и Круну, он беше једино уздање мога дома, он беше *једино* створење, које сам овога живота *истински* волео. —

Овде се Краљу Милану скотрљаше две крупне сузе низ образе.

— За оно прво, да је мој син неваљалац, мени ће доста бити само да вас подсетим на извесна факта и да-

туме, који ће сигурно и вама бити познати. Да почнем са државницима, који су имали несрећу да му служе. Јована Ристића, безусловно најзаслужнијег српског државника за последњих 30 година, који је Кнезу Михаилу помогао да без капи крви добије градове а мени да у Берлину ишчупам увећање и независност Србије, тога човека, који је два пут спасао и очувао српску Круну Обреновићима, мој је син 1. априла 1893 ухапсио, збацио с регентства и отерао као последњег лакаја — а кад је тај човек умро, он, као да није ништа ни било, сарањује га са највећом помпом о државном трошку. Доглавника Ристићевог, Јована Авакумовића најпре хапси као Министра Председника, за тим га заједно са целим његовим кабинетом ставља на оптуженичку клупу са намером да га политички сасвим уништи. Кад је видео да чак ни крвни непријатељи његови и Рибарчеви (због Горачића), који су сада имали у рукама и Скупштину и сву државну власт, неће моћи да осуде оптужени Авакумовићев кабинет, он испод руке ради на његовом ослобођењу и 11 јануара 1894 даје помиловање људима, који нису осуђени. Сада, после оставке Вашег кабинета, Саша је тога истог Авакумовића кумио, молио и богорадио, да му састави нову Владу, али овај је то с гнушањем одбио, и ако му се Краљ заклињао, да га сматра као јединог правог пријатеља Династије.[1] Није ни чудо. Краљ је својим неваљалствима према либералима учинио да је та, нама Обреновићима највернија *странка постала антидинастична.* После Авакумовића најугледнији члан либералне странке, Стојан Рибарац имао је таква иста искуства са Краљем Александром. Овај га је 1 априла 1893 ухапсио, вашу Владу је натеривао да га гони за некакву покушану дуплу наплату адвокатске зараде. Јездића је гонио да дигне цео пожаревачки округ про-

[1] Када су после овог разговора у Србији били некакви избори за Скупштину, и када је *увек* либерални Ниш хтео да изабере тога „јединог правог пријатеља Краљевог“ — Краљ је *отвореном депешом* председнику општине Нишке поручио, да неће доћи никада у Ниш, и да ће чак дићи из те вароши цео гарнизон, од кога она живи, ако она изабере Авакумовића. Осем тога враћа за председника нишке општине оног истог Тодора Миловановића, кога је после свадбе збацио и ставио под суд као „*лопова*,“ даје му 6000 динара плате, само да осујети избор Авакумовићев, и кад је у томе успео, даје том истом „лопову“ велики орден.

тиву Рибарца; после Ивањданског атентата зове тога истог Рибарца у двор на ручак, а сада после свадбе проглашује га за *издајника*. Неће ме нимало зачудити ако се Рибарац, који је врло амбициозан човек, окрене Цетињу или Женеви. Да пређемо на радикале. Николу Пашића је хтео à tout prix да стреља заједно с осталим вођама радикалне странке, и ви знате колико је муке било, да им се спасу главе. Чим је натерао Пашића да усмено и писмено постане издајник своје партије и својих пријатеља, узео га је за свог љубимца, и натерао је вашу Владу да му изда 40.000 динара, на које по мом уверењу није имао право. За генерала Саву Грујића причао је Краљ Светомиру Николајевићу, Миловану Павловићу и толиким другим људима, да је као Министар Председник хтео свога Краља да отрује у Аранђеловцу, а када му то није упалило, да га убије у Роготу, и да га је за то силом, о Божићу 1893 хтео да одведе у лов у Рогот... —

— То је, Величанство, Краљ *и мени* причао небројено пута, и чак ми је помињао имена људи, које је Сава Грујић био најмио за тровање у Аранђеловцу на Киселој Води, и за убиство у Роготу — убацих ја.

— Eh bien, тога истог Саву Грујића он сад производи за свог почасног ађутанта. Или је просто измислио и лагао, када вам је то говорио противу Саве, или је одиста било нечега у ствари. У првом је случају Краљ лажов, у другом је неваљалац, када даје почасне акселбанде човеку, који је радио на томе да га отрује или убије. — Хајдемо даље. Др. Мишу Вујића, који по важности у радикалној странци долази одмах после Саве Грујића, огласио је Краљ преда мном за велеиздајника, који га је на Цетињу издао у преговорима са Кнезом Николом.

— И мени је — рекох — у овој истој соби, кад је хтео да ми повери састав Владе, доказивао, да су Ђока Симић и Др. Миша Вујић издајници, али сам ја још онда противу тога тврђења протестовао.

— Још пре — настави Краљ Милан — него што је вас позвао из Карлсбада, ја сам, код Сахера на ручку, верујући шта ми је Саша причао, чим се вратио са Це-

тиња, изгрдио Симића кочијашки. Сада знам, да је после те моје грдње, на коју ме је Краљ навео, он сам казао Симићу на само: „Шта се вас тиче што мој отац говори? Нека га, нек зипара колико год хоће, а ви гледајте своја посла.“ После неколико дана, чим сам вас ја натерао мојим нимало деликатним апелом на личне услуге, које сам вам учинио, да и ви помогнете моме сину, и да се у онако тешким приликама примите да саставите нову Владу — Краљ је њих отерао као кучке. Па ни то није доста. После ивањданског атентата он не само гони Др. Мишу Вујића него чак и његову жену, коју преко Ристе Бадемлића враћа са београдске железничке станице у Аустрију, а ви, Влада, о томе ништа не знате. Данас је Миша Вујић persona gratissima код Краља, и нећу се нимало чудити, ако баш он буде састављао нову Владу, кад Краљ отера ове пачавре, са којима је ону прљавштину подигао на престо.[1] На реду је Коста С. Таушановић. Да ли је он био толико крив, колико сам и ја сам нашао после атентата да је политички корисно окривити га, у то сад нећу да улазим. Али ако је ишта изван сваке сумње, то је да је Таушановић фалсификовао акције Београдске Задруге и да је то пред судом доказано, и да је његова осуда за ту кривицу била праведна. Сад је Краљ не само опростио политичку кривицу Таушановићу него га је помиловао и од казне за овај прост злочин, а како чујем Драга је или већ дала његовој Ваји или ће јој ових дана дати десет хиљада динара... Таушановић је тако исто le grand protégé de la Sainte Russie као и Николај Петрович Пашич! Хајдемо даље. Андру Николића је Краљ толико волео и толико му је веровао, да је чак смео пред њим да открије најцрњу страну своје душе, да је смео да му предложи да Митрополита Михаила једном црном кавом пошље на онај свет. При свем том Краљ знајући сиротињу Андрину

[1] Ово предсказивање Краља Милана обистинило се. Др. Миша Вујић одиста је саставио друго Драгино „бабичко“ министарство, али је, кад је изашао од Краља казао у ађутантској соби, показујући руком на Краљеву канцеларију: „Онај је човек *луд*“. Мора бити да га је на то натерао *претњом*, јер се зна да је Краљ и Др. Милована Ђ. Миловановића натерао да уђе у бабички кабинет оваквом претњом: „Ако се не примите за Министра имам у рукама довољно доказа да стрпам у хапс и вас и ваша два брата.“

има куражи да после атентата тога човека гони, и тек кад је овога тешка сиротиња натерала да покорно моли, да се сме вратити кући, допустио му је да се врати у Београд, али да се није усудио маћи из куће његовога таста на Топчидерском Брду. Данас је Андра persona gratissima и биће скоро опет Министар, јер му треба хлеба.[1] Ово су главни људи из радикалне странке. Ово би могао доказати и за подофицире у њој. Примера ради узмите Др. Мику Поповића. Ви се сећате, колико је Краљ наваљивао да Мику истера из службе. Ви се сећате колико се Лозанић бранио и одупирао томе. Најзад је Краљ изашао са тешком артиљеријом тврдећи да позитивно зна, да је Др. Мика Поповић узео 16,000 динара за саму концесију шећерне фабрике, и ви сте онда морали Мику да отпустите. Сада је тај исти Мика Министар Финан-нансија у свадбеном Министарству. И тамо му је и место, он је био девер оној прљавштини, кад се први пут удавала. — Радикална је странка по моме дубоком уверењу, чим је престала бити социјалистичка, постала антидинастичка. Али баш да се ја варам, баш када би се доказало, да се она борила не противу Династије него противу мене лично, баш када би се доказало да и њена Зајечарска Буна, и Пашићево издајство Србије Бугарској, и целокупно измећарство радикалне странке руској политици у Србији, да је све то била борба једне политичке странке за њена начела, за такозване грађанске слободе, баш ако се докаже да радикалци до сада нису никада шуровали са Цетињем и са Женевом — овај покор неваљалства Краљевог према њима учиниће, да му нико, ама нико од њих неће више веровати, учиниће да ће они, кад се опет дочепају власти, ову употребити само на то да и последњи Обреновић постане у Србији немогућан у толико пре, што они најбоље са извора знају, да ће протеривањем из Србије и последњег Обреновића, учинити највећу услугу својој највећој заштитници — Русији, која још од Илкиног атентата на мене ради за Карађорђевиће. — Хајдемо сада развалинама

[1] И био је у фузионом кабинету, којим је Краљ поглавито хтео да разбуца радикалну странку, у чему је успео.

напредњачке странке. Она је испочетка имала у себи много антидинастичких елемената, барем је то за Милутина Гарашанина сасвим сигурно. За то сам га ја баш и довео из грочанске воденице у Министарство, и зато сам га, чим је Пироћанац одступио, узео за Министра Председника, и он је постао шеф напредне странке. Овај мој поступак према Гарашанину, који је био не само даровит него господин човек, излечио га је од антидинастичности и при све том што су га стари Карађорђевци на напредњачким зборовима интерпелисали „што не тера та ..... Обреновићска?“ он ме је верно служио, он је напредну странку чврсто држао у својој руци, тако чврсто да ни такви антидинастичари као што беше н.пр. Живко Анђелијћ, Радојловићи ит.д. нису смели да мрдну, и ја сам са напредњацима под управом Милутиновом учинио много за претварање старе, патријархалне Србије у модерну, европску државу. Али ја сам слудовао, па сам за инат проклетој Јерини абдицирао, а радикали су као дивља зверад кидисали на Милутина и на напредњаке тако да је ова странка морала да изврши самоубиство, да се сама распусти, и да свакоме своме члану остави на вољу да у политици ради шта хоће. Шеф ових политичких развалина беше Стојан Новаковић. Са њим је мој син тако поступио, да се Стојан, најурен из Министарства, заклињао да неће више никада прекорачити дворскога прага. Али Ви сте га добро познавали, и Ви сте га приволели, да прими посланство најпре у Цариграду а после у Паризу, и Ви сте готово све напредњаке прикупили у Скупштину и у администрацију и они су Вашу Владу својски помагали. У место Стојана узео је управу растурених напредњака Драгомир Рајовић, Обреновићевац pur sang. Али кад је мој красник од сина навалио на њега да и он постане Драгин Министар, Драгомир му је написао: „Мој отац је у гургусовачкој кули носио гвожђе за Обреновиће. Ни његов син не може и неће да помаже једном Обреновићу да изврши самоубиство.“ Данас је због тога, Цветка Рајовића син у очима Краља Александра бунтовник и издајник. Неће ме нимало зачудити, si les progressistes reviennent à leurs anciens

amours, кад Александар отера и Рајовића у антидинастичаре.

Наста подужа пауза, коју сам ја прекинуо примедбом:

— Као што је Одисије у подземном свету држао смотру над душама свију покојника, тако и ми сада...

— Не — рече Краљ Милан — ми држимо смотру над људима, са којима је пакао једног несавесног човека терао своје ћефове...

— И тако су личности, партије, устави, начела једнога дана пригрљени у највећој милости да се сутра дан као пси отерају... Што се мене тиче, ја се могу бранити само једном „олакшавном“ околношћу: ја га нисам довољно познавао...

— Ја сам га знао, али која вајда, кад сам морао да кријем нашу бруку, и ако он, који је тако поступао са политичким партијама, није боље поступио ни са мном ни са својом мајком. 1-ог јануара 1894 Краљ изјављује своје поверење кабинету Саве Грујића, па онда мене позива из Париза да му помогнем да се курталише тога кабинета, и ја долазим 8 у Београд и видели сте, какву сам муку имао, док сам му саставио кабинет Ђоке Симића, јер сам и Вас хтео силом да увучем у тај кабинет, само се Ви онда не дадосте. После 3 месеца отерао је Ђоку Симића и са кабинетом Светомира Николајевића укинуо је Устав, на који се пре непуну годину дана заклео. 20-ог априла 1895 отерао је мене из Београда само да му дође мајка са њеном цофом Драгом, и одиста после 4 дана, 26 априла исте 1895 године Наталија је у Београду а ја опет у вандровци. Сада су настале у београдском Двору оргије „флертова“ са београдским госпођицама, које нису избијале из Двора све због — Краљице мајке. Да га спасе од ужасних последица таквих наопаких флертова, његов красни Др. Ђока довео му је из Пеште, из кавапе „код луле“ ону Розу Бенке, са којом је ваша Влада доцније трљала главу да не направи европски скандал на рачун Србије и њенога Престола. Али Роза Бенке церила му се у брк, кад је он узалудно покушавао да јој докаже — своју љубав. Она га је само утврдила у уверењу, да на свету има само једна женска за његов рачун, и да

је та женска Драга Машин. Ова опет видећи да постаје неопходно потребна, а кивна на Краљицу Наталију, што је оном платонском флертницом у Двору покушала да јој ишчупа из шака сигуран Краљевски пљен, хтела је да опроба силину свог уплива на Краља и захтевала је од њега као доказ његове љубави — мајчино срце, сасвим као у оној славној француској народној песми. Само није се онако трагично свршило као у песми. Он се није спотакао носећи мајчино срце љубазници, и мртва мајка није га упитала „је си ли се угрувао сине?“ Свршило се много простије. Саша је отерао мајку, а 26 децембра 1896 долазим опет ја у Београд. Имао сам шта и да видим. Онај лепи и здрави младић беше исцеђен, изнурен, неврастеничар, да га је страшно било погледати. Тада сам имао два задатка: 1 да га спасем физички, да га лечим од неврастеније, 2-го да га спасавам политички, јер већ беше изадутирао све политичке странке у земљи. Како сам у првом успео то сте видели после годину дана, када сте из Карлсбада дошли к њему у Беч, а како и колико смо заједно успели у другом, то доказује Ваша владавина. Остављам на страну, колико је добра Србији учинио Ваш кабинет; о томе, док историја не изрече свој суд, могу Вас тешити речи Цара Франца Јозефа, које сам Вам казао пре два месеца. Што је за мене, као Краљевог оца, још важније то је, што сте Краља, који политички беше већ дотерао до ижице, за непуне три године направили најпопуларнијим човеком у Србији. Доказе за то ја сам својим очима видео на последњем путовању Краљевом по Србији, а ја као и бивши Владалац знао сам, и као отац морао сам добро разликовати прављено одушевљење од истинског. Ја сам се уверио да сте Ви успели да га утврдите на престолу, који се пре Вас прилично расклиматао, и после онога што сам видео својим очима и ја сам почео веровати, да ћете Ви за неколико година успети да од мога сина начините великог Владаоца — барем за балканске прилике. Али, и ту лежи главна ствар, у којој смо се преварили и ја и Ви. Александар није само неваљалац — он је *зликовац*. То је једна *неронска природа*... —

Дотле сам слушао погнуте главе, сада дигох главу и погледах Краља Милана, па онда рекох:

— Дакле је истина, да је Краљ нарећивао Ристи Бадемлићу да усијаним гвожђем испржи очи похапшеним радикалима? —

— Истина је — настави Краљ Милан — али та зверска наредба из најгорег византијског доба, та средњевековна метода en plein XX siècle могла би још за невољу да се стрпа у врећу толиких других неваљалстава мога красника сина, јер најзад ти људи нису му били ни род ни помози Бог, ја сам га уверавао да су то моји и његови непријатељи, а он се онда трудио да ми докаже, како се он идентификује са мном. Да нашом срећом није Риста био човек, који у пркос своје ропске послушности опет не беше кадар да изврши и такво зверство, данас би за то могли и мене кривити као морално одговорног, што је Краљ Александар издавао такву наредбу Ристи Бадемлићу. Не, докторе, по томе једном факту, ја већ и зато што сам отац, још не би мога сина назвао Нероном, ја бих се још вио као црв да докажем да је то била моментана аберација мозга, moral insanity, само да га оправдам. Али ја данас имам доказе у рукама да таква зверства у мога сина нису напади пролазне сумануотости, ја имам доказа, да је он *убица са предумишљајем* и то најужаснија сорта убице, он је *оцеубица!...* —

Краљ Милан ућута и посматраше ме.

Ја мирно рекох:

— То је алузија на наредбу Лазе Поповића цивилним властима, да Ваше Величанство по потреби и *силом* спрече вратити се у Србију, и на Краљеву наредбу војсци да *пуца* на Ваше Величанство? —

— Не, не, докторе. Те монструозне две наредбе могле би се још са њиховог гледишта и оправдати, то би било убиство у самоодбрани, убиство једног бунтовника, једног претендента, па макар то био и рођени отац, јер Ви можда не знате да је Краљ, кад је примио моју оставку на Команду Активне Војске узвикнуо „Хвала Богу, сад сам се курталисао најопаснијег претендента“? —

— То нисам знао — рекох.

— Е, треба и то да знате. Дакле због тих наредаба још ја не бих назвао мога сина оцеубицом. Али ја

сад овде имам — овде Краљ Милан извади из џепова два грдна и забрекла „шлајпика“, из којих су вириле згуране хартије, па их положи на сто пред собом и лупајући рукама по њима настави — ја овде имам писмене доказе, да је Краљ Александар I од Србије годинама мирно смишљао, како ће да мучки убије свог оца, ја имам доказа, да је *ивањдански атентат његово дело.* —

Ја скочих са столице.

— Ох... то не... Ако Бога знате, то не! — и нехотице пружих обе руке према Краљу Милану као да хоћу да се браним од њега.

Краљ Милан је седео срушен у својој столици са испруженим рукама, које грчевито стезаху она два свежња хартија, гледао је укочено преда се и дисао је са напрезањем. После неколико тренутака, он се trже и рече:

— Страшно, је ли, докторе? Седите, па слушајте. Ја сам знао да Краљ живи с Драгом и трпео сам у Београду ту прљавштину као paratonnerre. Истина он се идући ноћу к њој излагао свакојаким опасностима, али ја сам знао да је увек с њиме Марко Цинцар-Марковић,[1] па сам био без бриге за његову сигурност. Али када сам је први пут видео у Двору на некаквом ручку, ја сам се згрануо од тога безобразлука, и држећи да се она није могла позвати у Двор без Вашег пристанка, помислио сам, да Ви терате шегу са мном, и као што се сећате, одмах после тога ручка, ја сам Вас напао у арапском салону, где смо пушили. Када сте ме Ви уверили да нисте ништа знали за тај позив, ја сам сутрадан избрусио мога сина, и казао сам му, да ја ту женску нећу да видим у Двору. Он се бранио тиме, да би јако пало у очи, када би се при дворским свечаностима правила разлика између коморника и дворске госпође његове мајке, да је пуковник Симоновић увек позиват у Двор и да је с тога бар један пут морао да позове и Драгу, али кад се ја толико љутим, он њу неће више

[1] Пуковник Марко Цинцар-Марковић, један одличан артиљеријски официр, који је своју преданост Краљу терао такође до самопрегорења, кад је пристао да за сигурност његову узме на се недостојну улогу Лепорела — чим је Драга постала Краљица Србије, осуђен је *на десет година затвора* што је у анонимним писмима, у којима се вређало *Њено Величанство*, познат његов рукопис...

никад позвати у Двор. И одржао је реч, али је одмах после ове сцене са мном препоручио Драги, да се стара познати се са вашом кућом и задобити симпатије ваших дама, које је сретала у салонима дипломатског кора. Чим се у томе успело, Краљ је, кад Вам је наређивао да дајете ручкове нама и дипломатском кору, и кад сте му подносили списак званица на одобрење, почео да међу оне, који су позивани као „чачкалице“ после ручка, записује и његову Драгу. Кад сам ја њу једном таквом приликом угледао у вашем салону, ја сам одмах сишао доле у вашу библиотеку, и за време целог соаре-а седео сам доле. Ако се сећате, Ви сте, кад је почео котиљон дошли к мени, и молили сте ме да дођем да видим фигуру „Fort Chabrol“. Вама за љубав попео сам се горе, али само за неколико тренутака, па сам одмах после натерао Краља да идемо кући. Други пут, бесмо сели у кола да идемо на забаву код Векер-Готера. Тек што се извеземо из Двора ја га упитам: „Dis donc, j'espère que nous ne trouverons pas ta maîtresse à la Légation d' Allemagne?“ Он ушепртљи: „Mon Dieu, Papa, le baron n'est pas mon Ministre pour que je puisse lui ordonner de faire la liste de ses invités selon nos désirs.“ На то му ја рекох: „Ça veut dire qu'elle y sera. Eh bien, à moi non plus tu ne peux pas ordonner d' aller dans la société dans laquelle se trouve ta maîtresse. Ja descends et je reviens sur mes pas.“ И ја пружих руку да притиснем пиштаљицу, да зауставим кола. Краљ ме дочепа за руку и дршћући од узбуђења стаде ме преклињати, да не правим скандал пред слугама и пред гардијским официром, који нас је пратио са „партијом“ гардиста на коњима.

Најзад дао ми је поштену реч, да је то последњи пут, и да ја „ту жену“ нећу више нигде срести у друштвима, куда ја будем ишао с њиме. „Eh bien, mon garçon, si c'est pour la dernière fois — soit. Mais si la phantaisie te prend de me jouer ce tour encore une fois, je te donne aussi ma parole d' honneur, et je la tiens mieux que toi, qu'il y aura un scandale publique.“ — После тога ја сам пристао да одем у немачко посланство, али чим сам се поздравио са домаћинима, и чим сам видео да је

бештија одиста у салону, ја сам се повукао у пушионицу, и нисам излазио из ње док се забава није свршила. Још ја онда нисам ни слутио, колико ствар беше већ постала озбиљна. Али тек, ове сцене увериште и њега и његову љубазницу, да ћу ја бити несавладљива тешкоћа за извршење њихове сумануте намере, и зато су морали одлучити да се мене ослободе. Ја велим само да ме се ослободе, јер не верујем да су одмах дошли на мисао да ме убију, то ми је тешко веровати. Али да ме се курталишу, то ће ићи у толико лакше, што су знали да ће у томе имати помоћника... —

— Русију?... Жадовскога?... — упитах ја.

— Тачно — рече Краљ Милан — То јест у пола је тачно. На Русију су могли рачунати, али на Жадовског већ не. Толико су знали, да ме Русија мрзи, како се само сопствени грех мрзи; осем тога знали су, да је фијаско Жадовскога ту мржњу толико распалио да ће се руски власници и са самим ђаволом уортачити само да мене униште. —

— То што Величанство сад рече, није само беседничка фигура. Један Цар, понављам један истински Цар, јавно честита и венчава порок на једном престолу само зато да Вас уништи, не мерећи што ће тиме задати смртни удар и Србији... —

— Ето видите! И кад мржња оде тако далеко, да злочинству јавно каже да не треба да се стиди, зар је онда тешко наћи слуге, који неће много бирати средства? При томе не мислим на Жадовскога. Он се према мени понашао, како се понаша кочијаш према пропалом господину. Други су јавно били много финији, а у потаји су ми плели замку.... Ови су видели једнога сина, који гризе ђем и једног оца, који чврсто држи дизгине, затим су видели једну женску, која се за паре проституисала толико пута, и да је та женска сада љубазница мога сина и зато су се најпре њој обратили.

— То је претпоставка, нагађање, комбинација, јер ваљда Величанство неће тиме да тврди, да је Драга била руски агенат? —

— Да — рече Краљ Милан одсечно. — Ја тврдим

да је Драга Машин била и да је она и данас као Краљица прост агенат руски.[1]

— То би било страшно! —

— Па зар није тако? —

— Нисте ме разумели, Величанство. Не велим да би то било страшно за нас. То би било страшно за Русију.

Краљ Милан се насмеја.

— Хо, хо, хо! О ви робови ружичастог оптимизма! Нису то комбинације и фантазије. Овде су *докази* (и Краљ Милан удари руком по оним јанџицима). Овде су писма, која је садашња жена Краљева писала у руској служби. Ту има и кратких цедуљица и дужих писама. А знате ли, коме их је писала? Сећате се оне фотографије, на којој је, по нашој заповести, фотографисана једна кућа у Букурешту? Ви знате, да је атентатор Кнежевић на тој фотографији својеручно написао и потписао, да је у тој кући погођен да мене убије. Ви знате, да је у тој кући становао пуковник *Грабов*, шеф руске тајне полиције за балканске земље, да је овај дао атентатору и новаца и последња упуства за атентат. Добро. Али Грабов беше у Букурешту, није живео у Београду. Према томе није он био онај, који је погодио Драгу. То је морао бити човек, који је живео у Београду, који је добро знао и Краља и моћ његове љубазнице над њим. Дакле ко? Мансуров?... Јок. То би било сувише невешто. Личност, која је била представник Русије у Београду, није се смела никада потпуно разголитити. Ваљало је на то мислити, да ни најмања сумња не може пасти на отправника послова, да овај у сваком случају може одрећи своје саучешће у таквом ниткову луку. Дакле, ко? —

Бејах поражен и само упитах:

— Пуковник Таубе? —

— Но, хвала Богу. Да богме да је он наместио фитиљ за потпаљивање. —

— Али докази, Величанство, докази! —

[1] Доцније сам у „Огледалу“ Пере Тодоровића у једном од последњих табака видео: да је Пера имао у рукама џепну књижицу, у којој је *Краљица* Драга записивала одговоре на питања, која су јој стављана, књижицу која је ношена из Краљевског Двора у руско посланство и натраг.

— Е добро, докази. Драга се често састајала са Таубеом у кући проте Алексе. Када се нису могли састати, а да се то не примети, онда су се дописивали. Та је писма носио пуковников сеиз. Кад је пуковник извршио своју мисију, он је премештен из Београда, а његов сеиз ступио је у службу једног страног посланства у Београду. Ту је брбљао — и цела је та преписка сад овде, у мојим рукама!... Садржина? Нису љубавна писма, а није ни каква варијанта Стамбуловљеве трагедије. Чим је умешана каква жена, онда се другаче ради. Већ и за то, да се сачува тајна, не издаје се крајња мета. Зашто да се жени отежава задатак? Она ће много сигурније радити, ако не зна за крајњу мету. Она треба само да дражи сина против оца и — ко зна? Можда се у почетку и у Русији шћаху тиме задовољити. Ако љубазница успе да ме мој син дефинитивно отера, она би постигла што хоће, нашто онда убиство? Али мој син није имао куражи да се демаскира. Шкргутао је зубима, али ме је сносио. И ствар постајаше све тежа. Ви имасте успеха у политици, ја га имадох у војсци. Како ће сад да изађе пред народ и да каже: Мој отац мора за навек напустити Србију? Знате шта, докторе? Најбоље сведочанство, које се може издати за рад Ваше Владе и за мој рад у војсци, то је факт: да су Руси најзад морали доћи на мисао о атѐнтату. Овај само доказује, да су руски власници морали доћи до оваквог уверења: Ова два човека могу још одиста завести ред у Србији, и што дуже то траје, то ће за Краља све теже бити да отера свог оца. Услед тога уверења постали су нестрпљиви, мисао о атентату беше одмах зачета.

Краљ Милан ућута. Запрепаштено сам слушао, како је он дотле гвозденом логиком анализовао овај паклени план. После неколико тренутака Краљ Милан настави:

— Добро дакле, убиство. За то не треба да тек тражимо доказе у овим писмима. У вашим су рукама били докази да се испрва мислило на нашег пријатеља Хаљу, да он то „дјело“ изврши, јер је он убио и Стамбулова, па му није ни длака на глави фалила, напротив добио је руску пенсију. Наш дипломатски агент у Софији јавио вам је, да је Хаљу намеран да дође у Србију. Ви

набависте Хаљуову фотографију, умножисте је и разасласте је свима пограничним властима са потребним упуствима. То је осујетило овај покушај. А сад пазите добро, докторе: Ко је први сазнао за ову хајку на Хаљуа, која је осујетила први план? За ту ствар знали смо: Ви, ја, и наравно Краљ. Од њега је сазнала и — Драга Машин... Јер, ја понављам да претпостављам, како дотле Драга нити је знала нити је слутити могла, да се мени о глави ради. Е, сад замислите, како је у оном поквареном и до лудила амбициозном срцу палила ова мисао: „Ето, онај, који мене увек дрољом зове, у мало није за навек очи склопио. Их, да је тај Хаљу само дошао овамо, ми бисмо се за навек курталисали онога, који у мени само плаћену курву гледа“... И ко зна, можда је у том тренутку први пут сенула суманута мисао о овој женидби!... Знате, онако, са свим академски, само као „мисао“ усамљених часова, онако као што кадшто иначе сасвим паметан човек помисли „Их када бих нешто могао да офукам све паре банке у Монте Карлу“. Једно морам признати: Волео бих да сам некако могао гледати и слушати, како се оно неисказано „ах, могло је бити“ претворило први пут у уздах сажаљења „што то није било“, кад се први пут претворило у сенку жудње „па можда ће ипак moћи нешто бити од тога“. То су, докторе, оне фазе и метаморфозе, кроз које такви планови морају да прођу. Испочетка није ништа, ситница, па онда почне да расте, све више и више, пење се уз лествице, и кад се попне на врх, оно је џиновски огромно. Ко је од њих двоје најпре првим мутавачким погледом издао опасну мисао? Ко је прво шануо страшну реч? Не знам, али моје познавање људи каже ми: да неће бити да је Драга прва проговорила. Кад једна сељанка хоће да наговори свог јарана да неког убије, она мора то отворено да му каже, и да га куражи да то убиство изврши. Али кад једна „дворска госпођа“ хоће да на то наговори једнога Краља — то се сасвим другаче ради. Краљеве другаче вуку за нос. Ако је Краљ млад и сујетан, онда га треба дочепати за његову сујету: Ето ти се зовеш Краљ, и био би у ствари Краљ, јер имаш сву краљевску власт, али ти при свем том виси ништа, јер има некога, који ти,

на твоју и твоје државе несрећу, никако не дâ да будеш прави Краљ. Сећате ли се, докторе, једне страшне реченице из Шекспира? „Крпама, покраденим из светог писма оденућу голотињу моје злости“. То значи, Драга је већ могла да му докаже, да сам ја одиста демон Србије, она је чак била и плаћена да му каже: Ето видиш, данас је Русија највећи непријатељ Србије, а да *нешто нестане Милана*, Русија би с места засула Србију својом милошћу и својим доброчинствима... Ето како је мој нечовечни син, дражен у својој Краљевској сујети, а заљубљен преко ушију, неприметно *сам дошао на мисао да ме смакне*, а није ни опазио, како га други вешто и лукаво гурају на тај пут. Ето како је он дошао до — Живка Анђелића.

Знајући да је Живко картаџија и швалер, коме увек треба новаца и то много новаца, знајући даље да је Живко сујетан као каква жена, мој мали Неро брзо је направио план, како ће у Живку распалити најпре мржњу противу мене лично, а после обе његове главне страсти. Кад смо путовали по западној половини Србије и када је Живко спао с ногу само да дочек у шабачком округу буде сјајнији од свега, што смо видели на том путу, и када се с правом надао да за то добије од Краља и новаца и високу декорацију Милоша Великог — Ви знате шта се догодило у Шапцу. Краљ је дао орден Милоша Великог ономе препреденом владици Димитрију — а Живку четврти степен Белог Орла... Ви сте сопственим очима видели, какав је то утисак учинило на Живка. Али што можда не знате то је, да је мој зликовац од сина тражио од мене пристанак да декорише Живка орденом Милоша Великог, знајући да ја Живка трпим у служби као важног напредњака, али да му као Карађорђевићевцу не верујем ни преко друма. Ја сам наравно протестовао противу такве идеје, да се осведоченом антидинастичару даје орден установљен само за праве династичне заслуге, а Краљ је само то и хтео да може Живку казати, да му *ја* не дам тај орден, јер га *ја* сматрам за Periног човека. Лако је могућно па чак и вероватно је, да је Живко у то доба, видећи с једне стране да Пера не сипа више новац, као што је некад

чинио, а с друге стране да је Ваш кабинет успео да савлада све партизане у земљи и да учврсти династију, био баталио своје старе симпатије, врло је вероватно да је он сада био постао такође Обреновићевац, што ја у Шапцу нисам помислио, и ако је тако било, онда је Живка морало у толико јаче заболети, што му ја закраћујем једну награду, коју је он својим држањем у последње време потпуно заслужио. Појмићете, како је после тога Живко морао бити расположен према мени. То расположење је Краљ нарочито и спремао да га спреми за оно, за што му је требао. Сада знам од људи, којима је Живко причао пре него што ће отићи на одсуство у Абацију, у највећем поверењу, да му је сâм Краљ говорио: „овако не може даље. Он управо и није Краљ Србије, него једна лутка у рукама свог оца, који жари и пали по Србији, који га завађа са његовим најбољим пријатељима, који је ето навукао на Србију гњев силне Русије а због ње и Француске. Под таквим околностима он (Краљ), *ако се не нађе патриотских Срба да Србију и њега спасу од овог демона*, воли абдицирати па отићи у свет, него вући и даље одговорност за све што његов отац ради“. Шта је Живко одговорио на ту паклену инсинуацију мога зликовца сина, то није хтео да прича ни својим интимусима, он је само хтео у поверењу да их приправи за оно, што може наступити. Mais vous voyez cela d'ici, ce qu'il a pu repondre. Наравно да је Живко једва дочекао саопштење, да је „пукла тиква“ међу самим Обреновићима и да је одзвонило сили онога Обреновића, који после толиких доказа његове верности, њега још гази као непријатеља. Вероватно је уверавао Краља да још има „српских ђетића“, који ће за свога Краља и Отаџбину заложити главу само да их спасу од таквога „демона“. Али то је само моја претпоставка. Међутим оно што је иза тога разговора између Краља и Ж. Анђелића следовало, што је несумњив факт, за који и ви знате, то је да је Живко, који је све очајне егзистенције у Србији знао у главу, нашао и погодио Кнежевића, да му је он у Шапцу издао пасош, да га је он, који је још као окружни начелник у Крајини на-

правио многе везе са тајном руском полицијом у Букурешту, послао у Румунију пуковнику Грабову, шефу руске тајне полиције за цео Балкан. *Краљ је сада из благодарности вратио Русији ону фотографију*, на којој је била фотографисана кућа Грабовљева, оверовљена потписом Кнежевићевим, али му то неће помоћи. И ако онда све ово, што сада знам, нисам слутио, ја сам, кад сам видео да Влада, из виших државних разлога, не може да изнесе пред преки суд тај најјачи доказ руског учешћа у атентату противу мене, и знајући колико су сигурне наше архиве, био толико паметан да сачувам тај доказ за моје доцније разрачунавање *са Русијом*, и не слутећи да ће ми икада затребати противу мог рођеног сина, ја сам ту фотографију заједно са изјавом и потписом Кнежевића са мојим Кодаком снимио. *И тај је снимак овде*, јер још није на картону (Краљ Милан опет удари руком по једном од шлајпика). Кад атентат није успео, онда је мој син, да би заварао траг, био бешњи од мене, он је хтео да сможди, да уништи све *моје непријатеље*, он је бол свога синовљег срца манифестовао на начине за које је био сигуран да ће подићи противу *мене* и противу *Владе*, која се није одвајала од мене не само Русију, него сада и целу Европу и цео цивилизовани свет. Malheureusement j'ai donné dans ce piège, и не могући слутити да је све то намештена комендија, ја сам га помагао, мислећи да на тај начин курталишем и Династију и њене искрене и верне пријатеље од крвника, који су нас двадесет година поткопавали за рачун својих протектора у Русији. Кад се приближио јавни претрес, и кад је Краљ из причања Светозара Анђелића, Живковог брата, која су му рапортирана као и сваки разговор у Београду, видео да је Живка издало стрпљење, и да ће на јавном претресу да каже, *ко* је спремио атентат, мој Нерончић није се дуго размишљао, и Живко је удављен. Хапшење оног жандармеријског официра, Живкове цедуље писане крвљу, све је то била само вешта mise en scène. Најбољи вам је доказ каријера, коју ће ће сада да направе и Радоје Радојловић и онај жандармеријски официр, кога сте Ви бацили у пенсију.[1] Ни

[1] Одиста обојица су под Драгијадом реактивисани и барем Радоје правио је бриљантну каријеру.

атентатор није никада мислио, да ће њега истински стрељати. И он је до последњег тренутка веровао, да ће само pro forma бити осуђен, и са сигурношћу је још са Карабурме гледао пут Београда, да види кавалеристу са белом марамом... Он беше сигуран да ће бити помилован. Тек када је видео да онај, који га је најмио, не зна за Бога — хтео је да говори, али пушке припуцаше и све беше свршено. И тако пропаде и последњи човек, који би могао целом свету доказати, да је рођени син, за љубав својој љубазници, наредио да му убију оца... —

Краљу Милану паде глава на испружене руке. Он је плакао и јецао као мало дете.

Седео сам као укочен и гледао преда се.

После неколико тренутака Краљ Милан се савлада, убриса очи, па настави:

— Кад је дроља видела не само да ја остах здрав и читав, него да ће и Влада да се одржи у пркос удара, који јој је нанео преки суд и у пркос свега, што смо Краљ и ја на рачун Владе урадили, она је пробала да за своје планове придобије најпре Генчића, па онда вас. Надала се, ако могне задобити главне људе у Влади за себе, лако ће јој бити ишчупати војску из мојих руку, а после ће већ лако наћи начина да се ја уклоним с пута. Прво је бацила око на Вас. Ви ми о вашој визити код ње и о разговору с њом нисте ни речи казали. Сигурно нисте онда ни слутили, зашто Вас је домамила себи, па нисте целу ствар држали за довољно важну да и мене са њом упознате. Али тај ваш једини разговор с њом био је за њу довољан да је увери, да на *Вас* не може рачунати за своје планове. Сада је бацила око на Генчића, као на Министра Унутрашњих Дела. Њена је мисао била да се још у Зајечару дâ Генчићу Таковска Лента. Ви сте то спречили. Доцније је ишла у Генчићев виноград и уверила се, да ни с те стране не може очекивати ништа. Кад се уверила да треба радити на томе, да се уклоним и ја и Влада, онда су настале конференције са оним православним језуитом *Мансуровом*. Овај није више избијао од Драге. Са њим је утврђен цео

план даље акције. Ја сам добио мисију да му просим Принцезу, а Ви да ме код Голуховског помогнете у томе правцу, али да се чинимо да један не зна за мисију другога. У моме последњем писму писао сам вам да не знам, шта је учинило, да је цела ствар überrumpelt. Сада знам и то. Сећате ли се оне фразе у једном писму, које Вам је писао Францис Стал из Берлина и за коју је он тврдио, да су сопствене речи барона Векер-Готера? Немачки посланик казао је томе своме земљаку усред моје и вашега кабинета највеће силе и власти ове речи „Diese ganze Herrlichkeit hier kann in 24 Stunden verschwinden“. Кад сте ми то саопштили, ја сам Вам из Карлсбада писао, да за тог интриганта нећу више да знам. Међутим сада верујем да је Векер-Готер те речи казао: Он је био врло интиман с Драгом и зато је знао, да је Краљ у стању учинити свако чудо за њу. Како је он из Берлина сигурно извештен одмах, да сам ја са мојом мисијом у Бечу успео, барон је то избрбљао пред Драгом. И то је учинило, те је бомба одмах експлодирала, док смо нас двојица били не само далеко од Србије него и далеко један од другога, тако да се нисмо могли ни договорити да што предузмемо, да спасемо отаџбину од те срамоте, да јој Драга постане Краљица. Ова последња ситница, т.ј. факат да се ми нисмо могли ни преко шифара споразумевати, показује вам рафинираност, са којом је мој злочинац син из далека спремао целу ствар. Кад је бомба прсла међу ваше другове, они су се сви добро држали, нарочито Вукашин, Генчић, Атанацковић, Андра и Бора. Врднули су само Ђока и Живан. Па чак и њих двојица нису хтели да постану Председници Министарства, кад је Драга на престолу. Знате већ да ниједан, ама баш ниједан српски државник није хтео да прими ту велику част, а и они, који су били у првом салетању пристали, тргоше се, чим се чуло за што не само Влада него и ја дадосмо оставку. Цео официрски кор, la maison militaire et civile du Roi изјаснили су се противу женидбе његове са дроњом, и он не би ни до данас још имао састављену Владу — јер су чак Пајица Маринковић код Коларца и Милосав Куртовић у Александровој кући грдили Драгу — да га

није помогао најстарији и најсилнији непријатељ Обреновића, да изврши ово самоубиство Династије, да му није помогла Русија. Тек када се сазнало, да света православна Русија благосиља овај „брак“, тек онда су последњи балавци у Србији пристали да саставе Министарство за такву свадбу. Et encore! Загледајте мало у састав тога Министарства: Председник једна нула, која враћа прстен веренику своје ћерке зато што је тата сада Председник Министарства, па не може допустити да његова кћи направи — mésalliance и да пође за макар кога. И то тај Trottl чини у тренутку, када помаже Краљу да узме за жену једну Драгу... То није mésalliance. Jl est déjà la risée du corps diplomatique à Belgrade. Па онда оно безобразно чивуче, онај исти Пајица, коме је Краљ једном у Грађанској Касини поклонио једно огледалце „јер — као што је тада Краљ казао једној дами на тој игранци, кад је на лутрији добио огледалце — огледало треба поклонити ономе, кога човек највише мрзи“ — он је данас Министар и фактотум Краљев, јер Пајица Бунда је велики русофил! Лаза Поповић који је обрукан, јер му је зет вратио ћерку, као и Настас Антоновић кога је жена обрукала са Љубом Живковићем, као и Милош Васић, кога је такође жена обрукала — то су људи, којима је Драга „лична српкиња достојна за Краљицу.“ У целоме томе друштву нема ниједног човека, а већ о каквој државничкој способности таквога Министарства не може бити ни речи. Према томе свима државним пословима управљаће она жентурина, која ће иза одшкринутих врата министарске седнице прислушкивати, као што је прислушкивала, док је била Наталијина цофа. Цела та недостојна комендија, која се сада тера са Србијом, трајаће колико и свадбено Министарство, неколико месеци tout au plus, јер када Краљ буде принуђен да отера ове пајаце, пошто државном администрацијом нигде не управљају пајаци — онда ће се све срушити. Чак ни радикали, које је он с планом онако гонио, да их само што више раздражи противу мене и противу вас, те да их после амнестијом привеже за Драгу — чак ни они неће хтети да наследе хаос у државним пословима, какав ће направити Драга са њеним пајацима и Паји-

цама за неколико месеци, а баш ако би и хтели да се одуже Драги, што их је она ослободила „азачке тамнице,“ баш ако би људи, који су се увек одликовали неблагодарношћу, као што доказује њихова црна неблагодарност према мени, који сам их извео из казамата у које су били запали због њихове зајечарске буне — сада на једанпут постали сентиментални, па би хтели да бар према Драги буду благодарни, они ће пре него што се приме потражити инструкције са своје Ћабе из Петрбурга и отуда ће насигурно сада чути: „Нипошто, пустите последњег Обреновића низ воду“. —

Мора бити да сам ја у томе тренутку изгледао као неверни Тома, јер Краљ Милан наједанпут стаде.

— Ви у ово сумњате, докторе? —

— Право да вам кажем, Величанство, мени се чини да Ви, у Вашој иначе са свим оправданој аверсији према Русији терате сувише далеко... —

— Па то Ви онда сумњате и у то, да је Русија преко мога сина и Драге спремила ивандањски атентат против мене? —

— То је могла бити приватна ревност пуковника Грабова, да се препоручи Словенофилима у Русији, и док не бих видео, шта има у тој преписци између једног *званичног агента* Русије, пуковника Таубе-а, и садашње Краљице... —

— Кад ја, докторе, не бих хтео да вам покажем и ту преписку и све остале хартије, које имам овде, ја вам не бих написмено обећао да ћу вам их показати, када сам Вас позвао да се састанемо. Мени би довољно било да Вас подсетим на речи, које је Цар Никола II казао генералу Сави Грујићу о једној Новој Години, и на сопственоручне рапорте Царевог посланика Жадовског руском Министру Иностраних Дела, које сте Ви сопственим очима читали, па да Вас уверим да мени нису о глави радили само Словенофили у Русији. Знате ли Ви, шта је руски чиновник? Мислите ли Ви да би пуковници Грабов и Таубе смели да у приватној ревности раде о глави једнога макар и бившега Краља? Ја сам још данас хтео да заједно прегледамо све ове хартије, али сам ево скоро два сахата без одмора говорио, па сам уморан као да сам цео дан копао. За то морамо оставити читање свију

ових хартија за други пут,[1] требаће нам за то цео дан, ако не и више. Али да завршимо наш данашњи разговор. Одговорите ми, докторе, кратко на неколико питања, која ћу вам поставити: Мислите ли Ви, да би мој несрећник икада успео да од једне Драге Машин направи Краљицу Србије, да га у томе није помогао сам Цар Руски примивши се кумства на тој срамној свадби? —

— Никада. —

— Добро. Мислите ли, да је Павле Борисовић Мансуров, када је саопштио Краљеву молбу за то кумство или у опште у рапортима, које је као отправник послова царско-руске легације у Београду Императорској Влади слао, имао толику дозу дрскости да прикрије од својих претпостављених оно, што је свако дете у Београду знало, прошлост Драге Машин?

— Не верујем, напротив ја мислим да је он казао све, што је о Драги у Београду могао сазнати.

— Bon. Дакле Цар је знао, да је Драга једна белосветска дроља, која се продавала најпре за десет динара за седницу, доцније за 500 динара, кад је ухватила каквог лудог француског железничког инжењера; знао је да је Драга живела у конкубинату са Симом Јевр. Поповићем, Николом Канара, Костом Таушановићем, са једним од браће Русидиса ит.д. док најзад своје дражи није заценила Круном Србије. Па кад је Цар морао све то знати, тешко да је то остало сакривено и од Царице, и ја бих се кладио, да је та идеално поштена жена и мати молила са склопљеним рукама свога мужа и Цара да се не прими, да не буде le premier témoin d'une telle personne. Ако је Мансуров пропустио у својим рапортима нарочито нагласити, да ни у

[1] „Тај други пут" није никада дошао. Краљ Милан пред саму своју смрт, када је и за њега било јасно да никад више неће правити никакву политику, па ни анти-руску, потврдио је преда мном, да је атентат Ивандањски дело његовога сина, Драге Машин и руских агената. Кад сам упитао Краља Милана, јесу ли све његове хартије у сигурним рукама и хоће ли што наређивати за те хартије, он је одговорио:

— Ја сам ономад *спалио* целу моју личну архиву. —

— За име Бога, Величанство, Ви сте спалили најдрагоценије податке за историју Србије! —

— За кога хоћете да пишете историју? За један народ, који је пристао да му Драга Машин буде Краљица? Allons donc, cela ne vaut pas la peine! —

средњевековној ни у модерној Србији није никада било војводе, који се звао Луњевица, ту фанфаронаду могао је лако верификовати дати у архиви азијатическог департамента. Па кад је при свем том Цар Никола II пристао, да буде кум Драги и да је у своме ручном писму Краљу титулира унуком војводе Луњевице, онда је за то морао имати крупан разлог, крупан интерес руске државне политике. —

— Тако је. —

— А треба ли да сад ја казујем аутору оних десет историјских студија у „Отаџбини" о спољној политици нове српске државе, какав је то интерес руске политике. Треба ли ја Вас да потсећам на факт, да је Русија протерала из Србије и Кнеза Милоша и Кнеза Михаила и Кнеза Александра Карађорђевића и мене, треба ли да вам доказујем, да она сада хоће да протера и Александра, и да му је за то помогла да се ожени тако да постане као владалац немогућ и у Србији и у односима са свима европским дворовима? —

— На жалост, Ваше Величанство, све, што се до сада зна и види, говори у прилог Вашег схватања.

— А оно што ће се по моме рачуну позитивно даље догодити, што се *мора* догодити, то ће вас и цео свет уверити, да ја имам право. Ја вам дакле понављам, да баш ако би радикали и хтели да се покажу захвални, што је њихово помиловање везано за вечити срам Србије, Русија им неће дати да они саставе Владу иоле способну за живот. Из онога, што сам вам у почетку казао, знате, зашто, ни либерали неће *хтети* ни напредњаци неће *моћи* да му саставе нову владу. После вашег искуства неће пристати ни неутралци. Зато сам вам у Париз писао, да ће криза Престола трајати tout au plus неколико месеци. Мој злочинац син мораће абдицирати само зато што нико неће више хтети да му буде Министар. Али онда још нисам слутио, да ће швалери на Престолу имати дрскост да тврде да је она већ *трудна.* Ça c'est le comble! Лако је могућно да ће услед тога крах наступити тек онда, кад пукне и та нова брука Србије, кад се докаже, да је и то била само височајша

лаж са Престола, само да се добије времена и да ће Русија само зато пристати да радикали приме управу, како би се у тренутку катастрофе власт затекла у рукама њој послушних људи, те да они саставе руски идеал за сваку балканску државу: *регентство.* —

— За кога? —

— Parbleu! За Перинога сина, који је код њих у Петрбургу. —

— Зар Ваше Величанство мисли, да ће ови овде икада пристати, да се Карађорђевићи врате у Србију? —

— Ови овде? Ah, elle est bonne celle-là! Зар ви не видите докторе, да се *цела Европа покозачила*? Француска, републиканска Француска пузи потрбушке пред Русијом и у место Марсељезе пева „Боже царја храни“, не би ли им цар вратио Алзас и Лорен, сасвим онако, како певају наши дроњави радикали надајући се, да ће им Русија на тањиру донети Боспу и Херцеговину, и ако они знају, да је баш Русија у Берлину продала те српске земље. Немачка, та највећа војничка сила у центруму Европе, само из страха да не мора да се бије са два фронта, пузи пред Русијом. Велика Британија, највећа сила на земном шару, ево већ сто година *прети* Русији, кад год она хоће да учини један од оних њених џиновских корака у Азији, али чим Русија одиста изврши тај корак, Енглеска крије своју песницу у џепу, и ако зна да сваки даљи корак руски у Азији значи за њу губитак Индије. А зет Кнеза Црногорског, а најмлађа велика сила у Европи, Италија? Та она богоради за најмањи знак благовољења са Неве, и зар би она смела да каже једну реч противну Русији и зашто да је каже, да не би зет Краљице Италијанске, код кога је она одрасла, метнуо свога сина на Престо Србије? Allons donc! Или ће мој и ваш пријатељ Абдул Хамид, та последња велика сила Европе, грмнути Русији своје „quos ego“? оној истој Русији, пред којом Турска дрхти као дете од фиргаза? Абдул Хамид, *ако га упитају*, казаће, као што је велики везир Али-паша три дана после убиства Кнеза Михаила казао руском амбасадору у Цариграду: „Блистателна Порта жели само срећу Срба.

Ако им за ту срећу треба Карађорђевић, она неће имати ништа против". И кад цела Европа дрхти од руске кнуте, зар ви мислите, да ће ови овде, растрзани унутрашњом националистичком па чак и династичком кризом, имати куражи да се одупру руској жељи, да поврати Карађорђевиће у Србију? И зашто? Та Црни Ђорђе је најпре нудио Србију Аустрији, и тек кад га је она одбила, да се не би замерила Русији, он се обратио Русима за помоћ, а кад га је Русија отерала, он је најпре живео у Грацу са 400 форината аустријске пенсије, докле га Русија није одмамила у Хотин, да га онда, када је њој затребало, пошље понова у Србију *гарантујући му главу.* Александар Карађорђевић владао је у Србији не као Кнез него као слепо оруђе Теје Радосављевића, аустријскога консула у Београду, па при свем том, када је руски консул Милошевић успео да протера Кнеза Александра, је ли Аустрија мрднула малим прстом да га спасе? Ако ико, ја сам био искрен пријатељ Аустрије, јер сам се уверио да Србија не може живети без њеног пријатељства, па је ли она мрднула малим прстом да мене спасе од свемогућега гњева Русије? Не, не, докторе, са тим треба да сте начисто. Катастрофа наше династије је ту, она је неизбежна, као и повратак Карађорђевића у Србију. —

И Краљ Милан стаде ходати по соби.

— То ће бити несрећа за све нас, који смо се као верни пријатељи Обреновића целога живота тукли противу Карађорђевића, али можда ће за Србију бити срећа, да се једанпут смири од династичке борбе, која јој није дала живети правилним животом кроз цео деветнаести век, и ако тако буде, то нама као синовима Србије може бити утеха, што смо наш живот проиграли...

— Cela dépend, cher Docteur, du chef de l'autre Dynastie. Ако Пера буде у свему безусловно послушао Русију, нарочито ако пристане, да се прекине *континуитет* његове Династије, да њега прескоче, и да његовог сина метну на Престо са покорнејшим русофилским намесништвом, које ће се већ постарати да се Србија не може смирити од унутрашњих трзавица, о којима

ће увек Русија пресуђивати, онда ће Династија Карађорђевића потрајати неколико година. Ако ли Пера покаже вељеитета да он хоће да влада, будите уверени да ће Русија одмах узети под своје моћно окриље протеранога Обреновића, ако не потражи начина, да се чак са мном помири само да опет скрха Карађорђевиће...

— Quousque tandem за Бога? —

— Док све балканске државице не буду зреле да их Русија и Аустрија братски поделе. Али оставимо ту Zukunftsmusik. Да говоримо о нама двојици. Ја сам одлучио да се овде дефинитивно настаним. Шта сте ви смислили за себе, докторе?

— Ја идем кући у Београд. —

— А знате ли, да је *Он* кадар напујдати крвожедне радикале да вам се напију крви испод грла из освете за оно, што им није *Он* учинио него *Ви* и ваши другови, као што он сада прокламује urbi et orbi? Ако радикали à la Љуба Живковић буду имали толико памети и образа, да му не наиђу на тај лепак, он је у стању погодити неколико хамала да вас испребијају на мртво име, рачунајући да ћете Ви у самоодбрани убити некога од њих те отићи за то на робију, куда он сада хоће да Вас пошље? Размислите добро још један пут, докторе, Ви сте сиромах човек, на чему ћете оставити вашу велику породицу? Са једним треба да сте још сада на чисто. Он ће гонити не само Вас, него и вашу жену и децу,[1] као што је пре радио са радикалима, као што сада ради са Константиновићевом породицом, и ако му је она једини род, који му је још остао. —

---

[1] И ово пророштво Краља Милана се обистинило доцније. Два моја сина истерана су из државне службе. Противу моје жене и ћерке лепљени су по београдским улицама плакати тако скаредни, да су чак радикалски листови, који су нападали мене, изјавили своје гнушање, и полиција је сама морала те плакате да скида и да крије тако, да ја никада нисам могао да видим ни један егземплар. Доцније су на пошти украли једну дописну карту моје кћери са Краљевом сликом, и само за то, што је она на тој слици *улепшала* Краљеве бркове, та девојка одвучена је у полицију да одговара, што је *карикирала* Краљеву слику... Чак и једно дете бившега Министра Председника, које је било у нижој гимнасији, налазило је, кад год је дошло у школу, на своме месту такве писане грдње противу свог оца, да је почело да бежи од школе, и отац је најзад морао целу своју породицу да уклони из отаџбине.

— Све ја то знам, Величанство, али прво нико није побегао од своје судбине, а друго мој Краљ, коме сам верно послужио у врло тешким приликама, налази да је племенито да ме данас пред свима депутацијама из народа, а преко својих новина и пред целим светом, представи као велеиздајника и као лопова. У таквим околностима моја је дужност да се вратим у Отаџбину и да се ставим на расположење земаљских судова. —

— Буди Бог с нама, докторе, али ви говорите, pardon, као дете, као да немате већ 56 година. Таман ће он Вас пустити пред суд, да пред судом и целим светом докажете, да је све оно лаж што он, полтрон један, сада противу Вас износи! Не, не, драги докторе, сувише је он rusé да Вас пусти да се браните. Он ће, ако му не пође за руком, да вас хамалима претвори у кривца, измислити, створити вам кривицу, и чик да видим тај суд у Драгиној Србији, који Вас неће осудити на робију.[1] Послушајте Ви мене, докторе, немојте ићи у Београд. —

— Морам, Величанство. Ја имам немачке појмове о дужности, и ја . . . —

Овде ми реч застаде у грлу.

Краљ Милан пребледе, посрну, ухвати се рукама за груди и леже на једну chaise longue.

Одмах притрчах те му откопчах јаку и све, што је могло стезати и спречавати циркулацију крви, па онда узех да му прскам хладну воду у лице.

Краљ Милан се брзо повратио.

— Није ништа. Хвала, докторе! Немојте се бринути. То је била само лака несвестица. Моје срце почиње у последње дане да попушта. Оно је много што шта из-

---

[1]) И у овоме се није преварио Краљ Милан, бар колико се тиче *судова* у Драгино време. Кад је Ђ. Генчић дрзнуо у новинама казати, да он није украо оних 4000 динара, као што тврди Краљ, него их је по заповести његовој дао секретару руског славенофилског одбора, Краљ је нашао начина да *судови* осуде Генчића на *седам година затвора*... Када се Краљев лајбжурнал „Мале Новине“ усудио не да брани, већ само да не напада мој кабинет као и сви остали, Краљ је наредио да се *његов* лист оптужи суду, и судови су осудили уредника тога листа Живадиновића на *седам* а сарадника Јаношевића на пет година затвора. Ето доказа, да је Драгијада могла да ради што је хтела са „земаљским судовима“.

држало, али последњи удар беше сувише јак. Није ни чудо. Ја сам изнурен... Морам покушати да макар мало заспим. A demain, cher docteur! Mille choses aimables aux vôtres! A demain! —

* * *

Кад сам сутра дан потражио Краља Милана, њега више не беше у Бечу. Рекоше ми да је отишао у поље (auf's Land) да се опорави.

Ја отпутовах у Београд.

XXXVIII

У ДРАГИНОМ БЕОГРАДУ

Кад сам стигао на ону железничку станицу, на којој ме је за последње три године увек дочекивао ордонанс-официр Краљев или чак ађутант да ме поздрави од стране Краљеве, на перону видео сам само *Татаровића*, комесара полиције на станици, који ми је одмах пришао и салутирајући шапатом овакав поздрав казао:

— Имам заповест од г. Управника Београда да вам овде саопштим следеће: Да седите с миром и *да се не мешате у политику*, јер иначе г. Управник има заповест да Вас ухапси. —

Дође ми жао гледајући тога малог чиновника, како га је стид, што мора такве речи да каже човеку, кога је три године гледао као првог пријатеља Краљевог, за то само подигох шешир рекавши му „Живео Краљ“ и прођох поред њега. Али одмах, чим сам се одморио од пута, отишао сам у Министарство да потражим шефа садашње Владе. Не нашавши га, отишао сам сутра дан, и тада ме је Алекса С. Јовановић примио.

— Дошао сам, Г. Министре Председниче, да Вас упитам: зашто се једном старом државном чиновнику, који је тако рећи до јуче био први Министар ове државе, данас прети хапсом? —

— Господар је страшно љут на Вас — рече Алекса.

— То није довољно да се прети хапсом човеку, који није ништа скривио. —

— Ви сте вређали Његово Величанство у некаквим париским новинама. —

— То није истина. Ни у Паризу ни у Бечу нисам хтео да примим ни једнога од силних новинара, који су ме молили за интервју. Један од сурадника листа „Matin“

да би ми се за то осветио, наштампао је некакав сасвим измишљен разговор са мном. *Истога дана* у подне изашло је у Хавасовој Агенцији моје писмо, којим се најенергичније демантује та лаж у „Matin“-у. Тај лист Хавасове Агенције послао сам истога дана господину Вукашину Петровићу да га покаже Господару и Вама. —

— Он то није учинио — рече Алекса.

— Добро. Наредите сад вашем пресбироу да Вам донесе извештај дотичног дана, па ћете се уверити.

Како је Алекса С. Јовановић после тога ћутао, ја му рекох, како је недостојно једне Краљевске Владе, што пушта да се по њеним новинама бивши Краљеви Министри називају издајницима, неверама и лоповима.

— Ако садашња Влада Његовог Величанства — завршио сам — има и најмањег доказа, да сам ја за време мог министровања учинио не издајство према Краљу и Отаџбини, него и најмању злоупотребу у служби, *ја молим Владу да ме стави под суд*, јер у овој земљи има закон о министарској одговорности, и срећом то је баш једини специјални закон, који је остао у важности, кад је Устав суспендован. —

Алекса С. Јовановић није ни на ово ништа одговорио, него је стао распитивати за моје синове, који су у служби, и уверавати ме, да ће он њих чувати „као своју децу“.

После неколико дана нови Председник Владе зове ме и каже ми ово:

— Ја сам Вас ономад лепо примио, а Ви сте синоћ, идући преко Теразија са г. Андром Ђорђевићем и његовом госпођом, овој говорили, како сам ја *неспособан* и како ће у брзо доћи *ваше време.* По чему сам ја неспособан? Зар само зато што незнам баш *сасвим добро* француски? И о каквом вашем времену Ви то говорите? Знате ли да ћете Ви од сада имати посла са полицијом?

— Могу Вас уверити — одговорио сам — да ја пред женама и са женама нисам никад говорио о политици, ни онда када сам на моју несрећу морао да се њоме бавим. Према томе можете бити сигурни да ја са г. Андром и његовом госпођом нисам говорио ни о политици у опште, ни о вашим способностима, јер ја немам

никакве потребе да ове ценим, ни о „моме времену“ јер ја сада немам шта више да чекам. —

— А ја Вама кажем, да сте Ви то зацело говорили. Ја имам апсолутно вере у човека који ми је то јавио. —

— Лепо ћете проћи са таквим достављачима. Али кад већ више верујете томе шпијуну, него на поштену реч једнога часног човека, онда наредите истрагу, наредите да ме суоче са тим вашим достављачем, па ћете видети коме верујете.

— Не треба мени за ово никакво суочење ваше. *Што ја знам то знам.* —

Кад сам се уверио, да Алекса С. Јовановић не зна шта је поштена реч, ја сам му окренуо леђа и отишао из Министарства.

После неколико дана Министар Председник зове ме *писмено.* Значи да је сад имао нешто *важно* да ми саопшти. Ево како је гласило то саопштење од речи до речи:

— Ви говорите, да је кућа[1] Њеног Величанства Краљице плаћена парама из диспозиционог фонда. Његово Величанство Краљ заповедио ми је да Вам кажем, ако то још једанпут кажете, *да ће Вас послати на Карабурму!* —

Ова претња са Карабурмом није ме ни изненадила ни згадила. Знао сам да од Краљевог конака до Карабурме има таман толико колико од Капитола до Тарпејске Стене. Знао сам да ниједан Министар Председник под Обреновићима није добро свршио, знао сам судбину Илије Гарашанина, Николе Христића, Јована Ристића, Љубе Каљевића, Аћима Чумића, Николе Пашића, Саве Грујића и Ђоке Симића, па сам знао да је сада на мене ред да испаштам ту високу част. Али што ме је револтирало, то беше апсурдност измишљотине, због које се

[1] Кад је већ поменута ова кућа, коју је купио Краљ Александар, нека остане овде забележена и она кућа Косте Лазаревића, коју је Краљ Александар купио најпре за Драгу, па кад се овој није допала, он је пустио у новине да је ту кућу купио Краљ Милан *за Артемизу.* Тапија те куће гласила је на Карла, Краљевог „камердинера“.

мени прети Карабурмом. Зато сам Алекси С. Јовановићу овако одговорио на поруку Краљеву:

— Ако Господар верује у тако апсурдну измишљотину, и ако је она довољна, да се неко пошље на Карабурму, онда кажите Његовом Величанству да не треба чекати да ја такво што још једанпут кажем, него ме изведите на Карабурму и стрељајте, да бар један од толиких Министара, који су под Обреновићима осуђени на смрт, буде одиста стрељан, јер то је још једино што фали у историји наше народне Династије. Похитајте Господине Министре са том егзекуцијом. Тиме ћете мени учинити велику услугу, да више не гледам овај покор, који се од Србије прави, а себи ћете зарадити таковску ленту. —

— Знам ја — рече Алекса С. Јовановић — да Ви умете да *ефектирате*, али Вам то неће више помоћи. —

Алекса С. Јовановић изгледао је у том тренутку у пркос своје дежмекатости прави Jupiter tonans. Али она несрећно употребљена страна реч „афектирате“ подсети ме на — Милоја Мајданца, који је тако исто срећно употребљавао стране речи, и да поред све своје невоље не бих прснуо у смех, изађох брзо из министрове собе, и сретнувши се на басамацима са новим Министром Правде, ја му само рекох: „Молим те, Настасе, кажи твоме председнику да се више не труди да ме зове, јер му ја више доћи нећу“.

Изгледа да је Настас Антоновић казао Алекси ту поруку, јер сада је позивање прешло на — полицију.

21-ог октобра 1900 добио сам по жандарму овакво писмо:

„Господине,

Молим Вас лепо да изволите доћи код мене у Управу варошку данас до 10 сати пре подне.

Ваш поштовалац **Бож. Маршићанин**
управник полиције.“

Отишао сам у полицију. Маршићанин ми је казао да има заповест Краљеву да ми каже ово:

„Његово Величанство зна:

1. Да Ви претите некаквим новим стањем, које ће скоро наступити.

2. Да сте Ви врло често говорили Краљу, како Он лако може погинути, као да сте то *очекивали.*

3. Да сте године 1876 предлагали да се Кнез Милан убије. Краљ то зна од једног Вашег друга.

4. Да у пороличним круговима говорите, како је Краљ шашав и неспособан за владу.

5. Краљ зна врло многе Ваше неисправности у служби, и он ће их једног дана изнети.

6. Да Ви не треба да заборавите, да Ваша кривица велеиздаје није застарела.

7. Да Ви говорите, како Краљица дражи Краља противу Вас, али да Ви и ваши другови треба да палите Краљици велику свећу, јер она је Вас одбранила те нисте похапшени 12-ог јула".

Одговорио сам на све ове оптужбе овако:

— Није истина да ја икоме претим некаквим новим стањем, нити имам личнога рачуна радити на новом преврату, који би још више бацио у назад земљу, у којој треба моја деца да живе, а ја да умрем. И за какву промену бих ја могао радити? За Кнеза Николу, за Карађорђевиће? Ја сам се противу њих борио целога живота. Оно, што ових дана пише „Мали Журнал", може најбоље показати, шта би мене чекало под њима. За повратак Краља Милана? Ја имам у рукама доказ да Краљ Милан неће никада дизати буну противу свога сина, јер је Он и уставно и интернационално за навек абдицирао. У осталом баш и када би Господар позвао свог оца да се врати у Србију, ја се ипак не бих примио никакве службе, јер ја сам свршио са мојом каријером. Истина је да сам за време моје владе често говорио Краљу да се жени, али од прилике овим речима: „Ми смо за Династију Обреновића метнули главу у торбу. Молим Вас, Господару, осигурајте нам ту Династију, јер, *ако би се каква несрећа десила*, по садашњем Уставу дошли би на престо Бајићи и Николићи, а за њих ја не дам моју главу". Апсурдум је да сам ја 1876 предлагао да се убије Кнез Милан. Та ја сам онда био код њега у највећој милости. Нека ме Господар суочи са тим мојим красним *другом*, па ће видети да је тај човек подлац најниже врсте. — Три године сам ја пре-

узносио Краља Александра као великог владаоца. Кад бих сада говорио, да је он шашав и неспособан за владу, ја бих вршио над самим собом политичко самоубиство. — Када је већ Краљ допустио да се противу мене штампају најневероватније и најскаредније измишљотине, онда нека слободно изнесе и све моје неисправности у служби, за које вели да зна. Ја нисам морао да се вратим сада у Србију, ја сам могао остати на страни, док прође ова олуја противу мене. Али ја са̂м се вратио и седим у Београду само зато, што чекам да ме ставе под суд за све оно, што се противу мене износи. Чим сам се вратио, ја сам Господина Министра Председника молио да ме на основу закона о министарској одговорности стави под суд. Изгледа да Влада нема за то куражи кад претпоставља да ме сеца којекаквим бенастим денунцијацијама. Сада, преко Вас г. Управниче, молим Краља да ме преда суду, јер је то достојније и њега мене, него да ми овако мрцвари част по новинама и да ми преко полиције шаље овакве поруке. До мог поласка у Маријенбад била је данашња Краљица у таквим односима са мојима, да ми ни у сну није пало на памет, да она дражи Краља противу нас! —

Г. Маршићанин је брзо писао све, што сам ја говорио — дакле формално саслушање! — и кад је свршио то записивање, он онда стаде говорити о „оном писању по француским новинама“.

— Ја сам, рекох му, чим сам се вратио у Београд, доказао Господину Министру Председнику, да ја то нисам писао, да сам напротив то демантовао и тај штампани деманти послао г. Вукашину да га преда Краљу. Г. Министар Председник рекао ми је да г. Вукашин то *није* учинио. Ја сам питао после тога г. Вукашина, зашто није предао Краљу послати му лист „Хавасове Агенције“, и он ме је уверио, да је он то учинио 19-ога јула ове године, када је први пут опет видео Краља, и кад му је то предао у руке. Онда му је, вели, Краљ изрично казао: да он нема ништа противу мене, њега и Атанацковића, да ће нас тројицу примити кад год то затражимо, само остале наше другове неће да види. —

Саслушање у полицији беше свршено.

Управник устаде и праштајући се рече:

— Господине докторе! Јуче ми је било врло тешко, када ми је Господар наредио да Вас зовем овамо и да Вам кажем све ово, што сам Вам казао. Данас, пошто сам Вас чуо, мени је врло пријатно. Учинићу што је дужност поштена човека. —

Док ми је жандарм пред управниковим вратима помогао да обучем капут, казао сам Маршићанину, који ме је испратио до врата, само ово:

— Желим Вам, Господине, да Ви никада не доживите ово што сам ја доживео! —

Па и то не беше доста.

Краљ је преко својих нових и Драгиних старих пријатеља, преко онога, што је покварио једну пристојну женидбу Краљеву, преко фалсификатора туђих потписа, преко последњег љубазника „узвишене тетке", и преко плаћених пера по новинама београдским противу мене сипао такве гадости, да сам морао да пазим да ти листови не дођу до руку моје деце, јер двоје од њих беше се разболело. Вера у поштење сопственог оца, у коме су дотле гледала свој идеал, беше потресена тим орканом распуштеним противу части његова дома; а он ћути, не одговара ништа...

Зашто се не брани?

То сам питање сада сваки дан читао на бледим лицима својих укућана, читао сам га на лицу свакога пријатеља кога сам срео.

Ћутао сам, јер ми достојанство не допушташе да полемизирам са мангупима, мародерима и хијенама у људском облику. Хтео сам да говорим само пред државним судом, али онда да кажем све, па куд пукло да пукло. Зато сам молио и шефа Владе лично и Краља преко Маршићанина да ми *се суди*.

Али Краљ Милан је добро рекао, да Краљ Александар неће никада пристати на јавно суђење. Он је претпостављао да „Малом Журналу" даје измишљене податке противу свога оца и противу мене за читаву књигу „Владановштина", читаву помијару гадних душа, којом су се морални и материјални банкроти бога-

тили, јер је skandalsüchtiges Publicum радо куповао све те гадости.

„Дневни Лист“ орган свадбеног Министарства донео је, како сам ја поред оних 16.000 динара, које ми је Краљ поклонио, узео из диспозиционог фонда — за своје лично уживање — суму од осамдесет и пет хиљада динара у злату.

Један пријатељ донео ми је из штампарије рукопис те белешке и предао ми га да види, хоћу ли познати рукопис.

Рукопис беше исти као и у оном писму једног шпијона Драгиног, које је револуционарна влада после 29 маја 1903-ће нашла у Двору.

Кад ми је Краљ Александар једним својим указом одузео и пуковнички чин у војсци, који ми није дао он, него који сам стекао у три рата за независност Србије, то му не беше доста. По Београду се излепише овакви плакати:

„Др. Владан Ђорђевић није више српски официр.

Ми с највећом радошћу поздрављамо овај Господарев указ, јер је њиме правда и част Српске Војске задовољена. Да, част Српске јуначке Војске захтевала је, да се здере с тих недостојних леђа, која су само за самар здепана, униформа српског официра, јер никад седам дугмета нису штитила празније груди!

Овај указ, којим се Др. Владан избацује из редова Српске Војске, само је дошао да крунише кукавичку службу и нечастан живот овог уљеза, који је ову земљу, што му је гостопримство и комад дала, вазда срамотио и трудио се свима својим поганим силама, да је понизи и упропасти.

Тај се човек, ако се он још и данас сме тако звати, тај Владан дошуњао се у ову нашу земљу као какво куче, кад се са улице увуче у чију авлију. Кад је у Србију дошао он је страно име имао, туђим језиком говорио и туђинско одело носио. Па бар да је гледао да се са Србима ороди, но се ороди са некаквом вешерком из горње бечке мале, која је изигравала на нашу велику срамоту највећу даму у Србији, ма да су јој руке још од цеђа испуцане биле.

И само псето кад уђе у нечију кућу, оно гледа да се ту одомаћи, да ту себи легало завати, а Владан је прво своје дете одмах дао туђину у туђину, а Србији је оставио само оног свог лудог сина!

И тај дошљак, који је своју каријеру куповањем почео, као што је то верно Пера Тодоровић — који се у тим стварима разуме — описао, где год се појавио, увек су га срам и брука пратили. Познато је оно његово понашање у рату, кад га је чак народна песма опевала:

„На Црницу он је стао,
Па је гаће прао“.

Како тада, тако и данаске. Никад се тај човек чистијим послом није ни занимао. Па је чак и као слуга, или боље рећи: послужитељ, био прљав. Прво је газду подкрадао, а затим га је оговарао и грдио, чим је из службе био изјурен.

Кад је успео да обманом закорачи у власт, тада се је расуо један неморал по целој земљи. Није било ствари у земљи ни у историји, коју није обесветио, или на коју се није избекељио. Безобзирце је стао просипати лажи на све стране, лагао је и Првога и последњега у Србији, а све су његове радње биле пантомимом пропраћене. Бесан и полтрон, глуп а разметљив, празан а декламатор, он је уморио цео свет у Србији и ван ње. Србија није видела рђавијега глумца од њега. Да би показао, како и он има као неку ћораву политику, он је немилице харчио државне паре и давао којекаквим мучибабићима и окламишима, као што су: Ива, Никодим, Чика Тоша, Пера и т.д. само да би ко бајаги као неку партију засновао и да би стекао „своје људе“. Али му ни то није помогло. Сви су га ти јунаци одмах напустили, и сад је остао још само Пера Тодоровић — позади Д-ра Владана.

Њих двојица — кокошија војска, а Карагагалија харамбаша!

Али и ако су Др. Владану отпасали ђорду, ипак му је као доктору хирургије и бабичлука остао бар клистир под пазухом. У осталом он је с тим оружјем опаснији — кад је Пера уз њега. И сад Др. Владан

може молити да га поставе за хонорарну бабицу, ал' то само за то, што се срозао и што је јако спао; иначе је он увек целог века био једна права велика баба“.

Перин „Чеперак“.

Овај „Перин Чеперак“ није ни чеперак људски, него једно органско створење без људског образа, јер је трпело да га годинама издржава љубазник његове женке.

Ни то не беше доста.

И ако по *закону* нико па ни Главна Контрола државе нема права ни да *прегледа* рачуне диспозиционога фонда, јер се у свима државама ти издаци сматрају као *државна тајна*, весело свадбено Министарство изнесе у *званичним* „Српским Новинама“, колико сам потрошио за дипломатске ручкове, само да ме повуку за језик да напишем макар шта у новинама, што би се могло извитоперити у увреду Величанства. Жалосни Министри Драгини нису ни слутили да су тим поступком на навек онемогућили српским будућим владама да сретствима диспозиционога фонда прибаве Србији извесне важне државне услуге, које се само тим сретствима могу добити.

Нисам се дао ни овим повући за језик. Чекао сам извештај комисије, коју је влада обећавала одредити да прегледа све те рачуне. Али страни дипломати су нудили да плате ревеном оне ручкове, које им је давао шеф српске владе!!!

Људи, који су били у стању да од Драге Машин направе Краљицу Србије, нису ни слутили да је то нова велика брука, коју су бацили на Србију усред „Српских Новина“.

Па и то још не беше доста.

Краљ је свог и Драгиног љубимца Косту Н. Христића послао моме пријатељу Марку Стојановићу адвокату да му каже: како је Његово Величанство Краљ *уверен*, да Д-р. Владан сада ради за Краља Милана и за Карађорђевиће.

Кад је Марко мени ово саопштио решио сам да напишем Краљу Александру своје *последње* писмо.

И почех да пишем ово:

„Господару,

Од како сам истеран из службе, од како сам противно закону стављен у пенсију, од како ми је одузет

пуковнички чин, све београдске новине граде ме издајником, граде ме лоповом, мрцваре и вуку по блату част моју и моје породице.

„*Ваше Величанство зна да сам ја могао, само да сам хтео, учинити да та новинарска пашчад одмах умукне.*

„Ја то нисам хтео, јер налазим да је недостојно човека, који је био први саветник Круне, да полемизира по новинарским крпама.

„Ја сам се вратио у Србију да се ставим на расположење државним властима.

(Овде се цитирају разговори са Алексом С. Јовановићем и Маршићанином, па се онда наставља овако:)

„Па чак ни претња Карабурмом није могла да ме изазове да одступим од тог држања, да чекам суд а дотле да гледам моју домаћу невољу, која је све већа, што ме више овако везанога срамоте.

„Требало је да дође нешто горе и од претње Карабурмом па да се најзад решим, не да се цапам по новинама, него да напишем ово моје *последње* писмо Вашем Величанству.

„То што је за ме горе од Карабурме, то је порука Вашега Величанства преко Косте Н. Христића да ја радим за Краља Милана и за Карађорђевића.

„Бог с Вама, Господару, зар се може радити и за Краља Милана и за Карађорђевиће уједно?

„Ја сам Краља Милана, док је био законити владалац ове земље, служио 20 година онако, како сам служио и Вашем Величанству. У награду за то, кад је абдицирао, оставио ме је на милост и немилост оним истим радикалима, чије сам крвничко непријатељство заслужио једино као веран слуга и пријатељ Обреновића. Али Краљ Милан је паметан човек, и када Ваше Величанство није одржало своју реч, дату ми у башти Нишкога Двора, када сам Вас допратио из Цариграда — онда је он учинио оно, што сте ми Ви обећали били. За ту личну услугу, ја сам му се одужио жртвовавши његовоме сину све, што сам за 40 година јавног рада стекао уважења међу људима, и данас ме Ваше Величанство гради лоповом и издајником. Краљ Милан и ја, *ми смо сад квит*. Ја му остајем и даље искрен при-

XXXIX
СМРТ КРАЉА МИЛАНА

У Беч сам стигао у тако бедном стању, да је први земљак који је дошао да ме обиђе, г. Никола Јанковић, мислио да ћу скоро умрети, али то ми је много доцније казао.

Позвао сам одмах доктора Густава Зингера, и по самом начину, како је хемијски и микропски испитивао сваки траг моје болести, уверио сам се да је Dr. Шрага имао право, што га је толико хвалио.

После недељу дана могао сам да оставим хотел и да се настаним у пансиону „Vienna“, у коме се *по рецептима* Dr. Зингера нарочито справљала храна за мене, и у коме сам наставио лечење.

Кад сам се толико опоравио да сам опет могао читати и писати, послаше ми од куће целу моју приватну архиву из времена мог последњег Министровања. Те моје хартије беху, после пада моје Владе, остале у фијокама и орманима Министрове собе у Министарству Спољних Послова. Како ја тада нисам био у Србији, то је мој дотадашњи помоћник, а давнашњи пријатељ Г. Петар Стејић спаковао све моје приватне хартије и послао их је мојој кући. Да ми он ту љубав није учинио, тешко да би се икад могло написати и оволико прилога за историју моје Владе. Срдачна му хвала!

Кад сам наредио, да ми се пошљу те хартије, десило се да је моме другу Вукашину Петровићу дојадило живети у Драгином Београду под полицијским надзором, и он је, полазећи у Европу, донео до Беча тих сто килограма мојих хартија.

Вукашин оде у Италију, а ја наставих у Бечу моје успешно лечење и почех по мало да срeђујем барем хронолошки моје хартије.

У томе наиђох на један исечак из радикалског шаљивог листа „Врач Погађач“.

На том исечку беше једна карикатура, која се тицала моје маленкости. Жалим што не могу да је дам изрезати, па да је на овоме месту наштампам, јер та карикатура врло добро карактерише пропаст моју и политичког система моје владавине.

На тој карикатури имају три фигуре, једна грдно велика, једна мала и једна мајушна. Онај џин представља Русију, она мала фигура представља српску радикалну странку, а она мајушна — то је моја маленкост, као фотографисана, сасвим „за познати“ како кажу у Загребу, где се штампа тај врло шаљиви лист. Русију представља један грдан брадоња у кафтану, са шубом као у Паје Бунде, са татарском шубаром на глави и са грдним чизмама од руског јахта на џиновским ногама. У левој руци носи тај џин грдну тојагу, или како се у најновијој Русији, у Бугарској каже, једну „сопу“, по којој се једна читава политичка партија у том doux pays зове „сопаџије“ — а десном шаком заклонио џин очи од сунца, па гледа некуда у даљину као да некога тражи... Џин корача џиновским корацима поред једне тарабе, а с друге стране, наравно „уз тарабу“, стоји представник радикализма са шиљатом лудачком капом и пребацивши десну руку преко плота показује њоме, где је онај кога Баћушка тражи... Наивно признање улоге, коју су радикали играли за време моје владе... А кога тражи силни Баћушка? Моју маленкост. А мене су намоловали како nichts böses ahnend идем у шетњу са цилиндром и у фраку... Глупец радикалски, он мисли да се у фраку иде у шетњу! Али то узгред, њему је главно да моју маленкост намолује, како је дошла под велику чизму од јухта. Џин закорачио десном ногом, а не види да му је ђон од десне чизме већ на мом цилиндру. Зато је испод карикатуре наштампан овакав разговор:

„*Баћушка:* Ама гђе је тај доктор Владан? Ниђе га не видим. А кажу да је грдосија од јунака, чак ни мене ама хич не зарезује! Гђе ли је само тај див, бар да га видим!

Врач: Ето га, Баћушка, ето ти га баш под ногом. Пази само да га не згњечиш! Штета би била за тај цилиндер, а већ глава је и онако отишла по ђаволу."

Баћушка није послушао свога верног достављача са шиљатом капом. Он је згазио тај западњачки „цилиндер", он је смлавио једну Владу, која се усудила бранити независност Србије чак и од православног Баћушке.

Дуго сам гледао ову слику.

У њој је намолована суштина свега оног, што је испричано у овом спису. Само су сразмере између „дјејствујућих" лица на овој карикатури погрешне. Читава Србија једва ако износи колико поједине руске губерније, а већ једна Влада српска тако је мајушна према Баћушкиној влади, да би њу ваљало управо нацртати само као једно маково зрно испод колосалне чизме Баћушкине, па да сразмера колико толико одговара фактичном стању.

Па ипак тај колос физичке снаге од 130 милиона људи морао је да направи алијанцију са српским радикалским родољубљем и са *моралном снагом* једне Драге Машин, па да за три године успе згазити оно мајушно маково зрно...

* * *

Седим ја тако у мом собичку пансиона „Vienna" и претурам старе хартије, кад ми донеше једну посетницу, и рекоше ми да тај господин жели са мном да говори.

Погледах на карту. На њој беше једно име, познато *данас* целој Европи. Онда, при крају 1900, било је познато само аустроугарској монархији. Ја то име не исписујем, и ако је тај човек лане умро, због високог положаја, који је он заузимао и у својој отаџбини и доцније на Балканском Полуострву.

Похитах у предсобље да примим тако неочекиваног госта.

Он ми се стаде представљати, али га ја прекидох уверавањем, да га ја знам и ако дотле нисам имао част да га лично познам.

Чим седосмо у мом собичку, мој гост погледа у врата, која су водила у побочну собу и рече:

— Можемо ли говорити о једној врло поверљивој ствари? —

— Слободно. У побочној соби нема никога — рекох, и сигурности ради, да нас не би ко узнемиравао закључах обоја врата, из предсобља и из побочне собе.

— Ви се, Превасходство, често виђате са Њ. В. Краљем Миланом? —

— Да, врло често. —

— Чујем да се Његово Величанство спрема да ову зиму проведе у Египту? —

— То је тачно. Његово Величанство чека да се само потпуно сврши инсталација његовог новог стана у Johannesgasse, којом он лично управља, па ће одмах затим отпутовати у Кајиро. —

— Смем ли упитати, ко ће остати у његовом стану да га чува?

— То не знам, јер ми није казао, кога ће од своје домаће чељади повести собом, али ако поведе свог камердинера Антона, остаће Антонова жена са слугама да чува кућу.

— Значи, да сам врло добро урадио, што сам похитао к вама да Вас замолим да учините Краљу Милану једну услугу. —

— Драге воље. Располажите са мном.

— Видите, Превасходство, мени је незгодно да одем сâм до Његовог Величанства, и ако сам имао част да му будем представљен, из врло простог разлога, што би се моја посета у Johannesgasse опазила из куће *преко пута*, а то би могло осујетити услугу, коју желим ла учиним Краљу Милану. Ево у чему је ствар: Пре неколико дана уселили су се у кућу *преко пута* од оне, у којој је стан Краљ Милана, неки врло тајанствени људи, који сваки дан шаљу шифроване телеграме у Петроград. У колико сам ја успео да дешифрујем те депеше и оне, које тим људима стижу из Русије, задатак је тих људи, да се ма на који начин и ма по коју цену дочепају неких писама, која се налазе у Краља Милана. —

Мени само сену кроз главу: То су она два јанџика натучена писмима, које ми је Краљ Милан показао у очи мог поласка у Београд, и која нисмо читали само зато

што је он био тако малаксао, да је чак добио несвестицу. Господе! А ја се толико збунио око моје невоље и болести да ниједанпут не замолих да ми сада покаже та писма!...

Мој гост настави:

— Судећи по депеши, коју су ти агенти послали јутрос у Петрбург, изгледа да су они готово сигурни да ће сва та писма дочепати. —

— Слабо Бога ми. Та писма добро чува Краљ Милан, јер му она требају за његово дефинитивно разрачунавање са руским властимицима. —

— Верујем, али има душевних расположења, у којима човеку постане равнодушно све, па чак и такво разрачунавање, а ја се бојим да је Његово Величанство баш сада у таквом једном расположењу. Јесте ли га видели последњих дана?

— Нисам. Лекар ми је забранио да излазим због ове непогоде. —

— И ја га нисам видео. Али мој шеф десио се у Џокеј-Клубу, када је Краљ Милан прочитао депешу Коресподенц-Бироа о Престоној Беседи Краља Александра у Нишу, па ми је причао, да је садржина те Беседе учинила страшан ефекат на Краља Милана. Он се срушио као посечен грм, ухватио се за срце и рекао је само ово: „Je suis un homme fini“. Мој шеф посетио је јуче Краља Милана, јер овај више није дошао у Џокеј-Клуб, и кад се вратио отуда, одмах се одвезао у Царски Двор. Мени је узгред добацио само ово: „Краљ Милан је као убијен. Његов рођени син га је *морално* убио. Најмања физичка болест однеће га као да га никад није ни било. Штета за тог генијалног човека“. Ето зашто сам се усудио узнемирити Ваше Превасходство и замолити Вас да кажете Његовом Величанству ово, што сам сазнао. Ако он одиста пође у Египат, нека ни по што не оставља у свом бечком стану она писма, до којих је тако много стало његовим непријатељима! —

— Допустите, господине дворски саветниче, да Вам и у име Његовог Величанства и у моје име искажем искрену захвалност за ово саопштење, које сматрам за тако важно, да ћу га одмах испоручити, у толико хит-

није што ја, који сада не читам никакве новине, нисам ни слутио овај нови удар који је син нанео оцу! —

Мој гост оде, ја послах за каква год кола и стадох се облачити. У томе ми донеше једно писмо. Од куће није. Ко то још мени пише? Поштански жиг италијански. Из Неапоља! Од Вукашина...

У колима, јурећи Краљу Милану, читао сам ово:

„3 јануара 1901, Напуљ.

„Драги Владане,

Јеси ли прочитао Краљеву Беседу, којом је 30-ог децембра пр. г. отворио скупштинске седнице у Нишу? Ако је ниси читао, нареди да ти се што пре пошље; а ако си је прочитао, шта велиш о њој? Ја сам се згрануо, кад је мало час прочитах. Нисам још средио мисли своје о том невиђеном појаву: „чланови бивше владе, којима је било поверено извршење програма од 11 октобра 1897 нису, на жалост, показали *ни добре воље,* ни способности, ни умешности да очекивању моме одговоре и оправдају оно велико поверење, које смо им Ја и Народно Представништво поклањали. У својој тесногрудој нетрпљивости, а подавајући се често *утицају, који Устав не признаје* (Краља Милана), они су задатак свој — умирење земље — напустили, и може се рећи да су пре ишли на то, да се још јаче заплету страсти и мржња распаљује, и тиме су горњи програм изиграли и нагрдили. Па што је најгоре, они су у једном тако судбоносном и по мене и по земљу питању престали бити саветници Круне и покушали да једним нелојалним и *преступним* начином, свога Владаоца омету, а земљу осрамоте и у анархију баце“. Ето ти, драги Владане, препис дотичнога места из Беседе. Ја сам онемио, не језиком, него мозгом; реч би ми зар прешла преко језика, али су ми се мисли скамениле. Не могу да се приберем од чуда, које ми потреса сваки живац у души и у телу.

Твој ВУКАШИН“

Тако нам и треба! За што смо били већи Обреновићевци од Обреновића V, pourquoi être plus catholique que le Pape?

Али тек, ко упореди ове речи из Престоне Беседе од 1900 год., са оним што је Краљ Александар говорио

и писао за три године дотле, тај ће бити начисто са карактером Краља Александра. Најзад судбина моја и мојих другова, то је ситна ствар према страшној трагедији, која се одиграва на Престолу Србије. Каква будућност чека земљу са таквим Краљем, коме ништа на овом свету не вреди колико његов каприс?...

Кола стадоше пред кућом, у којој је сад становао Краљ Милан. Готово сам устрчао на први спрат.

Отворио ми је Антон.

— Је ли Величанство дома? —

— Јесте г. Председниче — говораше Антон скидајући ми горњу хаљину — баш добро што сте дошли. Unserem Herrn geht es schlecht. —

— Што? —

— Пре неколико дана одлежао је једну инфлуенцу. Таман се од ње мало опоравио, таман наместисмо ствари из последњих сандука, који су стигли из Београда, и таман је почео говорити да ћемо зиму провести у Египту, кад дође die Gottverfluchte Thronrede. Од тога дана је као убијен. Нити једе, нити пије, нити спава. Седи у својој канцеларији und stiert in einem fort у „Српске Новине“. Мислим да је већ и скупштинска адреса у њима. Једнако их чита и не верује својим очима.

— Ништа то, Антоне. Проћи ће и то као и све досадашње несреће. Човек је јачи од гвожђа. Треба да гледамо да он што скорије оде на југ. —

— Ah, Excellenz, wenn Sie ihn dazu bringen könnten — рече Антон отварајући врата од салона. Глас му је дрхтао, а низ образе му се скотрљаше две крупне сузе.

У салонима све као што је било — у Београду... Познадох свако парче намештаја, сваку слику на зиду. Није фалио ни кристални бели орао, који је ноћу електрична лампа.

Дођох до кабинета. Врата беху отворена. Видех Краља Милана, где седи за писаћим столом и укочено гледа у крупна слова „Српских Новина“ пред собом.

Господе! Како се човек променио за оно неколико дана што га нисам видео! Барем за десет година изгледаше старији. Испод очију дубоке бразде, тако исто од углова бледих усана на ниже, а већ слепоочне боре чи-

таве лепезе. Образи упали, на њима циркумскрибирано врло сумњиво руменило. Горња и доња вилица беху без зуба, брада и нос надвили се једно другоме... Неочешљан, необријан, алватно обучен — *Он*, који је иначе увек изгледао, као да је сад из кутије изашао. Сви ти знаци старости у галопу на једном човеку, који беше десет година млађи од мене, беху ме поразили, али ме не беху уплашили, као што ме уплаши начин његовог дисања. Краљ Милан је је дисао као човек, који је врло дуго трчао. Он беше очевидно у грозници.

Како се моји кораци по оним дебелим ћилимовима у салону нису чули, то ме Краљ Милан није опазио. Постајах мало на прагу од кабинета да га не бих тргао сувише нагло из његових мисли. За то неколико тренутака прелетех очима слике у кабинету. У њима беше историја Дома Обреновића од Милоша, Јеврема и Јована Обреновића па чак до фотографија свију верних пријатеља, до чланова мога кабинета. И ми сви бесмо ту у драгоценим оквирима...

Најзад, видећи да јадни отац све дубље тоне у море своје очајне туге, ја уђох у кабинет... —

— Величанство... —

— А, ви сте Владане? — рече Краљ Милан промуклим гласом, диже главу, погледа ме оним упалим, страшно ужагреним очима, пружи ми руку, и покуша да се осмехне (ах како болан беше тај осмех!) — Добар дан! Баш ми је мило, што сте дошли. Очекивао сам вас. Ваш Милан ми је казао, да вам је много боље. Красан младић ваш син. Дуго сам разговарао с њим ономад, кад сам га звао да доручкује са мном. Код Захера, наравно. Али небојте се. Нисмо били у општој сали. Знам ја да има шпијуна и у њој, који пазе ко се са мном дружи. Таман посла, да га они дивљаци доле истерају из службе, што је са мном доручковао. Јок. Ми смо били сами у једној засебној соби. Врло ми се допао. Има здраве идеје. Знао сам га у Паризу још. Запамтио сам његову здравицу. Беседник. На оца. И онај мали ми се представио прошле недеље у његовој униформи. Лепо му стоји. Паметно дете. Добро сте урадили што сте га извадили из Батал-џамије. Терезијанум је најбоља гимназија у Европи. За вас је скупо, али...

Краљ Милан је ове исецкане реченице брзо говорио, врло брзо. Очевидно је грабио да побегне од оне једне мисли, која му је душу раздирала.

Ја му упадох у реч.

— Вама није добро, Величанство. Допустите да после толико година макар за тренутак будем оно, што сам био у најсрећније доба нашег живота, да будем опет Ваш лекар. —

И ја потражих радијалну артерију на његовој руци, која је висила као мртва низ тело.

— Пулс је јако убрзан, Величанство, али то је можда услед врло брзог говора после дугог ћутања. Допустите ми да вам метнем термометар испод пазуха? —

— Није нужно — рече Краљ Милан — ето вам једног максималног термометра, на коме можете прочитати, колико је јутрос мој карлсбадски доктор нашао. Он је, знате, сваке зиме у Бечу. Зато сам њега звао, кад сам пре неколико дана имао инфлуенцу. Он ме сад обилази сваки дан. Данас је у очајању. Криви самог себе, што ме је пустио да се после инфлуенце извезем до Пратера. Вели да је он крив, што сам опет добио грозницу. Боји се да не добијем запаљење плућа. Чак је навалио да зовемо професора Најсера. Којешта... —

— Па то не би згорега било — покушах ја. — У овој вароши има толико славних професора...

— Ви доктори ништа не разумете од моје болести. Ни тај професор Најсер не може направити дијагнозу мојој бољци. У двадесет хиљада лекова, који су записани у вашим дебелим фармакологијама, нема лека за ову моју бољку без пребола — и Краљ Милан удари руком по раширеним „Српским Новинама“. — Видите, Владане, нас је обојицу смождила Русија, па ипак има међу нама једна велика разлика. И ја и ви не можемо више у Отаџбину, за коју смо целог живота радили и борили се, и ја и ви потуцаћемо се до краја живота по леденој туђини, још ја имам моју апанажу, а ви треба под старост да тек зарађујете парче хлеба, па опет сте ви много, много срећнији од мене. Ви имате свога верног друга кроз цео живот, ви имате красну децу, ви имате за кога још да живите. А ја? Како ћу ја да

сносим даље мој чергашки живот, за *кога* ћу ја да живим? Ја немам ни жене ни деце. Имао сам јединца сина и он ме убија. Имао сам Отаџбину, коју су моји претци ослободили, а коју сам ја направио Краљевином, и она ме протерује као последњег вагабунда; ево на, читајте, шта каже Народно Представништво моје Србије у својој адреси, којом одговара на престону беседу једног оцеубице. И то није ново Народно Представништво, то нису људи оне прљавштине на престолу, то су *они исти људи*, који су назор хтели да после атентата установе нарочиту телесну гарду за мене, то су они исти људи, који су у мени гледали Бога Саваота, то су моји, то су ваши људи, Владане! —

— Ако Бога знате, Величанство... — покушах да му упаднем у реч, да га одвучем од тих мисли, али он само махну руком па настави:

— Пустите ме, да се бар пред Вама изјадам. Симка и Константиновић су далеко. Осем њих ја само имам још Вас. Пустите ме да говорим, иначе ћу експлодирати од овог динамита, што ми мој син и моја отаџбина бацише у срце. Не замерам ја неписменим сељацима у Скупштини, што су се дали заплашити од оцеубице; знам ја, како је страшна материјална сиротиња и њена кћи: умна и морална сиротиња. Али овде има потписаних и врло интелигентних и за наше прилике врло имућних, дакле независних људи. Међу њима има мојих креатура, који једино имају мени да благодаре за све што су и за све што имају. Како су *они* могли да потпишу ово чудо неблагодарности? Слушајте, Владане. Кад смо нас двојица били млâди и кад смо путовали по Европи, нисам могао да вас отргнем у Бечу од Бургтеатра, у Паризу од Théâtre français. Ви дакле морате знати вашег Шекспира на памет. Тај највећи познавалац људске душе и људскога срца оставио нам је највернију и најстрашнију слику најнесрећнијег оца и Краља. Па ипак и у његовом Краљу Лиру има некакве божанске правде, има какве такве мотивације за оно море страдања, коме је бедни старац изложен само зато, што је слудовао, као и ја, да поклони своју краљевину још за живота. Он је при томе учинио једну тешку неправду. Он је од

себе отерао и лишио сваког наследства једино своје дете, које га је искрено волело. Он је за ту неправду онако страшно кажњен. Али реците ми ви, јер ја забадава толико дана и ноћи копам у мојој прошлости, па не могу никако да ископам одговор на ово питање: Какву сам неправду ја учинио мом оцеубици, какво сам зло учинио мојој отаџбини? Кажите ми ви! —

И Краљ Милан се ухвати грчевито за свој сто и гледаше ме укоченим погледом.

— Величанство! Кад су неблагодарне кћери отерале из својих дворова свог рођеног оца, који је међу њих поделио своју краљевину, кад су га отерале као што се туђ пас отерује са свога прага, и кад је очајни Краљ Лир лутао по планинама и гудурама гологлав и бос, гладан и жедан, кад је по цичи зими скидао своју поцепану краљевску хаљину да њоме огрне једног просјака, са Краљем је био само један човек из његове некадашње сјајне краљевске свите. Од свију велможа, од свију дворана беше му остао само — дворска будала... Само је он остао веран своме Господару, само је он уза њ дрхтао од глади и зиме, само он га је чувао од зверова у људском облику. И тога свог дворског будалу питао је Краљ Лир за много што шта, јер је знао да ће му он *једини* казати истину. За те истине извео је будала многе батине, док је његов Господар био на Престолу, али опет за то он му је и сада одговарао *истину*, ма колико да је знао, да гдекоја истина јако заболи онога, коме се каже. И за чудо, *сада* су те горке истине дворског будале изазивале само *осмех* на измученом лицу очајника. Данас у вашој души, Величанство, бесни онако исто страшан оркан, као што беше онај, у коме је Краљ Лир од црне неблагодарности своје деце — памет изгубио... И поред Вашега Величанства, у тој страшној бури, стоји од целог Вашег Краљевства само један несрећан човек. И Ви томе човеку упућујете једно ужасно питање. Тридесет година Вам је тај човек, зато што је увек био Ваш искрен пријатељ, одговарао истином, ма како она горка била, ма како га Ви за то казнили. Данас Вас он први пут моли да не одговара на то питнње. Ваше је Величанство болесно.

Ви сте у грозници. Преклињем Вас да легнете у постељу. Кад прође ова грозница, кад се колико толико стишате, ја ћу Вам не само одговорити на то питање, него ћу Вам казати и оно, ради чега сам управо и дошао, јер ја нисам ни слутио да сте се поново разболели. —

Краљ Милан у том тренутку пребледе и стаде да дрхти.

— Зима ми је, Владане. Зовните Антона нека ми донесе бунду. О, како ми је зима!... — и он стисну вилице да не удара доња у горњу.

— У постељу, Величанство. Ту не помаже бунда. —

За мене беше јасно да та дрхтавица значи почетак озбиљне болести. На једвине јаде умолих га да легне и да пошљем за лекара. Пристао је под условом да се ја не мичем из собе. То му обећах и бацих на њега перину и два јоргана.

Док је лекар дошао прође дрхтавица, али ја сам успео да лекару шанем „Ein starker Schüttelfrost“.

Лекар прегледа болесника и посла за прве лекове. За време перкусије лекар ме значајно погледа, и ако сам ја већ по оном потмулом тону разумео, да је горња трећина деснога плућа напуњена...

Навалисмо обојица да се зове консилијум.

Овај је држан после подне.

Кад смо после прегледа изашли у салон, професор Најсер ми рече:

„Дијагноза је тачна. Пневмонија. Она за сада обухвата само den oberen Lappen der rechten Lunge, и ако на томе остане, прогноза није рђава. Организам је јак, и да није било душевних потреса, он би ово лако издржао. Али ја се бојим срца. Оно нас може издати, када нам буде највише требала јака акција његова“.

*
* *

Данас је Краљу Милану лакше. После ноћашњег обилатог знојења беше ведар и миран, температура пала на $38{,}_5$. Сео у кревету, хоће да пише. Написао је једно писамце своме брату од тетке Александру Константиновићу, у коме му јавља, да је имао два јака напада ин-

флуенце, да му је сад добро, и да ће, чим сасвим оздрави, дођи на Ривијеру да види њега и његове, па онда ће у Кајиро...

Он посла писмо, па ми онда рече, шта је писао свом кузену.

Ја се ухватим за ту идеју путовања у Мисир, и ако сам јако сумњао, да ће тако брзо доћи до тог путовања, да му подигнем морал, да га уверим да његова болест одиста није ништа друго него мало јача рецидива његове раније инфлуенце, и стадох распитивати, кога ће собом повести, а на коме ће кућу оставити, да бих најзад могао да му кажем, да понесе извесна важна писма собом.

Краљ Милан се болно насмеја.

— О томе ћемо доцније разговарати. Платите Ви мени дуг. Обећали сте ми одговорити на оно питање, које ми не да живети. Ко зна, колико ће трајати овај бољитак у моме стању. Користите се овом ремисијом у мојој грозници да ми кажете: Какву сам ја неправду учинио моме сину, какво ли зло нанео мојој Отаџбини, те овако поступају са мном? Ко зна, можда ће ми ваш одговор више помоћи него сви ови лекови.

— Добро, Величанство. Ево мог одговора: И у Вашој трагедији има *трагичне кривице*. Огрешили сте се и о свог јединца сина и о своју Отаџбину.

— Чиме?

— Вашом абдикацијом. У пуној мушкој снази бацили сте круну као какав стари шешир; на владалачки престо, који је у балканским државама *увек* над једним вулканом, посадили сте једно дете, своје рођено јединче; земљи сте дали најнесрећнију форму владе, намесништво, и тиме сте земљу бацили опет за деценије у вртлог, у хаос политичких страсти. Тиме сте се огрешили о своју владалачку дужност, јер владалац нема права да сиђе са престола, кад је њему воља, он мора да на њему умре, па макар владао и са канилом у расеченом гркљану као Цар Фридрих III., а ако не умре од природне смрти, он мора на Престолу да погине, као Обреновић III. Па да се упитамо, зашто сте погазили вашу најсветију владалачку дужност, и ако смо Вас

ми, Ваши ондашњи Министри, целу ону несрећну ноћ између 21 и 22-ог фебруара 1889 преклињали да то не чините. Зашто, кад већ не хтедосте послушати нас, своје верне слуге, не послушасте своје пријатеље, Цара Франца Јозефа и Цара Немачког Виљема II који су Вас писмено тако исто преклињали као и ми? Ја знам Вашу мотивацију спољну: „Хтели сте оним радикалним Уставом да доведете радикалну странку до апсурдума“. Апстрахирајући од тога, да се са Отаџбином не праве тако вратоломни експерименти — та мотивација је само за галерију. Ви сте бацили круну само зато, што сте хтели да и Наталија престане бити Краљица, и што сте се подали несавладљивој жудњи за *срећом приватног човека*, коју сте срећу мислили наћи с — Артемизом. Ви сте хтели да се ожените том женом. Ви то нисте учинили, али у души онога детета на Престолу остала је мисао: да се један Краљ у опште *може* тако оженити, да за своју *личну*, *приватну* срећу може један Краљ и Круну бацити. Та је мисао клијала, и кад је оно дете постало млад човек и Краљ, он је срушио и оца и династију и судбину своје државе, само да лично буде срећан, само да се *одиста* ожени онако, како је његов отац *хтео* да се ожени. Ето, то је, по мом искреном убеђењу Ваша трагична кривица, и зато Вас је вечна правда тако страшно казнила, да својим очима видите крај Династије Обреновића. Опростите ми, Господару, ако сам Вас увредио...

И ја се сагох да му пољубим руку.

Он је не даде, него је положи мени на главу, па дуго ћуташе, гледајући некуда у даљину...

Најзад болно и с муком уздану, али сасвим мирно рече:

— Можда имате право. Али ако сам се ја огрешио и о сина и отаџбину, чиме сте *Ви* заслужили вашу тешку судбину? —

— Ја сам крив, Величанство, што сам у целом животу имао погрешан поглед на свет и људе. Док је Ваше Величанство веровало да је сваки човек лола, докле противно не докаже, ја сам веровао да је сваки човек поштен, док се о противном не уверим. И Ваша и моја философија живота из основа су погрешне, јер људи

нису ни анђели ни ђаволи, него су људи са добрим и рђавим особинама. Та погрешка свети се и у приватном животу, а код људи који су позвани да управљају државом, она постаје судбоносна и за њих и за многе друге људе, ни криве ни дужне. Због моје вере у поштење Краља Александра, многи су људи страдали. За то ја сада страдам и зато ћу вероватно страдати до краја мога живота. То је само божанска правда. —

Краљ Милан дуго ћуташе, па онда рече:

— Штета што већина људи не може да се попне на ту висину док не проигра цео свој живот... — И он опет заћута, па онда наједанпут упита:

— Ви сте још јуче нешто хтели да ми кажете, па нас прекиде она наопака дрхтавица, која ме спопаде онако напречац. Кажите ми шта је? —

— Величанство, био је код мене дворски саветник . . . . ер. —

— Е? Мора бити да је докучио неку врло важну ствар? —

— Да: сазнао је да су се некакви врло тајанствени људи уселили у ову кућу преко пута, и по шифрованим депешама, које шаљу у Петрбург, мисли да су то некакви руски тајни агенти... —

— Кад он то каже, можемо бити сигурни да је тако, јер он зна све, што тајни агенти под земљом рију. Он чак н.пр. зна све, што ради ваш Ружанац у Београду, кога сте толико бранили да га чак ни ја нисам могао истерати из вашег Министарства. Дакле, стигли су. Чудо су се толико задоцнили? Ја сам их очекивао још летос, и био сам толико сигуран да ће ме убити, да сам писао Цару Францу Јозефу и молио га, да ми за случај: да умрем у његовим државама, поклони у једној од њих само толико земље, колико треба за мој гроб, јер нећу више ни мртва да ме носе у Србију. —

— Ох — тргох се ја — зашто сте то урадили, Величанство?! —

— Како, зашто?! Нећу да ми лажљиве сузе Драгине и мог правог убице капљу на мртвачки сандук. Морао бих се превртати у гробу. Али оставите то. То је моја непромењива одлука, и ја сам уверен да ће

Цар извршити ту моју последњу вољу. Шта вам је даље казао дворски саветник? —

— Он не мисли да отуда прети каква опасност животу Вашега Величанства. И ја налазим да руским власницима не треба то ново дивљаштво. Ја мислим да ће се они потпуно задовољити последњом Престоном Беседом Краља од Србије и Адресом, којом је Народна Скупштина одговорила на ту Беседу. Они знају, да се Ваше Величанство не може више вратити у Србију без револуције, а знају и то, да Ваше Величанство неће дизати буну против свога јединца... —

— То је тачно. —

— Зато ја верујем да дворски саветник добро дешифрује телеграме, које Ваше нове комшије шаљу и примају, и да је њихова мисија *не* убиство, него једна *крађа*. Они хоће да се дочепају оних ваших набреклих јанџика са писмима и белешкама, које би биле врло незгодне за њихове госе, ако би када угледале света. За то сам Вас мало час питао, кога ћете од својих млађих повести у Мисир, а на коме мислите оставити кућу? Ако поведете Антона, онда молим Ваше Величанство да та писма понесете собом, да их не остављате овде, сем ако сте их оставили на тако сигурно место, да се ни новцем ни обијањем Вертхајмових каса не могу дочепати. —

— Хм — учини Краљ Милан — ако им је то мисија, онда су их забадава трудили и паре трошили. *Ја сам пре неколико дана све моје хартије спалио.* —

Ја скочих са столице.

— За име Бога, Величанство, Ви сте спалили најдрагоценију грађу за историју Србије! —

Краљ Милан ме погледа врло строго, па онда рече:

— За кога хоћете да се пише та историја? За један народ, који је пристао да му Драга Машин постане Краљица? Allons donc, cela ne vaut pas la peine! — и Краљ Милан завали се у јастуке. — Уморан сам од седења. Хоћу да покушам мало заспати — и он склопи очи.

Ја спустих завесе на прозорима и на прстима пођох у салон.

— Куда ћете? Ја волим да сте ту поред мене и кад спавам. Узмите какву књигу. Ето, тамо на столу, међу новим још не расеченим књигама наћи ћете једну драму. У њој има једна женска улога, као поручена за госпођу Шрат. Она ми је обећала да ће је играти... врло интересантна стварчица... А Шратовица... врло је... врло талентирана глумица... —

Болесник заспа.

*
* *

Данас је горе. Конзилијаријуси одлучише да се састају три пут дневно. Ја телеграфисах пуковнику Александру Константиновићу и његовој сестри госпођи Симки Лаховари да дођу. Беше ме страх да и даље останем сâм. Нека дођу барем једини рођаци, које Краљ Милан има још на овоме свету, или боље рећи, које он још сматра за своје рођаке.

Константиновић је, чим је добио моју депешу, узео први воз и дојурио у Беч. Договорисмо се да он каже, да је по свом послу дошао у Беч, да није ни знао да је Краљ Милан болестан. Казах му, да је стање болесниково опасно, али да му и лекари и ја непрестано говоримо, да нема никакве опасности ит.д.

Како сам ја болесника већ био спремио за ово виђење, то Александар уђе у собу за спавање као каква олуја од весеља.

— Qu'est ce qu'on me raconte? Toi, malade? C'est une blague, hein? Tu te dorlotes, dis mon vieux? —

Болесника као да сунце обасја.

— Tiens, c'est toi! Ah, quelle bonne idée tu as eue d'avoir à faire à Vienne juste à présent! Et Miléva? Elle n'est pas avec toi? Et ma toute belle, ma charmante Lili? Et Vladimir? Comment va toute la smala? —

Оставих на само кузене, да се наразговарају, а ја одох у салон.

Кад је Александар оставио болесника, јер се овај сада још брже уморио од разговора, и кад је дошао к мени у салон, он се сруши на први фотељ, па само рече:

— Та ово је много горе него што си ми ти казао?... —

— Није добро, али професор Најсер тврди, да још нема опасности за живот, само ако срце издржи...

*
* *

На вечерашњем консилијуму професор Најсер ми рече:

— Запаљење не иде даље, али срце очевидно малаксава. Ја се бојим да је Lebensgefahr већ ту. Треба јавити Његовом Величанству Краљу. —

Рекох му, да је најбоље да ту депешу Краљу он сâм пошље.

Састависмо је ex consilio, и посласмо је као хитну.

Константиновић и ја веровали смо, да ће Краљ Александар, после Најсерове депеше, одмах наредити сепаратни воз, и да ће дојурити у Беч да пољуби руку свом оцу на самртном одру. Чак смо помишљали, да ће и она несрећа, да ће Драга, ако има трунке интелигенције, зграбити ову прилику за перчин да неизмерну љубав очину према сину експлоатише и за себе, па да од самртно рањеног и за то слабог лава искамчи опроштење за своје злочинство. Најзад, ако она не дође, безтрага јој глава, али *син* ће зацело доћи, он *мора* доћи...

У то смо толико веровали, да одлучисмо казати болеснику да му јединац долази.

— Величанство! Сви Београђани, који су ово дана у Бечу, долазе редовно сваки дан да питају, како Вам је.

— Кажите им хвала, што ме се сећају, и да ме је жао што не могу да их примим. —

— Међу њима је и Гувернер Народне Банке... —

— Ах, и Ђура Вајферт је ту? Да, да, знам, он је сваке године у ово доба у Бечу, у његовом старом Matschakerhof-у. Баш бих хтео да га видим. Кажите му да ћу га примити, чим ми буде мало лакше. —

— Из данашњег разговора с њим изгледа, да ће сигурно и Краљ овамо доћи. —

Лак облак пређе преко чела болесниковог. Он само ћутећи одмахну руком, као да у то не верује.

Доцније му рекосмо, да у вечерњим листовима стоји, да Краљ Александар долази да обиђе свог болесног оца.

— Ја у то не верујем. Саша нема срца, али баш ако би он и хтео, из политичког рачуна, да се барем

пред светом покаже као добар син, *она* га неће пустити да дође! —

И Краљ Милан је имао право.

Краљ Александар не дође...

Слушао сам доцније, али не знам да ли је тачно, да је он хтео да дође, али да га је Драга уверила, како Краљ Милан и није болестан, него *симулира* болест, само да свога сина домами, да га опет дочепа у своје канџе... Слушао сам, да је Драга саветовала своме мужу, нека најпре пошље у Беч свог првог ађутанта, па ако се овај увери, да је Краљ Милан одиста болестан, онда може лако и он отићи.

Не знам, да ли је то истина.

Али факт је, да је уместо сина дошао његов ађутант.

Кад смо болеснику јавили да је дошао „Лепи Лаза" — он се љутито окрену на другу страну, па само рече:

— Нећу да га примим. Нека с Костом игра фарбла. —

Морали смо дуго и Костантиновић и ја да га молимо и преклињемо, док нам је најзад казао:

— Па добро, кад сте толико навалили. Нека дође сутра после подне! —

И сутра дан после подне, у одређени сахат ушао је ђенерал Лаза Петровић у болесникову собу, а Константиновић и ја повукосмо се до на праг оне собице између салона и собе за спавање да не слушамо разговор, а да опет нисмо далеко, ако болеснику затребамо.

Од тога разговора, који се врло тихо водио, нисмо ништа чули. Само у једном тренутку чусмо један јаук Краља Милана:

— Та за Бога, ја сам његов отац!... —

У томе једном јауку беше толико бола, да обухваташе цео један несрећан живот.

Констатиновић и ја сакрисмо се у оној собици, да болесник не види, како плачемо...

*
* *

Страшна ноћ. Ах, што смо наваљивали да прими Лазу! Од тога тренутка наш стари Господар је све горе и горе. Крај није далеко.,.

И ако смо попадали од умора и несанице, нијєдан не можемо да га сад оставимо сама...

Сву драгу ноћ је бунцао...

„Ала је лепа maman! Ето дођоше каруце са четири вранца. Мама иде у шетњу... Зашто мене никад не повезе?... Зашто ја морам увек да будем са слугама и њиховом прљавом децом?... Овде ми је много боље. Г. Хијет је тако добар... Па како је дивно у мојој школи... Садашњи моји другари, то су синови првих породица у Француској... Дошао чика да ме обиђе. Страшно га је погледати; сви му се људи клањају до земље, ал он је добар... Он мене више воли него maman, каже г. Хијет, који ме сада тера да много више учим... Каже да ће ми то требати... Дошао један господин да ме води у Београд. Чика је опасно болестан, хоће да ме види још један пут. Жао ме г. Хијета, жао ме мојих другара, али вратићу се ја, чим чика Михаило оздрави... Ху, колико је света на обали, па војска, па банда свира, топови са града пуцају, а сви људи вичу „Живео“! Многа господа уђоше у лађу... Пред њима један официр. Говори како сам ја сад Светлост, Кнез... А чика?.. Ала је лепо у Чикином Двору и код Стара-Мајке Томаније! Она ми све кува и шаље пилав. То здраво волим. Имам многе професоре и старога грофа Пуцића... Али овај много спава на часовима. Па позориште!... И синоћ сам ишао. Ја сам се много смејао, али сви око мене намрштени. Питам зашто? Веле да је прсла некаква бомба тек што смо ми прошли. Хтео неко да ме убије... Зашто? Шта сам му учинио?... Гле, зар већ? Сад сам ја Господар... Боже како се изменише људи! Сада сви да поломе вратове да задовоље сваку моју жељу... Много путујем... Познао сам се са многим владаоцима. Видео сам њихове престонице. Говорио сам са првим државницима. Господе, колико нама треба радити да их стигнемо! А ми се само свађамо... Да се покрве ко ће бити Министар... Ја сам најсрећнији човек на свету... Најлепша, најпаметнија жена, најслађа жена на свету, моја Лепосава ме воли... Што су ме довукли овде, шта ћу ја у Љубичеву? Хоће да ме отргну од Лепосаве... Неће им то поћи за руком. Ја без ње живети не могу... Идем сутра у Румунију да служим у моме пуку, и да се оженим Лепосавом... Овај што лежи на патосу у мо-

јој соби каже да сам ја луд, да ме тамо не би примили у службу, да сам ја Командант шестог пука у Румунији само зато што сам Кнез Српски, а кад то не би био, не би ме примили ни за потпоручика, па онда развезао предавање о мојим владалачким дужностима... Ала је лепа Србија... Како је добар овај народ... Па како ме воли... И ја морам за њега да живим... Стегнућу срце. Што не може бити не може... Georges... Алеко... Ласкар... Веле да је лепа као Венера, да је богата, а по мајци је кнегињица... Цар ме је примио као отац... Goldenes Lamm... Видео сам је... Шта Лепосава? Ово је зора, роса, сунце од лепоте и чедности. Ми смо прстеновани... Сутра ми долази млада, а у Скупштини хаос. Шта ту ваздан, ја ћу с њима Милошевски... L' Etat c'est moi. Ако им је право, добро, ако не, сутра уместо да се Наталија искрца на обалу, ја ћу на њену лађу, па ћемо право низ Дунаво... „Браћо имате ли ви вере у мене?“ „Имамо Господару! Живео!“ Тако. Министри дали оставке. Ако ће... Имам на сваки прст по десет кандидата... Наталија је анђео... Ја сам најсрећнији човек на свету... Боже, ала сам био дериште! Како сам могао и помислити?... Сад знам, који су ми прави пријатељи... Мала пијаца ври... Цео свет полудео... Како ћемо ми голих шака против једне велике царевине? Протурају „крваву свадбу“... Дакле само ја нећу?... Добро, кад цео свет хоће рат, хоћу га и ја... Рујевица... Carré од целе дивизије... „Ево мене, ето вам рата с Турцима!... Ура, живео!“ Хиљаде шајкача и шубара лете у вис... Шта јавља? „Ми смо побеђени“... Цветко, јаши, каријером да нађеш Милутинчића. Кажи му, ако незаустави трупе, дочекаћу га картечом са Мостобрана... На све стране то исто... А хтели су у топ да ме баце што нећу рат.. Саша! Ах сунце моје! Све ћу сад лакше издржати... Књажевац... Грозно... Шуматовац!... Ох, хвала теби, Боже... Алексинац... 33 ескадрона Черкеза... Ништа то... Бранићемо сваку стопу земље... Прћиловица, Адровац, Житковац, Креветска позиција, сад, сад... Ништа.. Ђунис... Депеша Цару... Примирје... Кремљ! „Срби кукавице, Црногорци јунаци, сви Руси изгинули“... Пфуј!... Son Altesse nous rendrait un signalé service... А

кукавице?... Добро. Напред јунаци за независност Србије!... Овај мој један Коста вреди за десет Комарова. Хронометар па то... У одређени дан и сахат Акпаланка, Пирот... Тако... Сад је десно крило руске војске осигурано... Ето, није му доста што је добар војник, мора да буде и новинар... Да се покољу око благодарења... Шта каже Љуба „Ја онда нећу више да служим тог Обреновића“... Добро, добро, рачунаћемо се после... Цича зима... „Пуштај нас Господару да на јуриш отмемо Виник, или нас враћај у Алексинац“... Отварај паљбу Мостићу!... Шумадинци су већ на Горици, а Моравци су затворили Ниш с ове стране... Браво Белимарковићу! Браво Лешјанине! Коње, цела врховна команда на коње! Касом, марш... Ниш! Ниш!... „И ако се српски стег по сред Ниша вије, јопте тужно Косово освећено није“... Напред!... Грделица... Два Брата... Врања... Четири батаљона низама заробљено... Грачаница, Косово!... Косово!... —

Овде се болесник трже из сна. С тешком муком седе у кревету.

— Гола сам вода. Антон, суву кошуљу — које је доба?

— Два после поноћи, Величанство.

— Дајте ми мој лек.

Жудно је сркнуо кашику лека, па онда опет паде у јастуке.

Дисао је врло тешко, али мало по мало се стишавао, док опет не заспа.

Испочетка је мрмљао поједине неразумљиве речи. Доцније сам чуо сасвим јасне реченице.

— Sire, Votre Majesté parle le français admirablement... Ce n'est pas étonnant, Excellence, puisque j' ai été élevé en France. Док тек она преко стола добаци, како се не види на мени, да сам Бог зна како васпитан... А она је васпитана, кад тако третира пред странцима свога мужа и Краља... Кад су сковани први динари са мојим ликом, Чеда ми је донео један леп етуји, и у њему од сваког српског новца по један комад. Хтео сам да њој направим радост... Бацила је етуји на земљу... први српски динари откотрљаше се по паркету...

Данас је опет цепала указе... Срамоти ме пред мојим лакејима... „Јеже апче"... Не могу ништа да мислим друго... То је une idée fixe. Само ње да се курталишем... Тешо, хоћу да ми згазиш ову буну за недељу дана. — Разумем... Па то значи да нам се за навек затвори пут на југ? И онда 25000 мртвих и рањених у мутну Марицу. Јок, док је Милан жив... Покорно јављам, да Бугари одоше Калотинском реком... То значи пресечена одступница за наше три дивизије? Назад, до саме границе... Нема нигде Бугара... Напред, да се опет заузму Три Уши... Шта каже? Они су већ узели Ржану?... Пошљите и дворску стражу против њих... Хајдемо у Паланку... Шта, она би хтела да буде регенткиња... Е, вала, овом народу још није сукња заповедала... Та нећеш бити више Краљица, па макар за то и ја морао скинути круну... Није вам доста слобода?? Ево, на, ево вам све... трљајте главу... Voyons, mon cher, quoique Roi en exil tu fais trop de bêtises. Pour s'afficher avec une Soubra deux millions. c'est trop bête... Море... кад би у том уживао, што му драго... али мој је живот тако празан, тако горак... Држи Антоне, у свима цеповима има хиљадарака. Данас сам на тркама добио више, него што добијам апанаже за два месеца... Tiens, мушко мој Саша!... Tout de même, cela ne va pas... Данас сам изгубио у rue Royale грдну суму. Кад год кибицује онај баксуз изгубим грдне паре... А и што ће ми? Шта ће ми сад слобода, шта ће ми парс, шта ће ми живот?... А оно дете тамо доле?... Окружено непријатељима, а наш стари силни непријатељ... A nous deux la belle de Moskou! Encore un tour de valse..."

Свануло је.

Болесник се пробудио, али апатично гледа око себе. У место јутарње олакшице температура стоји на 40. Пулс ништа не ваља.

Једва сам дочекао јутарњи консилијум, и ако сам већ слутио, шта ће рећи. Пресуда се већ могла прочитати на лицу болесниковом. Ипак га још једном савесно перкутираше и аускултоваше.

После неколико речи solatii causa, које је болесник са свим равнодушно саслушао, лекари уђоше у салон, Константиновић и ја за њима.

Професор Најсер нам рече да на жалост нема више никакве наде... Оеdema у плућима већ почиње... Агонија ће убрзо настати...

Тек што конзилијаријуси одоше, Антон отшкрину врата, па нам само добаци: „Краљ хоће да устане“.

Похитасмо натраг, и видесмо да се Краљ Милан напреже да устане. Притрчасмо и подигосмо га на ноге.

— Хоћу да седнем на фотељу — рече он врло слабим гласом.

Наместисмо га у фотељи и покрисмо му ноге.

— Зашто, Величанство, не лежите мирно у постељи? —

— Не могу... Досадило ми лежати... Овако ми је лакше дисати. —

Жалосно му је лакше било. Дисао је са највећим напрезањем.

— Нека један од вас седне поред мене — овде — рече он једва чујно.

Константиновић примаче једну столицу до његове фотеље, па седе. Краљ Милан наслони главу на његово раме.

Ћутали смо сви. Антон иза леђа Краљевих показа ми свећу и питаше ме очима, да ли да је упали. Одмахнух главом, да још не треба.

— Аја — рече болесник — не могу... Метните ме опет у кревет... —

Дигосмо га и положисмо га опет у постељу.

— Та...а...ко. Сад ми је боље. —

Али то боље није дуго трајало. Што се више ширио едем у плућима, то га је све више обузимао страх и немир... Глад за ваздухом, кога је све мање могло да уђе у плућа, терала га је из постеље.

Неколико пута до подне морали смо да га дижемо из постеље и да га опет враћамо у њу.

Кад је последњи пут седео на фотељи ја сам седео поред њега.

Краљ Милан најпре наслони главу на моје раме, али није имао снаге ни ту да је држи дуго. Она поче да се спушта на моје груди. Придржах му чело да не падне, и осетих на његовом челу хладан, лепљив зној... Самртнички зној...

Стегох зубе да не викнем:

— Здраво, Руски Императоре, самртници те поздрављају!... —

* * *

„Његово Величанство Краљ Милан I издахнуо је“, рече неко гласно сакупљеним људима у побочној соби.

Антон заклопи очи своме Господару, састави му мртве руке и метну једну иконицу међу њих.

Приђох први да целивам последњи пут мога Краља и пријатеља. Прекрстих се, пољубих му чело и десну руку.

Јецајући целивао га је Константиновић, па га онда ја изведох из собе...

Да ли је бар сада дојурио Краљ Александар? Сада се већ могао уверити, да његов отац није симулант, да је био истински болестан, и то тако страшно да је ево већ мртав, мртав...

Цео свет био је толико човечан, да је апсолутно веровао, да ће син доћи да бар целива свог мртвог оца...

То је чак веровао и његов кум, јер депеша, којом је Цар Всеросійскій изјавио Краљу Србије своје високајше саучешће у жалости, која га је задесила смрћу његовог оца, била је адресована — у Беч...

Али Краљ Александар није имао толико храбрости да још један пут погледа макар у мртво лице свог оца, кога је својом женидбом и својом Престоном Беседом отерао пре времена у гроб.

Он је послао у Беч ђенерала Франасовића да га на погребу његовог оца заступа. Наравно. Умро је један армијски ђенерал и Командант Активне Војске у оставци. Краља на пратњи заступа један од најстаријих његових ђенерала, за тим његов први ађутант, и Његово Превасходство Краљев изванредни Посланик и опуномоћени Министар *прве* класе... као што видите сјајна Краљевска мисија.

Тако је. Али ако Краљ Александар није хтео ништа више да учини за свог мртвог оца, Цар Аустријски и Краљ Мађарски учинио је са своје стране све, да се Краљ Милан сарани као *прави суверен*, тачно са свима оним почастима и по оном церемонијалу, по коме је сахранио свога сина и Царицу Аустријску... само по пра-

вославним обредима, за које је дојурио у Беч Патријарх Српски Георгије... У српској цркви у Бечу за време опела, на коме је чинодејствовао Патријарх са многобројним свештенством, с десне стране Краљевога катафалка стајао је Франасовић у свом старом шињелу, иза њега лепи Лаза у својој новој ђенералској униформи, и до њега Коста Н. Христић — а с леве стране катафалка стајао је Цар Аустријски са свима члановима свога Царскога Дома и са свима првим великодостојницима свога Царства...

А кад понеше Краља Милана из цркве да га носе на железничку станицу, за његовим сандуком није ишао његов јединац син, него је ишао Цар Аустријски са свима Ерцхерцозима.

Зима је била тако љута да је камен пуцао.

Па ипак је најстарији Монарх Европе ишао пешке за мртвачким сандуком првог српског Краља после Косова...

На раскршћу Rennweg-а поздравио је Цар још један пут по војнички мртвога Краља Србије, па га је онда предао својој војсци, да га отпрати до железнице, и своме великом властелину грофу Евжену Зичију да га отпрати до српског манастира Крушедола и да га тамо сарани поред Кнегиње Љубице.

На станици је стајао спреман царски воз.

Кад сместише сандук Краља Милана у вагон и кад дворски чиновници и она сјајна мисија Краља од Србије стадоше улазити у вагон, гроф Зичи као старешина царског воза и један виши чиновник Министарства Царевога Двора понудише ме, да и ја уђем у воз. Са благодарношћу сам одбио позив. Нисам хтео ни Краља Милана да пратим у друштву са Костом Н. Христићем.

Воз полако креташе.

Кад наиђе вагон са мртвим Краљем Миланом, ја скидох капу и рекох гласно:

— Милостиви Бог нека се сада смилује на Србију! —
